O carte fascinantă,
extraordinar de bine documentată și importantă.
HENRY KISSINGER

ROBERT D. KAPLAN

RĂZBUNAREA GEOGRAFIEI

CE NE SPUNE HARTA DESPRE CONFLICTELE VIITOARE ȘI LUPTA ÎMPOTRIVA DESTINULUI

bestseller

Robert D. Kaplan

Răzbunarea geografiei

Traducere din limba engleză
Mihnea Gafiţa

Editura LITERA
2014

The Revenge of Geography
What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate
Robert D. Kaplan

Copyright © 2012 Robert D. Kaplan
Copyright hărți © David Lindroth, Inc.

Editura Litera
O.P. 53; C.P. 212, sector 4, București, România
tel.: 021 319 63 93; 0752 101 777
e-mail: comenzi@lira.ro

Ne puteți vizita pe
www.litera.ro

Răzbunarea geografiei
Ce ne spune harta despre conflictele viitoare și lupta împotriva destinului
Robert D. Kaplan

Copyright © 2014 Grup Media Litera
pentru versiunea în limba română
Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și fiii
Redactori: Mira Velcea, Mihaela Moroșanu
Copertă: Florentina Tudor
Tehnoredactare și prepress: Bogdan Coscaru

ISBN ePUB: 978-606-686-696-5
ISBN PDF: 978-606-686-697-2
ISBN Print: 978-606-686-603-3

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată de elefant.ro

PREFAȚĂ LA EDIȚIA ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Semnificația adevărată a lucrării lui Robert D. Kaplan – lucrare pe care o punem acum la dispoziția cititorului român – trebuie pusă în legătură cu valoarea ei de memento: atenție, ne-am îndepărtat prea mult, nu doar am subestimat, ci chiar am neglijat rolul factorului geografic în modelarea acțiunilor noastre. După cum preciza și Henry Kissinger, acel factor a exercitat o influență predominantă asupra destinului națiunilor, de la Egiptul faraonic până la Primăvara Arabă. Prin urmare, spiritul lucrării lui Kaplan este cel de restaurare a unui adevăr fundamental. Analiza relațiilor internaționale este săracă și, pe alocuri, puțin convingătoare dacă nu apelează și la datele geografiei, la datele mediului natural. Deci nu este vorba despre o operație de substituire a unui model explicativ cu altul, ci de îmbogățire a celui existent: „vreau să adaug un alt nivel de complexitate analizelor convenționale de politică externă", declară Robert Kaplan.

Beneficiind el însuși de o pregătire complexă, de experiențe multiple, care se regăsesc în bogăția analizei, autorul american este atașat ideii potrivit căreia geografia modelează istoria; în același timp, este precaut să nu derapeze în zona determinismului geografic, a acelei interpretări cu larg ecou în secolele trecute care vorbea de un rol decisiv al factorilor naturali în modelarea acțiunii politice și sociale. De aceea, după ce lansează provocarea cuprinsă în titlu – *Răzbunarea geografiei* –, autorul procedează cu precauție. Simte nevoia să facă apel și să se ralieze la un curent de gândire larg, cu puternice rădăcini și filiații în istoria gândirii umane, cu autori de prestigiu, cum ar fi Halford J. Mackinder, Alfred Thayer Mahan, Nicholas J. Spykman, „care combat vehement ideea că *geografia nu mai contează*". Realizează că epoca este mult schimbată, că noile generații au crescut în alte contexte culturale, au cunoscut alte seducții, precum cele legate de informatică, sateliți, calculatoare, și că le este greu să integreze în ecuația explicativă preferată elemente referitoare la mediul natural și geografic. Scopul autorului pare mult mai modest: „să redescoperim o sensibilitate legată de timp și de spațiu, pe care am pierdut-o în epoca motoarelor cu reacție și a

informației”. Cu alte cuvinte, să ne apropiem de această problematică, să încercăm să medităm asupra ei, pentru a stabili aria ei de valabilitate într-o eră care abundă în cuceriri tehnice, în creații non-naturale. Alegând un asemenea titlu – trebuie să spunem, provocator – și, în același timp, dorind expres să nu fie asociat cu o interpretare deterministă, lucrarea cunoaște un tip de oscilație: sunt situații în care autorul se referă la „determinismul *partial* de care avem nevoie cu toții”, dar, cum remarca și Anne-Marie Slaughter[1], fiecare capitol începe cu prezentarea liniamentelor unui teritoriu – lanțurile de munți, râurile și câmpiile, ca determinante ale destinului –, ceea ce sugerează analogia cu modul cum se apleacă ghicitoarea asupra liniilor din palma clientului său pentru a-i citi viitorul. De pildă, în primele pagini ale volumului, Kaplan ne spune: „Despotismul oriental întruchipat de Ceaușescu, atât de opresiv prin comparație cu comunismul întâmplător, de gulaș, al Ungariei, a fost făcut posibil, în ultimă instanță, de fortăreața Carpaților”. Este greu de găsit o asociere mai forțată și este la fel de dificil ca, apelând la asemenea explicații, preceptele determinismului geografic să nu intre în acțiune.

Câteva date despre biografia autorului ne vor ajuta să înțelegem mai bine lucrarea de față. Ca profil profesional, Robert D. Kaplan se situează la întâlnirea dintre cercetătorul clasic (care, potrivit imaginii obișnuite, petrece zile întregi în cabinetul său de studiu, fiind integrat unor echipe de analiză) și ziarist (prin care înțelegem, în acest context, persoana dominată de dorința de a fi acolo unde istoria dă în clocot, de a comenta faptul de la locul său de desfășurare). Este corespondent pentru *The Atlantic*, autor de rubrică timp de mulți ani la această publicație și, în același timp, *senior fellow* la Centrul pentru o Nouă Securitate Americană și prim-analist în domeniul geopoliticii la Stratfor. Din 2009 până în 2011 a fost membru în boardul Pentagonului pentru politica de apărare. Thomas Friedman îl plasează pe Kaplan printre „cei mai citiți” autori care au analizat perioada de după Războiul Rece, alături de Francis Fukuyama, Samuel Huntington și Paul Kennedy. Autor a 14 lucrări consacrate relațiilor internaționale și călătoriilor pe care le-a făcut timp de peste 25 de ani în calitate de corespondent extern al publicației *The Atlantic*, Robert Kaplan a asigurat un echilibru constant între aceste două profesii care au interferențe, dar și multe note distincte; cu deosebire, merită relevat faptul că a știut să valorifice avantajele fiecărei specializări în elaborarea unei opere de o cuprindere impresionantă. Fiecare volum important are pagini de descriere, am putea spune chiar pagini de reportaj, folosite adesea ca punct de plecare pentru analize și considerații de factură teoretică. Așa se face că lucrările sale au o priză specială

la cititorii de pretutindeni, iar *Răzbunarea geografiei* s-a bucurat de recenzii în multe dintre publicațiile lumii.

De altfel, Robert Kaplan este unul dintre cei mai traduși analiști politici străini în România. Dintre lucrările sale publicate la diverse edituri menționăm *Imperiul sălbăticiei. America, o națiune în comă* (Antet, 1998), *La răsărit, spre Tartaria. Călătorii în Balcani, Orientul Mijlociu și Caucaz* (Polirom, 2002), *Fantomele Balcanilor. O călătorie în istorie* (Antet, 2002), *Anarhia care va veni. Spulberând visele ulterioare Războiului Rece* (Antet, 2002), *Politici de război. De ce necesită conducerea politică un etos păgân* (Polirom, 2002).

În fapt, premisa de la care pornește autorul este reprezentată de o altă lectură a globalizării și a consecințelor sale. Cum remarca și William Anthony Hay[2], Robert Kaplan nu împărtășește interpretarea lui Thomas Friedman potrivit căreia globalizarea va crea o „lume plată”; nu, globalizarea va aduce noi amenințări și va face diferențele și mai vizibile, și mai frapante. De aceea, avem nevoie de „o nouă hartă” care să descrie mai adecvat ceea ce urmează să se întâmple în secolul XXI. Nu vom putea desena această hartă fără să luăm în considerare realitățile geografice și învățămintele pe care geografia le-a degajat de-a lungul istoriei. La rândul ei, harta nu are decât o valoare de ghid orientativ: „harta, chiar dacă nu e determinantă, poate reprezenta un punct de plecare pentru înțelegerea unei logici istorice a ceea ce ar putea urma”, scrie Kaplan. Subliniem că autorul folosește noțiunea de geografie în sensul său cel mai larg, incluzând demografia, clima, resursele, laolaltă cu topografia. În acest sens cuprinzător, ea alcătuiește cadrul natural în care diferite evenimente și procese au loc. Nu vom putea niciodată înțelege viața istorică sau tendințele care se conturează în anii ce vin dacă nu vom lua suficient în considerare acest cadru natural.

Dintre toate componentele geografiei – cele menționate –, populația are o semnificație aparte. Mai ales când este vorba despre „harta viitorului”, influențată foarte mult de mișcarea populației. De aceea, când vorbim despre hartă, este bine să ne întrebăm ce fel de hartă avem în vedere: harta teritoriului sau cea a populației? Anne-Marie Slaughter vorbea despre „galaxiile umane” de astăzi care topesc în ele o hartă a emoțiilor, a mobilităților mult mai intense decât altădată, o hartă a conexiunilor comunicaționale, amplificate nebănuit prin intermediul rețelelor sociale. De aceea, profesorul de la Princeton consideră că ar trebui să vorbim despre o nouă disciplină care să consacre această îngemănare, anume sociografia. Dezbaterea este veche și, de dragul respectării adevărului istoric, am dori să reamintim câteva lucruri. Mai toți autorii care au analizat rolul geografiei în modelarea istoriei au fost tentați să rețină cu preponderență

influenţa mediului natural propriu-zis, a mediului fizic asupra evenimentelor. Populaţia, adică tocmai cea care amplifică avantajele unei poziţii geografice sau, dimpotrivă, le diminuează a fost uneori trecută cu vederea ori menţionată în treacăt.

Într-o scrisoare de răspuns pe care Karl Haushofer o adresează lui Kurt Wowinckel, editorul operei sale, se menţionează expres: „sunt în întregime de acord cu reflecţiile tale”. Wowinckel îi propusese o lărgire a conţinutului noţiunii de geopolitică, în sensul că „alături de forţele spaţiului, aceasta [trebuie] să înglobeze forţele poporului, deci ale omului şi rasei, pentru ca, împreună, să asigure bazele naturale ale vieţii statului”. Argumentul avansat de Wowinckel, şi anume că spaţiul nu acţionează decât indirect asupra oamenilor, este cu deosebire interesant, pentru că el surprinde slăbiciunea fundamentală a geopoliticii clasice, a abordărilor care se situau în vecinătatea determinismului geografic. Editorul operei lui Haushofer releva cu îndreptăţire: „Maniera în care omul răspunde la acţiunea spaţiului este din punct de vedere rasial şi naţional atât de diferită, încât dacă vom ţine cont numai de spaţiu nu vom ajunge decât la concluzii geografice formale, puţin folositoare atât domeniului ştiinţific, cât şi celui politic”.[3]

Dacă Wowinckel făcea această observaţie în 1941, noi, astăzi, suntem obligaţi să dezvoltăm perspective de cercetare care acordă populaţiei un rol sporit nu doar în modelarea mediului natural, ci şi în valorificarea atuurilor acestuia. Acţiunea spaţiului, de nimeni negată, este mediată astăzi de mai mulţi factori decât rasa şi naţiunea. Ceea ce am putea numi „instanţe de mediere” cuprinde în zilele noastre forţe asociate cu cercetarea, cu structurile de analiză şi evaluare, cu bogăţia de instrumente tehnice de care dispune fiinţa umană, toate puse la îndemână de revoluţia ştiinţifică din zilele noastre. A limita influenţa geografică doar la cea a spaţiului devine nu doar insuficient, ci chiar un mod de analiză depăşit.

Lucrarea de faţă este alcătuită din două mari părţi. Prima cuprinde întreaga dezbatere referitoare la influenţa geografiei asupra istoriei. Ea nu este axată doar pe ceea ce am putea bănui, pe marii autori din domeniul geopoliticii, ci capătă o extensie impresionantă: autori care au scris despre acest subiect în Antichitate, nume ilustre care au elaborat exegeze monumentale despre momente nodale ale istoriei omenirii. Firul roşu ce străbate analiza este cel al importanţei geografiei, al poziţiilor naturale pe care naţiuni şi imperii le-au avut la un moment dat.

Primele capitole sistematizează gândirea unor mari autori, ale unor strategi şi istorici care au plasat geografia în centrul analizelor lor, examinând totodată

denaturarea ideilor acestora în Germania nazistă. În felul acesta, Kaplan deschide dosarul amplu al rolului modelator pe care geografia l-a exercitat de-a lungul istoriei, al rolului său de adevărat „pivot al istoriei”. Concluzia acestor analize extinse apare limpede: indiferent de ideologiile care vin și se sting, de liberalism, fascism, comunism, islamism, istoria a fost condusă de fapte și realități geografice. Am face o mare nedreptate dacă am cita dintr-un autor sau altul. Totuși, una din preferințele teoretice ale lui Kaplan este Halford Mackinder, autorul englez care a prezentat, primul după știința noastră, o viziune strategică asupra lumii, cel care a vorbit despre *Heartland* și despre Oceanul planetar, cel care ne-a propus o analiză din perspectivă geopolitică a globului, fără a folosi însă acest termen. Iată o confesiune a acestui autor, care, parcă în avans, dă răspuns multor critici care au urmat: „Eu am vorbit ca geograf. Balanța adevărată a puterilor politice într-un anume moment este produsul, pe de o parte, al condițiilor geografice, economice și strategice, iar, pe de alta, al numărului, vigorii, dotării și organizării popoarelor aflate în competiție. Cu cât estimăm mai fidel aceste variabile, cu atât suntem mai apți să atenuăm diferențele, fără a recurge la calea crudă a armelor. Iar variabilele geografice ale evaluării pot fi mult mai bine măsurate și sunt mult mai constante decât cele umane”[4].

Partea a doua reprezintă un „tur” ce-și propune să examineze „cum geografia va modela opțiunile strategice” ale Europei, Rusiei, Chinei, Indiei, Iranului, Orientului Mijlociu. În felul acesta, aparatul conceptual precizat în prima parte este „pus la lucru”, utilizat în analiza diverselor țări sau regiuni ale globului. De-a lungul a șase capitole, de fapt se conturează „harta începutului de secol XXI”. Un lucru este cert: valoarea cărții aici trebuie căutată. Este un efort de o temeritate care nu poate fi pusă la îndoială și este partea care va fi supusă examenului istoriei. Peste ani de zile, paginile consacrate analizei teoretice își vor păstra sau nu actualitatea. Aceste analize aplicate vor putea fi invocate, indiferent dacă se confirmă sau nu. Aici este și riscul profesional al unui asemenea demers; tocmai de aceea, el trebuie apreciat cum se cuvine. Firește că la o asemenea extensie a demersului putem descoperi lucruri impresionante, cugetări adânci, precum și verdicte sau previziuni contestabile.

De pildă, nouă ni s-a părut reușită analiza consacrată Iranului și culturii sale, care a exercitat o influență considerabilă în toată regiunea. La „curtea” indiană, de pildă, până nu de mult limba persană reprezenta o limbă oficială. Particula „-istan” din denumirea multor state ale Asiei Centrale – Uzbekistan, Tadjikistan etc. – este tot de proveniență persană și înseamnă „loc”, „ținut”. În unele recenzii este contestată afirmația lui Kaplan potrivit căreia Iranul are prin natura poziției

sale geografice un rol de pivot. Cuvintele nu trebuie să ne sperie. Şi noi considerăm că autorul american are dreptate. Este singura ţară care face legătura între Marea Caspică şi Oceanul Indian, este ţara ce are controlul asupra strâmtorii Ormuz (pe unde trece aproximativ 80% din petrolul Orientului spre Asia), este ţara care ocupă locul al doilea în lume în privinţa rezervelor de gaz şi locul al treilea în ceea ce priveşte zăcămintele de petrol; în sfârşit, este o ţară cu un trecut imperial, cu o cultură care joacă un rol bine definit atunci când este vorba despre o putere, fie ea regională sau globală.

Pe un european îl poate mulţumi mai puţin o analiză de factură geografică a Europei, mai ales că problemele adevărate ale Europei în momentul de faţă sunt de altă natură. Vom remarca totuşi predicţia – pe care o împărtăşim – potrivit căreia Mediterana va reveni la rolul său de altădată, de adevărat „conector" între sudul Europei şi nordul Africii. Marea, ca şi muntele pot fi elemente de legătură, cum pot fi şi medii de separare. Aici, nu geografia propriu-zisă joacă un rol decisiv, ci populaţiile şi contextele sociale dominante în anumite epoci. Kaplan este atras şi de analize care depăşesc graniţele abordării geografice. De pildă, autorul vorbeşte despre shift-ul dinspre Bruxelles spre Berlin şi despre implicaţiile mutării centrului de greutate real al Europei. Aşa cum, în ciuda diverselor previziuni sumbre, autorul american consideră că Europa „va rămâne unul dintre cele mai mari blocuri postindustriale ale lumii". Pentru că este vorba despre geografie în sensul ei larg, este momentul să spunem că, dacă Europa îşi va conserva locul său tradiţional în ierarhia economică a lumii, aceasta va depinde de evoluţia populaţiei – suferinţa principală a bătrânului continent – şi de clarificarea modelului său de dezvoltare, care, în momentul de faţă, rămâne confuz.

De-a lungul numeroaselor pagini ale volumului, cititorul român întâlneşte consideraţii instructive despre Rusia, care dintotdeauna a avut un cult al geografiei, o conştiinţă vie a atuurilor pe care le prezintă poziţia sa geografică, despre subcontinentul indian, care va înregistra o evoluţie ascendentă în perioada următoare, despre mutarea treptată, dar sigură a centrului de greutate al lumii în Pacific, unde se ridică adevărata competitoare globală a SUA, China. Fiind vorba despre zone geografice atât de diferite, de o arie problematică atât de diversă, descoperim o analiză care, într-adevăr, poate contura harta începutului de secol XXI. Rămâne în memoria cititorului judecata lui Kaplan potrivit căreia „o Eurasie organică şi unită" va solicita „o Americă organică şi unită" sau cea care plasează unele dintre cele mai intense tensiuni ale viitorului între China şi Rusia (avem în vedere partea asiatică a Rusiei), chiar dacă, cel puţin pentru

moment, cele două țări dezvoltă o relație de apropiere și cooperare. Așa cum întâlnim aprecieri și puncte de vedere care pot fi amendate, care solicită, în continuare, atenția și meditația cititorului.

Kaplan consideră, de pildă, că noua competiție globală dintre SUA și China este într-un anume fel mai puțin riscantă decât cea dintre SUA și fosta Uniune Sovietică. Dacă se are în vedere rivalitatea propriu-zisă, puterea ei, tensiunea pe care o conține, ne temem că ipoteza nu se susține. Fosta Uniune Sovietică era, într-adevăr, o putere prin excelență continentală, dar o putere care nu a atins niciodată forța economică în măsură să o susțină într-o rivalitate de durată cu SUA. Pe când China începe să aibă o asemenea forță. Pe de altă parte, mai există un aspect trecut cu vederea de mulți autori care se ocupă de această problemă. Statele Unite sunt singura țară care a făcut o sinteză între ceea ce numim putere continentală și putere oceanică, devenind o putere continentalo-oceanică (lucru pe care nu l-a reușit niciodată Franța, deși are, ca și SUA, atât o pregnantă dimensiune continentală, cât și una maritimă). Marea tranziție pe care încearcă să o realizeze China în momentul de față este aceea de la putere continentală la cea continentalo-maritimă. Cu alte cuvinte, China își propune să urmeze, din acest punct de vedere, un traseu similar cu cel al SUA. Ca atare, în deceniile care urmează se preconizează o competiție între două puteri continentalo-maritime, fiecare cu particularitățile ei (revendicarea Taiwanului este semnificativă și din acest punct de vedere: China dobândește un „plămân maritim"). De aceea, noi considerăm că rivalitatea dintre cele două puteri poate să nu îmbrace forme dure, dar, în substanța ei, va fi chiar o rivalitate mai strânsă și mai dramatică decât cea din timpul Războiului Rece. Este adevărat însă – și aici Kaplan are dreptate – că salba de state din jurul Chinei, cum ar fi Japonia, Vietnamul, Coreea de Sud etc., poate juca un rol semnificativ în imprimarea unei dinamici speciale acestei rivalități și în evitarea conflictelor deschise.

Am spus că lucrarea de față are două mari părți – una „teoretică" și una „aplicată". Însă autorul a ales să-și structureze materialul în trei părți, cea din urmă fiind consacrată Statelor Unite. Acest capitol ar putea fi inseriat celorlalte analize dedicate diverselor țări sau regiuni ale lumii. Totuși, separarea sa de capitolele premergătoare se justifică din cel puțin două puncte de vedere. În primul rând, avem de-a face cu singura superputere a lumii și este interesant cum examinează un american destinul țării sale în secolul XXI. Analizele propuse în lucrare conduc spre o întrebare răscolitoare: „Cum se poate pregăti America pentru părăsirea lentă și demnă a poziției de putere dominantă?" Ce a putut genera o asemenea situație? Kaplan vorbește de trei tendințe care fac o asemenea

evoluție probabilă: haosul din Orientul Mijlociu, ridicarea Chinei și potențiala dezintegrare a Mexicului. Prima dintre aceste tendințe împinge Statele Unite dincolo de *Heartland*-ul eurasiatic; a doua le îndepărtează din Pacificul de Vest, iar a treia va risipi posibilitatea controlului din partea SUA asupra rutelor vitale din Marea Caraibilor. Interesant este faptul că America, așa cum remarcă și Ian Morris[5], în cazul primei tendințe a făcut prea mult, în cazul celei de-a doua a făcut prea puțin, iar în cazul celei de-a treia, aproape nimic. Și tocmai aceasta din urmă este prezentă în imediata vecinătate a SUA și îi va provoca răul cel mai mare.

Un al doilea motiv de a trata acest capitol ca parte de sine stătătoare a lucrării se referă la însăși perspectiva din care are loc analiza. SUA au devenit o putere și, apoi, o superputere, valorificând avantajele poziției lor geografice speciale, iar acum declinul intervine tocmai pentru că învățămintele geografiei au fost neglijate sau subestimate. Starea de autosatisfacție omoară America, în primul rând autosatisfacția față de rolul pe care l-a jucat și continuă să-l joace geografia.

Ian Morris făcea următoarea sugestie: dacă vreți să știți ceea ce se întâmplă cu adevărat în lume, *Răzbunarea geografiei* este un bun început. După opinia noastră, lucrarea lui Kaplan are în primul rând meritul că există și formulează o idee centrală: nu uitați rolul geografiei, care, iată, se menține. Adăugați oricâte perspective doriți analizelor din domeniul relațiilor internaționale, dar nu uitați de cea geografică, spațială, care poate fi neglijată, subestimată, tocmai pentru că ne-am obișnuit cu ea. Perspectiva geografică ni se pare, uneori, depășită pentru că există de când lumea este lume, iar istoria istorie. Este aici un tip de viclenie pe care autorul o sesizează și, astfel, atrage atenția cu putere asupra ei. În felul acesta, el previne și asupra unui tip de triumfalism, prezent mai ales la elitele civile tentate uneori să „citească” nu ce văd în fața ochilor, ci mai degrabă ceea ce se așteaptă să vadă. Există în carte un realism al faptelor și, de multe ori, al abordării. De aceea, lucrarea îndeplinește rolul unui antidot necesar și oportun în fața interpretărilor asociate mai curând cu modele momentului decât cu profunzimea analizei. Cum mărturisește și autorul, „realismul nu este incitant”. Dar, am adăuga noi, este instructiv și constituie cea mai durabilă sursă a prestigiului. Chiar dacă, uneori, acest prestigiu poate veni doar odată cu scurgerea anilor.

PAUL DOBRESCU

1 Anne-Marie Slaughter, „Power Shifts: «The Revenge of Geography» by Robert D. Kaplan”, The New York Times, 5 octombrie 2012
2 William Anthony Hay, „The Map to Power”, The American Conservative, 13 septembrie 2012
3 Karl Haushofer, De la géopolitique, Fayard, Paris, 1986, p. 251
4 Halford J. Mackinder, Democratic Ideals and Reality, Norton Library, New York, 1962, p. 31
5 Ian Morris, „The End of American Dominance in Robert Kaplan’s «The Revenge of Geography»”, The Daily Beast, 14 septembrie 2012

Dar tocmai fiindcă m-aștept la prea puțin din partea condiției umane, perioadele de fericire ale omului, progresul său parțial, eforturile lui de-a o lua de la capăt și de a continua, toate mi se par niște lucruri grozave, care aproape compensează masa monstruoasă de nenorociri și înfrângeri, de indiferență și greșeală. Dezastre și prăbușiri vor mai fi; dezordinea va triumfa, dar și ordinea, fie și numai din când în când.

Marguerite Yourcenar
Memoriile lui Hadrian (1951)

În memoria lui Harvey Sicherman (1945–2010), preşedinte al Institutului de Cercetări de Politică Externă din Philadelphia

PREFAȚĂ

FRONTIERE

Cel mai bun loc pentru a înțelege prezentul și a-ți pune întrebări despre viitor este pe pământ, călătorind cât mai încet cu putință.

Când cele dintâi șiruri de coline ca niște domuri au apărut la orizont, parcă smulgându-se din deșertul plat al zonei de nord a Irakului și culminând în masive de trei mii de metri înălțime, învelite în stejari și frasini de munte, șoferul meu kurd a aruncat o privire în spate, la câmpia fără sfârșit care arăta ca scoasă de la cuptor, a plesnit din limbă în semn de dispreț și a zis: „Arabistan”. Pe urmă, uitându-se iar înainte, către coline, a șoptit: „Kurdistan” – și s-a luminat la față. Era în 1986, momentul de vârf al regimului sufocant al lui Saddam Hussein, și totuși nici n-am intrat bine printre văile ca niște închisori și prăpăstiile amețitoare, că panourile cu portrete ale lui Saddam, până atunci ubicue, au dispărut ca prin minune. La fel și soldații irakieni. Le-au luat locul *peșmergi*[6] kurzi cu banduliere, cu turbane pe capete, pantaloni largi și brâuri late. Potrivit hărții politice, nu părăsiserăm Irakul. Dar munții stabiliseră o limită a puterii lui Saddam – o limită depășită cu mijloace dintre cele mai brutale.

La sfârșitul anilor 1980, înfuriat de libertatea pe care acei munți le-o garantaseră kurzilor, în ultimă instanță, de-a lungul deceniilor și secolelor, Saddam a pornit un asalt pe scară largă împotriva Kurdistanului irakian – sinistra campanie de genocid zisă Al-Anfal[7] –, în cursul căruia au fost omorâți în jur de 100 000 de civili. Sigur că nu munții au jucat rolul determinant. Ei au servit numai ca fundal – ca pretext inițial – pentru această tragedie îngrozitoare. Din cauza munților s-a despărțit Kurdistanul, într-o măsură semnificativă, de statul irakian în prezent.

Munții reprezintă o forță care conservă, adeseori protejând culturile indigene, în defileurile lor, de ideologiile aducătoare de modernizări sălbatice,

care de-atâtea ori au năpăstuit regiunile plate – cu toate că tot ei le-au oferit refugiu și gherilelor marxiste și cartelurilor de droguri în vremurile noastre.[8] Antropologul James C. Scott, de la Universitatea Yale, scrie că: „Oamenii munților sunt cel mai adesea văzuți ca făcând parte din comunități de fugari, evadați, căutați, care, în decursul acestor două ultime milenii, s-au ascuns de opresiunea proiectelor statalizante din văi”.[9] Pentru că la câmpie a mușcat cel mai adânc și mai autentic din populație regimul stalinist al lui Nicolae Ceaușescu. Am urcat de mai multe ori versanții Carpaților în anii 1980 și am văzut prea puține semne ale colectivizării. Acești munți care țin spatele Europei Centrale erau definiți mai degrabă de casele din lemn și piatră naturală, decât de cele din beton armat, materialul de construcție preferat al comunismului românesc.

Carpații care stau ca o cingătoare pe trupul României formează o frontieră în aceeași măsură ca munții Kurdistanului. Pătrunzând în Carpați dinspre apus, din pusta maghiară ternă și de-o maiestuoasă… pustietate, marcată de un sol negru precum cărbunele și de oceane întregi de ierburi verzi-gălbui, am lăsat ușor-ușor în urmă lumea fostului Imperiu Austro-Ungar și am început să înaintez pe tărâmul mai lipsit de valențe economice al fostului Imperiu Otoman. Despotismul de sorginte orientală întruchipat de Ceaușescu, atât de opresiv prin comparație cu comunismul întâmplător, de gulaș, din Ungaria, a fost făcut posibil, în ultimă instanță, de fortăreața Carpaților.

Și totuși, Carpații nu erau de nepătruns. Negustorii se opintiseră, secole de-a rândul, prin numeroasele pasuri care-i străpung, într-o asemenea măsură cărăuși de bunuri și de cultură aleasă, încât o evidentă asemănare cu Europa Centrală a prins rădăcini și dincolo de ei, în orașe precum București și Ruse. Dar acești munți au inițiat în mod indubitabil o gradație, cea dintâi dintr-o serie desfășurată înspre răsărit, care avea să se încheie tocmai în deșertul Arabiei și în deșertul Karakum.

În 1999, m-am îmbarcat pe un cargobot de noapte în capitala Azerbaidjanului, Baku, aflată pe țărmul apusean al Mării Caspice, îndreptându-mă spre Krasnovodsk, un port de pe țărmul răsăritean, în Turkmenistan, de unde începe ceea ce perșii sassanizi din secolul al III-lea d.Hr. numeau Turkestan. Când m-am trezit, am văzut o linie a țărmului austeră și abstractă: niște barăci albicioase care se profilau pe fundalul unor coline de culoarea lutoasă a morții. Tuturor pasagerilor li s-a ordonat să se așeze în șir indian – afară erau 38 de grade! – în fața unei porți cu vopseaua scorojită, unde un singur polițist ne-a

controlat paşapoartele. Pe urmă, am trecut sub un şopron pustiu, dar înfierbântat, unde un alt poliţist mi-a descoperit pastilele de Pepto-Bismol pentru dureri de burtă şi m-a acuzat de contrabandă cu narcotice. Mi-a luat lanterna, i-a scos bateriile de 1,5 volţi şi le-a dat drumul pe podeaua de pământ bătătorit. Avea o mutră la fel de aspră şi de nedomesticită ca peisajul din jur. Oraşul care se zărea dincolo de şopron era fără pic de umbră şi deprimant de orizontal, cu prea puţine semne arhitectonice ale unei culturi materiale. Dintr-odată, m-a cuprins nostalgia după Baku, de zidurile lui persane din secolul al XII-lea şi de palatele de vis construite de cei dintâi baroni ai petrolului, împodobite cu frize şi cu garguie, o spoială de occidentalism care, în ciuda Carpaţilor, a Mării Negre şi a culmilor Caucazului, refuza să se stingă de-a binelea. În călătoria mea spre Est, Europa mi se evaporase treptat din faţa ochilor, iar frontiera naturală reprezentată de Marea Caspică fusese în mod limpede ultimul stadiu, anunţând deşertul Karakum.

Desigur, geografia nu demonstrează caracterul deznădăjduit al Turkmenistanului. Mai degrabă, semnifică doar începutul înţelepciunii în căutarea unui model istoric: un model cu nenumărate invazii – a parţilor, a mongolilor, a perşilor, a ruşilor sub Imperiul Ţarist, a sovieticilor şi a unei pletore de triburi turcice care au dat buzna peste un peisaj pustiu şi neprotejat de nimeni şi de nimic. Abia se puteau vedea urme ale existenţei unei civilizaţii, pentru că nimeni nu-şi putuse înfige rădăcinile foarte adânc şi permanent, ceea ce avea darul să explice primele impresii pe care mi le-au lăsat locurile acelea.

Pământul s-a încreţit brusc şi ceea ce, cu câteva momente mai devreme, păruse o masă uniformă de gresie s-a dezintegrat într-un labirint de albii de râu parcă scobite şi de creste, amestecând între ele nuanţele de cenuşiu şi de kaki. Ca o glazură peste fiecare colină, se zărea câte o nuanţă de roşu sau de ocru, după cum soarele se răsfrângea sub unghiuri diferite peste o coastă mai înaltă sau mai abruptă. Pale de aer mai rece pătrundeau în autobuz – prima mea gură de prospeţime de munte după stratul de fierbinţeală din Peshawar, provincia de frontieră din nord-vestul Pakistanului.[10] În sine, dimensiunile pasului Khyber nu sunt impresionante. Cel mai înalt vârf nu trece de 2 100 de metri, iar pantele sunt rareori abrupte. Chiar şi aşa, în mai puţin de o oră, în 1987, autobuzul m-a dus printr-un infern vulcanic împietrit, de colţi de stâncă şi canioane labirintice; de la solul tropical şi luxuriant al subcontinentului indian la pustietăţile răcoroase, cel mult ierboase, ale Asiei Mijlocii; de la o lume cu sol negru, ţesături îndrăzneţe şi o bucătărie variată şi condimentată la o alta cu nisip, lână nedărăcită şi carne de capră.

Dar, spre deosebire de Carpaţi, prin ale căror trecători se aventurau

negustorii, geografia de la frontiera dintre Afghanistan și Pakistan oferă alte lecții, pentru că britanicii au fost cei dintâi care au vorbit despre o „frontieră de nord-vest”, dar aceea nu era „deloc o frontieră din punct de vedere istoric”, potrivit profesorului Sugata Bose de la Universitatea Harvard, ci „tocmai «inima»” unui continuu „indo-persan” și „indo-islamic”, motiv pentru care Afghanistanul și Pakistanul formează un tot organic, fiind imposibil de conceput ca state separate, geografic vorbind.[11]

Și-apoi, am întâlnit frontiere de și mai mare artificialitate:

Am trecut de două ori Zidul Berlinului către Berlinul de Est, în 1973 și în 1981. Această cortină de beton armat, înaltă de aproape patru metri și încununată de o țeavă groasă, despărțea în două un peisaj ca dintr-un film alb-negru: de partea vest-germană erau comunități sărace de imigranți turci și iugoslavi, iar de partea est-germană, o zonă pustiită, cu clădiri care mai purtau încă urmele celui de-al Doilea Război Mondial. Puteai să te apropii și să pipăi Zidul aproape oriunde pe partea occidentală, cea îmbrăcată în graffiti; toate câmpurile de mine și turnurile de pază erau pe partea cealaltă, înspre est.

Oricât de suprarealistă părea o asemenea curte de închisoare trasă chiar prin mijlocul unui oraș, lumea nu punea sub semnul întrebării Zidul decât în termeni morali, pentru că prezumția fundamentală a vremii era că Războiul Rece nu avea cum să ia sfârșit vreodată. Mai ales pentru cei ca mine – care au crescut în timpul Războiului Rece, dar nu au deloc amintiri din al Doilea Război Mondial –, Zidul, oricât de brutală și de arbitrară era prezența lui în oraș, părea la fel de permanent ca o creastă muntoasă. Adevărul nu scotea capul decât din cărți și din hărțile istorice ale Germaniei, pe care numai printr-o coincidență mă apucasem să le consult în primele luni ale anului 1989, aflându-mă la Bonn pentru a scrie un articol pentru o revistă. Cărțile și hărțile spuneau istoria următoare:

Ocupând inima Europei între Marea Nordului, Marea Baltică și Alpi, germanii au fost dintotdeauna, potrivit istoricului Golo Mann, o forță dinamică poprită într-o „mare închisoare”, dornică să scape din ea. Dar, cum nordul și sudul erau, pentru ei, blocate de mări și de munți, scăparea nu și-o puteau găsi decât înspre est și vest, direcții în care nu se loveau de nici un impediment geografic. „Felul de a fi al germanilor a fost caracterizat, în ultima sută de ani, de o lipsă de formă, de inconstanță”, scria Mann, referindu-se la perioada tulbure dintre anii 1860 și 1960, marcată de expansiunea din vremea conducerii lui Otto von Bismarck și de cele două războaie mondiale.[12] Dar același lucru se poate spune și despre dimensiunile și forma Germaniei pe hartă de-a lungul întregii

sale istorii.

Într-adevăr, cel dintâi Reich, imperiul întemeiat de Carol cel Mare în anul 800 d.Hr., a fost un mare gogoloi de teritoriu instabil, care a înglobat, în diverse momente, Austria şi părţi din teritoriile de astăzi ale Elveţiei, Franţei, Belgiei, Ţărilor de Jos, Poloniei, Italiei şi ale ţărilor care au format fosta Iugoslavie. Se părea că Europa era menită să fie condusă din ceea ce astăzi reprezintă Germania. Dar apoi au venit Martin Luther şi Reforma lui, care mai întâi a scindat creştinătatea occidentală, pe urmă a scăpărat flacăra zisului Războiului de Treizeci de Ani, desfăşurat în prima fază pe teritoriu german. Aşadar, Europa Centrală a fost răvăşită. Cu cât am citit mai mult – despre dualismul de secol XVIII dintre Prusia şi Austria habsburgică, despre uniunea tarifară dintre diferitele state germane, de la începutul secolului al XIX-lea, şi despre unificarea în jurul Prusiei, realizată de Bismarck la finalul aceluiaşi secol –, cu atât mi-a devenit mai clar că Zidul Berlinului n-a reprezentat nimic altceva decât un stadiu în acest proces neîntrerupt de transformare teritorială.

Regimurile care au căzut la scurt timp după Zidul Berlinului – din Cehoslovacia, Ungaria, România, Bulgaria, de peste tot – erau dintre cele pe care le cunoscusem în profunzime, în contextul muncii şi al călătoriilor mele. Privite de-aproape, toate păruseră foarte impenetrabile, înfricoşătoare. Destrămarea lor bruscă a reprezentat o lecţie-avertisment pentru mine, privitor nu numai la instabilitatea inerentă a tuturor dictaturilor, ci şi la caracterul schimbător al prezentului, oricât de permanentizat şi de copleşitor poate părea la un moment dat. Singura trăsătură durabilă este aşezarea unui popor pe hartă. Aşa se face că, în epocile de mişcări sociale, importanţa hărţilor creşte. Cum fundamentele politice se modifică rapid sub picioarele noastre, harta, chiar dacă nu e determinantă, poate reprezenta un punct de plecare pentru înţelegerea unei logici istorice a ceea ce ar putea urma.

Impresia de violenţă era cea care domina în aşa-numita Zonă Demilitarizată dintre cele două Corei. În anul 2006, am văzut soldaţi sud-coreeni stând înlemniţi în poziţii de luptă de tae kwon do, cu pumnii şi braţele încleştate, uitându-se fix în ochii omologilor nord-coreeni. Şi o parte, şi cealaltă îşi alegeau pentru această misiune soldaţii cei mai înalţi, cei mai capabili să intimideze. Dar ura formalizată astfel şi etalată printre gardurile de sârmă ghimpată şi câmpurile de mine va fi, probabil, consemnată de istorie într-un viitor previzibil. Pentru cine se uită la diferitele scenarii de divizare a unor ţări din secolul XX – Germania, Vietnam, Yemen –, este limpede că, oricât de mult s-ar prelungi

divizarea, forţele unioniste sfârşesc prin a triumfa, într-o manieră neplanificată, uneori violentă şi cu o evoluţie rapidă. Zona Demilitarizată, asemenea Zidului Berlinului, este o graniță arbitrară, lipsită de orice noimă geografică şi care divide o naţiune unitară din punct de vedere etnic în punctul în care s-a întâmplat ca două armate aflate în conflict să-şi întindă taberele. Aşa cum Germania s-a reunificat, ne putem aştepta – sau ne putem face măcar planuri – să vedem o Coree Mare, la rândul ei reunificată. O dată în plus, forţele culturii şi ale geografiei sunt susceptibile să prevaleze la un moment dat. O graniță făcută de mâna omului şi care nu se potrivește unei zone firești de frontieră este cu precădere vulnerabilă.

*

Am traversat, de asemenea, granițele terestre dintre Iordania şi Israel şi dintre Mexic şi Statele Unite: despre acele frontiere şi despre altele, mai târziu. Deocamdată, aş vrea să întreprind o altă călătorie – de un soi cu totul diferit – prin pagini alese ale istoriei şi ale ştiinţei politice, care au supravieţuit dihoniei deceniilor şi, în unele cazuri, celei a secolelor şi care, dată fiind influenţa lor asupra geografiei, ne îngăduie să citim harta reliefului ceva mai bine şi, în felul acesta, ne ajută să întrevedem, oricât de vag, contururile unor viitoare politici. Pentru că însuşi faptul de a fi trecut atâtea frontiere m-a făcut peste măsură de curios în legătură cu soarta locurilor prin care m-au dus paşii.

Munca mea de reporter, care s-a întins pe mai bine de treizeci de ani, m-a convins că toţi avem nevoie să redescoperim o sensibilitate legată de timp şi de spaţiu, pe care am pierdut-o în epoca motoarelor cu reacţie şi a informaţiei, când formatorii de elită ai opiniei publice se mută în doar câteva ceasuri peste oceane şi continente, ceea ce le permite să vorbească atât de uşor despre ceea ce distinsul editorialist Thomas L. Friedman, de la *New York Times*, numea „un pământ plat”. Eu, în schimb, le voi prezenta cititorilor mei un grup de gânditori evident în răspăr cu moda, care combat vehement ideea că *geografia nu mai contează*. Le voi înfăţişa oarecum detaliat opiniile acestora în prima jumătate a demersului meu, pentru a veni apoi şi a aplica înţelepciunea lor în a doua jumătate, în legătură cu ce s-a întâmplat şi este probabil să se întâmple de-a lungul şi de-a latul Eurasiei – din Europa tocmai până în China, trecând prin Orientul Mijlociu în sens larg şi prin subcontinentul indian. Să aflăm ce anume s-a pierdut din viziunea noastră asupra realităţii fizice, să descoperim cum s-a pierdut acel ceva şi apoi să-l repunem la locul său, lungind pasul călătoriei noastre şi al observaţiei înseşi, prin intermediul erudiţiei profunde a unor savanţi de-acum decedaţi – iată scopul prezentului demers.

Geografia, termen de origine grecească desemnând, în esenţă, o „descriere a pământului”, a fost adeseori asociat cu fatalismul şi, prin urmare, stigmatizat – căci a gândi la modul geografic înseamnă a limita opţiunea umană, se spune. Dar, apelând la unelte precum hărţile reliefului şi studiile demografice, nu vreau decât să adaug un alt nivel de complexitate analizelor convenţionale de politică externă şi, procedând astfel, să descopăr un mod mai profund şi mai puternic de a privi lumea. Nu trebuie să fii un adept al determinismului geografic pentru a-ţi da seama de importanţa vitală a geografiei. Cu cât mai preocupaţi rămânem de evenimentele curente, cu atât mai mult contează indivizii şi opţiunile lor; dar, cu cât privim mai atent curgerea secolelor, cu atât mai important ni se dezvăluie rolul geografiei.

Orientul Mijlociu este un bun exemplu.

Când scriu aceste rânduri, regiunea care se întinde din Maroc până în Afghanistan se află în toiul unei crize legate de autoritatea centrală. Vechea ordine autocratică a devenit nesustenabilă, chiar dacă trecerea către o democratizare stabilă se dovedeşte sinuoasă. Cea dintâi fază a unei atât de ample răzvrătiri a demonstrat înfrângerea geografiei prin puterea noilor tehnologii de comunicare. Televiziunea prin satelit şi reţelele de socializare de pe internet au creat o singură comunitate a protestatarilor de-a lungul şi de-a latul lumii arabe – aşa se face că susţinătorii democraţiei din locuri altminteri izolate unele de altele, cum ar fi Egiptul, Yemenul şi Bahreinul, sunt inspiraţi de ceea ce a izbucnit în Tunisia. Iată de ce există un numitor comun al situaţiilor politice din toate aceste ţări. Dar, pe măsură ce revolta s-a desfăşurat, s-a şi văzut clar că fiecare ţară şi-a creat propria naraţiune, influenţată, la rândul ei, de istoria şi geografia profunde ale respectivei ţări. Cu cât ştii mai multe despre istoria şi geografia oricăreia dintre ţările Orientului Mijlociu, cu atât mai puţin surprins vei fi de ceea ce se petrece în respectiva ţară.

Faptul că răzvrătirea s-a iscat în Tunisia poate să fie numai în parte un lucru fortuit. O hartă a vremurilor antice arată o concentrare de aşezări pe teritoriul ocupat astăzi de Tunisia, juxtapusă unei relative pustietăţi caracteristice pentru teritoriul de astăzi al Algeriei şi al Libiei. Ieşind ca un pinten în Marea Mediterană şi vrând parcă să atingă Sicilia, Tunisia reprezenta centrul demografic al Africii de Nord nu numai sub cartaginezi şi romani, dar şi sub vandali, bizantini, arabii medievali şi turci. În timp ce Algeria, către vest, şi Libia, către est, nu erau decât nişte realităţi geografice vagi, Tunisia era un străvechi nucleu de civilizaţie. (Cât priveşte Libia, regiunea ei apuseană, Tripolitania, s-a orientat în tot cursul istoriei către Tunisia, în timp ce regiunea ei

răsăriteană, cu centrul la Benghazi, Cirenaica, s-a orientat dintotdeauna către Egipt.)

Timp de două mii de ani, apropierea de Cartagina (care se afla, în linii mari, acolo unde se află astăzi oraşul Tunis) a însemnat un grad mai mare de dezvoltare. Dat fiind că procesul de urbanizare a demarat, în Tunisia, cu două milenii în urmă, identitatea tribală bazată pe nomadism – despre care istoricul medieval Ibn Khaldun afirmă că a destrămat stabilitatea politică – este în mod corespunzător mai slabă acolo. Într-adevăr, după ce l-a înfrânt pe Hannibal în anul 202 î.Hr. în afara Tunisului actual, comandantul roman Scipio a săpat un şanţ de demarcaţie, aşa-numita *fossa regia,* care desemna marginile lumii civilizate de atunci. *Fossa regia* îşi păstrează relevanţa pentru criza prezentă din Orientul Mijlociu. Încă vizibilă pe alocuri, ea porneşte de la Tabarka, de pe coasta de nord-vest a Tunisiei, şi se îndreaptă către sud, după care se întoarce brusc înspre est şi ajunge la Sfax, un alt port mediteranean. Oraşele aflate dincolo de această linie au mai puţine rămăşiţe romane şi sunt astăzi relativ mai sărace şi mai puţin dezvoltate, având niveluri de şomaj mai ridicate de-a lungul istoriei. Oraşul Sidi Bouzid, unde a început revolta arabă în decembrie 2010, când un vânzător de fructe şi legume şi-a dat foc într-un gest de protest, se află în imediata apropiere a liniei lui Scipio, dar dincolo de ea.

Nu e vorba despre fatalism aici. Nu fac decât să le furnizez evenimentelor curente un context geografic şi istoric: arabii şi-au început revolta pentru democraţie în ceea ce a reprezentat, în termeni istorici, societatea cea mai avansată din lumea arabă – cea mai apropiată fizic de Europa –, dar, în acelaşi timp, într-o parte a respectivei ţări care încă din Antichitate a fost ignorată şi a suferit de o constantă subdezvoltare.

Asemenea cunoştinţe pot adăuga profunzime la ceea ce s-a văzut oriunde altundeva: fie că vorbim despre Egipt, un alt nucleu străvechi de civilizaţie, cu o lungă istorie statală, aşa cum a fost şi Tunisia; fie despre Yemen, miezul demografic al Peninsulei Arabice, ale cărui tendinţe spre unificare au fost sabotate de o topografie mai degrabă muntoasă, care a contribuit şi ea la slăbirea guvernării centrale şi, drept consecinţă, a sporit importanţa structurilor tribale şi a grupărilor separatiste; fie despre Siria, a cărei formă trunchiată de pe hartă dezvăluie divizări interne bazate pe etnicitate şi pe o identitate sectară. Geografia demonstrează că Tunisia şi Egiptul sunt în mod natural înclinate spre coeziune, în timp ce Libia, Yemenul şi Siria – mai puţin. De aici consecinţa că, pentru a fi ţinute unitare, Tunisia şi Egiptul au nevoie de forme autocratice relativ moderate, pe când Libia şi Siria – de soluţii mai radicale. Totodată, din cauza

geografiei sale, Yemenul a fost întotdeauna mai greu de guvernat, a fost ceea ce istoricii europeni din secolul XX Ernest Gellner şi Robert Montagne numeau o societate „segmentară”, produsul unui peisaj caracteristic Orientului Mijlociu, unde munţii alternează cu deşertul. Pendulând între centralizare şi anarhie, o asemenea societate are drept tipic un regim care, în termenii lui Montagne, „secătuieşte de viaţă o regiune”, chiar dacă „din cauza propriei fragilităţi” nu reuşeşte să întemeieze instituţii durabile. Acolo, triburile sunt puternice, iar guvernarea centrală, slabă prin comparaţie cu ele.[13] Lupta pentru construirea unei ordini liberale într-un asemenea loc nu poate fi despărţită de asemenea realităţi.

Pe măsură ce tulburările politice se acumulează şi lumea devine, după toate aparenţele, din ce în ce mai nestăpânită, cu nesfârşitele întrebări legate de modul în care ar trebui să reacţioneze Statele Unite şi aliaţii lor, geografia se prezintă ca o modalitate de a înţelege măcar ceva din toată povestea. Apelând la hărţi vechi şi la geografi şi gânditori geopolitici din vremuri mai de demult, îmi propun să adun toate datele necesare, la nivel global la începutul secolului XXI, la fel cum am procedat la toate aceste frontiere în ultima parte a secolului XX. Pentru că putem trimite sateliţi în hăurile sistemului solar – şi adevărul este că pieţele financiare şi spaţiul cibernetic nu cunosc limite –, dar lanţul muntos Hindukush constituie şi astăzi o barieră care impune respect.

6 *Peshmerga* sau *peshmerge* – termen care defineşte războinicii kurzi înarmaţi, însemnând, textual, „cel care înfruntă moartea” (n.tr.).

7 Denumită astfel după sura *Al-Anfal* („Jertfele războiului”), capitolul 8 din Coran, utilizată ca denumire codificată de autorităţile regimului saddamit pentru o serie de campanii antikurde din anii 1986–1989, care au culminat în 1988 (n.tr.).

8 Vezi Black (1997), p. 85

9 Vezi Scott (2009), p. ix

10 Provincie numită ulterior Khyber Pakhtunkhwa

11 Vezi Bose (2006), p. 56

12 Vezi Mann (1968, 1987), pp. 525 şi 880

13 Vezi Gellner (1981), pp. 38, 41, 180, 187

PARTEA ÎNTÂI

Vizionarii

CAPITOLUL 1

DIN BOSNIA LA BAGDAD

Pentru a ne recupera simțul geografiei, trebuie mai întâi să precizăm în ce moment al istoriei recente ni l-am pierdut cel mai profund, să ne explicăm de ce l-am pierdut și să ne lămurim în ce fel pierderea lui ne-a influențat prezumțiile în legătură cu lumea. Bineînțeles, o asemenea pierdere e graduală. Dar momentul pe care l-am izolat eu, în care pierderea simțului geografiei a părut cea mai pregnantă, a fost imediat după căderea Zidului Berlinului. Deşi era o frontieră artificială, a cărei prăbuşire ar fi trebuit să ne consolideze sentimentul de respect față de geografie și față de harta reliefului – și față de ce ar fi putut prefigura harta respectivă în regiunea limitrofă a Balcanilor și în Orientul Mijlociu –, desfiinţarea Zidului Berlinului ne-a făcut să nu mai vedem adevăratele impedimente geografice care ne divizau în continuare și care ne pândeau și în alte părți.

Pentru că ne-am trezit deodată într-o lume în care desfiinţarea unei granițe făcute de mâna omului, din Germania, a condus la presupunerea că orice altă divizare umană era surmontabilă, că democrația urma să cucerească Africa și Orientul Mijlociu la fel de ușor cum se înstăpânise în Europa Răsăriteană, că globalizarea – care avea să devină curând un termen răsunător – nu era nimic altceva decât o direcție morală în care se îndrepta istoria și un sistem de securitate internațională, și nu ceea ce era în realitate, adică pur și simplu un stadiu al dezvoltării economice și culturale. Să ne gândim: o ideologie totalitară tocmai fusese înfrântă și, concomitent, securitatea internă din Statele Unite și din Europa Occidentală devenea un lucru de la sine înțeles. Iluzia păcii domnea peste tot. Surprinzând la modul profetic spiritul timpului, un fost director-adjunct al echipei de planificare a politicilor din cadrul Departamentului de Stat al Statelor Unite, Francis Fukuyama, publica un articol – cu doar câteva luni înainte de căderea Zidului Berlinului – intitulat „Sfârșitul istoriei”, în care anunța sus și tare că, deși aveau să mai fie războaie și revolte, istoria în sens hegelian se sfârșise de-acum, din moment ce succesul democrațiilor capitaliste liberale încheiase controversa legată de care dintre sistemele de guvernare era cel mai bun pentru omenire.[14] Drept care nu mai însemna decât că trebuia să modelăm lumea după chipul și asemănarea noastră, uneori prin desfășurarea de trupe americane – acțiune care, în anii 1990, a generat relativ mai puține reacții negative. Acest prim ciclu intelectual de după Războiul Rece a reprezentat o eră a iluziilor, o vreme în care termenii „realist” și „pragmatic” erau considerați peiorativi, semnul unei aversiuni față de intervenția umanitară în locurile în care

interesul național, definit convențional și îngust, părea unul ambiguu. Cel mai bine, pe-atunci, era să fii un internaționalist neoconservator sau liberal, adică o persoană considerată bună și deșteaptă, care nu voia decât să oprească odată genocidul din Balcani.

O asemenea răbufnire de idealism nu era ceva nemaivăzut în Statele Unite. Victoria din Primul Război Mondial ajutase la desfășurarea stindardului a ceea ce s-a numit „wilsonism", concept asociat cu președintele Woodrow Wilson și care, așa cum s-a dovedit ulterior, ținea cont prea puțin de adevăratele scopuri ale aliaților europeni ai americanilor și încă și mai puțin de realitățile din Balcani și din Orientul Apropiat, unde evenimentele din anii 1920 au demonstrat că democrația și eliberarea de sub jugul imperial exercitat de Imperiul Otoman însemnau mai ales o acutizare a conștiinței etnice într-un sens foarte îngust, în diferitele zone luate individual din vechiul sultanat. Un fenomen similar a însoțit victoria Occidentului în Războiul Rece, despre care mulți au crezut că avea să aducă libertatea și prosperitatea sub stindarde precum „democrația" și „piețele libere". Mulți au susținut că până și Africa, cel mai sărac și mai puțin stabil dintre continente, împovărat pe mai departe cu cele mai artificiale și mai absurde frontiere din lume, s-ar fi putut afla în pragul unei revoluții democratice, de parcă prăbușirea Imperiului Sovietic din inima Europei ar fi avut o însemnătate supremă pentru cel mai slab dezvoltate națiuni ale lumii, despărțite prin mii de kilometri de mări sau deșerturi, dar conectate între ele prin televiziune.[15] Și totuși, la fel ca după cele două războaie mondiale, victoria noastră în Războiul Rece avea să genereze mai puțină democrație și mai puțină pace globală decât orice luptă obișnuită pentru supraviețuire, în care doar măștile răului sunt altele.

Democrația și o mai bună guvernare aveau să înceapă, de fapt, să iasă la lumină chiar în Africa, nu altundeva. Dar asta numai după o strădanie îndelungată, cu anarhie (precum în cazul mai multor țări vest-africane), cu insurecție și cu ticăloșie (precum în cazul Rwandei) răzbind la suprafață pentru mai mult timp. Africa s-a străduit din răsputeri să definească deceniul prelungit dintre 9 noiembrie 1989 și 11 septembrie 2001 – dintre căderea Zidului Berlinului și atacurile organizației al-Qaeda împotriva Pentagonului și a turnurilor newyorkeze de la World Trade Center: un interval de doisprezece ani, în decursul căruia omorul în masă, precum și intervențiile umanitare întârziate le-au produs frustrări intelectualilor idealiști, chiar dacă succesul suprem al acelor intervenții a ridicat triumfalismul idealist la cote ce aveau să se dovedească de nivel catastrofic în deceniul început după 11 septembrie.

În acest nou deceniu, geografia, un factor cert în Balcani și în Africa în anii

1990, a continuat să facă prăpăd din bunele intenţii ale Americii în Orientul Apropiat. Drumul din Bosnia până la Bagdad, adică de la o campanie limitată, aeriană şi terestră, în partea de apus, cea mai dezvoltată, a fostului Imperiu Otoman la o invazie în masă, cu infanteria, în partea de răsărit, cea mai puţin dezvoltată, a Mesopotamiei, a fost de natură să scoată la lumină limitările universalismului liberal şi, făcând acest lucru, să genereze un respect înnoit faţă de harta reliefului.

Perioada de după Războiul Rece a început, de fapt, în anii 1980, înainte să cadă Zidul Berlinului, odată cu revitalizarea sintagmei „Europa Centrală", definită mai târziu de jurnalistul şi savantul de la Oxford Timothy Garton Ash ca fiind „o distincţie cultural-politică faţă de «Răsăritul» sovietic".[16] Europa Centrală – Mitteleuropa – era mai degrabă o idee decât o realitate geografică. Ea constituia un exerciţiu de memorie – a unei civilizaţii europene intense, savuros de neorânduite şi romantice, sugerând străzi pietruite şi acoperişuri mansardate, vinuri fine, cafenele vieneze şi muzici clasice, a unei tradiţii nobile, umaniste, infuzate cu o artă şi o gândire moderniste incitante şi ţâfnoase. Evoca Imperiul Austro-Ungar şi nume precum Gustav Mahler, Gustav Klimt şi Sigmund Freud şi se complăcea într-o profundă apreciere a unui Immanuel Kant sau a filosofului olandezo-evreu Baruch Spinoza. Într-adevăr, printre multe alte lucruri, „Europa Centrală" însemna lumea intelectuală primejduită a evreimii, dinaintea ravagiilor provocate de nazism şi de comunism; însemna dezvoltare economică, făcând o trimitere clară la Boemia de dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial, a cărei industralizare atinsese un nivel mai înalt decât în Belgia; însemna, cu toată decadenţa şi cu imperfecţiunile ei morale, o zonă de relativă toleranţă multietnică, sub umbrela unui Imperiu Habsburgic blajin, chiar dacă din ce în ce mai nefuncţional. Europa Centrală din ultima fază a Războiului Rece a fost descrisă la modul succint de profesorul Carl E. Schorske, de la Universitatea Princeton, în cartea sa devenită clasică, pentru că deopotrivă tulburătoare şi scrisă dintr-o perspectivă detaşată, *Viena fin-de-siècle. Politcă şi cultură*, şi de scriitorul italian Claudio Magris în splendida sa relatare de călătorie intitulată *Dunărea*. Pentru Magris, Mitteleuropa este o sensibilitate „sinonimă cu apărarea particularului împotriva oricărui program totalitar". Pentru scriitorul maghiar György Konrád şi pentru cehul Milan Kundera, Mitteleuropa este ceva „nobil", respectiv o „soluţie-cheie" pentru liberalizarea unor aspiraţii politice.[17]

A vorbi despre „Europa Centrală" în anii 1980 şi 1990 era totuna cu a spune că o cultură în şi pentru sine includea o geografie tot aşa cum includea un lanţ

muntos sau tancurile sovietice. Pentru că ideea de Europă Centrală reprezenta o imputare la adresa geografiei Războiului Rece, care născocise termenul „Europa Răsăriteană” pentru a desemna jumătatea Europei devenită comunistă și care era controlată de la Moscova. Germania de Est, Cehoslovacia, Polonia și Ungaria făcuseră cu toatele parte din Europa Centrală – se argumenta pe bună dreptate –, motiv pentru care n-ar fi trebuit consemnate în acea închisoare a națiunilor reprezentată de comunism și de Tratatul de la Varșovia. După câțiva ani, când războiul etnic a izbucnit în Iugoslavia, ironia sorții a făcut ca „Europa Centrală” să devină, dintr-un sinonim al unificării, în egală măsură unul al divizării, zona „Balcanilor” desprinzându-se, în mințile oamenilor, de Europa Centrală și alăturându-se, în consecință, zonei Orientului Apropiat.

Zona Balcanilor era sinonimă cu vechile imperii Bizantin și Turc, având creste muntoase de nesupus, care au împiedicat dezvoltarea, și un standard de viață în general mai scăzut, mergând înapoi în timp decenii și chiar secole, prin comparație cu țările fostelor imperii Habsburgic și Prusac din inima Europei. Pe parcursul deceniilor monocrome de stăpânire comunistă, țări balcanice precum România și Bulgaria au suferit, într-adevăr, de sărăcie și de represiune într-o măsură necunoscută celeilalte jumătăți, „central-europene”, mai nordice, a imperiului sovietic. Situația era, desigur, una mai complicată de atât. Germania de Est era cel mai ocupat dintre statele-satelit și, prin urmare, sistemul comunist de acolo se număra printre cele mai rigide; Iugoslavia, în schimb – care formal nu făcea parte din Tratatul de la Varșovia –, îngăduia o anumită libertate, îndeosebi în orașe, care nu le era familiară și cehoslovacilor, de exemplu. Și totuși, în linii generale, națiunile din sud-estul Europei – aflat, la un moment dat, sub dominație bizantină, apoi turcă – au avut de suportat regimuri comuniste care s-au dovedit nici mai mult, nici mai puțin decât niște versiuni ale despotismului oriental, un fel de a doua invazie mongolă, în timp ce națiunile fostei Europe habsburgice catolice au avut de-a face cu ceva mult mai puțin perfid: un amestec respingător, și acela în grade diferite, de populism socialist radical. În sensul acesta, călătoria din Ungaria relativ liberală, deși comunistă, a lui János Kádár în România totalitaristă a lui Nicolae Ceaușescu a reprezentat o experiență tipică. Am trăit-o și eu adeseori în anii 1980: imediat ce trenul în care mă aflam trecea din Ungaria în România, calitatea materialelor din care erau construite casele scădea brusc; autoritățile îmi răscoleau prin bagaj și mă puneau să le mituiesc pentru a-mi putea păstra mașina de scris; hârtia igienică de la veceuri se evapora, și luminile slăbeau. Ce-i drept, Balcanii erau profund influențați de Europa Centrală, dar, în egală măsură, și de Orientul Mijlociu,

aflat la fel de aproape. Stepa prăfoasă, cu spațiile ei publice deprimante – și una, și celelalte importate din Anatolia –, constituia o trăsătură a vieții în Kosovo și în Macedonia, unde ospitalitatea cultivată a Pragăi și a Budapestei se regăseau mult mai greu. Drept care n-a fost întru totul accidental, sau exclusiv din cauza unor indivizi răi, faptul că violența a răbufnit în melanjul etnic al Iugoslaviei, și nu, să zicem, în state central-europene unietnice, precum Ungaria și Polonia. Și aici, istoria și geografia și-au avut rolurile lor.

Și totuși, susținând că Europa Centrală ar fi un fel de „buric al pământului" moral și politic, mai degrabă decât unul geografic, intelectuali de formație liberală precum Garton Ash – una dintre cele mai semnificative voci ale deceniului – au promovat o viziune a includerii mai mult decât a delimitării nu numai asupra Europei, ci asupra lumii întregi. Dintr-o asemenea perspectivă, nu doar Balcanii s-ar cuveni să nu fie abandonați subdezvoltării și barbarismului, ci nici un alt loc de pe lume – Africa, de exemplu. Căderea Zidului Berlinului ar trebui nu numai să afecteze Germania, ci chiar să dezlănțuie spiritul Europei Centrale de-a lungul și de-a latul globului. Abordarea umanistă a constituit esența unui cosmopolitism la care internaționaliștii liberali și neoconservatorii au subscris laolaltă în anii 1990. Să ne amintim că, înainte să devină cunoscut ca un susținător al războiului din Irak, Paul Wolfowitz era un adept al intervenției militare în Bosnia și Kosovo, dându-și efectiv mâna cu liberali precum Garton Ash la publicația stângistă *The New York Review of Books*. Drumul spre Bagdad pornea de la intervențiile în Balcani din anii 1990, la care s-au opus realiștii și pragmatiștii, chiar dacă respectivele desfășurări de forțe din Iugoslavia s-au dovedit fără echivoc încununate de succes.

Strădania de a-i salva pe musulmanii din Bosnia și Kosovo nu poate fi despărțită de strădania de a vedea restaurată Europa Centrală, ca un loc deopotrivă real și profund imaginar, care ar demonstra cum, în ultimă instanță, moralitatea și umanismul sunt cele care consfințesc frumosul. (Deși el însuși era sceptic în privința eforturilor de idealizare a Europei Centrale, Garton Ash reușea să vadă beneficiul moral pozitiv pe care l-ar fi creat o asemenea idealizare.)

Scrierile umaniste ale lui Isaiah Berlin au surprins acel spirit intelectual din anii 1990. „*Ich bin ein Berliner*[18], ziceam eu, vrând să spun, de fapt, un Isaiah Berlin-ez" – scria Garton Ash într-o memorabilă relatare a perioadei petrecute de el în Germania de Est.[19] Acum, când comunismul fusese smuls din rădăcini, iar utopiile marxiste, demascate ca iluzorii, Isaiah Berlin devenea un antidot perfect la teoriile moniste aflate în mare vogă și care sfâșiaseră mediile academice în

ultimele patru decenii. Berlin, care fusese profesor la Oxford şi a cărui viaţă coincisese cu secolul XX, susţinuse întotdeauna pragmatismul burghez şi „compromisurile temporizatoare” în faţa experimentelor politice.[20] El combătea determinismele geografice, culturale şi de orice altă formă, refuzând să consemneze pe oricine, oriunde, unei sorţi anume. Vederile sale, prezentate în articole şi conferinţe de-a lungul unei vieţi întregi, adeseori precum un glas academic strigând în pustiu[21], cuprindeau sinteza perfectă a unui idealism temperat, îndreptat în aceeaşi măsură împotriva comunismului şi împotriva ideii că libertatea şi securitatea sunt numai pentru anumite popoare, nu şi pentru altele. Filosofia lui Isaiah Berlin se potrivea perfect cu idealul Europei Centrale.

Dar, cu toate că noţiunea de Europa Centrală, aşa cum era ea expusă de toţi aceşti intelectuali înţelepţi şi elocvenţi, se constituia într-o cauză cu adevărat nobilă, care urma să joace în perpetuitate un rol în politicile externe ale tuturor naţiunilor occidentale, aşa cum îmi propun să demonstrez, ea se lovea totuşi de un obstacol cu care mă văd de asemenea obligat să mă confrunt.

Rămâne o problemă legată de această viziune exaltată, o realitate urâtă care de-a lungul istoriei a transformat adeseori noţiunea de Europa Centrală în ceva tragic. Europa Centrală pur şi simplu nu există concret pe harta reliefului. (Garton Ash a intuit acest lucru când şi-a intitulat articolul: „Există Europa Centrală?”[22]) Aici intră în scenă determiniştii geografici, atât de aspri şi de neînduplecaţi prin comparaţie cu vocea blândă a lui Isaiah Berlin – mai ales vocea din epoca edwardiană a lui Sir Halford J. Mackinder şi cea a discipolului său, James Fairgrieve, pentru care ideea unei Europe Centrale se loveşte de „un impediment geografic fatal”. Europa Centrală, ne spun Mackinder şi Fairgrieve, aparţine „zonei de ciocnire” aşezate la mijloc între Europa maritimă, cu „interesele ei oceanice”, şi „perspectiva continentală a masei terestre eurasiatice”. Mai pe scurt şi în termeni strategici, din punctul de vedere al lui Mackinder şi al lui Fairgrieve, „nu există spaţiu” pentru Europa Centrală.[23] Celebrarea Europei Centrale, indulgenţa justificabilă pe care i-au oferit-o intelectualii de orientare liberală – după cum sugerează scrierile lui Mackinder şi Fairgrieve – indică o delimitare de geopolitică sau măcar o dorinţă în acest sens. Şi totuşi, căderea Zidului Berlinului nu a însemnat – nici n-ar fi putut însemna – sfârşitul geopoliticii, ci doar trecerea ei într-o nouă fază. Lupta dintre statele şi imperiile de pe hartă nu poate fi făcută să dispară pur şi simplu.

Mă voi opri mai târziu şi mai în amănunt asupra scrierilor lui Mackinder, în primul rând asupra teoriei lui a puterii continentale *(Heartland)*. Deocamdată, este suficient să spun că, formulată cu mai bine de o sută de ani în urmă, ea s-a

dovedit remarcabil de relevantă în privinţa dinamicii Primului şi celui de-al Doilea Război Mondial şi a celei a Războiului Rece. Dacă o reducem la logica ei cea mai simplă, motivaţia celor două războaie mondiale a fost legată de dominaţia sau nu a Germaniei asupra *Heartland*-ului eurasiatic aflat spre răsărit faţă de ea, în timp ce Războiul Rece s-a axat pe dominaţia Uniunii Sovietice asupra Europei Răsăritene, adică porţiunea dinspre apus a aceluiaşi *Heartland* definit de Mackinder. Această Europă Răsăriteană sovietică, trebuie subliniat, includea Germania de Est, adică Prusia istorică, având prin tradiţie o motivaţie teritorială orientată spre est, spre *Heartland*; în schimb, Germania de Vest făcea parte din alianţa oceanică nord-atlantică, istoriceşte catolică, având o motivaţie industrială şi comercială orientată către Marea Nordului şi către Oceanul Atlantic. Un renumit geograf american al perioadei Războiului Rece, Saul B. Cohen, susţine că „zona de frontieră care desparte Germania de Est de Germania de Vest […] este una dintre cele mai vechi din istorie", cea care a despărţit triburile france de cele slave în Evul Mediu. Cu alte cuvinte, frontiera dintre Germania de Est şi Germania de Vest era prea puţin artificială. După Cohen, Germania de Vest era o „remarcabilă reflectare a Europei maritime", pe când Germania de Est aparţinea „tărâmului de putere terestră continentală". Cohen susţinea ideea unei Germanii divizate ca fiind „solidă geopolitic şi strategic necesară", de vreme ce aducea un echilibru în bătălia perenă dintre Europa maritimă şi cea continentală.[24] Mackinder scria şi el profetic, în 1919, că „linia care desparte Germania […] este chiar linia despre care am tras concluzia, din alte puncte de vedere, că stabileşte o demarcaţie în sens strategic între *Heartland* şi zona de coastă".[25] Aşadar, în timp ce divizarea Berlinului în sine a fost una artificială, divizarea Germaniei n-a fost chiar aşa.

Cohen a numit Europa Centrală „o simplă exprimare geografică, lipsită de substanţă geopolitică".[26] Potrivit acestei logici, reunificarea Germaniei, în loc să conducă la renaşterea Europei Centrale, ar fi condus la o simplă reluare a bătăliei pentru Europa şi, prin deducţie, pentru *Heartland*-ul eurasiatic – altfel spus, în ce direcţie avea să încline Germania: către est şi către Rusia, cu consecinţe importante pentru Polonia, Ungaria şi celelalte ţări foste satelit, sau către vest şi către Marea Britanie şi Statele Unite, consacrând astfel victoria tărâmului maritim? Încă nu cunoaştem răspunsul la această întrebare, pentru că perioada de după Războiul Rece se află încă în stadiile ei timpurii. Cohen şi ceilalţi nu aveau cum să prevadă cu acurateţe natura „de-belicizată" a Germaniei de astăzi reunite, cu „aversiunea ei faţă de soluţiile militare", existentă la un profund nivel cultural, ceea ce în viitor va putea contribui la stabilizarea sau destabilizarea

continentului, în funcție de circumstanțe.[27] Tocmai fiindcă au ocupat centrul Europei ca putere terestră, germanii au demonstrat dintotdeauna o conștiință acută a geografiei și strategiei ca mecanism de supraviețuire. Ar putea redescoperi același lucru și acum, fapt ce le-ar îngădui să treacă dincolo de cvasipacifismul momentului actual. Ar putea, oare, o Germanie reunită și liberală să devină, în sensul strict al termenului, o putere a echilibrului – între Oceanul Atlantic și *Heartland*-ul eurasiatic –, permițând astfel ca o interpretare nouă și îndrăzneață a culturii central-europene să prindă rădăcini și să-i furnizeze noțiunii de Europa Centrală un balast geopolitic? O asemenea evoluție le-ar conferi credibilitate celor din tabăra lui Garton Ash în fața unor Mackinder și Cohen.

În concluzie, va supraviețui Europa Centrală, ca ideal de toleranță și înaltă civilizație, măcelului prilejuit de viitoarele mari lupte pentru putere? Pentru că asemenea lupte vor mai fi în inima Europei. Cultura vibrantă a Europei Centrale de la sfârșitul secolului al XIX-lea, care părea atât de ispititoare din perspectiva sfârșitului de secol XX, nu era decât consecința unei realități specific imperiale și geopolitice, deloc sentimentale, numite Austria habsburgică. Liberalismul se sprijină, în ultimă instanță, pe putere – o putere benignă, eventual, dar o putere, oricum ai descrie-o.

Dar susținătorii intervenționismului în scop umanitar din anii 1990 n-au rămas orbi la luptele pentru putere; iar Europa Centrală n-a reprezentat o viziune utopică în ochii lor. Mai degrabă, restaurarea Europei Centrale prin oprirea omorurilor în masă din Balcani a venit ca un strigăt de regrupare tăcut și erudit, în vederea utilizării potrivite a forței militare occidentale pentru a salvgarda semnificația victoriei din Războiul Rece. La urma urmelor, care a fost scopul suprem al Războiului Rece, dacă nu să pregătească lumea pentru libertatea individuală? „Pentru internaționaliștii liberali, Bosnia a devenit Războiul Civil spaniol al epocii noastre”, scria Michael Ignatieff, istoricul și biograful lui Isaiah Berlin, referindu-se la pasiunea cu care intelectualii ca el însuși abordau chestiunea Balcanilor.[28]

Nevoia intervenției umane – și a înfrângerii determinismului – era imperioasă pentru ei. Ne amintim pasajul din *Ulise* de James Joyce, în care Leopold Bloom se plânge de „condițiile generice impuse de legea naturală”: „epidemiile decimatoare”, „cataclismele catastrofice” și „schimbările seismice”. La care Stephen Dedalus îi răspunde afirmându-și direct și penetrant „propria însemnătate ca ființă conștientă rațională”.[29] Da, se petrec atrocități, așa funcționează lumea. Dar nu trebuie s-o și acceptăm în felul acesta. Pentru că e o

ființă rațională, omul are, în ultimă instanță, capacitatea de a lupta împotriva suferinței și a nedreptății.

Așa se face că, având Europa Centrală drept stea călăuzitoare, drumul a luat calea sud-estului, mai întâi către Bosnia, pe urmă către Kosovo și de-acolo mai departe spre Bagdad. Desigur, mulți intelectuali dintre cei care au sprijinit intervenția din Bosnia aveau să se opună celei din Irak – sau măcar să se arate sceptici în privința ei; dar neoconservatorii și alții aveau să nu se lase descurajați. Pentru că, așa cum vom vedea, Balcanii au oferit o viziune asupra intervenționismului, așa întârziat cum a fost, în care prețul în vieți ale soldaților a fost minim, creându-le multora iluzia că victoria fără pierderi constituia de-acum viitorul războiului. Anii 1990, cu intervențiile lor tardive, au reamintit, așa cum inspirat scria Garton Ash, de așa-numitul „deceniu josnic, necinstit", cum numea W.H. Auden anii 1930.[30] Adevărat, dar, într-un anume sens, au fost mult prea ușori.

Pe vremea aceea, în anii 1990, s-ar fi zis, într-adevăr, că istoria și geografia își ridicaseră capetele implacabile. La mai puțin de doi ani după căderea Zidului Berlinului, cu toate agitațiile anistorice și universaliste care urmaseră acelui eveniment, mass-media mondială s-a trezit confruntată de la o zi la alta cu munții de moloz, ruinele fumegânde și grinzile de metal încovoiate ale unor aglomerări urbane cu denumiri greu de pronunțat, din regiunile de frontieră ale vechilor imperii Austriac și Turc, anume din Slavonia și Krajina, care tocmai fuseseră martorele unor atrocități nemaivăzute în Europa de pe vremea naziștilor. De la contemplările găunoase ale unității globale, conversația elitelor a trecut acum la dezvăluirea unor istorii locale complexe, petrecute la numai câteva ore de mers cu mașina peste Câmpia Panonică, de la Viena – adică în plină Europa Centrală. Harta reliefului arăta sudul și estul Croației, aproape de râul Sava, ca fiind marginea sudică a marii zone de câmpie europene, care de-acolo înainte lăsa locul, dincolo de malurile Savei, hățișului de creste muntoase denumite colectiv munții Balcani; harta reliefului, care prezintă o pată mare verde și plată din Franța până hăt, în Rusia (de la Pirinei până la Urali), devine dintr-odată, de pe malul sudic al Savei, galbenă și apoi maro, vrând să semnifice un teren mai înalt, mai denivelat, care se continuă în același fel înspre sud-est, până în Asia Mică. În această regiune din apropierea munților s-au suprapus când mai înainte, când mai înapoi teritoriile limitrofe stăpânite de armatele Austriei habsburgice și ale Turciei otomane: aici creștinătatea apuseană se încheie și încep ortodoxia răsăriteană și islamul; aici Croația se ciocnește de Serbia.

Krajina – denumire care în limba sârbo-croată înseamnă „frontieră" – era o

zonă militară în care austriecii, la sfârşitul secolului al XVI-lea, şi-au propus să stăvilească expansiunea turcilor, atrăgându-i de partea lor atât pe croaţi, cât şi pe sârbi, ca refugiaţi din calea despotismului Sultanatului Otoman. În consecinţă, aici s-a creat un amestec de etnii care, odată dispărută protecţia imperială austriacă după Primul Război Mondial, a evoluat către o sumă de identităţi unietnice. Cu toate că sârbii şi croaţii au fost uniţi în perioada interbelică în aşa-numitul Regat al Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor, cele două naţiuni erau divizate şi s-au sfâşiat între ele sub ocupaţia nazistă, când un stat-marionetă al fasciştilor croaţi, impus de naziști, a omorât zeci de mii de sârbi în lagăre de exterminare. Deşi uniţi încă o dată sub carapacea conducerii comuniste autoritare a lui Tito, în 1991, după destrămarea Iugoslaviei, trupele sârbeşti au năvălit dincolo de graniţa Serbiei, în Slavonia şi Krajina, purificând etnic regiunea de croaţi. Mai târziu, când croaţii au reluat în stăpânire aceeaşi regiune, le-a venit rândul etnicilor sârbi să se refugieze în Serbia. Din zona de frontieră sârbo-croată, războiul s-a extins apoi în Bosnia, unde sute de mii de oameni aveau să piară în moduri dintre cele mai înfiorătoare.

Şi aici s-au manifestat din plin istoria şi geografia, dar jurnaliştii şi intelectualii angajaţi le-au băgat prea puţin în seamă. Şi cu siguranţă aveau dreptate – ba chiar mai mult. Mai întâi, şi-au exprimat simpla oroare şi repulsia. De exemplu, iarăşi, Garton Ash:

> Ce am învăţat din acest deceniu cumplit din fosta Iugoslavie?[…] Am învăţat că natura umană nu s-a schimbat. Că Europa de la sfârşitul secolului XX este la fel de capabilă de barbarie cum s-a dovedit a fi pe vremea Holocaustului de la mijlocul aceluiaşi secol […] Mantrele noastre politice occidentale de la sfârşitul secolului XX au fost „integrarea” şi „multiculturalismul” sau, dacă suntem ceva mai demodaţi, „creuzetul comun”. Fosta Iugoslavie a fost pe dos. A fost ca o versiune gigantică a maşinăriei numite „separator”: un fel de centrifugă în care smântâna este separată de unt […] Aici, popoarele au fost separate unele de altele pe măsură ce uriaşa centrifugă se rotea din ce în ce mai furioasă […] şi sângele se prelingea constant prin filtrul amplasat la fundul ei.[31]

După această fază a repulsiei, au venit acuzaţiile de „împăciuitorism” la adresa Occidentului, de cedare în faţa lui Slobodan Miloşevici – un politician comunist ticălos, care, pentru ca partidul său şi el însuşi să supravieţuiască politic după ce Zidul Berlinului s-a prăbuşit, pentru ca toţi să-şi păstreze vilele, şi cabanele de vânătoare, şi toate beneficiile funcţiilor, se reinventase sub chipul unui naţionalist sârb înverşunat, provocând echivalentul unui al doilea Holocaust. Cedarea în faţa lui Hitler la München, în 1938[32], a devenit rapid analogia dominantă a anilor 1990.

Adevărul este că teama de un nou München nu era întru totul nouă. Ea

fusese unul dintre elementele care conduseseră la decizia de a elibera Kuweitul de sub ocupația lui Saddam Hussein, în 1991. Dacă nu era oprit în Kuweit, Saddam ar fi mers și mai departe, invadând Arabia Saudită și ajungând să controleze comerțul mondial cu petrol – iar situația drepturilor omului în regiune s-ar fi cufundat într-o beznă intolerabilă. Dar masacrul declanșat de sârbi în Croația și prelungit apoi în Bosnia, din 1991 până în 1993, plus neputința Occidentului de a reacționa la el au fost cele care au readus în atenție semnificația cuvântului „München" în vocabularul internațional.

Analogia cu Münchenul tinde să câștige teren după o pace îndelungată și prosperă, când poverile războiului au rămas în urmă de suficient timp cât să pară deja niște abstracțiuni: este cazul anilor 1990, când amintirile Americii despre un anume război terestru murdar în Asia, vechi de mai bine de două decenii, se atenuaseră deja destul de mult. Münchenul se referă la universalism, la grija față de situația lumii și față de viața altora. Avea să fie auzit destul de frecvent ca reacție la neputința de-a opri genocidul în Rwanda, în 1994. Însă a cunoscut paroxismul în pregătirea intervențiilor militare tardive, dar eficiente ale forțelor NATO în Bosnia în 1995 și în Kosovo în 1999. Cei care se opuneau intervențiilor noastre în Balcani au încercat să arunce în discuție analogia concurentă cu Vietnamul, dar, cum aici n-a mai avut loc un dezastru, abia în Balcani, în anii 1990, au fost exorcizate, o dată pentru totdeauna, duhurile Vietnamului – sau, cel puțin, așa s-a crezut și s-a scris la vremea respectivă.[33]

Forța militară, atât de urâtă în anii războiului din Vietnam, a devenit acum sinonimă cu însuși umanitarismul. „Un război împotriva genocidului trebuie purtat cu furie, pentru că este purtat împotriva unei furii", scria Leon Wieseltier, redactorul paginii literare a ziarului *The New Republic*. „Dacă scopul este de a opri un genocid, folosirea forței nu este ultima soluție – nu, este prima soluție." Mai departe, Wieseltier combătea necesitatea unor strategii de ieșire în intervențiile umanitare:

> În 1996, Anthony Lake, pe-atunci consilierul său [al președintelui Bill Clinton] de securitate națională chinuit și timid, a mers până acolo încât a formulat o „doctrină a strategiei de ieșire": „Înainte să ne trimitem trupele într-o țară străină, ar trebui să știm cum și când urmează să ni le retragem". Lake făcea din omniștiență o condiție a folosirii forței de către americani. Doctrina „strategiei de ieșire" confundă într-un mod esențial natura războiului și, în linii și mai generale, natura oricărei acțiuni istorice. În numele precauției, ea neagă neprevăzutul treburilor omenești. Pentru că nu ne este dat de la început să știm care va fi sfârșitul.[34]

Wieseltier dădea ca exemplu Rwanda, unde un milion de etnici tutsi pieriseră în holocaustul din 1994: un dezastru militar occidental, scria el – presupunând c-am fi intervenit pentru a stopa omorurile –, ar fi fost cu siguranță

preferabil celor întâmplate acolo. Fiind, la fel ca Garton Ash, una dintre cele mai respectate şi mai convingătoare din punct de vedere moral voci ale deceniului, Wieseltier a scris despre frustrările pe care i le crea războiul aerian limitat şi întârziat prin care NATO voia să-i salveze pe musulmanii albanezi din Kosovo de politicile de expulzare şi de exterminare ale lui Miloşevici. Războiul aerian lua drept ţinte oraşele sârbeşti mai mari sau mai mici, când ar fi trebuit, în opinia susţinătorilor intervenţiei în scop umanitar, ca oraşele kosovare să fie eliberate cu ajutorul unor trupe terestre. Modul ezitant în care Clinton s-a angajat în război s-a tradus în suferinţă pe scară largă. „Scopul idealismului – scria Wieseltier – a fost redus la salvări şi ajutorări, în siajul catastrofei. Acolo unde ar fi trebuit să năvălim cu gloanţele, năvălim acum cu păturile." Clinton, afirma el, descoperise un soi de război „în care americanii nu mai mor […], un război de laşi, cu o precizie tehnologică de aşa natură încât să nu fie tulburate sondajele de opinie şi conştiinţele", şi profeţea că „această epocă a imunităţii nu va dăinui la nesfârşit. Mai devreme sau mai târziu, Statele Unite vor fi nevoite să-şi trimită soldaţii […] într-un loc oarecare, unde vor fi răniţi sau omorâţi. Va conta însă cât de justă va fi cauza, nu cât de periculoasă".[35]

Într-adevăr, o invazie a Irakului a început să se profileze drept cauză în anii 1990, când forţele armate americane erau considerate invincibile în faţa forţelor istoriei şi ale geografiei, cu condiţia să fie asmuţite la timp şi la potenţial deplin – altfel spus, cu bocancii pe pământ. Idealiştii au îndemnat cu glas tare şi cu patimă la utilizarea forţei armate în Somalia, Haiti, Rwanda, Bosnia şi Kosovo, în timp ce realiştii, ca Brent Scowcroft şi Henry Kissinger, puşi adesea la stâlpul infamiei ca fiind oameni fără suflet, îndemnau la reţinere.

Şi totuşi, anii 1990 au fost mai puţin un deceniu al puterii militare în sens larg şi mai degrabă un deceniu al puterii aeriene. Aceasta din urmă s-a dovedit crucială în alungarea forţelor irakiene din Kuweit în 1991 – cu toate că geografia, în cazul respectiv, a făcut ca războiul supertehnologizat să fie simplu, de vreme ce operaţiunile se desfăşurau deasupra unui deşert amorf, unde rareori ploua. Puterea aeriană a reprezentat un factor şi când s-a pus capăt războiului din Bosnia, patru ani mai târziu, şi, cu toate limitările lui demonstrate, s-a dovedit esenţial împotriva lui Miloşevici, în Kosovo, după alţi patru. Refugiaţii etnici albanezi s-au întors în cele din urmă la casele lor, iar Miloşevici şi-a văzut poziţia slăbită în aşa măsură, încât a pierdut puterea în anul următor, 2000. „Nu ne băgăm în munţi" – aceasta era expresia prin care armata americană îşi rezuma cel mai bine împotrivirea iniţială de a desfăşura trupe în Bosnia şi în Kosovo. Dar s-a dovedit că, atât timp cât aveam supremaţie aeriană, în realitate ne

„băgam” şi în munţi. Ce-i drept, geografia opusese rezistenţă în Balcani, dar puterea aeriană o redusese la tăcere destul de repede. Apoi, mai erau şi avioanele aviaţiei militare şi ale marinei, care patrulau pe deasupra zonelor de interdicţie aeriană din Irak, ţinându-l pe Saddam în şah pe toată durata respectivului deceniu, şi chiar şi după aceea. Prin urmare, anumite părţi ale elitei, cuprinse de uimire la vederea forţei militare americane, au căpătat un sentiment de indignare morală faţă de administraţiile preşedinţilor George H.W. Bush (tatăl) şi Clinton, pentru că acestea nu s-au folosit la timp de armată pentru a salva un sfert de milion de oameni de la genocidul din Balcani (ca să nu mai vorbim şi despre milionul din Rwanda). Era o stare de spirit care, cel puţin pe unii, i-ar fi putut conduce la aventurism, ceea ce s-a şi întâmplat. Acest lucru avea să conducă, la rândul său, în deceniul care a urmat la renunţarea, fie şi parţială, la analogia cu Münchenul şi la restabilirea unei părţi din respect faţă de geografie pierdut în anii 1990. În acest ultim deceniu al secolului XX, harta s-a văzut redusă la doar două dimensiuni, din cauza puterii aeriene. Dar la scurt timp harta tridimensională avea să fie repusă în drepturi – în munţii Afghanistanului şi pe drumurile nesigure ale Irakului.

În 1999, punând în cuvinte un sentiment din ce în ce mai răspândit printre intelectualii de orientare liberală, Wieseltier scria:

> Cu adevărat remarcabil în legătură cu refuzul lui Clinton de a include printre ţintele propriului război înlăturarea unui asemenea tiran [Slobodan Miloşevici] este faptul că el însuşi a moştenit de la predecesorul său refuzul de a include printre ţintele războiului aceluia înlăturarea unui alt tiran. În 1991, o jumătate de milion de soldaţi americani s-au aflat la câteva sute de kilometri depărtare de Saddam Hussein, dar George Bush [tatăl – n.trad.] nu le-a ordonat să cucerească Bagdadul. Generalii săi trăiau cu teama pierderilor omeneşti şi tocmai încheiaseră un război al lor, propriu, fără cusur. Şi ei vorbeau întruna despre „integritatea teritorială” a Irakului, de parcă nenorocirea care ar fi rezultat din prăbuşirea statului irakian ar fi fost proporţională cu nenorocirea deja rezultată – a kurzilor din partea nordică şi a şiiţilor din cea sudică – din supravieţuirea statului.”[36]

Era ca şi cum graniţele imaginare ale Europei Centrale ar fi fost fără margini, de fapt, şi s-ar fi întins până în Mesopotamia. Lucrurile aveau să stea, bineînţeles, altfel. Dar asta în 2006, în timpul celor mai sinistre măceluri sectare din Irak, survenite după prăbuşirea statului şi care ar fi putut rivaliza oricând cu violenţele dezlănţuite împotriva propriei ţări de regimul Saddam. Wieseltier a dat dovadă de eleganţă şi s-a declarat „îngrijorat de aroganţă”. A recunoscut că nu avea nimic util de spus, cu toate că sprijinise acel război. Dar nu avea de gând să se numere printre acei sprijinitori ai invaziei care acum se străduiau din răsputeri, în scrierile lor, să se dezvinovăţească.[37]

Și eu am sprijinit războiul din Irak, prin scrierile mele și alăturându-mă unui grup care a făcut presiuni asupra Administrației Bush să declanșeze invazia.[38] Fusesem impresionat deja de forța demonstrată în Balcani de armata americană și, dat fiind că Saddam omorâse mai mulți oameni decât Miloșevici, direct sau indirect, și că reprezenta o amenințare strategică fiindcă se bănuia că avea în posesie arme de distrugere în masă, mi se părea pe atunci că intervenția militară era perfect justificată. Eram, de asemenea, și un jurnalist care se apropiase prea mult de propriu-i subiect: făcând reportaje în Irakul anilor 1980 și observând cu ochii mei faptul că regimul din Irak al lui Saddam era mult mai opresiv decât cel din Siria al lui Hafez al-Assad, îmi formasem convingerea că era necesar ca Saddam să fie înlăturat de la putere. Mai târziu, avea să se afirme că mulți dintre cei care au sprijinit acel război erau, de fapt, motivați de grija față de Israel și de dorința de a milita în favoarea consolidării teritoriale a statului evreu.[39] Dar experiența mea din perioada respectivă, în privința neoconservatorilor și a unora dintre liberali, îmi spunea că Bosnia și Kosovo contau mai mult decât Israelul în raționamentul lor.[40] Intervențiile din Balcani, care aduseseră dividende strategice, păreau să justifice o abordare idealistă a politicii externe. După intervenția din 1995 din Bosnia, dezbaterea s-a mutat de la întrebarea: „Ar mai trebui să existe NATO?” la întrebarea: „Ar trebui să se extindă NATO?” Războiul din 1999 din Kosovo, asemenea atacurilor de la 11 septembrie, a justificat extinderea ulterioară a zonei NATO până la Marea Neagră.

Pentru câțiva idealiști – nu chiar puțini –, Irakul a fost o prelungire a patimilor din anii 1990. El a reprezentat, chiar dacă la nivelul subconștientului, ori înfrângerea geografiei, ori o flagrantă nebăgare în seamă a ei – atât erau de uimiți o mulțime de oameni de puterea militară americană. Anii 1990 au reprezentat o perioadă în care țări vest-africane precum Liberia și Sierra Leone, în ciuda violențelor petrecute acolo și cu toate că erau, din punct de vedere instituțional, mult mai puțin dezvoltate decât Irakul, treceau drept candidate credibile pentru instaurarea democrației. Dar puterea militară, și mai ales cea conferită de aviație, a fost asul din mânecă datorită căruia ideilor universaliste li s-a permis să conteze mai mult decât terenul de luptă și decât experiența istorică a oamenilor care trăiau acolo.

Analogia cu Münchenul a funcționat și ea în abordarea dilemei legate de Saddam Hussein după 11 septembrie 2001. Deși Statele Unite fuseseră victimele unor atacuri comparabile cu cel de la Pearl Harbor, desfășurate acum chiar pe teritoriul american, experiențele în materie de război terestru fuseseră minime – sau cel puțin, nu neplăcute – în ultimul sfert de secol. Mai mult decât atât,

Saddam nu era un dictator oarecare, ci un tiran provenit parcă direct din Antichitatea mesopotamiană, comparabil, în ochii multora, cu Hitler sau cu Stalin și care avea în posesie – așa se credea, cel puțin – arme de distrugere în masă. În lumina evenimentelor de la 11 septembrie 2001, în lumina experienței de la München, istoria nu ne-ar fi iertat niciodată dacă nu treceam la acțiune.

Când analogia cu Münchenul și-a epuizat valențele, s-a trecut la cealaltă analogie, pe care o crezuserăm de mult epuizată: cea cu Vietnamul. Iată cum a demarat următorul ciclu intelectual din epoca de după Războiul Rece.

*

În acest nou ciclu, care a corespuns, mai mult sau mai puțin, cu primul deceniu al secolului XXI și cu acele războaie dificile din Irak și din Afghanistan, termenii „realist” și „pragmatist” au devenit semne de respect, desemnându-i pe cei care au fost sceptici de la bun început față de aventura Statelor Unite în Mesopotamia, în timp ce „neoconservator” a devenit un semn de batjocură. Dacă, în anii 1990, diferențele etnice și sectare din colțurile mai îndepărtate ale lumii erau văzute ca niște obstacole pe care oamenii buni erau îndemnați să facă tot posibilul să le depășească – sau să riște, altfel, să se vadă înfierați drept „fataliști” sau „determiniști” –, în deceniul următor, asemenea vrajbe erau văzute ca niște factori care ar fi putut – sau ar fi trebuit – să descurajeze intervenția militară. Dacă a existat un moment în care a devenit de netăgăduit că analogia cu Vietnamul o dăduse la o parte pe cea cu Münchenul, acel moment a fost 22 februarie 2006, când extremiști suniți afiliați organizației al-Qaeda au aruncat în aer moscheea șiită Al-Askariyah din Samarra, declanșând un val de atrocități intercomunitare în Irak, pe care militarilor americani le-a fost imposibil să le oprească. Dintr-odată, forțele noastre terestre au părut neputincioase în mijlocul tuturor acelor forțe ale vrajbelor primordiale și ale haosului. Mitul atotputerniciei noii Armate a Statelor Unite, născut în Panama și în Primul Război din Golf, șifonat puțin în Somalia, dar apoi reparat și lustruit în Haiti, Bosnia și Kosovo, s-a văzut spulberat pentru o vreme, în paralel cu idealismul care mergea mână-n mână cu el.

În timp ce analogia cu Münchenul se referă la universalism, la grija față de lume și față de viața celor aflați departe, cea cu Vietnamul are un spirit mai degrabă domestic. Se referă la grija față de ai tăi, ca o consecință a celor 58 000 de morți lăsați în urmă de războiul din Vietnam. Această din urmă analogie susține că tragedia poate fi evitată dacă se gândește la modul tragic. Ea deplânge fervoarea fără limită, pentru că sugerează cât de prost pot să meargă lucrurile. Ce-i drept, Statele Unite au fost mânate, înainte de toate, în acest conflict din

Asia de Sud-Est de un fel de misionarism idealist. Naţiunea americană se bucura de pace şi de apogeul prosperităţii sale de după al Doilea Război Mondial, în timp ce comuniştii vietnamezi, o grupare de oameni dintre cei mai hotărâţi şi mai nemiloşi pe care secolul XX i-a produs, omorâseră peste zece mii dintre concetăţenii lor – asta numai până la sosirea în zonă a celor dintâi trupe regulate americane. Ce război ar fi putut fi mai just? Geografia, distanţa până acolo sau propriile noastre experienţe abominabile din junglele Filipinelor, într-un alt război neconvenţional, purtat cu şase decenii mai devreme, la începutul secolului, erau cele din urmă lucruri la care oamenii se gândeau când trupele noastre au intrat în Vietnam.

Analogia cu Vietnamul pune accentul pe trauma naţională. Pentru că realismul nu este incitant. La el se ajunge numai după ce aparenta lipsă de realism a condus la o situaţie în mod evident mai rea. Într-adevăr, iată exemplul Irakului, cu cei aproape cinci mii de americani morţi (şi cei peste treizeci de mii răniţi grav) şi cu, posibil, sutele de mii de irakieni ucişi, plus costurile de peste o mie de miliarde de dolari. Chiar dacă am presupune că Irakul va evolua către o democraţie semistabilă şi un aliat implicit al Statelor Unite, costurile s-au dovedit excesive în aşa măsură, încât, aşa cum au menţionat alţii, este dificil de văzut valoarea etică a unei asemenea realizări, ca să vorbim eufemistic. Irakul a subminat un element-cheie din concepţia unora – şi anume că proiecţia puterii americane a presupus întotdeauna un rezultat moral. Dar alţii au înţeles că folosirea nestăpânită a puterii de către orice stat, chiar şi a unuia democratic, iubitor de libertate, precum Statele Unite, nu e neapărat virtuoasă.

Concomitent cu noul respect arătat realismului, s-a manifestat un interes reînnoit faţă de filosoful din secolul al XVII-lea Thomas Hobbes, care preamărea beneficiile morale ale fricii şi vedea anarhia brutală drept ameninţarea numărul unu împotriva societăţii. Pentru Hobbes, frica de moartea violentă reprezintă piatra unghiulară a interesului de sine luminat. Punând bazele unui stat, oamenii înlocuiesc frica de o moarte violentă – o frică atotcuprinzătoare şi reciprocă a oamenilor – cu frica pe care numai cei care încalcă legea se cuvine s-o resimtă. Asemenea concepte sunt greu de priceput pentru clasa de mijloc urbană, care şi-a pierdut de mult orice legătură cu condiţia naturală a omului.[41] Dar violenţele înfiorătoare ale unui Irak aflat în plin proces de dezintegrare, proces care, spre deosebire de cele din Rwanda şi din Bosnia în anumite privinţe, nu a fost rezultatul unei maşinării a morţii organizate într-un mod aparte, ne-a permis multora dintre noi să ne imaginăm starea originară a omului. Hobbes a devenit astfel filosoful acestui al doilea ciclu al perioadei de după Războiul Rece, aşa

cum a Isaiah Berlin a fost al celui dintâi.[42]

Aşa încât iată unde am ajuns în perioada de după Războiul Rece: la recunoaşterea faptului că însuşi totalitarismul împotriva căruia am luptat cu toţii în deceniile ulterioare celui de-al Doilea Război Mondial ar putea, în anumite – nu multe – circumstanţe, să fie preferabil unei situaţii în care nimeni nu e la conducere. După cum s-a dovedit, există lucruri mai rele decât comunismul, iar în Irak noi am fost cei care le-au provocat. Spun acest lucru ca unul care a sprijinit schimbarea de regim.

În martie 2004, mă găseam în tabăra Udari, în mijlocul deşertului kuweitian. Fusesem repartizat pe lângă un batalion de puşcaşi marini care, la fel ca tot restul Diviziei 1 Puşcaşi Marini, se pregătea să pornească într-o călătorie pe uscat către Bagdad şi partea de vest a Irakului, înlocuind, în acea regiune, Divizia 82 Aeropurtată din cadrul armatei. Era o lume de corturi, paleţi, containere şi popote ambulante. Şiruri interminabile de camioane de câte şapte tone şi autovehicule Humvee se întindeau până la orizont, îndreptându-se spre nord. Proporţiile epice ale desfăşurării americane din Irak au devenit curând evidente. Se iscase o furtună de nisip. Bătea un vânt rece şi tăios. Stătea să plouă. Vehiculele se blocau. Şi nici măcar nu începuserăm călătoria de câteva sute de kilometri până la Bagdad, pe care, cu doar câţiva ani mai înainte, cei care consideraseră că răsturnarea lui Saddam Hussein avea să fie doar o extensie a răsturnării lui Slobodan Miloşevici o dăduseră la o parte ca fiind floare la ureche. Imense labirinturi acoperite cu pietriş, mirosind a petrol şi a benzină, anunţau cea dintâi parcare de camioane special construită de întreprinzători, una dintre numeroasele presărate de-a lungul drumului pentru a întreţine sutele de vehicule care se îndreptau spre nord şi a hrăni miile de puşcaşi marini. Motoare şi generatoare gemeau în beznă. Au fost necesare zile întregi şi a trebuit pusă la bătaie cea mai complexă logistică – de transportat şi depozitat diverse, de la sticle de apă minerală la mâncăruri de-a gata şi la truse de scule – pentru a traversa deşertul ostil până am ajuns la Fallujah, la vest de Bagdad. *Doar câteva sute de kilometri.*[43] Iar aceasta era partea uşoară, nonviolentă, a unei ocupaţii militare americane de-a lungul şi de-a latul întregii ţări. Era cu siguranţă greşit să sugerezi că terenul, fizic vorbind, nu mai conta.

14 Vezi Fukuyama (1989 şi 1992)
15 Vezi Randall (1990)
16 Vezi Garton Ash (1995)

17 Vezi Schorske (1980); Magris (1986, 1989), p. 268
18 „Eu sunt berlinez” (germ.), trimitere la formula utilizată de președintele John F. Kennedy într-un discurs ținut în Berlinul Occidental pe 26 iunie 1963, ca să-și demonstreze atașamentul față de cauza democrației în acel spațiu scindat (n.tr.).
19 Vezi Garton Ash (1997), p. 51
20 Vezi Ignatieff (1998), p. 24
21 *Cf.* „…Eu sunt glasul celui ce strigă în pustie: Îndreptați calea Domnului, precum a zis Isaia prorocul” (*Ioan*, 1, 23) (n.tr.).
22 Vezi Garton Ash (1986)
23 Vezi Parker (1982), p. 201; Sinnhuber (1954); Dugan (1962), p. 250
24 Vezi Cohen (1963), pp. 79–83
25 Vezi Mackinder (1919, 1996), p. 90
26 Vezi Cohen (1963), p. 222
27 Vezi Gray (2005), pp. 37, 95, 176–177
28 Vezi Ignatieff (1994)
29 Vezi Joyce (1922, 1934), p. 697
30 Vezi Garton Ash (1999 b). Se referea la un vers din poemul lui Auden *1 septembrie 1939*, publicat în 1940. [1 septembrie 1939 este ziua declanșării celui de-al Doilea Război Mondial, în care Germania nazistă a atacat Polonia. – n.tr.]
31 Vezi Garton Ash (1999 a)
32 Trimitere la așa-numita politică împăciuitoristă promovată mai ales de prim-ministrul britanic Neville Chamberlain (care a declarat, la întoarcere: …*it is peace for our time* — „este pace în vremurile noastre”) la respectivele negocieri cvadripartite (Marea Britanie, Franța, Germania, Italia), în urma cărora Germania a anexat Regiunea Sudetă (n.tr.).
33 Am propria mea poveste legată de istoria acestor intervenții amânate. S-a spus despre cartea mea *Fantomele Balcanilor. O călătorie prin istorie* (Kaplan [1993]) c-ar fi reprezentat un factor în decizia președintelui Bill Clinton de a nu interveni militar în 1993, amânând astfel cu doi ani desfășurarea de forțe ale NATO în Balcani. *Fantomele Balcanilor*, o relatare a experiențelor mele trăite în Balcani în anii 1980, a fost inițial anunțată ca lucrare în curs de elaborare, în *The Atlantic Monthly*, înainte ca Zidul Berlinului să fi căzut. Apoi, în iunie 1991, capitolul 3 al cărții (despre Macedonia) a fost publicat în aceeași revistă. Potrivit unei foste oficialități de la Departamentul de Stat, citată de *The Washington Post* (21 februarie 2002), articolul respectiv s-ar fi dovedit esențial în luarea deciziei pentru „prima și singura desfășurare preventivă de forțe de menținere a păcii ale Națiunilor Unite, din fosta Iugoslavie”. Deși un raport din 1990, alcătuit de CIA, prevenea despre dezintegrarea iminentă a Iugoslaviei, ‚Departamentul de Stat „a rămas într-o stare de negație […] până când a fost publicat articolul lui Kaplan”. Întâmplarea a făcut ca desfășurarea a 1 500 de soldați din forțele de menținere a păcii în Macedonia să prevină violențele izbucnite mai târziu în Bosnia și în Kosovo. *Fantomele Balcanilor* a apărut sub formă de carte în martie 1993. În aceeași lună, am publicat un articol despre Iugoslavia în *Reader’s Digest*, în care scriam: „Dacă nu vom putea întrerupe ciclul de ură și răzbunare – impunând cu forța, dacă trebuie, autodeterminarea și drepturile minorităților , tot ce s-a câștigat prin faptul că Războiul Rece s-a încheiat se va pierde. Toate ajutoarele, toate eforturile diplomatice, toată forța – dacă se folosește forța – trebuie să se lege de ideea simplă că toți locuitorii Iugoslaviei merită să fie scăpați de violență”. La scurt timp după aceea, am apărut la televiziune, pentru a îndemna și în acest mod public la intervenția în Balcani. Am chemat la intervenție și pe prima pagină a secțiunii „Outlook” din *The Washington Post*, pe 17 aprilie 1994, cu mai mult de un an înainte ca intervenția noastră să aibă loc, în cele din urmă. *Fantomele Balcanilor* oferă o descriere sumbră a relațiilor interetnice din sud-estul Europei, dar numai în peisajele umane cele mai sumbre intervenția s-a dovedit cu adevărat necesară, de obicei încă de la bun început; nu e nevoie să idealizezi un peisaj uman ca să acționezi în folosul său. Și, după cum aveam să aflăm ceva mai târziu în Irak, dacă intervii, trebuie să acționezi fără să-ți faci iluzii. Cu toate că articolele și cărțile mele au fost citite de președinte și de alții, nici o clipă și în nici un fel nu am fost contactat de nimeni din Administrația Clinton

în legătură cu scrierile mele și cu modul în care puteau fi ele aplicate unor evenimente specifice sau opțiuni politice care au intervenit după apariția respectivelor scrieri.

34 Vezi Wieseltier (1999 a)

35 Vezi Wieseltier (1999 b)

36 Vezi Wieseltier (1999 b)

37 Vezi Wieseltier (2006)

38 Vezi Woodward (2006), pp. 84–85

39 Vezi Walt și Mearsheimer (2007)

40 La momentul 11 septembrie 2001, Israelul era ținta unor frecvente atacuri teroriste și deci beneficia din plin și în mod firesc de simpatia publicului american. Totuși, ceva mai târziu, aveau să fie reluate cererile ca statul evreu să renunțe la toate activitățile de colonizare a teritoriilor ocupate. În timpul pregătirii opiniei publice pentru războiul din Irak, scriam că, dacă Bush avea să iasă învingător în Irak și să câștige și un alt doilea mandat prezidențial, s-ar fi cuvenit să pună capăt „domniei ocupanților israelieni asupra celor trei milioane de palestinieni din Cisiordania și Gaza”, situație pe care o descriam atunci ca fiind „în mod special de nesuportat”. Vezi Kaplan (2002)

41 Vezi Kaplan (2001 b), p. 84

42 Hobbes și Berlin sunt mari tocmai datorită nuanței care-i desparte. Filosofia lui Hobbes reprezintă, poate, o viziune asupra umanității mai degrabă sumbră, dar el a fost și un modernist liberal, pentru că, pe vremea scrierilor sale, modernismul însemna dezmembrarea ordinii medievale prin instituirea unei autorități centrale, reprezentată de Leviatanul său. Tot așa, Berlin, deși o întruchipare a umanismului liberal, a fost și un realist care a recunoscut, de exemplu, că dorința de hrană suficientă și de adăpost vine înaintea dorinței de libertate.

43 Cert este că unele coloane avansate ale forțelor terestre americane din Primul Război din Golf au ajuns la numai 150 de kilometri de Bagdad. Dar majoritatea trupelor erau cantonate în Kuweit și în deșertul saudit.

CAPITOLUL 2

RĂZBUNAREA GEOGRAFIEI

Dezastrul primilor ani din Irak a confirmat dictonul realist, discreditat de idealişti în anii 1990, potrivit căruia moştenirile geografiei, istoriei şi culturii chiar impun anumite limite legate de ce se poate realiza în orice loc anume. Şi totuşi, cei care s-au opus războiului din Irak ar trebui să fie atenţi şi să nu ducă prea departe analogia cu Vietnamul. Pentru că analogia respectivă ar putea fi o invitaţie la izolaţionism, la fel cum este o invitaţie şi la împăciuire, şi la o gândire viciată de prejudecăţile simple ale aşteptărilor prea joase, după cum formula Fouad Ajami, un istoric al Orientului Mijlociu. Să nu uităm: conferinţa de la München s-a ţinut la doar douăzeci de ani de la măcelurile Primului Război Mondial, făcându-i pe politicienii realişti precum Neville Chamberlain să fie, pe bună dreptate, ferm hotărâţi să evite un alt conflict similar. Situaţii de felul acesta se potrivesc perfect cu maşinaţiile unui stat tiranic ce nu cunoaşte asemenea temeri: Germania nazistă şi Japonia imperială.

Vietnamul se referă la limite; Münchenul, în schimb, la depăşirea lor. Fiecare analogie poate fi periculoasă în sine. Numai atunci când sunt avute amândouă în vedere în egală măsură există cele mai bune şanse să iasă la lumină o politică justă. Pentru că politicienii înţelepţi, deşi conştienţi de limitările propriilor naţiuni, ştiu că arta conducerii statelor presupune mersul cât mai aproape cu putinţă de marginea prăpastiei, fără a face vreodată pasul peste acea margine.[44]

Cu alte cuvinte, adevăratul realism este o artă, mai degrabă decât o ştiinţă, în care temperamentul unui om de stat joacă un rol în aceeaşi măsură în care joacă şi intelectul său. Dacă rădăcinile realismului se întind cu până la 2 400 de ani în urmă, la intuiţiile despre comportamentul uman din *Războiul peloponesiac* a lui Tucidide, lipsite de iluzii, realismul modern a fost rezumat poate în modul cel mai cuprinzător, de către Hans J. Morgenthau în 1948, în *Politica între naţiuni. Lupta pentru putere şi lupta pentru pace*. Daţi-mi voie să mă opresc puţin la această carte, produsul efortului unui refugiat german care a predat la Universitatea din Chicago, pentru a realiza mizanscena unei discuţii mai ample despre geografie, căci realismul este crucial pentru o apreciere corectă a hărţii, ba chiar ne conduce ţintă spre ea.

Morgenthau îşi începe argumentaţia notând că lumea „este rezultatul forţelor inerente în natura umană”. Iar natura umană, aşa cum arăta Tucidide, este motivată de frică (*phobos*), de interesul de sine (*kerdos*) şi de onoare (*doxa*).

„Ca să îmbunătățești lumea – scrie Morgenthau –, trebuie să lucrezi cu aceste forțe, nu împotriva lor.” În sensul acesta, realismul acceptă materialul uman aflat la îndemână, oricât de imperfect ar fi el: „Apelează la precedentul istoric mai degrabă decât la principiile abstracte și-și propune să vadă realizat răul mai mic, în locul binelui absolut”. Un realist, de exemplu, s-ar uita la istoria Irakului, explicată prin cartografia țării și prin constelațiile de grupuri etnice, mai degrabă decât la preceptele democrației occidentale, ca să vadă cum ar trebui să arate Irakul în viitor, pentru a fi imediat capabil să urmeze răsturnării unui regim totalitar. La urma urmelor, bunele intenții au prea puțin de-a face cu efectele pozitive, potrivit lui Morgenthau. Chamberlain, explică el, a fost mai puțin motivat de considerații legate de propria-i putere decât majoritatea celorlalți politicieni britanici, dorindu-și cu sinceritate să le asigure pacea și fericirea tuturor celor implicați. Numai că politicile lui au adus nebănuite suferințe mai multor milioane de oameni. Winston Churchill, pe de altă parte, a fost motivat – acesta-i adevărul – de considerații legate strict de puterea sa personală și de cea națională, însă politicile sale au avut ca rezultat un efect moral fără precedent. (Paul Wolfowitz, fostul secretar-adjunct al Apărării al Statelor Unite, a fost motivat de cele mai bune intenții când a susținut invadarea Irakului, crezând că astfel avea să se amelioreze cu asupra de măsură situația drepturilor omului din acea țară, dar acțiunile sale au avut efectul contrar celui dorit.) Dezvoltând pe această temă, simplul fapt că o națiune este o democrație nu conduce în mod automat la concluzia că politica sa externă se va dovedi mai bună sau mai luminată decât politica externă a unei dictaturi. Pentru că, spune Morgenthau, „nevoia de a canaliza emoțiile populare nu poate să nu prejudicieze raționalitatea politicii externe în sine”. Democrația și moralitatea pur și simplu nu sunt sinonime. „Toate națiunile sunt ispitite – și puține dintre ele s-au arătat doritoare să reziste ispitei prea mult timp – să-și îmbrace propriile aspirații și acțiuni în costumul finalităților morale ale universului. Una este a ști că națiunile se supun legii morale și cu totul altceva este a pretinde că știi cu certitudine ce e bun și ce e rău în relațiile dintre națiuni.”

În plus, statele trebuie să opereze într-un univers moral mult mai constrâns decât indivizii. „Individul – scrie Morgenthau – își poate spune în sinea lui: «Să se facă dreptate, chiar de-ar fi să piară lumea»[45], dar statul nu are dreptul să spună așa ceva în numele oamenilor aflați în grija lui.”[46] Individul poartă numai responsabilitatea celor dragi lui, care-i vor ierta greșelile atât timp cât dovedește bune intenții. Dar un stat va trebui să protejeze bunăstarea milioanelor de străini trăitori între granițele sale, care, în eventualitatea unei politici eșuate, nu vor fi

chiar atât de înţelegători. Aşa se face că statul va trebui să se arate mult mai iscusit decât individul.

Natura umană – panteonul fricii, al interesului de sine şi al onoarei, în viziunea lui Tucidide – determină o lume de interminabile conflicte şi coerciţii. De vreme ce realiştii ca Morgenthau se aşteaptă la conflicte şi înţeleg că acestea sunt de neevitat, ei sunt mai puţin susceptibili decât idealiştii să reacţioneze exagerat în caz de conflict. Ei înţeleg că tendinţa dominaţiei reprezintă un element firesc în tot ce înseamnă interacţiune umană – mai ales în interacţiunea dintre state. Morgenthau îl citează pe John Randolph din Roanoke, care spunea că „numai puterea poate stăvili puterea". În consecinţă, realiştii nu cred că instituţiile internaţionale în sine sunt esenţiale pentru pace, căci asemenea instituţii nu sunt decât o reflecţie a echilibrului de putere dintre statele membre luate individual, ceea ce, în ultimă instanţă, determină orice chestiuni legate de pace şi de război. Şi totuşi, sistemul echilibrului de putere este el însuşi instabil prin definiţie, potrivit lui Morgenthau, de vreme ce orice naţiune, îngrijorată de eventualitatea de a calcula greşit echilibrul de putere, se simte obligată să compenseze asemenea erori de percepţie tinzând în mod constant spre o superioritate a puterii. Exact acest lucru a iniţiat Primul Război Mondial: Austria habsburgică, Germania wilhelmină şi Rusia ţaristă, cu toatele au căutat să încline balanţa puterii în favoarea lor – şi au săvârşit o gravă eroare de calcul. Morgenthau scrie că, în ultimă instanţă, numai existenţa unei conştiinţe morale universale, care vede în război o „catastrofă naturală", nu o extensie firească a politicii externe, este cea care limitează izbucnirea unui război.[47]

Ca urmare a violenţelor petrecute în Irak în anii 2003–2007, am simţit cu toţii că venise momentul să devenim realişti – sau aşa ne-am spus în sinea noastră. Dar, dacă ne gândim la modul în care defineşte Morgenthau realismul, oare este chiar adevărat? De exemplu, oare majoritatea celor care s-au opus războiului din Irak din motive realiste consideră, de asemenea, că nu există în mod necesar o conexiune între democraţie şi moralitate? Şi Morgenthau, să nu uităm, un opozant al războiului din Vietnam din motive care ţineau deopotrivă de etică şi de interesul naţional, este realistul alături de care ne putem simţi cu toţii cel mai confortabil. Fiind toată viaţa un intelectual universitar, el nu a fost niciodată mânat de setea de putere şi de funcţii pe care au demonstrat-o alţi realişti, precum Kissinger şi Sowcroft. Mai mult, stilul reţinut, aproape tern, al scrierilor sale este lipsit de incisivitatea de care dau dovadă Kissinger sau Samuel Huntington. Cert este – şi acest lucru nu poate fi negat – că realismul, chiar şi în varianta Morgenthau, chiar se cuvine să te facă să te simţi prost.

Realiștii înțeleg faptul că relațiile internaționale sunt dominate de o realitate mai tristă, mai limitată decât cea care guvernează treburile interne ale țărilor. Căci, în timp ce politica noastră internă e definită de legi, pentru că un guvern legitim impune monopol asupra folosirii forței, lumea în ansamblu se află și acum într-o stare naturală, în care nu există un Leviatan hobbesian, care să-i pedepsească pe cei nedrepți.[48] Ba chiar, sub acea pojghiță subțire de civilizație colcăie cele mai sumbre forțe ale patimilor umane și deci întrebarea fundamentală a politicii externe este, în viziunea realiștilor: „Cine ce anume poate face și cui?”[49]

„Realismul e ceva străin de tradiția americană”, mi-a spus odată Ashley J. Tellis, asociat principal la Fundația Carnegie din Washington. „Este amoral în mod voit, pentru că este axat pe interesele, mai degrabă decât pe valorile unei lumi decăzute. Totuși, realismul nu moare niciodată, pentru că reflectă cu precizie modul în care se comportă statele de fapt, dincolo de retorica lor de fațadă centrată pe valori.”

Realiștii pun ordinea mai presus de libertate: pentru ei, cea din urmă devine importantă numai după ce a fost instaurată cea dintâi. În Irak, ordinea, chiar și cea de dimensiuni totalitare, s-a dovedit mai umană decât dezordinea care i-a urmat. Și, pentru că o guvernare mondială va rămâne pentru totdeauna un deziderat, de vreme ce nu va exista niciodată un acord fundamental în privința căilor spre mai binele social, lumea este condamnată să fie guvernată de regimuri de toate felurile, plus, în anumite locuri, de ordini sociale tribale și etnice. Realiștii, de la chinezii și grecii antici până la filosoful francez Raymond Aron, de la mijlocul secolului XX, și la contemporanul său spaniol José Ortega y Gasset, credeau că războiul este inerent și firesc în împărțirea omenirii în state și în alte forme de grupare.[50] Într-adevăr, suveranitatea și alianțele rar se întâmplă să se ivească într-un vid – ele iau naștere din numeroasele diferențe față de alții. În timp ce devotații globalizării subliniază ceea ce unifică omenirea, tradiționaliștii realiști subliniază tot ce ne desparte.

Și astfel ajungem la hartă, care este reprezentarea spațială a divizărilor umane – subiectul de primă instanță al tuturor scrierilor realiste. Hărțile nu spun întotdeauna adevărul. Sunt adeseori la fel de subiective ca orice fragment de proză. Denumirile europene ale unor hălci întregi ale Africii demonstrează, cum spunea regretatul geograf britanic John Brian Harley, în ce măsură cartografia poate fi „un discurs la puterii” – în cazul dat, al imperialismului latent. Proiecțiile Mercator tind să arate Europa ceva mai mare decât este în realitate. Colorițurile foarte pronunțate ale țărilor de pe hartă presupun controlul uniform asupra unor hinterlanduri, ceea ce nu e întotdeauna și peste tot adevărat.[51]

Hărţile sunt materialiste, aşadar neutre din punct de vedere moral. Istoriceşte vorbind, ţin mult mai mult de o educaţie prusacă decât de una britanică.[52] Cu alte cuvinte, hărţile pot fi unelte periculoase. Şi totuşi, sunt esenţiale pentru orice înţelegere a politicii mondiale. „Pe fundaţia relativ stabilă a geografiei se înalţă piramida puterii naţionale”, scrie Morgenthau.[53] Pentru că, în esenţa lui, realismul se referă la recunoaşterea celor mai nefardate, incomode şi deterministe adevăruri – cele care sunt legate de geografie.

Geografia este fundalul, decorul istoriei înseşi. În ciuda distorsiunilor cartografice, poate fi la fel de grăitoare în privinţa intenţiilor pe termen lung ale unui guvern cum sunt consiliile secrete ale acestuia.[54] Poziţia unui stat pe hartă este primul lucru care-l defineşte, mai mult chiar decât filosofia de guvernare după care se ghidează. O hartă, explică Halford Mackinder, transmite „o serie întreagă de generalizări dintr-o singură privire”. Geografia, mai spune el, este precum o punte peste golul între arte şi ştiinţe, făcând legătura dintre studiul istoriei şi al culturii şi factorii de mediu, pe care specialiştii în ştiinţele umaniste îi trec uneori cu vederea.[55] În timp ce studierea hărţii – a oricărei hărţi – se poate dovedi nesfârşit de incitantă şi de fascinantă în sine, geografia, la fel ca realismul, e greu de acceptat. Pentru că hărţile resping toate acele concepţii despre unitatea şi egalitatea omenirii, de vreme ce ne reamintesc de toate mediile de viaţă diferite de pe pământ, care-i fac pe oameni să fie profund şi într-o asemenea varietate de moduri divizaţi şi inegali, ceea ce duce la conflicte, cu care lucrează aproape în exclusivitate realismul.

În secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, înainte ca ştiinţa politică să devină specialitate academică, geografia era o disciplină la mare cinste, chiar dacă nu întotdeauna într-un cadru formal, în care cultura, politica şi economia erau adesea privite ca fiind strâns legate de harta reliefului. În această logică materialistă, munţii şi triburile contează mai mult decât universul ideilor teoretice. Sau, mai degrabă, munţii şi oamenii constituie un prim nivel de realitate; ideile, oricât de înălţătoare şi de edificatoare, vin abia pe locul al doilea.

Din punctul meu de vedere, îmbrăţişând realismul în toiul războiului din Irak, oricât de stingheriţi am fi făcut acest lucru – şi oricât de vremelnic am fi făcut-o –, în realitate, chiar şi fără să ne dăm seama, am îmbrăţişat geografia, dacă nu în sensul făţiş, imperialist, prusac, măcar în sensurile mai puţin dure date noţiunii în perioada victoriană şi în cea edwardiană. Răzbunarea geografiei a reprezentat punctul culminant al celui de-al doilea ciclu din perioada de după Războiul Rece, fiind consecinţa înfrângerii aceleiaşi geografii prin intermediul

puterii aeriene şi a triumfului intervenţionismului umanitar, care au marcat finalul primului ciclu. În felul acesta, ne-am trezit readuşi la temeiurile cele mai profunde ale existenţei umane, unde, mai degrabă decât îmbunătăţirea constantă a lumii pe care o prevăzuserăm până atunci, ne-am văzut forţaţi să acceptăm următoarea luptă pentru supravieţuire şi, prin asociere cu ea, restricţiile severe cu care ne-a împovărat geografia în locuri cum ar fi Mesopotamia sau Afghanistanul.

Şi totuşi, există speranţă în această acceptare forţată, pentru că, devenind mai pricepuţi în a citi harta şi fiind ajutaţi de tehnologie, aşa cum a dovedit Primăvara Arabă, putem să mai lărgim puţin limitările impuse de hartă. Acesta e scopul studiului meu – să propun o asemenea abordare a hărţii încât, la modul contraintuitiv, să nu mai trebuiască să ne simţim încorsetaţi de ea. Pentru că nu numai îngustimea gândirii conduce la izolaţionism, ci şi supralicitarea resurselor poate provoca o alunecare izolaţionistă.

Dar, mai întâi, va trebui să recunoaştem poziţia centrală a disciplinei numite geografia. „Natura impune, omul dispune”, scrie geograful englez W. Gordon East. Cu siguranţă, acţiunile omului sunt limitate de parametrii fizici impuşi de geografie.[56] Dar aceste contururi sunt extrem de vaste, astfel încât acţiunea umană are un spaţiu de manevră mai mult decât suficient. Întrucât se dovedeşte că arabii sunt la fel de capabili de practici democratice ca oricine altcineva, chiar dacă amplasamentul în spaţiu al triburilor libiene şi al crestelor muntoase yemenite va continua să joace roluri cruciale în dezvoltarea politică a ţărilor respective. Geografia informează mai degrabă decât să determine. Prin urmare, geografia nu e sinonimă cu fatalismul. În schimb, reprezintă, la fel ca distribuţia puterii economice şi militare, o constrângere majoră şi un factor instigator în cazul acţiunii statelor.

Nicholas J. Spykman, profesor la Universitatea Yale şi mare strateg olandezo-american al primilor ani ai celui de-al Doilea Război Mondial, scria în 1942 că „geografia nu vine cu argumente. Ea este, pur şi simplu”. Apoi continua:

> Geografia este cel mai important factor în politica externă a statelor, pentru că este şi cel mai constant. Miniştrii vin şi pleacă, chiar şi dictatorii mor, dar crestele muntoase rămân unde sunt, nemişcate. George Washington, care a apărat treisprezece state cu o armată de zdrenţăroşi, a fost urmat de Franklin D. Roosevelt, care avea la dispoziţie resursele unui continent întreg, dar Atlanticul continuă să despartă Europa de Statele Unite, iar porturile de pe fluviul St. Lawrence încă sunt blocate iarna în gheţuri. Alexandru I, ţar al tuturor ruşilor, i-a lăsat moştenire lui Stalin, un simplu membru al partidului comunist, nu numai puterea sa, ci şi lupta sa nesfârşită pentru ieşire la mare, pe când Maginot şi Clemenceau au moştenit de la Cezar şi de la Ludovic al XIV-lea anxietăţile generate de o frontieră deschisă cu germanii.[57]

Și s-ar mai putea spune că, fie și după 11 septembrie 2001, Oceanul Atlantic are în continuare însemnătate, fiind cel care determină, de fapt, o politică externă și militară a Statelor Unite diferită de cea din Europa. În același sens, putem spune că Rusia reprezintă, până în ziua de astăzi, o putere terestră nesigură și lăbărțată, victimă a invaziilor anterioare celor ale hoardelor mongole din secolul al XIII-lea, neavând alți prieteni decât timpul, distanțele și vremea și dorindu-și fără încetare ieșire la mare. Și, fiindcă nu există vreun obstacol geografic serios care să despartă Europa de munții Ural, Europa de Est încă mai trăiește sub amenințarea Rusiei, la fel cum se întâmplă de secole întregi, în ciuda prăbușirii acelei granițe artificiale care a fost Zidul Berlinului. Este la fel de adevărat că anxietățile generate de frontiera cu germanii au hărțuit Franța – cum a fost pe vremea lui Ludovic al XIV-lea – până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, când Statele Unite au garantat, în sfârșit, pacea Europei.

Ba mai mult, geografia reprezintă prefața întregului șir al evenimentelor umane. Nu e deloc întâmplător faptul că tot ce înseamnă civilizație europeană își are cele mai importante origini în Creta și în insulele Ciclade ale Greciei, pentru că prima, un „fragment detașat al Europei, este punctul european cel mai apropiat de civilizația Egiptului, iar celelalte – cel mai apropiate de civilizația Anatoliei.[58] Și Creta, și Cicladele, fiind insule, au fost apărate secole întregi împotriva ravagiilor provocate de invazii, ceea ce le-a îngăduit să înflorească. Geografia e răspunzătoare de acele realități ale relațiilor internaționale într-atât de fundamentale, încât le considerăm întotdeauna de la sine înțelese.

Ce-ar putea fi un fapt mai concret al istoriei europene, decât că Germania este o putere continentală, iar Marea Britanie – o insulă? Germania privește și spre est, și spre vest, fără creste muntoase care s-o protejeze, ceea ce îi conferă anumite patologii, de la militarism la pacifismul în formare, în așa fel încât să poată face față amplasamentului ei primejdios. Marea Britanie, în schimb, cu granițele ei sigure, cu orientarea sa oceanică, și-a putut dezvolta un sistem democratic înaintea vecinilor ei și și-a putut construi o relație transatlantică specială cu Statele Unite, cu care împarte aceeași limbă. Alexander Hamilton scria că, dacă Marea Britanie n-ar fi fost o insulă, corpul ei militar s-ar fi dovedit la fel de dominator ca acelea din statele Europei continentale și că, „după toate probabilitățile”, țara ar fi căzut „victimă puterii absolute a unui singur om”.[59] Și totuși, Marea Britanie este o insulă apropiată Europei continentale și deci amenințată cu invazia de-a lungul celei mai mari părți a istoriei sale, ceea ce i-a generat o preocupare strategică specială, de-a lungul secolelor, față de politica Franței și a Țărilor de Jos, aflate pe celălalt țărm al Canalului Mânecii și al Mării

Nordului.[60]

De ce este China, la urma urmei, mai importantă decât Brazilia? Datorită aşezării ei geografice: chiar dacă am presupune că are acelaşi nivel de creştere economică precum al Chinei şi o populaţie comparabilă numeric, Brazilia nu domină principalele căi de comunicaţie maritimă, care leagă între ele oceanele şi continentele, aşa cum face China; nici nu e situată, în cea mai mare parte a ei, în zona temperată, precum China, cu climatul mai puţin aducător de boli şi mai fortifiant. China este mărginită de zona vestică a Pacificului şi pătrunde adânc în zona continentală, până la regiunile bogate în petrol şi gaze naturale din Asia Centrală. Prin comparaţie, Brazilia prezintă în mai mică măsură aceste avantaje. Ea se află izolată în America de Sud, la mare distanţă geografică de alte mase continentale.[61]

De ce este atât de săracă Africa? Deşi Africa este al doilea continent ca mărime, cu o suprafaţă de cinci ori mai mare decât a Europei, linia ei de coastă de la sud de Sahara este doar cu puţin mai lungă decât un sfert din cea europeană. Mai mult, această linie de coastă nu are multe porturi naturale bune, cu excepţia celor din Africa de Est, care au făcut întotdeauna un comerţ susţinut cu India şi cu Arabia. Puţine râuri ale Africii tropicale sunt navigabile dinspre mare, din cauza cascadelor şi vârtejurilor prin care se prăbuşesc de pe platourile interioare spre câmpiile de coastă, ceea ce face ca Africa interioară să fie practic izolată de coastele aceleiaşi Africi.[62] În plus, deşertul Sahara a împiedicat contactul uman cu partea de nord a continentului prea multe secole, blocând şi expunerea unei mari părţi din Africa la marile civilizaţii mediteraneene ale Antichităţii şi ulterioare. Există, apoi, jungle dense uriaşe, întinse de ambele părţi ale ecuatorului, de la golful Guineei până la bazinul fluviului Congo, aflate sub efectele ploilor diluviene şi ale căldurilor sufocante.[63] Asemenea păduri nu sunt prielnice vreunei civilizaţii, nici nu oferă graniţe naturale, motiv pentru care graniţele trasate de colonialiştii europeni s-au dovedit, prin forţa lucrurilor, artificiale. Lumea naturală a pus în calea Africii o mulţime de obstacole în drumul spre modernitate.

Să ne uităm acum la lista celor mai slabe economii ale lumii şi să observăm că marea majoritate aparţin unor ţări fără ieşire la mare.[64] Să observăm, de asemenea, că ţările tropicale (cele situate între latitudinile de 23,45° nord şi sud) sunt în general sărace, după cum cele mai multe ţări cu venituri mari pe cap de locuitor sunt plasate la latitudini medii şi înalte. Să mai observăm că Eurasia, care e situată în zona temperată şi orientată est–vest, o duce mai bine decât Africa Subsahariană, orientată nord–sud, pentru că difuzia tehnologică se

manifestă mai bine în zone aflate la o altitudine comună, în care condiţiile climatice sunt asemănătoare, permiţându-le inovaţiilor din sfera cultivării plantelor şi a domesticirii animalelor să se răspândească mai uşor şi mai repede. Nu e întâmplător faptul că regiunile cele mai sărace ale globului se află cu precădere acolo unde geografia, la capitolul calitate a solului, suportă o mare densitate a populaţiei, dar nu şi creşterea economică, din cauza distanţelor până la porturi şi la principalele magistrale de cale ferată. India centrală şi Africa interioară sunt cele mai bune exemple în acest sens.[65]

Rezumând în termeni şocanţi determinismul geografic, regretatul geograf Paul Wheatley făcea următoarea observaţie: „Limba sanscrită a murit de frig la cinci sute de metri altitudine", vrând să spună că, în esenţă, cultura indiană a fost un fenomen al zonelor joase.[66] Există o mulţime de alte exemple ale felului în care geografia a influenţat din plin destinele popoarelor în moduri când subtile, când evidente, şi voi ajunge la câteva dintre ele în cursul acestui studiu.

Dar, înainte de a trece mai departe, să menţionez exemplul Statelor Unite ale Americii, pentru că geografia este cea care a pus umărul la edificarea prosperităţii americane şi care ar putea fi, în ultimă instanţă, răspunzătoare de altruismul panumanist al Americii. John Adams nota: „Nu există o providenţă specială pentru americani, şi natura este aceeaşi pentru ei şi pentru alţii".[67] Istoricul John Keegan explică faptul că America şi Marea Britanie au putut deveni campionii libertăţii numai pentru că marea le-a protejat de „duşmanii exclusiv tereştri". Militarismul şi pragmatismul Europei continentale de până la mijlocul secolului XX, căruia americanii i s-au simţit întotdeauna superiori, a fost rezultatul geografiei, nu al caracterului. Imperii şi state rivale s-au învecinat pe un continent aglomerat. Naţiunile din Europa n-au putut să se retragă niciodată dincolo de un ocean, în eventualitatea unei erori de calcul militare. Prin urmare, nu şi-au putut întemeia politicile externe pe o moralitate universalistă şi au rămas bine înarmate unele împotriva altora, până când un hegemon american le-a dominat pe toate, după al Doilea Război Mondial.[68] Cert este că nu numai cele două oceane în sine i-au oferit Americii ocazia de a-şi permite luxul idealismului, ci şi faptul că aceste oceane i-au prilejuit Americii accesul direct la cele două artere principale de politică şi comerţ ale lumii: Europa, de cealaltă parte a Oceanului Atlantic, şi Asia de Est, de cealaltă parte a Oceanului Pacific, cu bogăţiile continentului american între ele.[69] Şi totuşi, despărţind America prin distanţe de sute de mile marine de celelalte continente, aceleaşi oceane au generat în America un curent de opinie virulent-izolaţionist care persistă şi astăzi. Ba chiar, excepţie făcând propria sferă de influenţă din cele două

Americi, Statele Unite au opus o rezistenţă zeloasă marii politici mondiale timp de aproape două sute de ani: nici măcar prăbuşirea sistemului statal european în 1940 nu a reuşit să aducă America în cel de-al Doilea Război Mondial. A fost nevoie de atacul de la Pearl Harbor, din 1941, pentru a se petrece acest lucru. După război, Statele Unite s-au retras iar din lume, până când agresiunea Uniunii Sovietice şi atacul Coreei de Nord împotriva Coreei de Sud au forţat trupele americane să revină în Europa şi în Asia.[70] De la sfârşitul Războiului Rece, elitele politicii externe americane au oscilat între un cvasiizolaţionism şi un intervenţionism cu accente idealiste – totul, în esenţă, din cauza celor două oceane.

Geografia, scrie Jakub J. Grygiel, cercetător la Universitatea Johns Hopkins, „a fost uitată, nu înfrântă”.[71] „Afirmaţia că tehnologia a anulat geografia merită măcar atât, să fie numită o eroare plauzibilă”, este de părere Colin S. Gray, multă vreme consilier în chestiuni de strategie militară al guvernelor britanic şi american. Nu-i vorba, aşa cum am văzut în Irak şi Afghanistan, numai despre faptul că „exercitarea continuă a influenţei sau a controlului necesită – în termenii lui Gray – prezenţa fizică a unor oameni înarmaţi în zona respectivă”, ci că oricine crede cu adevărat că geografia a fost în mod esenţial minimalizată este cu desăvârşire ignorant în materie de logistică militară – adică nu înţelege ştiinţa mutării unui număr semnificativ de oameni şi de materiale de pe un continent pe altul. Ceea ce trăisem eu călătorind pe uscat prin Irak, alături de Divizia 1 Puşcaşi Marini, n-a reprezentat decât o mică parte din acel exerciţiu de logistică, prin care oameni şi echipamente au fost duşi cu vaporul mii de mile, din America de Nord până-n Golful Persic. Făcând o analiză izbitor de clarvăzătoare în 1999, istoricul militar american Williamson Murray scria că, în secolul cel nou, care se pregătea să înceapă, Statele Unite aveau să se confrunte o dată în plus cu acea „realitate geografică aspră” impusă de două oceane, care limitează şi face să fie aproape neverosimil de costisitoare desfăşurarea trupelor noastre de infanterie în teatre de operaţiuni aflate la mari depărtări. Chiar dacă unele războaie şi misiuni de salvare pot fi rezolvate rapid prin raiduri aeriene (să ne gândim numai la cum au atacat israelienii aeroportul Entebbe din Uganda, în 1976, pentru a recupera pasagerii luaţi ostatici într-o deturnare de avion), chiar şi în astfel de operaţiuni, terenul contează. Terenul determină ritmul şi metoda prin care se poartă lupta. Războiul Malvinelor din 1982 s-a desfăşurat încet din cauza mediului maritim în care avea loc, în timp ce deşertul plat din Kuweit şi Irak, în care s-a desfăşurat Războiul din Golf din 1991, a maximizat efectul puterii

aeriene; în schimb, ocuparea unor porțiuni dens populate din Irak, în cel de-al Doilea Război din Golf, a demonstrat limitele puterii aeriene și a făcut din forțele americane victime ale geografiei: avioanele pot să bombardeze, dar nu pot să transporte un volum mare de bunuri, nici să exercite controlul la sol.[72] În plus, în multe cazuri, avioanele au nevoie de baze aflate la distanțe rezonabile. Chiar și într-o epocă a rachetelor balistice intercontinentale și a bombelor atomice, iată că geografia contează. Așa cum arată Morgenthau, statele de dimensiuni medii și mici, cum sunt Israelul, Marea Britanie, Franța și Iranul, nu pot absorbi pedepse de același nivel precum statele de dimensiuni continentale, precum Statele Unite, Rusia și China, drept care nici nu au aceeași credibilitate atunci când proferează amenințări nucleare. Asta înseamnă că un stat mic aflat în mijlocul unor adversari, așa cum este Israelul, trebuie să fie ori deosebit de pasiv, ori deosebit de agresiv pentru a supraviețui. Totul ține, în primul rând, de geografie.[73]

Dar a include în harta reliefului munții și oamenii deopotrivă nu înseamnă a considera lumea în mod irevocabil mânată de niște separatisme sectare și etnice care opun rezistență globalizării. Povestea e mult mai complicată de atât. Globalizarea însăși a stimulat renașterea localismelor, în multe cazuri clădite pe conștiința etnică și religioasă și ancorate în peisajele specifice, fiind astfel explicate cel mai bine prin referire la harta reliefului. Lucrurile stau așa deoarece forțele comunicării în masă și integrarea economică au condus la slăbirea puterii multor state, inclusiv a celor concepute artificial și care sunt adversarele dictatelor geografiei, lăsând expusă, în anumite zone critice, o lume șubredă și refractară. Din cauza tehnologiei comunicării, mișcările panislamice câștigă putere de-a lungul întregului arc afro-asiatic al Islamului, în timp ce statele musulmane, luate individual, se află într-o stare de asediu intern.

Iată, de pildă, Irakul și Pakistanul, despre care se poate spune, în termeni geografici, că sunt cel mai irațional concepute două state situate între Marea Mediterană și subcontinentul indian, chiar dacă harta reliefului pretinde că Afghanistanul este, în cel mai bun caz, un stat slab. Da, Irakul s-a dezmembrat pentru că Statele Unite l-au invadat. Dar se poate argumenta că tirania lui Saddam Hussein (pe care am trăit-o pe propria-mi piele în anii 1980 și care era, de departe, cea mai rea din toată lumea arabă) era ea însăși determinată geografic. Pentru că fiecare dictator irakian, mergând pe firul istoriei înapoi până la prima lovitură de stat militară din anul 1958, a trebuit să fie și mai represiv decât cel dinaintea lui, pentru a putea menține laolaltă un stat lipsit de frontiere naturale și populat de kurzi, de arabi suniți și de arabi șiiți, cu toții înfierbântați

de o distinctă conştiinţă etnică şi sectară.

Îmi dau seama c-ar fi bine să nu merg prea departe cu această argumentaţie. E drept că munţii care despart Kurdistanul de restul Irakului, precum şi împărţirea marii câmpii care e Mesopotamia între şiiţii din sud şi suniţii din centru ar fi putut juca un rol mult mai important în evoluţia evenimentelor decât dorinţa de a instaura democraţia. Dar nimeni nu poate cunoaşte viitorul, iar un Irak stabil şi democratic în limite rezonabile cu siguranţă că nu este chiar de neconceput – la fel cum crestele munţilor din sud-estul Europei, care au ajutat la separarea Imperiului Austro-Ungar de Imperiul Otoman, mai sărac şi mai puţin dezvoltat, şi la menţinerea la distanţă, unele de altele, a grupărilor confesionale şi etnice timp de secole în Balcani, cu siguranţă n-au sortit eşecului intervenţiile noastre în acea regiune, pentru a pune capăt războaielor fratricide. Nu mă refer aici la o forţă implacabilă, în faţa căreia omenirea este neputincioasă. Mai degrabă, îmi propun să argumentez în favoarea acceptării cu modestie a sorţii, care în ultimă instanţă merge mână-n mână cu realităţile geografiei, pentru a stăvili un zel excesiv în politica externă, zel de care m-am făcut eu însumi vinovat.

Cu cât vom reuşi mai mult să stăvilim acest zel, cu atât mai victorioşi vom fi în intervenţiile la care vom lua parte şi cu cât aceste intervenţii vor fi mai victorioase, cu atât făcătorii politicilor noastre vor avea mai multă libertate de acţiune în faţa tribunalului reprezentat de opinia publică, pentru a se comporta similar şi în viitor.

Sunt conştient de faptul că păşesc pe un teren primejdios atunci când înalţ geografia pe un fel de piedestal. De aceea, pe parcursul studiului de faţă, voi încerca să păstrez mereu viu în minte avertismentul pe care l-a formulat Isaiah Berlin în apreciata sa conferinţă rostită în 1953 şi publicată în anul următor sub titlul „Inevitabilul istoric”, în care condamnă ca fiind imorală şi laşă credinţa potrivit căreia nişte „ample forţe impersonale”, precum geografia, mediul înconjurător şi caracteristicile etnice, ne determină atât viaţa, cât şi direcţiile politice globale. Berlin le reproşează lui Arnold Toynbee şi lui Edward Gibbon faptul că văd „naţiunile” şi „civilizaţiile” ca fiind mai „concrete” decât indivizii care le întruchipează şi abstracţiuni precum „tradiţia” şi „istoria” ca fiind „mai înţelepte ca noi”.[74] Pentru Isaiah Berlin, individul şi responsabilitatea sa morală sunt cele mai importante, drept care nimeni nu poate da vina pentru acţiunile sale – ori pentru soarta sa – în întregime, sau în cea mai mare parte, pe factori precum peisajul sau cultura. Motivaţiile fiinţelor umane contează foarte mult în istorie; ele nu sunt nişte iluzii de care se poate scăpa cu mare uşurinţă făcând referire la

forţe mai mari. Harta este un început, şi nicidecum un sfârşit, când vine vorba despre interpretarea prezentului şi trecutului.

Desigur, geografia, istoria şi trăsăturile etnice influenţează evenimentele viitoare, dar nu le şi *determină*. Cu toate acestea, provocările cu care se confruntă politica externă de astăzi pur şi simplu nu pot fi rezolvate – şi opţiunile înţelepte nu pot fi făcute – fără o referire substanţială tocmai la aceşti factori pe care Berlin, în atacul său furibund împotriva tuturor formelor de determinism, pare să-i respingă la o primă vedere. Raportarea la geografie şi la factorii etnici şi sectari ar fi putut să se dovedească de mare folos în prevenirea violenţelor atât în Balcani, ca o consecinţă a încheierii Războiului Rece, cât şi în Irak, ca o consecinţă a invaziei americane din 2003. Şi totuşi, provocarea morală a lui Berlin stă în picioare, fie şi numai pentru a oferi un cadru de discuţie în dezbaterile care au avut loc în ultimele două decenii, despre locul unde s-ar fi cuvenit şi unde nu să fie desfăşurate forţele americane în străinătate.

Aşadar, ce e de făcut? Cum stabilim o linie de demarcaţie între necesitatea de a recunoaşte importanţa geografiei în modelarea istoriei şi pericolul de a da o prea mare importanţă acestui fapt? Ne putem refugia, cred eu, în ceea ce Raymond Aron numea „o etică sobră, avându-şi rădăcinile în adevărul «determinismului probabilist»”, pentru că „selecţia umană operează întotdeauna în interiorul anumitor limitări sau constrângeri, cum ar fi moştenirea trecutului”[75]. Cuvântul-cheie de aici este „probabilist”, în sensul că, dacă ne concentrăm acum pe geografie, aderăm la un determinism parţial sau ezitant, care admite existenţa unor diferenţieri evidente între grupuri umane sau zone, dar nu simplifică lucrurile excesiv şi lasă deschise multe posibilităţi. După cum afirma istoricul englez Norman Davies: „În ceea ce priveşte Cauzalitatea, am ajuns la concluzia că nu este compusă exclusiv din elemente deterministe, individualiste sau aleatorii, ci dintr-o combinaţie a celor trei”.[76] Internaţionaliştii liberali, care în general au sprijinit intervenţia în Balcani, dar s-au opus celei din Irak, reflectă acest spirit al distincţiilor fine. Ei au intuit, chiar dacă foarte vag, o realitate esenţială a geografiei: fosta Iugoslavie se afla la extremitatea cea mai avansată, cea vestică, a fostului Imperiu Otoman, alăturată Europei Centrale, pe când Mesopotamia se întindea la capătul său cel mai haotic, cel răsăritean. Şi, pentru că această realitate a influenţat dezvoltarea politică până în zilele noastre, intervenţia în Irak avea să se dovedească o capcană.

Aşadar, ce ne poate pregăti această soartă modestă, această mână ascunsă, pentru anii următori? Ce anume putem învăţa din studiul hărţii, care să ne prevină de posibilele primejdii? Să revedem câteva dintre efectele geografiei

asupra marelui model al istoriei universale prin ochii mai multor mari învăţaţi ai secolului XX şi apoi să privim în mod specific geografia şi acţiunea omului prin ochii unui mare om al Antichităţii. În felul acesta, ne vom pregăti să sondăm cele mai verificate în timp şi mai provocatoare teorii geopolitice din era modernă şi să vedem unde şi cum ne conduc ele în demersul de a schiţa lumea ce va să vină.

44 Vezi Kaplan (2007)
45 Trimitere la dictonul latin *Fiat iustitia et pereat mundus*, deviza lui Ferdinand I, împărat al Sfântului Imperiu Roman (1531–1564) (n.tr.)
46 Vezi Morgenthau (1948, 2006), pp. 3, 6, 7, 12; Tucidide (1989); Bakolas (f.a.); Kaplan (2001 b)
47 Vezi Morgenthau (1948, 2006), pp. xviii–xix, 37, 181, 218–220, 246, 248; Bruce (1922), vol. 2, p. 211; Mearsheimer (1994–1995)
48 Vezi Hobbes (1651), cap. 15
49 Vezi Zakaria (1992–1993)
50 Vezi Aron (1966), p. 321; Ortega y Gasset (1985), p. 129
51 Vezi Black (1997), pp. 58, 173, 216
52 Vezi Mackinder (1919, 1996), pp. 15–16
53 Vezi Morgenthau (1948, 2006), p. 165
54 Vezi Mahan (1900, 2005), p. 56
55 Vezi Parker (1982), pp. 93, 130–131
56 Vezi East (1965, 1967), p. 120
57 Vezi Spykman (1942), pp. xv, 41
58 Vezi East (1965, 1967), p. 38
59 Vezi *The Federalist Papers* nr. 8
60 Vezi Murray (1999), pp. 212, 214; Gray (1996), p. 2
61 Vezi Owens (1999), p. 72
62 Vezi Spykman (1942), p. 92
63 Vezi Fairgrieve (1917), pp. 273–274
64 John Western, Facultatea de Geografie, Universitatea Syracuse
65 Vezi Gallup şi Sachs (1998–1999). În mare parte, autorii extrapolează după cartea lui Jared Diamond.
66 Vezi Ricklefs *et al.* (2010), p. 21
67 Vezi Adams (1850–1856), vol. 4, p. 401
68 Vezi Kaplan (2001 b), pp. 101–102
69 Vezi Spykman (1942), p. 43
70 Vezi Murray (1999), p. 213
71 Vezi Grygiel (2006), p. 15
72 Vezi Gray (1996); Murray (1999), p. 216
73 Vezi Morgenthau (1948, 2006), p. 124
74 Vezi Berlin (1969)
75 Vezi Mahoney (1999); de asemenea, Draus (1985)
76 Vezi Davies (2005), p. viii

CAPITOLUL 3

HERODOT ȘI SUCCESORII SĂI

De la mijlocul până spre sfârșitul secolului XX, când Hans Morgenthau preda la Facultatea de Științe Politice a Universității din Chicago, alți doi profesori croiau cărări academice prodigioase la Facultatea de Istorie: William H. McNeill și Marshall G.S. Hodgson. Universitatea mustea de rigoare și de talent, și faptul că mă concentrez pe acești trei profesori de acolo nu înseamnă că-i minimalizez pe alții. În vreme ce Morgenthau definea realismul epocii de astăzi, McNeill făcea efectiv același lucru pentru istoria lumii, iar Hodgson, pentru istoria islamului, în lucrări masive, de proporții herodotice, care nu se îndepărtează niciodată prea mult de geografie. Însăși cutezanța de care au dat dovadă McNeill și Hodgson în alegerea subiectelor abordate merită admirată în epoca universitară curentă, în care accentul se pune pe specializarea foarte îngustă – ce-i drept, din ce în ce mai necesară, pe măsură ce cunoașterea se acumulează încet, dar sigur. A-i citi însă pe McNeill și pe Hodgson mai că înseamnă a fi nostalgic după o vreme nu chiar de mult trecută, în care orizonturile savanților păreau nemărginite. Specializarea și-a impus propriul mod unic de a progresa, dar lumea universitară s-ar putea folosi mai mult de ceea ce reprezintă acești doi profesori de la Universitatea din Chicago. Ei demonstrează că geografia este, în sine și prin sine, o modalitate de a gândi vast.

William Hardy McNeill, născut în Columbia Britanică, avea în jur de 45 de ani în 1963, când a publicat *Ascensiunea Occidentului. O istorie a comunității umane*, o carte care trece cu mult de opt sute de pagini. Subiectul care subîntinde această carte este acela de a pune sub semnul întrebării punctul de vedere al istoricului britanic Arnold Toynbee și pe cel al istoricului german Oswald Spengler, potrivit cărora civilizațiile separate își urmează destinele independent unele de altele. McNeill susține, în contrast cu cei doi, că întotdeauna culturile și civilizațiile au interacționat unele cu altele și că această interacțiune a fost cea care a generat întregul dramatism al istoriei universale. Se poate spune că esența cărții lui McNeill o constituie marile mișcări de populații de-a lungul și de-a latul hărții.

De pildă: o mișcare înspre nord i-a condus în centrul și vestul Europei, între anii 4500 și 4000 î.Hr., pe așa-numiții cultivatori dunăreni. În același timp, o mișcare de pionierat înspre sud a crescătorilor de animale și agricultorilor a traversat strâmtoarea Gibraltar către nordul Africii, „ca să se întâlnească și să se amestece cu puhoaiele dunărene”. Dar populațiile mai vechi de vânători din

Europa nu s-au risipit, scrie McNeill; în loc de asta, s-a produs un amestec de populații și culturi.[77] Astfel ajunge cartea la miezul tematicii sale.

Ambele mișcări de populații, de la nordul și de la sudul Mării Mediterane, își aveau originile în Cornul Abundenței[78] și Anatolia, unde geografia determina, în mare măsură, instabilitatea politică. „Dacă Egiptul se află așezat paralel și pașnic față de traseele migrației omenești, Irakul a reprezentat, din cele mai vechi timpuri, o provincie de graniță, parcă trântită în drum și sfidătoare față de căile predestinate ale omului”, scria regretata Freya Stark, autoare de cărți de călătorie.[79] Într-adevăr, așa cum indică McNeill, Mesopotamia e traversată de una dintre căile de migrație cele mai însângerate din istorie. „De îndată ce orașele de la câmpie au ajuns într-o fază de înflorire”, grație peisajului cu pante line din părțile mai joase ale văii Tigrului și Eufratului, care îngăduia ca irigațiile să fie făcute pe distanțe de kilometri întregi, „ele au și devenit ispititoare pentru jaf în ochii popoarelor barbare din toate ținuturile învecinate”. Mai mult decât atât, când cea mai mare parte a terenului irigabil al Mesopotamiei a început să fie cultivată, iar câmpurile unei comunități au venit în contact cu cele ale altei comunități, războiul nu numai c-a izbucnit imediat, dar s-a și cronicizat, de vreme ce nu exista o autoritate centrală care să arbitreze disputele de frontieră sau care să restricționeze apa în vremuri de secetă. În toiul acestui cvasi-haos, cuceritori precum regele Sargon (2400 î.Hr.) au pătruns în Mesopotamia de la periferia zonei cultivate. Deși capabile să instaureze o autoritate centrală, spune McNeill, trupele învingătoare au renunțat, după numai câteva generații, la viața dură militară în favoarea „traiului mai blând și mai dedat luxului” din orașe. Și astfel a început istoria să se repete, odată cu sosirea unor noi cuceritori.

Toate acestea reamintesc de modelul descris de Ibn Khaldun, istoricul și geograful tunisian din secolul al XIV-lea care scria că o viață de lux întărește inițial statul, pentru că-i confirmă legitimitatea, dar, cu trecerea generațiilor, conduce la decadență, procesul de prăbușire fiind semnalat de înălțarea unor lideri provinciali puternici, care la un moment dat invadează structura statală existentă și-și întemeiază propriile dinastii.[80] În ultimă instanță, dezvoltarea civilizației în Irakul antic a condus la cea mai sugrumătoare tiranie, pentru a stăvili dezintegrarea începută dinăuntru: îi avem așadar pe Tiglat-Pileser (secolele XII–XI î.Hr.), Așurnasirpal al II-lea (secolul al IX-lea î.Hr.), Senaherib (secolele VIII–VII î.Hr.) și pe alții, celebri pentru cruzime și megalomanie și pentru deportările în masă declanșate în numele lor.[81] Iată un model care a culminat cu Saddam Hussein – al unei regiuni condamnate la invazie și la fragmentare și care a necesitat, în decursul unei mari părți a istoriei, tiranii de o

amploare semnificativă. Chiar şi aşa însă, trebuie evitată o concluzie prea tăioasă: între 1921 şi 1958, de exemplu, Irakul a trăit experienţa unui sistem parlamentar modest, dar care funcţiona bine şi care ar fi putut continua, fie şi în circumstanţe uşor modificate. McNeill, Khaldun şi Stark nu vorbesc decât despre tendinţele istorice şi geografice, evitând astfel să acuze determinismul.[82]

La fel cum geografia s-a constituit în bază a unui nivel de tiranie şi de birocraţie cu totul excepţional în Mesopotamia, McNeill explică de ce şi cum aceeaşi geografie a generat o guvernare ceva mai puţin apăsătoare în Egipt. „Deşerturile i-au dat ţării Egiptului nişte graniţe bine definite şi uşor de apărat, în vreme ce Nilul îi furniza o şiră a spinării şi un sistem nervos, ambele naturale", aşa încât nivelurile de oprimare mesopotamiene se dovedeau a nu fi necesare de-a lungul Nilului. „Apărarea graniţelor – mai spune el – împotriva străinilor nu era deloc o problemă dificilă pentru regele Egiptului": într-adevăr, dată fiind situaţia favorabilă a Egiptului în ceea ce priveşte căile de migraţie, prin comparaţie cu cea a Mesopotamiei, infiltrările libienilor dinspre apus şi ale asiaticilor dinspre răsărit constituiau probleme relativ minore. Egiptul era practic rupt de regiunile dinspre sudul său, unde nu se află nimic altceva decât deşert pe ambele maluri ale Nilului, iar înspre nord avea Marea Mediterană. Se prea poate ca, timp de patru mii de ani, egiptenii „să nu fi văzut niciodată vreo hoardă invadatoare pe pământurile lor".[83] Mai mult, Nilul era uşor navigabil, însuşi cursul fluviului ducând corăbiile înspre nord, în timp ce vânturile care bat în general dinspre nord spre sud duceau alte corăbii cu pânze în direcţia opusă. Astfel a putut să ia naştere civilizaţia Egiptului. „Dimpotrivă – scrie McNeill –, conducătorii mesopotamieni nu se puteau prevala de un instrument natural primit de-a gata, care să le garanteze autoritatea centralizată, ci s-au văzut nevoiţi să dezvolte treptat şi cu mare dificultate o legislaţie [opresivă] şi o administraţie birocratică, drept substitute artificiale pentru avantajele naturale pe care geografia i le rezervase Egiptului." Birocraţia greoaie a Mesopotamiei a mai avut de făcut faţă şi ritmului capricios al inundaţiilor provocate de Tigru şi de Eufrat, ceea ce nu se întâmpla cu Nilul, ceea ce făcea şi mai complexă organizarea sistemului de irigaţii.[84] Chiar şi în vremurile recente, atât Egiptul, cât şi Irakul au avut parte de regimuri dictatoriale care s-au întins pe decenii întregi, dar faptul că dictatura irakiană a fost mult mai rea este, măcar în parte, rezultatul unor chestiuni care-şi au rădăcinile în Antichitate – şi în geografie.

Dincolo de Orientul Mijlociu, se aflau civilizaţiile, pe care McNeill le numeşte „periferice", ale Indiei, Greciei şi Chinei, „de la marginile lumii civilizate antice"; primele două dintre acestea, cel puţin, îşi trăgeau o bună parte

a vitalității din culturile specifice zonei fluviului Ind, respectiv Cretei minoice. Dar toate trei erau alimentate și de interacțiunea cu invadatorii barbari, chiar și în condițiile în care erau protejate de aceștia de amplasarea lor geografică. India și Grecia, de exemplu, date fiind lanțurile muntoase care le mărgineau în părțile nordice, erau „efectiv la adăpost de contactul direct cu cavaleria originară în stepă”. China era chiar și mai izolată, prin deșerturi neospitaliere, creste înalte și distanțe uriașe – pentru că mii de kilometri despărțeau valea Fluviului Galben, unde a înflorit civilizația chineză, de Orientul Mijlociu și de subcontinentul indian. Au rezultat astfel trei civilizații excepțional de originale, mai cu seamă cea chineză, capabile să se dezvolte separat, rupându-se de uniformitatea culturală crescândă a Marelui Deșert al Orientului Mijlociu, care se întindea din Africa de Nord până în Turkestan.[85]

McNeill arată că, pe tot parcursul Antichității, neîntreruptele mișcări de flux și reflux ale frontierelor dintre civilizația Greciei, a Orientului Mijlociu și a Indiei au creat un echilibru cultural delicat în Eurasia, care mai târziu, în Evul Mediu, avea să fie spulberat de revărsarea dinspre nord a oamenilor stepei, în primul rând a mongolilor.[86] În mare măsură, mongolilor li s-a datorat înflorirea Drumului Mătăsii, mai cu seamă în secolele al XIII-lea și al XIV-lea, ceea ce a dus la contacte reciproce modeste între civilizațiile eurasiatice situate între Pacific și Marea Mediterană. Pe de altă parte, China și-a format propria sferă separată, comparabilă din punct de vedere geografic cu civilizațiile dinspre apus, în care Tibet, Mongolia, Japonia și Coreea își îndreptau cu toatele privirile către chinezii Regatului de Mijloc, fiecare edificându-și la niveluri diferite propria civilizație. Și totuși, limitările severe impuse de un mediu înconjurător preponderent deșertic „au făcut ca orice altceva decât o protocivilizație să fie cu neputință de realizat în Tibet și în Mongolia”, scrie McNeill. Adepții lamaismului tibetan, „întotdeauna conștienți de originile indo-budiste ale credinței lor”, s-au opus, de fapt, influenței chinezești, apelând la tradițiile civilizației rivale vecine.[87] Potrivit lui McNeill, istoria este un studiu în materie de fluiditate, în care lucrurile doar par sigure și ordonate așa cum trebuie din punct de vedere geografic; esențial este că ne aflăm întotdeauna la nivelul micilor tranziții și al schimburilor interculturale.

Opunându-se lui Spengler, lui Toynbee și, mai târziu, teoriei așa-numitei „ciocniri a civilizațiilor” a profesorului Samuel Huntington de la Universitatea Harvard și subliniind interacțiunea civilizațiilor mai degrabă decât ceea ce le separă, cartea lui McNeill *Ascensiunea Occidentului* îl pune totuși pe cititor la curent cu tot ce se referă la civilizațiile formate în mare măsură pe baza

geografiei, care se înalță din peisaje precis definibile, își constituie o identitate proprie și pe urmă interacționează cu alte civilizații, formând noi și noi hibrizi. În felul acesta se făurește istoria.[88] McNeill descrie procesul în termeni metaforici:

> Civilizațiile pot fi asemănate cu niște lanțuri de munți, care se înalță de-a lungul erelor geologice, numai și numai pentru ca forțele eroziunii să-i macine încet-încet, dar inexorabil până la nivelul plat din împrejurimile lor. În intervalul de timp mult mai scurt al istoriei umane, civilizațiile sunt, și ele, supuse eroziunii, pe măsură ce constelația cu totul specială de circumstanțe care le-a facilitat edificarea se risipește, iar popoarele învecinate se înalță, la rându-le, pe noi culmi de cultură, împrumutând sau inspirându-se într-un fel sau altul din realizările lor.

Asemenea eroziuni sau împrumuturi îi torturau istoricului german Oswald Spengler, la începutul secolului XX, sentimentul purității. El scria despre „legăturile profunde cu pământul” care definesc tot ce e mai bun la înaltele culturi: cum evoluția internă a practicilor sacre și a dogmelor va fi întotdeauna „legată ca prin vrajă de locul nașterii acestora” și că „orice se deconectează de la legătura cu pământul devine dur și rigid”. Înalta Cultură, susține Spengler, începe în „zona rurală preurbană” și culminează cu o „supremație a materialismului” în „orașele-lumi”. Pentru acest romantic sumbru, care poate fi deopotrivă bombastic, hipnotic, profund și, sincer vorbind, uneori de neînțeles în traducere, cosmopolitismul este esența dezrădăcinării, pentru că nu e legat nicicum de pământ.[89]

De aici se ajunge la chestiunea înălțării și a declinului, în cele din urmă, a civilizației urbane occidentale, care se transformă, chiar în acest moment, într-o civilizație mondială și se îndepărtează din ce în ce mai mult de pământ. Dar această cercetare va fi abordată mai târziu în carte. Deocamdată, vreau să continui cu McNeill, care, pe tot parcursul cărții sale, chiar mai mult decât Spengler și într-o manieră mult mai inteligentă decât el, este atent la tot ce ține de climă și de geografie.

McNeill scrie, de exemplu, că arienii și-au format o personalitate culturală diferită, mai puțin războinică, în valea Gangelui din India, față de cea din bazinul mediteranean european, datorită influenței pădurilor de pe acel subcontinent și ciclului anual al musonului, care încurajau meditația și cunoașterea de tip religios. Într-un alt exemplu, scrie că „precocitatea” regiunii grecești Ionia se datora și ea proximității Asiei Mici și a Orientului și contactului profund cu acestea. Și totuși, chiar și aici McNeill se abține de la un determinism pur și dur: pentru că, în ciuda terenului muntos al Greciei, care a favorizat crearea unor unități politice mici – adică a orașelor-stat –, el are grijă să precizeze că, într-un

număr de cazuri, „porţiuni unitare de teren fertil au fost fragmentate” între diferitele oraşe-stat, ceea ce face ca geografia să fie doar un element al poveştii. Şi, mai presus de toate, bineînţeles, vine istoria evreilor, care merge în răspăr faţă de întreaga logică a continuităţii geografice a marilor religii (mai ales a hinduismului şi a budismului) şi pe care, din acest motiv, McNeill se chinuieşte s-o includă: distrugerea totală a comunităţii evreieşti din Iudeea, consecinţă a zdrobirii oricărei revolte din secolele I şi al II-lea d.Hr. de către romani, nu a pus capăt iudaismului, care şi-a continuat evoluţia prea puţin probabilă altminteri şi a înflorit iarăşi într-o sumedenie de oraşe împrăştiate ale diasporei occidentale, o poveste veche de două mii de ani şi care contrazice dictatele geografiei, ceea ce demonstrează încă o dată că ideile şi acţiunea omului contează la fel de mult ca terenul concret.[90]

Şi mai este, de asemenea, povestea Europei, care vine tocmai de la începuturile istoriei omenirii, o poveste în care primatul geografiei joacă un rol de frunte. Aşa cum arată McNeill, Europa Occidentală avea nişte avantaje geografice speciale, pe care evoluţiile tehnologice din aşa-numitul Ev Întunecat le-au exploatat din plin: câmpii vaste şi fertile, o linie de coastă neregulată, care îngăduie existenţa unui mare număr de porturi naturale foarte bune, râuri navigabile, care curg înspre nord prin acele câmpii, extinzând aria de acces a negoţului în mai mare profunzime decât în regiunea mediteraneană, plus o abundenţă de lemn de construcţie şi de metale.[91] Clima Europei este şi mai dură, mai rece, mai umedă, iar Toynbee, care, asemenea lui McNeill, nu era, în esenţa lui, un fatalist scrie totuşi: „Tihna este inamicul civilizaţiei […] Cu cât este mai tihnit mediul înconjurător, cu atât mai slab este impulsul în direcţia civilizaţiei”.[92] Iată de ce Europa s-a dezvoltat datorită unei geografii în care era greu de trăit, dar care deţinea un mare număr de puncte nodale naturale de transport şi comerţ. Pentru că civilizaţiile sunt, din multe puncte de vedere, nişte reacţii curajoase, neînfricate la mediile lor înconjurătoare. Să luăm, de pildă, proximitatea Scandinaviei şi presiunea exercitată de aceasta asupra ţărmurilor vest-europene, care a condus la declararea Angliei şi Franţei ca entităţi naţionale. Mai mult decât atât, Anglia, fiind mai mică decât regatele feudale de pe continent şi, aşa cum scrie Toynbee, „deţinând frontiere mai bine definite [la urma urmelor, este insulă]”, şi-a desăvârşit mai degrabă decât vecinii ei o existenţă naţională, prin opoziţie cu cea feudală.[93]

Desigur, unele peisaje, cum ar fi cel din Arctica, se dovedesc atât de dificile, încât pot duce la un colaps civilizaţional sau la un blocaj al civilizaţiei. Ceea ce precedă aşa ceva, potrivit lui Toynbee, este un tur de forţă cultural – de pildă,

capacitatea eschimoşilor de a sta pe gheaţă în timpul iernii, ca să vâneze foci. Dar tot ei, după ce săvârşesc acest miracol al supravieţuirii, se dovedesc incapabili să stăpânească mediul în aşa măsură încât să edifice o civilizaţie în adevăratul sens al cuvântului. Toynbee, la fel ca geograful contemporan Jared Diamond, de la Universitatea din California, Los Angeles (UCLA), vorbesc neobosit despre dificultăţile civilizaţionale şi despre declinurile unor culturi medievale precum cea a vikingilor din Groenlanda, a polinezienilor de pe Insula Paştelui, a indienilor anasazi din sud-vestul Americii şi a maiaşilor din junglele Americii Centrale, toate având mari probleme în a face faţă mediului lor de viaţă.[94] Europa, după toate aparenţele, a oferit gradul perfect de dificultate ambientală, provocându-şi locuitorii să se ridice la culmi civilizaţionale mai înalte, cu atât mai mult cu cât se află în zona temperată nordică, destul de apropiată de Africa, de Orientul Mijlociu, de stepa eurasiatică şi de America de Nord; astfel, populaţiile ei s-au dovedit capabile să beneficieze din plin de modelele comerciale, înflorind pe parcursul secolelor de progrese tehnologice în domeniul navigaţiei şi în alte sfere.[95] Să ne gândim, de pildă, la cum s-a folosit Vasco da Gama de vânturile musonice din Oceanul Indian, ceea ce a permis ca zonele periferice ale Eurasiei să fie cooptate în aşa-numitele drumuri maritime ale lumii, sub dominaţie europeană. Dar, în viziunea lui McNeill, nu numai avansul material din Europa, obţinut în condiţiile unui mediu înconjurător dificil, a condus la înălţarea Occidentului, ci şi închiderea spaţiilor pe care el le numeşte „barbare”[96], vorbind despre „un inexorabil, dacă nu cumva neîntrerupt câştig de teren al civilizaţiilor în dauna barbariei”:

> Datorită acestui câştig de teren s-au putut edifica masa şi varietatea internă a diferitelor civilizaţii ale lumii şi s-a putut spori frecvenţa contactelor dintre ele, pregătind astfel drumul spectaculoasei unificări a întregului glob, care a survenit în decursul acestor ultime trei sau patru secole.[97]

Acoperirea de către civilizaţii a spaţiilor de pe glob relativ pustii, mai ales din zona climei temperate, a început într-un mod cu adevărat esenţial odată cu marile descoperiri geografice ale lui Vasco da Gama, Columb, Magellan şi alţii. A continuat prin stadiile bine cunoscute ale revoluţiilor din domeniile industriei, transporturilor şi comunicaţiilor, până la globalizarea pe care o trăim astăzi. Între timp, s-au prăbuşit definitiv populaţiile de stepă, Rusia, China şi Imperiul Habsburgic împărţindu-şi între ele câmpiile şi podişurile relativ pustii ale Eurasiei. Au mai fost, apoi, prăbuşirea populaţiilor indigene, prin împingerea brutală, tot mai mult înspre vest, a frontierei apusene a continentului nord-american şi ocuparea colonială de către europeni a întregii Africi

Subsahariene.[98] Așa cum o descrie McNeill, astăzi, lumea este în sfârșit unificată în cadrele unei culturi din ce în ce mai urbanizate și în bună măsură occidentalizate. Comunismul, să nu uităm, deși o extensie a tendințelor totalitare prezente în spațiul creștinismului ortodox răsăritean și, prin urmare, un afront adus liberalismului, a constituit și el totuși o ideologie a Occidentului industrializat. La fel, nazismul s-a ivit ca o patologie a unui Occident sugrumat de propria-i umflare necontrolată, ca urmare a modernizării rapide. McNeill vorbește nu despre unitate politică, ci despre tendințele culturale, geografice și demografice în sens larg.

Deși o temă centrală a cărții *Ascensiunea Occidentului* este ocuparea spațiilor goale de pe hartă, acest lucru este adevărat numai într-un sens relativ. Faptul că două linii de cale ferată vin una spre cealaltă din direcții opuse și se întâlnesc pentru a forma una singură nu înseamnă că nu mai există încă multe spații pustii sau slab locuite, și de o parte, și de cealaltă. Frontierele pot fi închise în sens formal, dar densitatea populației umane și interacțiunea electronică sporesc într-un ritm accelerat. Și acest ritm de creștere contribuie din plin la crearea dramei politice a lumii în care locuim astăzi. McNeill a considerat unită o lume în care la nici una dintre părțile civilizate ale globului nu se ajungea în mai mult de câteva săptămâni din oricare dintre celelalte părți.[99] Dar cum se schimbă datele geopolitice atunci când în locurile cele mai îndepărtate se poate ajunge în câteva zile sau chiar în câteva ore, după cum se întâmplă în vremurile noastre? Lumea, într-un anume sens, a devenit unită în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, dar lumea de-atunci mai are prea puține legături, în termeni demografici și tehnologici, cu cea de la începutul secolului XXI. Situația dramatică a vremurilor noastre, așa cum vom vedea, este dată de umplerea treptată a spațiului existent, ceea ce conduce la o geografie cu adevărat închisă, în care statele și militarii au din ce în ce mai puțin loc să se ascundă. În timp ce armatele mecanizate ale modernității timpurii din urmă cu un secol aveau de parcurs mulți kilometri pentru a se putea ciocni între ele, astăzi există bariere întregi de rachete ale căror arii de acțiune se suprapun. Geografia nu dispare în acest nou scenariu, ci devine, vom vedea, în și mai mare măsură un factor critic.

Pentru a privi același argument din altă perspectivă, mă voi întoarce la Morgenthau. El scrie că expansiunea tipic imperialistă către spațiile geografice relativ pustii, care a avut loc în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea în Africa, Eurasia și vestul Americii de Nord, a avut darul de a devia marile politici de putere către periferia pământului, reducând astfel starea conflictuală. De exemplu, cu cât Rusia, Franța și Statele Unite acordau mai multă atenție unei

expansiuni de tip imperialist către teritorii îndepărtate, cu atât îşi acordau mai puţină atenţie între ele şi cu atât mai paşnică era lumea, într-un anume sens.[100] Dar, spre sfârşitul secolului al XIX-lea, consolidarea marilor state-naţiuni şi a imperiilor Occidentului era deja un fapt consumat, şi câştigurile teritoriale nu se mai puteau face decât în dauna unuia sau a altuia dintre acestea.[101] Morgenthau rezumă:

> Atunci când echilibrul de putere – avându-şi centrul de greutate de-acum pe trei continente – devine de nivel mondial, dihotomia între cercul de mare putere şi centrul său, pe de o parte, şi periferia sa plus acele spaţii goale de dincolo de el, pe de altă parte, trebuie neapărat să dispară. Periferia echilibrului de putere coincide acum cu marginile lumii.[102]

În timp ce viziunea lui Morgenthau, care datează din perioada timpurie, tensionată, a Războiului Rece, are în subtext pericolul, cea a colegului său de universitate McNeill, care datează dintr-o perioadă mai târzie şi mai stabilă a aceluiaşi Război Rece, are în subtext speranţa:

> Dinastia Han din Antichitatea chineză […] a pus capăt dezordinilor dintre micile state belicoase, prin edificarea unei structuri birocratice imperiale, care s-a perpetuat, cu întreruperi ocazionale şi cu modeste amendamente, până aproape de zilele noastre. Statele belicoase ale secolului XX par să se îndrepte către o rezolvare similară a diferendelor dintre ele.[103]

Căderea Zidului Berlinului în 1989 pare, cu siguranţă, consonantă cu optimismul lui McNeill. Şi totuşi, lumea de azi este în mod clar la fel de periculoasă cum era pe vremea Războiului Rece. Pentru că harta continuă să se închidă într-o multitudine de feluri. Iată, de pildă, China: Mao Zedong a consolidat statul modern chinez, cu nişte costuri uriaşe, de bună seamă, iar acum China se înalţă din punct de vedere economic (fie şi într-un ritm ceva mai lent) şi militar ca mare putere, ocupând tabla de şah eurasiatică într-un mod pe care Morgenthau nici nu l-ar fi putut visa. Între timp, chiar şi părţile cele mai îndepărtate ale lumii se urbanizează din ce în ce mai mult şi, cu toate că Spengler a văzut declinul culturii în părăsirea pământului şi a vieţii agricole, marile conglomerate urbane, care se extind mereu şi spaţial, şi demografic, sunt, aşa cum a intuit McNeill, pe cale să ducă la o metamorfoză a religiei şi a identităţii în moduri dintre cele mai viguroase şi, prin urmare, tulburătoare.[104] Islamul, de pildă, devine o religie tot mai puţin tradiţională şi bazată pe legătura cu pământul şi din ce în ce mai mult o credinţă austeră, în unele cazuri ideologizată, având scopul de a reglementa comportamentul în vastele comunităţi impersonale gen mahala, unde familia extinsă şi relaţiile de rudenie sunt mai puţin evidente. Acest lucru conduce la un Orient Mijlociu de megaoraşe sau alte concentrări urbane în fostele zone rurale, care, chiar dacă sărace, nu prezintă o criminalitate

excesivă, deşi extensiile lor se confundă adesea cu terorismul global destabilizator. Ca urmare a presiunilor exercitate de viaţa în suburbiile sud-americane şi occidentale în general, creştinismul se ideologizează, concomitent cu naşterea unei forme nedefinite de păgânism ambiental în oraşele Europei, ce înlocuieşte naţionalismul tradiţional, în condiţiile în care superstatul Uniunea Europeană are doar o însemnătate abstractă pentru aproape toată lumea, cu excepţia elitelor. Între timp, războiul nu mai este, precum în Europa secolului al XVIII-lea, „sportul regilor", ci un instrument al fanatismului naţionalist şi religios, fie pe scară largă, aşa cum a fost cazul Germaniei naziste, fie pe o scară mult redusă, cum se întâmplă cu al-Qaeda.[105] Să mai adăugăm şi spectrul sinistru al unor bombe atomice ajunse în mâinile unor elite radicalizate, la nivel atât statal, cât şi substatal. Şi, în mijlocul tuturor acestor mutaţii stranii, turbulente, geografia clasică ridică din nou capul, generând tensiuni între Occident, Rusia, Iran, India, China, Coreea, Japonia ş.a.m.d., pe care va trebui să le analizăm în detaliu. Teza lui McNeill despre interacţiunea civilizaţiilor n-a fost niciodată mai reală decât astăzi. Însă ar fi o greşeală să punem semnul egalităţii între o cultură mondială emergentă şi stabilitatea politică, pentru că *spaţiul* – tocmai fiindcă e mai aglomerat şi deci mai preţios ca niciodată până acum – încă mai contează, şi contează mult.

Dacă ochiul de savant al lui McNeill a trecut în revistă lumea întreagă, viziunea lui Marshall Hodgson a fost, în ceea ce ne interesează, una mai îngustă, el analizând numai Orientul Mijlociu extins. Totuşi, Hodgson, un *quaker*[106] convins, care a murit la vârsta de 46 de ani, demonstrează o ambiţie prodigioasă în cartea sa în trei volume, *Aventura islamului. Conştiinţă şi istorie într-o civilizaţie mondială*, publicată integral abia în 1974, la şase ani după moartea sa, pentru că acest istoric aproape uitat de la Universitatea din Chicago, mult mai puţin cunoscut printre jurnaliştii contemporani faţă de alţi distinşi savanţi ai Orientului Mijlociu – cum ar fi Bernard Lewis de la Universitatea Princeton sau John Esposito de la Georgetown –, a plasat islamul, din punct de vedere geografic şi istoric, în monumentala sa lucrare, potrivit lui McNeill, în contextul curentelor mai ample ale istoriei universale. Stilul lui Hodgson alunecă uneori către academic şi opac, dar, cu puţină perseverenţă, cititorul său va fi, în cele din urmă, răsplătit cu o explicaţie a felului în care islamul a putut să apară, să prindă rădăcini şi să se extindă aşa cum s-a întâmplat, nu numai în Arabia şi în nordul Africii, dar şi de-a lungul întregului litoral al Oceanului Indian şi, pe uscat, de la munţii Pirinei până la masivul Tian-Şan.[107]

Este important de remarcat că Hodgson şi-a scris cea mai mare parte din *Aventura islamului* în anii 1950 şi 1960, când reflectoarele mass-mediei dădeau, în general, întâietate Războiului Rece din Europa. Dar el îşi înfăţişează tema, în primul volum, susţinând că această concepţie a viziunii eurocentrice asupra lumii a fost dintotdeauna greşită, prejudecata fiind inerentă încă de la începuturile convenţiilor de cartografiere.[108] Era vorba despre o „absurditate mascată prin utilizarea pe scară din ce în ce mai largă a unei hărţi a lumii care aducea o distorsionare vizuală radicală, proiecţia Mercator, cu exagerările ei înspre nord, care izbuteau să facă în aşa fel încât o Europă despărţită artificial să arate mai mare decât ditamai Africa, lăsând-o la dimensiuni de-a dreptul pitice pe cealaltă peninsulă eurasiatică, India". Hodgson continuă apoi, mutându-i cititorului atenţia, geografic vorbind, către sud şi către est, la ceea ce el numeşte Oikoumene, termenul grecesc antic pentru „partea locuită" a lumii, adică zona temperată a marii mase continentale afro-asiatice, care se întindea din nordul Africii până la fruntariile de vest ale Chinei, un conglomerat de teritorii pe care le mai numeşte şi „de la Nil până la Oxus [sau Amu]".[109] Definiţiile sale au un caracter vag, iar uneori se contrazic între ele. De exemplu, de la Nil până la Oxus/Amu se referă la o regiune având Egiptul drept extremitate vestică, în timp ce Oikoumene se poate referi la o zonă care începe de mult mai departe spre vest, de-a lungul ţărmului african al Mediteranei. Ideea este că distincţiile rigide ale experienţei din zona şi din perioada Războiului Rece, aflate la apogeu pe vremea când scria el, care diferenţiau clar Orientul Mijlociu atât de Anatolia, cât şi de subcontinentul indian, se atenuează pe măsură ce Hodgson prezintă o geografie concepută mai organic, delimitată de peisaj şi de cultură, adică acea zonă vastă şi în general pârjolită de soare aflată între civilizaţia europeană şi cea chineză, de fapt, lumea lui Herodot, despre care Hodgson intuieşte corect că deţine cheia istoriei universale.

Dat fiind modul în care globalizarea de acum anulează graniţele, regiunile şi deosebirile culturale, constructul geografic al lui Hodgson, într-adins grandios şi flexibil, se dovedeşte cu adevărat util, pentru că subliniază cât de neprietenoasă poate fi harta reliefului cu liniile apăsate şi fixe. În acest fel, Hodgson îşi ajută cititorul să vizualizeze lumea fluidă a Antichităţii târzii, în care a luat naştere islamul, dar şi ziua de astăzi, în care sporeşte prezenţa economică a Indiei şi a Chinei în Orientul Mijlociu extins (fosta Oikoumene), în paralel cu o acţiune similară a emiratelor din zona Golfului Persic în Africa, ştergând astfel divizările artificiale cu care ne obişnuiserăm.

„Regiunea în care cultura islamicată[110] avea să se formeze mai că poate fi

definită negativ – explică Hodgson – ca fiind acel grup rezidual de teritorii în care nu-şi aveau rădăcinile tradiţiile greceşti şi sanscrite şi de care până la urmă au fost delimitate regiunile europene şi indice […] În acest sens, regiunea noastră consta, în Epoca-Pivot[111], din acele pământuri aflate între Marea Mediterană şi regiunea Hindukush din Afghanistanul de astăzi, în care greaca şi sanscrita se vorbeau în cel mai bun caz local sau ocazional.” În interiorul acestei zone a Orientului Mijlociu extins, care se întinde pe o distanţă de cel puţin cinci mii de kilometri în regiunea temperată joasă, două caracteristici geografice au încurajat o înaltă cultură: poziţia privilegiată, mai cu seamă a Peninsulei Arabice şi a Cornului Abundenţei, la întretăierea drumurilor comerciale care legau între ele extremităţile acestui uriaş teritoriu, şi teribila uscăciune care domnea în aproape toată această Oikoumene.

Acest din urmă punct se cere lămurit. Hodgson afirmă că lipsa generalizată a apei a redus avuţia care putea fi obţinută prin agricultură şi a făcut ca posesia concentrată a unor pământuri productive să fie ceva rar, aşa încât viaţa rurală a fost considerată nesigură şi şi-a pierdut primatul în favoarea unei vieţi urbane în puţinele oaze. Banii şi puterea s-au concentrat în mâinile negustorilor de la „întretăierile de drumuri” aflate pe traseele infinit de lungi ale căilor comerciale din Orientul Mijlociu, mai cu seamă atunci când şi acolo unde aceste căi de acces făceau joncţiunea cu traficul maritim de pe Marea Roşie, Marea Arabiei şi Golful Persic, oferindu-le negustorilor arabi un acces fundamental la sursele prodigioase de avuţie reprezentate de comerţul din Oceanul Indian. Şi, fiindcă era o lume a negustoriei şi a înţelegerilor, comportamentul etic şi „tocmeala echitabilă” erau esenţiale pentru asigurarea unei vieţi economice stabile. Astfel, pe măsură ce puterea a Imperiului Bizantin şi a Imperiului Sassanid dinspre nord slăbea în Anatolia, respectiv Persia, condiţiile deveneau numai bune în Peninsula Arabică şi în Cornul Abundenţei pentru apariţia unei credinţe care să pună accentul pe o morală sănătoasă, nu numai pe „derularea sezoanelor agricole”. Iată de ce islamul a luat naştere în aceeaşi măsură ca un crez al negustorilor şi ca unul al deşertului.[112]

Cel mai important centru comercial din vestul Arabiei Centrale era Mecca, situată într-o regiune limitrofă Mării Roşii, Hejaz, la intersecţia a două rute importante. Una mergea de la nord la sud, având Mecca drept punct nodal, şi lega Yemenul şi porturile de la Oceanul Indian de Siria şi de Marea Mediterană. Cealaltă mergea de la est la vest şi lega Cornul Africii, de pe ţărmul celălalt, dar apropiat, al Mării Roşii, de Iran şi de Mesopotamia de la Golful Persic. Mecca se afla suficient de departe de centrul din Iran al puterii sassanide pentru a fi

independentă de acesta, chiar dacă era expusă unor influenţe religioase şi filosofice de sorginte urbană – zoroastrism, maniheism, elenism, iudaism ş.a.m.d. – din Persia, Irak şi Asia Mică. Deşi nu exista în apropierea ei vreo oază importantă, apa de la Mecca era suficientă pentru adăpatul cămilelor. Oraşul era protejat de piraţii de la Marea Roşie de coline şi avea un altar, Kaaba, unde erau adunate însemnele sacre ale clanurilor, la care veneau să se închine pelerini din toate colţurile lumii. Iată, în linii mari, contextul geografic în care şi-a făcut cunoscută prezenţa profetul Mahomed, un comerciant local respectat, care, după vârsta de treizeci de ani, a devenit preocupat de felul în care ar fi putut duce o viaţă dreaptă şi curată. Mai degrabă decât un fel de tabără de adăpat cămilele în mijlocul deşertului, Mecca era un centru cosmopolit, care pulsa de viaţă.[113]

Desigur, în tapiseria complicată a lui Hodgson, geografia nu explică islamul, pentru că o religie, prin însăşi definiţia ei, îşi are baza mai degrabă în domeniul metafizicului decât în cel al fizicului. Dar el demonstrează cum a contribuit geografia la înălţarea şi la răspândirea unei religii care se aglutinase, precum islamul, după nişte modele ale negustorilor şi ale beduinilor, la rându-le create în virtutea unui peisaj arid străbătut în toate direcţiile de drumuri comerciale.

Arabia beduinilor era flancată de trei ţări agrare: Siria spre nord, Irakul spre nord-est şi Yemenul spre sud. Fiecare dintre acestea trei era conectată, la rându-i, la un „hinterland politic”, o regiune de podiş care o domina, în secolele al VI-lea şi al VII-lea. În cazul Siriei, era vorba despre înălţimile Anatoliei; în cel al Irakului, despre podişul iranian; Yemenul, în schimb, avea o relaţie ceva mai slabă cu podişul Abisiniei (Etiopia zilelor noastre). Islamul avea să cucerească cele mai multe dintre aceste pământuri; în schimb, geografia urma să facă în aşa fel încât respectivele oaze de civilizaţie agrară, mai cu seamă Siria şi Irakul, cele două arcuri ale Cornului Abundenţei, să-şi păstreze identitatea originară şi să devină astfel centre rivale de putere islamică.[114]

Trecerea în revistă din punct de vedere istoric pe care o face Hodgson Antichităţii târzii şi epocii medievale, în primele două volume ale epopeii sale, arată în mare măsură cum au apărut de fapt pe lume statele moderne din Orientul Mijlociu, rezultate de faţadă ale colonialismului occidental, şi de ce sunt ele mai puţin artificiale decât s-a presupus c-ar fi fost. Egiptul, Yemenul, Siria, Irakul, după cum am văzut, ca să nu mai vorbim despre Maroc, prins ca într-o menghină între mări şi munţii Atlas, şi Tunisia, moştenitoarea Cartaginei antice, toate sunt redute străvechi ale civilizaţiei, predecesoarele legitime ale aceloraşi state moderne, chiar dacă frontierele de demarcaţie ale acestor state, trase prin mijlocul unui deşert inform, sunt adeseori arbitrare. Deplângând divizările din

lumea arabă, Toynbee afirmă că occidentalizarea „a preluat inițiativa înainte ca vreun stat islamic universal să fi apărut pe lume”.[115] Dar faptul că islamul constituie o civilizație mondială nu înseamnă că el era hotărât să se organizeze și unitar, pentru că, așa cum arată Hodgson, respectiva civilizație avea multe aglomerări de populație diferite, cu un trecut preislamic bogat, care a intrat în joc în perioada postcolonială. Podișul iranian, scrie Hodgson, a fost întotdeauna legat intrinsec de politica și cultura Mesopotamiei, lucru mai mult decât evident de când cu invazia americană din Irak, din 2003, care a deschis ușa pentru revenirea Iranului în jocul de putere din regiune. Într-adevăr, granița dintre Persia și Mesopotamia, care a variat constant, a coincis multă vreme cu fluviul Eufrat însuși, care curge acum prin centrul Irakului. Arabii au cucerit Imperiul Sassanid, aflat în plin podiș iranian, în anul 644 d.Hr., la numai 22 de ani după fuga lui Mahomed – așa-numita *hegira* – de la Mecca la Medina, evenimentul care marchează începutul perioadei islamice în istoria lumii. Dar înălțimile Anatoliei erau mai îndepărtate și mai întinse, așadar, în parte datorită geografiei, numai după alți patru sute de ani, în 1071, turcii selgiucizi – și nu arabii – au cucerit Anatolia Centrală sub steagul islamului în bătălia de la Manzikert împotriva Imperiului Bizantin.[116]

Selgiucizii erau o populație de stepă din străfundurile Eurasiei care a invadat Anatolia dinspre est (Manzikertul se afla la răsărit de Anatolia). Dar, așa cum arabii n-au reușit niciodată să cucerească redutele muntoase anatoliene, selgiucizii, odată ajunși în interiorul redutelor respective, n-au reușit să mențină o stăpânire stabilă asupra părții centrale a lumii islamice – Cornul Abundenței și podișul iranian, ca să nu mai vorbim despre Hejaz și restul deșertului Arabiei, dinspre sud. Aici avem iarăși geografia în acțiune. (Cu toate că turcii otomani, moștenitorii selgiucizilor, au cucerit deșerturile arabe, stăpânirea lor asupra acestora a fost una slabă.) Domnia turcică avea să triumfe tocmai până în Bengal, spre est, adică la extrema cea mai îndepărtată a subcontinentului indian, dar aceasta s-a întâmplat în contextul unei mișcări de populație în direcția sud, de-a lungul întregii și vastei zone temperate est–vest a Eurasiei. Pentru că acești nomazi de origine turcică reprezentau grosul triburilor ce constituiau sinistrele armate mongole (mongolii înșiși, în tot cazul, erau o elită relativ restrânsă numeric). Ne vom referi mai târziu la hoardele mongole și la semnificația lor geopolitică; deocamdată, este interesant de observat opinia lui Hodgson, cum că nomadismul călare pe cai al mongolilor și al populațiilor turcice s-a dovedit, în ultimă instanță, mai important din punct de vedere istoric decât nomadismul călare pe cămile al arabilor. Asta deoarece caii nu suportau ariditatea deșerturilor

din Orientul Mijlociu, iar oile cu care aceşti nomazi călătoreau de cele mai multe ori aveau nevoie de o cantitate mare de furaj; drept urmare, oştirile conduse de mongoli au evitat Arabia, mai îndepărtată, şi au preferat să facă ravagii pe teritorii ceva mai apropiate şi mai prietenoase, precum cele din Europa Răsăriteană, Anatolia, nordul Mesopotamiei şi al Iranului, Asia Centrală, India şi China – cu alte cuvinte, acele teritorii care, luate la un loc, aveau să se dovedească de o covârşitoare importanţă strategică pe harta Eurasiei în perioada premergătoare apariţiei războiului dus cu arme de foc. Invaziile turco-mongolilor au fost, după toate probabilităţile, cel mai important eveniment al istoriei lumii din al doilea mileniu al erei noastre, iar acest lucru s-a datorat utilizării anumitor animale condiţionate de geografie.[117]

Analiza pe care Hodgson le-o face mongolilor arată că *Aventura islamului* este cu mult mai mult decât o lucrare de expertiză locală. A-l numi pe Hodgson arabist sau islamist înseamnă a-l minimaliza într-un mod necorespunzător. Pentru că, în mâinile sale, islamul este un vehicul care dezvăluie curentele intelectuale, culturale şi geografice fundamentale ce afectează societăţile afro-asiatice, dacă nu chiar lumea întreagă, a cărei parte centrală era Oikoumene din Antichitate. Cartea sa nu este opera unui geograf *per se*. Hodgson dedică la fel de mult spaţiu definirii misticismului sufit cum dedică şi peisajului, ca să nu mai vorbim despre celelalte tradiţii intelectuale şi sectare pe care le scoate la lumină. Şi totuşi, aducând geografia în discuţie la modul cum a ales s-o facă, el demostrează cum aceasta interacţionează cu politica şi cu ideologia, producând materialul însuşi din care e făcută istoria. De pildă, turcii otomani, care le-au luat locul, în cele din urmă, verilor turcici, selgiucizii, în Anatolia, spre sfârşitul secolului al XIII-lea. „Sistemul monolitic de castă militară” al otomanilor a stabilit nişte „limite geografice inerente” în zona pe care ei o controlau, spre deosebire de felul în care procedau, să zicem, ruşii sau chiar mongolii primitivi. Otomanii erau obişnuiţi cu o singură armată grandioasă, în fruntea căreia *padişahul*, adică împăratul, trebuia să fie întotdeauna prezent. În acelaşi timp, acţionau exclusiv dintr-o singură capitală, Constantinopolul, situat în zona de nord-est a Mării Mediterane, spre Marea Neagră, unde îşi avea sediul uriaşa structură birocratică a sultanatului. „Prin urmare, o campanie militară majoră nu putea fi dusă decât atâta cât se putea mărşălui într-un singur sezon”: Viena spre nord-vest şi Mosul spre sud-est reprezentau, în consecinţă, limitele geografice ale expansiunii otomane terestre. Armata putea ierna, în anumiţi ani, la Sofia sau la Alep, extinzându-şi astfel aria de acoperire, dar şi afundându-se în mari dificultăţi de logistică. În general însă, acest sistem absolutist, în care toată

puterea, deopotrivă personală și birocratică, era concentrată la Constantinopol, a făcut ca situarea geografică a capitalei imperiale să devină un factor predeterminant. Era, într-un anume sens, opusul acțiunii umane ca factor determinant. Și efectul său a fost decăderea acestui stat militar, pentru că, după ce limitele posibile din punct de vedere geografic ale expansiunii otomane au fost atinse, în rândurile soldățimii de rând moralul și motivația au intrat în declin. Un stat mai puțin centralizat ar fi putut conduce la un imperiu mai sigur, nu la unul aflat la cheremul geografiei. Și în domeniul naval absolutismul a exagerat condițiile tiranice ale amplasamentului, aproape întreaga putere maritimă otomană fiind grupată în Marea Neagră și Marea Mediterană, cu doar câteva succese „de tranziție” obținute împotriva portughezilor în Oceanul Indian.[118]

Asemenea colegului său McNeill de la Facultatea de Istorie a Universității din Chicago, Hodgson este mai puțin un savant de nivel academic în sensul contemporan al noțiunii și mai degrabă un intelectual din lumea veche, ajutat de rigoarea unei neobosite cercetări științifice – o eventuală consecință a formației sale speciale de *quaker*. Altfel spus, chiar și în profunzimile cercetării sale asupra detaliilor, tot vede imaginea de ansamblu. Scena lui principală este acea Oikoumene, „partea locuită” a lumii antice grecești, care formează, întâmplător, o mare parte a istoriei universale a lui McNeill și, așa cum spuneam, o mare parte a fundalului *Istoriilor* din secolul al V-lea î.Hr. ale lui Herodot. S-ar putea să nu fie întâmplător faptul că tocmai aceasta e lumea care furnizează, în prezent, principalele titluri ale fluxurilor de știri: acea regiune dintre partea de est a Mării Mediterane și platoul iraniano-afghan. Oikoumene este locul în care converg marile blocuri terestre eurasiatic și african, cu multe debușeuri către Oceanul Indian *via* Marea Roșie și Golful Persic, ceea ce o face să fie o regiune strategică prin excelență, precum și un creuzet al modelelor de migrație și, prin urmare, al ciocnirii grupărilor etnice și sectare.

Herodot subîntinde argumentația mea cu privire la McNeill și la Hodgson, din secolul XXI, pentru că acest grec, născut supus persan, undeva între anii 490 și 484 î.Hr., la Halicarnas, în sud-vestul Asiei Mici, păstrează un perfect echilibru între geografie și deciziile umane în felul în care narează originile și evoluția războiului dintre greci și perși. El vine cu determinismul *parțial* de care avem nevoie cu toții, pentru că ne arată o lume în care harta reliefului plutește undeva în fundal – Grecia, Persia și acele *penumbrae* barbare ale fiecăreia dintre ele, din Orientul Apropiat și Africa de Nord –, în timp ce patimile individuale se desfășoară din plin, având rezultate politice devastatoare. Herodot întruchipează

sensibilitatea pe care trebuie să ne-o recuperăm pentru a fi mai puțin surprinși de lumea ce va veni.

„Obișnuința este regina tuturor”, afirmă Herodot, citându-l pe Pindar. Herodot povestește cum egiptenii își rădeau sprâncenele în semn de doliu după câte o pisică iubită, cum bărbații triburilor libiene își purtau părul lung pe o parte a capului și ras complet pe cealaltă parte, plus că-și vopseau trupurile cu purpură. Îi pomenește pe massageți, o populație care trăia la răsărit de Marea Caspică, în Turkmenistanul de astăzi, în rândul cărora exista obiceiul ca, atunci când un bărbat ajungea la o anumită vârstă considerată înaintată, „rudele să se adune laolaltă și să-l omoare, să-i omoare și oile și caprele odată cu el, să facă din toată acea carne o tocană uriașă, după care să se pună pe chefuit și să se îndoape cu ea”. Mai întâi, avem doar peisajul, experiența istorică acumulată de o populație care trăia în acele locuri și comportamentul și ideile izvorâte din acea experiență. Herodot este un păstrător al memoriei civilizațiilor și al geografiilor acestora, al miturilor, al fabulelor și chiar al minciunilor după care își duceau viața. El știe că dacă un lider politic de anvergură are o percepție bună a realității din jurul său, riscul de-a comite greșeli tragice este mai mic. Sciții trăiau dincolo de Bosfor Cimerian, unde este atât de frig iarna, încât, pentru a face nămol, trebuia să aprindă un foc. Dar degeaba îl avertizează Artaban pe Darius, regele perșilor, să nu pornească la război împotriva sciților – o populație nomadă și foarte mobilă, care nu avea orașe sau pământuri cultivate și deci nu oferea puncte nodale care să fie atacate de o armată uriașă, bine echipată.[119]

Forța remarcabilă a lui Herodot rezidă în evocările sugestive ale lucrurilor stranii în care oamenii sunt capabili să creadă. Este vorba despre o credință devenită tangibilă, fiindcă anticii, care-și duceau viața în absența științei și a tehnologiei, vedeau și auzeau diferit – cu mai multă vivacitate – față de cum vedem și auzim noi, cei de astăzi. Peisajul și geografia erau, pentru ei, de o concretețe pe care noi nu ne-o putem închipui.

Iată, de pildă, povestea lui Phidippide, un alergător profesionist și curier trimis de atenieni la Sparta, cu misiunea de a cere ajutor împotriva perșilor. Acesta le spune atenienilor că pe muntele Parthenium, pe drumul către Sparta, s-a întâlnit cu zeul Pan, care i-a cerut să-și întrebe concetățenii: „De ce nu-l mai băgați în seamă pe Pan, care-i un bun prieten al atenienilor, care le-a făcut atâtea servicii de-a lungul timpului și care le va mai face și altă dată?” Atenienii sunt convinși că Phidippide le-a spus adevărul și, de îndată ce soarta înclină balanța în favoarea lor, îi înalță un altar zeului Pan chiar sub Acropole.

Aceasta de mai sus e mai mult decât o simplă poveste fermecătoare: se

poate foarte bine să fie adevărul adevărat povestit de atenieni istoricului Herodot. Curierul a crezut probabil cu adevărat că-l văzuse pe zeul Pan. *Chiar l-a văzut pe zeul Pan.* O vedenie care nu ar fi fost de mirare, date fiind epuizarea omului, panteonul inerent sistemului său de credințe și teama de elementele fizice – o teamă pe care ființele umane au pierdut-o între timp. În Antichitate, așezările omenești erau „atât de rare, încât natura încă nu fusese complet eclipsată de om", afirmă Boris Pasternak în *Doctor Jivago*. „Natura îți izbea ochiul atât de fără perdea și te apuca de ceafă atât de zdravăn și de brutal, încât îți venea să crezi că mai era încă locuită de zei."[120] Dacă raționalismul și secularismul ne-au dus atât de departe încât nu ne mai putem imagina cele văzute de Phidippide, atunci nu mai suntem capabili să pricepem – și, prin urmare, să ne punem la adăpost de – mișcările religioase care contracarează Iluminismul și afectează geopolitica zilelor noastre. Asta pentru că, în timp ce spațiul practic s-a umplut pe tot globul, iar lumea naturală nu mai este ce a fost, noua geografie a periferiilor și mahalalelor și a peisajelor de tip nici-nici manifestă deopotrivă un efect psihologic intens asupra ființelor umane, bineînțeles într-un mod diferit. Iar pentru a percepe această nouă geografie, accentul pus de ea pe spațiu și consecințele ei la nivelul impactului psihologic, este util să apreciem întâi peisajele antice, așa cum le descrie Herodot.

Miezul *Istoriilor* lui Herodot îl constituie tentația multitudinii de insule mustind de cultură, care formează grosul teritoriului grecesc, situat la vest de podișurile muntoase ale Persiei și ale Asiei Mici. Aici, determinismul geografic este scris cu majuscule, după toate aparențele, de vreme ce populațiile Asiei înspre est și ale Greciei înspre vest s-au luptat între ele de-a lungul unor întregi milenii, culminând în zilele noastre cu tensionatele relații dintre Grecia și Turcia – o tensiune care nu a mai condus la război pe față din anii 1920 încoace, dar asta numai datorită schimburilor de populație la nivel de masă, care au avut loc în acel deceniu și care au dus la formarea unor state curate, unietnice. Cu alte cuvinte, pacea s-a instaurat și s-a menținut numai după efectuarea unei purificări etnice în funcție de dictatele geografiei. Și totuși, nu acesta este, în ultimă instanță, tiparul de gândire la care se aliniază Herodot.

Pentru că Herodot se dovedește receptiv la capitolul suflet și la reliefarea inerentă a intrigilor omenești. El arată cum interesul față de sine este calculat în funcție de un vârtej al pasiunilor care are darul de a desfigura. Atossa, una dintre soțiile regelui persan Darius, îi gâdilă acestuia vanitatea masculină în pat, implorându-l totodată să invadeze Grecia. Și procedează astfel pentru a-i face o favoare unui grec, un doctor care a vindecat-o de o excrescență la sân și care-și

dorește să se întoarcă în patria lui de origine. Totul are legătură cu geografia, până când ajunge să aibă legătură cu tragedia shakespeariană.

Istoriile lui Herodot se referă, la nivelul cel mai profund, la înțelegerea complexității destinului – *moira* în greceşte, adică „împărțitoarea de rații". Și, fiindcă eroii sunt aceia care învinș soarta, ei formează suprastructura narațiunii herodotice. Același Hodgson scrie, în introducerea sa la *Aventura islamului*:

> Herodot și-a scris istoria, zice el, ca să păstreze amintirea marilor fapte ale grecilor și ale perșilor – fapte irepetabile, care-și merită încă de-atunci respectul nostru. Acele fapte nu pot fi reproduse, dar pot fi emulate și, într-un anume sens, poate chiar depășite. Dar nici acum nu îndrăznim să-l numim un om mare pe cel ale cărui fapte nu se ridica la nivelul faptelor acelora.[121]

Hodgson a scris aceste rânduri la începutul epopeii sale, pentru a stabili clar că oamenii au, în ultimă instanță, capacitatea de a-și controla destinul, chiar dacă adeseori, în cele trei volume ale sale, descrie unele tendințe istorice și ambientale măreț asupra cărora s-ar zice că oamenii, luați individual, au prea puțin control. Fără recunoașterea luptei individuale, pretinde Hodgson, umanismul este inexistent în studiul istoriei. Iată cum își urzește el marea tapiserie a islamului; ca pe un „complex de tradiții, moral și relevant din punct de vedere uman", care presupune natura unei forțe globale, dar care a pornit de la gesturile și acțiunile unor indivizi trăitori la Mecca.

Iată că ne-am întors – și e bine că ne-am întors – la lupta împotriva destinului. De-acum, trebuie să fim în mod special întăriți de oameni precum Herodot, Hodgson și McNeill, de vreme ce ne pregătim să intrăm pe un teren excesiv de dur: cel al geopoliticii și al teoriilor cvasideterministe care izvorăsc din el. Cert este că liniile directoare ale istoriei au fost, într-adevăr, prezise, fapt ce s-ar putea repeta. Acest lucru este, eufemistic vorbind, neliniștitor, dat fiind modul în care oamenii pot modifica istoria. Dar este real, după cum vom vedea. Oamenii pe care-mi propun să-i prezint ar trebui să-i facă pe umaniștii liberali să se simtă profund stingheriți. Sunt oameni care n-au fost propriu-zis filosofi, ci mai degrabă geografi, istorici și strategi care au plecat de la premisa că harta determină aproape totul, lăsând prea puțin loc pentru factorul uman. Acesta din urmă, dacă a contat cumva pentru ei, a contat îndeosebi din punctul de vedere al dominației militare și comerciale. Și totuși, de asemenea oameni trebuie să ne ocupăm acum, pentru a stabili cadrul a ceea ce avem de înfruntat de jur împrejurul lumii și a vedea ce putem realiza în acel cadru.

77 Vezi McNeill (1963), pp. 22, 27

78 Denumire dată (pentru prima oară de arheologul James Henry Breasted) unei regiuni din Orientul Mijlociu, care acoperă zona geografică a civilizațiilor antice ale Feniciei, Asiriei, Mesopotamiei și Văii Nilului din Egipt (n.tr.).
79 Vezi Stark (1943)
80 Vezi Ibn Khaldun (1967), pp. 133, 136, 140, 252; Kaplan (2004), p. 27
81 Vezi Roux (1964), pp. 267, 284, 297, 299
82 Vezi McNeill (1963), pp. 32, 41–42, 46, 50, 64
83 Vezi Fairgrieve (1917), pp. 26–27, 30, 32
84 Vezi McNeill (1963), pp. 69, 71; de asemenea, Roux (1964), pp. 24–25
85 Vezi McNeill (1963), pp. 167, 217, 243
86 Vezi McNeill (1963), pp. 250, 484, 618
87 Vezi McNeill (1963), p. 535
88 Arthur Phelps, în prefața la ediția engleză prescurtată a *Declinului Occidentului* de Oswald Spengler (1991)
89 Vezi Spengler (1962), pp. 324, 345, 352
90 Vezi Spengler (1962), pp. 177–178, 193–194, 353–354; Toynbee (1957), pp. 144–145
91 Vezi Spengler (1962), pp. 451, 539
92 Vezi East (1965, 1967), p. 128
93 Vezi Toynbee (1946), pp. 123, 237
94 Vezi Toynbee (1946), pp. 146, 164–166; de asemenea, Diamond (2005), pp. 79, 81, 106–107, 109, 119–120, 136–137, 157, 159, 172, 247, 276
95 Europa n-a fost nicidecum singură în această privință. De exemplu, Toynbee notează că locuitorii platourilor andine au fost provocați de o climă dură și un sol sărac, la fel cum locuitorii coastelor pacifice ale Americii de Sud au fost provocați de căldură și de secetă, care au necesitat lucrări de irigații. Totuși, diferența dintre Europa și America de Sud, pe care Toynbee n-o indică, este aceea că Europa, cu porturile ei naturale în ape adânci, s-a aflat de-a curmezișul multor drumuri comerciale și migraționale. Vezi Toynbee (1946), p. 75
96 Vezi McNeill (1963), pp. 565, 724
97 Vezi McNeill (1963), p. 253
98 Vezi McNeill (1963), pp. 722, 724
99 Vezi McNeill (1963), p. 728
100 Vezi Gilpin (1981)
101 Vezi Morgenthau (1948, 2006), pp. 354–357
102 Vezi Morgenthau (1948, 2006), p. 357
103 Vezi McNeill (1963), p. 807
104 Vezi McNeill (1963), p. 352
105 Vezi Toynbee (1946), p. 284
106 Denumire informală dată membrilor așa-numitei Societăți Religioase a Prietenilor, a cărei doctrină este axată pe preoția tuturor credincioșilor, potrivit unui pasaj din Noul Testament (1 Petru, 2, 9): „Iar voi sunteți semințe aleasă, preoție împărătească, neam sfânt, popor agonisit de Dumnezeu, ca să vestiți în lume bunătățile celui ce v-a chemat din întuneric la lumina sa cea minunată”. Termenul *quaker* (textual: „care se scutură”) se referă la faptul că fiecare credincios, în calitatea sa de preot, vine în contact direct cu Mântuitorul, ceea ce-l face să se scuture de evlavie (n.tr.).
107 Vezi Toynbee (1957), p. 121
108 Pentru exemple de convenții eurocentrice de cartografiere, vezi Black (1997), pp. 60, 62
109 Vezi Hodgson (1974), pp. 50, 56, 60–61, 109–111
110 Termen introdus chiar de către Marshall Hodgson în această lucrare a sa, care se referă la tot ce ține de islam, dar nu neapărat din punct de vedere religios, ci la un complex social și cultural, legat istoricește de musulmani, chiar și indirect (n.tr.).
111 Este vorba despre perioada cuprinsă între anii 800 și 200 î.Hr., în care filosoful german Karl Jaspers

afirmă că au apărut concomitent și independent moduri de gândire similare și revoluționare în China, India, Persia, Iudeea și Grecia, fiind puse bazele spirituale ale umanității moderne, care persistă până astăzi (n.tr.).

112 Vezi Hodgson (1974), vol. I, pp. 114, 120–124, 133; vol. II, pp. 65, 71

113 Vezi Hodgson (1974), vol. I, pp. 154, 156, 158

114 Vezi Hodgson (1974), vol. I, pp. 151, 204–206, 229

115 Vezi Toynbee (1946), p. 271

116 Vezi Toynbee (1946), p. 268. Podișul Abisiniei era și mai greu accesibil, drept care a și rămas sub o puternică influență creștină.

117 Vezi Hodgson (1974), vol. II, pp. 54, 396, 400–401

118 Vezi Hodgson (1974), vol. III, pp. 114, 116

119 Toate citatele directe sunt date, în original, după traducerea lui David Greene, publicată în 1987 la University of Chicago Press. Informațiile provin, pe lângă textul efectiv al lui Herodot, și din introducerile la alte două traduceri, ale lui A.R. Burn și Tom Griffith.

120 Citat după Pasternak (1958), p. 43

121 Vezi Hodgson (1974), vol. I, p. 25

CAPITOLUL 4

HARTA EURASIATICĂ

Vremurile de restriște globală, care sunt de natură să ne pună la încercare presupunerile cu privire la permanența hărții politice, conduc la o renaștere a concepțiilor despre geografie. Acest lucru se întâmplă mai ales pentru că geografia este însăși baza strategiei și a geopoliticii. Așa cum o definea Napoleon, strategia este arta de a utiliza timpul și spațiul în scopuri militare și diplomatice. Geopolitica reprezintă studiul mediului înconjurător, cu care fiecare stat are de-a face atunci când își determină propria strategie, respectivul mediu însemnând prezența celorlalte state care luptă, și ele, pentru supraviețuire și avantaje.[122] Pe scurt, geopolitica este influența geografiei asupra formațiunilor umane.[123] După cum spunea Napoleon, a cunoaște geografia unei națiuni e totuna cu a-i cunoaște politica externă.[124]

Morgenthau afirmă că geopolitica este o „pseudoștiință", pentru că ridică „factorul geografie la rang de absolut". Scriind la scurtă vreme după a doua conflagrație mondială, el se gândea la marele geograf britanic Halford Mackinder, ale cărui teorii de la începutul secolului XX au fost readuse în actualitate în toiul celui de-al Doilea Război Mondial și utilizate abuziv de naziști pentru justificarea concepției lor cu privire la *Lebensraum* – adică „spațiul vital" pentru germani.[125] Cu siguranță, pentru că scopul geopoliticii este de a realiza un echilibru de putere, iar naziștii au încercat, nici mai mult, nici mai puțin, decât să răstoarne un echilibru de putere, folosirea de către naziști a lui Mackinder a însemnat o pervertire chiar a gândirii acestuia. Echilibrul de putere, potrivit lui Mackinder, formează însăși baza libertății, de vreme ce-i furnizează fiecărei națiuni securitatea.[126] Poate că Morgenthau este prea dur cu Mackinder. În tot cazul, aversiunea lui Morgenthau față de Mackinder, precum și rezumatul atent pe care-l face teoriilor acestuia constituie în sine un indicator al puternicei influențe a geografului britanic asupra gândirii geopolitice occidentale, pe parcursul mai multor decenii. Mackinder este denunțat întruna, și totuși rămâne un gânditor influent în orice epocă, mai ales într-una ca a noastră, când un mare număr de soldați americani sunt încă desfășurați în Orientul Mijlociu extins și în Asia de Nord-Est. Există, de bună seamă, ceva neliniștitor, un adevăr care-i subîntinde scrierile, cu toate că există și riscul de a-i da înțelesuri exagerate.

Mackinder avea un dar, acest lucru nu poate fi negat. Deviza operei sale de-o viață a fost că geografia reprezintă răspunsul generalistului la specializarea tipic academică.[127] În 1890, el a oferit un exemplu singular pentru felul în care

cunoașterea geografiei îți îmbogățește gândirea în privința treburilor lumești:

> Să presupunem că mi se spune că o mostră de grâu provine din Lahore și că eu nu știu unde se află acest Lahore. Îl caut în nomenclatorul geografic și constat că este capitala Punjabului […] Dacă nu știu nimic la capitolul de geografie, voi trage concluzia că Lahore se află în India, și cu asta, basta. În schimb, dacă voi fi fost pregătit așa cum se cuvine în domeniul geografiei, cuvântul Punjab îmi va […] evoca, probabil, multe lucruri. Voi vizualiza orașul Lahore în unghiul nordic al Indiei. Mi-l voi închipui ca fiind o câmpie întinsă, la poalele unui lanț muntos înzăpezit, în mijlocul unor cursuri de apă din sistemul Indului. Mă voi gândi la musoni și la deșert, la cum este adusă apa prin canalele de irigații. Voi fi la curent cu climatul, cu perioadele de însămânțare și cu cele de recoltare. Karachi și Canalul Suez îmi vor țâșni și ele de pe harta mentală. Voi fi capabil să calculez în ce moment al anului vor fi livrate cantitățile de grâu în Anglia. Mai mult decât atât, Punjabul va fi totuna pentru mine, ca dimensiuni și populație, cu vreo țară europeană mare, un fel de Spanie sau de Italie, și voi ști să apreciez piața oferită de acea regiune pentru exporturile englezești.[128]

Ideile lui Mackinder și felul său de a pune problema sunt fascinante, așa cum vom avea ocazia să constatăm.

Sir Halford J. Mackinder, părintele geopoliticii moderne, pe care Morgenthau îl discreditează profund, este celebru nu pentru vreo carte, ci pentru un singur articol, „Pivotul geografic al istoriei”, publicat în numărul din aprilie 1904 al revistei londoneze The Geographical Journal. Teza lui Mackinder este că Asia Centrală, ajutând la formarea *Heartland*-ului – fiindcă asta face –, reprezintă pivotul în jurul căruia gravitează soarta marilor imperii mondiale, pentru că însăși conformația Pământului, cu artere naturale între crestele muntoase și de-a lungul văilor străbătute de râuri, încurajează formarea de imperii, declarate sau nedeclarate, mai degrabă decât de state. Înainte de a vedea cum ajută această concepție, vag redefinită, la luminarea geopoliticii noastre de astăzi, merită precizat cum a ajuns Mackinder la o asemenea concluzie. Pentru că articolul său, referindu-se la tot ce înseamnă tiparele istorice și ale așezărilor omenești, reprezintă arhetipul geografiei ca disciplină, evocând scrierile lui Herodot și ale lui Ibn Khaldun și prefigurându-le stilistic pe cele ale lui McNeill, Hodgson și ale istoricului și geografului francez Fernand Braudel. Așa cum scrie Mackinder, în maniera lui Braudel, „omul inițiază, nu natura, dar natura controlează într-o bună măsură”.[129]

Fraza de deschidere a lui Mackinder sugerează viziunea epică din articolul său:

> Când istoricii dintr-un viitor îndepărtat vor ajunge să privească în urmă la grupul de secole prin care trecem în prezent și le vor vedea condensate, așa cum vedem noi azi dinastiile egiptene, s-ar putea foarte bine să descrie ultimii patru sute de ani ai epocii lui Columb spunând că aceasta s-a terminat la scurtă vreme după anul 1900.[130]

În timp ce creştinismul medieval, explică el, a fost „înghesuit într-o zonă restrânsă şi ameninţat de barbarismul din afară”, epoca lui Columb – epoca descoperirilor – a văzut Europa răspândindu-se de-a lungul şi de-a latul oceanelor către alte continente în ciuda „rezistenţei neglijabile”. Dar, din prezent încolo, în epoca postcolumbiană (el scrie, să nu uităm, din perspectiva anului 1904), „vom avea din nou de-a face cu un sistem politic închis” şi, de astă dată, „de viziune mondială”. Elaborând această chestiune, zice:

> Fiecare explozie a forţelor sociale, în loc să se disipeze într-un circuit înconjurător de spaţiu necunoscut şi haos barbar, va fi [de-acum înainte] respinsă brutal din partea cealaltă a globului, şi elementele de slăbiciune din organismul politic şi economic se vor spulbera în consecinţă.[131]

Înţelegând că nu mai era loc pe Pământ pentru ca imperiile din Europa să se extindă, Mackinder a priceput şi că războaiele europene aveau să fie purtate la scară planetară, ceea ce chiar avea să se întâmple în cele două războaie mondiale. Şi totuşi, aşa cum am aflat acum câţiva ani la un seminar ţinut la Colegiul de Comandă şi Stat-Major al Armatei Statelor Unite[132], de la Fort Leavenworth, *uzura unuia şi aceluiaşi lucru conduce la mari schimbări*. Cu alte cuvinte, dacă epoca descoperirilor s-a terminat, mai mult sau mai puţin, în jurul anului 1900, de-a lungul întregului secol XX, până în ziua de astăzi – şi, mai ales, privind înainte la deceniile ce urmează –, acea hartă sau tablă de şah închisă şi aglomerată a lui Mackinder, despre care am vorbit mai devreme, s-a umplut încă şi mai mult: nu atât în privinţa populaţiei, cât în termenii razei de acţiune a armamentului. De exemplu, în ultimii cincizeci de ani, Orientul Mijlociu a trecut de la o societate rurală la una de adevărate megalopolisuri. După cum am învăţat, în calitate de corespondent străin în ultimii treizeci de ani, lumea a devenit puternic urbanizată, chiar şi în unele dintre cele mai îndepărtate colţuri ale sale. Vom reveni mai târziu, în amănunt, la toate implicaţiile acestei proaspăt aglomerate hărţi, dar, pentru a putea face acest lucru, va trebui să ne întoarcem deocamdată la Mackinder şi la teoria lui cu pivotul reprezentat de Eurasia.

Mackinder ne cere să privim istoria europeană ca fiind „subordonată” celei asiatice, el văzând civilizaţia europeană ca pe un simplu rezultat al luptelor împotriva diverselor invazii dinspre Asia. Luându-i-o înainte lui McNeill cu câteva decenii bune, Mackinder arată că Europa s-a transformat într-un fenomen cultural, aşa cum este, în principal datorită geografiei sale: o reţea complicată de munţi, văi şi peninsule – din care aveau să ia fiinţă naţiunile individuale –, expusă imensei şi ameninţătoarei deschideri plate ruseşti în partea ei dinspre răsărit. Această deschidere rusească era împărţită în pădurile de la nord şi stepa de la sud. Cele mai timpurii formaţiuni care aveau să reprezinte mai târziu

Polonia şi Rusia, explică Mackinder, au fost amplasate exclusiv în îmbrăţişarea proteguitoare a pădurilor nordice, pentru că dinspre pustietatea stepelor sudice au venit, în secolele al V-lea şi al VI-lea d.Hr., un şir întreg de invadatori nomazi: huni, avari, bulgari, unguri, kalmîci, cumani, pecenegi, mongoli şi alţii. În acea stepă din inima continentului, pământul este plat cât vezi cu ochii în toate direcţiile, clima e aspră, iar vegetaţia se limitează la iarbă, la rândul ei distrusă de nisipurile aduse de vânturi puternice. Asemenea condiţii au dat naştere unor neamuri de oameni duri şi cruzi, care se vedeau obligaţi să-şi distrugă de îndată orice adversari le-ar fi ieşit în cale, altfel riscând să fie distruşi ei înşişi, de vreme ce nu existau mijloace mai bune de apărare într-un loc decât într-altul. Unirea dintre franci, goţi şi locuitorii diverselor provincii romane împotriva tuturor acestor asiatici a pus, de pildă, bazele Franţei moderne. Tot aşa, Veneţia, papalitatea, Germania, Austria, Ungaria şi alte puteri emergente din Europa şi-au avut originile – sau cel puţin s-au maturizat – în aceste întâlniri ameninţătoare cu nomazii stepelor asiatice. Mackinder scria:

> Atunci când reflectăm la faptul că, de-a lungul mai multor secole din Evul Mediu întunecat, păgânii scandinavi făceau piraterie cu corăbiile lor cele lungi pe mările Nordului şi că necredincioşii sarazini şi mauri făceau piraterie cu corăbiile lor pe Marea Mediterană, şi că turcii năvăleau călare din Asia peste însăşi inima peninsulei creştine înconjurate de puteri maritime ostile, ne putem face o imagine despre ciocănitul pisălogului în mojar, pe care l-a presupus crearea Europei moderne. Pisălogul erau puterile terestre sosite tocmai din inima Asiei.[133]

Între timp, Rusia, deşi protejată de păduri împotriva unei sumedenii de musafiri nepoftiţi, tot a căzut victimă, în secolul al XIII-lea, Hoardei de Aur a mongolilor. În felul acesta s-a văzut Rusia împiedicată să ia parte la Renaşterea europeană şi stigmatizată pe vecie de cele mai crâncene sentimente de inferioritate şi nesiguranţă. Supremul imperiu cu bază terestră, dar lipsit de bariere naturale împotriva invaziilor, cu excepţia numeroaselor sale păduri, Mama Rusie – căci despre ea vorbim – avea să ştie pentru totdeauna ce înseamnă să fii cucerit la modul brutal şi, prin urmare, avea să devină obsedată de-a binelea de propria expansiune şi de stăpânirea de teritorii sau, cel puţin, de exercitarea dominaţiei asupra zonelor adiacente.

În timp ce invaziile mongole pornite din Asia Centrală au decimat şi, în consecinţă, au schimbat pentru multă vreme nu numai Rusia, dar şi Turcia, Iranul, India, China şi alte locuri din partea de nord a Orientului Mijlociu arab, Europa, în cea mai mare parte a ei, nu a cunoscut un asemenea nivel de distrugere şi deci a fost capabilă să se ridice în postura de carlingă politică a întregii lumi.[134] Cert este că, în condiţiile în care deşertul Sahara ţinea Europa la

distanță de aproape întregul continent african, macrodestinul Europei medievale de până în epoca lui Columb a fost în linii mari condiționat, potrivit lui Mackinder, de ce se petrecea în stepele Asiei. Și nu-i vorba numai despre mongoli aici: turcii selgiucizi din zona central-asiatică de stepă au năvălit peste cea mai mare parte a Orientului Mijlociu în secolele al X-lea și al XI-lea, maltratându-i pe numeroșii pelerini creștini de la Ierusalim, ceea ce în aparență a condus la cruciade, pe care Mackinder le consideră începuturile istoriei colective moderne a Europei.

Mackinder continuă pe această linie, înfățișându-i cititorului o Eurasie încorsetată de ghețuri în partea de nord și de oceanul tropical în cea de sud, având la extremitățile ei patru regiuni de margine, toate situate sub amenințarea imensei suprafețe-pivot care este Asia Centrală și a hoardelor ei turco-mongole. Aceste patru regiuni de margine corespund – și nu este o simplă coincidență, afirmă el – celor patru religii mari din punctul de vedere al numărului de credincioși, pentru că și credința, în viziunea lui Mackinder, este influențată de geografie. Avem astfel: „țările musonice” – una spre est, cu ieșire la Oceanul Pacific, unde budismul este religia principală, și alta spre sud, cu ieșire la Oceanul Indian, unde predomină hinduismul. A treia regiune de margine este însăși Europa, mărginită la vest de Oceanul Atlantic și dominată de creștinism. Dar cea mai fragilă dintre aceste regiuni marginale este Orientul Mijlociu, căminul islamului, „privat de umezeală prin apropierea sa de Africa” și, „excepție făcând oazele […], prea puțin populat” (în anul 1904, când scrie Mackinder, să nu uităm). Lipsit de păduri, dominat de deșert și deci expus invaziilor nomade și tulburărilor și revoluțiilor ce decurg de aici, Orientul Mijlociu mai este, în plus – din cauza proximității sale față de golfuri, mări și oceane –, deosebit de vulnerabil în fața puterii maritime (chiar și atunci când beneficiază de pe urma ei). Strict vorbind, în viziunea exclusiv geografică a lui Mackinder, Orientul Mijlociu extins reprezintă zona instabilă de tranziție prin excelență, un fel de stație intermediară de amploare între lumea mediteraneană și civilizațiile indiană și chineză, care înregistrează toate mutațiile spectaculoase din politica de putere. Avem aici o avanpremieră consistentă, în linii mari, la descrierea făcută Orientului Mijlociu extins de către Hodgson, ca fiind acea Oikoumene a lumii antice care a dat naștere celor trei religii confesionale mari – iudaismul, creștinismul și islamismul – și care și-a prelungit până în vremurile moderne rolul său esențial în sfera geopoliticii.

Și totuși, analizându-l pe Mackinder, care a scris înainte de nebunia cu petrolul, conductele și rachetele balistice, centrul geografic al lumii se află

oarecum pe-alături cu drumul. Pentru că el dă la o parte Orientul Mijlociu şi se repede înainte cu teoria lui.

În epoca marilor descoperiri, afirmă el, a fost stabilită calea maritimă spre India pe după Capul Bunei Speranţe, ceea ce a însemnat ocolirea Orientului Mijlociu. Dacă Europa, în Evul Mediu, era „prinsă ca într-o cuşcă de un deşert de netrecut spre sud, de un ocean necunoscut spre vest […] de pustietăţi îngheţate sau împădurite spre nord şi nord-est” şi de „călăreţi fie pe cai, fie pe cămile” spre est şi sud-est, ea s-a trezit dintr-odată că putea să ajungă, prin Oceanul Indian, către tot ce însemna coastă maritimă în Asia de Sud, ca să nu mai vorbim despre lanţul descoperirilor strategice din Lumea Nouă, ivit ceva mai târziu.

Dar, în timp ce popoarele vest-europene „străbăteau oceanele cu flotele lor din ce în ce mai mari”, iată că Rusia se extindea şi ea la fel de impresionant pe căile terestre, „aventurându-se din pădurile nordice”, pentru a face cu cazacii ei ordine în stepă împotriva nomazilor mongoli. Dacă marinarii portughezi, olandezi şi englezi înconjurau triumfători Capul Bunei Speranţe, Rusia cucerea Siberia şi-şi trimitea ţăranii să împânzească sud-vestul stepei cu câmpuri de grâu, ca un tampon între teritoriile ruseşti şi lumea islamică iraniană. Toynbee şi alţi autori aveau să sublinieze acest lucru după câteva decenii, dar Mackinder le-a luat-o înainte tuturor.[135] Era o poveste veche – Europa contra Rusiei: o putere maritimă liberală, de tipul Atenei şi al Veneţiei, împotriva unei puteri terestre, cu accente reacţionare, de tipul Spartei şi al Prusiei. Pentru că marea, pe lângă influenţele cosmopolite pe care le asigură datorită accesului la porturile îndepărtate, oferă şi genul de securitate fermă a frontierelor, necesară pentru ca liberalismul şi democraţia să prindă rădăcini. (Statele Unite sunt, practic, o naţiune-insulă, mărginită de două oceane şi de zonele arctice ale Canadei, slab populate, înspre nord; numai dinspre sud există ameninţarea demografiei mexicane.)

Mackinder scrie că, în secolul al XIX-lea, forţa aburului şi Canalul Suez au sporit mobilitatea puterii maritime de-a lungul ţărmurilor sudice ale Eurasiei, practic în paralel cu dezvoltarea căilor ferate, care au început să funcţioneze ca „surse de alimentare pentru comerţul pe rutele oceanice”. Dar tot el afirmă că acelaşi lucru aveau să-l facă şi pentru puterea terestră, cum făcuseră deja pentru cea maritimă, dar nicăieri la fel de intens ca pe marile întinderi ale Eurasiei, care fuseseră până atunci împiedicate să se dezvolte de lipsa de piatră şi de cherestea, necesare construirii de drumuri.

În cele din urmă, Mackinder ajunge şi la ideea principală pe care vrea s-o

sublinieze:

> Acum, după ce am trecut rapid în vedere curentele mai ample ale istoriei, nu a devenit evidentă o anumită persistență a raporturilor cu geografia? Nu este regiunea centrală a politicii mondiale această uriașă suprafață a Eurasiei, inaccesibilă navelor maritime, dar care în Antichitate era larg deschisă călăreților nomazi, iar astăzi începe să fie acoperită de o întreagă rețea de căi ferate?

În concepţia lui Mackinder, poziţia centrală a unei Rusii extinse avea s-o înlocuiască, la începutul secolului XX, pe aceea a hoardelor mongole, despre care unii susţin că a avut cel mai mare efect asupra istoriei mondiale în cursul celui de-al doilea mileniu. La fel cum bătuseră mongolii – la porţile regiunilor de margine ale Eurasiei (Finlanda, Polonia, Turcia, Siria, Irak, Persia, India, China), de multe ori atât de brutal încât le demolaseră – tot aşa Rusia urma să bată de-acum, susţinută de unitatea marii mase terestre ocupate de ea, pe care dezvoltarea galopantă a căilor ferate nu făcea decât s-o consolideze şi mai mult. Pentru că, scrie Mackinder, „valorile numerice introduse de geografie în ecuaţie sunt mai precis măsurabile şi mai aproape de constanţă decât datele umane”. Să-i lăsăm la o parte pe ţari şi pe comisarii poporului, care, în 1904, încă nu apăruseră în piesă, pentru că nu sunt decât nişte detalii în comparaţie cu forţa mult mai profundă, chiar tectonică, a geografiei şi a tehnologiei. Ceea ce nu înseamnă că Mackinder a fost susţinut de evenimente contemporane lui. După numai două săptămâni de la celebra sa conferinţă, marina militară japoneză a luat cu asalt punctul strategic Port Arthur, de la intrarea sudică a Manciuriei, în cea dintâi bătălie a războiului ruso-japonez, încheiat în anul următor cu bătălia din strâmtoarea Tsushima, unde japonezii au obţinut o mare victorie maritimă. Cu alte cuvinte, în timp ce Mackinder proclama importanţa puterii terestre, puterea maritimă era cea care învingea puterea terestră cea mai întinsă de pe planetă, în acest conflict de la începutul secolului XX.[136]

Şi totuşi, aparentul determinism al lui Mackinder ne-a pregătit foarte bine pentru apariţia Uniunii Sovietice şi a enormei sale zone de influenţă în a doua jumătate a secolului XX, precum şi pentru cele două războaie mondiale din prima lui jumătate, care au fost, după cum arată istoricul Paul Kennedy, nişte lupte pentru „zonele de coastă” ale lui Mackinder, din Europa de Est până la munţii Himalaia şi dincolo de ei.[137] De la Revoluţia Rusă şi până la dezintegrarea Uniunii Sovietice, căile ferate au ajuns la o lungime totală de 72 000 de kilometri în Asia Centrală şi Siberia, dovedind câtă dreptate avea Mackinder.[138] Mai mult, strategia de restrângere din vremea Războiului Rece avea să depindă din plin de bazele de pe ţărmurile Orientului Mijlociu extins şi

de la Oceanul Indian. În plus, proiecţia de putere a Statelor Unite în zonele respective din Afghanistan şi Irak, precum şi tensiunile dintre America şi Rusia în privinţa destinului politic al Asiei Centrale şi al regiunii Caucazului – însăşi zona-pivot centrală din punct de vedere geografic – au conferit şi mai multă legitimitate celor susţinute de Mackinder. În ultimul său paragraf, acesta invocă spectrul cuceririlor chinezeşti de teritoriu rusesc, ceea ce ar face din China, susţine el, puterea geopolitică dominantă. Dacă ne uităm la felul în care imigranţii chinezi au ajuns în prezent să ridice pretenţii demografice asupra unor părţi ale Siberiei ruseşti, chiar dacă Rusia îşi exercită controlul politic sever asupra zonelor ei răsăritene, ne dăm seama că Mackinder a avut şi de această dată dreptate.

Mackinder a fost arătat cu degetul drept un arhideterminist şi un imperialist. Ambele acuzaţii sunt, într-o oarecare măsură, nedrepte. Ca educator, ceea ce a fost de-a lungul întregii sale vieţi, nu era prin firea lui un om al extremelor sau un ideologic. Mackinder a fost un imperialist numai pentru că Marea Britanie de pe vremea lui era un imperiu mondial, iar el însuşi, un patriot britanic luminat, care vedea perspectiva dezvoltării umane – în special a democraţiei – mai plauzibilă sub influenţa britanică decât sub cea rusă ori germană. Era şi el supus aceloraşi idei preconcepute ca restul contemporanilor săi. A fost un determinist numai când venea vorba despre geografie, care prin însăşi natura ei poate fi deterministă. Mackinder s-a străduit să apere imperialismul britanic mai ales după istovitorul Război al Burilor din anii 1899–1902.[139] Dar o temă principală din cartea sa *Idealurile democratice şi realitatea* este aceea că factorul uman poate depăşi dictatele geografiei. „Pe termen lung totuşi – scrie biograful său, W.H. Parker, parafrazându-l pe Mackinder –, cei care lucrează în armonie cu influenţele ambientale vor triumfa în faţa celor care se luptă cu acestea.”[140] Iată esenţa „determinismului probabilist” al lui Raymond Aron, la care cei mai mulţi dintre noi putem subscrie.[141] În realitate, Aron îi ia apărarea lui Mackinder, crezând cu tărie că el este un om al ştiinţelor sociale şi mai puţin al ştiinţelor naturii, de vreme ce susţine, în viziunea lui Aron, că geografia poate fi învinsă prin inovaţie tehnologică.[142] Pentru a înlătura orice dubiu în legătură cu locul unde a criticat această chestiune în cele din urmă, în *Idealurile democratice şi realitatea*, Mackinder afirmă, chiar de la început:

> În secolul trecut, sub vraja teoriei darwiniste, oamenii au ajuns să creadă că ar trebui să supravieţuiască numai formele de organizare care s-au adaptat cel mai bine la mediu. Astăzi, când am ieşit dintr-o încercare sinistră [Primul Război Mondial], ne dăm seama că victoria omului constă în faptul că el se ridică, superior, deasupra unui asemenea fatalism.[143]

Mackinder era un adversar al mulţumirii de sine sub orice formă. Iată un alt pasaj ilustrativ de la începutul cărţii sale:

> Tentația momentului [în 1919] este aceea de a crede că va urma o pace nesfârșită pur și simplu pentru că niște oameni istoviți sunt astăzi hotărâți să nu mai permită apariția nici unui război de-acum înainte. Dar tensiunea internațională se va acumula din nou, chiar dacă la început mai încet; și după Waterloo pacea s-a prelungit timp de o generație. Care dintre diplomații adunați în jurul mesei tratativelor la Congresul de la Viena din 1814 a prevăzut că Prusia urma să devină o amenințare mondială? Stă, oare, în puterea noastră să netezim în așa măsură cursul istoriei viitoare, încât să dispară orice cataractă din calea lui? Aceasta este sarcina pe care o avem în față și nu e deloc una simplă, dacă vrem ca posteritatea să nu gândească la fel de prost despre înțelepciunea noastră cum gândim noi despre cea a diplomaților de la Viena.[144]

Nu, Mackinder nu era un biet fatalist. El credea că geografia şi mediul pot fi dominate, dar numai dacă sunt tratate cu cea mai profundă cunoaştere şi cel mai înalt respect.

Cu siguranţă că *Principele* lui Machiavelli a rezistat, măcar în parte, pentru că este un ghid cu instrucţiuni pentru cei care nu se mulţumesc să-şi accepte destinul, ci se înarmează cu cea mai mare viclenie, pentru a învinge forţe mult mai puternice decât ei. La fel şi cu teoriile lui Mackinder. Acesta formulează o viziune descurajantă, ce pare copleşitoare datorită forţei argumentaţiei şi celei a scriiturii sale, creând senzaţia că izbeşte cu parul unei realităţi predeterminate, când el, de fapt, ne provoacă pe noi, cititorii, să ne ridicăm deasupra unei asemenea realităţi. Mackinder a fost un determinist ezitant prin excelenţă, fiindcă înţelegea cât efort se cere făcut pentru a evita o tragedie.

Determinismul presupune o gândire statică, tendinţa de a fi copleşit de forţe şi curente care mătură totul în calea lor şi deci de a nu fi afectat de ironiile istoriei, aşa cum se desfăşoară acestea. Dar Mackinder a fost exact pe dos. Ca un posedat, şi-a tot revizuit teza din 1904, adăugându-i fapte şi deducţii, în funcţie de cele mai recente evenimente şi de cum era teoria lui afectată de acestea. Lucrul cu adevărat strălucit în legătură cu „Pivotul geografic al istoriei” rezidă în felul în care textul respectiv anticipează un sistem *global*, pe când minţile din epoca edwardiană încă mai erau preocupate cu explicarea unui sistem *continental* european.[145] Acel sistem continental îşi avea rădăcinile în Congresul postnapoleonian de la Viena, din urmă cu aproape un secol, şi-şi trăia ultimele clipe, cu toate că puţini îşi dădeau seama de asta, în afară de Mackinder şi de alţi câţiva gânditori. Cataclismul din Primul Război Mondial, care izbucnise la un deceniu după publicarea „Pivotului geografic al istoriei”, i-a vârât în tranşee pe germano-prusaci împotriva ruşilor ţarişti pe frontul răsăritean, iar puterea terestră germană a înfruntat puterea maritimă franco-britanică pe frontul apusean,

confirmând în acest fel, deşi într-o manieră destul de vagă, ideea lui Mackinder cu lupta pentru dominaţia teritorială, adăugându-i detalii care s-o complice şi s-o clarifice deopotrivă. *Idealurile democratice şi realitatea*, pe de altă parte, a reprezentat o aducere la zi – de dimensiunile unei cărţi – de către Mackinder a „Pivotului geografic al istoriei", apărând în acelaşi an în care s-a ţinut Conferinţa de Pace de la Versailles. Autorul i-a prevenit pe făcătorii de pace „că disputa dintre puterea maritimă şi puterea terestră nu a fost încă rezolvată definitiv şi că duelul dintre teutoni şi slavi era departe de a se fi încheiat", în ciuda unui război care costase milioane de vieţi omeneşti.[146] Articolul din 1904 a fost numai o teorie; cartea din 1919 a reprezentat mai degrabă o teză revizuită şi extinsă, dar şi un avertisment plin de clarviziune.

Cartea *Idealurile democratice şi realitatea* mustește de descrieri, de erudiție şi de analogii ilustrative cu peisajele atât contemporane, cât şi antice, Mackinder prezentând deopotrivă lumea din perspectiva unui om al mării şi din cea a unui om al pământului. Civilizaţia din valea Nilului, ne spune el, gândind ca un om al mării, era protejată spre est şi spre vest de deşerturi şi nu a fost niciodată afectată de pirateria de pe Marea Mediterană, dar asta numai şi numai datorită mlaştinilor din delta Nilului, dinspre nord. Toţi aceşti factori au conferit regatelor egiptene succesive o stabilitate cu totul ieşită din comun. Spre nord faţă de Egipt şi în estul Mediteranei se află insula Creta, cea mai mare şi mai rodnică dintre insulele greceşti şi, prin urmare, „cea dintâi bază a puterii maritime" din lumea occidentală, pentru că „forţa de muncă umană a mării se cere hrănită undeva de rodnicia unui pământ". În Creta, marinarii vor fi stabilit „camera de comerţ maritim" din Marea Egee, care a format însăşi baza civilizaţiei greceşti antice. Puterea maritimă grecească a înflorit până când a fost provocată de puterea terestră a perşilor, afirma Mackinder. Numai că strădania perşilor nu a avut câştig de cauză. Abia macedonenii pe jumătate greci dinspre nord, „de la rădăcinile continentale ale peninsulei care este Grecia", au reuşit să cucerească Marea Egee în întregime. Pentru că Macedonia, fiind mai departe de mare decât Grecia, produsese un soi de „oameni ai pământului şi munteni" mai ascultători faţă de conducătorii lor, care erau şi excelenţi războinici, dar care trăiau totuşi destul de aproape de mare pentru a avea un simţ al lumii largi. Această cucerire macedoneană, care a făcut din Marea Egee o „mare închisă" – privându-i, totodată, pe greci şi pe fenicieni de bazele de până atunci –, i-a îngăduit lui Alexandru cel Mare, sau Macedon, luxul de a încerca să cucerească pe uscat Orientul Mijlociu extins. Mackinder lămureşte apoi originile geografice ale Imperiului Roman şi ale celor de mai târziu, deşi el însuşi recunoaşte că

geografia nu explică întotdeauna întru totul istoria: de exemplu, sarazinii din Sahara, aflată la sud de Marea Mediterană, i-au cucerit pe spaniolii de la nordul aceleiași mări, în timp ce romanii de la nordul Mediteranei au cucerit Cartagina, și ea sud-mediteraneană. În ambele cazuri, a fost vorba despre voința unor oameni, care s-a concretizat într-o excepțională putere maritimă.

Și totuși, așa cum sugerează Mackinder, oricât de spectaculoase ar fi realizările indivizilor, de obicei forțele geografice, acționând asupra culturilor omenești, au tendința de a ieși victorioase pe ansamblu. Iată, de pildă, cazul Sankt-Petersburgului, pe care Petru cel Mare l-a făcut capitala Rusiei, „în batjocura unei geografii ostile", bazându-se doar pe cultură și pe o mână de oameni profund motivați, care au făcut posibilă din punct de vedere tehnic supraviețuirea orașului. Așa încât, pe termen relativ scurt, țarul Petru a triumfat și, timp de două secole, „Imperiul Rus a fost guvernat din acest oraș «nebunesc»". Dar, până la urmă, tot Moscova cea legată de pământ – și geografia – a învins. Voința umană își are limitele ei.[147]

Punctul de plecare al lui Mackinder pentru epoca de după Primul Război Mondial rezidă în percepția lui frapantă din „Pivotul geografic al istoriei", potrivit căreia ne confruntăm, pentru prima dată în istorie, cu un „sistem închis", în care „posesiunea politică asupra întregului uscat" a fost „clar delimitată". În această nouă geografie globală, zona uscatului formează un „imens promontoriu" – sau „Promontoriul Lumii", cum îi spune el –, care se întinde de la Insulele Britanice și Peninsula Iberică înspre sud, peste toată Africa de Vest până la Capul Bunei Speranțe, apoi peste tot Oceanul Indian, până la subcontinentul indian și Asia de Est. În felul acesta, Eurasia și Africa formează împreună „Insula Lumii", ceva ce va deveni o unitate tot mai strâns legată, pe măsură ce deceniile se vor succeda[148]:

> Există un singur ocean care acoperă trei sferturi din glob; există un singur continent – Insula Lumii – care acoperă două treimi din celălalt sfert de glob; și mai există o mulțime de insule mai mici, dintre care două sunt, la propriu vorbind, America de Nord și America de Sud, care acoperă împreună ultima treime rămasă din acel ultim sfert de glob.[149]

Mai mult decât atât, se poate spune că 75% din populația lumii trăiește în Eurasia (nemaipunând și Africa la socoteală), care găzduiește cea mai mare parte din avuția mondială, 60% din produsul intern brut și trei sferturi din toate resursele de energie ale planetei.[150]

Presupunerea implicită din teza lui Mackinder este că Eurasia va domina toate socotelile geopolitice, pe măsură ce Europa va deveni o entitate din ce în ce mai puțin separată de restul Eurasiei și de Africa: „Lumea Veche a devenit

insulară sau, altfel spus, o unitate, de departe cea mai vastă unitate din punct de vedere geografic de pe glob". De la sfârşitul războaielor napoleoniene, excepţie făcând Mozambicul portughez, Africa de Est germană şi Indiile de Est olandeze, puterea maritimă britanică a cuprins în întregime acest „promontoriu al lumii". Mackinder compară stăpânirea impusă de romani asupra Mării Mediterane, legiunile lor ajungând până la frontiera nordică de pe Rin, cu dominaţia puterii maritime britanice asupra Oceanului Indian (marea numărul unu a „promontoriului"), în timp ce trupele britanice terestre delimitau cu ţăruşi frontiera nord-vestică a Indiei împotriva unei Rusii ţariste aflate în plină expansiune.[151]

Implicaţiile „sistemului închis" al lui Mackinder, în care toată imensitatea Eurasiei şi Africii luate la un loc poate fi concepută ca o singură unitate organică, plus închiderea sistemului respectiv de-a lungul secolului XX şi după aceea formează miezul propriului meu studiu, din care vor lua naştere şi altele. Dar este în egală măsură crucial de recunoscut că până şi un sistem închis, în care, de exemplu, Oceanul Indian constituie centrul vascular al economiei mondiale, în sensul că tancurile petroliere ale viitorului vor colecta ţiţeiul şi gazele naturale din Somalia, pentru a le depozita în China, până şi un asemenea sistem este divizat la interior de geografie. De fapt, geografia devine *chiar mai importantă într-un sistem închis, din cauza înclinaţiei unui astfel de sistem* de a face, să zicem, ca un teren greu de stăpânit din Afghanistan să genereze efecte politice de la un capăt al Insulei Lumii până la celălalt.

Deocamdată, să revenim însă şi să vedem exact ce a vrut să spună Mackinder prin acel *Heartland,* care afectează într-o măsură atât de mare destinul Insulei Lumii.

Mackinder îşi începe şi-şi rezumă raţionamentul prin adeseori citatul dicton de mai jos, deopotrivă grandilocvent şi simplu spus:

Cine stăpâneşte Europa de Est stăpâneşte Heartland-*ul;*
Cine stăpâneşte Heartland-*ul stăpâneşte Insula Lumii;*
Cine stăpâneşte Insula Lumii stăpâneşte Lumea.[152]

Primul lucru de observat aici este că Mackinder, mai degrabă decât să se arate pe deplin determinist, reacţionează la evenimente ce reprezintă efecte ale acţiunii umane la fel cum le şi prezice. Între publicarea „Pivotului geografic al istoriei" în 1904 şi cea a cărţii *Idealurile democratice şi realitatea* în 1919, au intervenit masacrul din Primul Război Mondial, iar, după război, Conferinţa de pace de la Paris, care se desfăşura chiar în timp ce cartea lui Mackinder se

pregătea să iasă de la tipar. Dată fiind prăbușirea Imperiului Austro-Ungar și a Imperiului Otoman ca rezultat al războiului, diplomații de la Versailles își stabiliseră drept unul dintre scopurile lor centrale redesenarea hărții Europei de Est. Iată de ce Mackinder, în cartea lui, a îmbrățișat o cauză pe care o ignorase în „Pivotul geografic al istoriei", cu cincisprezece ani mai devreme: „necesitatea vitală de-a exista o zonă-tampon de state independente între Germania și Rusia". Pentru că, spunea el, „ne-am opus țaratului rusesc pe jumătate german, fiindcă Rusia a reprezentat o forță dominantă, amenințătoare în Europa de Est și în *Heartland* timp de o jumătate de secol. Ne-am opus acelui imperiu pe de-a-ntregul german pentru că Germania a preluat ștafeta în Europa de Est de la țarat și i-ar fi zdrobit mai târziu pe slavii revoltați și ar fi dominat Europa de Est și *Heartland*-ul". Astfel, în viziunea din 1919 a lui Mackinder, Europa de Est devine zona-cheie a *Heartland*-ului, din care derivă puterea terestră a Germaniei, dar în special a Rusiei. Pentru că Rusia „bate la porțile din partea terestră a Indiei", făcând-o adversara puterii maritime britanice, care la rându-i „bate la porțile maritime ale Chinei" pe după Capul Bunei Speranțe și, ulterior, prin Canalul Suez. Propunând o zonă-tampon de state est-europene independente, din Estonia spre sud până în Bulgaria – „Boemia Mare", „Serbia Mare", „România Mare" ș.a.m.d. –, Mackinder nuanțează de fapt ideea lui și a lui James Fairgrieve de creare a unei „zone de ciocnire" – Fairgrieve, cel puțin, identificase această zonă în scrierile lui din 1915 –, prin aceasta înțelegând acea zonă susceptibilă de a fi luată în stăpânire de fiecare dintre puterile terestre originare din *Heartland* sau de puterea maritimă originară din Europa Occidentală.[153] Pentru că, dacă aceste state noi suverane reușesc să supraviețuiască, atunci există șansa să apară o Europă Centrală în sens atât spiritual, cât și geopolitic. Mackinder a mers și mai departe, propunând o serie de state și înspre est, față de Europa de Est: Rusia Albă (Belarus), Ucraina, Georgia, Armenia, Azerbaidjan și Daghestan, pentru a contracara obiectivele Rusiei bolșevice, pe care el o numea „țaratul iacobin". Adevărul este că, odată cu destrămarea Uniunii Sovietice, în 1991, chiar au apărut o serie de state proaspăt independente, surprinzător de similare celor propuse de Mackinder cu atât de mult timp înainte.[154]

Dar s-a dovedit că Mackinder, cel puțin la început, s-a înșelat. El pare să nu-și fi dat seama, după cum Toynbee a realizat, că o Europă ale cărei frontiere erau trasate după principiul autodeterminării naționale era susceptibilă să devină o Europă dominată de Germania, care era mai mare, mai bine amplasată geografic și mai puternică decât oricare dintre celelalte state create pe baze etnice. Într-adevăr, Germania avea să cucerească Europa de Est în anii 1930 și în primii ani

ai deceniului următor, în timp ce Rusia, ca reacţie, avea să cucerească aceste noi state independente din zona-tampon a lui Mackinder şi să le ţină ca într-o închisoare a naţiunilor din 1945 până în 1989. Numai în această din urmă generaţie a reapărut speranţa că o Europă Centrală din punct de vedere spiritual ar putea supravieţui între cele două puteri terestre care sunt Rusia şi Germania. Și-atunci, de ce oare marele realist Mackinder s-a înmuiat, cum ar veni, când a fost vorba să sprijine ceea ce, de fapt, erau principiile wilsoniene ale autodeterminării naţionale? Pentru că, aşa cum sugerează învăţatul Arthur Butler Dugan, Mackinder era şi el, în ciuda teoriilor sale îndrăznețe şi deterministe, un produs al vremurilor sale, „un copil al «climatului de opinie» mai mult decât îşi dădea seama el însuşi”.[155]

În adâncul său, Mackinder era un liberal – sau cel puţin a devenit unul. El îşi imagina Commonwealth-ul britanic drept o asociaţie de culturi şi de popoare diferite, dar egale şi credea că o ligă a democraţiilor ar fi reprezentat cea mai bună apărare împotriva unei superputeri imperiale din *Heartland* (prevăzând astfel confruntarea dintre NATO şi Uniunea Sovietică).[156]

Alunecarea lui Mackinder către principiile wilsoniene, care a început odată cu *Idealurile democratice şi realitatea*, reprezintă elementul central al revizuirii făcute de el însuşi propriei teorii privind *Heartland*-ul. Teoria în sine şi-a expus-o pentru prima dată în articolul „Pivotul geografic al istoriei”, fără să folosească propriu-zis termenul *heartland*, care i-a fost atribuit. În realitate, acesta din urmă a fost introdus de către Fairgrieve în cartea sa din 1915, *Geografia şi puterea mondială*. Zonelor-pivot din Asia Centrală identificate în 1904 Mackinder le-a adăugat, în 1919, „cursurile superioare mongole şi tibetane ale marilor fluvii din India şi China”, precum şi întregul brâu lat de ţări înşirate din Scandinavia, de la nord, până în Anatolia, la sud, ce includea şi Europa Centrală şi Europa de Est, drept care noul *Heartland* ajungea să se suprapună mai mult sau mai puţin exact cu Imperiul Sovietic la apogeul puterii sale, în timpul Războiului Rece.[157] Sau poate ar trebui să spun: Imperiul Sovietic plus Norvegia, nordul Turciei, Iranul şi vestul Chinei. Pentru că grosul populaţiei chineze trăieşte nu în vestul Chinei, ci în zonele de coastă supuse musonului, *Heartland*-ul Mackinder reprezintă partea cea mai mare a Eurasiei interioare, care este relativ puţin populată, având la periferia sa imensităţile demografice care sunt China, India şi jumătatea vestică a Europei. Orientul Mijlociu (în mod specific Arabia şi Cornul Abundenţei) nu era nici populat din plin şi nu făcea parte din *Heartland*, dar, cum scria Mackinder în 1919, a devenit esenţial pentru destinul Insulei Lumii, fiindcă este „zona de trecere” din Europa către Indii şi din partea de nord a *Heartland*-ului către partea

din sud, fiind şi accesibil dinspre mai multe mări care înconjoară Peninsula Arabică.[158] Dar destinul Arabiei, precum al Europei, este influenţat din plin de *Heartland*; iar partea cea mai apropiată a acesteia din urmă de Arabia este Iranul, o lecţie pe care s-ar cuveni s-o reţinem în această vreme pe care o trăim. Căci, da, platoul iranian este o zonă critică, despre care voi vorbi ceva mai târziu.

O excepţie fascinantă o constituie aici Grecia, care, din punct de vedere geografic, face parte din zona-tampon de state independente dintre Germania şi Rusia, dar pe care Mackinder o lasă în afara teritoriului său predilect, care este *Heartland*-ul, în 1919, pentru că, spune el, Grecia este profund legată de apă şi deci accesibilă pentru puterea maritimă. A şi fost primul dintre statele eliberate de sub tutela germană în Primul Război Mondial. Şi aici Mackinder s-a dovedit profetic: „Stăpânirea Greciei de către una dintre marile puteri din *Heartland* – scrie el – ar putea aduce cu sine controlul asupra Insulei Lumii”.[159] Şi adevărul este că aşa s-a şi întâmplat în bună măsură. După lupte grele într-un război civil care a opus gherilele prooccidentale celor comuniste, Grecia a devenit singurul stat dintre cele aparţinând zonei-tampon care nu a căzut în aria de influenţă sovietică după cel de-al Doilea Război Mondial, iar mai târziu a format cu Turcia un flanc sudic strategic al Alianţei Nord-Atlantice. Sovieticii, după cum s-a întâmplat, aveau să piardă Războiul Rece.

Potrivit lui Mackinder, Europa şi Orientul Mijlociu sunt mult mai afectate de *Heartland* decât India şi China, ale căror sute de milioane de locuitori sunt autonomi şi, prin urmare, capabili să se dezvolte paşnic. Acest lucru îl face să prezică faptul că viitorul va fi în mare măsură legat de „ţările musonice India şi China”.[160]

Dar de ce este *Heartland*-ul atât de important, la urma urmelor? Este cu adevărat esenţial pentru puterea mondială controlul asupra uriaşelor întinderi de câmpie şi podiş ale interiorului Eurasiei? Ce-i drept, acestea sunt bogate în petrol şi minerale şi metale strategice, dar este chiar şi acesta un criteriu suficient? Poziţia lui Mackinder este una extrem de mecanicistă. Şi totuşi, parţial pe cale de consecinţă, ea oferă un vehicul de explicare foarte amănunţită a dispunerii spaţiale a statelor şi popoarelor din emisfera răsăriteană. Este mai uşor să explici relaţiile dintre un capăt al Eurasiei şi celălalt capăt, luând ca punct de referinţă centrul acesteia, decât oricare dintre zonele ei de coastă. *Heartland*-ul poate fi privit cel mai bine ca fiind un indicator al puterii de-a lungul şi de-a latul Insulei Lumii, decât cea care o determină. Spre sfârşitul cărţii *Idealurile democratice şi realitatea*, Mackinder afirmă că Uniunea Sovietică, dacă va ieşi din Primul Război Mondial luând-o înaintea Germaniei, „va trebui considerată cea mai

mare putere terestră de pe glob", datorită capacității sale de a face din *Heartland* propria garnizoană.[161] Uniunea Sovietică, într-adevăr, a ieșit în felul acesta din Primul Război Mondial și a repetat figura și după cel de-al doilea. Prin urmare, așa cum iarăși a prezis Mackinder, s-a definit drept adversar al celei dintâi puteri maritime a lumii, Statele Unite. În căutarea puterii maritime – mai precis, a unui port în apele calde ale Oceanului Indian – au invadat sovieticii, în ultimă instanță, Afghanistanul, o mică parte a *Heartland*-ului, care până atunci le scăpase printre degete. Și, căzând în capcana luptelor de gherilă din Afghanistan, întregul imperiu clădit de la Kremlin s-a prăbușit. Acum Rusia, mult mai redusă ca dimensiuni, încearcă să reconsolideze același *Heartland* – Belarusul, Ucraina, Caucazul, Asia Centrală. Iar aceasta constituie, în și pentru sine, la un secol după ce Mackinder și-a pus pe hârtie teoriile, una dintre principalele drame geopolitice ale vremii noastre.

122 Vezi Grygiel (2006), pp. 2, 24; Owens (1999), pp. 60, 73; Cohen (1963), p. 29
123 Vezi P. Kennedy (2004); Cohen (1963), p. xiii
124 Vezi Brzeziński (1997), p. 37
125 Vezi Morgenthau (1948, 2006), pp. 170–171
126 Vezi Mackinder (1919, 1996), p. 205; Parker (1982), pp. 211–212
127 Vezi Mackinder (1919, 1996), p. 155
128 Vezi Mackinder (1890), vol. VI; Parker (1982), pp. 95–96
129 Vezi Mackinder (1904), p. 422
130 Vezi Mackinder (1904), p. 421
131 Vezi Mackinder (1904), p. 422
132 În original, United States Army's Command and General Staff College (n.tr.)
133 Vezi Mackinder (1919, 1996), p. 72; Fairgrieve (1917), p. 103
134 Statele Unite aveau să cunoască o soartă similară, teritoriul american propriu-zis rămânând practic neatins de cel de-al Doilea Război Mondial, în timp ce infrastructurile Europei, ale Uniunii Sovietice, Chinei și ale Japoniei au fost devastate, ceea ce i-a conferit Americii decenii întregi de preeminență economică și politică.
135 Vezi Toynbee (1957), p. 151, 168
136 Vezi Sloan (1999), p. 19
137 Vezi P. Kennedy (2004)
138 Vezi Parker (1982), p. 154
139 Vezi Kearns (2009), p. 38
140 Vezi Parker (1982), p. 121
141 Vezi Mahoney (1999); Draus (1985)
142 Vezi Grygiel (2006), p. 181; Aron (1966), pp. 197–198
143 Vezi Mackinder (1919, 1996), p. 2
144 Vezi Mackinder (1919, 1996), p. 1
145 Vezi Parker (1982), p. 160
146 Vezi Parker (1982), p. 163
147 Vezi Mackinder (1919, 1996), pp. 24–25, 28, 32; Parker (1982), p. 122–123; Fairgrieve (1917), pp. 60–

148 Vezi Mackinder (1919, 1996), pp. 22, 38, 41, 46
149 Vezi Mackinder (1919, 1996), pp. 46, 48
150 Vezi Brzeziński (1997), p. 31
151 Vezi Mackinder (1919, 1996), pp. 41–42, 47
152 Vezi Mackinder (1919, 1996), p. xviii (introducerea lui Stephen V. Mladineo)
153 Vezi Mackinder (1919, 1996), pp. 95–99, 111–112, 115; Cohen (1963), pp. 85–86; Fairgrieve (1917)
154 Vezi Sloan (1999), p. 31
155 Vezi Dugan (1962)
156 Vezi Blouet (1987), pp. 150–151
157 Vezi Mackinder (1919, 1996), pp. 55, 78; Cohen (1963), pp. 42–44
158 Vezi Mackinder (1919, 1996), pp. 64–65
159 Vezi Mackinder (1919, 1996), p. 116
160 Vezi Mackinder (1919, 1996), pp. 74, 205
161 Vezi Mackinder (1919, 1996), p. 201

CAPITOLUL 5

DENATURAREA NAZISTĂ

Ca moştenitori ai puterii terestre, germanii şi ruşii au gândit, de-a lungul secolelor, mai mult în termenii geografiei decât americanii şi britanicii, ca moştenitori ai puterii maritime. În viziunea ruşilor, conştienţi de distrugerile provocate de Hoarda de Aur mongolă, geografia înseamnă, pur şi simplu, că, în lipsa expansiunii, se află în primejdia de a fi cotropiţi. Suficient destul teritoriu nu e niciodată de-ajuns. Nevoia resimţită de Rusia de a avea un imperiu de state-satelit est-europene în perioada Războiului Rece, folosirea de către ea a puterii militare, a subversiunii, precum şi configurarea conductelor prin care-şi exportă resursele energetice, toate proiectate în aşa fel încât ea, Rusia, să-şi recâştige influenţa în fostele republici sovietice, reconstituind astfel, în fapt, fosta Uniune Sovietică, toate acestea sunt mărcile unei profunde nesiguranţe. Dar germanii, cel puţin până la jumătatea secolului XX, erau chiar şi mai conştienţi de geografie. Aria teritoriilor germanofone s-a schimbat constant pe harta Europei, din Evul Mediu întunecat până în vremurile moderne, unificarea lor într-un stat german survenind abia în 1860, sub conducerea lui Otto von Bismarck. Germania se afla chiar în inima Europei, era o putere atât terestră, cât şi maritimă şi deci pe deplin conştientă de legăturile ei deopotrivă cu Europa Occidentală maritimă şi cu zona terestră Rusia–Europa de Est. Victoriile Germaniei împotriva Danemarcei, Austriei habsburgice şi Franţei au ilustrat, în ultimă instanţă, geniul strategic al lui Bismarck, ancorat în simţul său cu totul strălucit în materie de geografie, care se manifesta, de fapt, în recunoaşterea propriilor limite – mai exact, a regiunilor populate de slavi, dinspre est şi sud-est, unde Germania nu se aventura. Când Germania a renunţat la precauţia lui Bismarck, a şi fost înfrântă în Primul Război Mondial, ceea ce le-a creat germanilor un simţ şi mai acut al vulnerabilităţii lor geografice – dar şi al oportunităţilor. Având un teritoriu istoriceşte fluctuant pe hartă, în linii mari situat între marea de la nord şi Alpii de la sud, cu câmpii înspre est şi vest, deschise deopotrivă invaziilor şi expansiunii, germanii au ajuns, efectiv, să trăiască geografia. Ei sunt cei care au dezvoltat şi au elaborat principiile geopoliticii – *Geopolitik*, în limba germană –, care se referă la dominaţia politică şi militară asupra spaţiului. Asemenea teorii – ce îi datorau mult lui Mackinder în prima jumătate a secolului XX – aveau să le aducă ruina germanilor, discreditând geografia şi geopolitica pentru generaţii întregi de germani după cel de-al Doilea Război Mondial.

Înălțarea și decăderea conceptului de *Geopolitik*, în care un teoretician după altul a cântat în struna lucrărilor predecesorului său, apoi le-a răstălmăcit, au început de-adevăratelea cu Friedrich Ratzel, un geograf și etnograf german de la sfârșitul secolului al XIX-lea, care a venit cu ideea *Lebensraum*-ului, adică a „spațiului vital”. Conceptul în sine a fost formulat mai întâi de un imigrant german în America, la începutul secolului al XIX-lea, pe nume Friedrich List, jurnalist, profesor de științe politice, om de afaceri specializat în speculațiile bursiere și prieten cu Henry Clay, care-și trăgea inspirația din doctrina Monroe, în sensul că susținea ideea unei zone geografice vaste și practic suverane. Cât despre Ratzel, el a fost mult influențat de scrierile lui Charles Darwin și, prin urmare, a dezvoltat un simț organic, oarecum biologic, al geografiei, în virtutea căruia frontierele evoluează constant, în funcție de dimensiunile și de alcătuirea populațiilor umane trăitoare în vecinătăți. Dacă noi privim frontierele ca fiind statice, reprezentări concrete ale permanenței, ale legalității și ale stabilității, Ratzel vedea numai o expansiune treptată, sau poate o contracție, în tot cazul, o nepermanență în treburile națiunilor. Pentru el, harta *respiră* precum o ființă vie, de unde s-a născut ideea unui stat organic-biologic, a cărui expansiune era înscrisă în legea firească.

Unul dintre studenții lui Ratzel, suedezul Rudolf Kjellén, profesor de științe politice la universitățile din Uppsala și Göteborg, avea să lanseze conceptul de *Geopolitik*. Fiind un suedez de un naționalism feroce, Kjellén se temea de expansionismul rusesc în căutarea unor ape relativ mai calde, cum erau cele ale Mării Baltice. El își dorea o Suedie și o Finlandă expansioniste și ele, care să contracareze planurile Rusiei. În timp ce Kjellén a găsit sprijin pentru vederile sale printre membrii aristocrației și ai claselor medii superioare, care erau nostalgici după măreția trecută a Suediei din timpul domniei unor regi precum Gustav Adolf și Carol al XII-lea, în rândurile publicului larg acestea și-au găsit prea puțini adepți. Înclinația către acele preocupări legate de politica de mare putere era de mult depășită în țările scandinave, chiar și la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Kjellén și-a transferat marile speranțe către o Germanie Mare – care să le stea împotrivă Rusiei și Angliei, țări pe care el le considera profund detestabile. Imperiul german al viitorului, cum îl prefigura Kjellén, includea tot ce însemna Europa Centrală și Europa de Est, precum și porturile franceze de la Canalul Mânecii, provinciile baltice ale Rusiei, Ucraina, Asia Mică și Mesopotamia (care să fie legată de Berlin printr-o cale ferată măreață). Folosindu-se de ideile lui Ratzel, Kjellén a categorisit societățile omenești după criterii rasiale, biologice, concepând statul în funcție de *Volk*

(Popor), care, dacă era suficient de viril şi de dinamic, avea să necesite un spaţiu vital pe măsură de vast. Tocmai de superficialitatea şi nesăbuinţa caracteristice gândirii unora ca Ratzel şi Kjellén s-a folosit generaţia ulterioară de criminali pentru a-şi justifica propriile fapte. Ideile contează, indiferent dacă sunt bune sau rele, iar ideile tulburi pot fi deosebit de periculoase. Dacă o geografie legitimă ne arată cu ce anume ne confruntăm în provocările apărute peste tot pe glob, geografia lui Ratzel şi Kjellén este una nejustificată, care anihilează individul şi-l înlocuieşte cu o vastă multitudine rasială.

Dar acesta nu-i decât un prolog la viaţa lui Karl Haushofer, geopoliticianul nazismului şi admiratorul înfocat al lui Mackinder. Modul tragic în care Haushofer a denaturat scrierile lui Mackinder, precum şi primejdia creată de geopolitica nazistă au fost elegant prezentate într-o carte în bună măsură uitată, dar devenită clasică în materie de ştiinţă politică, şi anume: *Geopolitica: lupta pentru spaţiu şi putere* de Robert Strausz-Hupé, publicată în 1942. Strausz-Hupé, un imigrant austriac în Statele Unite, a fost profesor la Universitatea Pennsylvania şi ambasador al Statelor Unite în patru ţări (inclusiv Turcia) în perioada Războiului Rece. În 1955, la Philadelphia, el a pus bazele Institutului de Cercetări de Politică Externă, cu care am colaborat şi eu sub diverse forme timp de două decenii. Cartea lui Strausz-Hupé, scrisă pe vremea când lucrurile nu se întorseseră încă în favoarea Aliaţilor în cel de-al Doilea Război Mondial, a fost o încercare clară nu numai de a le explica pericolul reprezentat de geopolitica nazistă concetăţenilor săi din ţara de adopţie, ci şi de a explica în general ce este geopolitica şi de ce este ea importantă, în aşa fel încât forţele binelui să se poată folosi de ea într-un mod foarte diferit de cel în care se foloseau naziştii. Procedând astfel, Strausz-Hupé a salvat onoarea lui Mackinder şi a disciplinei înseşi, aducându-şi totodată contribuţia intelectuală la câştigarea războiului.

Generalul-maior profesor doctor Karl Haushofer s-a născut în 1869 la München. Bunicul, unchiul şi tatăl său au scris cu toţii despre cartografie şi călătorii. În felul acesta, i-au marcat viaţa. Haushofer s-a înrolat în armata bavareză şi, în 1909, a fost desemnat instructor de artilerie pentru armata japoneză. A devenit obsedat de progresele militare ale Japoniei, cu care a susţinut că Germania trebuia să se alieze. A luptat în Primul Război Mondial, unde s-a aflat la comanda unei brigăzi, iar adjunct la comandă l-a avut pe nazistul Rudolf Hess, căruia avea să-i dedice mai târziu mai multe cărţi. După război, Haushofer a fost numit la Catedra de geografie şi ştiinţă militară a Universităţii din München, unde Hess l-a urmat ca discipol. Prin intermediul

acestuia din urmă, l-a cunoscut pe „agitatorul în devenire” Adolf Hitler, căruia avea să-i facă vizite şi să-i ţină informări academice despre geopolitică, în timp ce Hitler se afla închis în fortăreaţa Landsberg, în urma eşecului suferit de Puciul de la Berăria din München, din 1923. Pe atunci, Hitler scria *Mein Kampf* (*Lupta mea*) şi, ca un om întru câtva educat ce era, simţea nevoia să ştie mai multe, dincolo de propria intuiţie, despre lumea reală. Iată cum, dintr-odată, s-a ivit acest profesor universitar care-i putea umple măcar unele goluri din cunoaştere. Capitolul 14 din *Mein Kampf*, în care sunt definite politica externă a naziştilor şi idealul nazist al „spaţiului vital”, a fost, poate, inspirat de Haushofer, fost el însuşi influenţat, printre alţii, de Ratzel, de Kjellén şi, înaintea tuturor, de Mackinder. Fiindcă Mackinder fusese cel care scrisese că istoria mondială a fost întotdeauna făcută de marile salturi înainte ale unor popoare ţinute prizoniere de propriile teritorii din apropierea Europei de Est şi a *Heartland*-ului.[162]

Strausz-Hupé ne propune o călătorie de-a lungul acelei direcţii de gândire care l-a făcut pe Haushofer să fie fascinat de contemporanul său Mackinder. Acesta din urmă, chiar dacă obsedat de puterea terestră, nu a minimalizat niciodată importanţa puterii maritime. Doar că era pesimist în privinţa capacităţii forţei maritime britanice de a preveni un raid asupra *Heartland*-ului lansat de puterea terestră germană. Şi, odată ce-ar fi ajuns în stăpânirea marii suprafeţe teritoriale, Germania şi-ar fi putut construi o marină militară suficient de puternică pentru a cuceri, mai departe, Insula Lumii. În secolul XX, explica Mackinder, mai mult ca niciodată, puterea maritimă avea nevoie de acces din ce în ce mai larg şi mai adânc în direcţia uscatului, pentru a putea beneficia de avantajele industrializării. Era Industrială însemna o lume de state mari, în care cei puternici îi mâncau cu totul pe cei slabi. Haushofer a preluat această teorie a lui Mackinder şi a adaptat-o „punctului de vedere diferit al germanilor”, scrie Strausz-Hupé, „ajungând la concluzia că drumul spre o putere mondială germană urma liniile evolutive care-i înfricoşaseră pe englezi – şi anume, consolidarea «zonelor extinse» germană şi rusească”. Aşa cum îl descrie Strausz-Hupé, Haushofer devine cu adevărat înceţoşat, mistic, nebulos când descrie *Heartland*-ul lui Mackinder. Este „leagănul cuceritorilor de lumi”, „o gigantică fortăreaţă care cuprinde totul «de la Elba până la Amur»” sau, altfel spus, din centrul Germaniei până în Manciuria şi în Orientul Îndepărtat rus, imensitate în care Germania îşi poate retrage industriile de război vitale, în timp ce armata şi marina ei pot lovi în toate direcţiile.[163]

Dacă Mackinder, influenţat de wilsonism şi de nevoia de a păstra echilibrul de putere în Eurasia, recomanda în 1919 o centură-tampon de state independente

în Europa de Est, Haushofer, inversând teza geografului britanic, pretindea, după numai câțiva ani, „eradicarea unor asemenea state”. Strausz-Hupé arată că Haushofer le numește „mărunțișuri de state […] cioburi”, ai căror locuitori gândesc numai în termenii unui „spațiu îngust”, ceea ce pentru el reprezintă „simptomul inconfundabil al decăderii”. Mai departe, Strausz-Hupé dezvăluie „logica simplă” a lui Haushofer privitoare la dezmembrarea Imperiului Britanic și la nevoia de a sparge Uniunea Sovietică în părțile ei etnice componente, aceste sarcini revenindu-i unei viitoare Germanii Mari, singurul stat care ar merita cu adevărat autodeterminarea națională, în viziunea profesorului Haushofer. Pentru că, afirmă însuși Haushofer, „o treime dintre germani trăiesc sub stăpânire străină, în afara granițelor Reich-ului”. Geopolitica germană, avertizează Strausz-Hupé, este o lume a „acrobației la trapezul ideologic”, cu concluzii de o „dezolantă simplitate”. Noua ordine germană a lumii presupunea o Asie Mare de Est sub hegemonie japoneză, o „Panamerică” dominată de Statele Unite și un *Heartland* dominat de Germania, lăsând „o subregiune dintre Marea Mediterană și Africa de Nord sub stăpânirea de fațadă a Italiei”. Dar, pentru Haushofer, aceasta reprezintă numai o fază intermediară, pentru că, potrivit lui Mackinder, *Heartland*-ul domină Insula Lumii și deci lumea întreagă.[164]

Concepția despre *Heartland*-ul lui Mackinder, ne spune Strausz-Hupé, „este nuanțată de punctul de vedere foarte personal tipic unui englez din perioada edwardiană”. Pentru generația lui Mackinder, Rusia fusese principalul adversar al Marii Britanii timp de aproape un secol și, prin urmare, politicienii britanici trăiau cu teama unei Rusii care ar fi controlat strâmtoarea Dardanele, ar fi copleșit Imperiul Otoman și ar fi atacat India. De aceea Mackinder a avut o fixație cu coridorul-tampon de state independente dintre Rusia și Europa maritimă, identificând totodată *Heartland*-ul din componența Rusiei înseși drept un instrument vizual de strategie. „Viziunea lui Mackinder – scrie Strausz-Hupé – se potrivea prea bine cu filosofia morbidă a puterii mondiale sau a decăderii, care explică în bună măsură patologia națională germană. Există, în dogmatica lui Mackinder, exact acel tip de hotărâre după care tânjește mentalitatea wagneriană.” Și totuși, Strausz-Hupé îi salvează, în ultimă instanță, reputația lui Mackinder:

> Cartea lui Mackinder – scrisă când armatele încă nu se întorseseră încă de pe câmpurile de luptă – e respectabilă datorită unei imperturbabile detașări și faptului că nu pierde niciodată din vedere perspectivele mai largi ale istoriei. Credința în individ este cea care-i lipsește într-un mod atât de trist admiratorului său german. Pentru că, deși lui Haushofer îi place să pună accent pe eroism în modelarea istoriei, în mintea lui se află mai degrabă sacrificiul colectiv de pe câmpul de luptă decât bătăliile anonime ale unor bărbați și femei obișnuiți.[165]

Strausz-Hupé şi Mackinder cred amândoi în acţiunea umană, în sacralitatea individului – spun ei –, în timp ce geopoliticienii germani nu cred.

Dacă, în mâinile lui Mackinder, *Heartland*-ul constituie un mijloc frapant de a explica geopolitica, în cele ale lui Haushofer ea devine o ideologie nebunească şi visătoare. Şi totuşi, Strausz-Hupé o ia foarte tare în serios şi-şi avertizează concetăţenii americani să procedeze şi ei la fel: „Haushofer le-a transmis naziştilor ceva ce n-a reuşit să le inculce Adolf Hitler cu celebrările lui vaporoase – şi anume, o doctrină imperială coerentă". În timp ce Mackinder vedea viitorul în termenii unui echilibru de putere care avea să protejeze libertatea, Haushofer era hotărât să abandoneze cu totul echilibrul de putere, pervertind astfel geopolitica. Mai mult decât atât, la fel cum îl distorsiona pe Mackinder, Haushofer îl distorsiona şi pe lordul George Nathaniel Curzon. Curzon a susţinut în 1907 o conferinţă cu tema „Frontierele". Inspirat de Curzon, Haushofer a scris o carte întreagă intitulată *Frontiere*, referitoare, de fapt, la modul cum pot fi încălcate frontierele. După el, numai naţiunile în declin caută să aibă frontiere stabile şi numai cele decăzute caută să-şi apere frontierele cu ajutorul unor fortificaţii permanente – pentru că frontierele sunt organisme vii. Naţiunile virile, în schimb, construiesc drumuri. Frontierele nu constituiau decât piedici temporare pentru naţiunile cu înclinaţii stăpânitoare. Un lucru e sigur: geopolitica germanilor înseamnă un război perpetuu pentru „spaţiu" şi este deci înrudită cu nihilismul. Strausz-Hupé adaugă:

> Nu trebuie presupus totuşi că această interpretare pervertită, atât de distructivă pentru pacea mondială, invalidează obligatoriu orice teorie geopolitică; nu înseamnă că antropologia nu mai este o ştiinţă, numai pentru că a servit drept vehicul rasismului.[166]

Haushofer avea puţine principii ferme, chiar şi în cadrele viziunii sale violente asupra lumii. În 1939, când Hitler a împlinit cincizeci de ani, l-a descris pe Führer drept un „om de stat" care combina, în persoana sa, „sângele lui Clausewitz şi spaţiul şi pământul lui Ratzel".[167] În acelaşi an, saluta cu entuziasm pactul ruso-german într-un editorial, subliniind nevoia ca Germania să-şi unească forţele terestre cu cele ale Rusiei. Totuşi, după ce Hitler a invadat Rusia, în 1941, a scris un alt editorial, în care celebra invazia ca pe un mijloc de a cuceri *Heartland*-ul. Sigur, nimeni nu a îndrăznit să critice decizia lui Hitler. Şi se poate susţine argumentat că legăturile precise ale lui Haushofer cu Hitler au fost mult exagerate, chiar şi după ce el a ajuns reprezentantul unei viziuni strategice tipic naziste.[168] În tot cazul, când războiul a luat o întorsătură proastă, Haushofer a căzut în dizgraţia Führer-ului şi a fost închis în lagărul de concentrare de la Dachau în 1944. În acelaşi an, Albrecht Haushofer, fiul

profesorului, el însuşi geopolitician, a fost executat pentru implicarea în complotul de asasinare a lui Hitler. Asta se întâmpla după ce Haushofer şi familia lui fuseseră încarceraţi. A contat şi faptul că soţia lui Haushofer era pe jumătate evreică; familia fusese protejată împotriva legilor antirasiale naziste de către Rudolf Hess, el însuşi făcut prizonier după ce zburase de unul singur în Marea Britanie pentru a negocia o pace separată. Contradicţiile din viaţa lui Haushofer trebuie să fi ajuns insuportabile, pe măsură ce el devenea conştient, încetul cu încetul, de masacrele şi distrugerile monumentale ale unui război mondial pe care făcuse tot posibilul să-l instrumenteze. Viaţa lui este o lecţie importantă despre pericolele inerente cu care se confruntă intelectualii atunci când se străduiesc disperaţi să intre în graţiile celor aflaţi la putere. La scurtă vreme după înfrângerea Germaniei şi după inculparea lui Haushofer de către Aliaţi pentru crime de război, atât el, cât şi soţia lui s-au sinucis.

Lucrarea lui Strausz-Hupé nu a fost menită numai să-l discrediteze pe Haushofer şi să-i spele reputaţia lui Mackinder, ci şi să-i convingă pe americani să ia în serios geopolitica, pentru că, dacă ei n-o luau, iar alţii, mânaţi de rele intenţii, da, Statele Unite aveau să sfârşească prin a fi înfrânte. La sfârşitul cărţii, el scria:

> Maşina de război nazistă e cuceririi; Geopolitik este conceput să-i înveţe pe mânuitorii instrumentului ce să cucerească şi cum anume. E târziu, dar nu e târziu pentru ca lecţiile conţinute în Geopolitik să fie învăţate aşa cum trebuie.[169]

Pentru că Strausz-Hupé este un realist până-n măduva oaselor. Nu e suficient – şi, în plus, e şi mult prea uşor – pentru el să scoată la iveală anumite dedesubturi intelectuale din programul de cuceriri al unui stat totalitar. E conştient de adevărul incomod că, în aceeaşi măsură în care Mackinder vine cu un raţionament greşit din câteva puncte de vedere cruciale, cel al lui Haushofer, chiar dacă denaturat, are totuşi o anumită bază reală. De aceea, scopul lui Strausz-Hupé este să le inoculeze americanilor, care trăiesc în splendida lor izolare, în virtutea faptului că sunt înghesuiţi între cele două oceane, o mai bună atitudine faţă de disciplina geografiei, în aşa fel încât Statele Unite să-şi poată asuma rolul postbelic stabilizator şi de menţinere a echilibrului de putere din Eurasia, pe care naziştii, cu ajutorul lui Haushofer, se străduiau să-l răstoarne.

Cât priveşte însăşi teza *Heartland*-ului, Strausz-Hupé, care se arată extrem de sceptic faţă de ea de la bun început, afirmă că puterea aeriană – deopotrivă comercială şi militară – poate foarte bine s-o lase lipsită de orice sens. Cu toate acestea, el crede că tehnologia Erei Industriale aduce în avantaj statele mari: fabrici uriaşe, căi ferate, tancuri şi portavioane – toate sunt mult mai bine

folosite de statele cu teritorii întinse. „Istoria vremurilor noastre pare să reflecte, cu un sentiment malign al fatalității, tendința către crearea unor imperii și a unor superstate, prezise de unii precum Ratzel, Spengler și Mackinder[170].” Desigur, epoca postindustrială, cu accentul pus pe micime – microcipuri, telefoane mobile, explozibili plastici –, le-a conferit putere nu numai statelor mari, ci și unor indivizi și grupuri apatride, nefăcând altceva decât să complice și să tensioneze și mai tare geopolitica. Dar Strausz-Hupé intuiește unele dintre acestea în discuția sa despre frontiere, la care ajunge din cauza răstălmăcirii de către Haushofer a celor afirmate de Curzon în privința lor.

În ciuda nihilismului lui Haushofer, Strausz-Hupé nu se lasă intimidat în așa hal încât să-l demaște de la bun început. Pentru că însăși existența frontierelor denotă o lume asediată de divizările politice și militare. „Statul suveran înseamnă forță organizată – cel puțin prin originile sale. Istoria lui începe prin război. Prin urmare, frontierele sale, indiferent dacă sunt «bune» sau «rele», sunt în primul rând frontiere strategice”, scrie Strausz-Hupé, care alege în mod foarte inspirat un citat din Curzon, unde acesta notează că războaiele de la frontiere vor spori numeric și ca intensitate pe măsură ce „planeta locuibilă se micșorează”, etapă în care „ambițiile unui stat vor ajunge într-un conflict acut și ireconciliabil cu cele ale altui stat”.[171] Cu alte cuvinte, Haushofer nu greșește întru totul profețind conflictul perpetuu. Chiar și după război, tragedia condiției umane va lăsa prea puțin răgaz de revenire. Simpla suprapopulare a planetei în ultimele decenii, combinată cu progresele tehnologiei militare, care a făcut ca timpul și spațiul să intre în colaps, conduce la certitudinea că va exista o criză a „spațiului” pe harta lumii.[172] Această criză vine ca o consecință a ideii lui Mackinder cu „sistemul închis”. Să remarcăm că aceasta sporește insistența argumentului lui Strausz-Hupé cum că America, în care el vede ultima resursă a binelui într-o lume a marilor puteri, nu-și va putea permite niciodată să se retragă din geopolitică. Pentru că geopolitica și competiția pentru „spațiu” sunt eterne. Statele liberale vor fi nevoite să se pregătească pentru această încercare suplimentară, dacă nu vor să le lase cale liberă de manifestare unora ca Haushofer.

162 Vezi Strausz-Hupé (1942), pp. 48–53; Parker (1982), pp. 178–180
163 Vezi Strausz-Hupé (1942), pp. 59–60
164 Vezi Strausz-Hupé (1942), pp. 60–61, 68–69
165 Vezi Strausz-Hupé (1942), pp. 142, 154–155
166 Vezi Strausz-Hupé (1942), pp. 85, 101, 140, 197, 220

167 Vezi Herwig (1999), p. 233
168 Vezi Blouet (1987), pp. 190–191
169 Vezi Strausz-Hupé (1942), p. 264
170 Vezi Strausz-Hupé (1942), p. 191
171 Vezi Strausz-Hupé (1942), pp. 196, 218
172 Vezi Bracken (1999), p. 30

CAPITOLUL 6

TEORIA *RIMLAND*-ULUI (A ȚĂRMURILOR)

Robert Strausz-Hupé nu a fost singurul naturalizat american care să-şi avertizeze, în timpul războiului, concetățenii de nevoia de a lua geopolitica din mâinile naziştilor, de a-i restabili reputația şi a o pune la lucru în folosul Statelor Unite. Nicholas J. Spykman s-a născut în 1893, la Amsterdam. În timpul Primului Război Mondial, când Țările de Jos au rămas neutre, el a călătorit mult în calitate de corespondent străin în Orientul Apropiat (din 1913 până în 1919) şi în Orientul Îndepărtat (în anii 1919 şi 1920). După război, a studiat la Universitatea din California, Berkeley, unde şi-a obținut şi licența şi unde apoi a predat, după care a trecut la Universitatea Yale, unde în 1935 a fondat Institutul de Studii Internaționale.[173] Spykman le-a inoculat studenților săi o conştiință a geografiei ca principal mijloc de a evalua primejdiile şi oportunitățile cu care țara sa de adopție se confrunta în lume. El a murit de cancer în 1943, la vârsta de 49 de ani, dar nu înainte să fi publicat, în anul anterior, cartea *Strategia în politica mondială a Americii. Statele Unite şi echilibrul de putere*, care, chiar mai mult decât scrierile lui Mackinder, le oferă cititorilor un cadru de înțelegere a lumii de după Războiul Rece. Spykman, care i-a fost practic ulterior lui Mackinder, l-a adus la zi pe acesta în anumite privințe.

Pe aceeaşi linie ca Strausz-Hupé, Morgenthau, Henry Kissinger şi alți europeni care au emigrat în America în deceniile de mijloc ale secolului XX şi au adus cu ei realismul într-o țară care le oferise refugiu, dar pe care ei o simțeau ca fiind primejdios de naivă, Spykman a respins de la bun început idealismul şi sentimentalismul atât de caracteristice unei mari părți din gândirea nord-americană. Totul ține de geografie, argumenta el. Statele Unite erau o mare putere mai puțin datorită ideilor pe care le promovau şi mai mult pentru că, având acces direct la oceanele Pacific şi Atlantic, erau „cel mai favorizat dintre toate statele lumii în materie de amplasare”.[174] La Spykman, lipsa de milă a hărții şi consecința ei, lupta pentru spațiu, nu cunosc momente de respiro. „Societatea internațională […] este o societate fără o autoritate centrală, care să mențină legea şi ordinea”, scrie el. Cu alte cuvinte, se află într-o stare de anarhie. Drept care toate statele trebuie să lupte pentru autoconservare. Oamenii politici pot să militeze pentru valori universale precum justiția, dreptatea şi toleranța, dar numai în măsura în care nu afectează lupta pentru putere, care pentru el e sinonimă cu supraviețuirea: „Dorința de putere nu are drept scop atingerea unor valori morale; valorile morale sunt folosite pentru a facilita obținerea puterii”. O asemenea afirmație putea foarte bine să fi fost făcută de Karl Haushofer, iar

această realitate e de-a dreptul tragică. Dar așa ceva nu trebuie să ne împiedice să vedem diferența fundamentală dintre cei doi. Spykman, precum Mackinder și Strausz-Hupé, crede în „siguranța” pe care o dă „o putere echilibrată”, nu în dominație. Din această diferență decurg toate celelalte. Pentru că „echilibrul de putere”, afirmă Spykman cu mare atenție, corespunde cu „legea naturii și morala creștină”, de vreme ce menține pacea.[175]

Dacă Strausz-Hupé se axează pe teoria geopolitică nazistă și, făcând acest lucru, îl apără pe Mackinder, Spykman se ocupă la modul general de harta lumii și face o proiecție a dominației naziste, schițând și configurațiile de putere ale unei lumi postbelice pe care el, unul, nu a apucat s-o trăiască. Pentru început, oferă o explicație geografică a felului în care Statele Unite au ajuns o mare putere.

*

„Istoria – spune Spykman – se face la latitudini temperate”, unde prevalează un climat moderat, „și, pentru că foarte puțin din tot uscatul emisferei sudice se află situat în zona respectivă, istoria se face la latitudinile temperate ale emisferei nordice”. Nu-i vorba că Africa subsahariană și tot ce înseamnă conul sudic al Americii de Sud n-ar conta, pentru că ele contează mult mai mult în zilele noastre decât în trecut, de vreme ce transporturile și tehnologia de comunicații au făcut în așa fel încât orice loc de pe pământ să afecteze orice alt loc; e vorba despre faptul că ele au totuși un impact global mult mai mic decât alte locuri din emisfera nordică, mai cu seamă din zona temperată nordică. James Fairgrieve, un cvasicontemporan al lui Mackinder, explică lucrurile astfel: din cauza lipsei de energie solară prin comparație cu tropicele, oamenii care trăiesc în zonele temperate sunt nevoiți să muncească mai mult pentru a se adapta diferitelor tipuri de vreme, iar diferențele sezoniere de temperatură creează momente bine definite pentru semănat și pentru cules; astfel, în zonele temperate, oamenii „se dezvoltă din ce în ce mai mult”. Totodată, dacă la Polul Sud avem un uriaș continent înconjurat de o zonă oceanică neîntreruptă, la Polul Nord avem un ocean înconjurat de o zonă aproape neîntreruptă de uscat – acel uscat unde oamenii au demonstrat cea mai mare productivitate. Strausz-Hupé este și mai precis în această privință: el ne spune că istoria se face „între douăzeci și șaizeci de grade latitudine nordică”. Această zonă include America de Nord, Europa, Orientul Mijlociu extins și Africa de Nord, cea mai mare parte a Rusiei, China și grosul Indiei. „Brâul de sălbăticie” al lui Mackinder corespunde, în linii mari, acestei împărțiri, cuprinzând *Heartland*-ul și zonele marginale adiacente ale

Eurasiei. Esențial în privința Statelor Unite este, în acest sens, faptul că, fiind situate mai jos de regiunile arctice canadiene, ele ocupă ultima porțiune de mari dimensiuni, relativ compactă și goală, din zona temperată, care nu cunoscuse civilizația urbană înainte de perioada Iluminismului european. Mai mult, susține Spykman, prosperitatea inițială cunoscută de America se datorează Coastei de Est, cu estuarele și neregularitățile ei, care au furnizat „nenumărate amplasamente favorabile pentru porturi”.[176] În ultimă instanță și privind lucrurile astfel, geografia a fost cel dintâi susținător al libertății americane.

Marea poziție de putere a Statelor Unite se datorează statutului de hegemon regional pe care această țară îl deține în emisfera vestică, având – cum spune Spykman – „putere de rezervă pentru activități din afara Lumii Noi”, în așa fel încât reușește să afecteze echilibrul de putere din emisfera estică.[177] Acest lucru nu-i de colo și este ceva ce Statele Unite n-ar trebui să considere de la sine înțeles, pentru că-și trage rădăcinile din specificitatea geografiei Americii Latine. Nici o altă națiune din lume, nici măcar China sau Rusia, nu este hegemon de proporțiile unei întregi emisfere. Pentru a explica în ce mod s-a ajuns aici, Spykman aduce America Latină – în mare măsură ignorată de Mackinder – în discuția despre geopolitică. Dată fiind concentrarea lui Mackinder pe Eurasia, și mai cu seamă pe *Heartland*-ul ei, acest autor este esențial pentru înțelegerea geografiei Războiului Rece; în același timp, Spykman vine cu o concepție mai organică asupra întregului glob și se face astfel mai interesant decât Mackinder într-o epocă în care orice loc din lume poate să afecteze orice alt loc din lume.

Inima geografică și strategică a Lumii Noi este ceea ce Spykman numește „Mediterana americană”, adică Marea Caraibilor extinsă, incluzând Golful Mexic. Așa cum Atena și-a impus efectiv controlul asupra arhipelagului grecesc dominând Marea Egee, iar Roma a preluat conducerea lumii occidentale dominând Mediterana europeană, la fel și America, explică Spykman, a devenit o putere mondială când a reușit, în sfârșit, în cursul războiului hispano-american din 1898, să capete un control incontestabil asupra „mării de mijloc” – a Caraibilor – în locul statelor coloniale europene, ceea ce avea să-i permită construirea Canalului Panama la scurt timp după aceea. „Nici o amenințare serioasă la adresa poziției Statelor Unite nu se poate ivi în regiunea respectivă”, afirmă Spykman despre bazinul caraibian. „Insulele sunt de mici dimensiuni, iar topografia Americii Centrale, asemănătoare celei a Peninsulei Balcanice, favorizează unitățile politice mici. Chiar și țările de mari dimensiuni, cum sunt Mexicul, Columbia și Venezuela, sunt împiedicate de topografie, de climat și de absența materiilor prime strategice să devină mari puteri navale.” Marina

Statelor Unite poate să impună o blocadă asupra fruntariilor răsăritene ale Mării Caraibilor şi să le taie acestor ţări legăturile cu pieţele mondiale, drept care toate sunt, în ultimă instanţă, dependente de Statele Unite. Tăria lui Spykman, precum şi a celorlalţi gânditori pe care-i prezint eu aici rezidă în capacitatea de a vedea dincolo de harababura evenimentelor curente şi de a scoate la iveală adevăruri esenţiale. Şi adevărul geografic esenţial în privinţa emisferei vestice, spune el, constă în faptul că divizarea dinăuntrul ei nu este cea dintre America de Nord şi America de Sud, ci dintre zona de la nord de jungla ecuatorială dominată de Amazon şi zona de la sud de ea. Rezultă că Venezuela şi Columbia, precum şi Guyanele, deşi situate pe coasta nordică a Americii de Sud, fac parte funcţional din America de Nord şi ţin de Mediterana americană. Din punct de vedere geopolitic, lumea lor este Marea Caraibilor, aşa încât au prea puţin de-a face cu ţările de la sud de jungla amazoniană, chiar dacă împart cu ele acelaşi continent: pentru că, la fel ca Mediterana europeană, şi cea americană uneşte, nu divizează. La fel cum Africa de Nord reprezintă un element al lumii mediteraneene, dar este împiedicată să facă parte din Africa propriu-zisă din cauza deşertului Sahara, coasta nordică a Americii de Sud face parte din lumea caraibiană şi este despărţită de America de Sud propriu-zisă de către geografie. Spykman lămureşte:

> Lanţurile muntoase care se rup din Anzi către est separă bazinul Amazonului de văile fluviilor Magdalena şi Orinoco şi formează graniţele sudice ale Guyanelor. Dincolo de ele se întind jungla enormă şi de nepătruns şi pădurile tropicale din valea fluviului Amazon. Acesta şi afluenţii săi oferă un excelent sistem de comunicaţii de la vest la est, dar nu furnizează şi o cale de transport pentru deplasările pe direcţia nord–sud.[178]

Cât priveşte jumătatea sudică a Americii de Sud, geografia lucrează în aşa fel încât să-i marginalizeze importanţa geopolitică, continuă Spykman. Coasta de vest a Americii de Sud e strivită între Oceanul Pacific şi munţii Anzi, cei mai înalţi din lume după nodul compus din masivele Himalaya, Karakorum şi Pamir, care despart China de subcontinentul indian. Văile care străbat Anzii sunt puţine şi înguste prin comparaţie cu cele care străbat munţii Apalaşi, oferindu-i Coastei de Est a Statelor Unite acces către vest. Râurile nu sunt navigabile, motiv pentru care ţări precum Chile şi Peru, situate la o distanţă de opt mii de mile marine de Asia de Est, de-a curmezişul Pacificului, şi la multe mii de mile de ambele coaste ale Statelor Unite, sunt departe de principalele canale de comunicaţie şi de migraţie istorică şi deci nu-şi pot alcătui forţe navale mari. Numai centrul şi sudul statului Chile se află în zona temperată, plus că, aşa cum inspirat a glumit odată Henry Kissinger, Chile e ca un pumnal înfipt în Antarctica. Iar coasta de

est a Americii de Sud este şi ea îndepărtată şi izolată. Dat fiind că America de Sud nu se află direct sub America de Nord, ci către est faţă de ea, părţile intens populate ale coastei atlantice sud-americane, de la Rio de Janeiro până la Buenos Aires – aflate departe spre sud, dincolo de pădurile impenetrabile de pe Amazon –, nu se află mai aproape de New York decât de Lisabona. Dominând Mediterana americană şi fiind despărţite de grosul Americii de Sud prin distanţele epuizante şi printr-o centură lată de păduri tropicale, Statele Unite n-au prea mulţi competitori în propria emisferă. Conul sudic al Americii de Sud, scrie Spykman, este în mai mică măsură un „vecin continental" şi mai degrabă un „teritoriu de peste mări".[179]

Dar există şi o latură negativă în toată această poveste. Da, bazinul Caraibilor uneşte, nu divizează, iar traseul cocainei şi al marijuanei pornite din Columbia şi care ajung în Statele Unite prin America Centrală şi Mexic demonstrează practic această aserţiune. Aşa-numitul război al drogurilor este o lecţie dură de geografie, care acum ameninţă Statele Unite în propria curte emisferică din spate. Acelaşi lucru este valabil şi în privinţa radicalismului antiamerican populist al dictatorului venezuelean Hugo Chávez, care a reprezentat un afront la interesele globale americane nu numai pentru că s-a aliat cu Iranul şi cu Rusia, ci pentru că s-a aliat cu Iranul şi Rusia de pe poziţia lui înaltă din bazinul Caraibilor; dacă ţara lui s-ar fi aflat mai jos de pădurile tropicale amazoniene, în conul sudic al Americii de Sud, n-ar fi reprezentat o primejdie atât de mare. Globalizarea – era informaţiei, anularea distanţelor, explozia în materie de migraţie a forţei de muncă dinspre ţările tinere din punct de vedere demografic în ţările încărunţite la acest capitol – a obligat Statele Unite la o relaţie mai strânsă, dar nu şi mai cordială cu o Americă Latină instabilă politic, dar care se află situată de jur împrejurul Mării Caraibilor. Această mare, dacă mai demult era dominată fără doar şi poate de Marina Statelor Unite şi altminteri despărţită de curentele principale din societatea americană, astăzi face parte din însuşi scheletul vieţii din America. Viziunea lui Spykman a anticipat aceste evoluţii, chiar dacă, bineînţeles, el nu le-ar fi putut prezice trăsăturile specifice.

Cum Spykman a scris, asemenea lui Strausz-Hupé, în toiul celui de-al Doilea Război Mondial, înainte ca balanţa confruntării să se fi înclinat în favoarea taberei Aliaţilor, ameninţarea globală reprezentată de nazişti era principala lui preocupare. Prin urmare, despărţirea Statelor Unite de partea sudică a Americii de Sud i se părea de o importanţă geografică de prim rang: pentru Statele Unite era un avantaj strategic faptul că nu erau obligate să preia

controlul regiunii la fel cum era necesar să o facă în bazinul Mării Caraibilor; dar era și o vulnerabilitate, izvorâtă din faptul că n-ar fi avut nici un avantaj de ordin geografic în cazul în care regiunea cu pricina s-ar fi văzut amenințată de vreun adversar din Europa. Iar conul sudic, de la Rio de Janeiro înspre sud – ceea ce Spykman numește „zona echidistantă" –, includea terenurile agricole cele mai productive ale continentului sud-american, trei sferturi din populația lui și orașele mari ale celor mai importante două republici sud-americane ale vremii, Brazilia și Argentina. Chiar și acceptând ideea că acest con sudic ar fi fost nesemnificativ prin comparație cu Eurasia, Spykman tot era preocupat de eventualitatea ca zona să devină parte a unei strategii de încercuire adoptate de vreuna dintre puterile ostile Statelor Unite. În aceeași măsură în care geografia celor două Americi îngăduise înălțarea Statelor Unite la rangul de hegemon emisferic, divizarea nordului liber de sudul dominat de puterile Axei ar fi însemnat anularea dominației de la început. „Mulți dintre izolaționiști – scria Spykman – au acceptat politica de apărare la nivelul emisferei pentru că li s-a părut o metodă de a evita conflictul direct cu Germania, dar au scăpat din vedere faptul că, și în ipoteza că Statele Unite ar fi putut evita războiul cu Germania pentru recâștigarea Europei, nu ar fi putut evita o confruntare cu Germania pentru hegemonia asupra Americii de Sud."[180]

Chiar dacă puterile Axei aveau să fie înfrânte în război, avertismentul lui Spykman stă și acum în picioare, din alt punct de vedere. Europa, Japonia și China, toate trei au dezvoltat schimburi comerciale serioase cu zona echidistantă a lui Spykman, și nu există nici un fel de garanții că Statele Unite vor mai rămâne puterea exterioară dominantă într-o regiune al cărei comerț cu americanii se află la un procent de sub 20% din total și în care timpul de zbor de la New York la Buenos Aires este de unsprezece ore, la fel ca din Statele Unite până în Orientul Mijlociu. Cu toate că obsesia lui Spykman era ca războiul să fie câștigat, concentrarea lui obstinată asupra geografiei a reușit să ne arate lumea în care trăim în prezent.

*

Spykman era cu o generație mai tânăr decât Mackinder, așa că și-a format un cadru de referință și de inspirație din scrierile geografului englez. America Latină constituia, pentru el, o tangentă prelungită la preocuparea centrală, Eurasia, pe care o împărtășea cu același Mackinder. Scrierile acestuia din urmă se referă la lupta puterii terestre dominate de *Heartland* împotriva puterii maritime, cea dintâi aflându-se într-o poziție privilegiată. În acest punct,

Spykman recunoaşte esenţialmente influenţa spirituală a lui Mackinder – chiar dacă fiecare dintre ei a evaluat altfel importanţa comparativă a puterilor maritimă şi terestră:

> De două sute de ani, de pe vremea lui Petru cel Mare, Rusia s-a străduit să străpungă blocada statelor învecinate cu ea şi să ajungă la ocean. Geografia şi puterea maritimă i s-au pus în mod constant împotrivă.[181]

Spykman descrie *Heartland*-ul ca fiind vag sinonim cu Uniunea Sovietică, mărginită de mările Arcticii blocate de gheţuri înspre nord, din Norvegia până în Orientul Îndepărtat rusesc; mărginită de munţi înspre sud, de la Carpaţii din România, trecând prin platourile din Anatolia, Iran şi Afghanistan şi cotind apoi înspre nord-est, către masivul Pamir, munţii Altai, podişul Mongoliei şi, în fine, Manciuria şi Coreea. Pentru Spykman, aceasta era geografia-cheie a lumii, pentru care aveau să se dea în permanenţă lupte. Înspre nord şi în interiorul acestei centuri de munţi şi podişuri se întindea *Heartland*-ul; înspre sud şi în afara centurii se aflau giganţii demografici: Europa, Asia de Sud, Asia de Sud-Est, China şi Japonia, precum şi Orientul Mijlociu bogat în petrol. Aceste regiuni învecinate cu *Heartland*-ul, şi mai ales litoralurile lor, au fost numite de Spykman ţărmuri *(Rimland)*. El susţinea că nu *Heartland*-ul lui Mackinder, ci ţărmurile constituiau cheia politicii mondiale pentru că, dincolo de faptul că dominau întreaga Eurasie, ele erau şi orientate către mare, prin urmare esenţiale pentru contactul cu lumea exterioară.[182]

Desigur, amândoi vorbesc, de fapt, despre acelaşi lucru: cine deţine controlul asupra *Heartland*-ului, spune Mackinder, se află în postura cea mai favorabilă pentru a pune mâna şi pe *Rimland*, ceea ce ulterior conduce, prin intermediul puterii maritime, la dominaţia mondială: „Dacă ne gândim la o perspectivă îndelungată – scrie el –, nu trebuie, oare, să ţinem cont de posibilitatea ca o parte semnificativă a Marelui Continent să fie unită într-o bună zi sub un singur sceptru şi că ar putea deţine şi o putere maritimă invincibilă?” Acesta, de bună seamă, a şi fost visul Uniunii Sovietice: să înainteze până la ţărmurile cu ape calde ale Oceanului Indian, invadând Afghanistanul şi căutând să destabilizeze Pakistanul în anii 1980, combinând astfel puterea maritimă cu puterea terestră.[183]

Totuşi, punând accentul pe *Rimland*, Spykman are aici un uşor avantaj. Dată fiind actuala stare a lumii, cu răsturnări în *Rimland*-ul Orientului Mijlociu extins şi cu tensiuni peste tot în Asia de Sud şi în peninsula Coreea, Spykman pare aproape contemporanul nostru, cu preocuparea lui faţă de *Rimland* şi cu viziunea lui ceva mai complexă în materie de geopolitică. Pentru că majoritatea teoriilor

lui Mackinder izvorăsc din lumea cunoscută de el, de la începutul secolului XX și din Primul Război Mondial, pe când raționamentul lui Spykman se bazează pe fapte dintr-un război ulterior, în care *Heartland*-ul se afla în mâinile unui stat aliat, Rusia sovietică, și deci nu constituia o problemă, în vreme ce *Rimland*-ul era, într-adevăr, periclitat de puterile Axei.

Și, chiar dacă puterile Axei au pierdut războiul, confruntarea pentru *Rimland* a continuat și pe timpul Războiului Rece. Uniunea Sovietică a constituit marea putere din *Heartland* care a amenințat *Rimland*-ul din Europa, din Orientul Mijlociu, din peninsula Coreea și din alte părți și care s-a confruntat cu puterea maritimă a Occidentului. Drept consecință, politica de „îngrădire" din perioada Războiului Rece împotriva Uniunii Sovietice, enunțată în 1946 de către diplomatul George Kennan, expert în materie de Rusia, în așa-numita Telegramă Lungă trimisă de el de la Moscova, avea un aer deopotrivă spykmanian și mackinderesc. „Îngrădire" este denumirea dată de puterea maritimă periferică la ceea ce puterea terestră din *Heartland* numește „încercuire".[184] Atât apărarea Europei Occidentale, a Israelului, a statelor arabe moderate, a Iranului de sub conducerea șahului, cât și războaiele din Afghanistan și din Vietnam au urmărit împiedicarea unui imperiu comunist de a-și extinde controlul dinspre *Heartland* către *Rimland*. În lucrarea sa esențială, intitulată *Armele nucleare și politica externă*, publicată în 1957, Henry Kissinger, pe atunci destul de tânăr, scrie că „războiul limitat reprezintă singura modalitate de a împiedica blocul sovietic, cu niște costuri acceptabile, să cotropească arealele periferice ale Eurasiei", mai ales în condițiile în care, continuă Kissinger, Uniunea Sovietică, în calitatea ei de putere care stăpânește *Heartland*-ul, posedă „căi de comunicație interioare", care-i permit să-și concentreze o forță semnificativă „în orice punct de la propria-i periferie".[185] Polonia, Iranul, Afghanistanul, Vietnamul sunt toate câmpuri de bătălie în istoria Războiului Rece situate la periferia comunismului sovietic sau chinez. Aceasta era lumea lui Mackinder, văzută prin sensibilitatea lui Spykman.

*

Când Spykman privește din perspectiva anului 1942 către perioada ulterioară celui de-al Doilea Război Mondial, vedem de ce previziuni anxioase este capabilă disciplina geografiei. Chiar în timp ce Aliații pierd teren, și distrugerea definitivă a mașinii de război a lui Hitler constituie prioritatea absolută, Spykman își face griji legate de implicațiile pe care le-ar avea demilitarizarea Germaniei. „Un stat rus de la Ural până la Marea Nordului –

explică el – nu poate reprezenta o ameliorare semnificativă faţă de un stat german de la Marea Nordului până la Ural.” Eventualele aerodromuri ruseşti pe ţărmurile Canalului Mânecii ar fi la fel de periculoase pentru securitatea Marii Britanii ca aerodromurile germane. De aceea, o Germanie puternică avea să fie necesară după eliminarea lui Hitler. Mai mult decât atât, chiar dacă Statele Unite mai aveau în faţă alţi trei ani de lupte încrâncenate pentru insule cu casta militară japoneză, Spykman recomanda, pentru perioada postbelică, o alianţă cu Japonia împotriva puterilor continentale a Rusiei şi, mai ales, a Chinei aflate în plin progres. Japonia este pentru el un importator de alimente şi un slab producător de ţiţei şi de cărbune, dar are, în schimb, o veche şi măreaţă tradiţie navală, drept care este şi vulnerabilă, şi utilă. Ca o naţiune insulară mare situată nu prea departe în largul coastelor Asiei de Est, ea poate să servească, pentru Statele Unite, aceeaşi funcţie pe care o serveşte Marea Britanie în Europa. Spykman subliniază necesitatea unei alianţe cu Japonia împotriva unei Chine puternice, chiar dacă, la începutul anilor 1940, China era slabă şi copleşită de distrugerile provocate de militarii japonezi:

> O Chină modernă, revitalizată, militarizată […] va fi o ameninţare nu numai pentru Japonia, ci şi pentru poziţia puterilor occidentale în Mediterana asiatică. China va deveni o putere continentală de dimensiuni gigantice şi va deţine controlul asupra unei porţiuni vaste din litoralul acelei mări mediane. Poziţia ei geografică va fi similară celei a Statelor Unite în raport cu Mediterana americană. Când China se va întări, prezenţa ei economică din acest moment în respectiva regiune va căpăta, fără doar şi poate, accente politice. Se poate foarte bine imagina ziua în care această mare va fi controlată nu de puterea maritimă britanică, americană sau japoneză, ci de puterea aeriană chineză.[186]

Poate că observaţia cea mai grăitoare a lui Spykman are legătură cu Europa. La fel cum se opune atât dominaţiei germane, cât şi celei ruseşti asupra Europei, el se opune şi unei Europe unite, indiferent de circumstanţe. Spykman consideră că un echilibru de putere între statele europene e mai avantajos intereselor americane decât o federaţie europeană, chiar dacă aceasta ar urma să se constituie paşnic şi democratic: „O Europă federală – scrie el – ar constitui o aglomerare de forţe care ar modifica pe de-a-ntregul semnificaţia noastră ca putere atlantică şi ne-ar slăbi considerabil poziţia în emisfera vestică”. De vreme ce Uniunea Europeană încă se mai află într-o fază intermediară de dezvoltare, cu lideri naţionali puternici, care aplică politici externe coordonate, dar, în ultimă instanţă, independente, în ciuda creării unei zone a monedei unice, este prea devreme să judecăm predicţia lui Spykman. Şi totuşi, de pe acum se poate vedea că, pe măsură ce Europa devine tot mai unită, tensiunile dintre ea şi Statele Unite sporesc. Un superstat european autentic, având sub controlul său forţe armate

unite și o politică externă unică, ar deveni atât un concurent redutabil pentru Statele Unite, cât și, eventual, puterea din afară dominantă în zona echidistantă din sudul Americii de Sud.[187] (Sigur că prezenta criză financiară din Europa face ca perspectiva tocmai formulată să fie îndoielnică.)

În acest punct, Spykman este într-un dezacord considerabil cu Mackinder și cu politica de îngrădire din timpul Războiului Rece.[188] Aceasta din urmă, care încurajează o Europă unită ca zăgaz în calea expansiunii comuniste sovietice, își avea rădăcinile deopotrivă în idealurile liberale ale unei societăți libere și în geopolitică. Când scria Telegrama Lungă, George Kennan își exprima credința în modul de viață occidental, despre care era convins că avea să supraviețuiască structurilor totalitare ale comunismului de tip sovietic. De-aici urma, în mod firesc, nevoia de a încuraja statele europene care împărtășeau aceste idei în eforturile lor de a crea o uniune politică și economică. Spykman dovedește însă și mai mult sânge rece decât Kennan, care era, el însuși, un realist convins. Spykman pur și simplu nu lasă nici un element care nu are de-a face cu geografia să pătrundă în analiza lui. Spre deosebire de Haushofer, problema nu este că el n-ar crede în democrație și într-o societate liberă; mai degrabă, problema este că nu simte că existența unei asemenea societăți ar avea de jucat vreun rol important în analiza geopolitică. El nu-și asumă sarcina de a face lumea mai bună, ci se mulțumește să spună ce crede că se întâmplă în lume. Această sensibilitate cu privire glacială îi îngăduie să vadă până dincolo de Kennan și de Războiul Rece. Așa se face că, în 1942, el pare a scrie despre ziua de astăzi:

> Numai oamenii de stat care-și gândesc politica și strategia în termenii unui pământ rotund și ai unui război tridimensional își pot salva țările de situația de a fi marginalizate către flancurile cele mai îndepărtate. Odată puterea maritimă suplimentată cu puterea aeriană și odată mobilitatea redevenită esența războiului, nici o regiune de pe glob nu va mai fi prea îndepărtată și lipsită de importanță strategică, prea izolată și nebăgată în seamă de calculele politicilor de putere.[189]

Cu alte cuvinte, datorită puterii aeriene și capacității expediționare, în special a militarilor americani, de a se desfășura oriunde foarte rapid, întregul glob intră la socoteală în jocul de putere. Numai că în acest joc nu sunt implicate doar SUA, ci toată lumea din „sistemul închis” al lui Mackinder, grație tehnologiilor de comunicație cu care puterea aeriană e strâns legată. Totuși, planeta întreagă formează un sistem mult prea mare pentru a fi dominată de un singur hegemon, drept care, scrie Spykman, va exista, „la nivel regional, o descentralizare a puterii”, fiecare dintre ariile mari afectându-le pe celelalte. El intuiește o lume a hegemonilor multipli, similară cu multipolarizarea despre care

vorbim cu toții în prezent și care există deja în sens economic și politic, dar nu și militar propriu-zis, date fiind marile distanțe care despart Statele Unite de alte structuri militare naționale. Dar o viitoare lume de mastodonți regionali precum Statele Unite, Uniunea Europeană, China, India și Rusia – plus puteri de rang mijlociu, precum Turcia, Iranul, Indonezia, Vietnamul, Brazilia – nu va face decât să-i confirme spusele lui Spykman.[190]

Care ar fi dinamica unei asemenea lumi? Spykman practică futurologia în cel mai strict sens al termenului, privind hărțile din perspective diferite. Cele mai interesante proiecții ale sale au de-a face cu o hartă a nordului polar: „Două trăsături distincte ies în relief încă de la prima vedere: concentrarea maselor terestre în emisfera nordică și întinderea lor, în formă de stea-de-mare, dinspre centrul constituit de Polul Nord către Africa și Capul Bunei Speranțe către America de Sud și Capul Horn, respectiv către Australia”. Privind această proiecție, uscatul este aproape oriunde privești; în schimb, dacă te uiți la o proiecție dinspre sudul polar, vezi aproape numai apă în toate direcțiile. Harta nordului polar ne arată cât de apropiate sunt continentele nordice unul de altul și cât de îndepărtate par continentele sudice. Sigur că, într-o asemenea proiecție, distanța dintre continentele sudice este una exagerată, însă, chiar și așa, harta demonstrează la modul simbolic cât de departe sunt Australia de America de Sud și America de Sud de Africa. Astfel, relația geografică strânsă dintre America de Nord și Europa este una dinamică și constituie „fundamentul politicii mondiale”, în timp ce relațiile similare dintre continentele sudice sunt de mult mai mică importanță. Spykman nu afirmă că America de Sud și Africa sunt nesemnificative în sine și pentru sine, ci numai că relațiile dintre ele nu contează prea mult. America de Sud și Africa devin semnificative pentru geopolitică numai prin intermediul relațiilor stabilite între fiecare dintre ele și continentele nordice. Dar adevăratul mesaj al acestei analize a hărții nordului polar este relația organică dintre America de Nord și Eurasia. Ne gândim la imensitatea Pacificului care desparte coasta de vest a Americii de Nord de Asia de Est. În schimb, ruta polară indică faptul că nu-i nevoie de nimic altceva decât să zbori spre nord până în Alaska, iar de acolo spre sud, în lungul Extremului Orient rusesc, până în zonele cu climă temperată ale Japoniei, Coreei și Chinei. Arctica, mai ales dacă se va mai încălzi, va da în deceniile următoare un sens nou puterii maritime, dar mai ales puterii aeriene. Transporturile la viteze supersonice ar putea reduce cu două treimi distanțele dintre Coasta de Vest a Statelor Unite și marile orașe din Asia. Folosirea din ce în ce mai frecventă a rutelor polare va avea darul de a reuni Statele Unite, Rusia și China într-o și mai strânsă

îmbrățișare decât cea din prezent. Geografia, cu cât va fi mai accesibilă, cu atât va deveni, oricât ar părea de ciudat, mai importantă.[191] Înțeleasă ca o demolare a zidurilor despărțitoare, globalizarea va avea drept consecință o sporire cantitativă și calitativă a contactelor, ceea ce va face cu atât mai plauzibile atât conflictele politice, cât și cooperarea.

Mackinder susține că, odată lumea devenită „un sistem politic închis, realitatea geografică supremă se va face resimțită din plin”.[192] Spunând asta, el se referă la recunoașterea Insulei Lumii drept o singură unitate geopolitică, America de Nord fiind cel mai important continent-satelit în mările înconjurătoare. Mackinder vorbește aici despre emisfera nordică, de vreme ce ea include întregul uscat al Eurasiei și o bună parte din cel al Africii – componentele a ceea ce el numește Insula Lumii. Teoria lui Spykman privitoare la *Rimland* se potrivește foarte bine cu acest scenariu, Europa, Orientul Mijlociu, subcontinentul indian și Orientul Îndepărtat luate laolaltă dominând suprafața maritimă neîntreruptă din jurul Eurasiei – adică oceanele Indian și Pacific – și sprijinindu-se pe uriașele populații care le ocupă, pe dezvoltarea lor economică și pe resursele de hidrocarburi. Împreună, toate aceste regiuni de coastă echilibrează puterea terestră a Rusiei, chiar și în ipoteza că Rusia s-ar bucura de apele în continuă încălzire ale mărilor ei din regiunile arctice.[193] La fel cum Arctica va deveni un furnicar de vapoare și avioane care vor lega America de Nord de partea nordică a Insulei Lumii, Oceanul Indian extins va forma o placă turnantă maritimă a traficului comercial și militar al aceleiași Insule a Lumii, legând Africa de Orientul Mijlociu și de Asia de Est.

Chiar și așa, *Rimland*-ul eurasiatic nu va fi unit în sensul politic strict al termenului. Într-o lume de hegemoni regionali multipli, pericolul care-i preocupă atât pe Mackinder, cât și pe Spykman – și anume ca o singură putere terestră să domine Eurasia sau ca o singură putere maritimă să domine *Rimland*-ul Eurasiei – nu se întrevede la orizont. Nici măcar chinezii, a căror putere maritimă este în continuă creștere, nu par capabili să realizeze așa ceva, confruntându-se mereu cu forțele navale americane, indiene, japoneze, australiene și ale altor state. Vom vedea totuși că o lume de aranjamente politice subtile, în care comerțul și economia vor eroda puterea strict militară, va rămâne o lume a geopoliticii guvernate de geografie, îndeosebi în zona oceanelor, mai aglomerată ca niciodată și nicăieri. Pentru a putea observa mai bine această lume maritimă, ne vom îndrepta atenția spre un alt gânditor de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.

173 Vezi Blouet (1987), p. 192
174 Vezi Spykman (1938); Sempa (2007)
175 Vezi Spykman (1942), pp. xvii, xviii, 7, 18, 20–21, ediția Transaction Publishers din 2008
176 Vezi Spykman (1942), pp. 42, 91; Strausz-Hupé (1942), p. 169; Mackinder (1919, 1996), p. 202; Boorstin (1987, 1989), p. 246; Fairgrieve (1917), pp. 18–19, 326–327
177 Vezi Spykman (1942), p. 89
178 Vezi Spykman (1942), pp. 49–50, 60
179 Vezi Spykman (1942), p. 50
180 Vezi Spykman (1942), pp. 197, 407
181 Vezi Spykman (1942), p. 182
182 Vezi Spykman (1944), p. 43
183 Vezi Mackinder (1919, 1996), p. 51
184 Vezi Parker (1982), p. 195
185 Vezi Kissinger (1957), pp. 125, 127
186 Vezi Spykman (1942), pp. 135–137, 460, 469
187 Vezi Spykman (1942), p. 466
188 Vezi Gerace (1991)
189 Vezi Spykman (1942), p. 165
190 Vezi Spykman (1942), p. 166
191 Vezi Spykman (1942), p. 178; Wohlstetter (1968)
192 Vezi Parker (1982), p. 186
193 Vezi Kemp și Harkavy (1997), p. 5

CAPITOLUL 7

ATRACȚIA PUTERII MARITIME

În timp ce Mackinder pune accentul pe puterea terestră, datorită dezvoltării tehnologice a transporturilor pe calea ferată și pe șosele, aceeași Revoluție Industrială l-a făcut pe fostul căpitan din Marina Statelor Unite Alfred Thayer Mahan, contemporan ceva mai în vârstă al geografului englez, un campion al puterii maritime. Mahan considera puterea maritimă nu doar mai importantă decât cea terestră în lupta pentru supremație, ci și mai puțin amenințătoare pentru stabilitatea internațională. El nota că „forțele navale au o capacitate limitată de a-și extinde puterea de coerciție asupra zonelor interioare”, ceea ce face ca ele să nu reprezinte o primejdie pentru libertate, și era de părere că nu *Heartland*-ul Eurasiei constituie pivotul geografic al imperiilor, ci, dimpotrivă, oceanele Indian și Pacific funcționează precum niște balamale pentru destinele geopolitice. Oceanele îi permit unei națiuni maritime să-și proiecteze puterea de jur împrejurul *Rimland*-ului Eurasiei, influențând evoluțiile politice din zonele interioare – grație și rețelelor emergente de drumuri și căi ferate – până în profunzimile Asiei Centrale. Nicholas Spykman, care punea și el accentul pe *Rimland*-ul oceanelor Indian și Pacific, a fost în egală măsură influențat de Mahan, cum a fost și de Mackinder.

Deși Mackinder a fost fascinat de tăria Rusiei, dat fiind că aceasta controla *Heartland*-ul, Mahan, a cărui carte, *Problema reprezentată de Asia*, a precedat articolul celui dintâi, „Pivotul geografic al istoriei”, cu patru ani, a descoperit vulnerabilitatea Rusiei: distanța care o despărțea de apele calde ale Oceanului Indian. Mahan afirmă: „Distanța iremediabilă a Rusiei față de o mare deschisă a contribuit la punerea ei într-o poziție dezavantajoasă în ceea ce privește acumularea de avuție”. Și mai departe: „Astfel stând lucrurile, este firesc și cuvenit ca ea să fie nemulțumită, iar nemulțumirea ia fără întârziere forma agresiunii”. În felul acesta dezvăluie Mahan cele mai profunde trăsături psihologice – bazate, în fapt, pe geografie – ale caracterului național rusesc. El numește națiunile situate spre sud față de Rusia și spre nord față de Oceanul Indian „terenul disputat” al Asiei, „zona de conflict dintre puterea terestră a Rusiei și puterea maritimă a Marii Britanii”. (Patru decenii mai târziu, Spykman avea să numească *Rimland* aceeași zonă.) Pe terenul acesta disputat, Mahan subliniază importanța Chinei, a Afghanistanului, a Iranului și a Turciei. Nu-i de mirare că, încă din anul 1900, el reușea să identifice statele-pivot cu importanță geopolitică din perioada noastră contemporană – doar geografia rămâne imposibil de schimbat.

Dictatul geografiei a fost cel care a determinat strategia de îngrădire a Uniunii Sovietice de către centura sudică de state eurasiatice în timpul Războiului Rece, strategie care a inclus toate aceste naţiuni din *Rimland*; şi tot geografia este cea ce pune umărul la determinarea importanţei Chinei ca stat şi civilizaţie care se întinde din *Heartland*-ul eurasiatic până la apele calde ale coastelor Pacificului, după cum geografia determină statutul Afghanistanului şi al Iranului de naţiuni esenţiale din *Heartland* pentru destinul Orientului Mijlociu. Mahan a folosit cel dintâi, în 1902, termenul „Orientul Mijlociu", indicând cu ajutorul său zona dintre Arabia şi India, care se bucura de o importanţă specială pentru strategia navală. India, sublinia el, mărginită de litoralul Oceanului Indian, avându-şi spatele protejat de masivul muntos Himalaia, este esenţială pentru pătrunderea spre mare atât a Orientului Mijlociu, cât şi a Chinei. Puterea maritimă, din câte se poate observa, furnizează mijloacele mahaniene prin care Statele Unite, aflate la mare depărtare, pot influenţa Eurasia, care se află într-un „sistem închis" mackinderesc.[194]

Viziunea oceanocentrică a lui Mahan are şi ea erorile ei. Aşa cum explică Robert Strausz-Hupé în *Geopolitica…*, „În faptul că Marea Britanie şi Statele Unite se cramponau de doctrina lui Mahan, ei [Haushofer şi alţi *Geopolitik*-eri germani] au văzut o strălucită oportunitate pentru Germania. Atât timp cât acele puteri anglo-saxone făceau din acea doctrină [mahaniană] – atât de tentantă, pentru că promitea şi siguranţă, şi afaceri, ca de obicei – baza apărării lor, Germania îşi vedea asigurat exact acel spaţiu de respiro de care avea nevoie pentru a organiza războiul total".[195] Cu alte cuvinte, doctrina puterii maritime a lui Mahan, concentrându-se asupra securităţii Eurasiei integrale, nu ţinea cont suficient, oricât de agresivă ar fi fost, de capacitatea unei puteri terestre de a pune rapid sub asediu întreaga Europă, de la Peninsula Iberică până la munţii Ural.

Şi totuşi, Mahan şi-a şters urmele, pentru că a scris că „utilizarea corectă a mării şi controlul asupra ei reprezintă numai una dintre zalele acelui lanţ de schimburi prin care se acumulează avuţia".[196] Cu toate acestea, gândirea lui se potrivea mai bine expansiunii puterii maritime a Statelor Unite de-a lungul şi de-a latul lumii decât păstrării unui echilibru de putere în interiorul Europei. Mahan demonstra, în cuvintele lui Strausz-Hupé, un „imperialism robust", care vedea ca ţel suprem al puterii americane să se întindă mai mult decât „de la o mare superbă la cealaltă", precum în aşa-numitul Destin Manifest[197], adică să stăpânească şi Marea Caraibilor, şi Pacificul, ceea ce ar fi adus Statele Unite în postura de putere predominantă a lumii întregi. Mahan susţinea că o naţiune

trebuie să se extindă, altminteri intră în declin – pentru că este cu neputinţă ca o naţiune să-şi păstreze statutul şi să rămână, totodată, nemişcată. Ca tactician, se arăta deseori la fel de direct şi lipsit de nuanţă, crezând în concentrarea puterii navale printr-o supremaţie a flotei de luptă: „…adunarea în flotă a navelor de asalt”.[198]

Dar Mahan, care, începând din 1883, a publicat nouăsprezece cărţi într-un interval de douăzeci de ani, e greu de categorisit: imperialismul robust reprezintă numai una dintre laturile sale. Era şi un democrat care, în ciuda observaţiei sale că democraţiile nu sunt prietenoase cu cheltuielile militare, prefera făţiş o conducere democratică uneia monarhice. Nu considera neapărat că o flotă masivă le era absolut necesară Statelor Unite, despre care credea c-ar fi trebuit să coopereze cu Marea Britanie, de vreme ce supremaţia navală nu era cu putinţă decât în coaliţie. Războiul era, în viziunea lui, o condiţie nefirească a naţiunilor, pentru care acestea, oricât de trist ar fi fost, trebuiau să fie pregătite. Şi prevedea un sistem multinaţional de alianţe maritime care să păzească avuţia mondială. Aşadar, este important ca el să nu fie privit la modul caricatural.[199]

Mahan şi-a expus viziunea cuprinzătoare în cartea *Influenţa puterii maritime asupra istoriei, 1660–1783*, publicată în 1890, care i-a influenţat pe preşedinţii americani William McKinley şi Theodore Roosevelt – precum şi, de altfel, pe kaizerul Wilhelm al II-lea – şi a contribuit la elanul construirii de nave de dinaintea Primului Război Mondial. Mahan arăta că, marea fiind „şoseaua grandioasă” ori „vastul izlaz” al civilizaţiei, puterea navală – puterea care proteja flotele comerciale –, a reprezentat dintotdeauna factorul determinant în confruntările politice de la nivel global, mai ales în condiţiile în care „atât călătoritul, cât şi negustoritul pe apă s-au dovedit mai uşoare şi mai ieftine decât pe uscat”. Tăria argumentaţiei sale rezida deopotrivă în originalitatea şi în multilateralitatea ei.[200]

Mahan îşi începe pledoaria cu aserţiunea că „o naţiune paşnică, iubitoare de progres, nu este clarvăzătoare, iar clarviziunea e necesară pentru o pregătire militară adecvată, mai ales în aceste zile”. Dar Mahan nu este nici un aţâţător la război, nici un campion al despotismului. Ba chiar, după cum arată el, din cauza despotismului şi a unei „avariţii feroce”, nici Spania, nici Portugalia, cu toate că erau nişte mari puteri maritime, nu erau, în ultimă instanţă, şi nişte mari naţiuni. Totuşi, rămâne de văzut „dacă o guvernare democratică va avea şi previziunea, şi o acută sensibilitate în privinţa poziţiei acelei naţiuni”, ambele necesare pentru a-i ţine la respect pe adversari. Căci porturile străine prietenoase, aflate peste tot în lume, nu rămân aşa multă vreme, avertizează Mahan. Nu numai că naţiunile în

stare de pace ignoră, în general, tragedia care le pândește fiindcă nu-și cultivă o sensibilitate adecvată tragediei, dar istoricii acelor națiuni ignoră în mod deosebit marea, ignoră uriașele suprafețe ale pământului care influențează atât de mult regiunile terestre și contribuie la propria lor securitate și prosperitate. De aceea, susține el, este necesar să se scrie numaidecât despre istoria războiului naval, cu atât mai mult cu cât principiile unui asemenea război au rămas aceleași, în ciuda progreselor tehnologice, de la galerele cu vâsle până la vapoarele cu aburi (și la portavioanele cu propulsie nucleară din zilele noastre). Mahan ilustrează acest lucru printr-o analogie legată de o armată terestră:

> Când mărșăluitul pedestru a fost înlocuit de transportarea trupelor cu căruțele, când aceasta, la rândul ei, a lăsat locul transportului pe căile ferate, scara distanțelor a sporit, sau, dacă doriți, scara timpului s-a diminuat; dar principiile care dictau în ce punct avea să fie concentrată armata, în ce direcție urma să se deplaseze, ce parte din poziția inamicului trebuia să ia cu asalt, precum și protecția căilor de comunicație nu s-au schimbat.[201]

Mahan se referă la perioada din 1660, când epoca vaselor cu pânze „abia începuse”, până în 1793, adică la finalul Revoluției Americane. El subliniază că George Washington atribuise, în parte, victoria părții americane în războiul ei de independență faptului că Franța controla mările – chiar dacă aceeași Franță, cu câteva decenii mai înainte, pierduse Războiul de Șapte Ani parțial din cauza faptului că neglijase puterea maritimă. Totuși, comentariul panoramic al lui Mahan despre tactica navală, precum și exemplificările sale în legătură cu importanța esențială a mării în istoria umanității se întorc mult mai departe înapoi în timp. Faptul că romanii dețineau controlul asupra mărilor l-a forțat pe Hanibal să facă „marșul acela prelungit și periculos prin Galia, în care și-a pierdut mai bine de jumătate din trupele de veterani. De-a lungul întregului război, legiunile [romane] au circulat nestingherite și neatinse între Spania, unde se afla baza lui Hanibal, și Italia”. Istoricul arată că nu au existat mari lupte navale în timpul celui de-al doilea Război Punic, stăpânirea exercitată de Roma în bazinul Mediteranei reprezentând un factor decisiv în distrugerea Cartaginei. Dacă Marea Mediterană ar fi fost un deșert plat, scrie Mahan, iar uscatul ar fi fost munții care se înălțau din platoul deșertic, o flotă dominantă ar fi reprezentat forța capabilă să circule de-a lungul și de-a latul deșertului, de la o creastă muntoasă la alta, după bunul-plac. Așa s-a întâmplat și în cazul Romei. Dar, cum apa este un element straniu, iar marinarii, „din vremuri imemoriale, un neam curios și special”, nu le acordăm flotelor maritime înalta considerație care li se cuvine. „Flota este, prin însăși esența ei, un corp militar ușor” – spune Mahan; „ea menține libere comunicațiile dintre diversele sale porturi, le obstrucționează

pe cele ale inamicului, dar străbate mările în folosul uscatului, ţine sub control deşertul pe care oamenii trăiesc şi prosperă în zonele locuibile ale globului."[202]

Aşadar, „nu capturarea unor nave luate individual sau a unor convoaie" se dovedeşte crucială, ci mai degrabă este important „să posezi acea putere maritimă copleşitoare care alungă pavilionul inamicului de pe mare sau care-i îngăduie să se arate numai ca fugar". Şi, „dacă o naţiune este în aşa fel situată încât nu e nici forţată să se apere pe uscat, nici silită să caute a-şi extinde suprafaţa teritorială pe cale terestră, ea are, prin însăşi unitatea scopurilor sale îndreptate spre mare, un avantaj în comparaţie cu altă naţiune, ale cărei graniţe sunt exclusiv continentale".[203]

Anglia şi America sunt astfel situate şi amândouă şi-au exercitat puterea la nivel global în perioade îndelungate ale istoriei. Dar aşezarea geografică a Americii, sugerează Mahan, are şi dezavantaje autentice. Da, sigur că America este practic o insulă vastă, bine înzestrată din toate punctele de vedere, aflată în zona de climă temperată şi separată de luptele epuizante pentru putere din Eurasia; dar, în acelaşi timp, ea se află la o distanţă descurajantă de porturile eurasiatice, mai ales de cele din Pacific, fapt ce-i inhibă capacitatea de a exercita o influenţă reală asupra lor. Construirea unui canal centramerican în Panama, pe care Mahan o prefigurează în cartea sa, urma să aducă flotele comercială şi militară americane într-un contact mai strâns cu ambele extremităţi ale Eurasiei. Dar distanţele rămâneau mari, iar acest lucru era de natură să „provoace cheltuieli uriaşe". Cu toate că adevăratul efect al apariţiei canalului Panama urma să fie transformarea Mării Caraibilor dintr-o staţie „terminus" şi dintr-un „domeniu de trafic local" într-una „dintre marile căi de comunicaţie ale lumii", de vreme ce nave nu numai ale Statelor Unite, ci şi ale naţiunilor europene aveau să tranziteze canalul îndreptându-se către Pacific. În felul acesta, susţinea Mahan, „Statelor Unite nu le va mai fi la fel de uşor ca până acum să se ţină departe de toate complicaţiile internaţionale".[204]

Geografia, care face în primul rând posibilă apariţia canalului istmic, sporeşte totodată necesitatea unor legături mai strânse între Statele Unite şi vecinii lor centramericani şi caraibi, pentru protecţia canalului însuşi, plus a mărilor din preajma sa. Aducând America mai aproape de Asia din punct de vedere fizic şi, prin intermediul reţelelor de navigaţie, de Europa, canalul avea să contribuie, în cele din urmă, la slăbirea tendinţelor izolaţioniste şi la naşterea unui internaţionalism liberal viguros pe coridoarele puterii de la Washington. Dar cu siguranţă nu a fost vorba despre destin, în ciuda rolului dominant al geografiei. Canalul Panama a fost rezultatul mai multor fenomene care au

implicat intervenţia umană: războiul hispano-american, politica de mare putere, care, în ultimă instanţă, i-a refuzat oricărei naţiuni europene vreun rol în tot acest proiect, negocierile cu uşile închise care s-au încheiat cu alegerea statului Panama – şi nu a Nicaraguei – pentru realizarea canalului, găsirea de leacuri pentru bolile tropicale din America Centrală şi, mai presus de toate, o imensă forţă de muncă şi inventivitate. O dată în plus, geografia oferă decorul pentru aranjamentele ce reies din alegerile umane.

Iar Mahan caută în mod evident să influenţeze aceste alegeri. În această carte a sa percutantă, publicată, printr-o fericită coincidenţă, chiar în anul în care Armata Statelor Unite şi-a consolidat stăpânirea peste întregul continent nord-american printr-o victorie practic finală (oricât de hidoasă ar părea în ziua de astăzi) în războaiele cu indienii şi cu doar câţiva ani înainte ca Statele Unite să pună mâna, tot în urma unui război, pe posesiunile spaniole din Pacificul de Vest şi să devină puterea predominantă din Marea Caraibilor, Mahan a lansat o chemare la arme în numele puterii maritime globale. El nu este atât geograf, cât istoric şi tactician. Reprezintă o sensibilitate imperialistă, care poartă cu sine implicaţii geografice mai mult decât evidente. Aşa se şi explică, fără doar şi poate, marea preţuire pe care i-a rezervat-o Spykman. Nu-i vorba că Spykman ar fi fost vreun entuziast al cuceririlor, însă el a perceput la modul intuitiv, la fel ca Mahan, că America nu avea de ales şi că trebuia să se angajeze în marile lupte mondiale pentru putere, dată fiind poziţia ei geografică privilegiată din emisfera occidentală, care-i conferea o mare influenţă asupra emisferei răsăritene.

Aşa cum se poate bănui, Mahan nu a dus lipsă de adversari. Într-o carte intitulată *Marea iluzie*, publicată în 1909, sir Norman Angell se lansează într-o apologie antrenantă şi entuziastă a pacifismului, atacând scrierile lui Mahan, pe care le consideră „nişte aiureli foarte înşelătoare”. Acest jurnalist şi politician britanic – spre cinstea lui, detestat de Haushofer – denunţă aserţiunea lui Mahan potrivit căreia „extinderea autorităţii naţionale peste comunităţile străine” ar putea fi o întreprindere demnă, pentru că, motivează el, „la fel ca indivizii, şi naţiunile şi imperiile posedă şi suflete, şi trupuri”. În viziunea lui Angell, Mahan susţine o absurditate atunci când neagă realitatea foarte tangibilă a individului şi o înlocuieşte cu cea intangibilă a statului. „Se gândeşte cineva să-l trateze cu stimă pe mujicul rus, pentru că el, din întâmplare, aparţine unuia dintre cele mai mari imperii, teritorial vorbind? Se gândeşte cineva să-l dispreţuiască pe un Ibsen […] sau pe oricare alt scandinav, sau belgian, sau olandez bine educat pentru că toţi aceştia, din întâmplare, aparţin celor mai mici naţiuni europene?”[205] întreabă Angell. Cu alte cuvinte, Mahan şi, prin asociere cu el,

Spykman, Mackinder şi ceilalţi geografi-geopoliticieni sunt cu toţii determinişti şi esenţialişti. Tendinţele lor belicoase au de-a face cu faptul că toţi privesc – se plângea Isaiah Berlin – naţiunile şi imperiile ca fiind mai reale decât indivizii care le populează. O dată în plus, nu putem veni aici decât cu apărarea lui Haushofer: dacă Mahan şi ceilalţi nu s-ar fi arătat adepţii genului de determinism pe care-l condamnă Angell, atunci toată paleta înaltei strategii ar fi fost lăsată pe mâna celor cu adevărat răi. Căci, iată, avem nevoie de imperfecţiunile morale dovedite de unii precum Alfred Mahan.

Adevărul este că tratatul lui Angell despre lipsa de logică a războiului şi a competiţiei dintre marile puteri a avut ghinionul de a fi publicat cu numai câţiva ani înaintea Primului Război Mondial, care a reprezentat punctul de pornire a unor conflicte şi războaie fără precedent în Europa, de aproape un secol. Din păcate, Angell a devenit subiect de batjocură din multe puncte de vedere. Spun „din păcate” pentru că, în sine şi pentru sine, cartea lui este nu numai lizibilă, dar şi fascinantă şi strălucit argumentată. Şi s-ar fi putut dovedi clarvăzătoare, cu condiţia ca firea omului să fi fost mai puţin ticăloasă. Din cauza tarelor existente în firea omului, amplificate şi ele de divizările impuse de geografie, un autor ca Mahan este mult mai bine văzut peste decenii decât unul ca Angell.

Ca dovadă a felului în care se schimbă dinamica puterii mondiale, strategii chinezi şi indieni îl citesc neobosiţi pe Mahan; ei sunt în prezent mahanieni, mult mai mult decât americanii: îşi construiesc flote special proiectate pentru încleştări armate pe mare, în timp ce forţele navale europene privesc puterea maritimă exclusiv în termenii unor acţiuni poliţieneşti. De exemplu, la un simpozion ţinut la Beijing în 2004, „savant după savant îl cita pe Mahan […] dovedind astfel cât de mare influenţă avea” – scriu profesorii James R. Holmes şi Toshi Yoshibara, de la Colegiul de Război Naval. „Şi, aproape fără excepţie, citau cel mai belicos formulate precepte ale lui Mahan, punând semnul egalităţii între supremaţia maritimă şi puterea copleşitoare care împiedică accesul pe căile maritime al unui drapel inamic.”[206] De atunci, pe măsură ce marina chineză devine din ce în ce mai mare şi mai diversificată, aplecarea către Mahan s-a intensificat şi mai mult la Beijing, mai ales în condiţiile în care puterea maritimă indiană este şi ea în creştere, de teama celei chineze şti; indienii, la rându-le, îi privesc pe chinezi în aceiaşi termeni mahanieni. Marina militară americană, în schimb, pare să fi îmbrăţişat un alt teoretician. Să mă explic.

Un istoric britanic din aceeaşi epocă, Julian Corbett, nu l-a contracarat propriu-zis pe Mahan, ci mai degrabă a oferit o abordare mai subtilă a strategiei navale, punând accentul pe realizarea mai multor lucruri pe mare cu mai puţine

vase. Corbett susține că faptul că o națiune a pierdut controlul asupra mărilor nu înseamnă în mod necesar că o altă națiune l-a câștigat, așa cum credea Mahan. O coaliție navală poate părea slabă și risipită, dar, dacă este organizată corespunzător, poate fi și „o realitate a puterii". Corbett numea o asemenea coaliție „flotă în fapt" – adică o acumulare de nave care s-ar putea transforma rapid într-o flotă coerentă, dacă s-ar dovedi necesar. Această flotă în fapt nici n-ar avea nevoie să domine sau să scufunde alte flote; ea și-ar atinge scopurile fie și numai luând în posesiune bazele maritime și patrulând în punctele-cheie. O asemenea flotă cu nebănuite capacități, susținea Corbett, ar fi trebuit să ducă „o politică activă și viguroasă" în sensul unei apărări limitate.[207] Întâmplarea a făcut ca respectiva carte a lui Corbett să fie publicată după ce Marina Regală a Marii Britanii își redusese prezența la nivel mondial, pentru a stabili un echilibru cu puterea maritimă în creștere a aliaților săi, Japonia și Statele Unite ale Americii.

Acum, Statele Unite se află într-o postură similară cu cea a Marii Britanii din urmă cu un secol. Marina militară americană a scăzut din punct de vedere numeric: de la circa 600 de nave în timpul Războiului Rece, la 350 în anii 1990 până la 280 în prezent, cu posibilitatea – din cauza tăierilor bugetare și a depășirii costurilor – de a scădea la 250 de nave în anii sau deceniile care urmează. Așadar, ea curtează aliați navali precum India, Japonia, Australia și Singapore. În octombrie 2007, Marina Militară a Statelor Unite a publicat un document intitulat „O strategie de cooperare pentru puterea maritimă a secolului XXI", care este mai curând în spiritul lui Corbett, punând accentul pe cooperare, decât în cel al lui Mahan, care insista pe supremație: „Interesele națiunii noastre – afirma documentul – sunt cel mai bine servite prin crearea unui sistem global de menținere a păcii, constituit din rețele interdependente în domeniile comercial, financiar, informațional, legislativ, umanitar și de guvernare". Din perspectiva Marinei Militare a Statelor Unite, lumea noastră e din ce în ce mai mult interconectată, populația lumii fiind concentrată în aglomerări demografice care pulsează de viață în apropierea mărilor periclitate de mari distrugeri, cum ar fi atacurile asimetrice și calamitățile naturale. Chiar și conflictele dintre marile puteri, afirmă documentul, se pot dovedi subtile și asimetrice. Abia dacă se vorbește în el despre bătăliile convenționale de pe mare și de pe uscat. Puterea navală în continuă creștere a Chinei nici măcar nu e pomenită, în schimb „securitatea colectivă" e adusă în discuție la tot pasul: „Nici măcar o singură națiune nu beneficiază de resursele necesare pentru a furniza securitate […] la nivelul întregului domeniu maritim". Iar în acest domeniu maritim, documentul

susţine că Pacificul de Vest şi Oceanul Indian vor fi primordiale în privinţa importanţei strategice.[208]

Aşa se face că *Rimland*-ul Eurasiei şi Promontoriul Lumii extins (coastele maritime ale Insulei Lumii), pentru a utiliza frazeologia lui Spykman şi a lui Mackinder, vor avea, după toate aparenţele, două realităţi militare. Pe de-o parte, vom avea Marina Militară a Statelor Unite, cu flota ei în scădere numerică, dar încă dominantă, patrulând, în spirit corbettian şi în cooperare cu aliaţii din Africa până în nord-estul Asiei, pentru a păstra liniştea necesară comerţului maritim. Pe de altă parte, vom avea puterea maritimă în continuă afirmare, în primul rând a Chinei şi în al doilea rând a Indiei, fiecare cu tendinţele ei mahaniene. Tocmai pentru că acest personaj iconic pentru ambiţiile imperialiste americane a fost îmbrăţişat de chinezi, Marina militară americană nu va putea scăpa întru totul de spiritul său. Căci eterna luptă pentru putere politică merge înainte, oricât de mult am vrea să ne debarasăm de ea: „A susţine că expansiunea este în mod inerent o greşeală – scrie analistul politic John Mearsheimer de la Universitatea din Chicago – e totuna cu a spune că toate marile puteri au înţeles greşit, în ultimii 350 de ani, cum funcţionează sistemul internaţional. Un argument de acest fel nu e câtuşi de puţin credibil”. Tot Mearsheimer spune: „De vreme ce beneficiile în materie de securitate ale hegemoniei sunt enorme” într-un sistem anarhic, în care nu există un hegemon de talie mondială, „statele puternice vor fi în mod invariabil tentate să copieze modelul Statelor Unite şi să încerce să domine propria regiune”.[209] La reputaţia de care s-a bucurat, s-ar putea ca zilele cele mai bune ale lui Mahan abia să urmeze.

În condiţiile în care litoralul eurasiatic e din ce în ce mai aglomerat cu nave de război, pentru ca nu numai Statele Unite, ci şi chinezii, indienii şi alte naţiuni să-şi poată nutri în voie ambiţiile, cu toate că o rută polară mult mai practică reduce distanţele dintre America de Nord şi Eurasia, luptele pentru hegemonie la nivel mondial nu pot decât să se intensifice şi să se înmulţească. Iată de ce va trebui să cercetăm acum trăsăturile unui sistem geografic închis.

194 Vezi Mahan (1900, 2005), pp. 27–28, 42–44, 97, 161; Cohen (1963), pp. 48–49
195 Vezi Strausz-Hupé (1942), pp. 253–254
196 Vezi Mahan (1890, 1987), pp. 225–226
197 Denumire dată, în secolul al XIX-lea, crezului potrivit căruia coloniştii americani erau destinaţi să se extindă peste întregul continent nord-american (n.tr.).
198 Vezi Strausz-Hupé (1942), pp. 244–245
199 Vezi Sumida (1999), pp. 53, 55, 59; Sumida (1997), pp. 41, 84
200 Vezi Mahan (1890, 1987), p. 25

201 Vezi Mahan (1890, 1987), pp. iii, 8, 26–27, 50–52, 67
202 Vezi Mahan (1890, 1987), pp. iv–vi, 15, 20–21, 329
203 Vezi Mahan (1890, 1987), pp. 29, 138
204 Vezi Mahan (1890, 1987), pp. 29, 31, 33–34, 138; Grove (1990), pp. 224–225
205 Vezi Angell (1909, 2007), pp. 310–311
206 Vezi Holmes și Yoshibara (2008), p. 39
207 Vezi Corbett (1911), pp. 87, 152–153, 213–214
208 Vezi *A Cooperative Strategy for 21st Century Seapower* (2007)
209 Vezi Mearsheimer (2001), pp. 210, 213, 365

CAPITOLUL 8

„CRIZA DE SPAȚIU”

Ca profesor invitat al Academiei Navale a Statelor Unite din Annapolis, în urmă cu câțiva ani, am predat un curs despre viitoarele provocări în materie de securitate națională. Mi-am început semestrul punându-i pe cadeți să citească *Foc în răsărit. Înălțarea puterii militare asiatice și cea de-a doua epocă nucleară*, cartea profesorului de științe politice Paul Bracken, de la Universitatea Yale. Un tur de forță scurt, dar plin de clarviziune, care s-a vândut destul de prost când a fost publicată, în 1999, cartea lui Bracken urmează, în foarte bună măsură, spiritul lui Mackinder și al lui Spykman, chiar dacă textul ei propriu-zis nu face nici o referire la cei doi. Bracken, care a servit drept consultant pentru aproape toate reevaluările guvernamentale americane din perioada de după Războiul Rece, desenează o hartă conceptuală a Eurasiei, definită de colapsul în plină desfășurare al timpului și al spațiului și de umplerea spațiilor goale – lucru despre care William McNeill a tras cel dintâi un semnal de alarmă în capitolele finale din măreața lui istorie a umanității. Dar, de vreme ce Bracken scrie într-o etapă ceva mai dramatică a respectivei evoluții, el se simte nevoit să declare o „criză de spațiu”. Ideea la care face trimitere îi aparține marelui matematician american de origine maghiară John von Neumann, care afirma că, în trecut, o geografie slab populată a funcționat ca un mecanism de siguranță împotriva progreselor militare și tehnologice. Temerea lui Neumann era că geografia se pregătea să piardă această bătălie. Fără îndoială, „dimensiunile finite ale pământului” erau de natură să forțeze din ce în ce mai mult instabilitatea, pe măsură ce tehnica și tehnologia militare condensau distanțele pe harta geopolitică. „Este o schimbare care trece ușor neobservată – avertizează Bracken –, fiindcă se petrece treptat.”[210]

Voi condensa teza lui Bracken pe parcursul câtorva pagini, pentru că este foarte semnificativă pentru ceea ce eu însumi vreau să demonstrez.

În timp ce americanii și europenii se concentrează pe globalizare, în Eurasia se recurge din ce în ce mai mult la naționalism și la puterea militară. Testele cu bombe și cu rachete, programele de concepere a unor arme biologice și dezvoltarea de arme chimice, toate acestea sunt „produsele unei Asii prospere, în plin proces de liberalizare”, notează Bracken. Ceea ce „nu a reușit să recunoască” Occidentul este că tehnologiile destinate războiului și creării de avuție au fost întotdeauna strâns legate între ele: progresele economice ale Asiei au condus la progresele ei militare. În primii ani ai Războiului Rece, forțele militare asiatice erau niște armate greoaie, de tipul celor din cel de-Al Doilea

Război Mondial, având ca principal scop, chiar dacă nu se recunoştea niciodată cu voce tare, consolidarea statutului naţional: „Armata era un instrument de îndoctrinare de masă, o şcoală uriaşă, având o programă şcolară fundamentală bazată pe esenţa naţională”. Soldaţii ajutau la strângerea recoltelor mai frecvent decât îşi exersau calităţile de pe câmpul de luptă. În acest fel, armatele erau orientate spre interior, în condiţiile în care majoritatea armatelor naţionale erau separate prin porţiuni enorme de teritoriu de armatele altor naţiuni. Dar, odată cu acumularea de avuţie naţională şi dezvoltarea în ritm revoluţionar a calculatoarelor, armatele asiatice, din ţările Orientului Mijlociu, bogate în petrol, până la economiile-tigru de pe coastele Pacificului, au evoluat către nişte complexe postindustriale militaro-civile solide, dotate din plin cu rachete, cu fibră optică şi cu telefoane celulare. În acelaşi timp, statele eurasiatice deveneau mult mai bine structurate din punct de vedere birocratic, îngăduindu-le cercurilor militare şi politice să lase deoparte politicile interne şi să se orienteze către exterior, deci către alte state – devenind din ce în ce mai periculoase şi mai profesioniste. În locul unei retrageri în propriile teritorii din faţa primejdiei, aşa cum s-ar fi procedat în vremurile trecute, acum senzorii electronici monitorizează frontierele internaţionale, având armele de distrugere în masă pregătite în orice moment. Geografia nu mai este atât un refugiu, cât o închisoare din care este imposibil de evadat.[211]

„O centură de ţări, întinzându-se neîntrerupt din Israel până în Coreea de Nord [incluzând Siria, Iranul, Pakistanul, India şi China] au dezvoltat fie arme nucleare, fie arsenale chimice şi care asamblează în prezent rachete balistice. Un echilibru multipolar al terorii formează un arc lung de zece mii de kilometri, care traversează teatre de acţiune militară şi politică şi departamentele de „studii regionale” în care Occidentul împarte Asia. Ne paşte „moartea distanţei”, avertizează Bracken. Iată, de exemplu, Japonia: de când Coreea de Nord a tras pe deasupra ei, în 1998, o rachetă care a căzut în Oceanul Pacific, nu mai reprezintă o zonă de refugiu, ci face parte integrantă din spaţiul militar continental asiatic, în ciuda faptului că din punct de vedere geografic este un arhipelag. De-a lungul secolelor, conceptul de Asia a fost creat de puterea maritimă occidentală, începând cu portughezii, la începutul secolului al XVI-lea. Mai târziu, în timpul Războiului Rece, a fost fragmentată în regiuni separate. Dar în anii 1970, când un val de prosperitate economică a măturat Asia de Est, s-a format o nouă şi vastă regiune, aşa-numitul „bazin al Pacificului”, ce a stat la baza revenirii la o hartă holistică a Asiei. Această poveste de succes economic a fost posibilă numai datorită faptului că ameninţarea cu forţa era de neconceput –

iar asta se întâmpla pentru că exista un hegemon militar, Statele Unite, care garanta pacea. Acum, când Asia revine la statutul de unitate organică, puterea Statelor Unite se retrage încetul cu încetul, iar puterea militară a Chinei, a Indiei şi a altor state indigene creşte. Asia se măreşte cu atât mai mult cu cât subunităţile ei regionale se prăbuşesc. Ea devine din ce în ce mai claustrofobă ca urmare a extinderii atât a diferitelor popoare, cât şi a razei de acţiune a rachetelor; şi devine tot mai volatilă din cauza acumulării de armament, fără apariţia concomitentă a unor structuri de alianţe.[212]

Bracken susţine că, date fiind uriaşele ei dimensiuni, în cea mai mare parte a istoriei alianţele n-au contat niciodată prea mult în Asia, pentru că armatele erau mult prea îndepărtate unele de altele ca să-şi poată veni reciproc în ajutor. Asta spre deosebire de situaţia din Europa, unde multe state puternice erau înghesuite unele într-altele pe o biată peninsulă destul de îngustă. Dar acest lucru este pe cale să se schimbe. De-a lungul şi de-a latul Eurasiei, se construiesc nu forţe de infanterie, ci rachete şi arme de distrugere în masă. Patrulele navale şi de puşcaşi marini ale diferitelor state, înţesate de tehnologie, ajung departe de porturile lor de origine, tocmai în Oceanul Indian şi în Pacificul de Vest. China, Japonia, India, Israelul şi alte naţiuni îşi dezvoltă reţele de telecomunicaţii prin satelit şi prin cablu submarin. India, care în cea mai mare parte a istoriei a considerat China relativ nesemnificativă din punctul de vedere al preocupărilor ei pentru securitate, de vreme ce aceste două ţări sunt despărţite de cei mai înalţi munţi din lume, posedă acum propriii sateliţi şi avioane de recunoaştere, care-i furnizează detalii despre mişcările de trupe chinezeşti din Tibet. Între timp, marina militară indiană şi-a stabilit un Comandament al Orientului Îndepărtat în arhipelagul Andaman, la 750 de mile marine depărtare de India propriu-zisă, pentru a contracara prezenţa navală chineză, aflată la rândul ei la mare distanţă de propriile ţărmuri. Pe măsură ce „puterea industrială asiatică se aliniază puterii militare asiatice”, scrie Bracken, continentul ajunge literalmente la o lipsă de spaţiu pentru eventuale greşeli de strategie sau de calcul, devenind efectiv „o tablă de şah eurasiatică în continuă restrângere”.[213]

Acestei table de şah în restrângere Bracken îi adaugă factorul destabilizator al „tehnologiilor distructive” – adică acele tehnologii care, în loc să ajute o conducere sustenabilă şi structura puterii globale actuale, „o subminează, distrugând statu-quoul”. Printre tehnologiile distructive se numără viruşii informatici şi armele de distrugere în masă, în special bombele atomice şi cele biologice. În termenii lui Bracken:

> Tehnologia distructivă modifică jocul. Răsturnând avantajele existente, alimentează deprinderi

noi şi generează strategii diferite. Incertitudinea rezultantă zdruncină ordinea stabilită şi modifică standardele după care este măsurată o conducere.[214]

Într-adevăr, tehnologia distructivă, instigată de fanatismul religios, a adus platoul iranian până în pragul Palestinei geografice, chiar dacă Israelul şi Iranul sunt despărţite de peste 1 300 de kilometri. Iar Iranul nu e decât o parte componentă a unei tendinţe. Aşa cum arătam, în loc să cumpere numai ce e mai nou în armamentul occidental, China, Coreea de Nord, India, Pakistanul şi alte ţări dezvoltă întruna tehnologii distructive. Într-o epocă în care foste ţări ale Lumii a Treia îşi procură arme nucleare strategice, marile baze avanpost, precum cele menţinute de armata americană în Arabia Saudită şi în Kuweit înaintea celor două războaie din Golf, ar putea fi, de acum înainte, vulnerabile în faţa unor atacuri inamice. O asemenea evoluţie ar fi de natură să împiedice proiecţia de putere a Americii din regiunile marginale eurasiatice, deschizând larg drumul către un aranjament de putere multipolar şi deci instabil. Libertatea de a concentra echipament militar în anumite locuri-cheie peste tot în lume a fost cea care a menţinut activă forţa militară americană. Însă armele nucleare şi cele biochimice pot distruge aceste baze avanpost sau cel puţin le pot face inutilizabile pentru o vreme. „Menţinerea situaţiei asimetrice – scrie Bracken –, în care cea mai mare putere militară din Asia nu este asiatică [este americană], depinde de controlul armamentelor”, lucru care devine din ce în ce mai problematic, pe măsură ce naţiunile considerate până de curând ca făcând parte din Lumea a Treia dezvoltă capacităţi militare distructive. Decenii la rând, Statele Unite şi Uniunea Sovietică s-au folosit de armele nucleare, fără să le detoneze propriu-zis, pentru „manevre politice, ameninţări implicite, descurajare, avertizare, trasare de linii pe nisip şi alte avantaje de ordin psihologic”. Acum însă, mai multe ţări vor să procedeze la fel, chiar dacă unele sunt motivate de o mânie rezultată din sărăcie şi chiar dacă le lipsesc mecanismele de control birocratic prin care folosirea unor arme de acest fel este ţinută în frâu. În timpul Războiului Rece, ambele superputeri au abordat chestiunea războiului nuclear cu „detaşare şi raţionalism”. Lucrurile ar putea să nu mai stea la fel în ceea ce Bracken denumeşte „a doua epocă nucleară”, pentru că Eurasia s-a transformat într-o cămăruţă în care stau înghesuite ţări sărace, dintre care unele au devenit puteri nucleare.[215]

„Proliferarea, în Asia, a rachetelor şi a celorlalte arme de distrugere în masă este precum răspândirea revolverului cu şase cartuşe în Vestul Îndepărtat american”, afirmă Bracken. Ieftin şi letal, revolverul a fost un egalizator de şanse, pentru că diminua cu mult importanţa staturii şi a forţei fizice a omului.

Aşa cum revolverul a introdus un echilibru de forţe între oamenii Vestului Îndepărtat, acelaşi efect îl au şi bombele atomice şi tehnologiile distructive „ale săracului” în privinţa echilibrului de putere global.[216]

De asemenea, proliferarea armelor nucleare în Asia „face ca lumea să fie mai puţin eurocentrică” şi, astfel, grăbeşte cu mult procesul de globalizare.[217] Geografia Eurasiei va deveni la fel de atomizată precum geografia Europei, unde o sumedenie de state puternice, înghesuite incomod într-un spaţiu restrâns, s-au luptat în mod constant unele cu altele, pacea răbufnind şi ea, la fel de constant, datorită practicării unei politici a echilibrului de putere. Atâta doar că nu va mai fi aceeaşi acumulare a maselor de ogive termonucleare pe care am văzut-o în timpul Războiului Rece, aşa încât pacea şi stabilitatea obţinute prin distrugerea garantată reciproc nu vor mai rezulta în mod necesar, cu toate că pierderile pe care un stat va fi capabil să i le provoace altui stat vor fi enorme şi – într-o lume de megalopolisuri supraaglomerate – aproape dincolo de capacitatea umană de înţelegere. Iată de ce o geografie închisă va necesita cei mai capabili practicieni ai politicii metternichiene a echilibrului de putere, pentru a evita violenţele de masă.

Cu siguranţă că s-ar putea să pătrundem într-o lume a politicilor multidimensionale de genul politicii pe marginea prăpastiei. Restrângerea hărţii nu numai că desfiinţează regiunile artificiale născocite în studiile dedicate Războiului Rece, dar şi netezeşte asperităţile concepţiilor mai puţin distincte ale lui Mackinder şi Spykman cu privire la un pivot specific, respectiv la *Rimland*, de vreme ce Eurasia se vede încă de pe acum reconfigurată, graţie tehnologiei, într-un tot organic. De exemplu, asistenţa militară acordată Iranului de China şi de Coreea de Nord poate provoca Israelul, aflat la cealaltă extremitate a masei continentale eurasiatice, să adopte măsuri militare specifice. Datorită unor prezentări televizate provocatoare, bombele care cad asupra zonei Gaza pot isca furia mulţimilor din Indonezia. Aviaţia militară americană poate să atace Afghanistanul, care nu are ieşire la mare, tocmai de pe insula Diego Garcia, din mijlocul Oceanului Indian. Dacă mai demult forţele militare locale erau constrânse de limitele regiunilor proprii, flota indiană şi cea chineză îşi vor proiecta puterea din Golful Aden până în Marea Chinei de Sud şi în Marea Japoniei – adică pe toată lungimea regiunilor limitrofe oceanului. Şi mai sunt multe asemenea exemple de situaţii politice dintr-o parte a Eurasiei care au ecou şi ale căror ecouri se fac apoi auzite din alte părţi. Acest lucru nu neagă geografia, ci înseamnă doar că mai trebuie să-i fie adăugaţi şi alţi factori. Geografia nu se mai bucură de supremaţia de altădată.

*

Îngrijorări de felul celor ale lui Mackinder şi ale lui Spykman se vor intensifica, şi nu numai din cauza tehnologiilor distructive, pe care se concentrează Bracken, ci şi din cauza simplei creşteri numerice a populaţiilor urbane, care va face şi mai claustrofobă harta Eurasiei. În anii 1990, în timpul primului ciclu intelectual de după Războiul Rece, când termenii „realist” şi „determinist” erau arătaţi cu degetul, în contextul zilelor ameţitoare care au venit după înfrângerea comunismului, mulţi intelectuali au luat în derâdere ideile filosofului englez de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, Thomas Robert Malthus, ca fiind prea sumbre şi fataliste, pentru că Malthus trata omenirea ca pe o specie influenţată de propriul mediu de viaţă şi mai puţin ca pe un corp de indivizi cu voinţă, motivaţi de nişte idei. Teoria specifică lui Malthus – şi anume că populaţia sporeşte geometric, în timp ce rezervele de hrană sporesc numai aritmetic – s-a dovedit falsă. Şi totuşi, odată cu trecerea anilor şi cu apariţia unor mari fluctuaţii de preţuri ale alimentelor şi ale energiei la nivel mondial şi a unor mulţimi colcăitoare de lumpen-credincioşi plini de mânie – în primul rând bărbaţi tineri –, obligate să trăiască în locuri precum Karachi sau Fâşia Gaza (un Soweto al Orientului Mijlociu), Malthus, cel dintâi filosof care s-a concentrat asupra demografiei şi asupra efectelor politice ale calităţii vieţii în rândurile sărăcimii, a început să fie tratat cu mai mult respect. Jumătate din populaţia din Cisiordania şi din Fâşia Gaza nu a împlinit încă cincisprezece ani. Într-adevăr, în condiţiile în care populaţia Orientului Mijlociu extins va spori de la 854 de milioane la 1,2 miliarde de persoane în următorii douăzeci de ani, lumea arabă fiind pe cale să-şi dubleze populaţia, în ciuda faptului că rezervele subterane de apă scad vertiginos, mai ales în locuri cum ar fi Yemenul, influenţând politica prin efecte colaterale explozive, cuvântul „malthusian” se va face auzit din ce în ce mai des.

Chiar dacă nu foloseşte la nimic să demonstrezi că, de fapt, Malthus a avut dreptate, viziunea lui generală asupra lumii se potriveşte bine concepţiei lui Bracken despre pierderea de spaţiu din Eurasia. Aglomerările urbane suprapopulate, caracterizate prin condiţii de trai sărăcăcioase, prin creşteri periodice ale preţurilor la bunurile de larg consum, prin crize în furnizarea de apă şi prin servicii municipale defectuoase, vor deveni un fel de vase Petri numai bune pentru proliferarea atât a democraţiei, cât şi a radicalismului, în ciuda faptului că regimurile respective vor avea la îndemână din ce în ce mai multe rachete şi sisteme militare moderne, orientate spre exterior.

Megalopolisul se va afla în centrul geografiei secolului XXI. Există deja în

lume 25 de oraşe cu populaţii de peste zece milioane de locuitori, şi numărul lor va ajunge la 40 până în anul 2015, dar numai două se situează în fosta Lume a Treia: regiunea Tokio conduce în clasament, cu 35 de milioane de locuitori, iar Lagosul este la coada listei, cu aproape 12 milioane. 13 din cele 25 sunt în Asia de Sud sau în Asia de Est. Karachi, Teheran, Istanbul şi Cairo sunt marile aglomerări urbane din Orientul Mijlociu extins. Factorul-cheie este faptul că multe oraşe din fosta Lume a Treia au fost la un pas de a intra pe această listă şi că mai mult de jumătate din omenire trăieşte astăzi în condiţii urbane, urmând ca, până în 2025, să se ajungă la două treimi. În lumea întreagă, există 468 de oraşe cu populaţii de peste un milion de locuitori. Aproape tot ce înseamnă creştere urbană în viitor se va petrece în ţări aflate în curs de dezvoltare, îndeosebi din Asia şi din Africa. Suntem însă şi într-o epocă a condiţiilor de trai specifice periferiei pentru o parte semnificativă procentual din populaţia lumii. Pe vremea lui Mackinder, la începutul secolului XX, numai 14 la sută din omenire trăia la oraş.

Aşa cum spuneam, Ibn Khaldun scrie, în *Muqaddimah* – adică „Introducerea” lui la o istorie a lumii –, că nomazii deşertului, aspirând la confortul fizic al vieţii sedentare, creează dinamica iniţială a urbanizării, care este preluată apoi de către conducătorii şi de dinastiile puternice, care, la rândule, având grijă de siguranţa oamenilor, le îngăduie oraşelor să prospere. Dar, de vreme ce autoritatea necesită lux, decadenţa sfârşeşte prin a se instala, pe măsură ce solidaritatea de grup se erodează, iar indivizii, acumulând avuţie şi influenţă, slăbesc puterea executivă. În felul acesta, sistemele se şubrezesc şi se fragmentează, fiind înlocuite de alte formaţiuni.[218] Pentru prima dată în istorie, acest proces funcţionează la nivel global. Oraşe vaste şi megalopolisuri s-au format pe măsură ce locuitorii din zonele rurale împânzite peste tot prin Eurasia, Africa şi America de Sud au migrat către centrele urbane, părăsind provinciile subdezvoltate. Drept consecinţă, primarii şi guvernatorii unor asemenea aglomerări urbane se dovedesc din ce în ce mai neputincioşi în a le guverna eficient dintr-un singur şi unic centru dispeceral; aşa se face că uriaşele concentrări aflate în curs de creştere se sparg, fie şi neoficial, în suburbii şi cartiere care se autoadministrează şi ai căror lideri locali sunt adesea motivaţi de idealuri şi de ideologii ce îşi au rădăcinile undeva departe, dar la care ei au acces prin intermediul tehnologiei comunicaţiilor electronice. Islamul radical reprezintă, în parte, istoria urbanizării, din ultima jumătate de secol, a nordului Africii şi a Orientului Mijlociu extins. Tot urbanizarea explică şi mult mai progresistele demonstraţii în favoarea democraţiei care au răsturnat diversele

regimuri arabe în anul 2011. Trebuie uitată imaginea nomadului arab sau a locuitorului unei oaze pierdute în stepele deşertice. În cele mai multe cazuri, arabii sunt locuitori ai unui oraş – chiar dacă oraşul respectiv este aglomerat şi sărăcăcios – şi se simt la ei acasă în marile mulţimi. Calitatea profund impersonală a vieţii urbane trăite printre străini este răspunzătoare de concepţiile religioase foarte intense. Pentru că, în satul clasic din vechime, religia nu era decât o prelungire firească a tradiţiilor cotidiene şi a obişnuinţelor vieţii în cadrul unei familii extinse; dar migraţia către oraş i-a condus pe musulmani în anonimatul existenţei în ghetouri, drept care, pentru a menţine coeziunea familiei şi a-i împiedica pe tineri s-o ia pe calea delincvenţei, a trebuit ca religia să fie reinventată în forme mai dure, mai ideologizate. În acest fel, statele slăbesc sau, cel puţin, se văd nevoite să cedeze, într-o anumită măsură, în faţa unor forme noi şi, uneori, extreme de naţionalism şi de religiozitate, încurajate de urbanizare. Aşa se face că apar noi comunităţi care transcend geografia tradiţională, creându-şi concomitent propriile modele spaţiale. Marile schimbări istorice se petrec adeseori cu discreţie.[219]

O Eurasie şi o Africă de Nord ale vastelor concentrări urbane, ale razelor de acţiune suprapuse ale rachetelor şi ale mass-mediei internaţionale senzaţionaliste se vor caracteriza prin mulţimi constant furioase, a căror mânie va fi permanent alimentată de zvonuri şi de jumătăţi de adevăr transmise cu viteza luminii de canale prin satelit peste toate *Rimland*-urile şi *Heartland*-urile, de la un megalopolis de Lumea a Treia la altul. Dimpotrivă, montată de mediile de socializare precum Twitter şi Facebook, mulţimea se va vedea îndopată şi cu acel adevăr pe care conducătorii ei autocraţi i l-au refuzat. Mulţimea va reprezenta cheia unei noi epoci, în care harta reliefului va fi practic înnegrită de megalopolisurile dens aglomerate – prin *mulţime* înţelegându-se un grup mare de oameni care-şi abandonează individualitatea în favoarea unui simbol colectiv îmbătător. Laureatul Premiului Nobel pentru Literatură Elias Canetti, evreu spaniol născut în Bulgaria, a fost în aşa măsură fascinat şi terifiat de violenţa de grup generată de inflaţia care a cuprins Frankfurtul şi Viena între cele două războaie mondiale, încât şi-a dedicat o bună parte a vieţii studierii turmei omeneşti sub toate formele ei de manifestare. Intuiţia fundamentală a cărţii sale *Masele şi puterea*, publicată în 1960, a fost aceea că noi toţi ne dorim să facem parte dintr-o mulţime oarecare, pentru că într-o mulţime – sau într-o gloată, mai degrabă – ne găsim refugiu împotriva pericolului şi, în consecinţă, împotriva singurătăţii. Naţionalismul, extremismul, tânjirea după democraţie, toate sunt produsele unor mulţimi şi deci manifestări ale tentativei de a scăpa de

însingurare. Aceasta, oarecum atenuată de Twitter şi de Facebook, este cea care, în ultimă instanţă, conduce la subminarea autorităţii tradiţionale şi la apariţia unor tipologii noi.

Însingurarea este o caracteristică aparte a existenţei urbane: există mulţi străini şi prea puţini prieteni adevăraţi şi rude. Şi astfel noua geografie urbană a fostei Lumi a Treia va constitui, în secolul XXI, o hartă a tânjirii personale intense. Într-adevăr, felul în care George Orwell descrie tirania se bazează, într-o măsură covârşitoare, pe înclinaţia oamenilor – chiar dacă ei nu şi-o recunosc – de a da libertatea individuală pe protecţia învăluitoare a grupului şi pe contactul intim cu acesta: „«Zbiară cu gloata», asta-i deviza mea. Numai aşa poţi trăi liniştit", afirmă un personaj în romanul orwellian *1984*.[220] Internetul, după cum explică romancierul Thomas Pynchon, oferă protecţia unei mulţimi virtuale şi deci „promite un control social la un nivel despre care toţi acei tirani bătrâni şi ciudaţi ai secolului XX, cu mustăţile lor caraghioase"[221], n-ar fi putut decât să viseze. Între timp, mediile de socializare amplifică *momentul prezent*, furia, extazul şi virtutea – după caz – a momentului prezent, la bine şi la rău. Cu alte cuvinte, politica din epoca mass-mediei se va dovedi mai intensă decât orice am trăit până acum, pentru că trecutul şi viitorul vor fi fost obliterate.

Psihologia mulţimilor, dublată de tehnologie, a fost cea care s-a manifestat în cursul alegerii lui Barack Obama şi al vânzărilor sub semnul panicii de pe Wall Street, din 2008. S-a manifestat în cursul pogromurilor anti-musulmane din provincia indiană Gujarat, din 2002, în demonstraţiile publice de masă din Europa împotriva invaziei americane în Irak, din 2003, în demonstraţiile deopotrivă pro- şi anti-regim din Iran din anii 2009 şi 2010, în răzmeriţele de masă, populiste, de la Bangkok, din aceeaşi perioadă, împotriva guvernării thailandeze şi la modul endemic în demonstraţiile antiisraeliene din Cisiordania şi din Fâşia Gaza; plus, de bună seamă, în anul revoluţionar 2011, din tot Orientul Mijlociu, chiar dacă aşa-numita Primăvară Arabă a promovat caracterul sacru al individului, atacând puterea tuturor autocraţilor care-i privau pe indivizi de demnitate.

Psihologia mulţimilor va avea cel mai mare impact geopolitic în primul rând în megalopolisurile din Eurasia. Ideile chiar contează, aşa cum proclamă umaniştii liberali şi antideterminiştii. Şi tocmai comprimarea geografiei le va furniza circumstanţe optime de manifestare unor ideologii noi şi periculoase – precum şi unor idei sănătoase, ce favorizează un regim democratic. Educaţia de masă, de vreme ce produce cohorte întregi de oameni slab educaţi şi eliberaţi de fatalism, nu va face decât să contribuie şi ea la instabilitate. Iar lipsa de spaţiu va

constitui factorul-cheie. Căminul-vatră psihologic al identității naționaliste este din ce în ce mai mult orașul – nu peisajul rural idealizat al trecutului –, chiar dacă mulțimile urbane pretind, uneori, de la guvernările care-i reprezintă să aplice politici maximaliste bazate tocmai pe acel teren supraidealizat.

Mass-media va juca un rol crucial în acest proces. „Nici un îmblânzitor nu-și ține animalele cu o mână mai fermă" decât mass-media, scrie Oswald Spengler în *Declinul Occidentului*:

> Poporul asmuțit ca o masă de cititori se va dezlănțui pe străzi și se va năpusti asupra țintei arătate […] Nici nu se poate imagina o mai cumplită caricatură a libertății de gândire. Mai demult, omul nu îndrăznea să gândească liber. Acum îndrăznește, dar nu poate; dorința lui de a gândi este numai o înclinație de a gândi la comandă, iar el simte acest lucru ca pe o libertate.[222]

Spengler se arată peste măsură de pesimist și de cinic. Cu toate acestea, să ne amintim că ura pe care o resimțeau sovieticii și americanii unii față de ceilalți era una rece și abstractă, lipsită de o bază rasială, cele două națiuni fiind separate între ele de oceane și de tundra arctică într-o epocă incipientă a tehnologiei comunicațiilor. Dar ecranele de televiziune mari și plate din prezent și din viitor (care, la fel ca CNN-ul din aeroporturi, nu vor mai putea fi închise!) fac din ce în ce mai mult ca totul să fie foarte apropiat și personal. Iată, din nou, ce spune Bracken:

> Ceea ce li se pare greu de înțeles occidentalilor este intensitatea cu care asiaticii [și cei din Orientul Mijlociu] abordează disputele religioase și etnice. Dezordinile interne s-ar putea răspândi foarte ușor în regiuni întregi, alimentate de mass-media, care nu cunoaște frontiere, și de logica politică în virtutea căreia se caută mereu câte un țap ispășitor pentru toate problemele politice interne. Liderii naționali ar putea, prin urmare, să fie împinși cu spatele într-un colț retoric – lucru periculos în cazul unor oameni care au la dispoziție în orice moment bombe atomice.[223]

Bracken avertizează că naționalismul este „primejdios de subestimat" de către observatorii occidentali, care-l văd aparținând unui trecut retrograd, pe care progresul economic și social ne-a făcut să-l depășim. „Cea mai importantă problemă a secolului XXI este aceea de a înțelege felul în care naționalismul se combină cu noile tehnologii distructive care apar în Asia." Așa cum am spus, noile puteri nucleare, precum Pakistanul, India și China, vor avea populații sărace, la nivelul clasei de mijloc inferioare, ceea ce va stârni un naționalism înfierbântat, plin de resentimente, într-o epocă în care noile simboluri militare nu mai sunt armatele, ci rachetele și armele nucleare – cele mai recente obiecte cu valențe totemice din lume.[224]

Cu toate că posesia de rachete ca surse de mândrie va întări naționalismul și, prin urmare, puterea anumitor state, făcând astfel și patriotismul mai puternic,

psihologiile de masă, care sunt capabile să unească, cu ajutorul mass-mediei, diferitele grupuri etnice, religioase și sectare, precum și grupurile devotate cauzei universalismului democratic, vor atenua puterea altor state. Între timp, unele state vor pierde încet, dar inexorabil bătălia împotriva globalizării, capacitățile lor birocratice fiind erodate prin războaiele de lungă durată, prin mișcările de refugiați create de acestea și prin necesitatea de administrare a unor aglomerări urbane vaste și prost concepute. Trăgând linie și adunând, pe măsură ce harta Eurasiei se restrânge grație tehnologiei și creșterii demografice, frontierele artificiale dinăuntrul ei vor începe să slăbească.

Înțelegerea hărții secolului XXI e totuna cu acceptarea unor contradicții serioase. Pentru că, în timp ce unele state se fortifică din punct de vedere militar, dotându-se cu arme de distrugere în masă, altele slăbesc, mai cu seamă cele din Orientul Mijlociu extins: ele ajung să întrețină armate la nivel de substat, legate de geografii specifice, cu tot ce înseamnă tradițiile culturale și religioase aferente și care luptă de aceea mai bine decât ar putea lupta vreodată niște armate statale de pe aceleași teritorii. Hezbollahul din sudul Libanului, foștii tigri tamili din nordul statului Sri Lanka, naxaliții maoiști din estul și centrul Indiei, diversele grupări pro-talibane și alte formațiuni tribale paștune din nord-vestul Pakistanului, talibanii înșiși din Afghanistan, precum și pletora de miliții din Irak, îndeosebi din perioada războiului civil din anii 2006–2007 – iată exemplificări ale acestei tendințe de alunecare spre forțele terestre de nivel substatal, dependente de terenul de luptă. Într-o epocă în care tirul de rachete cu ghidare precisă poate distruge o casă anume aflată la o distanță de sute de kilometri, lăsând casa de alături într-adins neafectată, micile grupuri neregulate de purtători de turbane și de arme se pot folosi de trăsăturile sinuoase ale unui peisaj muntos complicat pentru a hărțui o superputere. În acest din urmă caz, răzbunarea geografiei devine un fapt limpede ca lumina zilei. Dar, și în cazul anterior, este necesar ca rachetele respective să fie lansate de undeva, ceea ce presupune o bază terestră sau navală și ne aduce înapoi la geografie, chiar dacă la o geografie mai puțin personală și tradiționalistă. *Rimland*-ul lui Spykman de la Oceanul Indian este esențială pentru amplasarea vaselor de luptă americane, ale căror rachete sunt orientate spre interiorul Iranului și al Afghanistanului, două state din *Heartland*, aceasta din urmă fiind în egală măsură zguduită de conflicte tribale cum era și pe vremea lui Alexandru Macedon. Constructele lui Spykman și ale lui Mackinder de la începutul secolului XX coexistă cu cele din Antichitate și atât unele, cât și celelalte sunt relevante pentru epoca în care trăim.

Povara de a guverna marile aglomerări urbane sărace a făcut statalitatea mai

anevoioasă decât în oricare alt moment al istoriei – iată unul dintre motivele pentru care se prăbuşesc dictaturile sclerozate şi pentru care tinerele democraţii bâjbâie. Un stat cum e Pakistanul poate foarte bine să posede arme de distrugere în masă, dar nu reuşeşte să ofere servicii municipale şi nici să-şi protejeze populaţia de atentatorii cu bombă sinucigaşi. State precum Nigeria, Yemenul ori Somalia – pentru a numi doar câteva – abia dacă funcţionează şi trăiesc practic asediate de miliţiile de la nivel substatal. Palestinienii se implică în violenţe, mai ales cei din Fâşia Gaza, pentru a protesta împotriva condiţiei lor, chiar dacă tot ei au fentat compromisurile cerute de statalitate. Acelaşi lucru se poate spune şi despre organizaţia Hezbollah din Liban, care ar fi putut răsturna guvernul de la Beirut în orice moment, dar a preferat să nu procedeze astfel. Un stat trebuie să respecte anumite reguli, fapt ce îl va transforma într-o ţintă uşoară. Aşa se face că ne confruntăm cu un fenomen nou în această epocă a marilor aglomerări urbane şi a mass-mediei: puterea nestatalităţii. „Statul este o povară”, scrie Jakub Grygiel, conferenţiar la Universitatea Johns Hopkins, drept care aceste grupări substatale „caută puterea fără a-şi asuma şi responsabilitatea guvernării”. Comunicaţiile moderne şi tehnologiile militare le permit acestor grupări să se organizeze, să-şi caute sprijin în străinătate şi să se doteze cu arme de mare putere de distrugere, astfel că statul nu mai deţine monopolul violenţei. Aşa cum am spus mai devreme, în timp ce Revoluţia Industrială urmărea lucrurile mari (avioane, tancuri, portavioane, căi ferate, fabrici etc.), epoca de după Revoluţia Industrială urmăreşte lucrurile mici (bombe miniaturale şi explozibili plastici), care nu necesită un teritoriu de anvergura unui stat pentru a fi desfăşurate. Micile grupări nestatale sunt beneficiarele acestei noi epoci a tehnologiei. De fapt, motivele pentru care nu mai este eficient să ai la îndemână un stat se înmulţesc pe zi ce trece. În termenii lui Grygiel:

> Cu cât e mai mare capacitatea naţiunilor de a se distruge unele pe altele, îndeosebi a marilor puteri, cu atât e mai periculos să ai un stat, mai ales pentru acele grupări al căror scop este să provoace puterile existente.[225]

Statul este o idee proastă, continuă Grygiel, pentru cei ale căror scopuri absolutiste sunt inspirate de un zel religios ori de un extremism ideologic imposibil de dus la îndeplinire cu ajutorul statalităţii. Exodul către ghetouri din epoca noastră, care înseamnă retezarea legăturilor cu provincia tradiţională, a contribuit la procesul de radicalizare survenit de-a lungul vastei fâşii care mărgineşte sudul Eurasiei. Mass-media la care au acces aceste grupuri le aduce pretenţiile în atenţia publicului şi, făcând acest lucru, le consolidează identităţile, creând astfel grupuri compacte de oameni cu idei comune, care nu sunt

obligatoriu definite de loialitatea față de stat. Pe scurt, dacă stăm și ne gândim puțin la situația existentă, avem o hartă a Eurasiei care acum reprezintă o zonă uriașă, mai degrabă decât o sumă de diviziuni mai mici ale regiunilor cu care ne-am obișnuit din perioada Războiului Rece. Această hartă este supraîncărcată cu noduri de contact și de comunicație care până acum au existat prea puțin sau deloc: pentru că, pe lângă orașele extinse și razele de acțiune suprapuse ale rachetelor și ale ideologiilor care se răspândesc datorită mass-mediei, avem și noi drumuri, și porturi, și conducte de transport energetic prin care Orientul Mijlociu și Asia Centrală sunt puse în legătură cu tot restul Eurasiei, din Rusia până la Oceanul Indian și până în China. Cu aceste civilizații care se înghesuie unele peste altele, cu mass-media care nu face decât să colporteze ultrajele verbale, plus presiunea populară exercitată de grupurile oprimate, nevoia unei diplomații liniștite, cu ușile închise, este mai mare ca niciodată. O criză va da naștere de fiecare dată unei noi crize, și toată lumea va trebui, în orice moment, *să se calmeze*. Date fiind tocmai coeziunea și restrângerea hărții, concepte precum *Heartland*, *Rimland* și „regiunile marginale", care implică o despărțire orizontală în părți componente vaste, vor deveni mai puțin relevante într-un anume sens, dar, într-un alt sens, vor avea consecințe grave, din cauza interacțiunilor perpetue dintre toate aceste regiuni: un ceas de mână – sau chiar un cip electronic – nu este mai puțin complex doar pentru că e mic și, pentru a înțelege cum funcționează, trebuie să fie dezmembrat, pentru a vedea cum fiecare componentă a sa afectează celelalte componente. Avionul, internetul, concentrarea politicii în megalopolisuri care seamănă din ce în ce mai mult unele cu altele sunt de natură, mai mult ca sigur, să erodeze importanța hărții reliefului. Oralitatea însăși a internetului are calitatea de a transforma bătăliile teritoriale în bătălii de idei (un motiv pentru care va trebui să ne cramponăm cu disperare de umanismul unui Isaiah Berlin). Dar, la fel cum statele însele, oricât de bine înarmate ar fi, devin fragile tocmai din cauza felului în care democrația și spațiul cibernetic se arată prietenoase față de forțele sub- și supranaționale, regiunile mai mici devin mai vizibile, așa cum s-a întâmplat în Evul Mediu, după dezmembrarea Imperiului Roman.

Și totuși, acum, când locuim în „sistemul politic închis" al lui Mackinder, care s-a închis și mai mult în cursul secolului XX, așa cum arată Bracken, harta devine supusă și legii entropiei, ceea ce înseamnă că, în cele din urmă, se va instaura o stare de echilibru în fiecare zonă de locuire de pe harta reliefului – nu doar în megalopolisuri –, fiecare semănând din ce în ce mai mult cu oricare alta și fiind supusă unor pasiuni similare. Potrivit profesorului de științe politice

Randall L. Schweller, de la Universitatea de Stat din Ohio, rezultatul va fi „un soi de *ennui*[226] global”, consecință a suprastimulării, „amestecat cu o doză tulburător de mare de extremism individual și de posturi dogmatice adoptate de state”.[227] Cu alte cuvinte, lumea va deveni deopotrivă mai plictisitoare și mai primejdioasă decât a fost vreodată.

Dar, înainte ca plictisul să se instaleze de-a binelea, vor exista tulburări, transferuri de putere și evoluții geopolitice naturale, care pot fi descrise în mod eficient făcându-se referire la harta reliefului.

*

Este momentul să cercetăm în detaliu diverse regiuni ale globului, punând un accent special pe supercontinentul Eurasia și reținând ce am învățat de la toți acești istorici, geopoliticieni și alți gânditori. În capitolele următoare, voi încerca să mă aliez sensibilităților acestora și teoriilor formulate de ei. Voi scrie despre Europa, care este adiacentă *Heartland*-ului a lui Mackinder și profund influențată de acesta; despre Rusia, care este chiar *Heartland*-ul lui Mackinder; despre China, care ar putea ajunge, în deceniile viitoare, să domine o parte a *Heartland*-ului și o parte a *Rimland*-ului lui Spykman; despre subcontinentul indian, care constituie miezul *Rimland*-ului; despre Iran, unde se întâlnesc *Heartland*-ul și *Rimland*-ul; despre Orientul Mijlociu turcesc și cel arab, care acoperă, în linii mari, ceea ce Hodgson desemna prin termenul Oikoumene; și, în fine, despre America de Nord, în care Mackinder vedea cel mai mare dintre sateliții continentali opuși Eurasiei și Insulei Lumii. Nu voi încerca să fac predicții, ci, mai degrabă, să descriu felul în care istoria este afectată de geografie, pentru a schița ce ne-ar putea rezerva viitorul.

210 Vezi Bracken (1999), pp. 33–34
211 Vezi Bracken (1999), pp. xxv–xxvii, 73
212 Vezi Bracken (1999), pp. 2, 10, 22, 24–25
213 Vezi Bracken (1999), pp. 26–31
214 Vezi Bracken (1999), pp. 37–38
215 Vezi Bracken (1999), pp. 42, 45, 47–49, 63, 97, 113
216 Vezi Bracken (1999), p. 156
217 Vezi Bracken (1999), p. 110
218 Vezi Ibn Khaldun (1967), pp. 93, 109, 133, 136, 140
219 Vezi Southern (1953), pp. 12–13
220 Vezi Orwell (1949). Pasajul citat este reprodus după ediția românească *O mie nouă sute optzeci și patru*, traducere de Mihnea Gafița, Editura Polirom, Iași, 2012, p. 137.
221 Thomas Pynchon, prefață la George Orwell, *1984*, New York, Penguin, 2003
222 Vezi Spengler (1962), p. 395

223 Vezi Bracken (1999), pp. 123–124
224 Vezi Bracken (1999), pp. 89, 91
225 Vezi Grygiel (2009)
226 Plictis (în limba franceză, în original – n.tr.).
227 Vezi Schweller (2009)

PARTEA A DOUA

Harta începutului de secol XXI

CAPITOLUL 9

GEOGRAFIA DIVIZĂRILOR DIN EUROPA

Când se pune problema geopoliticii contemporane, cu frecventele ei răsturnări şi evoluţii, accentul cade în mod firesc pe zona continentală afro-asiatică, din Orientul Mijlociu până în China. Europa este lăsată, în general, în afara ecuaţiei şi redusă, adeseori, la chestiuni financiare. Dar este o greşeală. Populaţia de 500 de milioane de locuitori a Uniunii Europene este a treia din lume ca dimensiuni, după a Chinei şi a Indiei. Economia de 16 mii de miliarde de dolari a Uniunii Europene este mai mare decât a Statelor Unite ale Americii. Extremitatea vestică a Europei pare aţintită direct spre inima Americii de Nord şi este la fel de apropiată de Conul Sudic al Americii de Sud cum sunt şi Statele Unite. Prin extremitatea ei estică, Europa se deschide spre Afro-Eurasia, aflându-se în inima emisferei răsăritene sau „continentale”, la egală distanţă de Orientul Îndepărtat rus şi de Africa de Sud.[228] De fapt, cu Europa s-ar cuveni să înceapă explicarea geografică a politicii mondiale. Perspectivele lui Mackinder, Spykman, Morgenthau, şi ale altor gânditori la care ne-am referit sunt în mare măsură europene. Astfel, pentru a vedea cum a evoluat lumea de pe vremea lor până acum, este util să începem de unde au început şi ei. Cu toate că Marshall Hodgson are, mai mult ca sigur, dreptate când vorbeşte despre întâietatea regiunii din Orientul Apropiat, pe care el o numeşte Oikoumene, aceasta va constitui una dintre destinaţiile-cheie ale călătoriei noastre, aşa că nu e obligatoriu să începem cu ea. Nici o grijă, Europa ne va ghida organic spre abordarea din punct de vedere geografic a Rusiei, a Chinei, a subcontinentului indian şi a Orientului Mijlociu extins. Ca să înţelegem geopolitica secolului XXI, trebuie să începem din secolul XX, iar asta înseamnă cu Europa.

După cum știm de la Mackinder, destinul Europei a fost modelat de afluxul hoardelor asiatice. Mai mult decât atât, în secolul XXI, Europa va fi în continuare influențată din plin de relațiile ei cu Estul, îndeosebi cu Rusia. În măsura în care Europa Centrală și Europa de Est vor putea crea, din cenușa comunismului, o centură de state prospere și stabile, continentul întreg se va putea proteja de Rusia și, făcând acest lucru, va putea să-și ducă la îndeplinire visul de a reînvia fosta *Mitteleuropa* – vis pe care intelectualii de orientare liberală îl împărtășesc, de fapt, cu Mackinder.

Dar Europa, tocmai din cauza faptului că se află în căutarea unei tot mai ample și mai profunde unități, va continua să fie chinuită de propriile divizări interne, care, în ciuda formei economice sub care se manifestă azi la suprafață aceste fisuri – de exemplu, mânia Germaniei față de criza datoriilor din Grecia –, sunt de fapt moduri atemporale de exprimare a geografiei: altfel spus, e vorba despre modelele diferite de dezvoltare ale Germaniei, din nordul Europei, și Greciei, din Europa mediteraneeană și balcanică. În mare măsură datorită felului în care tehnologia facilitează mișcarea populațiilor, este limpede că Europa își va vedea istoria din ce în ce mai mult întreținută cu a Africii dinspre sud și a Asiei dinspre est. Concomitent însă, Europei nu-i va fi refuzată varietatea internă. Cu

alte cuvinte, însuşi faptul că Europa nu se confruntă, în prezent, cu nici o ameninţare militară convenţională ar putea să facă din ea o victimă narcisistă a micilor diferenţe. Iar acest lucru ar putea, la rându-i, să facă premature temerile lui Spykman legate de o Europă unită care să reprezinte o ameninţare pentru Statele Unite.

Minunata complexitate a geografiei europene, cu multitudinea ei de mări, peninsule, văi de râuri şi masive muntoase, a ajutat la formarea unor grupuri şi a unor state-naţiuni separate lingvistic şi va contribui şi pe mai departe, în perioadele următoare, la lipsa de unitate politică şi economică, în ciuda tuturor instituţiilor pan-europene. După cum sugerează harta, Europa va ţine şi pe viitor capetele de afiş.

*

În cuvintele arheologului Barry Cunliffe de la Oxford, Europa este „prelungirea occidentală” a continentului asiatic, o vastă peninsulă care a ajuns în postura de a domina politica mondială în decursul mileniului al doilea d.Hr. Geografia s-a dovedit hotărâtoare în acest sens, aşa cum ştim de la McNeill – iar Cunliffe completează teza lui McNeill. Europa se află într-o ecozonă „propice”, între deşerturile din Africa şi banchizele din Arctica, iar clima ei moderată se datorează Curentului Golfului. Europa este bogată în resurse precum lemn, piatră, metale şi blănuri. Lucrul cel mai important, Europa are o linie de coastă contorsionată şi fragmentată, presărată cu multe porturi naturale bune, sporită de insule şi de peninsule. Această linie de coastă însumează aproape 37 000 de kilometri – o lungime de proporţii epice, comparabilă cu însăşi circumferinţa Pământului. Adevărul este că raportul dintre suprafaţa masei terestre şi lungimea liniei de coastă este mai mare în cazul Europei decât al oricărui alt continent sau subcontinent.[229] Europa este mărginită de nici mai mult, nici mai puţin decât patru mări închise ori semiînchise, care strâng subcontinentul ca într-o menghină, dacă se poate spune aşa, transformându-l într-o peninsulă relativ strâmtă: Marea Mediterană, Marea Neagră, Marea Baltică şi Marea Nordului. În plus, Europa se bucură de o topografie fluvială avantajoasă, binecuvântată cu căi fluviale care practic o traversează: Rinul, Elba şi, mai presus de toate, Dunărea. Aşa cum poetizează Claudio Magris, admiratorul italian al Europei Centrale, Dunărea „duce cu ea cultura germană, care visează cu ochii deschişi la odiseea spiritului, către răsărit, amestecând-o cu alte culturi, într-o sumedenie de metamorfoze hibride”.[230] Mai sunt, ce-i drept, şi culoarul Morav, şi defileul Brenner, şi vastele câmpii franceze care au în centru valea Ronului: toate acestea

joacă același rol de coridoare între o parte a Europei și alta.

Această interfață foarte complexă între uscat și apă, la care se adaugă faptul că Europa este protejată de – și totuși are acces la – un ocean vast, a condus la dinamismul maritim și la mobilitatea popoarelor Europei și a contribuit la crearea varietății de peisaje de pe continentul european. Acest lucru a dus, la rândul său, la formarea unor comunități umane izbitor de diferite și, în cele din urmă, la conturarea unei politici de putere: de la războinicii atenieni, spartani, romani, iberici, fenicieni, sciți și membri ai altor triburi barbare din Antichitate la conflictele dintre francezi, germani și ruși sau dintre prusaci, habsburgi și otomani în epoca modernă. În ciuda tuturor acestor divizări, un coridor de zonă depresionară leagă Atlanticul de Marea Neagră și le-a permis, de exemplu, călătorilor, timp de secole, să ia destul de ușor la picior continentul pe toată lungimea lui, contribuind la coeziunea și la sentimentul de superioritate al Europei, așa cum prea bine demonstrează proza lui Magris.[231] Mai mult decât atât, faptul că distanțele sunt relativ mici în interiorul Europei a reprezentat un alt factor unificator: de la Lisabona la Varșovia, deci de la un capăt la celălalt al Europei, nu sunt decât 2 400 de kilometri.

Cu alte cuvinte, geografia s-a dovedit determinantă în existența unei *idei* numite Europa, ca expresie geografică a umanismului liberal, în contextul contopirii de suveranitate de după cel de-Al Doilea Război Mondial. Această orientare pacifistă, totodată o reacție față de orice conflict militar devastator din orice epocă istorică, este și produsul multor secole de progres material și intelectual. Și totuși, există concomitent mai multe Europe, uneori aflate în conflict între ele, căci divizările economice pe care le vedem astăzi sub forma unei crize monetare își au, de fapt, rădăcinile în istorie și în geografie.

În anii de dinainte și de după căderea Zidului Berlinului, așa cum am văzut într-un capitol anterior, intelectualii au salutat conceptul de Europa Centrală – de *Mitteleuropa* –, ca fiind un etalon de toleranță multietnică și de liberalism istoric, la care Balcanii conecși sau regiunile ce țineau de Lumea a Treia puteau și trebuiau să aspire. Dar adevărul este că inima politică a Europei secolului XXI se află oarecum înspre nord-vest de acea *Mitteleuropa*: ea începe de la statele Beneluxului, apoi șerpuiește de-a lungul frontierei franco-germane înspre sud, până spre poalele Alpilor. Mai exact, avem Comisia Europeană și funcționărimea ei la Bruxelles, Curtea Europeană de Justiție la Haga, orașului Tratatului de la Maastricht, Parlamentul European la Strasbourg și așa mai departe. În realitate, locurile acestea se află de-o parte și de alta a unei linii care merge de la Marea Nordului înspre sud și „care forma un fel de axă și o rută de

deplasare a monarhiei carolingiene din secolul al IX-lea”, cum remarca eminentul și, din păcate, răposatul istoric al Europei moderne, Tony Judt.[232] Nu e deloc întâmplător faptul că superstatul european emergent al epocii noastre este concentrat în miezul medieval al Europei, având și acum în centrul său capitala lui Carol cel Mare de la Aachen (Aix-la-Chapelle), pentru că nicăieri altundeva pe continent interfața uscat–mare nu este la fel de bogată și de profundă ca de-a lungul acestei coloane vertebrale a civilizației Lumii Vechi. În Țările de Jos, există acea deschidere către marele ocean, plus că intrarea în Canalul Mânecii și un șirag de insule în largul coastelor Olandei formează o barieră protectoare mai mult decât utilă, oferindu-le acestor state mici avantaje disproporționat de mari față de dimensiunile lor. În apropierea imediată a respectivei coaste a Mării Nordului se află o panoplie de râuri și de canale protejate, care promit oportunități comerciale și de mișcare și, prin urmare, dezvoltare politică. Solul de loess din nord-vestul Europei este negru și productiv, iar pădurile furnizează o pavăză naturală. În fine, climatul mai rece dintre Marea Nordului și Alpi s-a dovedit, într-o măsură mult mai mare decât climatul mai cald de la sud de același lanț muntos, suficient de provocator pentru a stimula oamenii să găsească soluții încă de la sfârșitul Epocii Bronzului, francii, alemanii, saxonii și frigienii stabilindu-se în Antichitatea târzie în Galia, la poalele Alpilor și în zonele mai joase de pe coastă. Aceleași vor fi, rând pe rând, câmpurile de bătălie ale Franciei și ale Sfântului Imperiu Roman în secolul al IX-lea, ale Burgundiei, Lorenei, Brabantului și Frigiei și ale orașelor-stat precum Trier și Liège, toate acestea luate la un loc dând la o parte Roma și evoluând către niște unități politice care conduc astăzi mașinăria Uniunii Europene.

Desigur, înaintea tuturor celor menționate anterior, a fost Roma, iar înaintea Romei, Grecia antică, amândouă reprezentând, cum prea bine spunea William McNeill, „anticamerele” lumii „civilizate în sensul antic al termenului”, care a început în Egipt și în Mesopotamia și s-a răspândit de-acolo, poposind în Creta minoică și în Anatolia, către țărmul nordic al Mediteranei. După cum știm, civilizația a prins rădăcini pe văile calde, umede și protejate ale unor fluvii precum Nilul, Tigrul și Eufratul, apoi și-a continuat migrația către niște climate relativ blânde, cum sunt în Levant, în nordul Africii, în peninsula greacă și în cea italică, unde condițiile de trai erau acceptabile, chiar și cu o tehnologie rudimentară.

Dar civilizația europeană, cu toate că a cunoscut o înflorire inițială de-a lungul coastelor Mediteranei, a continuat să se dezvolte, în epoci cu o tehnologie

şi o mobilitate mai avansate, înspre nord şi înspre climate mai reci. Roma se întinsese într-acolo încă din deceniile care au precedat începutul erei noastre, asigurându-le pentru prima dată ordinea politică şi liniştea internă unor teritorii care se întindeau de la munţii Carpaţi în sud-est până la Oceanul Atlantic în nord-vest; altfel spus, peste cea mai mare parte a Europei Centrale şi peste regiunea limitrofă Mării Nordului şi Canalului Mânecii. Mari şi complexe aşezăminte, pe care Iulius Cezar le numea *oppida*, s-au ivit practic în toată această masă continentală europeană cu sol negru, bine udată şi împădurită, punând astfel bazele, chiar dacă iniţial rudimentare, ale formării oraşelor medievale şi moderne.[233]

După cum expansiunea Romei antice le-a conferit o anumită stabilitate aşa-numitelor triburi barbare din partea de nord a Europei, fărâmiţarea Imperiului Roman a condus, peste secole, la formarea popoarelor şi a statelor-naţiuni pe care le cunoaştem astăzi, consemnate formal în Tratatul din Westfalia, încheiat în 1648, la sfârşitul Războiului de Treizeci de Ani. După cum scria istoricul William Anthony Hay, „Presiunea triburilor de nomazi din stepe şi din regiunile mărginaşe ale Europei a declanşat un efect în lanţ, împingând alte grupuri care trăiau în culturi mai mult sau mai puţin sedentare în golul creat de prăbuşirea puterii romane”.[234] Adică prăbuşirea Romei s-a combinat cu năvala înspre apus a populaţiilor din stepe, şi împreună au contribuit la formarea grupărilor naţionale din centrul şi nord-vestul Europei.

Înainte de toate, Antichitatea clasică se definea prin stăpânirea geografică a Mării Mediterane; când această posesie a „slăbit”, Roma pierzându-şi hinterlandurile din partea de nord a Europei şi din Orientul Apropiat, a luat naştere lumea Evului Mediu.[235] Unitatea mediteraneeană a fost, la rândul ei, spulberată de cotropirea Africii de Nord de către arabi.[236] Încă din secolul al XI-lea, harta Europei a căpătat un aspect asemănător celui modern, Franţa şi Polonia prezentându-se aproape sub formele lor actuale, Sfântul Imperiu Roman, deghizat într-o Germanie unită, şi Boemia – centrată în jurul Pragăi – prevestind Republica Cehă. În felul acesta s-a mutat istoria către nord.

Societăţile mediteraneene, cu toate inovaţiile lor în materie de politică – democraţia ateniană şi republica romană –, erau caracterizate, în linii mari, pentru a-l cita pe istoricul şi geograful francez Fernand Braudel, prin „tradiţionalism şi rigiditate”. Calitatea proastă a solurilor din regiunile mediteraneene favoriza proprietăţile mari aflate, prin forţa lucrurilor, sub controlul bogaţilor. Acest lucru a contribuit la instaurarea unei ordini sociale inflexibile. Concomitent, printre pădurile nordului Europei, cu solurile lor mai

bogate, s-a dezvoltat o civilizaţie mai liberă, ţinută la un loc de relaţiile de putere neoficiale din feudalism, care avea să se dovedească mai capabilă de a beneficia de invenţia tiparului mobil şi a unor tehnologii care abia urmau să fie descoperite.[237]

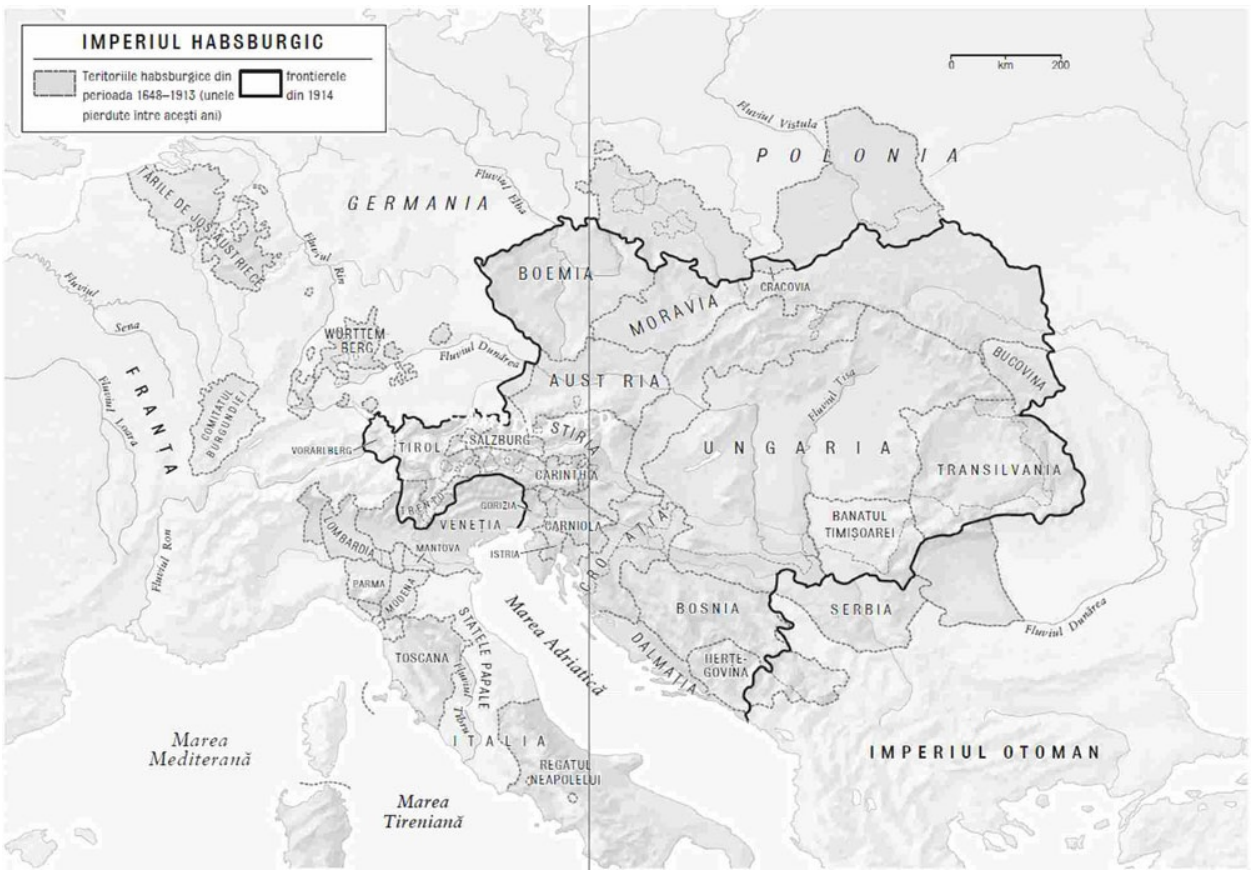

Chiar dacă explicaţia lui Braudel ar putea părea una deterministă, ea se dovedeşte utilă în definirea marilor tendinţe subiacente ale trecutului european. Evident, factorul uman reprezentat de personalităţi precum Jan Hus, Martin Luther şi Jean Calvin a fost esenţial în cazul Reformei protestante şi deci al Iluminismului, care avea să conducă la emergenţa dinamică a nordului Europei drept unul dintre focarele de istoricitate din epoca modernă. Şi totuşi, nimic din toate astea nu s-ar fi putut întâmpla dacă n-ar fi fost uriaşul acces la râuri şi la ocean, precum şi solul de loess, bogat în zăcăminte de cărbune şi de minereu de fier, care au stat la baza dinamismului individual şi a industrializării. Regate măreţe, eclectice şi strălucite au existat, cu siguranţă, în Evul Mediu de-a lungul coastelor Mediteranei – de exemplu, regatul normand al lui Roger al II-lea în Sicilia secolului al XII-lea – şi, ca să nu uităm, cea dintâi înflorire a Renaşterii a survenit la Florenţa, spre sfârşitul aceluiaşi Ev Mediu, prin arta lui Michelangelo

şi prin realismul secular al lui Machiavelli. Dar atracţia zonelor mai reci ale Atlanticului a fost cea care a deschis rutele maritime globale, acestea câştigând, până la urmă, competiţia cu marea închisă care este Mediterana. Dacă Portugalia şi Spania s-au numărat printre cei dintâi beneficiari ai acestui comerţ atlantic, datorită poziţiei lor peninsulare proeminente, societăţile preiluministe din cele două ţări, traumatizate de proximitatea musulmanilor nord-africani – care le şi ocupaseră la un moment dat –, au pierdut startul, în ultimă instanţă, în competiţia oceanică, în favoarea olandezilor, a francezilor şi a englezilor. Drept care, la fel cum Sfântul Imperiu Roman al lui Carol cel Mare a fost urmaşul Romei, în vremurile moderne, nordul Europei a fost urmaşul sudului, cu miezul său carolingian bogat în minerale, ieşind învingător sub forma Uniunii Europene – şi asta într-o măsură deloc neglijabilă datorită geografiei.

Mediterana medievală era ea însăşi divizată între francii din vest şi bizantinii din est. Pentru că nu numai divizările dintre nord şi sud definesc şi afectează Europa din zilele noastre, ci şi cele dintre est şi vest şi, aşa cum vom vedea, dintre nord-vest şi centru. Să ne gândim numai la ruta de migraţie care este valea Dunării: ea duce către est, dincolo de Marea Câmpie ungară, de Balcani şi de Marea Neagră, peste zonele de stepă mai întâi pontice şi apoi kazahe, până în Mongolia şi în China.[238] Această realitate geografică, plus accesul simplu, neîmpiedicat de nimic, şi înspre nord, spre Rusia, constituie baza valurilor de invadatori, îndeosebi populaţii de origine slavă sau turcice, venite dinspre est, despre care vorbeşte Mackinder în articolul său „Pivotul geografic al istoriei” şi care, de-acum ştim, au influenţat profund destinul politic al Europei. Aşa cum există o Europă carolingiană şi o Europă mediteraneeană, există – adeseori ca rezultat al acestor invazii dinspre est – şi o Europă bizantin-otomană, o Europă prusacă şi o Europă habsburgică, toate fiind unităţi distincte din punct de vedere geografic şi prezentând astăzi modele de dezvoltare economică sensibil diferite – iar aceste modele diferite nu pot fi, pur şi simplu, şterse prin crearea unei monede unice.

De exemplu, în secolul al IV-lea d.Hr., Imperiul Roman însuşi s-a divizat într-o jumătate apuseană şi o jumătate răsăriteană. Capitala imperiului din apus a rămas la Roma, iar Constantinopolul a devenit capitala imperiului din răsărit. Imperiul Roman de Apus a dat naştere Vaticanului şi, mai departe spre nord, imperiului lui Carol cel Mare – adică Europei Occidentale. Imperiul de Răsărit al Bizanţului a fost populat în proporţia cea mai mare de creştini ortodocşi vorbitori de limbă greacă şi mai târziu de musulmani, după ce turcii otomani, în migraţia lor dinspre est, au cucerit Constantinopolul, în 1453. Graniţa dintre cele două

imperii, cel de Apus şi cel de Răsărit, venea cam prin mijlocul statului multinaţional Iugoslavia, creat după Primul Război Mondial. Când şi acel stat s-a divizat cu violenţă în 1991, cel puţin într-o primă fază spargerea lui a fost ca un ecou al divizării Romei, petrecute cu şaisprezece secole mai devreme. Slovenii şi croaţii erau romano-catolici, moştenitori ai unei tradiţii care mergea înapoi în timp de la Imperiul Austro-Ungar spre Roma, în apus; sârbii erau ortodocşi orientali şi deţinători ai moştenirii otomano-bizantine a celei de-a doua Rome, cea din răsărit. Munţii Carpaţi, care se întind la nord-estul fostei Iugoslavii şi despart România în două, au reconfirmat parţial această graniţă dintre Roma şi Bizanţ şi, ulterior, dintre împăraţii habsburgi de la Viena şi sultanii turci de la Constantinopol.[239] Trecători, şi deci rute comerciale, au existat prin aceşti munţi impresionanţi, bagajul cultural din *Mitteleuropa* fiind astfel introdus până în străfundurile Balcanilor bizantini şi apoi otomani. Carpaţii însă, chiar dacă nu au constituit o frontieră impenetrabilă şi dură, precum Alpii, au permis totuşi o gradaţie, o mutaţie a echilibrului dintr-o Europă în cealaltă. Europa de Sud-Est avea să rămână săracă nu numai prin comparaţie cu Europa de Nord-Vest, ci şi prin comparaţie cu Europa de Nord-Est, cu tradiţia ei prusacă. Cu alte cuvinte, Balcanii erau mai săraci nu numai decât ţările Beneluxului, ci şi decât Polonia şi Ungaria.

Prăbuşirea Zidului Berlinului a scos şi mai puternic în relief aceste divizări. Tratatul de la Varşovia constituise un imperiu răsăritean în cel mai strict sens al termenului, condus de la Moscova şi caracterizat prin ocupaţia militară şi printr-o sărăcie impusă, ca un stop-cadru, prin introducerea economiei dirijate. În cei 44 de ani de domnie ai Kremlinului, o mare parte a Europei prusace, habsburgice şi bizantin-otomane a fost încarcerată într-o închisoare a naţiunilor de tip sovietic, denumită cu termenul colectiv „Europa Răsăriteană”. Între timp, în Europa Occidentală, căpăta contur Uniunea Europeană, mai întâi sub forma Comunităţii Franco-Germane a Cărbunelui şi Oţelului, apoi a Pieţei Comune şi, în fine, a Uniunii Europene înseşi, construită pe bazele carolingiene ale Franţei, Germaniei şi ale ţărilor Beneluxului, care ulterior a înglobat Italia şi Marea Britanie, iar ceva şi mai târziu, Grecia şi naţiunile din Peninsula Iberică. Dat fiind avansul lor economic din perioada Războiului Rece, Europa carolingiană din interiorul Alianţei Nord-Atlantice s-a dovedit mai puternică, pentru moment, decât Europa de Nord-Est prusacă şi decât *Mitteleuropa* danubiană, care, din punct de vedere istoric, au fost la fel de prospere, dar s-au aflat în interiorul Tratatului de la Varşovia timp de câteva decenii.

Pătrunderea sovieticilor în Europa Centrală în ultimele faze ale celui de-al

Doilea Război Mondial a produs această întorsătură de situație, confirmând totodată teza lui Mackinder despre invaziile asiatice care influențează destinul Europei. Desigur, acest determinism nu trebuie privit la modul absolut, de vreme ce, dacă ar fi lipsit acțiunile unui singur om, Adolf Hitler, cel de-al Doilea Război Mondial n-ar mai fi avut loc – și nici invazia sovietică.

Dar Hitler a existat, așa că ne confruntăm cu situația de astăzi: Europa lui Carol cel Mare se află în frunte, dar, dată fiind resurgența unei Germanii unificate, echilibrul de putere din interiorul Europei s-ar putea muta mai spre est, la confluența Prusiei cu *Mitteleuropa*, forța economică a Germaniei contribuind la revigorarea Poloniei, a statelor baltice și a celor din bazinul superior al Dunării. Zona litorală a Mediteranei și Balcanii bizantin-otomani au rămas ceva mai în urmă. Lumea mediteraneeană și cea balcanică se întâlnesc în peninsula muntoasă a Greciei, care, cu toate că a fost salvată de comunism spre sfârșitul anilor 1940, rămâne unul dintre cei mai problematici membri ai Uniunii Europene, din punct de vedere economic și social. Grecia, situată la marginea de nord-vest a zonei din Orientul Apropiat pe care Hodgson o numea Oikoumene, a fost beneficiara geografiei în Antichitate, dovedindu-se regiunea în care nişte sisteme brutale, precum cele din Egipt și din Persia-Mesopotamia, puteau fi îndulcite și umanizate, conducând la inventarea Occidentului – dacă se poate spune așa. Dar, în Europa contemporană, în care nordul domină, Grecia se găsește la capătul greșit, orientalizat, al lucrurilor, fiind totuși mult mai stabilă și mai prosperă decât țări sau teritorii precum Bulgaria și Kosovo, dar asta numai fiindcă a fost scutită de ravagiile comunismului. În jur de trei sferturi dintre firmele grecești sunt afaceri de familie și se bazează pe munca membrilor familiei, drept care nu li se aplică prevederile legate de salariul minim, chiar dacă persoanele care nu fac parte din familie nu pot fi promovate.[240] Iată un fenomen cu profunde rădăcini culturale și, prin urmare, istorice și geografice.

Într-adevăr, geografia explică multe. Așa cum afirmam într-un alt capitol, când Tratatul de la Varșovia s-a destrămat, fostele țări captive au făcut progrese economice și politice în mare parte determinate de poziția fiecăreia pe hartă: Polonia și statele baltice alături de Ungaria și de jumătatea fostei Cehoslovacii reprezentată de Boemia s-au descurcat cel mai bine, în timp ce țările balcanice și cele din sud au avut parte de sărăcie și tulburări. Lăsând la o parte numeroasele vicisitudini ale secolului XX – inclusiv efectele pulverizatoare ale nazismului și ale comunismului –, moștenirile fostelor stăpâniri prusace, habsburgice și bizantin-otomane încă se mai dovedesc semnificative. Aceste imperii au fost, înainte de toate, creatoare de geografie, aflate ele însele sub influența modelelor

migratorii dinspre Răsăritul asiatic definite de Mackinder.

Aşadar, să privim încă o dată harta Europei din secolul al XI-lea, în centrul căreia Sfântul Imperiu Roman seamănă cu o Germanie unită. De jur împrejurul acestuia se află state-regiuni: Burgundia, Boemia, Pomerania, Estonia; plus Aragónul, Castilia, Navarra şi Portugalia înspre sud-vest. Să ne gândim acum la poveştile regionale de succes din secolul XXI, cu precădere în Europa carolingiană: Baden-Württemberg, regiunea Ron-Alpi, Lombardia şi Catalonia. Acestea, ne reaminteşte Tony Judt, sunt în marea lor majoritate regiuni nordice, care se uită dispreţuitor la sudul mediteraneean aşa-zis înapoiat, leneş, subvenţionat, ba chiar privesc îngrozite la perspectiva ca nişte naţiuni balcanice precum România şi Bulgaria să devină membre ale Uniunii Europene.[241] Aici este vorba despre o confruntare centru–periferie, rataţii ocupând, în general, periferia – deşi nu exclusiv – în regiunile mai apropiate din punct de vedere geografic de Orientul Mijlociu şi de Africa de Nord. Însă tocmai pentru că superstatul european cu sediul la Bruxelles s-a dovedit benefic pentru ele, anumite subregiuni mai nordice, precum Baden-Württemberg şi Catalonia, s-au eliberat de propriile guvernări naţionale de genul magazin universal cu dimensiuni potrivite oricărei talii, după care au înflorit, ocupând anumite nişe politice, culturale şi economice, bine definite din punct de vedere istoric.

Dincolo de nemulţumirile care-i încearcă faţă de săracii de la periferia Europei, există însă şi o nelinişte printre locuitorii nordului european mai prosper, legată de disoluţia propriei lor societăţi. La nivelul populaţiilor naţionale şi al forţei de muncă europene, se înregistrează o stagnare demografică şi, prin urmare, un fenomen de îmbătrânire. Până în 2050, Europa va fi pierdut 24 la sută din populaţia tânără, de vârstă activă, iar numărul celor de peste şaizeci de ani va fi crescut cu 47 la sută în acelaşi interval temporal. Acest lucru va conduce, mai mult ca sigur, la o sporire a migraţiei tinerilor din Lumea a Treia, pentru a contracara procesul de îmbătrânire din statele prospere. Chiar dacă studiile asupra dominaţiei musulmanilor în Europa s-au dovedit exagerate, procentajul de musulmani din cele mai mari ţări europene va fi de cel puţin două ori mai mare până la jumătatea secolului XXI, de la cele trei procente actuale ajungând, probabil, chiar la 10% din populaţie. Dacă, în 1913, populaţia Europei o depăşea pe cea a Chinei, până în 2050, populaţiile combinate ale Europei, Statelor Unite şi Canadei nu vor acoperi decât în jur de 12% din totalul mondial, deşi după Primul Război Mondial reprezentau 33%.[242] Europa se află, în mod cert, în plin proces de diminuare demografică procentuală faţă de Asia şi Africa, iar asta chiar în timp ce, la nivelul populaţiilor europene, creşte procentajul

persoanelor provenite din Africa și din Orientul Mijlociu.

Într-adevăr, harta Europei tinde să coboare înspre sud și să acopere o dată în plus tot ce înseamnă lumea mediteraneeană, așa cum se întâmpla nu numai sub Imperiul Roman, ci și sub imperiile Bizantin și Otoman. Timp de câteva decenii, din cauza regimurilor autocratice care au sufocat dezvoltarea economică și socială – în același timp facilitând apariția politicilor extremiste –, Africa de Nord a fost efectiv ruptă de coasta de nord a Mării Mediterane. Nordul Africii a dat Europei imigranți din rațiuni economice, dar cam atât. Însă, pe măsură ce statele din Africa de Nord vor evolua către niște sisteme democratice confuze, interacțiunile politice și economice cu Europa învecinată se vor înmulți, cel puțin în timp (iar unii dintre acei imigranți arabi s-ar putea întoarce în fostele lor patrii, cu condiția ca politicile reformiste să creeze noi oportunități în țările respective). Marea Mediterană ar urma să devină un factor de coeziune, nu de divizare, cum s-a dovedit a fi în cea mai mare parte a perioadei postcoloniale.

La fel cum s-a extins către est pentru a îngloba fostele țări-satelit ale Uniunii Sovietice imediat după revoluțiile democratice din 1989, Europa se pregătește acum să se extindă către sud, pentru a îngloba revoluțiile arabe. Tunisia și Egiptul nu se pregătesc să devină membre ale Uniunii Europene, ci zone de influență în care implicarea Uniunii Europene va fi una din ce în ce mai activă. În felul acesta, Uniunea Europeană va deveni un proiect încă și mai ambițios și de neoprit decât până acum, în consonanță cu teoria lui Mackinder, care susținea că deșertul Sahara este cu adevărat granița de sud a Europei, fiindcă o separă de Africa ecuatorială de la nord.[243]

Oricum ar fi, Uniunea Europeană, deși marcată de divizări, anxietăți și grozave dureri de creștere, va rămâne unul dintre cele mai mari blocuri postindustriale din lume. De aceea, transferul actual de putere din interiorul ei către est, de la Bruxelles–Strasbourg către Berlin – adică de la Uniunea Europeană către Germania –, se va dovedi esențial pentru politica globală. Pentru că, așa cum voi argumenta în continuare, Germania, Rusia și, da, Grecia, cu cei doar unsprezece milioane de locuitori ai ei, dezvăluie în modul cel mai receptiv destinul Europei.

*

O Germanie unită ar trebui să însemne, prin comparație, mai puțină influență a Uniunii Europene decât pe vremea unei Germanii divizate, dată fiind preponderența geografică, demografică și economică a Germaniei în inima Europei. Populația Germaniei a ajuns acum la 82 de milioane de locuitori, față

de cele 62 de milioane câte are Franța și cele aproape 60 de milioane cât are Italia. Produsul intern brut al Germaniei se ridică la 3,65 trilioane de dolari față de 2,85 trilioane în Franța și 2,29 trilioane în Italia. Și mai important este faptul că, în timp ce influența economică a Franței se limitează mai ales la țări ale Europei Occidentale din perioada Războiului Rece, influența economică a Germaniei se întinde atât în vestul Europei, cât și în fostele state membre ale Tratatului de la Varșovia, un avantaj al poziției geografice mai centrale și al legăturilor ei comerciale cu estul și vestul deopotrivă.[244]

Pe lângă poziția ei geografică încălecată peste Europa maritimă și *Mitteleuropa*, Germania se prezintă și cu o atitudine înnăscută cultural în privința comerțului. Norbert Walter îmi spunea mai demult, pe vremea când lucra ca economist principal la Deutsche Bank: „Germanii preferă să domine activități economice concrete decât unele strict financiare. Noi ne păstrăm clienții, aflăm de ce au nevoie și dezvoltăm relații și nișe de-a lungul deceniilor”. Această capacitate este ajutată de un dinamism german specific; filosoful politic Peter Koslowski îmi explica odată: „Pentru c-au luat-o de la zero după cel de-Al Doilea Război Mondial, foarte mulți germani sunt moderniști la modul agresiv. Modernismul și cultura clasei de mijloc au fost ridicate la statut de ideologii la noi”. Germania reunificată este organizată astfel încât, din punct de vedere spațial, să beneficieze de o perioadă înfloritoare pentru regiunile nord-europene. Dată fiind tradiția unor state mici, independente, constituite în secolul al XVII-lea, după Războiul de Treizeci de Ani, și pe care se bazează și sistemul federal german actual, nu există o singură mare oală sub presiune, aflată în capitală, ci mai degrabă mai multe oale mai mici, care au reușit să supraviețuiască până și în condițiile unui Berlin renăscut. Hamburgul este un centru mediatic, Münchenul e un centru al modei, Frankfurtul reprezintă centrul bancar prin excelență, și așa mai departe, cu un sistem de căi ferate dispuse radial și imparțial în toate direcțiile. Ajungând la unificare destul de târziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Germania și-a păstrat parfumul regional, atât de avantajos în Europa contemporană. În fine, căderea Zidului Berlinului, încă recentă în termeni istorici, cu tendințe cărora le sunt necesare decenii întregi pentru a se contura pe de-a-ntregul, a reconectat Germania la Europa Centrală, reeditând, în moduri excesiv de subtile și de neoficiale, primul și cel de-al doilea Reich, din secolele al XII-lea, respectiv al XIX-lea, suprapunându-se, în linii mari, Sfântului Imperiu Roman.

În plus față de căderea Zidului Berlinului, un alt factor care a sprijinit consolidarea forței geopolitice a Germaniei de astăzi a fost reconcilierea istorică

dintre germani și polonezi, survenită la mijlocul anilor 1990. După cum scria Zbigniew Brzeziński, fost consilier pe probleme de siguranță națională al președinților americani, „prin intermediul Poloniei, Germania și-a putut exercita influența către nord, în țările baltice, și către est, în Ucraina și Belarus”. Cu alte cuvinte, puterea germană este consolidată nu numai de o Europă mai mare, ci și de o Europă în care *Mitteleuropa* renaște ca entitate separată.[245]

Un factor esențial în această evoluție va fi măsura în care pacifismul european – și mai ales german – va rezista și în viitor. După cum scria strategul Colin Gray, trăitor în Marea Britanie, „de-atâtea mușcături de șerpi […] la Verdun, pe valea râului Somme, și după acea *Götterdämmerung*[246] din 1945, puterile din partea central-vestică a Europei s-au trezit demilitarizate într-un mod foarte convingător”.[247] Adevărul este că nu numai amintirea războiului și a distrugerilor sale face ca Europa să resimtă aversiune față de soluțiile militare (excepție făcând intervențiile de menținere a păcii și cele umanitare), ci și faptul că siguranța Europei a fost garantată, în deceniile Războiului Rece, de o superputere precum Statele Unite și că nu se confruntă cu nici o amenințare convențională palpabilă în prezent. „Europa este amenințată nu de uniforme, ci de veșmintele zdrențuite ale refugiaților”, afirma profesorul universitar și jurnalistul american de origine germană Josef Joffe.[248] Dar dacă, potrivit lui Mackinder, destinul Europei mai este încă dependent de istoria asiatică, sub forma unei Rusii pe cale de a reveni în prim-plan?[249] Atunci ar putea exista o amenințare, pentru că lucrul care a împins Uniunea Sovietică să-și construiască un imperiu în Europa Răsăriteană la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial este valabil și astăzi: o întreagă moștenire de prădăciuni îndreptate împotriva Rusiei de către lituanieni, polonezi, suedezi, francezi și germani, care a condus la necesitatea unui cordon sanitar de regimuri aservite în spațiul dintre Rusia istorică și Europa Centrală. Bineînțeles, rușii nu vor mai desfășura trupe terestre, care să reocupe Europa Răsăriteană de dragul unui asemenea cordon sanitar, ci, printr-o combinație de presiuni politice și economice, parțial facilitate de nevoia de gaze naturale de proveniență rusească a Europei, ar putea exercita o influență excesivă asupra fostelor state-satelit în anii următori: de exemplu, Rusia furnizează circa 25 la sută din gazul necesar Europei, 40 la sută din cel necesar Germaniei și aproape sută la sută din cel necesar Finlandei sau statelor baltice.[250] Mai mult decât atât, s-ar putea să ne trezim cu toții, la ieșirea din actuala criză economică și monetară europeană de proporții epice, într-o lume în care influența rusească asupra continentului nostru va fi mult mai mare. Activitățile investiționale rusești, precum și rolul esențial ca furnizor de energie

al Rusiei vor trage mult mai greu la cântar într-o Europă slăbită și marcată de noi divizări.

Așadar, va sucomba, fie și parțial, o Germanie dezvățată de a fi belicoasă în fața influenței rusești, conducând la o finlandizare a Europei Răsăritene și la o și mai profundă golire de conținut a Alianței Nord-Atlantice? Sau îi va opune Germania o subtilă rezistență Rusiei, prin diverse pârghii politice și economice, chiar și în condițiile în care societatea ei rămâne cufundată într-un cvasipacifism posteroic? Primul dintre scenarii amenință să confirme temerile lui Mackinder și ale altor geografi – și anume că, în sens geografic, nu există o Europă Centrală sau *Mitteleuropa*, doar o Europă maritimă și o Europă continentală, cu o zonă-tampon între ele. Al doilea scenariu, pe de altă parte, aduce în prim-plan un destin european mai mult decât complex, în care Europa Centrală reapare pe de-a-ntregul și înflorește pentru prima dată după Primul Război Mondial; înflorește și o zonă-tampon de state situate între Germania și Rusia, după cum spera Mackinder, asigurând pacea în Europa, chiar dacă aversiunea ei față de orice desfășurare militară este un inconvenient geopolitic pentru Statele Unite ale Americii. În acest al doilea scenariu, Rusia se reconciliază cu statele cele mai răsăritene, Ucraina și Georgia, și se alătură astfel Europei. În felul acesta, *ideea* de Europa, ca expresie geografică a liberalismului istoric, ajunge, în cele din urmă, să se realizeze. După căderea Romei, Europa a trecut prin experiența unor secole întregi de reajustări politice în Evul Mediu. În căutarea acelei *idei*, ea va continua să se reajusteze, ca o consecință a războiului european prelungit din toată perioada cuprinsă între 1914 și 1989.

*

Într-adevăr, în termeni geografici, Europa a trecut prin multe faze de-a lungul istoriei sale. Ca urmare a Epocii Descoperirilor, ea s-a mutat lateral spre apus, pe măsură ce comerțul a făcut saltul dincolo de Atlantic, determinând orașe precum Québec, Philadelphia și Havana să devină mai apropiate din punct de vedere economic de Europa Occidentală decât erau alte orașe, precum Cracovia sau Lvov, din Europa Răsăriteană, chiar dacă înaintarea militară otomană înspre nord-vest până aproape de Viena, la sfârșitul secolului al XVII-lea, a tăiat practic Balcanii de o mare parte a subcontinentului european. Desigur, astăzi Europa se mută mai spre est, de vreme ce primește fostele națiuni comuniste ca membre ale Uniunii Europene, și mai spre sud, de vreme ce pune umărul la stabilizarea politică și economică a țărmului sudic al Mediteranei, adică a țărilor din Africa de Nord.

Iar în toate aceste reajustări, culmea!, Grecia va fi cea care va furniza o dare

de seamă penetrantă asupra stării de sănătate a proiectului european. Grecia este singura parte a Balcanilor care se bucură de acces la Marea Mediterană din mai multe direcţii, unificând astfel cele două lumi europene. Grecia este situată la egală distanţă de Bruxelles şi de Moscova şi este la fel de apropiată cultural de Rusia, cum este şi de Europa, în virtutea creştinismului său răsăritean de rit ortodox, pe care-l moşteneşte de la Bizanţ. De-a lungul întregii sale istorii moderne, Grecia s-a văzut obligată să suporte povara unei subdezvoltări politice. Dacă revoluţiile din aproape toată Europa, de la mijlocul secolului al XIX-lea, şi-au avut originile în clasa de mijloc şi scopuri care au ţinut de libertăţile politice, mişcarea de independenţă a Greciei a fost una în principal etnică, având o bază religioasă. Grecii s-au aflat într-un număr covârşitor de partea Rusiei, în favoarea Serbiei şi împotriva Europei, în războiul din Kosovo din 1999, chiar dacă poziţia oficială a guvernului grec a fost ceva mai echivocă. Grecia este statul european cu cele mai grave dificultăţi economice dintre cele care nu s-au aflat de partea comunistă a Cortinei de Fier în perioada Războiului Rece. Mergând înapoi în timp spre Antichitate, Grecia este locul în care Europa – şi, prin urmare, Occidentul – se termină şi începe deopotrivă. Războiul dintre greci şi perşi, al cărui cronicar a fost Herodot, a stabilit o „dihotomie” între Est şi Vest, care a persistat mai multe milenii.[251] Grecia a reuşit să rămână în tabăra occidentală când s-a declanşat Războiul Rece, dar asta numai ca urmare a războiului civil care se desfăşura chiar atunci între adepţii dreptei şi comunişti – şi a negocierilor salvatoare dintre Winston Churchill şi Stalin, care au adus-o, în cele din urmă, în structurile Alianţei Nord-Atlantice. După cum scria Mackinder, Grecia se află situată chiar la marginea *Heartland*-ului, fiind astfel accesibilă puterii maritime. Dar intrarea Greciei, sub cine ştie ce formă, în posesia vreunei puteri din acest *Heartland* (adică a Rusiei) „ar atrage, probabil, după sine controlul asupra Insulei Lumii”.[252] Sigur că Rusia nu va prelua controlul asupra Greciei într-un viitor previzibil. Totuşi, este interesant de speculat ce s-ar fi întâmplat în timpul Războiului Rece dacă negocierile dintre Churchill şi Stalin ar fi evoluat diferit: să ne închipuim cât de puternică ar fi fost poziţia strategică a Kremlinului dacă ar fi avut Grecia ca parte a blocului comunist, ameninţând Italia, care s-ar fi găsit de cealaltă parte a Mării Adriatice, ca să nu mai vorbim despre tot restul Mediteranei răsăritene şi despre Orientul Mijlociu. Criza financiară grecească, atât de emblematică pentru subdezvoltarea politică şi economică a Greciei, a zdruncinat sistemul monetar al Uniunii Europene începând din anul 2010 şi, date fiind tensiunile pe care le-a provocat între ţările din nordul şi cele din sudul Europei, a reprezentat nici mai mult, nici mai puţin

decât cea mai serioasă provocare la adresa proiectului european de la războiul secesionist din fosta Iugoslavie. Așa cum bine demonstrează Grecia, Europa rămâne un edificiu cu adevărat ambițios, aflat încă în construcție, care va fi influențat de tendințele și de convulsiile dinspre sud și dinspre est, într-o lume în care lipsa de spațiu este o mare problemă.

228 Vezi Cohen (1963), p. 157
229 Vezi Hay (2003)
230 Vezi Magris (1988, 1989), p. 18
231 Vezi Cunliffe (2008), pp. vii, 31, 38, 40, 60, 318, 477
232 Vezi Judt (1996)
233 Vezi Cunliffe (2008), p. 372
234 Vezi Hay (2003)
235 Vezi Brown (1971), pp. 11, 13, 20
236 Vezi Pirenne (1939, 2008)
237 Vezi Braudel (1949, 1972, 1973), p. 75
238 Vezi Cunliffe (2008), pp. 42–43
239 Vezi Kaplan (2000), p. 5
240 Vezi Tsoukala (2010)
241 Vezi Judt (1996)
242 Vezi Goldstone (2010)
243 Vezi Hay (2003)
244 Vezi Judt (1996)
245 Vezi Brzeziński (1997), pp. 69–71
246 Textual: „amurgul zeilor” (în limba germană, în original), metaforă folosită pentru a reda ideea prăbușirii violente a unei civilizații (n.tr.).
247 Vezi Gray (2005), p. 37
248 Afirmație făcută de Josef Joffe la Madrid, la 5 mai 2011, în discuțiile de după conferința pe care a ținut-o la Fundación para el Análisis y los Estudios Sociales.
249 Vezi Sloan (1999), p. 20
250 Vezi LeVine (2010); *British Petroleum: Analiza statistică globală a energiei mondiale*, iunie 2010
251 Vezi Hay (2003)
252 Vezi Mackinder (1919, 1996), p. 116

CAPITOLUL 10

RUSIA ȘI HEARTLAND-UL INDEPENDENT

Aleksandr Soljeniţîn îşi începe romanul epic dedicat Primului Război Mondial, *August 1914*, cu un elogiu ditirambic adus lanţului muntos al Caucazului, a cărui „fiecare creastă […] de un alb strălucitor, cu profunzimi ultramarine […] se înălţa falnic peste creaţia măruntă a oamenilor, atât de primordială într-o lume făcută de mâna omului, încât îţi venea să crezi că, dacă toţi oamenii care au trăit în toate mileniile trecute şi-ar fi desfăcut larg braţele şi ar fi adus cu ei tot ce reuşiseră să creeze în vieţile lor […] şi ar fi îngrămădit la un loc toate produsele existenţei lor, tot n-ar fi reuşit în veci de veci să înalţe un morman la fel de copleşitor precum crestele muntoase ale Caucazului". Şi mai departe Soljeniţîn merge pe aceeaşi linie, referindu-se la „imensităţi de zăpadă", „piscuri dezgolite", „râpe şi muchii" sau „fuioare alburii care se confundă cu norii adevăraţi".[253]

De-a lungul întregii lor istorii, munţii Caucaz le-au inspirat ruşilor, mai ales naţionaliştilor înflăcăraţi ca Soljeniţîn, o atitudine de teamă şi de veneraţie. Între Marea Neagră şi Marea Caspică se întinde o punte de uscat, pe care se pierde încetul cu încetul tot ce înseamnă Europa, în râpele unui lanţ muntos lung de o mie de kilometri, ale cărui piscuri depăşesc înălţimi de cinci mii de metri – oferind imagini de o frumuseţe ireală care-ţi taie respiraţia, mai ales după ce te-au plictisit sutele de kilometri de teren plat din regiunile de stepă de la nord. Aici se află Vestul Sălbatic al Rusiei, chiar dacă munţii sunt situaţi, propriu-zis, la sud faţă de Moscova şi Sankt-Petersburg. Aici, încă din secolul al XVII-lea, coloniştii ruşi au căutat să subjuge nenumărate populaţii orgolioase: ceceni, inguşi, oseţi, daghestani, abhazi, kartveli, kaheţi, armeni, azeri şi alţii, şi alţii. Aici, ruşii s-au confruntat cu Islamul şi în varianta lui moderată, şi în cea ireconciliabilă. Reacţia emoţională complexă a ruşilor faţă de realitatea însăşi a Caucazului, care-i şi aţâţă, îi şi ameninţă, prezintă întreaga istorie a Rusiei într-o lumină aparte.

*

Puterea terestră numărul unu a lumii este Rusia, care se întinde peste 170 de grade de longitudine, adică aproape jumătate din circumferinţa planetei. Principala ieşire la mare a Rusiei se află în partea ei de nord, blocată de gheţurile Arcticii mai mult de jumătate din an. Puterile terestre sunt într-o permanentă nesiguranţă, aşa cum a intuit Mahan. Fără protecţia unor mări, ele sunt constant nemulţumite şi simt nevoia de a se extinde, ca să nu fie, la rându-le, cucerite.

Acest lucru este valabil mai ales în cazul rușilor, ale căror teritorii vaste și plate sunt lipsite aproape cu totul de orice prag natural care să le protejeze cât de cât. Teama rușilor de dușmanii lor de pe uscat este o temă principală a lui Mackinder. Rușii s-au băgat în Europa Centrală și în Europa Răsăriteană pentru a opri Franța în secolul al XIX-lea și Germania în secolul XX. S-au băgat în Afghanistan pentru a-i opri pe britanici în India și pentru a obține ei înșiși o ieșire la o mare caldă – în cazul de față, la Oceanul Indian. Și s-au băgat în Extremul Orient pentru a-i opri pe chinezi. Cât despre Caucaz, munții aceștia reprezintă bariera geografică naturală, pe care rușii sunt nevoiți s-o domine dacă vor să rămână la adăpost de răbufnirile politice și religioase din Orientul Mijlociu extins.

O altă realitate geografică a Rusiei o reprezintă frigul sever de pe teritoriile ei. Partea cea mai nordică a Statelor Unite ajunge până la paralela de 49 de grade latitudine nordică, de unde începe Canada. În schimb, aproape toată Rusia este situată la nord față de paralela de 50 de grade, ceea ce face ca populația Rusiei să locuiască într-o zonă geografică în care clima este și mai rece decât cea canadiană, majoritatea canadienilor locuind într-o porțiune destul de îngustă de-a lungul granței cu Statele Unite. „Date fiind latitudinea, îndepărtarea față de orice mare deschisă, efectul de barieră al munților și așezarea continentală”, scrie geograful Saul Cohen, clima Rusiei face ca o mare parte a teritoriului rusesc să fie deopotrivă prea friguros și prea uscat pentru o locuire permanentă pe scară largă.[254] Dar Caucazul și unele regiuni din Orientul Îndepărtat rus, aflate aproape de granița cu Coreea de Nord, sunt excepții de la regulă: așadar, o altă atracție a regiunii Caucazului o reprezintă climatul ei relativ blând, chiar dacă se întinde la nivelul paralelei de 43 de grade latitudine nordică.[255] Într-adevăr, clima și peisajul Rusiei sunt înfiorător de neregulate, ceea ce le face determinante pentru caracterul rușilor și pentru istoria lor în ansamblu.

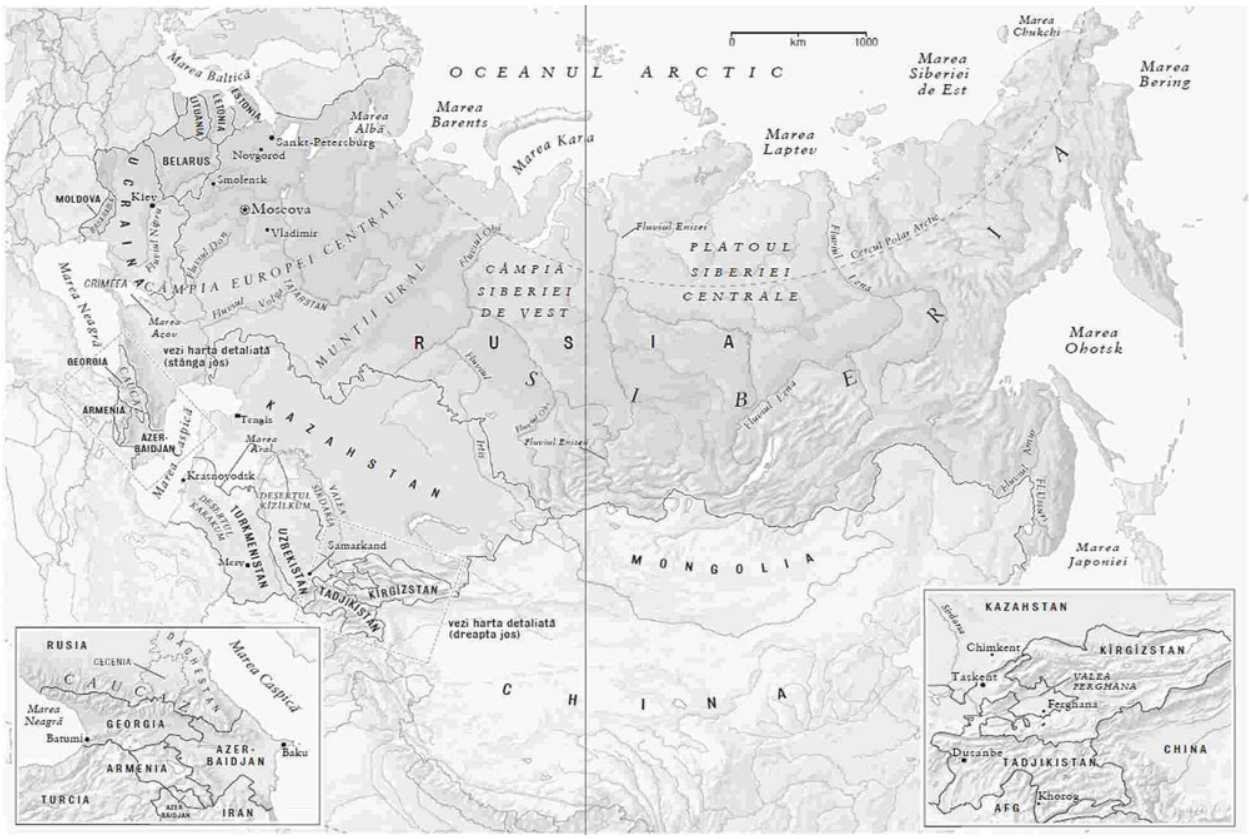

Frigul intens pare să le fi dezvoltat rușilor „o capacitate de a suferi, un anume comunitarism, ba chiar o dorință de sacrificare a individului pentru binele comun”, scrie Philip Longworth, specializat în istoria Rusiei, care lămurește că anotimpul rodnic foarte scurt din regiunile de latitudine nordică înaltă necesita „o interdependență între țărani”, precum și „un efort frenetic, susținut, concretizat în ore lungi petrecute la câmp, și mobilizarea copiilor”, pentru că și semănatul, și recoltatul se cereau făcute în grabă. Mai mult decât atât, surplusurile mărunte obținute din cauza frigului au încurajat elitele statului rus emergent să preia controlul unor suprafețe vaste, sugrumând astfel interesul țăranilor de a munci mai mult din proprie inițiativă și contribuind la o „tendință spre violență” în viața de zi cu zi.[256] Comunismul rusesc, precum și o anume nepăsare față de libertatea personală, înregistrată până de curând, își au rădăcinile în peisajul acesta eminamente friguros. Defrișarea terenurilor, construirea de biserici și de fortificații pe câmpia înghețată, plus intonarea de rugăciuni ortodoxe – toate ilustrau acel comunitarism sfâșietor de inimi.

Partea de nord a Rusiei, situată între Cercul Polar și Oceanul Arctic, este o tundră înghețată lipsită de copaci, acoperită de mușchi și de licheni. Vara, când începe dezghețul, tot pământul de acolo este înecat în noroaie infestate de țânțari enormi. La sud față de tundră se afla taigaua, cea mai mare pădure de conifere de

pe glob, care se întinde între Marea Baltică şi Oceanul Pacific. În jur de 40 la sută din aceste regiuni ale Siberiei şi ale Orientului Îndepărtat rus nu ies niciodată de sub gheţurile veşnice. În fine, în partea de sud a Rusiei, dacă ne uităm de la câmpia maghiară, în vest, apoi peste Ucraina, peste Caucazul de Nord şi peste toată Asia Centrală, până tocmai în Manciuria, se întinde stepa, zona înierbată cea mai mare de pe tot globul, căreia W. Bruce Lincoln, istoricul specializat în Rusia, îi spunea „marele drum acoperit de ierburi”.[257] După cum scria Mackinder despre ei, ruşii erau iniţial o populaţie înghesuită în perimetrul protector al pădurii, care, de dragul propriei siguranţe, s-a văzut nevoită – din Evul Mediu târziu până la începuturile epocii moderne – să-i atace şi să-i supună pe nomazii asiatici care înaintau către ea din stepele aflate la sud şi la est. În mod special prezenţa umilitoare şi prelungită a mongolilor – a Hoardei de Aur în apropierea Moscovei medievale şi a Hoardei Albastre în Asia Centrală –, care au avut un rol important în a priva Rusia de experienţa Renaşterii, le-a conferit slavilor de rit ortodox răsăritean un comunitarism, o energie şi un simţ al finalităţii care s-au dovedit esenţiale când s-a pus problema ca ei să reuşească, în cele din urmă, să scuture jugul tătar[258] şi să se reverse în secolele ulterioare peste zone din ce în ce mai întinse. Potrivit istoricului G. Patrick March, ocupaţia tătară le-a instilat ruşilor o „mai mare toleranţă faţă de tiranie”, obişnuindu-i cu privaţiunile şi îmbolnăvindu-i de un fel de „frică paranoidă faţă de noţiunea de invazie”.[259]

Nesiguranţa reprezintă chintesenţa subiectivităţii naţionale a ruşilor. „Dorinţa de a găsi atât rădăcini, cât şi justificări în istorie s-a născut, măcar în parte, din sentimentul de nesiguranţă dat de câmpiile răsăritene”, scrie James H. Billington, de la Biblioteca Congresului din Washington, D.C., în marea sa carte *Icoana şi securea*, despre cultura rusă. „Geografia, nu istoria”, spune el, a reprezentat factorul dominant în gândirea ruşilor:

> Ciclurile sezoniere aspre, cursurile de apă şi puţine, şi îndepărtate unele de altele, raritatea ploilor şi a solurilor fertile au afectat întotdeauna traiul ţăranilor simpli; iar venirile şi plecările cuceritorilor nomazi li s-au părut acestora, de cele mai multe ori, asemănătoare cu mişcările fără noimă ale unor obiecte plutitoare pe suprafaţa unei mări neschimbătoare şi neprietenoase.[260]

Cu alte cuvinte, însăşi geografia plată a Rusiei, aceeaşi din Europa şi până în Orientul Îndepărtat, cu prea puţine piedici naturale în orice direcţie ai privi şi cu preferinţa pentru aşezări omeneşti risipite, în locul unor concentrări urbane, a creat premisele unei atmosfere de anarhie, fiecare grup simţindu-se în permanenţă nesigur.

Adunaţi în păduri, în timp ce duşmanii lor cutreierau stepele, ruşii s-au

refugiat deopotrivă în animism și în religie. Sărbătoarea de primăvară care e Paștele ortodox „a căpătat o intensitate aparte în partea de nord a Rusiei”, scrie Billington. Salutul tradițional de Paște „nu era formula insipidă «Paște fericit!» din Occidentul modern, ci «Hristos a înviat!», o afirmare directă a chestiunii centrale a istoriei sacre”. Și răspunsul era: „Adevărat a înviat!” Lucrul acesta se referea nu numai la Hristos cel înălțat la ceruri, ci și la natură, pentru că iarna lungă și întunecată se apropia de sfârșit, iar copacii se scuturau de zăpadă și începeau să înfrunzească. Creștinismul ortodox răsăritean conține mai multe aluzii la păgânism. Iar comunismul rusesc, punându-și accentul bolșevic pe totalitate, nu a fost decât o altă formă a religiei rușilor – echivalentul secular al ortodoxiei, potrivit intelectualului rus Nikolai Berdiaev, de la începutul secolului XX. Așa cum arată Billington prin chiar titlul cărții sale, icoana le reamintea din plin oamenilor hărțuiți de la frontiere de forța credinței ortodoxe și de sentimentele de siguranță și de înaltă motivație pe care li le oferea aceasta, în timp ce securea „era unealta de bază în Maica Rusie, mijlocul indispensabil de a subordona pădurea” propriilor lor scopuri.[261]

Cu alte cuvinte, totalitatea religioasă și comunistă a Rusiei a revenit mereu la sentimentul acesta de lipsă de apărare în pădurea din apropierea stepei, care le-a inculcat, la rândul lui, rușilor nevoia de cucerire. Dar, cum teritoriile lor erau plate și în întregime conectate la imensitatea Asiei și a Orientului Mijlociu extins, Rusia însăși a fost cucerită. Dacă alte imperii se înalță, se extind și se prăbușesc – și nu se mai aude nimic despre ele vreodată –, Imperiul Rus, în schimb, s-a extins, s-a prăbușit și a reînviat de mai multe ori.[262] Geografia și istoria demonstrează că Rusia nu poate fi niciodată trecută cu vederea. Renașterea, fie și parțială, a Rusiei în ziua de astăzi, după disoluția Uniunii Sovietice, este doar un episod al unei povești mai vechi.

*

Primul mare imperiu rusesc, ba chiar prima structură politică majoră din Europa de Est, a fost Rusia Kieveană, apărută la mijlocul secolului al IX-lea la Kiev, cel mai sudic dintre orașele istorice înșirate de-a lungul fluviului Nipru. Această amplasare i-a permis Rusiei Kievene să se afle constant în legătură cu Imperiul Bizantin din sud, facilitând convertirea rușilor la creștinismul ortodox de rit oriental, care, după cum știm, avea să fie îmbogățit cu acea intensitate aparte pe care i-au adăugat-o rușii, dată fiind întâlnirea lor cu peisajul glacial specific locurilor. Geografia, mai apoi, a hotărât ca Rusia Kieveană să fie constituită din punct de vedere demografic din vikingi scandinavi (care navigau

pe râuri în jos dinspre nord) și din slavi indigeni răsăriteni. Existența unor terenuri sărace în zonă a condus la necesitatea cuceririi unor pământuri vaste, pentru ca rușii să-și poată asigura hrana – drept care a început să se contureze un imperiu care a combinat două forțe regionale dinamice, a vikingilor și a bizantinilor. De aici a rezultat Rusia, ca noțiune geografică și culturală.

Rusia Kieveană a luptat neîntrerupt împotriva nomazilor din stepă. Într-un târziu, la jumătatea secolului al XIII-lea, a fost distrusă de mongolii conduși de Batu Han, nepotul lui Ginghis Han. O succesiune de ani secetoși pe pământurile lor tradiționale i-a mânat pe mongoli înspre apus, în căutarea unor noi pășuni pentru caii cu ajutorul cărora își făceau rost de hrană și se deplasau. Iată cum a fost călcată în picioare prima încercare de expansiune imperială a rușilor către *Heartland*-ul Eurasiei.

Rezultatul a fost că, în urma unor nesfârșite mișcări înainte și înapoi și a unor drame politice determinate de intervenția umană, istoria rusească s-a mutat încetul cu încetul către orașe mai nordice precum Smolensk, Novgorod, Vladimir și Moscova, aceasta din urmă dovedindu-se cel mai puternic în secolele de mai târziu ale Evului Mediu; aceste secole s-au caracterizat, la rându-le, după cum am văzut, prin autocrație și paranoia, în parte consecințe ale presiunii mongole. Moscova și-a câștigat statutul de metropolă și de pe urma poziției sale avantajoase din punct de vedere comercial, pe căile de transport dintre râurile aflate în bazinul Volgăi medii și superioare. Bruce Lincoln afirmă: „Moscova era situată în centrul podișului din care izvorau marile cursuri de apă ale Rusiei europene […] Era nucleul din care porneau care încotro marile căi navigabile fluviale rusești, precum niște spițe cu forme neregulate ale unei roți deformate”.[263] Și totuși, pentru că în această etapă a istoriei lor evitau stepa cutreierată de hoardele tătărești, rușii s-au concentrat pe dezvoltarea regiunilor impenetrabile acoperite cu păduri, unde un stat se putea coagula mai bine.[264] Moscova medievală era înconjurată și, practic, izolată. Înspre est erau numai taigaua, stepa și mongolii. Înspre sud, turcii și mongolii din stepă îi împiedicau Moscovei accesul la Marea Neagră. Înspre vest și nord-vest, suedezii, polonezii și lituanienii îi împiedicau accesul la Marea Baltică. Ivan al IV-lea, zis cel Groaznic (1553–1584), nu avea acces decât la o singură mare, și aceea utilizabilă cu greu, aflată în extremul nord, Marea Albă – un golf mai mare al Oceanului Arctic. Amenințați din toate părțile de câmpia nesfârșită, rușii n-au avut altă soluție decât să încerce să spargă încercuirea, ceea ce au făcut sub conducerea lui Ivan al IV-lea.

Ivan cel Groaznic a fost o figură istorică născătoare de controverse,

deopotrivă un monstru și un erou popular, al cărui supranume este o traducere înșelătoare a termenului *Groznîi*, „Spaima”, poreclă pe care i-au dat-o sprijinitorii săi pentru felul în care-i pedepsea pe vinovați. Ivan a demonstrat că, la momentul respectiv, singurul antidot al haosului de acolo nu putea fi decât absolutismul. Ivan a fost primul mare imperialist al Rusiei, rol pe care i l-au impus mai degrabă istoria și geografia; în 1453, Bizanțul grecesc fusese cotropit de turcii otomani, iar mulți refugiați greci se strecuraseră înspre nord, abandonând Constantinopolul pentru Moscova și aducând cu ei o experiență politică, militară și administrativă care s-a dovedit vitală pentru edificarea unui imperiu. Când a devenit țar, Ivan i-a învins pe tătarii din Kazan, ceea ce i-a facilitat accesul către munții Ural, iar mai târziu în decursul domniei sale a făcut un mare pas către cucerirea Siberiei, învingând hanatul mongol al Sibirului în preajma râului Irtîș, în nord-vestul Mongoliei actuale. Cruzimea și viclenia lui Ivan au fost rezultatele celor învățate de rușii săi de-a lungul generațiilor de „târguieli răbdătoare și subtile” cu asiaticii.[265] Atât de repede au năvălit rușii peste aceste întinse teritorii încât, după mai puțin de șase decenii, la începutul secolului al XVII-lea, ajunseseră deja la marea Ohotsk, adică la țărmurile Oceanului Pacific.

Ivan și-a îndreptat privirile și spre sud și sud-est, în special asupra hanatului musulman al Astrahanului, un avanpost al Hoardei de Aur care ținea sub control izvoarele Volgăi și drumurile către Caucaz, Persia și Asia Centrală. Acestea erau pământurile hoardei nogailor, o populație de nomazi de origine turcică, vorbitori ai unei variante de kîpceacă. Cu toate că erau adversari politici ai Moscovei, nogaii făceau totuși comerț cu țaratul și au acceptat ca soldații lui Ivan să patruleze principalele drumuri, pentru a le păstra sigure. Marea de terenuri înierbate era de o enormitate complexă, o zonă în care mongolii și tătarii purtau războaie – armatele lor suprapunându-se uneori –, dar făceau și comerț cu rușii. În afară de asta, să nu uităm că, oricât de aspre și de complicate ar fi fost marile câmpii, lanțul muntos al Caucazului era și mai aspru, și mai complicat, deci mai exotic în ochii rușilor, ceea ce explică obsesia dezvoltată de aceștia în privința crestelor caucaziene.

Ivan era neobosit. Nici nu și-a obținut bine victoria de la sud, că a și pornit la război în regiunea statelor moderne Lituania și Estonia, pentru a-și asigura un cap de pod la Marea Baltică, dar a fost învins de o alianță dintre Liga Hanseatică și Ordinul german livonian. Acest eșec le-a tăiat rușilor accesul în Occident tocmai la momentul când începeau să simtă influența noilor pământuri din Orientul Mijlociu și din Asia, peste care se înstăpâniseră.

Prima tentativă a ruşilor de a-şi constitui un imperiu continental, spre sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea, le-a creat un renume aparte cazacilor, folosiţi de statul rus pentru consolidarea poziţiei sale în Caucaz. Cu toate că termenul *kazak* desemna iniţial un războinic mercenar de origine tătară, cazaci au ajuns, până la urmă, să fie şi ruşi, lituanieni sau polonezi care, nemaiputând suporta condiţiile aspre de pe feudele din ţările lor de baştină, migraseră spre stepele ucrainene. Aici, în condiţiile haotice ale unei foste frontiere mongole, îşi câştigau viaţa ca hoţi, negustori, colonişti şi mercenari, alăturându-se încetul cu încetul în unităţile neregulate ale armatei ţarului Ivan, pentru că erau duri şi se vindeau ieftin. Aşezările de cazaci s-au coagulat pe văile fluviilor, mai ales pe cea a Donului şi cea a Niprului.[266] Întâmplarea face ca nuvela clasică *Taras Bulba* de Nikolai Gogol, publicată iniţial în 1835 şi reluată, într-o versiune finală, după un deceniu, să fie povestea cazacilor de pe Nipru. Gogol era un naţionalist rus, dar el vedea Rusia reală, primordială, în Ucraina (cuvânt care înseamnă „teritoriu de frontieră”), ale cărei stepe nesfârşite şi neschimbate – lipsite de orice bariere naturale şi udate de relativ puţine cursuri de apă navigabile – făcuseră ca toate populaţiile care le locuiau să se ciocnească unele de altele. Deşi folosea termenii „rus”, „ucrainean” şi „cazac” referindu-se la identităţi aparte, chiar şi Gogol recunoştea că identităţile respective se suprapuneau (şi identităţile locale încă se suprapun).[267] Povestirea lui Gogol este umbrită de o violenţă nestăpânită. Cu toate că lipsa desăvârşită de umanitate ce reiese din text le este caracteristică unor indivizi care fac alegeri abominabile, este la fel de adevărat că violenţa din *Taras Bulba* este parţial, dacă nu total, expresia geografiei din stepele Rusiei şi ale Ucrainei, caracterul lor plat şi izolat, plus căile de migraţie care se întretaie acolo conducând la conflicte şi la schimbări bruşte de noroc.

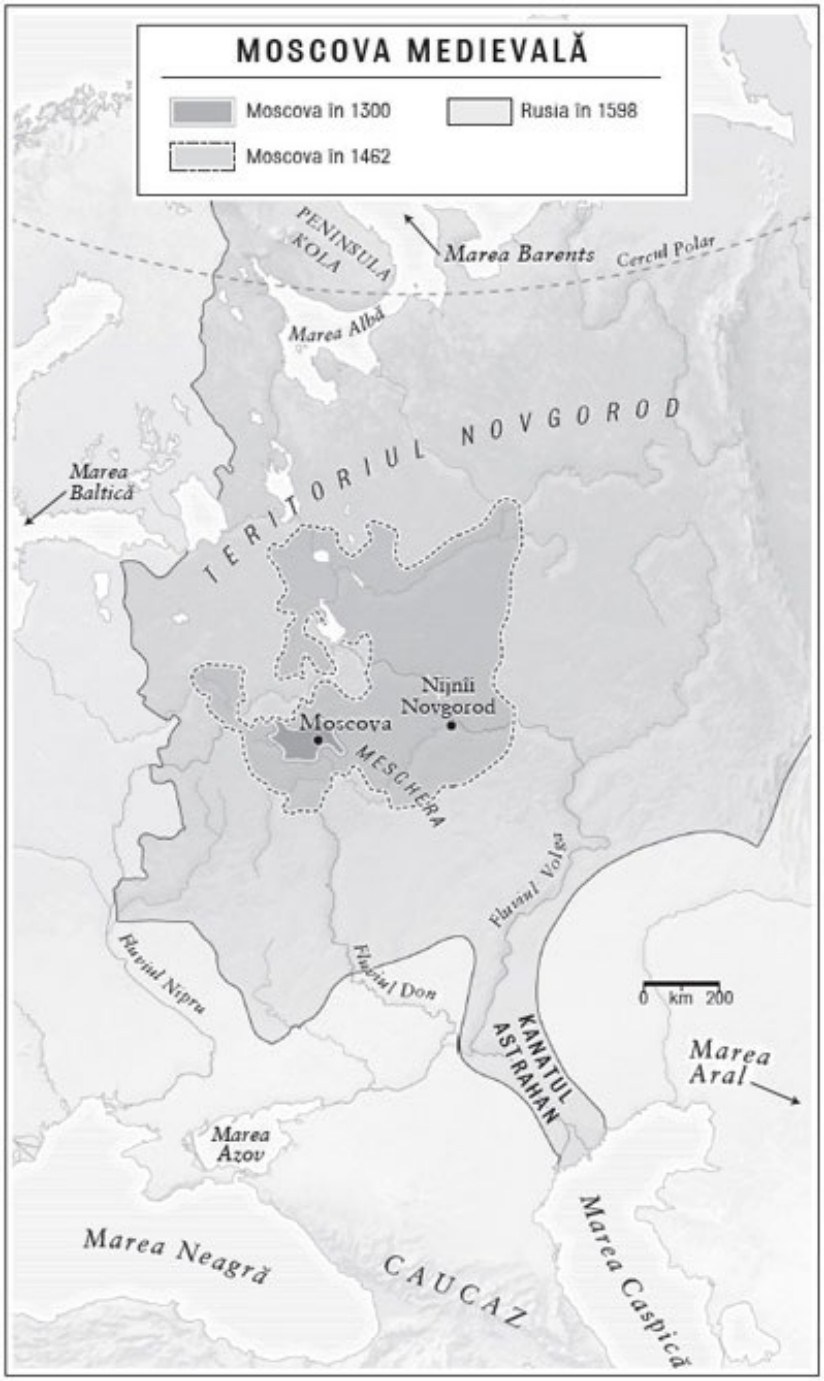

Imperiul întemeiat de Ivan al IV-lea cel Groaznic a continuat să se extindă sub domnia lui Boris Godunov (1598–1605), în special în direcţia sud-estică a Stalingradului, a Uralilor şi a stepei cazace. Dar Moscova medievală s-a prăbuşit, la fel ca Rusia Kieveană dinaintea ei, de astă dată suedezii, polonezii, lituanienii şi cazacii smulgând câte o halcă din hoitul ei. Moscova medievală îşi asumase rolul de „cea de-a Treia Romă”, succesoarea de drept a Romei şi a Constantinopolului deopotrivă. Iată de ce prăbuşirea Moscovei, în acea perioadă

zisă „Vremea Tulburărilor” – fiind rezultatul împărţirii capitalei pe bază de facţiuni –, a creat impresia că o întreagă lume şi o civilizaţie se sfârşeau. Şi totuşi, Rusia nu era deloc terminată, în ciuda modului în care au părut lucrurile pe vremea respectivă. După numai câţiva ani, Mihail Romanov s-a instalat pe tronul ţarilor, inaugurând o nouă dinastie şi un capitol proaspăt în istoria Rusiei.

Dinastia Romanovilor a fost cea care a organizat Rusia modernă, a introdus mecanizarea şi a dat o nouă definiţie imperialismului rusesc – o ameliorare faţă de incursiunile ad-hoc, oarecum romantice, ale Moscovei medievale. Sub conducerea dinastiei Romanovilor, pe parcursul a trei sute de ani, Rusia a supus Polonia şi Lituania, a distrus Suedia, a umilit Franţa lui Napoleon, a recâştigat Ucraina şi s-a extins în Crimeea şi în Balcani, în dauna turcilor otomani. De asemenea, s-a extins şi şi-a formalizat stăpânirea peste Caucaz, Asia Centrală şi Siberia, până în China şi la Pacific. Rusia şi-a revenit după înfrângerile în Războiul Crimeii (1853–1856) şi în războiul ruso-japonez (1904–1905). Apoi, în conformitate cu tendinţa primordială a istoriei ruse, care presupunea expansiuni de moment şi retrageri la fel de grăbite pe fundalul unei geografii vaste şi nestânjenite de nimic, Romanovii au pierdut şi Polonia, şi partea de vest a Rusiei în confruntarea din 1812 cu *Grande Armée* a lui Napoleon, dar şi-au revenit în doar câteva săptămâni şi i-au forţat pe francezi să se retragă ei înşişi către Europa Centrală, forţele lui Napoleon fiind practic spulberate.

Petru cel Mare, care a condus Rusia la sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea, a reprezentat pentru dinastia Romanovilor ceea ce a fost Ivan al IV-lea cel Groaznic pentru Moscova medievală: un personaj extraordinar, ale cărui acţiuni au demonstrat că geografia nu era decât o parte a întregii poveşti. Desigur, Petru este bine-cunoscut în istorie pentru faptul că a construit metropola Sankt-Petersburg la ţărmul Mării Baltice, construcţie începută în 1703 care a echivalat cu un război anihilant împotriva regatului Suediei: suedezii au invadat mlaştinile mazuriene în partea lor dinspre Belarus, iar ruşii au dat, în schimb, foc recoltelor, în cadrul unei politici a pământului pârjolit din zonele uscate, o tactică la care aveau să recurgă şi mai târziu, nu numai împotriva lui Napoleon, ci şi a lui Hitler. Şi totuşi, măreaţa realizare a lui Petru de a consolida coasta baltică a Imperiului Rus, de a stabili o nouă capitală acolo, aşezată cu faţa către o parte a restului Europei, în efortul de a modifica identitatea politică şi culturală a Rusiei, avea să eşueze în ultimă instanţă. Pentru că, urmându-şi seria cuceririlor în toate celelalte direcţii, Rusia şi-a păstrat caracterul preponderent de putere eurasiatică, îndoielnic una arhetipală, poate chiar singura, străduindu-se să fie şi europeană chiar dacă propria geografie şi

istoricul invaziilor exemplificate de mongoli îi refuzau practic un asemenea statut. Aleksandr Ivanovici Herzen, marele scriitor și intelectual rus din secolul al XIX-lea, observa:

> Până în ziua de astăzi, am privit europenii și Europa în același fel în care-i privesc provincialii pe cei care locuiesc în capitală, cu o stimă deosebită și cu un sentiment al propriei noastre inferiorități, imitându-i cu supușenie și luând orice aspect în care suntem diferiți drept un defect.[268]

Cu toate că rușii n-ar fi avut nimic de care să se rușineze, pentru că nu puteau fi nimic altceva decât erau: un popor care-și ridicase un imperiu dintr-un mediu continental imposibil, drept care ajunseseră să bată la porțile Levantului și ale Indiei, amenințând astfel imperiul francezilor și pe cel al britanicilor. Cam în același timp în care Herzen scria cele de mai sus, rușii puneau stăpânire pe Taşkent și Samarkand, orașe de pe străvechiul Drum al Mătăsii care ducea în China, situate aproape de frontierele subcontinentului indian.

Dacă imperiile maritime ale Franței și Marii Britanii se confruntau peste mări și țări cu dușmani înverșunați, rușii aveau de-a face cu ei pe propriile lor teritorii, astfel că au învățat încă de la începutul istoriei lor să fie temători și vigilenți. Rușii sunt o nație care, într-un fel sau altul, s-a aflat întotdeauna în război. O dată în plus, regiunea Caucazului oferă un exemplu convingător: cecenii musulmani din Caucazul de Nord, cu care s-au luptat armatele împărătesei Ecaterina cea Mare spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și cu care au continuat să se lupte armatele țarilor succesivi de-a lungul întregului secol al XIX-lea, ca să nu mai vorbim despre confruntările din epoca noastră. Asta se întâmpla la mult timp după ce regiuni mai flexibile din Caucaz, situate mai spre sud, precum Georgia, fuseseră puse deja sub control țarist. Atitudinea beligerantă a cecenilor își avea originea în dificultatea cu care aceștia își câștigau existența din solul sărac al muntelui și în necesitatea resimțită de ei de a umbla înarmați pentru a-și apăra oile și caprele de fiarele sălbatice. De vreme ce căile comerciale traversau Caucazul, cecenii erau deopotrivă călăuze și jefuitori.[269] Și, cu toate că se convertiseră la islamul sufiot – de multe ori, mai puțin fanatic decât alte ramuri ale credinței islamice –, ei își apărau zeloși pământurile de rușii creștini ortodocși. Geograful Denis J.B. Shaw scria: în Caucaz, „coloniștii ruși, ucraineni și cazaci din așa-numitul «imperiu colonizator» s-au ciocnit de rezistența îndârjită a muntenilor de acolo. Cu excepția majorității osetinilor, aceste populații aparțin, în cea mai mare parte, culturii islamice, ceea ce le consolida hotărârea de a lupta cu nechemații ruși”. Temându-se de spiritul independent al oamenilor din Caucazul de Nord, bolșevicii au refuzat să-i

încorporeze într-o unică republică și i-au separat, pentru ca ulterior să-i reunească în structuri artificiale, nepotrivite cu modelele lor etnice și lingvistice. Astfel, continuă Shaw, „kabardinii au fost grupați alături de balcari, în ciuda faptului că cei dintâi au mai multe în comun cu cerchezii, iar cei din urmă cu karaciaii”. Mai mult decât atât, Stalin i-a exilat pe ceceni, inguși, calmîci și pe alții în Asia Centrală în 1944, pe motiv c-ar fi colaborat cu germanii.[270]

Munții Caucaz au contribuit din plin la imaginea dură a imperialismului rusesc. Așa cum spuneam, acesta este, adeseori, destinul puterilor terestre, care simt frecvent nevoia să cucerească.

Așadar, rușii au tot avansat – inspirându-l pe Mackinder să-și formuleze teoria cu pivotul – printr-un elan fără precedent de construire de căi ferate rusești în toată a doua jumătate a secolului al XIX-lea: douăzeci și patru de mii de kilometri de șine între anii 1857 și 1882, care legau Moscova de frontiera cu Prusia înspre vest, cu Nijni Novgorod înspre est, cu Crimeea și cu țărmul Mării Negre înspre sud. Mai mult decât atât, între 1879 și 1886, inginerii ruși au construit o linie de cale ferată între Krasnovodsk, de pe țărmul estic al Mării Caspice, și Merv, oraș aflat la circa opt sute de kilometri spre est, aproape de frontierele cu Persia și cu Afghanistan; după alți doi ani, în 1888, linia respectivă mai avansase cu cinci sute de kilometri spre nord-est, până la Samarkand. (Și a mai fost construită o ramificație de la Merv spre sud, până în apropiere de frontiera cu Afghanistanul.) Aceste noi artere de extindere a imperiului au însoțit înaintările militare rusești în deșerturile Karakum („Nisipul Negru”) și Kîzîl Kum („Nisipul Roșu”), în partea de sud a stepei central-asiatice, în regiuni ale Turkmenistanului și ale Uzbekistanului din zilele noastre. Dată fiind proximitatea subcontinentului indian, unde puterea britanicilor ajunsese la zenit în perioada respectivă, această răbufnire de activism imperial a devenit parte a „Marelui Joc” dintre Rusia și Marea Britanie, pentru controlul asupra Asiei. Între timp a fost construită o linie de cale ferată care să facă legătura între Baku, de pe țărmul apusean al Mării Caspice, și Batumi, port la Marea Neagră, în așa fel încât să traverseze Caucazul. Iar în 1891, rușii au început să lucreze la o altă linie, de la munții Ural până la Pacific, lungă de 6 500 de kilometri, prin toată Siberia și Orientul Îndepărtat, prin toate pădurile, munții, mlaștinile și regiunile înghețate din acele părți ale lumii. În anul 1904, în Rusia se găseau deja 60 000 de kilometri de căi ferate, ceea ce-i oferea Sankt-Petersburgului acces la unsprezece fusuri orare, tocmai până la strâmtoarea Bering, dintre Rusia și Alaska. Motivul acestei versiuni eminamente rusești a Destinului Manifest era, o dată în plus, nesiguranța – nesiguranța unei puteri terestre, care simțea nevoia să

atace și să exploreze întruna în toate direcțiile, de teamă să nu fie învinsă ea însăși.

*

Pe o hartă a reliefului Eurasiei, iese în evidență o realitate limpede ca lumina zilei, care explică totodată povestea Rusiei. De la munții Carpați în vest până la Platoul Siberian Central în est, nu există nimic altceva decât câmpie joasă, tăiată numai de munții Ural, care aduc mai degrabă cu o mică erupție pe această uriașă față de dimensiuni continentale. Câmpia respectivă, care include ceea ce Mackinder numea *Heartland*, acoperă totul, de la Marea Albă și Marea Kara, niște mici intrânduri ale Oceanului Arctic, până la Caucaz și la munții Hindukush și Zagros din Afghanistan și din Iran; așa se face că imperialismul rusesc a fost întotdeauna atras de speranța vagă a unei ieșiri la apele calde ale Oceanului Indian aflat în apropiere. Dar nu numai în Caucaz și în Afghanistan s-au aventurat rușii dincolo de marginile acestei uriașe câmpii, în profunzimile munților. De la începutul secolului al XVII-lea până în secolul XX, rușii – cazaci, vânători de animale pentru blănuri și negustori – au pătruns viteji dincolo de fluviul Enisei, din vestul până în estul Siberiei și până în Orientul Îndepărtat, peste o imensitate înghețată de șapte lanțuri majore de munți, care se întinde pe o distanță de patru mii de kilometri și unde gerul poate dura și nouă luni pe an. Dacă în Belarus și în Ucraina cucerirea s-a dovedit firească, date fiind apropierea etnică și parcursurile istorice comune, întreținute, ale acestor pământuri cu cele ale Rusiei, în Siberia rușii au edificat un „imperiu fluvial boreal”[271] cu totul nou. Așa cum scrie W. Bruce Lincoln în magistrala sa istorie *Cucerirea unui continent: Siberia și rușii*, „cucerirea care i-a definit măreția [rusească] a fost cea din Asia”[272], nu din Europa. Drama care s-a desfășurat în estul Siberiei și mai departe a exemplificat experiența istorică rusească în forma ei cea mai intensă. Philip Longworth spunea:

> Asprimea climei a făcut din ei niște oameni robuști și rezistenți; imensitatea teritoriului lor și densitatea redusă de așezări omenești, precum și durata redusă a anotimpului rodnic au încurajat deopotrivă cooperarea și coerciția în relațiile sociale, fiindcă, pentru a supraviețui, rușii au avut nevoie de un grad mai mare de organizare față de alte popoare […] În trecut, această nevoie a favorizat formele centralizate, autoritare de guvernare și a descurajat formele mai participative.[273]

Fluviul Enisei, când se revarsă, poate atinge lățimi și de cinci kilometri și este, ca lungime, al șaselea fluviu din lume. Curge înspre nord, pe o distanță de 5 500 de kilometri, din Mongolia până în Oceanul Arctic. Mai mult decât munții Ural, Eniseiul este adevărata linie despărțitoare dintre două Rusii – dintre vestul

şi estul Siberiei –, cu mii de kilometri de teren plat de partea vestică şi mii de kilometri de platouri şi munţi înzăpeziţi de partea estică. Un călător britanic, pe nume Colin Thubron, scria că „felul în care curge fluviul parcă de nicăieri, ca şi cum abia s-ar fi întrupat, ca şi cum ar avea tot timpul din lume, ceva deopotrivă liniştitor şi dătător de fiori, mi-a făcut stomacul să se contracte”. Într-un alt punct, mai nordic, de pe cursul fluviului, dincolo de Cercul Polar, Thubron spune: „Pământul se aplatizează din ce în ce mai mult, pe măsură ce urcăm pe axa lui. Liniile malurilor se pierd la orizont. Nimic nu pare să se fi întâmplat vreodată aici. Aşa că […] istoria devine geologie”.[274]

La început, atracţia faţă de blănurile de animale i-a adus pe exploratori până în acest fund de lume îngheţat. Mai târziu atracţia aveau s-o constituie resursele naturale: ţiţei, gaze naturale, cărbuni, fier, aur, cupru, grafit, aluminiu, nichel şi o puzderie de alte metale şi minerale, precum şi uriaşul potenţial de a genera curent electric al fluviilor siberiene. Pentru că, aşa cum Eniseiul desparte vestul de estul Siberiei, maiestuosul fluviu Lena desparte estul Siberiei de Orientul Îndepărtat rus. Plus că, în timp ce marile fluvii siberiene curg de la sud la nord, afluenţii lor se ramifică spre est şi spre vest, „precum crengile răsfirate […] ale unor arbori-mamut”, creând un amplu sistem de transport fluvial.[275]

Minele care străpung acest peisaj aveau să constituie miezul sistemelor penale ţarist şi sovietic. Într-adevăr, geografia Siberiei a devenit sinonimă cu cruzimea şi cu bogăţia în resurse strategice, făcând ca Rusia să fie văzută de-a lungul deceniilor ca o putere îndoielnică din punct de vedere moral şi bogată energetic. Apariţia ei bruscă printre marile puteri europene, la începutul anilor 1700, era legată de rezervele semnificative de minereu de fier găsite în pădurile care acopereau munţii Ural, numai bune pentru confecţionarea de tunuri şi de muschete, atât de necesare în purtarea războiului modern. Tot aşa, la mijlocul anilor 1960, descoperirea de uriaşe rezerve de ţiţei şi de gaze naturale în partea de nord-vest a Siberiei avea să propulseze Rusia în postura de hiperputerea energetică a începutului de secol XXI.[276] Cucerirea Siberiei a mai însemnat ceva: prin ea, Rusia s-a putut implica în geopolitica Pacificului şi a intrat în conflict atât cu Japonia, cât şi cu China. Conflictul dintre Rusia şi China s-a aflat în miezul dinamicii Războiului Rece, chiar dacă e posibil ca respectivul conflict să fi fost un element al strategiei americane, pentru a face faţă ambelor puteri în secolul XXI.[277]

Spre deosebire de fluviile Irtîş, Ob, Enisei şi Lena, Amurul nu curge de la sud spre nord, ci la vest spre est, unindu-se la un moment dat cu Ussuri, împreună cu care formează graniţa de astăzi dintre Orientul Îndepărtat rus şi

Manciuria chineză. Pe această regiune de frontieră, numită Amuria la nord de granița chineză și Ussuria la est de ea, s-au luptat întruna Rusia țaristă și China dinastiei manciuriene Qing, de pe la mijlocul secolului al XVII-lea, când jefuitorii ruși au pătruns în regiune, deschizându-le calea soldaților moscoviți și abia mai târziu diplomaților, pe vremea când manciurienii își aveau atenția îndreptată spre cucerirea Taiwanului și a unor părți din China continentală. Acest proces a culminat în 1860, când o Chină slăbită, cu o dinastie în plină decădere, a fost obligată să accepte ca un teritoriu de aproape 900 000 de kilometri pătrați să treacă de sub suveranitatea ei sub cea a Rusiei, transfer din care au rezultat frontierele actuale.[278] Acum, când China este puternică, iar Rusia a ajuns mai slabă prin comparație cu ea, partea respectivă a frontierei se află iarăși sub presiunea coloniștilor și a corporațiilor chineze, care caută să se mute cât mai spre nord, pentru a putea beneficia de țițeiul, gazele naturale, lemnul și celelalte resurse care constituie bogăția regiunii. Geografia determină o relație în permanență tensionată între Rusia și China, ascunsă totuși de alianța lor tactică de moment, în linii mari îndreptată împotriva Statelor Unite. În iulie 2009, generalul Nikolai Iegorovici Makarov, șeful Statului-Major General din Rusia, a făcut o prezentare de diapozitive, în care ar fi spus că „NATO și China […] sunt cei mai periculoși rivali geopolitici ai noștri”.[279]

Ceea ce scoate în evidență această geografie este adesea dat uitării, și anume, că, din punct de vedere istoric, Rusia a fost întotdeauna parte integrantă a dinamicii de putere din Asia de Est. Războiul ruso-japonez din anii 1904–1905 a fost în parte instigat de cererea Japoniei ca Rusia să recunoască suveranitatea chineză în Manciuria (dar și libertatea Japoniei însăși de a interveni în Coreea), pe care însă rușii au respins-o. Finalul acelui război, pe lângă faptul că a umilit regimul țarist, a reprezentat o umilință încă și mai mare pentru China dinastiei Qing, fiindcă a fost purtat pe un teritoriu pe care manciurienii îl considerau parte a patrimoniului lor. Dovadă că Rusia, deși înfrântă, a controlat și pe mai departe Amuria și Ussuria, zone râvnite de manciurieni.

Mai mult încă decât războiul ruso-japonez, în urma căruia Rusia a pierdut jumătatea sudică a insulei Sahalin și anumite părți din sudul Manciuriei (care ar fi trebuit să-i aparțină Chinei oricum, după logica geografiei), Revoluția Rusă din 1917 și urmările ei haotice au zdruncinat din temelii controlul asupra Orientului Îndepărtat rus, exercitat de Rusia. China, Japonia și Statele Unite (o putere care a ieșit la lumină în Orientul Îndepărtat) au preluat controlul asupra unor tronsoane ale căii ferate transsiberiene situate între lacul Baikal în partea de vest și portul Vladivostok înspre est, în timp ce portul însuși a fost ocupat de

japonezi între 1918 şi 1922. Optzeci de mii de soldaţi japonezi au fost desfăşuraţi în această perioadă în regiunea din jurul Amurului.

Treptat însă, Armata Roşie a lui Lenin a întors cursul războiului civil împotriva ruşilor albi antirevoluţionari. Drept consecinţă, noul stat sovietic a reuşit să-şi ia înapoi teritoriile de la periferie, mai ales pe cele din zonele ocupate de populaţiile de etnie turcică din deşerturile Asiei Centrale, unde bolşevicii se temeau de vulnerabilitatea în faţa unor eventuale atacuri ale britanicilor din India, care ar fi acţionat prin Afghanistan. În ciuda ideologiei pe care o proclamau, despre unitatea muncitorilor din toată lumea, bolşevicii se dovedeau realişti când aveau de-a face cu problema „veche de când lumea" a oricărei puteri terestre în expansiune: ameninţarea de a-i fi atacate zonele periferice. Oricine ar fi condus Rusia trebuia să facă faţă realităţii unei bucăţi de uscat blestemat de plate, care se prelungea înspre statele limitrofe, în mai multe direcţii. Pentru a compensa neajunsul, bolşevicii s-au transformat în imperialişti sovietici, asemenea ţarilor dinaintea lor: moldoveni, ceceni, georgieni, azeri, turkmeni, uzbeci, kazahi, tadjici, kîrgîzi, mongoli, tătari şi multe alte naţii au căzut sub stăpânirea lor. Ei şi-au justificat raţional cu mare uşurinţă aceste cuceriri: la urma urmei, le aduseseră tuturor acestor populaţii binecuvântarea comunismului, ba chiar le făcuseră cadou republici sovietice proprii.[280] Urmând, fie şi subconştient, dictatele geografiei, conducerea bolşevică a mutat capitala de la Sankt-Petersburg, de pe ţărmul Mării Baltice, înapoi spre est, la Moscova, repunând la locul ei realitatea în mare parte asiatică de care fiinţa profundă a Rusiei nu s-a îndepărtat, practic, niciodată. În locul regimului cvasimodernizat impus de Petru cel Mare, care stăpânea Rusia de la „fereastra sa către Occident" de la Marea Baltică, acum se ridicase un stat condus de la Kremlin, sediul istoric semiasiatic al Moscovei medievale.[281] Noua Uniune Sovietică era compusă din trei republici unionale – Rusia, Ucraina şi Belarus – şi din unsprezece republici autonome şi subregiuni. Dar, pentru că multe dintre aceste republici nu se suprapuneau prea bine peste zonele etnice – de exemplu, exista o masivă minoritate de tadjici în Uzbekistan şi o minoritate uzbekă semnificativă în Tadjikistan –, secesiunea devenea imposibilă fără declanşarea unui război civil, motiv pentru care Uniunea Sovietică a devenit o închisoare a naţiunilor.

Această închisoare a naţiunilor s-a dovedit în secolul XX la fel de agresivă ca oricând, chiar dacă avea mai multe motive de nesiguranţă ca oricând în trecut. În 1929, infanteria, cavaleria şi aviaţia sovieticilor au atacat partea vestică a Manciuriei, pentru a prelua controlul asupra unei căi ferate care traversa teritoriul Chinei. În 1935, Uniunea Sovietică a transformat provincia Xinjiang

din vestul Chinei într-un satelit, în timp ce Mongolia Exterioară a devenit Republica Populară Mongolă, un aliat de nădejde al sovieticilor. Între timp, în partea europeană a Rusiei, încheierea pactului ruso-german din 1939 i-a permis lui Stalin să anexeze partea de est a Poloniei, estul Finlandei, Basarabia şi statele baltice Lituania, Letonia şi Estonia. Rusia, deghizată în Uniunea Sovietică, ajunsese de-acum să se întindă din Europa Centrală până la peninsula Coreea. Şi totuşi, evenimentele aveau să demonstreze că Rusia nu se afla deocamdată în siguranţă. Geografia încă mai avea un cuvânt de spus în această privinţă. Invazia lui Hitler, declanşată către est în anul 1941, peste câmpia Rusiei europene, a făcut ca trupele germane să ajungă până la porţile Moscovei şi în apropierea Mării Caspice, până când s-a reuşit stoparea înaintării lor la Stalingrad, în 1943. La sfârşitul războiului, sovieticii şi-au luat revanşa din plin, compensând o nesiguranţă geografică veche de secole întregi, care mergea înapoi în timp tocmai până la incursiunile de jaf ale mongolilor îndreptate împotriva Rusiei Kievene.

Ca urmare a colapsului Germaniei naziste şi al Japoniei fasciste, Uniunea Sovietică s-a făcut efectiv stăpână peste întreaga jumătate răsăriteană a Europei, edificând un sistem de state-satelit comuniste, a căror loialitate era garantată, în cele mai multe cazuri, de prezenţa unor trupe sovietice care se deplasaseră din străfundurile vastelor câmpii înspre apus – trecând Niprul, Vistula şi Dunărea –, după ce logistica maşinăriei de război hitleriste fusese copleşită de imensitatea Rusiei europene, la fel cum se întâmplase şi cu cea napoleoniană, în urmă cu un secol. Imperiul sovietic est-european a pătruns în inima Europei Centrale mai adânc decât reuşise imperiul Romanovilor în cele trei secole dintre anii 1613 şi 1917 şi cuprindea întregul teritoriu promis Rusiei în pactul sovieto-nazist.[282] La celălalt capăt al Uniunii Sovietice, Moscova a luat în posesiune insula Sahalin şi arhipelagul insulelor Kurile, situate la nord faţă de Japonia şi în proximitatea Orientului Îndepărtat rus. Statul chinez, haotic şi slăbit după ocupaţia japoneză şi din cauza luptelor pentru putere dintre comuniştii lui Mao Zedong şi naţionaliştii lui Chiang Kai-shek, a îngăduit o prezenţă masivă a trupelor sovietice în Manciuria, consolidarea unei Mongolii Exterioare prosovietice şi un regim comunist prieten în jumătatea nordică a peninsulei Coreea. În această din urmă regiune, imensa putere terestră a Uniunii Sovietice, plus aceea a Chinei, care avea să devină curând comunistă, s-au ciocnit de puterea maritimă a Statelor Unite, ceea ce a facilitat declanşarea războiului din Coreea la numai cinci ani de la încheierea celui de-al Doilea Război Mondial. Pentru că izbucnirea celei de-a doua conflagraţii mondiale s-a datorat creării acelei puteri a lui Mackinder,

Heartland-ul, sub forma Uniunii Sovietice, care s-a juxtapus marii puteri maritime definite de Mahan și de Spykman sub forma Statelor Unite. Destinul Europei și cel al Chinei aveau să fie concomitent afectate de simpla expansiune a puterii sovietice peste *Heartland*, Orientul Mijlociu extins și Asia de Sud-Est din *Rimland*-ul Eurasiei ajungând să simtă presiunea puterii maritime și aeriene americane. Iată adevărul geopolitic suprem al Războiului Rece, pe care l-au ascuns vederii atât ideologia comunismului, promovată de la Moscova, cât și idealul democrației, promovat de la Washington.

*

Războiul Rece li s-a părut interminabil celor care, la fel ca mine, au crescut contemporani cu el, dar s-a dovedit a nu fi fost decât o fază oarecare în istoria Rusiei, o fază care s-a încheiat în conformitate cu dictatele obișnuite ale geografiei rusești. Încercarea lui Mihail Gorbaciov, din anii 1980, de a reforma comunismul sovietic a scos la iveală faptul că sistemul era, de fapt, un imperiu prea puțin flexibil, cu popoare supuse care locuiau, în cele mai multe cazuri, în stepele și la periferiile muntoase ale pădurilor și ale câmpiilor Rusiei. După ce însuși Gorbaciov a declarat că preceptele ideologice pe care se sprijinea imperiul erau profund greșite, întregul sistem a început să se dezmembreze, piesele marginale desprinzându-se de centrul rus cam la fel cum se îndepărtaseră după căderea Rusiei Kievene la mijlocul secolului al XIII-lea, a Moscovei medievale la începutul secolului al XVII-lea și a Imperiului Romanovilor la începutul secolului XX. Iată de ce istoricul Philip Longworth notează că expansiunea repetată și prăbușirea, în condițiile unei topografii în general plate, au reprezentat principala trăsătură a istoriei ruse. De fapt, așa cum explică geograful Denis Shaw, specialist în Rusia, cu toate că frontiera deschisă și povara militară pe care ea o presupunea „au stimulat centralizarea statului rus” – era de-a dreptul legendară puterea țarilor –, Rusia era totuși un stat slab, pentru că țarii nu au creat instituții solide în administrație, mai ales în provinciile îndepărtate. Acest lucru a făcut ca Rusia să fie și mai accesibilă invaziilor de tot felul.[283]

În 1991, când Uniunea Sovietică s-a dezmembrat oficial, Rusia s-a văzut redusă la dimensiunile ei cele mai mici, de dinaintea domniei Ecaterinei cea Mare. A pierdut până și Ucraina, inima originară a Rusiei Kievene. Dar, în ciuda pierderii Ucrainei și a statelor baltice, a Caucazului și a Asiei Centrale, în ciuda situației militare nesigure din Cecenia, Daghestan și Tatarstan, în ciuda emancipării Mongoliei Exterioare ca stat independent scăpat de tutela Moscovei, teritoriul Rusiei tot depășea cu mult suprafața oricărei alte națiuni de pe planetă,

cuprinzând peste o treime din Asia continentală și cu frontierele ce încă mai acopereau aproape jumătate dintre fusurile orare ale globului, de la Golful Finic până la marea Bering. Și totuși, această imensă suprafață golașă – de-acum lipsită de protecția munților și a stepelor pe la margini – trebuia protejată, de acum înainte, de o populație doar cu puțin mai mare de jumătate din cea a fostei Uniuni Sovietice.[284] De fapt, populația Rusiei rămăsese mai mică decât cea a Bangladeshului.

Rusia era deci poate mai vulnerabilă ca niciodată până atunci pe timp de pace, din punct de vedere geografic. În toată Siberia și-n tot Orientul Îndepărtat nu trăiau decât 27 de milioane de oameni.[285] Conducătorii Rusiei au evaluat imediat situația nemaipomenită. La mai puțin de o lună de la disoluția Uniunii Sovietice, ministrul rus al afacerilor externe le-a spus celor de la *Rossiiskaia Gazeta*: „Am înțeles rapid că geopolitica tocmai a înlocuit ideologia”.[286] „Geopolitica – scria John Erickson, profesor emerit al Universității din Edinburgh –, demonizată persistent pe vremea Uniunii Sovietice, s-a întors acum răzbunătoare și bântuie Rusia postsovietică.” Adio cu denunțările geopoliticii ca fiind unealta militarismului capitalist: nu numai că geopolitica s-a văzut reabilitată ca disciplină în Rusia, dar la fel au fost reconsiderate și reputațiile lui Mackinder și a lui Mahan, ba chiar și a lui Karl Haushofer. Într-un „stil neomackinderian trufaș”, liderul comunist din vechea gardă Gennadi Ziuganov a declarat că Rusia trebuia să recapete controlul asupra „*Heartland*-ului.”[287] Date fiind suișurile și coborâșurile din istoria ei, plus noile vulnerabilități geografice, Rusia, ca putere, n-a avut altă soluție decât să adopte o poziție revizionistă, intenționând să recâștige – într-o formă subtilă sau poate nu chiar atât de subtilă – zonele ei limitrofe: Belarusul, Ucraina, Moldova, Caucazul și Asia Centrală, unde mai trăiesc alți 26 de milioane de ruși. Chiar și în deceniul pierdut de ea, cel al anilor 1990, când Rusia s-a clătinat în pragul colapsului economic și s-a văzut, în consecință, slăbită și umilită, ideea unui nou ciclu al expansiunii tot nu a fost abandonată. Ultranaționalistul rus Vladimir Jirinovski a propus ca sudul Caucazului plus Turcia, Iranul și Afghanistanul să fie plasate de-acum sub dominație rusească. Deși extremismul lui Jirinovski nu a fost împărtășit de majoritatea rușilor, el s-a potrivit totuși unui curent subiacent vital, prezent în gândirea rusească. Adevărul este că actuala slăbiciune a Rusiei în Eurasia este răspunzătoare de faptul că geografia s-a transformat într-o obsesie a începutului de secol XXI rusesc.

Desigur, Uniunea Sovietică nu se va mai reconstitui niciodată. Și totuși, o formă ceva mai laxă de uniune, care să ajungă până la fruntariile Orientului

Mijlociu și ale subcontinentului indian, ar putea fi concepută și realizată. Care ar fi strigătul unificator și mobilizator din spatele ei însă? Care ar fi ideea cu ajutorul căreia rușii ar putea să-și motiveze din punct de vedere moral următorul val de expansiune? În cartea sa *Marea tablă de șah. Supremația americană și imperativele sale geostrategice*, Zbigniew Brzeziński afirmă că, în anii 1990, rușii au început să reînvie doctrina de secol XIX a eurasianismului ca alternativă la comunism, pentru a momi încă o dată popoarele neruse ale fostei Uniuni Sovietice.[288] Eurasianismul se potrivește bine personalității geografice și istorice a Rusiei. Lăbărțându-se din Europa tocmai până în Orientul Îndepărtat și rămânând totuși neancorată nici într-o regiune, nici în cealaltă, Rusia, ca nici o altă țară, se confundă cu Eurasia. Mai mult decât atât, o geografie închisă care provoacă o criză a spațiului în secolul XXI – o criză care neutralizează diviziunile concepute de specialiști în perioada Războiului Rece – face cu atât mai palpabilă ideea însăși a Eurasiei ca tot continental, organic. Dar faptul că Eurasia ar putea deveni un concept din ce în ce mai util pentru geografi și geopoliticieni în anii care urmează nu înseamnă că georgienii, armenii sau uzbecii, cu tot acel bagaj istoric și emoțional care însoțește asemenea identități etnice, vor începe să se considere și ei „eurasiatici”. Caucazul este ceea ce se înțelege prin Caucaz tocmai fiindcă acolo există un cazan întreg de identități și de conflicte etnice – identități care, odată cu prăbușirea blocurilor de putere din perioada Războiului Rece, au căpătat potențialul de a deveni încă și mai radical diferențiate. Același lucru este valabil, într-o mare măsură, și pentru Asia Centrală. Chiar dacă rușii, de exemplu, și kazahii își pot înfrâna rivalitatea de ordin etnic în cadrul unei „Uniuni Eurasiatice” de vreun fel oarecare, eurasianismul nu pare ceva pentru care oamenii să fie gata să moară sau care să le dea măcar fiori pe șira spinării; mai ales dacă ne gândim la ucraineni, moldoveni, georgieni și la alții care se pretind europeni. Dar, dacă eurasianismul ar putea să suprime câtuși de puțin diferențele din anumite zone ale fostei Uniuni Sovietice, facilitând astfel stabilitatea, n-ar merita el să fie măcar încercat?

La fel cum nu există o explicație chiar pentru orice, geografia nu este nici o soluție general valabilă. Geografia nu e decât fundalul neschimbat pe care se proiectează bătălia perpetuă a ideilor. Chiar și atunci când reprezintă un factor unificator – precum în cazul Americii, al Marii Britanii, al Indiei sau al Israelului –, idealurile democrației, libertății și sionismului (cu dimensiunea sa spirituală) s-au dovedit totuși esențiale pentru identitatea națională. Iar când un popor nu are nimic altceva care să-l unească în afară de geografie, cum este cazul Egiptului sub fostul dictator Hosni Mubarak sau al Japoniei sub fosta guvernare

a Partidului Liberal-Democrat, statul este afectat de un rău copleşitor: o fi el stabil, graţie geografiei, dar atât. Aşa se face că Rusia, sleită de ţarism şi de comunism, are urgentă nevoie de un ideal unificator, înălţător, dincolo de geografie, dacă vrea să reuşească să le atragă din nou spre ea pe fostele popoare supuse, mai cu seamă într-o vreme în care propria ei populaţie, şi aşa insuficientă, se mai şi reduce într-un ritm alert. Într-adevăr, date fiind rata scăzută a naşterilor, rata crescută a deceselor, rata înaltă a avorturilor şi slaba imigraţie, populaţia de 141 de milioane de locuitori a Rusiei ar putea scădea la 111 milioane până în anul 2050. (Iar nivelurile toxice ale poluării apei şi a solurilor, ca parte a fenomenului de degradare generală a mediului, nu fac decât să accelereze procesul de împuţinare a locuitorilor.) Între timp, comunitatea de credinţă musulmană din Rusia creşte şi ar putea să ajungă să reprezinte 20 la sută din populaţia ţării în intervalul unui deceniu; avându-şi bazele în Caucazul de Nord şi în zona Volga–Ural, dar şi în Moscova şi Sankt-Petersburg, există o tendinţă către un separatism regional, cu posibilitatea şi capacitatea dezvoltării unui terorism urban. Femeile cecene au cu o treime mai mulţi copii decât rusoaicele. Cu siguranţă că un simplu apel la geografie – iar eurasianismul şi Comunitatea Statelor Independente, care merge mână-n mână cu el, exact asta şi sunt – nu va îngădui renaşterea unui eventual imperiu rus care să încerce să depăşească Rusia Kieveană, Moscova medievală, Rusia ţaristă a Romanovilor şi Uniunea Sovietică.

Dmitri Trenin, directorul Centrului Carnegie din Moscova, susţine că, în secolul XXI, „puterea de atracţie o depăşeşte pe cea de coerciţie” şi că deci „puterea blândă [soft power] ar trebui să se afle în miezul politicii externe a Rusiei”. Cu alte cuvinte, o Rusie cu adevărat reformată s-ar afla într-o postură avantajoasă când ar veni vorba să-şi proiecteze influenţa peste toate periferiile ei eurasiatice. Pentru că limba rusă chiar este *lingua franca* de la Marea Baltică până în Asia Centrală, iar cultura rusă, „de la Puşkin până la muzica pop”, este încă la mare cerere. Un post de televiziune în limba rusă ar putea, în eventualitatea unei revitalizări intelectuale a Rusiei, „să devină un soi de Al Jazeera pentru toţi rusofonii”. Din această perspectivă, democraţia liberală este unicul ideal care i-ar putea permite Rusiei să realizeze încă o dată ceea ce, în ochii ei înseşi, ţine de soarta ruşilor.[289] O asemenea idee se potriveşte remarcii din 1991 a lui Soljeniţîn, care spunea că „a venit momentul unei *opţiuni* fără compromisuri între un imperiu ale cărui prime victime vom fi noi înşine şi mântuirea spirituală şi fizică a poporului nostru”.[290]

În realitate, există o perspectivă geografică în analiza făcută de Trenin. El

susţine că Rusia ar trebui să pună accentul mai mult pe extremităţile ei – cea europeană şi cea de la Oceanul Pacific – decât pe partea ei din *Heartland*. Un accent pus pe cooperarea cu Europa ar avea darul să mute Rusia, din punctul de vedere al atitudinii, către Occident. Harta demografică a Rusiei arată că, deşi teritoriul ţării ocupă unsprezece fusuri orare, covârşitoarea majoritate a ruşilor trăiesc în vestul extrem al imensei ţări, în zona învecinată cu Europa. În felul acesta, o reformă economică şi politică adevărată, completată cu demografia, ar face din Rusia o ţară autentic europeană. Cât priveşte zona învecinată cu Pacificul, „Rusia n-ar greşi dacă ar considera Vladivostokul capitala ei din secolul XXI", scrie Trenin. Vladivostokul este un port maritim cosmopolit, aflat într-o relativă apropiere de Beijing, Hong Kong, Seul, Shanghai şi Tokio, adică de regiunea cea mai dinamică a lumii din punct de vedere economic.[291] Într-adevăr, de vreme ce fosta Uniune Sovietică şi-a considerat propriul Orient Îndepărtat o zonă din care avea de exploatat materii prime, şi nu o poartă de acces către coastele Pacificului, creşterea economică din Asia de Est, care a demarat în anii 1970 şi a continuat până în prezent, a ocolit complet Rusia.[292] Trenin spune că e prea târziu ca Rusia să mai repare această greşeală, fiindcă a suferit din plin de pe urma ei. China, care, spre deosebire de Rusia, a urmat modelul ţărilor cu care împărţea coastele Pacificului – Japonia şi Coreea de Sud – şi a trecut la capitalismul de piaţă, tinde să devină acum marea putere a Eurasiei. Beijingul a dat împrumuturi totale de 10 miliarde de dolari ţărilor din Asia Centrală, a venit în ajutorul Belarusului cu un schimb valutar, a oferit un ajutor în valoare de un miliard de dolari Moldovei aflate la celălalt capăt al continentului şi este pe cale să-şi dezvolte o zonă de influenţă în Orientul Îndepărtat rus. În cazul Rusiei, o strategie corespunzătoare ar fi să se aşeze politic de Europa şi economic de Asia de Est. În felul acesta şi-ar putea rezolva Rusia problemele din Caucaz şi din Asia Centrală – devenind cu adevărat atractivă pentru acele foste republici sovietice ale căror popoare îşi doresc şi ele standardele de viaţă şi libertăţile care pot fi obţinute la capătul apusean şi la cel răsăritean al Eurasiei.

De fapt, Rusia a mai avut o şansă de a-şi croi un destin similar în urmă cu un secol. Dacă puterea n-ar fi fost smulsă de bolşevici în acel moment istoric deosebit de fragil din 1917, este foarte posibil, ba chiar probabil, ca Rusia să fi evoluat, în cursul secolului XX, către o versiune ceva mai săracă, mai coruptă şi mai puţin stabilă a Franţei şi a Germaniei, ancorată totuşi solid în Europa, în loc să devină monstrul stalinist în care s-a transformat. La urma urmei, *ancien régime*-ul din Rusia, cu ţaratul său puternic germanizat, cu nobilimea sa

vorbitoare de franceză şi cu parlamentul său burghez instalat în capitala europeană care era Sankt-Petersburgul, era orientat către Occident, chiar dacă ţărănimea care constituia grosul populaţiei nu era.[293] Repet: deşi harta reliefului Rusiei se întinde peste toată Asia, harta demografică a Rusiei prezintă un dezechilibru în favoarea Europei.

Revoluţia bolşevică a reprezentat o totală respingere a acestei orientări cvasioccidentale. Tot aşa, autoritarismul cu mănuşi de catifea practicat de Vladimir Putin încă din anul 2000, mai întâi ca preşedinte, apoi ca prim-ministru, reprezintă o respingere a experimentării încropite a democraţiei occidentale şi a capitalismului de piaţă, care a îngenuncheat în anii 1990 Rusia şi aşa haotică după prăbuşirea comunismului. Putin şi Dmitri Medvedev, actualul preşedinte al Rusiei[294], nu au dus în ultimii ani o politică de orientare pragmatică a Rusiei către Europa şi către Pacific, prin urmare nu au reformat propriu-zis Rusia, astfel încât să facă din ea o putere mai atractivă în ochii fostelor ei popoare supuse. (Ba chiar, în domenii precum comerţul, investiţiile străine, tehnologia, infrastructura şi performanţele educaţionale, s-au cam „adunat norii” deasupra Rusiei sub domnia lui Putin.[295]) Cu toate că Putin, strict vorbind, nu este un imperialist, cea mai recentă expansiune de tip imperial a Rusiei se bazează pe imensele ei resurse naturale, de care au disperată nevoie şi Europa, şi China, la cele două extremităţi ale Rusiei, cu profiturile şi coerciţiile care merg mână-n mână cu acest proces. Putin şi Medvedev nu au venit cu nici un fel de idei înălţătoare, cu nici un fel de ideologie, acesta-i adevărul: singurul element care lucrează în favoarea lor este geografia. Dar nu e suficient.

Rusia se poate lăuda cu cele mai mari rezerve de gaze naturale din lume, se situează pe locul al doilea la rezervele de cărbune şi pe locul al optulea la rezervele de ţiţei, cele mai multe dintre acestea găsindu-se în vestul Siberiei, între munţii Ural şi Platoul Siberian Central. Vin să se adauge aici imense rezerve de hidroelectricitate din munţii, de pe râurile şi din lacurile Siberiei de Est, într-o perioadă istorică în care crizele de apă devin critice pentru multe naţiuni, îndeosebi pentru China. Putin s-a folosit de beneficiile din domeniul energetic pentru a spori de patru ori bugetul militar, în primul rând al aviaţiei militare ruse, în primii săi şapte ani de mandat prezidenţial. Iar bugetul militar creşte întruna de atunci încoace. Dată fiind geografia – după cum spuneam, Rusia nu are frontiere bine definite din punct de vedere topografic, excepţie făcând zonele sale de la Oceanul Arctic şi de la Oceanul Pacific –, ruşii par să accepte starea de „militarizare în profunzime” a societăţii lor şi „căutarea interminabilă a siguranţei prin crearea unui imperiu terestru”, ceea ce le-a oferit

Putin prin califatul său energetic.[296] În loc să liberalizeze Rusia și să-i dezlănțuie potențialul de putere blândă pe tot fostul teritoriu al Uniunii Sovietice și în *Rimland*-ul Eurasiei, Putin a optat pentru expansionismul neoțarist, făcut posibil pe termen scurt de uriașele resurse naturale pe care le poate arunca în joc țara sa.

Și totuși, nici măcar Putin nu a renunțat cu totul la dimensiunea europeană a geografiei ruse. Dimpotrivă, concentrarea asupra Ucrainei ca parte dintr-un efort mai vast de refacere a sferei de influență ruseşti în zonele învecinate Rusiei demonstrează dorința lui ca Rusia să se ancoreze în Europa, fie și în termeni nedemocratici. Ucraina reprezintă statul-pivot care în sine și prin sine transformă Rusia. Învecinându-se cu Marea Neagră la sud și cu fostele țări-satelit est-europene la vest, simpla independență a Ucrainei ține Rusia în mare măsură în afara Europei. Cum în partea de vest a Ucrainei trăiesc romano- și greco-catolici, iar în partea de est, ortodocși de rit oriental, vestul Ucrainei constituie o sursă de naționalism ucrainean, în timp ce estul este favorabil unor mai strânse relații cu Rusia. Cu alte cuvinte, geografia religioasă a Ucrainei demonstrează rolul de tampon pe care-l joacă această țară între Europa Centrală și Europa Răsăriteană. Zbigniew Brzeziński afirmă că Rusia, fără Ucraina, rămâne un imperiu, dar un imperiu „predominant asiatic”, atras pe mai departe în conflicte cu statele caucaziene și cu cele din Asia Centrală. Dar, dacă Ucraina s-ar întoarce sub dominație rusească, alți 46 de milioane de oameni s-ar adăuga pe harta demografică orientată spre Occident a Rusiei, care ar deveni dintr-odată o provocare pentru Europa, chiar dacă s-ar chema că se integrează în ea. În cazul acesta, crede Brzeziński, Polonia, care este și ea râvnită de Rusia, ar deveni „pivotul geopolitic” în jurul căruia s-ar hotărî destinul Europei Centrale și al Europei Răsăritene, prin urmare și cel al Uniunii Europene înseși.[297] Înfruntarea dintre Rusia și Europa, mai ales cea dintre Rusia și tandemul Germania–Franța, continuă, așa cum nu s-a oprit deloc de la războaiele napoleoniene încoace, destinele unor țări precum Polonia și România atârnând și ele în această balanță. Comunismul s-a prăbușit, ce-i drept, dar europenii încă mai au nevoie de gazele naturale din Rusia, dintre care 80% le parvin prin intermediul Ucrainei.[298] Victoria în Războiul Rece a schimbat multe lucruri, de bună seamă, dar nu a diminuat realitățile geografiei. Iar o Rusie renăscută – scrie analistul australian Paul Dibb, specializat în serviciile secrete – ar putea dori „să încurajeze scindările, pentru a-și crea un spațiu strategic”.[299] După cum s-a văzut în 2008, la invadarea Georgiei, Rusia lui Putin nu este o putere pe care s-o mulțumească un statu-quo.

Sub o puternică presiune rusească, Ucraina a extins concesionarea bazei de

la Marea Neagră a flotei maritime a Rusiei, în schimbul unui preţ mai scăzut al gazelor naturale, în acelaşi timp în care Kremlinul caută să preia controlul asupra reţelei de conducte de gaz ucrainene. (Ucraina depinde de Rusia şi pentru o bună parte a comerţului său extern.) Totuşi, geografia conductelor din Eurasia nu lucrează chiar în întregime în favoarea Rusiei. Există conducte care aduc până în China hidrocarburi din Asia Centrală. Există conducte care aduc ţiţeiul din Azerbaidjan, de la Marea Caspică, prin Georgia până la Marea Neagră şi prin Turcia până la Marea Mediterană, ocolind astfel Rusia. Există şi un proiect de construire a unei conducte de gaze naturale care să lege zăcămintele de la Marea Caspică, prin Caucazul de Sud şi Turcia, pe urmă prin Balcani, de Europa Centrală, care o dată în plus ocoleşte Rusia. Între timp, Rusia pregăteşte propriile conducte de gaze, una spre sud, pe sub Marea Neagră, către Turcia, şi alta spre vest, tot pe sub Marea Neagră, spre Bulgaria. Turkmenistanul, aflat de cealaltă parte a Mării Caspice, îşi exportă gazele naturale prin Rusia. Rezumând, chiar dacă ar putea să aibă şi alţi furnizori energetici, Europa – în primul rând Europa Răsăriteană şi Balcanii – rămâne dependentă de Rusia într-o măsură semnificativă. La fel ca în trecut, viitorul Europei depinde, într-o manieră mackinderescă şi într-o măsură deloc neglijabilă, de evoluţiile din Răsărit.

Rusia mai are şi alte pârghii: o puternică bază navală amplasată la Marea Baltică, între Lituania şi Polonia; câteva mari comunităţi rusofone în statele baltice, în Caucaz şi în Asia Centrală; o Armenie prorusă; o Georgie ameninţată de provinciile secesioniste proruse Abhazia şi Osetia de Sud; situri de testare a rachetelor şi o bază aeriană în Kazahstan; o bază aeriană în Kîrgîzstan, în a cărei rază de acţiune intră Afghanistanul, China şi subcontinentul indian; plus un Tadjikistan care îngăduie ca trupe ruseşti să patruleze la graniţa sa cu Afghanistanul. Mai mult decât atât, o campanie mediatică orchestrată de la Moscova, dublată de presiuni economice, a condus la răsturnarea de la putere a preşedintelui kîrgîz Kurmanbek Bakiev în 2010, pentru că a găzduit o bază aeriană americană.

În multe dintre aceste locuri, de la Cecenia din Caucazul de Nord până la Tadjikistanul vecin cu China, Rusia se confruntă cu o revigorare a islamismului de-a lungul unei vaste frontiere sudice care face parte, din punct de vedere istoric, din domeniul cultural şi lingvistic al Persiei Mari. De aceea, recuperarea de către Rusia a republicilor pe care le-a pierdut, prin stabilirea unei sfere de influenţă care să le cuprindă, necesită un Iran prietenos, care să nu intre în competiţie cu Rusia în aceste zone şi care să nici nu exporte în Rusia radicalismul islamic. Din motive înrădăcinate adânc în geografia ei, Rusia nu

poate contribui prea mult la campania susţinută de America împotriva regimului iranian.

*

Şi totuşi, în ciuda tuturor acestor avantaje, probabil că istoria nu se va repeta, în sensul creării unui alt imperiu rus la începutul secolului XXI, pentru că anumite circumstanţe istorice şi geografice se manifestă concomitent în Asia Centrală.

Controlul exercitat de Rusia în Asia Centrală s-a consolidat la începutul secolului al XIX-lea, când comerţul rusesc din acea parte a lumii s-a intensificat, chiar dacă în stepa kazahă, de exemplu, anarhia domnea, scopul dominaţiei politice nedepăşind nivelul unei autorităţi de clan.[300] La începutul secolului XX, în toată acea uriaşă zonă de stepă şi câmpie din Asia Centrală, sovieticii au creat state individuale care nu se suprapuneau cu frontierele etnice, astfel că, oricare dintre ele ar fi încercat să se rupă de Uniunea Sovietică, i-ar fi fost imposibil, pentru că ar fi declanşat un război interetnic. Autorităţile sovietice s-au temut de panturcism, panpersianism, panislamism, pentru care desprinderea unor grupuri etnice ar fi reprezentat un panaceu – fie şi parţial, dacă se poate spune aşa. Drept care a rezultat o pletoră de anormalităţi. Valea fluviului Sîrdaria începe într-o zonă a Kîrgîzstanului populată de uzbeci, trece prin Uzbekistan, apoi prin Tadjikistan, revine în Uzbekistan şi sfârşeşte în Kazahstan. Drumul care duce de la Taşkent, capitala Uzbekistanului, în provincia uzbekă Ferghana trece totuşi prin Tadjikistan. Pentru a ajunge de la Duşanbe, capitala Tadjikistanului, în zonele Khojent şi Khorog, locuite de etnici tadjici, trebuie să treci prin Uzbekistan şi prin Kîrgîzstan. Oraşul Şîmkent, apropiat de Uzbekistan, este predominant uzbek, dar este „ataşat” de Kazahstan. Oraşul Samarkand, populat îndeosebi de tadjici, se află în Uzbekistan – şi tot aşa mai departe. Rezultatul, în Asia Centrală, a fost nu atât naţionalismul etnic, cât mai degrabă „sovietismul” ca tehnică de menţinere a controlului şi a puterii. Dar, cu toate că sovietismul a supravieţuit chiar şi după spargerea Uniunii Sovietice, etnicii ruşi din regiune au fost marginalizaţi, iar în unele zone persistă o puternică ostilitate faţă de ei. Chiar şi aşa, panturcismul şi panpersianismul rămân relativ slabe. Iranul este şiit încă din secolul al XVI-lea, pe când tadjicii şi alţi musulmani persianizaţi din Asia Centrală sunt în majoritate suniţi. Cât despre turci, abia în ultima vreme şi-a propus Turcia modernizată să devină un punct de focalizare pentru toată lumea musulmană.[301]

Ironia face ca sovietismul şi lipsa unei identificări totale a fiecărui stat cu

câte un singur grup etnic să fi condus la o fragilă stabilitate în Asia Centrală, eventualele tulburări din valea Ferghana și de prin alte părți necontând prea mult. (Deși, trebuie să spun, regiunea rămâne un potențial butoi cu pulbere.) Această dinamică, întemeiată pe niște resurse naturale de o extremă bogăție, le-a conferit unora dintre aceste țări o semnificativă putere de negociere cu principalele state eurasiatice – Rusia și China –, care pot fi montate unul împotriva celuilalt. (Rusia are nevoie de gazele central-asiatice, pe care să le transporte către piețele europene, ceea ce-i conferă un avantaj în fața Europei; dar poziția îi este amenințată de achizițiile chinezești de gaze central-asiatice.[302]) Asia Centrală este un imens tezaur. Despre câmpurile petrolifere din regiunea kazahă Tengiz se consideră că pot furniza de două ori mai mult țiței decât North Slope, din Alaska.[303] Producția turkmenă anuală de gaze naturale este a treia din lume ca volum. Kîrgîzstanul era cel mai mare producător de mercur și antimoniu din Uniunea Sovietică și posedă rezerve mari de aur, platină, paladiu și argint.[304] Această bogăție de resurse naturale, la care se adaugă o anumită persistență a resentimentelor față de ocupația sovietică, a făcut, de exemplu, ca Uzbekistanul să-și deschidă podul de cale ferată spre Afghanistan traficului trupelor NATO, fără să consulte, măcar la început, autoritățile ruse; ca Turkmenistanul să-și diversifice căile de transport energetic, în loc să se bazeze întru totul pe Rusia; și, în Kazahstan, a determinat angajarea de ingineri europeni, nu ruși, pentru exploatarea rezervelor „complicate” din punct de vedere geologic de țiței de pe platoul Mării Caspice.[305]

În felul acesta, menținerea unei sfere de influență ruseşti se va dovedi o provocare; aceasta va fi ținută ostatică, într-o oarecare măsură, de volatilitatea prețurilor energiei la nivel global, dat fiind modul în care economia Rusiei funcționează esențialmente pe baza resurselor naturale, așa cum funcționează și economiile central-asiatice. Noul imperiu al Rusiei, dacă se va pune pe picioare, va fi mai mult ca sigur o timidă reîntrupare a celor mai vechi, stăvilit în expansiunea lui nu numai de statele inflexibile din Asia Centrală, ci și de influența în creștere a Chinei în regiune, precum și de influența de mai mică anvergură a Indiei și a Iranului. China a investit 25 de miliarde de dolari în Asia Centrală. Tot ea va finanța o șosea lungă de patru mii de kilometri, care să traverseze Kazahstanul. Între orașul kazah Almatî și orașul Urumqui din vestul Chinei există zboruri zilnice, iar mărfurile chinezești umplu piețele din Asia Centrală.[306]

Kazahstanul ar putea fi ultimul palier din Eurasia pe care să se înregistreze un succes rusesc. El este un stat prosper, care progresează într-un ritm mediu

după standardele Asiei Centrale, de dimensiuni geografice apropiate de cele ale Europei Occidentale, cu un produs intern brut mai mare decât suma celor din statele din Asia Centrală. Noua capitală a Kazahstanului, Astana, este situată în partea de nord a țării, locuită majoritar de etnici ruși, pe care naționaliștii ruși înflăcărați ar fi vrut s-o anexeze după dezmembrarea Uniunii Sovietice: pe vremea respectivă, din cele nouă provincii situate de-a lungul frontierei nordice de cinci mii de kilometri cu Rusia, opt aveau o populație în proporție de 90% nekazahă.[307] Clădirile oficiale din Astana, proiectate de sir Norman Foster, reprezintă o respingere kazahă a tuturor ambițiilor pe care le proclamă rușii în legătură cu această țară. Reinventarea orașului Astana a costat 10 miliarde de dolari. Între el și sudul țării, legătura este asigurată de trenuri de mare viteză.[308] Kazahstanul devine cu adevărat o putere independentă, pe cale de a dezvolta trei câmpuri „elefant”, supergigante, de extracție a țițeiului, a gazelor naturale și a unei combinații din cele două; dintre acestea, două se găsesc la Marea Caspică și sunt finanțate masiv de companii multinaționale occidentale. O nouă conductă petrolieră, care să lege Marea Caspică de vestul Chinei, va fi curând finalizată. Kazahstanul va deveni cel mai mare producător de uraniu din lume, se află pe locul al doilea în privința rezervelor de crom, plumb și zinc, pe locul al treilea ca rezerve de mangan, pe locul al cincilea la rezervele de cupru și între primele zece țări din lume la cărbune, fier și aur.

Dar Kazahstanul *este Heartland*-ul lui Mackinder! Este bogat în resursele naturale strategice ale lumii, plasat chiar în mijlocul Eurasiei – suprapunându-se cu vestul Siberiei și cu Asia Centrală – și se întinde pe o distanță de aproape trei mii de kilometri, de la Marea Caspică în vest până la Mongolia exterioară în est. Munții Ural se pierd în nord-vestul Kazahstanului; pantele munților Tian-Șan încep să urce în sud-estul Kazahstanului. Clima sa este atât de continentală când vine vorba dspre valorile ei extreme, încât iarna, în zorii zilei, la Astana se pot înregistra și –40 de grade Celsius. Mackinder credea că o putere sau o superputere oarecare avea să dețină controlul asupra *Heartland*-ului. Dar, în vremea noastră, *Heartland*-ul se află în mâinile locuitorilor ei băștinași, chiar dacă Rusia și China se luptă să dețină resursele ei energetice. Poate că Rusia influențează Kazahstanul și exercită presiuni chiar puternice asupra lui, într-un fel sau altul. În ultimă instanță, economiile rusă și kazahă sunt întrepătrunse, iar Kazahstanul nu se poate apăra în fața mașinăriei militare a Rusiei. Dar el își păstrează deschisă opțiunea de a se apropia de China, dacă Putin sau vreun succesor al său va exagera cu presiunile; în tot cazul, sunt slabe șanse ca Rusia să riște o dezaprobare internațională și o izolare diplomatică, pe care o eventuală

invadare a Kazahstanului le-ar precipita, fără doar şi poate. În 2008, Georgia, o ţară de patruzeci de ori mai mică decât Kazahstanul, cu o populaţie de trei ori mai mică şi cu prea puţine resurse naturale, a demonstrat limitele aventurismului militar rusesc pe supercontinentul eurasiatic. În plus, în 2010, când Kîrgîzstanul a pledat într-un mod subtil pentru o intervenţie a trupelor ruseşti împotriva răzmeriţelor cu substrat etnic, Rusia s-a reţinut de la o intervenţie majoră de teamă să nu se poticnească într-o ţară central-asiatică muntoasă, aflată de partea cealaltă a Kazahstanului.

Un alt factor ce descurajează orice acţiune militară a ruşilor în Asia Centrală îl constituie prezenţa Chinei, a cărei influenţă în regiune a sporit în dauna Rusiei şi cu care aceeaşi Rusie împarte o lungă frontieră în Orientul Îndepărtat. Nişte relaţii ruso-chineze bune – în limite rezonabile – sunt de natură să impulsioneze Organizaţia de Cooperare de la Shanghai, grup din care face parte şi Kazahstanul şi care caută să unească puterile eurasiatice, în mare măsură autocrate, într-un efort concertat de a contracara influenţa Statelor Unite. Adversitatea ruso-chineză acţionează în favoarea influenţei Statelor Unite şi a celei a Europei în Eurasia. Rusia, prin urmare, va prefera o atitudine disciplinată în Asia Centrală şi va renunţa, mai mult ca sigur, la orice tentativă de a revendica prin forţă părţi din *Heartland*-ul lui Mackinder.

Un avertisment în legătură cu această analiză: poate că mâna de fier a Rusiei s-a mai îmblânzit în Asia Centrală, din cauza întăririi Chinei şi a dorinţei popoarelor central-asiatice de a face mai multe afaceri cu ţări neamenințătoare şi posesoare ale unor tehnologii înalte, cum ar fi Coreea de Sud şi Japonia. Totuşi, chiar dacă îşi vede opţiunile oarecum limitate, Rusia încă mai este capabilă – cum nici o altă putere nu este – să-şi mute oriunde în Asia Centrală trupele, iar aceleaşi popoare central-asiatice manifestă o anumită nostalgie, în aceste vremuri volatile din punct de vedere politic, după sentimentele de pace şi siguranţă pe care le aveau pe timpul vechii Uniuni Sovietice.

Cu toate acestea, s-ar putea ca Dmitri Trenin, de la Centrul Carnegie din Moscova, să aibă dreptate: cea mai bună şi mai plauzibilă soluţie ce-i rămâne Rusiei pe termen lung este să-şi liberalizeze economia şi politica, pentru a fi văzută drept atractivă de către kazahi şi de către alte foste popoare-satelit ale sovieticilor. Odată cu prăbuşirea comunismului şi cu începutul fenomenului de globalizare, *Heartland*-ul a devenit o putere în sine. Kazahstanul, care ocupă o suprafaţă de două ori mai mare decât a tuturor celorlalte ţări din Asia Centrală la un loc, ilustrează această afirmaţie. Mackinder, care se temea de divizarea pe orizontală a lumii în clase şi ideologii, credea că, pe lângă echilibrul de putere,

provincialismul – adică divizarea pe verticală a lumii în mici grupuri şi state – garantează libertatea.[309]

253 Vezi Soljeniţîn (1971, 1972), p. 3
254 Vezi Cohen (1963), p. 211
255 Vezi March (1996), p. 1
256 Vezi Longworth (2005), pp. 16–17
257 Vezi March (1996), pp. 4–5; Lincoln (1994, 2007), p. xx
258 Tătarii, musulmani suniţi vorbitori ai unei limbi turcice, erau atât de numeroşi în oştile mongole, încât numele lor a devenit sinonim cu numele acestora din urmă.
259 Vezi March (1996), p. 18
260 Vezi Billington (1966), p. 11
261 Vezi Billington (1966), pp. 18–19, 26
262 Vezi Longworth (2005), p. 1
263 Vezi Lincoln (1994, 2007), p. 19
264 Vezi Longworth (2005), pp. 48, 52–53
265 Vezi Strausz-Hupé (1952), p. 88
266 Vezi Longworth (2005), pp. 94–95; March (1996), p. 28
267 Vezi Kaplan (2003)
268 Vezi Herzen (1968, 1982), p. 97
269 Vezi Longworth (2005), p. 200
270 Vezi Shaw (1999), pp. 230–232
271 Vezi Shaw (1999), pp. 5, 7; Meinig (1968), pp. 213–240
272 Vezi Lincoln (1994, 2007), p. xix
273 Vezi Longworth (2005), p. 322
274 Vezi Thubron (1999), pp. 99, 122
275 Vezi Lincoln (1994, 2007), p. 57
276 Vezi Lincoln (1994, 2007), pp. 89, 395
277 Mai este şi factorul încălzirii apelor din zona Arcticii, care ar conduce la deblocarea din gheţuri a mărilor Albă, Barents, Kara, Laptev şi a Siberiei de Est, în care se varsă toate marile fluvii siberiene, dezlănţuind astfel potenţialul economic al regiunii.
278 Vezi March (1996), pp. 51, 130
279 Vezi Saradzhyan (2010)
280 Vezi March (1996), p. 194
281 Vezi Shaw (1999), p. 31
282 De atunci înainte, hărţile sovietice ale Europei aveau să includă şi totalitatea Rusiei europene, o şmecherie cartografică prin care Moscova nu mai putea fi privită ca străină Europei. În acelaşi timp, statele est-europene păreau mai centrale, republici sovietice precum Ucraina şi Moldova constituind, efectiv, noua Europă Răsăriteană. Vezi Black (1997), p. 151
283 Vezi Shaw (1999), pp. 22–23
284 Vezi March (1996), pp. 237–238
285 Vezi Saradzhyan (2010)
286 Vezi Brzeziński (1997), p. 98
287 Vezi J. Erickson (1999), pp. 242–243, 262
288 Vezi Brzeziński (1997), p. 110
289 Vezi Trenin (2009)
290 Vezi Shaw (1999), p. 248

291 Vezi Trenin (2009)
292 Vezi Bracken (1999), p. 17
293 Vezi Parker (1982), p. 157
294 La data apariției ediției originale în limba engleză a cărții, 2012 (n.red.)
295 Vezi Stephens (2011)
296 Vezi Dibb (2006)
297 Vezi Brzeziński (1997), p. 46
298 Vezi Andres și Kofman (2011)
299 Vezi Dibb (2006)
300 Vezi Olcott (1987, 1995), pp. 57–58
301 Vezi Roy (1997, 2000), pp. xiv–xvi, 8–9, 66–69, 178
302 Vezi Andres și Kofman (2011)
303 Vezi Olcott (1987, 1995), p. 271
304 Vezi Hiro (2009), pp. 205, 281, 293
305 Vezi Spechler și Spechler (2010)
306 Vezi Brooke (2010)
307 Vezi Olcott (1987, 1995), p. 273
308 Vezi Hiro (2009), p. 262
309 Vezi Parker (1982), p. 83

CAPITOLUL 11

GEOGRAFIA PUTERII CHINEZEȘTI

La finalul celebrului său articol „Pivotul geografic al istoriei”, Mackinder face o referire tulburătoare la China. După ce lămurește motivele pentru care partea interioară a Eurasiei constituie axa geostrategică a puterii mondiale, el afirmă despre chinezi că „ar putea reprezenta pericolul galben cu care s-ar confrunta libertatea lumii, fie și numai dacă și-ar adăuga ieșirea la ocean resurselor oferite de marele continent, un avantaj de care n-au avut parte până acum ruşii, chiar dacă ei dețin acea regiune-pivot”.[310] Să lăsăm deoparte atitudinile inerent rasiste ale vremii, precum și nervozitatea cu care era întâmpinată ridicarea oricărei puteri neoccidentale și să ne concentrăm, în schimb, pe analiza lui Mackinder, potrivit căreia, în timp ce Rusia este o putere terestră a cărei singură ieșire la ocean este mai mult blocată de ghețurile Arcticii, China este și ea o putere de nivel continental, dar ale cărei limite virtuale se întind nu numai către miezul strategic al fostei Uniuni Sovietice, din Asia Centrală, cu tot ce înseamnă el ca bogăţii minerale și hidrocarburi, ci și către principalele căi de navigație din Oceanul Pacific, aflate la cinci mii de kilometri depărtare, China fiind posesoarea unei coaste lungi de peste 14 mii de kilometri, cu multe porturi naturale potrivite, majoritatea lipsite de ghețuri. (În realitate, Mackinder se temea ca nu cumva, într-o bună zi, China să cucerească Rusia.) Mai mult decât atât, același Mackinder scria în 1919, în *Idealurile democratice și realitatea*, că, dacă Eurasia și Africa formau împreună ceea ce el numea „Insula Lumii” – adică porțiunea cea mai importantă de uscat a Pământului, de patru ori mai mare decât America de Nord și însumând o populație de opt ori mai numeroasă –, atunci China, fiind cea mai mare națiune continentală a Eurasiei, a cărei linie de coastă se întinde și în zona tropicală, și în cea temperată, ocupă cea mai avantajoasă poziție strategică. În finalul aceleiași scrieri, Mackinder profeța că, alături de Statele Unite și de Marea Britanie, China urma să devină un far călăuzitor al omenirii, „construind o nouă civilizație, nici propriu-zis orientală, nici propriu-zis occidentală, pentru un sfert din omenire”.[311] Fiind un patriot imperialist până la capăt, Mackinder a inclus în mod firesc Marea Britanie în această categorie de prim rang. Și totuși, dacă ne referim numai la criteriile geografice și demografice, profeția lui despre China s-a dovedit corectă, cel puțin până acum.

Faptul că marea Chină este binecuvântată de geografie reprezintă o afirmație atât de banală și care ține într-atât de domeniul evidenței, încât există, fără îndoială, tendința de a-l trece cu vederea în toate discuțiile despre dinamismul economic și propășirea națională a chinezilor din ultimele decenii. Prin urmare,

este firesc să aruncăm o privire peste hartă din perspectiva istoriei chinezeşti.

*

În vreme ce Rusia este situată la nordul paralelei de 50 de grade latitudine nordică, China se întinde la sudul aceleiaşi linii imaginare, cam în aceeaşi zonă temperată, ca latitudine, precumStatele Unite ale Americii, cu toate variaţiile climatologice şi beneficiile pe care le atrage după sine o asemenea situare.[312] Harbin, principalul oraş din Manciuria, este situat la 45 de grade latitudine nordică, la fel ca statul american Maine. Beijingul este situat la 40 de grade latitudine nordică, la fel ca New York. Shanghaiul, de la vărsarea în ocean a fluviului Yangtze, este situat la 30 de grade latitudine nordică, la fel ca New Orleans. Tropicul Racului trece pe la extremitatea de sud a Chinei, aşa cum trece şi puţin mai jos de regiunea Florida Keys.

China este numai în mică măsură mai puţin echivalentă unui continent decât Statele Unite. Mărginită de două oceane şi de regiunile arctice ale Canadei, America nu este ameninţată decât de spectrul demografiei mexicane, dinspre sud. În privinţa Chinei, ameninţările nu au venit, de-a lungul secolelor, decât dinspre zonele de stepă ale Eurasiei, dinspre nord şi nord-vest, aceleaşi stepe care au ameninţat şi Rusia, numai că din direcţia opusă; aşa încât confruntările dintre populaţia chineză indigenă şi manciurienii, mongolii şi populaţiile turcice din platourile înalte şi deşertice au constituit una dintre temele centrale din istoriografia chineză. Iată de ce capitalele dinastiilor chinezeşti timpurii au fost adeseori stabilite pe râul Wei, în amonte faţă de confluenţa dintre acesta şi Fluviul Galben, unde cădeau suficiente ploi pentru a se putea practica o agricultură sedentară, dar unde oraşele erau apărate de nomadismul practicat pe platoul mongol interior, aflat în imediată apropiere, spre nord.

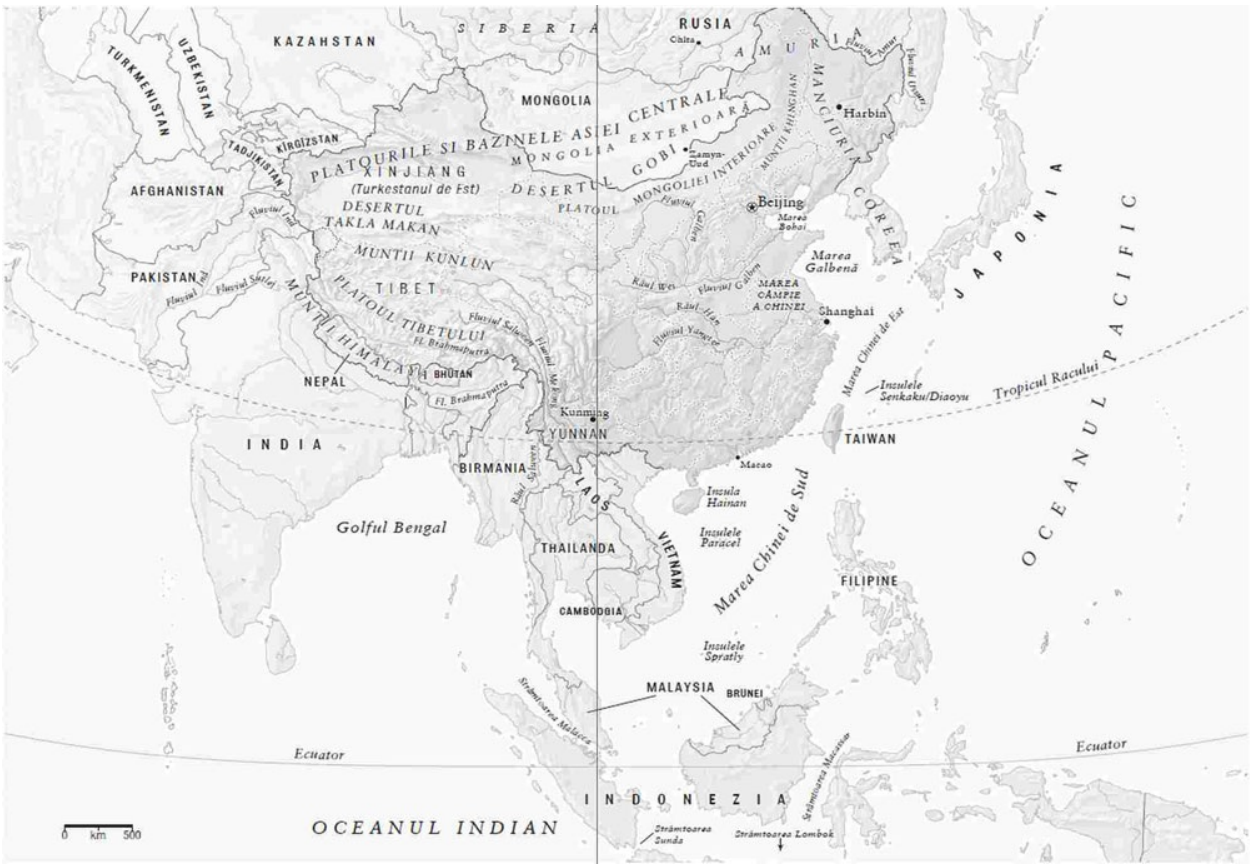

Dacă în America geografia se caracterizează printr-o succesiune „clară” de zone de pădure, prerie, platou deşertic, munte şi coastă – tăiate de fluviile Mississippi şi Missouri, care curg de la nord la sud –, în China, marile cursuri de apă – Wei, Han, Fluviul Galben şi Yangtze – curg de la vest la est, din zonele înalte şi uscate ale zonei continentale eurasiatice către terenurile agricole mai umede situate în vecinătatea coastei Pacificului.[313] Respectivele terenuri agricole se împart şi ele între zona ceva mai aridă, de grâu şi mei, din nordul Chinei, unde sezonul productiv e mai scurt, asemănător cu partea de nord a Vestului Mijlociu american, şi zona mai umedă, unde se obţin şi două culturi de orez pe an, din sudul mai productiv al Chinei. Astfel, construirea Marelui Canal între anii 605 şi 611, care lega Fluviul Galben de Yangtze – făcând legătura şi între nordul Chinei, mereu ameninţat de foamete, şi sudul ei rodnic, unde exista veşnic un surplus de orez –, a avut, potrivit istoricului britanic John Keay, „un efect similar cu cel al construirii celei dintâi căi ferate transcontinentale în America de Nord”.[314] Marele Canal a reprezentat cheia unităţii Chinei, pentru că a facilitat cucerirea sudului de către nord în perioada medievală, a dinastiilor Tang şi Song, iar aceasta, la rândul ei, a contribuit la consolidarea unităţii geografice a Chinei agrare. O dată în plus, vedem de aici cum actele umane individuale – cum ar fi

construirea unui canal – se dovedesc mai importante din punct de vedere istoric decât realitatea simplă a geografiei. Pentru că, date fiind acele uriașe diferențe dintre nordul și sudul Chinei, scindarea de la începutul perioadei medievale dintre cele două Chine, care dura deja de două secole, ar fi putut foarte ușor deveni permanentă, precum aceea dintre cele două părți, apuseană și răsăriteană, ale Imperiului Roman.[315]

Dar, așa cum scria regretatul profesor John King Fairbank, de la Harvard, „contrastele dintre nordul și sudul Chinei sunt superficiale prin comparație cu cele dintre nomadismul păstorilor de pe platourile Asiei Interioare și agricultura intensivă a satelor așezate ale Chinei". Spunând Asia Interioară, Fairbank se referă la un teritoriu mai mult decât vast: „arcul imens care leagă Manciuria, prin Mongolia și Turkestan, de Tibet". Conștiința de sine a Chinei, continuă el, se bazează pe diferențele culturale care se nasc între această centură înconjurătoare deșertică și regiunile fertile ale Chinei propriu-zise – altfel spus, între zonele pastorale și cele arabile.[316] Geografia etnică a Chinei reflectă această „dihotomie interior–periferie", interiorul fiind reprezentat de „câmpia centrală" (*zhongyuan*) arabilă, sau de „China interioară" (*neidi*), iar periferia fiind reprezentată de „frontierele" (*bianjiang*) pastorale, sau de „China exterioară" (*waidi*).[317]

Din acest motiv a fost ridicat, în ultimă instanță, Marele Zid chinezesc. Analistul politic Jakub Grygiel scrie că Marele Zid „a servit la consolidarea distincției ecologice, care s-a tradus în deosebiri politice"[318]. Într-adevăr, pentru chinezii de demult, agricultura era totuna cu civilizația; de exemplu, Regatul de Mijloc sau Regatul Central – *Zhongguo* – nu avea nimic de-a face cu populațiile de păstori din jur. De aici a urmat genul de certitudine culturală pe care China avea s-o adopte, asemenea creștinismului occidental.[319] Cam de pe la sfârșitul dinastiei Zhou, din secolul al III-lea î.Hr., China arabilă a început să absoarbă elemente barbare și cvasibarbare.[320] Mai târziu, începând cu dinastia Han din secolul al II-lea î.Hr., chinezii s-au întâlnit cu alte culturi – romană, bizantină, persană, arabă – și au căpătat un simț *regional* al spațiului.[321] Faptul că statul chinez de astăzi cuprinde atât deșert, cât și pământ fertil – și unul, și celălalt la scară continentală – reflectă apogeul unui proces istoric îndelungat și în mod evident triumfător, care, la rându-i, furnizează baza geografică a puterii chinezești – fie și numai pentru momentul de față.

Acest proces de creștere a început cu zona considerată „leagănul" civilizației chinezești, din valea râului Wei și a Fluviului Galben inferior, de la nordul părții cultivabile, aflate la sud de Manciuria și de Mongolia Interioară, care a înflorit în

perioada dinastiei Zhou apusene, în urmă cu trei mii de ani.[322] Pentru că Asia Interioară pastorală nu avea și o agricultură intensivă, populația ei relativ rară – cam cât a șaisprezecea parte din populația zonei-cadru – nu putea supraviețui pe termen lung fără să aibă acces la ea.[323] Astfel, China s-a dezvoltat către exterior față de văile celor două fluvii, cu toate că excavații arheologice recente au indicat pentru aceeași perioadă o anumită dezvoltare civilizațională în sud-estul Chinei și în nordul Vietnamului.[324] În perioada Regatelor Combatante (403–221 î.Hr.), în care numărul formațiunilor politice a scăzut de la 170 la 7, civilizația chineză s-a mutat mai spre sud, în regiunile în care se cultivau ceaiul și orezul, inclusiv acolo unde se află astăzi metropola Shanghai. Chiar și așa, puterea politică a rămas în nord, adică în regiunea unde se află astăzi capitala Beijing.[325] Din toată suita de conflicte ale Regatelor Combatante a ieșit victorioasă dinastia Qin, de la care, dacă este să dăm crezare anumitor etimologii, și-a luat numele însăși China. Până în secolul I î.Hr., sub dinastia Han (care luase locul dinastiei Qin), China cuprinsese toată suprafața de uscat cultivabil, de la izvorul Fluviului Galben și al fluviului Yangtze până la coastele Pacificului și de la Marea Bohai din vecinătatea peninsulei Coreea până la Marea Chinei de Sud. O combinație de incursiuni militare și înțelegeri diplomatice le-a permis împăraților dinastiei Han să-și stabilească vasalități printre hunii nomazi, așa-numiții *xiongnu*, din Mongolia Exterioară și Turkestanul Oriental (Xinjiang), precum și din sudul Manciuriei și din partea nordică a Coreei.

S-a format astfel un model. Civilizația sedentară, agricolă a Chinei a trebuit să se străduiască în permanență să creeze zone-tampon împotriva populațiilor nomade ale regiunilor mai înalte și mai uscate cu care se învecina pe trei laturi, din Manciuria până în Tibet.[326] Această dilemă istorică a fost similară, structural vorbind, cu cea cu care s-au confruntat rușii – de asemenea zone-tampon au avut nevoie și ei. Dar, în timp ce Rusia se întindea peste unsprezece fusuri orare, cu o populație răsfirată, China s-a dovedit mult mai compactă și relativ dens populată încă din Antichitate. Având mai puțin a se teme, prin comparație, China s-a dezvoltat ca o societate mai puțin militarizată. Și totuși, chinezii au dat naștere unor dinastii caracterizate mai cu seamă prin energie și agresivitate. Sub împărații dinastiei Tang din secolul al VIII-lea, meșteșugul armelor a înflorit în aceeași măsură ca literatura și artele. Armatele din epoca Tang și-au croit drum prin spațiul care despărțea Mongolia de Tibet și au instaurat protectorate prin toată Asia Centrală, ajungând chiar până la Khorasan, în nord-estul Iranului, deschizând totodată Drumul Mătăsii. În același timp, împărații dinastiei Tang au luptat în războaie împotriva tibetanilor de la sud-vest, primind sprijin din partea

uigurilor de origine turcică dinspre nord-vest. Şi întotdeauna problema lor a fost manevrarea populaţiilor din zonele de stepă din punct de vedere politic, şi nu lupta cu toate acestea deodată. În realitate, acţiunea militară constituia numai unul dintre mijloacele statului din perioada dinastiei Tang. „Doctrina confucianistă – scrie istoricul britanic John Keay –, formulată în perioada «Regatelor Combatante» şi cel puţin parţial prin reacţie la ea, susţinea cu fermitate controlul civil asupra tuturor chestiunilor militare.”[327] Printre „gloriile Chinei vechi”, afirma Fairbank, se număra un „pacifism raţional”, pentru că unul dintre miturile confucianiste legate de statalitate era „guvernarea prin virtute”.[328] Potrivit istoricilor, acest pacifism este găsit vinovat pentru faptul că, în timp ce China invada ţinuturile ierboase şi platourile, nomazii păstori invadau şi ei China. În anul 763 d.Hr., forţele tibetane chiar au făcut una cu pământul capitala de la Chang’an a împăratului din dinastia Tang. Lucru şi mai semnificativ, dinastiile Jin, Liao şi Yuan, toate avându-şi originile în ţinuturile ierboase nordice, aveau să lanseze agresiuni militare din Asia Interioară împotriva Chinei de-a lungul întregului Ev Mediu. Mai mult decât atât, în aceeaşi perioadă, cu toată tehnica lor militară superioară şi revoluţionară, dinastiile indigene Song şi Ming nu au reuşit să recâştige zonele de stepă. Asia Interioară, din Tibet şi Turkestanul de Est, peste Mongolia, până la graniţa cu Rusia din Orientul Îndepărtat, a fost recucerită abia în timpul dinastiei manciuriene Qing, în secolele al XVII-lea–al XVIII-lea. (În această din urmă epocă, s-a „pus mâna” pe teritoriul multietnic pe care-l controlează în ziua de azi statul chinez – sau pe care şi-l doreşte: Taiwanul a fost obţinut în 1683.)[329] Rezumând, China s-a transformat într-un mare continent în şi pentru sine în urma nesfârşitelor interacţiuni înainte şi înapoi dintre ea şi o regiune de stepă care constituia Asia Interioară şi care se întindea până la ceea ce Mackinder a numit *Heartland* – şi acest lucru se află la temelia realităţii politice din China zilelor noastre.

Într-adevăr, problema se pune, în ziua de astăzi, dacă etnia dominantă Han, reprezentând peste 90 la sută din populaţia Chinei, care trăieşte aproape integral în zona principală, arabilă, a ţării, va fi capabilă să-i ţină permanent sub control, cu cât mai puţine tulburări de orice fel, pe tibetani, pe uigurii turcici şi pe mongolii care locuiesc în zone periferice. Soarta statului chinez va depinde, în ultimă instanţă, de acest fapt, mai ales în condiţiile în care China trece prin convulsii economice şi sociale.

Deocamdată, China se situează la apogeul puterii sale de nivel continental, chiar dacă rănile provocate de violările teritoriale la care a fost supusă de naţiunile europene, de Rusia şi de Japonia sunt şi acum destul de proaspete, după

standardele istorice ale Chinei înseşi. Asta pentru că în secolul al XIX-lea, când imperiul dinastiei Qing a devenit „omul bolnav”[330] al Asiei de Est, China şi-a pierdut o mare parte a teritoriului: anexele sudice Nepal şi Birmania în favoarea Marii Britanii; Indochina în favoarea Franţei; Taiwanul şi anexele Coreea şi Sahalin în favoarea Japoniei; iar Mongolia, Amuria şi Usuria în favoarea Rusiei.[331] În secolul XX a urmat cotropirea de către japonezi a peninsulei Shandong şi a Manciuriei, din centrul Chinei. Toate acestea veneau să se adauge umilinţelor la care au fost supuşi chinezii prin acordurile de extrateritorialitate din secolul al XIX-lea şi de la începutul secolului XX, prin care naţiunile occidentale preluau controlul asupra unor părţi ale oraşelor din China. De aici, să facem un salt tocmai până în anii 1950, când în şcolile gimnaziale chinezeşti au început să apară hărţi ale unei Chine Mari, care includeau toate aceste zone pierdute, plus regiunile estice ale Kîrgîzstanului şi Kazahstanului. Mao Zedong, care consolidase partea continentală a Chinei pentru prima dată după epoca de apogeu a dinastiei Qing, era în mod evident un iredentist: el îşi făcuse poporul să asimileze suferinţele unui stat imperial odinioară vast, care supravieţuise multor secole şi fusese umilit abia în trecutul recent.[332] Date fiind vicisitudinile din istoria Chinei, aceasta este una dintre greşelile din gândirea lui Mao pe care i-o putem totuşi ierta. Chiar dacă, în acest al doilea deceniu al secolului XXI, conducătorii chinezi nu sunt, sperăm noi, la fel de lipsiţi de suflet în viziunea lor cum era Mao, se poate foarte bine ca ei să aibă mereu în minte istoria Chinei. Pentru că, deşi graniţele din prezent ale Chinei includ Manciuria, Mongolia Interioară, Turkestanul de Est şi Tibetul – adică toate platourile şi zonele ierboase înconjurătoare –, prin toate strategiile lor economice şi diplomatice, conducătorii Chinei de astăzi demonstrează că susţin o *concepţie* despre China care depăşeşte cu mult extinderea teritorială a Chinei chiar şi din secolul al VIII-lea, din timpul dinastiei Tang, sau din secolul al XVIII-lea, din perioada de apogeu a dinastiei Qing. Fiind un leviatan demografic şi având cea mai progresistă economie a lumii în ultimele trei decenii, China, spre deosebire de Rusia, îşi extinde influenţa teritorială mult mai mult prin intermediul comerţului decât prin coerciţie.

*

Geografia dovedeşte că, deşi drumul urmat de ea în direcţia unei puteri din ce în ce mai mari la nivel global nu poate fi unul strict linear – ratele de creştere a produsului intern brut al Chinei, de zece la sută anual în ultimii treizeci de ani, pur şi simplu nu mai pot fi menţinute la un asemenea nivel –, China va rămâne o

piesă-cheie a geopoliticii, chiar și într-o situație de turbulențe socioeconomice. Plus că este puțin probabil să ajungă într-o stare de haos absolut. Ca să-l citățm pe Mackinder, China combină o modernitate extremă, de tip occidental, cu o civilizație hidraulică de un tip obișnuit în Antichitatea răsăriteană și în Orientul Mijlociu: cu alte cuvinte, practică o guvernare centralizată, regimul inițiind mereu construcții hidraulice și inginerești de mari proporții, pentru care folosește forța de muncă a milioane de oameni.[333] În felul acesta, China se dovedește neobosită și dinamică în moduri diferite față de națiunile democratice din Occident. Deoarece conducătorii chinezi, care formal sunt comuniști, reprezintă cea mai recentă dintre cele circa douăzeci și cinci de dinastii chinezești care urcă înapoi în timp vreo patru mii de ani, absorbția tehnologiei și a practicilor occidentale se face în cadrul disciplinat al unui sistem cultural complex, care posedă o experiență unică, de exemplu, la formarea unor relații tributare. „Chinezii – îmi explica un oficial singaporez – te farmecă atunci când vor ei să te farmece și te sugrumă atunci când vor ei să te sugrume – și fac și una, și alta într-un mod absolut sistematic.”

Dinamismul intern al Chinei, cu toate tulburările civile și lipsa de eficiență a sistemului, ca să nu mai vorbim despre o anumită încetinire economică, este cel care creează ambițiile orientate spre exterior. Statutul imperial nu este întotdeauna căutat în mod conștient. Mai degrabă, pe măsură ce devin mai puternice, statele încep să aibă nevoi din ce în ce mai mari și – în ciuda tuturor așteptărilor – o sumă întreagă de nesiguranțe care le determină să se extindă organic. Să ne amintim de experiența noastră, a americanilor. Sub conducerea câtorva dintre președinții americani mai puțin celebri – Rutherford B. Hayes, James Garfield, Chester Alan Arthur, Benjamin Harrison ș.a.m.d. –, economia americană și-a văzut ușor-ușor de mersul ei înainte, ratele de creștere anuale dovedindu-se destul de ridicate între sfârșitul războiului civil și războiul hispano-american din 1898. În consecință, pe măsură ce și-a sporit comerțul cu lumea exterioară, America și-a dezvoltat, pentru prima oară, anumite interese complexe, de ordin strategic și economic, în locuri îndepărtate, ceea ce a condus, printre alte acțiuni militare, la incursiuni ale Marinei și ale pușcașilor marini în America de Sud și în Pacific. Totul în ciuda neajunsurilor sociale din America vremii respective, care erau la rându-le produse tocmai ale acestui dinamism. Un alt factor care a determinat America să se orienteze către exterior a fost consolidarea situației politice interne: ultima bătălie majoră din războaiele cu indienii a fost dată în 1890.

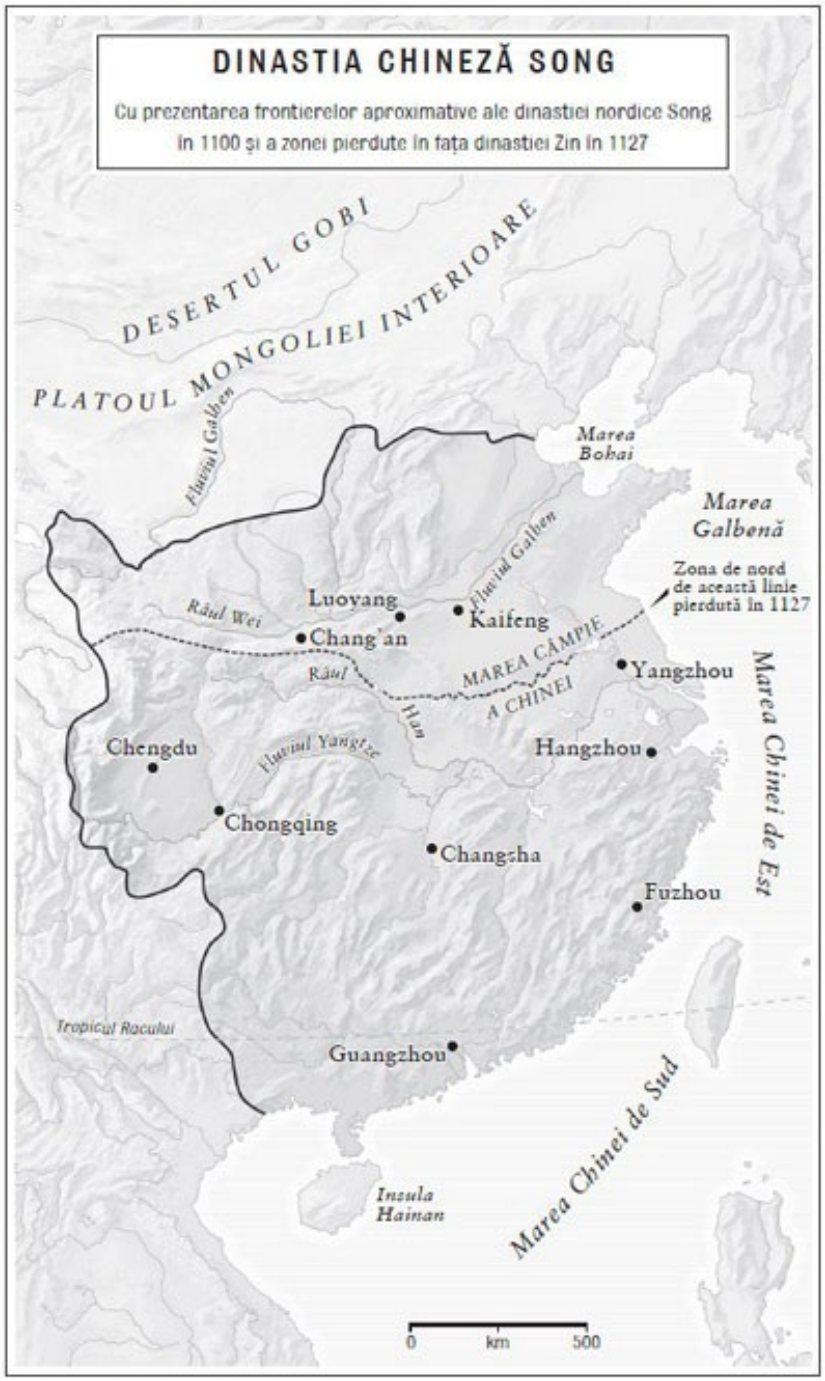

China își consolidează și ea frontierele terestre și începe să se orienteze către exterior. Spre deosebire de America însă, ea nu vine înarmată și nu abordează treburile lumii în maniera misionarilor. Nu are vreo ideologie sau vreun sistem de guvernare pe care să vrea să le răspândească. Progresul moral în politica mondială este un scop al americanilor, nu și al chinezilor. Și totuși, China, ca putere mondială, nu-și propune să respecte statu-quoul, pentru că este mânată, în căutările ei, de nevoia de a-și procura energie, metale și minerale strategice care

să ajute la ridicarea nivelului de trai a circa o cincime din omenire. Ce-i drept, China este capabilă să hrănească 23 la sută din populația globului de pe numai 7 la sută din terenul arabil – „înghesuind aproape 1 500 de suflete pe fiecare kilometru pătrat de pământ cultivabil din văile și câmpiile inundabile", după cum se exprima Fairbank.[334] În prezent, sub presiune populară, se așteaptă din partea autorităților să realizeze ceva similar: să asigure un standard de viață de nivel mediu pentru cea mai mare parte din populația urbană.

Pentru a-și atinge scopul, China și-a edificat relații de putere avantajoase atât pe teritoriile adiacente ei înseși, cât și în locuri îndepărtate, dar bogate în tocmai acele resurse care-i sunt necesare pentru a-și alimenta dezvoltarea. Dat fiind că este mânată dincolo de propriile granițe de interesul național principal – supraviețuirea și creșterea din punct de vedere economic –, China poate fi definită drept o putere *über*-realistă. Ea caută să-și creeze o prezență lipsită de concretețe, cvasicolonială, peste tot unde există rezerve serioase de țiței și minerale în Africa subsahariană și să aibă asigurat accesul portuar peste tot în Marea Chinei de Sud și în Oceanul Indian învecinat, pentru a face legătura între lumea arabo-persană bogată în hidrocarburi și coasta maritimă chineză. Neavând prea mult de ales în această privință, Beijingului nici nu-i pasă prea tare de tipul de regim cu care se întâmplă să aibă de-a face; China este interesată de stabilitate, nu de virtute așa cum e aceasta concepută în Occident. Și, fiindcă unele dintre aceste regimuri, cum ar fi cele din Iran, Sudan și Zimbabwe, sunt fie închistate, fie autoritare, fie și una, și alta, felul în care aleargă prin toată lumea după resurse aduce uneori China în stări conflictuale cu Statele Unite, care-și iau în serios rolul misionar, precum și cu țări ca India și Rusia, de ale căror sfere de influență se ciocnește nu de puține ori. Ceea ce trece adesea neobservat este faptul că aceste țări, asemenea altora din Asia de Sud-Est, Asia Centrală și din Orientul Mijlociu, s-au aflat în trecut sub influența uneia sau alteia dintre dinastiile chinezești. Nici măcar Sudanul nu e prea departe de regiunea Mării Roșii, până unde a ajuns amiralul Zheng He în perioada dinastiei Ming, la începutul secolului al XV-lea. China își restabilește doar, dacă se poate spune așa, propriul domeniu imperial.

Dar China nu reprezintă o amenințare existențială. Posibilitatea unui eventual război între Statele Unite și China este mai mult decât vagă. Există o amenințare militară de sorginte chineză, dar este vorba despre una indirectă, după cum vom avea ocazia să vedem. Provocarea lansată de chinezi este, la nivelul ei cel mai de bază, una geografică – asta lăsând la o parte chestiuni esențiale, precum datoria, comerțul și schimbările climatice. Zona de influență

emergentă a Chinei în Eurasia şi în Africa – în „Insula Lumii” a lui Mackinder – se află în plină creştere, dar nu într-un sens imperialist de secol XIX, ci într-un mod mai subtil şi mai bine adaptat epocii prezente a globalizării. Prin simplul fapt că-şi asigură necesităţile de ordin economic, marele popor chinez modifică echilibrul de putere din emisfera răsăriteană, ceea ce este de natură să preocupe substanţial Statele Unite într-un târziu. Pe uscat şi pe mare, ajutată de situarea favorabilă a Chinei pe hartă, influenţa Beijingului se răspândeşte din Asia Centrală până în Orientul Îndepărtat rusesc şi din Marea Chinei de Sud în tot Oceanul Indian. China reprezintă o putere continentală în plină ascensiune şi, cum bine a spus Napoleon, politicile unor asemenea state sunt inerente în geografia lor.

*

Poziţia Chinei pe harta Asiei Centrale şi a Asiei de Est, aşa cum spuneam, este una pe deplin avantajoasă. Dar, în alte sensuri, China secolului XXI este periculos de incompletă. Iată, de exemplu, Mongolia (din punct de vedere geografic, „Mongolia Exterioară”), în partea de nord: un gogoloi uriaş de teritoriu care arată de parcă i-ar fi fost smuls Chinei, cu care se învecinează la sud, vest şi est. Mongolia, a cărei densitate a populaţiei este una dintre cele mai reduse de pe glob, se vede ameninţată de cea mai recentă dintre marile migraţii din Eurasia – migraţia unei civilizaţii urbane chinezeşti care tinde să se mute mai spre nord. China şi-a inundat deja propria Mongolie Interioară cu imigranţi chinezi de etnie Han, iar locuitorii Mongoliei Exterioare se tem că ei urmează a fi cuceriţi demografic. După ce a mai cucerit o dată acest uriaş teritoriu – Mongolia Exterioară –, mutând limitele cultivării pământului înspre nord, China se pregăteşte să recucerească Mongolia prin fenomenul globalizării. Ea râvneşte la ţiţeiul, cărbunele, uraniul şi celelalte minerale strategice, precum şi la marile întinderi ierboase, bogate şi pustii ale fostei sale posesiuni din perioada dinastiei manciuriene Qing.[335] Construcţia de către chinezi a drumurilor de acces în Mongolia trebuie privită din această perspectivă. Cu procesele ei nestăvilite de industrializare şi urbanizare, China este consumatorul numărul unu la nivel mondial de aluminiu, cupru, cărbune, plumb, nichel, zinc, tablă şi minereu de fier – şi Mongolia le posedă pe toate acestea din abundenţă. Procentul de consum al Chinei la capitolul metale a sărit de la 10 la 25 la sută de la sfârşitul anilor 1990 până astăzi. În consecinţă, companiile miniere chinezeşti au mizat din plin pe resursele subterane ale Mongoliei. De vreme ce China a înglobat o serie de teritorii precum Tibet, Macau şi Hong Kong din zona continentală, Mongolia nu

mai constituie o enigmă când vine vorba despre intenţiile viitoare ale Chinei. Într-adevăr, în 2003, când am vizitat oraşul Zamyn-Uud, frontiera chino-mongolă nu era nimic altceva decât o graniţă artificială în deşertul Gobi plat şi în descreştere treptată. Postul de frontieră chinezesc era o arcadă puternic luminată, bine construită, care simboliza monolitul suprapopulat şi puternic industrializat de la sud, ce lua cu asalt stepele abia locuite ale mongolilor, presărate ici şi colo cu iurte din pâslă şi cocioabe de tinichea. Nu trebuie uitat însă că toate aceste avantaje demografice şi economice se pot dovedi săbii cu două tăişuri în eventualitatea unor tulburări etnice în Mongolia Interioară chineză. Însăşi influenţa extinsă a Chinei, acoperind o suprafaţă atât de mare din periferia pastorală, e de natură să scoată la iveală slăbiciuni altminteri tipice statelor multietnice. Mai mult decât atât, un alt factor care ar putea da peste cap toate planurile Chinei îl reprezintă dezvoltarea economică rapidă din ultima vreme a Mongoliei, care atrage o întreagă pletoră de investitori de peste tot din lume, limitând astfel influenţa chineză.

La nord faţă de Mongolia, dar la nord şi faţă de cele trei provincii chinezeşti din Manciuria, se află Orientul Îndepărtat rusesc, o interminabilă suprafaţă acoperită cu păduri de mesteceni, care se întinde între lacul Baikal şi Vladivostok. Pe această suprafaţă amorţită de frig, cam de două ori cât Europa, trăieşte o populaţie rarefiată, nu mai mare de 6,7 milioane de oameni, aflată în proces de scădere, spre circa 4,5 milioane de oameni. Aşa cum am văzut, Rusia s-a extins în această zonă în secolul al XIX-lea şi în prima parte a secolului XX, într-un acces de naţionalism imperial, când China demonstra o slăbiciune de mult depăşită. În puţine alte zone este atât de slab statul rus precum în treimea sa cea mai răsăriteană – şi cea mai apropiată de China. În schimb, de cealaltă parte a frontierei, în Manciuria, trăiesc 100 de milioane de chinezi, cu o densitate a populaţiei de 62 de ori mai mare decât cea din estul Siberiei. Imigranţii chinezi se strecoară întruna dincolo de această frontieră. De exemplu, oraşul siberian Chita, aflat la nord de Mongolia, prezintă o populaţie din ce în ce mai mare de etnici chinezi. Obţinerea de resurse este principalul scop al politicii externe chinezeşti, iar Orientul Îndepărtat rusesc, foarte slab populat, este în schimb foarte bogat în rezerve de gaze naturale, ţiţei, cherestea, diamante şi aur. „Rusia şi China vor fi încheiat o alianţă tactică, dar în Orientul Îndepărtat există de pe-acum tensiuni între ele”, scrie David Blair, corespondent al ziarului londonez *Daily Telegraph*. „Moscova este preocupată de numeroşii coloniști chinezi care se aşază în această regiune şi atrag după ei companii miniere şi de prelucrare a lemnului.”[336] Aici, la fel ca în Mongolia, nu se pune problema unei armate

invadatoare sau a unei anexări formale, ci a faptului că demografia și corporatismul chinezești pun stăpânire încet-încet pe o regiune din care porțiuni vaste i-au aparținut Chinei sub dinastiile Ming și Qing.

În timpul Războiului Rece, disputele de frontieră dintre Uniunea Sovietică și China s-au transformat în confruntări militare, sute de mii de soldați fiind masați în această țară siberiană a nimănui – de exemplu, 53 de divizii sovietice se aflau în anul 1969 de partea rusească a fluviilor Amur și Ussuri. China maoistă a răspuns desfășurând un milion de soldați de partea proprie a frontierei și construind în principalele orașe adăposturi împotriva bombardamentelor. Pentru a putea reduce presiunea pe flancul său apusean, în așa fel încât să se concentreze asupra Orientului Îndepărtat, liderul sovietic Leonid Brejnev a inițiat o politică de detensionare față de Statele Unite. De partea ei, China s-a simțit practic înconjurată de Uniunea Sovietică însăși, de statul-satelit al sovieticilor Mongolia, de Vietnamul de Nord prosovietic, de propriul ei stat-client, Laos, și de India, prosovietică și ea. Toate aceste acumulări de tensiuni au condus la ruptura sino-sovietică, de care a profitat Administrația Nixon prin mișcarea ei de deschidere față de China, din 1971–1972.

Ar putea geografia să despartă iarăși Rusia de China, în condițiile în care alianța lor din prezent este una mai degrabă tactică? Și ar putea Statele Unite să beneficieze de pe urma unei asemenea rupturi, ca în trecut? Cu toate că, de astă dată, China fiind puterea primordială, Statele Unite ar putea, mai degrabă, să stabilească un parteneriat cu Rusia, în încercarea de a stabili o alianță strategică împotriva Regatului de Mijloc, pentru a-i devia Chinei atenția de la așa-numitul Prim Lanț de Insule din Pacific înspre granițele ei terestre. Într-adevăr, pentru a tempera creșterea prezenței navale chinezești în apropierea Japoniei, a Coreei de Sud și a Taiwanului, America va trebui să exercite presiune din bazele central-asiatice apropiate Chinei și să mențină o relație preponderent amicală cu Rusia. Presiunea terestră poate ajuta Statele Unite să se opună Chinei pe mare.

Totuși, un alt scenariu s-ar putea dovedi funcțional, mult mai optimist și mai benefic pentru locuitorii din nordul Manciuriei și din Orientul Îndepărtat rusesc. În această variantă, care trimite la epoca de dinainte de 1917, comerțul chinezesc și penetrarea demografică a Amuriei și a Ussuriei ar putea conduce la o renaștere economică a Orientului Îndepărtat rusesc, îmbrățișată de o guvernare mai liberală de la Moscova, care să se folosească de o asemenea evoluție a lucrurilor pentru a consolida poziția de nod de anvergură globală în Asia de Nord-Est a portului Vladivostok. Mergând cu scenariul și mai departe, aș profeți și apariția unui regim ceva mai indulgent în Coreea de Nord, ceea ce ar fi de natură să

conducă la un dinamism regional sporit al Asiei de Nord-Est, ca zonă cu graniţe deschise, centrată în jurul Mării Japoniei.

Frontiera dintre China şi fostele republici sovietice din Asia Centrală nu este neapărat incompletă, cât mai degrabă arbitrară şi, prin urmare, oarecum anistorică. China se întinde până prea departe în inima Eurasiei, dar totuşi nu suficient de departe. Cea mai vestică provincie a Chinei, Xinjiang, înseamnă „posesiunea cea nouă" şi se referă, de fapt, la Turkestanul de Est, o zonă şi mai izolată de centrul demografic al Chinei prin faptul că se află dincolo de deşertul Gobi. Deşi China s-a bucurat de o formă sau alta de statalitate încă de acum trei mii de ani, Xinjiang a devenit parte a statului chinez abia la mijlocul secolului al XVIII-lea, când împăratul Qianlong, aparţinând dinastiei Qing manciuriene, a cucerit suprafeţe uriaşe din acest teritoriu apusean, dublând practic dimensiunile Chinei şi stabilind o „frontieră occidentală puternică" între China şi Rusia.[337] De atunci, scrie regretatul diplomat britanic şi autor de relatări de călătorie sir Fitzroy Maclean, istoria provinciei „a cunoscut o serie neîntreruptă de turbulenţe".[338] Au existat revolte şi epoci de stăpânire turcică independentă până în anii 1940. În 1949, comuniştii lui Mao Zedong au pătruns în Xinjiang şi au anexat provincia cu forţa la restul Chinei. Dar, mult mai recent, în anii 1990, ba chiar şi în 2009, au avut loc aici răzmeriţe şi vărsări de sânge îndreptate împotriva stăpânirii chineze de către uigurii turcici, o subdiviziune etnică a turcilor, care a stăpânit Mongolia din anul 745 până în 840, când au fost alungaţi de kîrgîzi în Turkestanul de Est. Uigurii, numărând în jur de opt milioane de oameni, reprezintă mai puţin de unu la sută din populaţia totală a Chinei, dar 45 la sută din populaţia provinciei Xinjiang, cea mai întinsă dintre toate provinciile chineze – şi de două ori cât Texasul.

Într-adevăr, populaţia Chinei înregistrează concentraţii mari în zonele de coastă ale Pacificului şi în zonele joase din luncile fluviilor şi ale văilor aluvionare din centrul ţării, în timp ce platourile mai uscate, în multe cazuri situate la înălţimi de patru mii de metri, din imensele regiuni de la vest şi sud-vest, sunt relativ pustii, chiar dacă sunt locuite de minorităţile uigură şi tibetană, adversare ale chinezilor. China originară, repet, s-a constituit pe valea Fluviului Galben şi mai ales a râului Wei, unde oamenii şi-au găsit sălaşul probabil încă din preistorie şi de unde China, în ipostaza ei de concept civilizaţional, a început să se răspândească organic de-a lungul marilor cursuri de apă, care au jucat pentru chinezi acelaşi rol pe care l-au jucat drumurile pentru romani. Acolo, în miezul civilizaţiei chineze, pământul era brăzdat de „o sumedenie de râuri, pâraie şi canale de irigaţii care alimentau grădinile luxuriante ca nişte pieţe de

legume și fructe și orezăriile”; „revărsările sezoniere […] îi dădeau înapoi solului nutrienții de care avea nevoie”.[339] Astăzi, teritoriul Chinei pur și simplu coincide nu numai cu acest imens bazin hidrografic, dar și, pe lângă el, cu Asia Centrală turcică și cu Tibetul istoric – o provocare cartografică permanentă pentru regimul de la Beijing, deși reflectă destul de bine istoria imperială a Chinei. În concepția Beijingului, nu există alternativă la controlul exercitat de chinezi asupra conglomeratului de regiuni pe care le ocupă. Pentru că, așa cum ne reamintea sinologul american Owen Lattimore la mijlocul secolului XX, „Fluviul Galben își trage apele din zăpezile Tibetului” și „o parte a cursului său este apropiat de stepele mongole”.[340] Tibetul, de unde izvorăsc Fluviul Galben și fluviile Yangtze, Mekong, Salween, Brahmaputra, Ind și Sutlej, ar putea constitui cel mai mare depozit de apă dulce al omenirii, deși e de așteptat ca, până în anul 2030, China să înregistreze o penurie de apă de circa 25 la sută față de nevoile ei reale.[341] Securizarea tuturor acestor zone, în ale căror străfunduri se află miliarde de tone de țiței, gaze naturale și cupru, a însemnat popularea lor, în decursul deceniilor, cu imigranți chinezi de etnie Han, proveniți din miezul demografic al marii națiuni chineze. Totodată, în cazul provinciei Xinjiang, a însemnat o curtare agresivă a republicilor independente ale etniilor turcice din Asia Centrală, pentru ca uigurii să nu păstreze sub nici o formă vreun cap de pod politic și geografic prin care să conteste autoritatea Beijingului în zonele respective.

În Asia Centrală, precum și în estul Siberiei, China și Rusia se află într-o concurență feroce pentru sferele de influență. Schimburile comerciale dintre China și ceea ce a fost Asia Centrală sovietică au sporit de la 527 de milioane de dolari în 1992 la 25,9 miliarde în 2009.[342] Dar mijloacele prin care Beijingul va penetra, deocamdată, regiunea vor fi două conducte importante, una care să transporte țițeiul de la Marea Caspică, peste Kazahstan, până în provincia Xinjiang și alta care să transporte gazele naturale de la granița dintre Turkmenistan și Uzbekistan, peste această din urmă republică și peste Kazahstan, tot până în Xinjiang. O dată în plus, nu va fi nevoie de trupe ca viitoarea Chină Mare să se extindă în *Heartland*, așa cum a fost definit acesta de Mackinder, consecința inevitabilă a cererii nesătule de energie a Chinei și a pericolului intern reprezentat de propriile minorități etnice.

În toate aceste demersuri, nu-i vorba despre o fugă de riscuri din partea chinezilor. Punând ochii pe unele dintre ultimele depozite neatinse de cupru, fier, aur, pietre prețioase și uraniu ale omenirii, ei sapă deja după cupru în Afghanistanul sfâșiat de război, la sud și foarte aproape de Kabul. În viziunea

Chinei, teritoriul Afghanistanului (și cel al Pakistanului) ar urma să fie sigur pentru căi de comunicație și conducte purtătoare de energie, prin care să fie aduse resursele naturale din porturile de la Oceanul Indian, făcând astfel conexiunea cu cvasistăpânirile emergente ale chinezilor din Asia Centrală. China s-a dovedit „excepțional de activă” în construirea de drumuri care să lege provincia Xinjiang de Kîrgîzstan, Tadjikistan și Afghanistan. În această din urmă țară, o firmă chinezească, grupul feroviar Shistiju, „sfidează nesiguranța” construind o șosea în provincia Wardak. De asemenea, China îmbunătățește rețelele de căi ferate care se îndreaptă către Afghanistan din mai multe direcții.[343] Astfel, în timp ce Statele Unite se ocupă să înfrângă al-Qaeda și elementele ireconciliabile din rândurile talibanilor, poziția geopolitică a Chinei este cea care se va impune. Desfășurările militare sunt efemere; drumurile, rețelele feroviare și conductele sunt practic eterne.

La fel ca deșertul Taklamakan din provincia Xinjiang, întinsul platou muntos tibetan, bogat în minereuri de fier și de cupru, constituie o bună parte din teritoriul Chinei, justificând groaza cu care privește Beijingul chestiunea autonomiei Tibetului, ca să nu mai vorbim despre independență. Fără Tibet, am avea o Chină mult redusă și un subcontinent indian teoretic mult mai extins; așa se explică ritmul frenetic în care se construiesc drumurile și căile ferate chineze de-a lungul și de-a latul masivului tibetan.

Dacă e vorba să acceptăm Pakistanul, cu proiectele de drumuri și de porturi la Oceanul Indian construite de chinezi, ca făcând parte din viitoarea zonă a Chinei Mari și dacă mai adăugăm și statele relativ slabe din Asia de Sud-Est în aceeași categorie, atunci India, cu populația ei trecută de mult de miliardul de locuitori, devine un fel de pană geografică boantă, înfiptă în această uriașă sferă de influență chinezească. O hartă a Chinei Mari din cartea lui Zbigniew Brzeziński intitulată *Marea tablă de șah* demonstrează acest lucru într-un mod indubitabil.[344] Într-adevăr, India și China – cu imensele lor populații, cu experiențele lor culturale bogate, admirabile și foarte diferite, cu proximitatea lor geografică și cu disputele lor de frontieră aprige – sunt menite de geografie, în ciuda relațiilor comerciale dintre ele, care sunt complementare, să fie rivale într-o anumită măsură. Iar chestiunea Tibetului nu face decât să ațâțe această rivalitate, fiind, în același timp, un factor-cheie al ei. India găzduiește la Dharamsala guvernul în exil al celui de-al 14-lea Dalai Lama, ceea ce-i permite acestuia din urmă să mențină vie cauza Tibetului în opinia publică planetară. Dan Twining, reprezentant principal pentru Asia în cadrul Fondului German Marshall din Washington, D.C., scria că tensiunile recente de la frontiera indo-

chineză „ar putea să aibă legătură cu preocupările de la Beijing legate de succesiunea lui Dalai Lama”, dată fiind posibilitatea ca următorul Dalai Lama să fie proclamat în afara Chinei – în centura culturală tibetană care se întinde peste nordul Indiei, Nepal și Bhutan.[345] Respectiva centură include statul indian Arunachal Pradesh, revendicat și de China ca făcând parte din platoul tibetan și găsindu-se așadar în afara zonelor mai joase care definesc din punct de vedere geografic subcontinentul indian. China și-a extins, de asemenea, influența militară în statul-tampon himalayan al Nepalului, instabil politic și dominat de facțiuni maoiste, ceea ce India a contracarat printr-un acord propriu de cooperare în domeniul apărării încheiat cu Nepalul. India și China se vor înfrunta nu numai aici, ci și în Bangladesh și Sri Lanka. Presiunea exercitată de chinezi asupra nordului Indiei, care a condus la un război între cele două țări în 1962, trebuie să continue, fiind singurul mijloc de consolidare a stăpânirii chineze asupra Tibetului. De unde și presupunerea că, în mass-media internațională din ce în ce mai febrilă, cauza romantică a naționalismului tibetan, departe de a se disipa, s-ar putea chiar intensifica.

Desigur, se poate argumenta foarte bine că niște frontiere cu atât de multe regiuni tulburi sunt de natură a stăvili puterea chinezilor și că, prin urmare, geografia se va dovedi o piedică în atingerea tuturor ambițiilor chinezești. Cu alte cuvinte, China este practic înconjurată. Și totuși, dată fiind expansiunea economică și demografică a Chinei din ultimele decenii, precum și perspectivele rezonabile pentru o creștere economică continuă a ei, chiar dacă mai redusă – și cu hopuri serioase, nu trebuie uitat –, într-un viitor previzibil, numeroasele frontiere terestre ar putea funcționa și ca un factor multiplicator al puterii Chinei, pentru că ea este cea care cotropește acele zone mai puțin dinamice și mai slab populate, nu invers. Unii susțin că prezența unor state care au eșuat sau semieșuat – cum ar fi Afghanistanul și Pakistanul – chiar la granițele Chinei ar constitui o amenințare pentru aceasta din urmă. Am văzut și eu acele granițe, cu ochii mei. Se află în zonele cel mai greu accesibile și la înălțimi excesiv de mari. Puțini oameni trăiesc în acele zone. Pakistanul s-ar putea destrăma cu totul, iar de partea chineză a frontierei nici nu s-ar observa dispariția lui. Nu granițele Chinei sunt problema, ci societatea chineză în ansamblul ei, care, pe măsură ce devine din ce în ce mai prosperă, în timp ce ritmul creșterii economice a Chinei scade, amenință cu apariția unor tulburări politice de cine știe ce fel. Iar niște tulburări grave ar putea spori brusc vulnerabilitățile de ordin etnic ale Chinei de la periferiile ei.

Supapa cea mai avantajoasă pentru China, când vine vorba despre ambițiile

ei, se deschide înspre statele relativ slabe din Asia de Sud-Est. Și aici geografia chinezească este incompletă. Vietnamul a fost dominat de China pe tot parcursul primului mileniu al erei noastre. Dinastia chineză Yuan (de proveniență mongolă) a invadat Birmania, Siamul și Vietnamul la sfârșitul secolului al XIII-lea. Migrația chinezilor către Thailanda este și ea veche de multe secole. Lipsa unui Mare Zid în sud-estul Chinei nu s-a datorat numai pădurilor masive și coastelor muntoase abrupte care despart China de Birmania, ci și faptului că expansiunea chineză de-a lungul acestei întregi frontiere, de la Birmania, din partea de vest, până în Vietnam, în partea de est, s-a dovedit mai activă decât cea din nordul Chinei, potrivit lui Lattimore.[346] Sunt puține impedimentele naturale care despart China de părți din Birmania și de Thailanda, Laos și Vietnam. O posibilă capitală a sferei de prosperitate economică din jurul fluviului Mekong, care să lege între ele toate țările Indochinei prin trafic rutier și fluvial, ar fi orașul Kunming din provincia chineză Yunnan, ale cărui baraje pot furniza electricitatea consumată de thailandezi și de alte popoare din acest conglomerat demografic al globului. Pentru că aici, în Asia de Sud-Est, cu cei 568 de milioane de locuitori ai ei, China, cu o populație de 1,3 miliarde de oameni, se întâlnește cu subcontinentul indian, care ajunge la 1,5 miliarde.

Primul și cel mai important dintre statele din sud-estul Asiei, cu cel mai întins teritoriu din regiune, este Birmania. Și Birmania, ca Mongolia, ca Orientul Îndepărtat rus și ca o serie de teritorii de la frontierele terestre artificiale ale Chinei, este un stat slab, dar foarte bogat în metale, hidrocarburi și alte resurse naturale, după care China tânjește cu din ce în ce mai multă disperare. Mai puțin de opt sute de kilometri despart coasta birmană a Oceanului Indian – unde China și India se află în competiție pentru beneficiile dezvoltării – de provincia chineză Yunnan. O dată în plus, vorbim aici despre viitorul conductelor – în cazul de față, care să transporte gazul de la zăcămintele extracontinentale din golful Bengal, extinzând astfel influența Chinei până dincolo de granițele ei legale, până la limitele naturale geografice și istorice. Lucrul acesta se va întâmpla într-o Asie de Sud-Est în care fostul stat puternic Thailanda joacă un rol din ce în ce mai puțin semnificativ ca pivot regional și creator de echilibru inerent în relațiile cu China, din cauza unor dificultăți structurale profunde apărute în politica thailandeză: familia regală, cu un rege aflat în suferință, este tot mai puțin o forță stabilizatoare; cercurile militare thailandeze sunt împărțite pe facțiuni; iar populația este și ea împărțită ideologic între o clasă de mijloc urbană și o clasă rurală pe cale de parvenire. China, care dă pe dinafară de bani lichizi, dezvoltă relații militare bilaterale cu Thailanda și cu alte state din Asia de Sud-Est, în

același timp în care prezența militară americană, exemplificată de manevrele regionale anuale – cum ar fi cele intitulate Cobra Gold –, scade ca importanță chiar și pentru Statele Unite, care și-au redirecționat energiile de când poartă războaie în Orientul Mijlociu. (Desigur, acest lucru este acum pe cale de schimbare, de vreme ce Administrația Obama a promis că se va reorienta dinspre Orientul Mijlociu către Asia, pentru a face față unei forțe militare din ce în ce mai mari a Chinei.[347])

Mai departe în Asia de Sud-Est, atât Malaysia, cât și Singapore se pregătesc de tranziții democratice dificile, fiecare în felul ei, după ce ambele mâini de fier din cele două state, Mahathir bin Mohammed, respectiv Lee Kuan Yew, oameni de stat pricepuți, constructori de națiuni, vor părăsi scena politică. De vreme ce toți etnicii malaysieni sunt musulmani, islamul ține de naționalitate în Malaysia, de aici rezultând separații intercomunitare între malaysieni, chinezi și indieni. Răspândirea islamizării a făcut ca șaptezeci de mii de chinezi să părăsească Malaysia în ultimele două decenii, chiar dacă țara se așază din ce în ce mai bine sub umbrela economică a Chinei, de unde provin majoritatea importurilor malaysiene. Chinezii înșiși nu sunt priviți cu ochi foarte buni în Malaysia, dar statul chinez este prea mare pentru a i se opune rezistență. Temerile tăcute ale Chinei se referă în mod clar la Singapore, un oraș-stat situat strategic lângă porțiunea cea mai îngustă a strâmtorii Malacca. În Singapore, etnicii chinezi îi depășesc numeric pe malaysieni – 77 la sută față de 14. Chiar și așa, Singapore se teme să nu devină un stat-vasal pentru China și a pus, prin urmare, bazele unei relații militare de lungă perspectivă cu Taiwanul. Lee Kuan Yew, de curând retras din postura de ministru-mentor – echivalent prim-ministrului –, a lansat către Statele Unite un apel public de a rămâne angajate politic și militar în regiune. În măsura în care Singapore își va putea menține voința și statutul de independență arțăgoasă, aceasta se va dovedi, asemenea evoluțiilor din Mongolia, un etalon al greutății regionale a Beijingului. Indonezia, în schimb, este prinsă la mijloc între nevoia unei prezențe navale a Statelor Unite, care s-o protejeze împotriva Chinei, și teama de a nu părea un aliat al americanilor prea fidel, pentru a nu mânia celelalte state islamice. Zona de liber schimb, inaugurată recent între China și ASEAN (Asociația Națiunilor din Asia de Sud-Est), demonstrează relația tributară care s-a dezvoltat între China și vecinii ei de la sud. Strategia de tip dezbină-și-stăpânește a chinezilor a făcut ca fiecare stat membru al organizației ASEAN să negocieze separat cu China, și nu toate la un loc în mod unitar. Țările din ASEAN sunt folosite de chinezi ca piețe pentru mărfurile chinezești prelucrate și scumpe, în timp ce Asia de Sud-Est exportă în

China produse agricole ieftine – o relație clasică de tip colonial.[348] Astfel s-a ajuns la surplusuri ale balanței comerciale în favoarea Chinei, țările ASEAN devenind, încetul cu încetul, debușeuri pentru mărfurile industriale produse de forța de muncă relativ ieftină a chinezilor. În plus, discrepanța comercială dintre China și țările din ASEAN s-a mărit de cinci ori numai în primul deceniu al secolului XXI. Iată câteva date ale istoriei recente: din 1998 până în 2001, exporturile malaysiene și indoneziene către China „aproape că s-au dublat", la fel și exporturile filipineze în anii 2003–2004. În anii 2002–2003, volumul exporturilor combinate ale tuturor țărilor din ASEAN către China a crescut cu 51,7%, iar în anul 2004, „China devenise deja partenerul comercial numărul unu din regiune, depășind Statele Unite".[349] Și totuși, dominația economică a Chinei este și benefică, prin faptul că funcționează ca motor al modernizării pentru toată Asia de Sud-Est. Factorul destabilizator în tot scenariul de mai sus îl reprezintă Vietnamul, un dușman istoric al Chinei, care posedă o armată de mari dimensiuni și baze navale amplasate strategic, acestea putând servi drept potențială redută împotriva Chinei, alături de India și de Japonia. Dar până și Vietnamul, care se teme de mult mai marele său vecin de la nord, nu are de ales și trebuie să mai joace și după cum îi cântă acesta. China se află în fazele timpurii ale expansiunii ei continentale, așa că încă are o perspectivă în formare asupra chestiunii propriei periferii. Elementul-cheie al deceniilor care urmează ar putea fi modul în care China se va impune în zonă. Și, dacă reușește să se impună, ce fel de hegemon regional va fi noua Chină?

Mongolia, Orientul Îndepărtat rus, Asia Centrală și Asia de Sud-Est sunt zone în care chinezii își exercită influența și se extind în mod firesc, deși granițele politice nu se vor modifica niciodată. Dar locul în care China e cea mai puțin completă este peninsula Coreea, unde granițele politice ar putea foarte bine să se schimbe – dacă este să acceptăm argumentul că, într-o lume din ce în ce mai adânc penetrată de tehnologia informațională, regimul ermetic nord-coreean are puține șanse de supraviețuire. Iată de ce Coreea de Nord este adevăratul pivot al Asiei de Est: dispariția ei ar putea să afecteze destinul întregii regiuni în viitoarele decenii. Semănând cu o proeminență a Manciuriei – sau, din punct de vedere geografic, fiindu-i acesteia un apendice natural –, peninsula coreeană ține sub control tot ce înseamnă trafic maritim în nord-estul Chinei și, mai mult decât atât, strânge bine la subraț marea Bohai, unde se află cele mai vaste rezerve extracontinentale de țiței ale Chinei. În Antichitate, regatul Goguryeo acoperea sudul Manciuriei și două treimi din peninsula coreeană, văzută de la nord către sud. Acesta plătea tribut dinastiei chineze Wei, chiar dacă mai târziu s-a războit

cu ea. Porţiuni din Coreea, mai ales din partea ei de nord, au căzut în stăpânirea dinastiei Han în vremurile antice şi sub cea a dinastiei Qing la începutul timpurilor moderne. China nu va anexa niciodată vreo porţiune din peninsula coreeană, dar tot păstrează frustrări legate de suveranitatea celor două state coreene. Chinezii au sprijinit regimul stalinist al răposatului Kim Jong-il şi al actualului lider Kim Jong-un, dar tot râvnesc la geografia Coreei de Nord – cu ieşirea ei suplimentară la Pacific în apropierea teritoriului rus – şi-şi fac planuri pentru această porţiune de peninsulă, ţintind la epoca de după domnia fostului „Iubit Conducător" şi a fiului acestuia, care i-au provocat Beijingului dureri de cap nesfârşite. În ultimă instanţă, China şi-ar dori să trimită miile de transfugi nord-coreeni să construiască o bază politică favorabilă preluării economice treptate de către Beijing a zonei fluviului Tumen, unde se intersectează China, Coreea de Nord şi Orientul Îndepărtat rus şi unde se află nişte bune facilităţi portuare la Oceanul Pacific, tocmai în dreptul arhipelagului nipon. Viziunea chinezilor în privinţa Coreei de Nord presupune un stat mai modern, autoritar şi de tip gorbaciovist, care să stea precum un tampon între China şi democraţia vitală, bazată pe clasa de mijloc, din Coreea de Sud.

Dar nici măcar China nu poate menţine sub control evenimentele din Coreea de Nord. În alte scenarii din ultimele decenii, care aveau de-a face cu ţări divizate – Vietnam, Germania, Yemen –, forţele unificatoare au sfârşit prin a triumfa. Dar în nici unul dintre aceste cazuri unificarea nu a fost realizată printr-un proces deliberat. Mai degrabă, ea s-a petrecut într-o manieră bruscă, tumultuoasă, care nu a ţinut cont de interesele tuturor părţilor majore implicate. Şi totuşi, pare mai plauzibil că, deşi se teme de reunificarea Coreei, în ultimă instanţă China va avea de câştigat de pe urma ei. Un mare stat coreean reunificat se va găsi, mai mult sau mai puţin, sub controlul autorităţilor de la Seul, iar China este partenerul comercial numărul unu al Coreei de Sud. Coreea reunificată va fi şi o Coree naţionalistă, cu tendinţe de ostilitate faţă de vecinii ei mai mari, China şi Japonia, care în decursul istoriei au căutat mereu s-o ţină sub control sau chiar s-o cotropească. Dar inamiciţia faţă de Japonia este substanţial mai mare, de vreme ce Imperiul Japonez chiar a ocupat peninsula coreeană din 1910 până în 1945. (Există şi acum dispute între Seul şi Tokio, referitoare la insuliţele Tokdo/Takeshima din ceea ce coreenii numesc Marea de Est, iar niponii, Marea Japoniei.) Totodată, presiunea economică exercitată de China va fi mai mare decât cea japoneză. În cazul eventualei reunificări a Coreei, care ar înclina uşor-uşor către China şi s-ar îndepărta de Japonia, n-ar mai exista decât foarte puţin, sau chiar deloc, temei pentru continuarea prezenţei trupelor

americane pe teritoriul coreean, ceea ce ar alimenta, în consecinţă, necesitatea reînarmării japonezilor. Cu alte cuvinte, este uşor de conceput viitorul Coreei ca fiind influenţat de o Chină Mare, în acelaşi timp în care trupele americane desfăşurate la sol în Asia de Nord-Est sunt în continuă scădere.

Aşadar, de vreme ce China face incursiuni în ceea ce Mackinder numea *Heartland*-ul Asiei Centrale, este plauzibil ca influenţa ei să fie la fel de semnificativă şi în regiunile marginale despre care vorbea Spykman – mai exact, în Asia de Sud-Est şi în peninsula Coreea.

Graniţele terestre ale Chinei din această perioadă istorică par să aibă de-a face mai degrabă cu oportunităţile decât cu hazardul. Lucrul acesta ne face să ne gândim comentariul pe care-l face John J. Mearsheimer, de la Universitatea din Chicago, în cartea *Tragedia politicii de mare putere*: „Cele mai periculoase dintre toate statele din sistemul internaţional sunt puterile continentale cu armate mari”.[350] Şi totuşi, Chinei nu i se potriveşte această descriere decât în parte. E drept, China este, în felul ei aparte, o putere terestră în curs de expansiune, şi forţele de infanterie ale Armatei Populare de Eliberare numără 1,6 milioane de soldaţi, mai mult decât orice altă armată din lume. Dar, aşa cum spuneam, cu excepţia subcontinentului indian şi a peninsulei coreene, China mai degrabă umple nişte goluri, decât să se confrunte cu alte state, rivale. Mai mult decât atât, aşa cum au arătat evenimentele din 2008 şi 2009, forţele terestre chinezeşti nu vor avea capacitatea de a constitui un corp expediţionar multă vreme de acum înainte. În anii respectivi, APE a trebuit să facă faţă situaţiilor de urgenţă provocate de un cutremur puternic în provincia Sichuan, tulburărilor etnice din Tibet şi din provincia Xinjiang şi problemelor de securitate pe care le-au pus Jocurile Olimpice de la Beijing. Aceste „exerciţii trans-regionale de mobilitate”, cum le-au numit chinezii, au demonstrat – potrivit lui Abraham Denmark, de la Centrul de Analiză Navală – capacitatea armatei chineze de a-şi mişca trupele de la un capăt la celălalt al Chinei continentale, dar nu şi capacitatea de a muta materiale şi echipament greu cu viteza necesară. Singurele circumstanţe imaginabile în care armata chineză ar putea trece dincolo de graniţele terestre ale Chinei ar fi o întreagă serie de calcule greşite, de exemplu în cazul vreunui alt război terestru cu India, sau pentru a umple un gol în eventualitatea în care s-ar prăbuşi regimul nord-coreean, ceea ce ar putea implica şi trupe americane şi sud-coreene într-o situaţie de urgenţă umanitară cum nu s-a mai văzut. (Populaţia Coreei de Nord este mai săracă decât a Irakului şi are o istorie modernă mult mai scurtă de autoguvernare cu spirit de responsabilitate.) Simplul fapt că marea Chină îşi permite luxul de a umple viduri de putere de-a lungul întinselor ei

frontiere, fără sprijinul unei forţe terestre expediţionare în adevăratul sens al termenului, dovedește că ea se simte mai în siguranță pe uscat acum decât în ultimele decenii, dacă nu chiar secole.

Diplomații chinezi au avut mult de lucru în ultimii ani, pentru a lămuri disputele de frontieră remanente dintre China şi republicile din Asia Centrală sau alți vecini (India făcând o excepție notabilă).[351] Chiar dacă acordurile nu se încheie numai în termenii Chinei, însuşi faptul unei abordări atât de comprehensive din partea Beijingului demonstrează o direcție strategică solidă. Între China și Rusia, Kazahstan, Kîrgîzstan și Tadjikistan au fost încheiate acorduri militare. „Stabilizarea frontierelor terestre ale Chinei ar putea reprezenta una dintre cele mai importante schimbări geopolitice din Asia ultimelor câteva decenii", scrie Jakub Grygiel.[352] Nu mai există presiunea unei armate sovietice asupra Manciuriei, cum era în timpul Războiului Rece, când China condusă de Mao Zedong își concentra bugetul cu destinație militară asupra armatei terestre, neglijând cu bună știință forțele navale. Semnificația unei asemenea mutații este fundamentală. Încă din Antichitate, China s-a temut de invaziile terestre de un fel sau altul. Marele Zid chinezesc a fost construit în secolul al V-lea î.Hr., în mod special pentru a-i ține la distanță pe invadatorii de etnie turcică. O invazie a mongolilor dinspre nord a pus capăt incursiunilor în Oceanul Indian din secolul al XV-lea, de pe vremea dinastiei Ming. Prin urmare, situația curentă favorabilă de pe uscat, mai mult decât oricare altă variabilă, îi permite Chinei să se orienteze către construirea unei forţe navale puternice, pentru a lua iarăşi în primire Oceanul Pacific şi poate chiar şi Oceanul Indian ca părți componente ale propriei geografii. În timp ce orașele-stat de pe coaste și națiunile insulare, deopotrivă mari și mici, consideră puterea maritimă de la sine înțeleasă, o națiune continentală şi care a fost şi insulară pe parcursul istoriei sale, precum China, o consideră un lux – şi marca unui imperiu în devenire. În trecut, simțindu-se în siguranță pe văile lor fertile traversate de fluvii, chinezii nu s-au văzut obligați de sărăcie să plece pe mare, așa cum s-a întâmplat cu scandinavii, care trăiau într-un climat rece şi pe un teritoriu steril. Oceanul Pacific le oferea prea puțin chinezilor şi era, în bună măsură, un drum care nu ducea nicăieri, spre deosebire de mările Mediterană şi Egee, care constituiau un spațiu maritim închis, presărat cu o puzderie de insule. Filosoful german Georg Wilhelm Friedrich Hegel, din prima parte a secolului al XIX-lea, spunea despre chinezi că, spre deosebire de europeni, le lipsește curajul necesar unor explorări maritime, ei fiind strâns legați de ciclurile agricole de pe câmpiile pe care trăiesc.[353] Chinezii probabil că nici nu auziseră de Formosa (actualul Taiwan)

până în secolul al XIII-lea şi nu puseseră piciorul acolo până în secolul al XVII-lea, când portughezii şi olandezii aveau deja baze stabile pe acea insulă.[354] Aşadar, numai faptul că iese pe mare într-un asemenea mod arată ce poziţie terestră favorabilă are China în inima Asiei.

*

Asia de Est constituie acum terenul de confruntare între puterea terestră chineză şi puterea maritimă americană, Taiwanul şi peninsula Coreea reprezentând cele două puncte focale principale. De câteva decenii, China s-a concentrat asupra uscatului, unde America nu mai simţea nici o chemare de a fi prezentă, mai ales după experienţa dezastruoasă din Vietnam. Statele Unite nu simt nici acum vreo chemare către Asia, mai ales după episoadele dureroase din Irak şi Afghanistan. Dar China este abia la primii paşi pe calea de a deveni o putere maritimă în egală măsură în care este şi o putere terestră – iată care este marea schimbare în regiune.

Din punct de vedere geografic, China este în egală măsură binecuvântată cu ieşirea la mare şi cu apropierea de multe ape, precum şi cu interiorul ei continental. China domină coasta pacifică a Asiei de Est în zonele climatice temperată şi tropicală, iar partea ei de sud este suficient de aproape de Oceanul Indian pentru ca perspectiva de a se lega pe viitor de acesta prin drumuri şi conducte care să transporte rezervele energetice să fie una concretă. Dar, deşi poziţionată în general favorabil în privinţa frontierelor ei terestre, China se loveşte pe mare de un mediu mai degrabă ostil. Marina chineză are parte aproape numai de necazuri şi de frustrări din partea aşa-numitului Prim Lanţ de Insule, pe care-l formează, de la nord înspre sud, Japonia, insulele Ryuku, aşa-numita jumătate de insulă a peninsulei Coreea, Taiwanul, Filipinele, Indonezia şi Australia. De toate acestea, excepţie făcând Australia, sunt legate potenţiale ameninţări. Printre scenariile plauzibile se numără prăbuşirea regimului nord-coreean sau vreun eventual război între cele două Corei, o posibilă confruntare cu Statele Unite în privinţa Taiwanului şi acte de piraterie sau de terorism care ar fi de natură să împiedice accesul navelor comerciale chineze spre Malacca şi spre alte strâmtori indoneziene. Mai există şi disputele teritoriale în care este implicată China, legate de zăcămintele oceanice bogate din punct de vedere energetic din mările estice şi sudice. În Marea Chinei de Est, China şi Japonia sunt în conflict pe marginea suveranităţii asupra insulelor Senkaku/Diaoyu; în Marea Chinei de Sud, există pretenţii de suveranitate conflictuale cu Taiwanul, Filipinele şi Vietnamul asupra unora dintre insulele Spratly, dacă nu asupra

tuturor, şi cu Vietnamul asupra insulelor Paracel. (China mai are şi alte dispute de ordin teritorial, în Marea Chinei de Sud, cu Malaysia şi Brunei.) Îndeosebi în cazul insulelor Senkaku/Diaoyu, disputa prezintă avantajul de a le oferi autorităţilor de la Beijing o pârghie cu care să aţâţe naţionalismul ori de câte ori simte nevoia. Altminteri, strategii navali chinezi se confruntă cu un peisaj marin sumbru. Pentru că, dacă privesc de pe coasta chineză a Pacificului către acest Prim Lanţ de Insule, ceea ce se vede este, după cum se exprimau profesorii James Holmes şi Toshi Yoshihara de la Colegiul Naval de Război, un soi de „Mare Zid chinezesc în oglindă”: o redută bine organizată de aliaţi ai americanilor cu echivalentele unor turnuri de veghe înşirate din Japonia până în Australia, toate instituind un potenţial blocaj al accesului Chinei în largul oceanului. Strategii chinezi văd această hartă şi se zbârlesc numai la gândul că acţiunea flotei lor este în aşa măsură îngrădită.[355]

Soluţia Chinei a fost una preponderent agresivă, lucru oarecum surprinzător, fiindcă în multe situaţii se poate spune că puterea navală este mai puţin brutală decât puterea terestră. Factorul limitator al flotelor este acela că, deşi posedă arme cu mare precizie de lovire, nu pot, prin ele însele, să ocupe teritorii de mare întindere şi deci nu reprezintă în sine ameninţări la adresa libertăţii. Flotele mai au şi alte scopuri decât lupta propriu-zisă – de exemplu, protejarea comerţului. Puterea maritimă li se potriveşte acelor naţiuni care nu tolerează pierderile grele de vieţi omeneşti, inevitabile în luptele terestre. China, care-şi va proiecta uriaşa putere în secolul XXI în primul rând prin intermediul flotei sale militare, s-ar cuveni să fie, prin urmare, binevoitoare precum alte imperii şi naţiuni maritime în decursul istoriei, cum ar fi Veneţia, Marea Britanie şi Statele Unite; altfel spus, ar trebui să fie preocupată în special de libera circulaţie a comerţului şi de menţinerea unui sistem de navigaţie paşnic. Dar China încă nu se bucură de un asemenea nivel de încredere în sine. Când vine vorba despre mare, ea gândeşte în continuare teritorial, ca o putere terestră nesigură pe ea însăşi, încercând să se extindă în cercuri concentrice, după maniera sugerată de Spykman. Până şi termenii folosiţi de chinezi, „Primul Şir de Insule” şi „al Doilea Şir de Insule”, sunt de natură teritorială, în sensul că se referă la insulele respective ca la nişte arhipelaguri care prelungesc masa continentală chineză. Filosofia agresivă a lui Alfred Thayer Mahan se regăseşte în viziunea chinezilor, care totuşi nu au ajuns deocamdată să aibă forţa navală care i-ar permite Chinei să aplice teoria mahaniană. În noiembrie 2006, un submarin chinez a hărţuit portavionul american USS *Kitty Hawk* şi l-a provocat, ieşind în mod ostentativ la suprafaţă în raza de acţiune a unui eventual foc de torpile. În noiembrie 2007, chinezii i-au

refuzat grupului de luptă al aceluiaşi portavion american accesul în portul Hong Kong, deşi marea devenise foarte agitată şi vremea se deteriora vizibil (portavionul USS *Kitty Hawk* a făcut totuşi o escală la Hong Kong la începutul anului 2010). În martie 2009, un grup de nave chinezeşti au hărţuit nava de supraveghere americană USNS *Impeccable*, în timp ce aceasta se afla implicată în mod făţiş în operaţiuni desfăşurate dincolo de limita de 12 mile marine a apelor teritoriale chineze, în Marea Chinei de Sud. Vasele chinezeşti s-au aşezat în calea navei americane şi s-au prefăcut c-o atacă, motiv pentru care USNS *Impeccable* s-a văzut nevoită să răspundă cu focuri de avertisment. Acestea nu sunt acţiunile unei mari puteri, sigură pe poziţia ei dominatoare şi care se consideră într-o stare de fraternizare cu alte flote ale lumii, ci ale unei puteri emergente şi încă imature, obsedată de umilinţele de ordin teritorial pe care le-a suferit în secolele al XIX-lea şi XX.

China îşi dezvoltă capacităţi de nişă asimetrice şi de non-acces, menite să împiedice marina militară americană să pătrundă în Marea Chinei de Est şi în alte ape limitrofe. Analiştii au păreri împărţite în legătură cu semnificaţia unei asemenea strategii. Robert S. Ross, de la Colegiul din Boston, crede că „până când nu-şi va crea o capacitate de analiză situaţională şi nu va reuşi să depăşească Statele Unite la capitolul tehnologii de contrainformaţii, China beneficiază doar de posibilităţi limitate prin care să împiedice în mod credibil accesul americanilor". Andrew F. Krepinevich, de la Centrul de Analize Strategice şi Bugetare, crede că, indiferent de dificultăţile tehnice cu care se confruntă pentru moment, China este pe cale să „finlandizeze" Asia de Est.[356] Astfel, cu toate că şi-a modernizat flota de distrugătoare şi plănuieşte să-şi construiască un portavion sau chiar două, China nu achiziţionează platforme navale de utilitate combinată. Mai degrabă, ea şi-a construit patru clase noi de submarine de atac şi purtătoare de rachete balistice, cu propulsie convenţională şi nucleară. Potrivit lui Seth Cropsey, fost subsecretar adjunct al marinei militare, China este capabilă să-şi creeze într-un viitor previzibil o forţă navală submarină mai mare decât cea americană. Marina chineză, mai spune acesta, plănuieşte să utilizeze radare cu rază lungă de acţiune, sateliţi, reţele submarine de sonare şi sisteme de luptă cibernetică în sprijinul rachetelor balistice anti-navă şi dotate cu vehicule de reintrare cu manevrabilitate, iar toate acestea, împreună cu flota ei de submarine aflată abia în formare, vor servi eforturile chinezilor de a împiedica pătrunderea pe cale navală a Statelor Unite în zone din ce în ce mai vaste ale Pacificului de Vest. Mai trebuie adăugate aici capacităţile din ce în ce mai bune ale Chinei în privinţa amplasării de mine marine, achiziţionarea de

avioane supersonice de luptă ruseşti Su-27 şi Su-30 de a patra generaţie şi a 1 500 de rachete sol-aer de producţie rusească, desfăşurate de-a lungul coastelor chineze. Mai mult decât atât, chinezii îşi amplasează sistemele de fibră optică în subteran şi-şi mută capacităţile de apărare mobile departe înspre vestul Chinei, dincolo de raza de acţiune a rachetelor lansate de pe mare, creându-şi, totodată, o strategie ofensivă menită să atingă ţelul suprem de a putea lovi simbolul bogăţiei şi al puterii americanilor, care este portavionul. China va introduce în folosinţă un avion de luptă de a cincea generaţie până în anii 2018–2020, în acelaşi timp în care Statele Unite frânează, dacă nu opresc de-a binelea, producţia de avioane F-22.[357] Geografia strategică a Pacificului de Vest se modifică datorită achiziţiilor chinezeşti de armament.

Mai mult ca sigur, nu există o intenţie a Chinei de a lansa vreodată un atac împotriva unui portavion american, căci nu e capabilă să provoace Statele Unite direct din punct de vedere militar. Aici scopul e descurajarea: să adune laolaltă atât de mult armament şi ofensiv, şi defensiv de-a lungul coastelor sale maritime, încât Statele Unite să se gândească mai bine pe viitor, înainte de a pătrunde în apele care despart Primul Lanţ de Insule de coastele chineze. Aceasta este, bineînţeles, esenţa puterii: să-ţi determini adversarul să-şi modifice comportamentul. Iată deci cum se realizează China Mare în sens maritim. Prin achiziţiile lor de nave, avioane şi rachete, chinezii pun accentul în mod clar pe teritorialitate. Relaţia dintre Statele Unite şi China, cred eu, nu va fi determinată numai de chestiuni de ordin bilateral şi global, precum comerţul, datoria externă, schimbările climatice şi drepturile omului, ci şi, mult mai important, de geografia specifică a sferei de influenţă potenţiale a Chinei în Asia maritimă.

Un rol de pivot în sfera de influenţă respectivă îl constituie viitorul Taiwanului. Acesta din urmă ilustrează un lucru esenţial din politica mondială: că problemele de ordin moral sunt în realitate, dincolo de aparenţe, probleme ale puterii. Despre Taiwan se discută adesea în termeni morali, în timp ce suveranitatea sa – dacă nu cumva lipsa ei – creează consecinţe geopolitice fundamentale. China discută despre Taiwan în termenii consolidării patrimoniului naţional şi ai unificării ţării de dragul tuturor etnicilor chinezi. America, în schimb, vorbeşte despre Taiwan în termenii menţinerii unui model de democraţie. Dar Taiwanul este altceva – după cum s-a exprimat generalul de armată Douglas MacArthur, este „un portavion imposibil de scufundat”, care domină tocmai centrul zonei maritime convexe a Chinei, de unde o putere externă precum Statele Unite poate să „radieze” forţă de-a lungul întregii zone de coastă chineze, potrivit lui Holmes şi Yoshihara.[358] Prin urmare, nimic nu-i

scoate din sărite mai mult pe strategii navali chinezi decât independenţa *de facto* a Taiwanului. Dintre toate turnurile de veghe înşirate de-a lungul acestui Mare Zid marin în oglindă, Taiwanul este, metaforic vorbind, cel mai înalt şi cel mai bine plasat. Dacă Taiwanul s-ar întoarce la sânul marii Chine continentale, acest Mare Zid şi cămaşa de forţă maritimă pe care el o reprezintă s-ar vedea dintr-odată străpunse. Dacă va reuşi să se unifice cu Taiwanul, China îşi va pune rapid flota militară într-o poziţie strategică avantajoasă faţă de Primul Lanţ de Insule, dar energiile naţionale chineze, în primul rând cele militare, se vor simţi, la fel de dramatic, libere să privească în exterior în termenii proiecţiei de putere, într-o măsură deocamdată de neconceput. Cu toate că atributul „multipolar" este folosit de toţi comentatorii liberali pentru a descrie situaţia globală, eventuala fuziune a Taiwanului cu China continentală va marca în sens militar apariţia unei lumi autentic multipolare.

Potrivit unui studiu al corporaţiei RAND[359], până în 2020 Statele Unite nu vor mai fi capabile să apere Taiwanul de un eventual atac al Chinei. Aceasta din urmă s-a dotat cu armament cibernetic, o aviaţie formată din avioane de luptă de generaţia a patra noi, rachete balistice lansate de pe submarine şi cu mii de rachete instalate în partea ei continentală şi aţintite asupra Taiwanului şi a aviaţiei militare taiwaneze de la sol. Chinezii, afirmă acelaşi raport, ar învinge Statele Unite, indiferent dacă americanii ar folosi în luptă avioane F-22 sau nu, dacă ar utiliza baza aeriană Kadena din Japonia sau nu şi dacă ar aduce la faţa locului grupurile de luptă a două portavioane sau nu. Raportul corporaţiei RAND pune accentul pe bătălia aeriană. Chiar şi aşa, chinezii tot ar trebui să debarce în Taiwan zeci de mii de soldaţi, aducându-i pe mare şi expunându-se astfel submarinelor americane. Şi totuşi, dincolo de toate avertismentele sale, raportul scoate în evidenţă o tendinţă alarmantă. China se află la numai o sută de mile marine depărtare; în schimb, Statele Unite trebuie să-şi proiecteze puterea militară în regiune de pe partea cealaltă a planetei, într-un mediu de după Războiul Rece în care se pot baza din ce în ce mai puţin pe utilizarea unor baze străine. Strategia navală de non-acces a chinezilor nu este menită numai să ţină forţele Statelor Unite la distanţă în general, ci să faciliteze cucerirea Taiwanului într-un mod anume. Cercurile militare chineze au posibilitatea de a se concentra mai intens asupra Taiwanului decât cele americane, date fiind responsabilităţile globale pe care le au americanii. Iată de ce mocirlele în care s-au împotmolit americanii în Irak şi în Afghanistan au constituit veşti mai mult decât devastatoare pentru taiwanezi.

În vreme ce China înconjoară Taiwanul din punct de vedere militar, ea îl

cuprinde și din perspectivă economică și socială. 30 la sută din comerțul taiwanez are drept partener comercial China, 40 la sută din exporturile insulare mergând către țara-mamă continentală. 270 de zboruri se desfășoară săptămânal între insulă și continent. Două treimi din companiile taiwaneze – circa zece mii – au făcut investiții în China în ultimii cinci ani. Există conexiuni poștale directe și o acțiune comună de combatere a crimei organizate, jumătate de milion de turiști chinezi vizitând anual Taiwanul și 750 000 de taiwanezi avându-și reședința temporară în China cel puțin jumătate de an. În fiecare an, se înregistrează circa cinci milioane de traversări în ambele sensuri ale strâmtorii care desparte China continentală de cea insulară. Nevoia unei invazii militare va fi resimțită din ce în ce mai puțin după ce un subtil război economic va fi generat practic același rezultat. În felul acesta, vom asista la stingerea mișcării secesioniste a taiwanezilor.[360] Chiar dacă pare tot mai plauzibilă o integrare din ce în ce mai mare într-un viitor previzibil, modul în care aceasta se va desfășura va fi unul esențial pentru marea politică de putere. Presupunând că Statele Unite vor abandona pur și simplu Taiwanul, o asemenea abordare ar fi de natură să submineze relațiile bilaterale dintre America și Japonia, Coreea de Sud, Filipine, Australia și ceilalți aliați ai americanilor din Pacific, pentru a nu mai menționa India și chiar unele state africane, care vor începe să pună sub semnul îndoielii angajamentele bilaterale încheiate cu americanii și vor simți nevoia să se apropie de China, facilitând apariția unei Chine Mari de proporții cu adevărat emisferice. Statele Unite și Taiwanul trebuie să caute anumite modalități proprii asimetrice, calitative, prin care să contracareze China din punct de vedere militar. Scopul nu este de a putea învinge China într-un război al strâmtorilor, ci de a face în așa fel încât un asemenea război să fie mult prea costisitor pentru ca însăși China să se gândească la declanșarea lui și deci de a promova o independență funcțională a Taiwanului pentru o perioadă îndelungată, în care China s-ar putea liberaliza, iar Statele Unite și-ar putea păstra credibilitatea în fața aliaților. În acest fel, programul de apărare cu rachete multistratificat al Taiwanului și cele trei sute de adăposturi antiaeriene ale sale, plus vânzările de armament în valoare de 6,4 miliarde de dolari către Taiwan, pe care Administrația Obama le-a făcut publice la începutul lui 2010, sunt vitale pentru păstrarea poziției americane în zona eurasiatică, în general. Țelul de a transforma China chiar în interiorul acesteia nu este o vânare de vânt. Să nu uităm că milioanele de turiști chinezi care vizitează anual Taiwanul asistă acolo la discuții televizate absolut necenzurate și cumpără cărți din librăriile pline de titluri subversive pentru ei. O Chină mai deschisă este, cu siguranță, o perspectivă mai concretă decât o Chină mai represivă. Dar o

Chină mai democratică s-ar putea dovedi o putere chiar mai dinamică decât o Chină represivă, în sens economic, cultural şi, nu în ultimă instanţă, militar.

Mai jos de Taiwan pe hartă, se întinde Marea Chinei de Sud, încadrată de o aglomerare demografică reprezentată de Asia de Sud-Est, de Filipine, de Indonezia şi de Australia mai departe spre sud. O treime din tot ce înseamnă comerţul maritim de mărfuri la nivel mondial şi jumătate din tot necesarul de energie al Asiei de Nord-Est tranzitează pe aici. Ca poartă către Oceanul Indian – şi cale de acces pentru hidrocarburile lumii, China fiind implicată în mai multe proiecte de construcţii portuare –, Marea Chinei de Sud va trebui dominată virtual, într-un viitor nu prea îndepărtat, de marina militară chineză, dacă se urmăreşte cu adevărat întemeierea Marii Chine. Aici există însă provocările pirateriei, ale islamismului radical, precum şi dezvoltarea navală a Indiei, dublată de prezenţa gâtuirilor geografice supracongestionate reprezentate de diversele strâmtori indoneziene (Malacca, Sunda, Lombok şi Macassar), prin care sunt obligate să treacă o bună parte din tancurile petroliere şi navele comerciale chinezeşti. Mai există şi rezerve semnificative de ţiţei şi de gaze naturale, pe care China speră să le exploateze într-o bună zi, transformând Marea Chinei de Sud, după unele estimări, într-un „al doilea Golf Persic” – scriu profesorii Andrew Erickson şi Lyle Goldstein de la Colegiul Naval de Război.[361] Spykman afirma că, de-a lungul istoriei, statele s-au angajat într-o „expansiune circumferenţială şi transmarină”[362], pentru a obţine controlul asupra mărilor adiacente: Grecia căuta să controleze Marea Egee, Roma, să controleze Mediterana, Statele Unite, să controleze Marea Caraibilor, iar acum, potrivit aceleiaşi logici, China vrea să controleze Marea Chinei de Sud. Într-adevăr, această mare şi strâmtoarea Malacca deschid calea Oceanului Indian în favoarea Chinei, tot aşa cum controlul asupra Mării Caraibilor a deschis calea Oceanului Pacific pentru America odată cu construirea Canalului Panama.[363] Şi la fel cum Spykman a numit Marea Caraibilor extinsă – pentru a-i scoate în prim-plan importanţa – „Mediterana americană”, şi noi putem numi Marea Chinei de Sud „Mediterana asiatică”, de vreme ce ea se va regăsi în miezul geografiei politice în deceniile care urmează.[364] China va căuta, poate, să domine Marea Chinei de Sud la fel cum americanii au dominat Marea Caraibilor, în acelaşi timp în care aceştia din urmă, jucând acum după alte reguli, vor căuta, cu sprijinul unor aliaţi precum Vietnamul şi Filipinele, să-i menţină statutul de cale maritimă autentic internaţională. Teama de China, şi nu dragostea de America este cea care împinge Hanoiul în braţele Washingtonului. Dată fiind istoria războiului din Vietnam, ar putea părea bizară această relaţie de prietenie care se naşte între doi

foşti inamici, dar trebuie avut în vedere că, tocmai datorită faptului că a reuşit să învingă America într-un război, Vietnamul este o ţară încrezătoare în sine şi nebelicoasă, care se simte liberă din punct de vedere psihologic să încheie o alianţă nedeclarată chiar cu Statele Unite.

*

China se foloseşte de toate formele puterii sale naţionale – politică, diplomatică, economică, militară, comercială, demografică – pentru a se extinde virtual dincolo de graniţele ei terestre şi maritime legale, cu scopul de a reface graniţele fostei Chine imperiale în punctul acesteia de maximă dezvoltare istorică. Şi totuşi, aici există o contradicţie, pe care îmi voi permite s-o explic.

Aşa cum am spus, China îşi propune să împiedice accesul în mările ei limitrofe. În plus, experţii Andrew Erickson şi David Yang sugerează „posibilitatea ca ea [China] să fie mai aproape ca niciodată" de capacitatea de a lovi o ţintă mişcătoare maritimă, cum ar fi un portavion american, cu o rachetă lansată de pe ţărm şi ar putea plănui „un asemenea test făcut public într-o manieră strategică într-un viitor apropiat".[365] Dar împiedicarea accesului fără capacitatea de a-şi apăra propriile căi de comunicaţie maritimă ar face inutil un eventual atac împotriva unui combatant american de suprafaţă (şi cu atât mai mult un eventual război naval cu Statele Unite), de vreme ce marina militară americană şi-ar păstra capacitatea de a-i tăia Chinei aprovizionarea cu resurse energetice, oprind vasele chineze în oceanele Pacific şi Indian. Desigur, chinezii caută să influenţeze comportamentul americanilor, mai degrabă decât să se lupte faţiş cu Statele Unite. Şi totuşi, de ce să te mai oboseşti să împiedici accesul, dacă nu intenţionezi cu adevărat să te foloseşti de asta? Jacqueline Newmyer, consultantă în chestiuni de apărare din Cambridge, Massachusetts, lămureşte chestiunea: Beijingul „are drept scop să creeze o atmosferă de putere într-atât de favorabilă Republicii Populare Chineze, încât să nu aibă niciodată nevoie să folosească propriu-zis forţa pentru a-şi atinge scopurile".[366] Iată de ce, la fel cum Taiwanul îşi sporeşte capacitatea de apărare fără să aibă intenţia de a se ciocni efectiv cu China, şi aceasta procedează similar în relaţiile ei cu Statele Unite. Toate părţile caută să modifice comportamentele celorlalte părţi, evitând de fapt războiul. Toate exerciţiile cu noi sisteme de armament (presupunând că Erickson şi Yang au dreptate), ca să nu mai vorbim despre construirea de facilităţi portuare şi de posturi de ascultare în oceanele Indian şi Pacific şi despre uriaşele ajutoare de ordin militar furnizate de China statelor de coastă care se află între teritoriul chinez şi Oceanul Indian – toate acestea sunt desfăşurări de forţe care

prin însăşi natura lor nu sunt secrete. Chiar şi aşa, există un risc major într-o asemenea abordare: de exemplu, chinezii construiesc o bază navală importantă în extremitatea sudică a insulei Hainan, fix în mijlocul Mării Chinei de Sud, pregătind facilităţi subterane pentru până la douăzeci de submarine cu propulsie nucleară şi diesel-electrică. O activitate atât de amplă trece dincolo de influenţarea comportamentului celeilalte părţi şi devine o afirmare în sine a suveranităţii asupra mărilor înconjurătoare, în stilul doctrinei Monroe. După toate aparenţele, chinezii construiesc mai întâi China Mare, în mijlocul căreia se vor găsi Marea Chinei de Sud şi Asia de Sud-Est, în acelaşi timp în care plănuiesc pe termen ceva mai lung o mare forţă navală, odată cu care vor deveni capabili să-şi apere propriile căi de comunicaţie maritimă către Orientul Mijlociu, peste Oceanul Indian, şi vor face în aşa fel încât un conflict militar cu Statele Unite să nu mai pară o eventualitate chiar atât de iraţională din perspectivă chineză. (China nu are motive de a porni la război împotriva Statelor Unite. Dar motivaţiile se mai schimbă de-a lungul anilor şi al deceniilor, drept care e prudent să-ţi pregăteşti din timp capacităţile de luptă aeriene şi navale.) Între timp, Taiwanul abandonându-se tot mai mult îmbrăţişării chineze, devine din ce în ce mai sigur că militarii chinezi îşi vor întoarce atenţia către Oceanul Indian şi către apărarea căilor maritime din emisfera nordică. Chinezii au pe zi ce trece mai multe obiective ce ţin de materiile prime de apărat în Africa subsahariană, de partea cealaltă a oceanului respectiv: pieţe petroliere în Sudan, Angola şi Nigeria, exploatări de minereu de fier în Zambia şi Gabon şi mine de cupru şi cobalt în Republica Democrată Congo, toate urmând să fie interconectate prin drumuri şi căi ferate construite chiar de ei, acestea fiind legate, la rându-le, de porturile de la oceanele Atlantic şi Indian. Bineînţeles, controlul asupra căilor de comunicaţie maritimă şi accesul la ele sunt mai importante astăzi decât pe vremea lui Mahan, iar dominaţia exercitată de americani asupra lor poate că nu este menită să dureze la nesfârşit.

Asta înseamnă că angajamentul Statelor Unite de a sprijini în continuare independenţa *de facto* a Taiwanului are implicaţii care lasă departe în urmă apărarea insulei în sine, căci viitorul Taiwanului şi al Coreei de Nord reprezintă balamalele în jurul cărora se roteşte, în bună măsură, echilibrul de putere dintr-o mare parte a Eurasiei.

Situaţia actuală a securităţii din Asia este fundamental mai complicată şi, prin urmare, mai instabilă decât cea care se înregistra în deceniile de după cel de-Al Doilea Război Mondial. Pe măsură ce unipolaritatea americană face paşi înapoi, mergând în paralel cu scăderea relativă în dimensiuni a Marinei Militare

a Statelor Unite, iar economia și armata chineze sporesc concomitent (deși în ritmuri mai reduse decât înainte), multipolarizarea devine tot mai mult o trăsătură a relațiilor de putere din Asia. Chinezii construiesc refugii subterane pentru submarine pe insula Hainan și desfășoară rachete anti-navă. Americanii le furnizează taiwanezilor 114 rachete defensive sol-aer Patriot și zeci de sisteme avansate de comunicații militare. Japonezii și sud-coreenii s-au angajat în modernizări din toate punctele de vedere ale flotelor fiecăreia dintre ele – cu accentul pus în primul rând pe submarine. Iar India își construiește o flotă în adevăratul sens al cuvântului. Toate acestea sunt niște banale tentative de ajustare a echilibrului de putere în favoarea fiecăreia dintre părțile respective. Există o cursă a înarmărilor în plină desfășurare – și ea se desfășoară în Asia. Aceasta este lumea ce se va afla în așteptarea Staelor Unite când își vor încheia retragerea deopotrivă din Irak și din Afghanistan. Deși nici unul dintre statele asiatice nu simte nevoia să declanșeze vreun război, riscurile unor accidente pe mare sau ale unor greșeli de calcul în privința echilibrului de putere – fiecare dintre ele căutând fără încetare să-l ajusteze în beneficiul propriu – vor avea tendința de a crește cu timpul și pe măsură ce confruntarea militară se va complica.

Tensiunile de pe mare le vor ațâța pe cele de pe uscat, pentru că, așa cum am văzut, China umple acele goluri care o vor aduce în mod inevitabil în situația unui contact dificil cu India și cu Rusia. Spațiile goale de pe hartă devin din ce în ce mai aglomerate din cauza oamenilor, a drumurilor și a conductelor strategice, a navelor maritime, ca să nu mai vorbim despre cercurile concentrice suprapuse ale razelor de acțiune ale rachetelor. Asia devine tot mai mult o geografie închisă, care se îndreaptă către o criză de „spațiu”, după cum scria Paul Bracken în 1999. Procesul respectiv n-a făcut decât să continue și nu înseamnă altceva decât o fricțiune crescândă.

Așadar, cum ar putea Statele Unite să rămână angajate militar, în timp ce lucrează la păstrarea stabilității în Asia? Cum își protejează Statele Unite aliații, cum limitează creșterea Chinei Mari, evitând totodată un conflict cu China? Care Chină, dacă economia ei va continua să crească, ar putea constitui o putere embrionară mai mare decât orice alt adversar cu care Statele Unite s-au confruntat pe parcursul secolului XX. Încercarea de a păstra echilibrul de pe poziții din afara zonei uscatului, așa cum propun anumiți analiști, ar putea să nu fie o soluție. Aliați importanți, precum Japonia, India, Coreea de Sud și Singapore, simt nevoia ca Statele Unite să fie mereu în „consonanță” cu forțele fiecăruia dintre ei – așa mi-a explicat un oficial de rang înalt din administrația

indiană –, ca parte integrantă din spațiul terestru și maritim respectiv, și nu doar să se întrezărească undeva departe, la linia orizontului.

Dar ce anume se înțelege prin consonanța puterilor în largul mărilor și pe *Rimland*-ul eurasiatic despre care vorbea Spykman? Un plan care a circulat la Pentagon în 2010 schița o cartografie navală a secolului XXI ce încerca „să contracareze puterea strategică a Chinei […] fără o confruntare militară directă". Perspectiva includea și o diminuare a marinei militare americane de la cele 280 de nave din prezent la 250 și o reducere a cheltuielilor de apărare cu 15 la sută. Conceput de Pat Garrett, un colonel de marină în retragere, planul merită prezentat, pentru că introduce în ecuația *Rimland*-ului eurasiatic importanța strategică a Oceaniei, și asta chiar în timp ce desfășurarea trupelor americane sporește dramatic pe insula Guam.

Insule precum Guam, Palau, Marianele de Nord, Solomon, Marshall și Caroline sunt, toate, fie teritorii aparținând Statelor Unite, fie autoguvernări care au încheiat cu Statele Unite acorduri de apărare, fie state independente care, din cauza sărăciei ce le bântuie, ar fi deschise pentru încheierea unor acorduri asemănătoare. Poziția Statelor Unite în Oceania este o consecință a spolierilor de după războiul hispano-american din 1898 sau a jertfelor de sânge ale pușcașilor marini americani, care au eliberat insulele respective de sub ocupația japoneză în cel de-Al Doilea Război Mondial. Importanța Oceaniei va spori, pentru că aceasta se află suficient de aproape de Asia de Est, dar totuși în afara sferei de non-acces, pe care China și-o tot extinde prin desfășurarea de rachete balistice DF-21 sau de alte categorii de rachete anti-navă, și mai sofisticate. Viitoarele baze din Oceania vor fi provocatoare, dar nu la modul inutil, spre deosebire de bazele de pe acele „turnuri de veghe" care sunt Japonia, Coreea de Sud și (până în anii 1990), Filipinele. Insula Guam este situată la numai patru ore de zbor de Coreea de Nord și la numai două zile de navigat de Taiwan. Lucru și mai important, având aceste insule în posesia lor nemijlocită sau măcar dependente funcțional de americani din punctul de vedere al economiilor locale, Statele Unite pot face investiții uriașe în domeniul apărării – pe unele dintre ele, cel puțin –, fără teama evacuării, într-o bună zi.

Încă de pe acum, Baza Aeriană Andersen de pe insula Guam este cea mai impresionantă platformă din lume pentru viitoarele acțiuni militare ale Statelor Unite. Cu cele 100 000 de bombe și rachete și cele circa 250 000 de tone de combustibil de avion disponibile în orice moment acolo, este cea mai mare poziție strategică de alimentare și acțiune a forțelor aeriene americane de oriunde în lume. Pistele ei de decolare și aterizare găzduiesc șiruri nesfârșite de avioane

C-17 Globemaster, F/A-18 Hornet[367] și altele asemănătoare. Tot în Guam se află și o flotilă de submarine americane și o bază navală în plină extindere. Guam și insulele Mariane de Nord din apropiere, ambele posesiuni americane, sunt situate la distanțe relativ egale de Japonia și de strâmtoarea Malacca.

Pe urmă, există potențialul strategic al vârfului sud-vestic al Oceaniei, reprezentat de refugiile de ancorare din largul insulelor Ashmore și Cartier, posesiuni australiene, plus zona de coastă a înseși Australiei de Vest, de la Darwin până la Perth – toate acestea oferă deschideri de la sudul arhipelagului indonezian către Oceanul Indian, care este pe cale de a deveni centrul vascular al economiei mondiale, de vreme ce pe el se transportă țiței și gaze naturale din Orientul Mijlociu către clasele de mijloc emergente din Asia de Est. Potrivit planului conceput de Garrett, marina militară și forțele aeriene ale Statelor Unite ar urma să profite de geografia Oceaniei pentru a-și organiza o „prezență regională în fapt", situată „dincolo de linia orizontului" din perspectiva frontierelor Chinei Mari și din cea a principalelor căi de navigație ale Eurasiei.[368] O „prezență regională în fapt" este o variantă a „flotei în fapt" a strategului naval britanic Julian Corbett din urmă cu o sută de ani, adică o colecție dispersată de nave care se pot reuni rapid într-o flotă unitară, dacă se dovedește necesar; și „dincolo de linia orizontului" reflectă o confluență între menținerea din larg a echilibrului și participarea la o acțiune concertată a puterilor.[369]

Ideea de consolidare a prezenței aeriene și navale a Statelor Unite în Oceania reflectă un compromis între a opune cu orice preț rezistență Chinei Mari și a admite într-o oarecare măsură rolul marinei chineze de supraveghere a Primului Șir de Insule, obligând totodată China să plătească un preț nemilos pentru o eventuală agresiune militară împotriva Taiwanului. Fără a specifica în mod concret, această viziune permite întrevederea unei lumi în care bazele „tradiționale" americane de pe Primul Lanț de Insule ar fi oarecum restrânse, chiar dacă navele și avioanele americane ar continua să patruleze în apele lor, intrând și ieșind mereu în și din sfera de non-acces a Chinei. Planul prevede, concomitent, o extindere puternică a prezenței navale americane în Oceanul Indian. În acest scop, Statele Unite n-ar mai avea baze terestre permanente, ci, mai degrabă, niște „amplasamente operaționale" austere și acorduri de apărare cu Singapore, Brunei și Malaysia, precum și cu națiunile insulare risipite pe suprafața Oceanului Indian, ca de pildă insulele Comore, Seychelles, Mauritius, Réunion, Maldive și Andaman, dintre care unele sunt administrate direct sau indirect de Franța și de India, ambele aliate cu Statele Unite. Această situație e

de natură să sprijine libertatea de navigaţie în Eurasia şi fluxurile nestânjenite ale produselor energetice. Planul mută accentul de pe bazele americane existente în Japonia şi în Coreea de Sud şi diversifică prezenţa forţelor americane de-a lungul şi de-a latul Oceaniei, eliberând presiunea copleşitoare asupra insulei Guam şi abandonând bazele „principale”, care ar putea deveni cu uşurinţă ţinte. Într-o epocă de suveranităţi orgolioase, apărate de mijloace de informare în masă schimbătoare, bazele străine permanente se dovedesc greu digerabile pentru populaţiile locale. Ca teritoriu al Statelor Unite, Guam constituie excepţia care confirmă regula. Statele Unite s-au mai lovit de asemenea dificultăţi în a-şi folosi bazele din Turcia înainte de războiul din Irak, din 2003, şi, pentru scurt timp în 2010, bazele din Japonia. Prezenţa militarilor americani în Coreea de Sud este mai puţin combătută în prezent, deoarece numărul de soldaţi încartiruiţi acolo a scăzut de la 38 000 la 25 000 în ultimii ani, iar centrul Seulului a fost în mare măsură abandonat de armata americană.

În orice caz, dominaţia americană peste Primul Lanţ de Insule începe să piardă teren. Populaţiile locale sunt din ce în ce mai puţin favorabile prezenţei bazelor străine, cu toate că o Chină în creştere de forţă joacă un rol deopotrivă de intimidare şi de atragere, ce poate complica relaţiile bilaterale dintre americani şi aliaţii lor din Pacific. Era şi timpul să se întâmple aşa ceva. De exemplu, criza din relaţiile nipono-americane din anii 2009–2010, în condiţiile în care noul guvern japonez, lipsit de experienţă, a vrut să reaşeze normele relaţiilor bilaterale în favoarea autorităţilor de la Tokio, în acelaşi timp în care purta discuţii în sensul dezvoltării unor mai strânse legături cu China, s-ar fi cuvenit să survină cu mulţi ani mai înainte. Poziţia de frunte a Statelor Unite în Pacific este o moştenire demodată a celui de-al Doilea Război Mondial, în urma căruia China, Japonia şi Filipinele au rămas devastate; nici divizarea Coreei, rezultatul unor lupte care s-au încheiat în urmă cu şase decenii şi care le-au îngăduit Statelor Unite să-şi menţină o poziţie dominantă în peninsulă, nu poate dura la nesfârşit.

Deocamdată, în Asia Centrală, în Asia de Est şi în zona Pacificului de Vest se dezvoltă din punct de vedere politic şi economic o Chină Mare ce are o componentă navală semnificativă în Marea Chinei de Est şi în Marea Chinei de Sud; concomitent, Beijingul este implicat în proiecte de construcţii de porturi şi transferuri de armament pe litoralul Oceanului Indian. Poate numai nişte turbulenţe substanţiale de ordin politic şi economic în interiorul Chinei ar putea modifica o asemenea tendinţă. Dar imediat dincolo de graniţele acestui nou tărâm de putere, se va găsi, mai mult ca sigur, un întreg şir de nave de război americane, în cele mai multe cazuri staţionate în Oceania şi făcând echipă cu

nave de război din India, Japonia şi alte democraţii, care nu pot opune rezistenţă îmbrăţişării pe care le-o pregăteşte China Mare, dar sunt totuşi nevoite să i se opună. Cu timpul, forţa navală chineză ar putea deveni mai puţin teritorială, pe măsură ce ar câştiga încredere în sine, şi s-ar putea lăsa ea însăşi atrasă în această alianţă. Mai mult decât atât, aşa cum arăta, în 1999, analistul politic Robert S. Ross, într-un articol care-şi păstrează şi astăzi relevanţa pe care o avea pe atunci, date fiind particularităţile geografice ale Asiei de Est, lupta dintre China şi Statele Unite va rămâne mai stabilă decât cea dintre fosta Uniune Sovietică şi Statele Unite. Asta pentru că puterea maritimă americană din timpul Războiului Rece nu era suficientă pentru a îngrădi Uniunea Sovietică – mai era necesară o forţă terestră consistentă în Europa. Dar, chiar şi dacă ar exista o Coree Mare vag pro-chineză, o asemenea forţă terestră n-ar fi niciodată necesară în jurul *Rimland*-ului Eurasiei, unde Marina Militară a Statelor Unite s-ar confrunta cu o flotă mai slabă a Chinei.[370] (Sunt în scădere şi dimensiunile forţelor terestre americane din Japonia, care au drept obiectiv, în tot cazul, Coreea de Nord, şi nu China.)

Totuşi, simpla realitate a puterii economice a Chinei – însoţită din ce în ce mai mult şi de puterea militară – va conduce la o tensiune cu totul aparte în anii care urmează. Parafrazând argumentaţia lui Mearsheimer din *Tragedia politicii de mare putere*, Statele Unite, în calitatea lor de hegemon al emisferei occidentale, vor căuta să împiedice China să devină un hegemon oriental peste o mare parte a emisferei răsăritene.[371] Aceasta s-ar putea dovedi provocarea fundamentală a epocii. N-ar fi o surpriză nici pentru Mackinder, nici pentru Spykman.

310 Vezi Mackinder (1904)
311 Vezi Mackinder (1919, 1996), pp. 46–48, 203
312 Aflându-se în zona temperată, China are o populaţie de 1,32 miliarde de locuitori şi un produs intern brut care totaliza 4,326 de miliarde de dolari americani în 2008, în timp ce Rusia, care se află între zonele arctică şi temperată, are o populaţie de doar 141 de milioane de locuitori şi un produs intern brut care totaliza 1,601 miliarde de dolari în 2008. Vezi Saradzhyan (2010)
313 Vezi Keay (2008), p. 13
314 Vezi Keay (2008), p. 231
315 Vezi Ebrey (1996), p. 108
316 Vezi Fairbank şi Goldman (1992, 2006), p. 23
317 Vezi Fravel (2008), pp. 41–42
318 Vezi Grygiel (2006)
319 Vezi Fairbank şi Goldman (1992, 2006), pp. 23, 25, 45
320 Vezi Ebrey (1996), p. 57
321 Vezi Cohen (1963), pp. 238–239

322 Vezi partea de hărți, Keay (2008), pp. 8–9, 53
323 Vezi Ebrey (1996), p. 164
324 Vezi Fairbank și Goldman (1992, 2006), pp. 41–42
325 Poziția geografică a Beijingului, scria geograful T.R. Tregear, a servit nevoilor dinastiilor Yuan, Ming și Qing până în epoca modernă, prin faptul că era suficient de centrală pentru ca de acolo să poată fi guvernată China, dar și suficient de apropiată de zonele de stepă dinspre nord și vest pentru a le putea oferi protecție și acelora. Vezi Tregear (1965, 2008), pp. 94–95
326 Amenințarea invaziilor „barbare" constituie o temă a scrierilor regretatului sinolog Owen Lattimore. Vezi Lattimore (1934)
327 Vezi Keay (2008), p. 259
328 Vezi Fairbank și Goldman (1992, 2006), p. 109
329 Vezi Ebrey (1996), p. 227
330 Metaforă folosită în secolul al XIX-lea și la începutul secolului XX pentru a desemna Imperiul Otoman, care devenea din ce în ce mai șubred pe măsură ce se apropia momentul destrămării sale. (n.tr.)
331 Vezi *Map of nineteenth-century China and conflicts*, la adresa: http://www.fordham.edu/halsall, reluată în cartea *Reshaping Economic Geography* (2009), p. 195.
332 Vezi March (1996), pp. 234–235
333 Teoria societăților hidraulice a fost lansată de istoricul și sinologul american de origine germană din secolul XX Karl Wittfogel, care a explicat că asemenea societăți s-au dezvoltat la început în cadrul unor civilizații străvechi de pe văile râurilor, folosind imensele resurse de mână de lucru ieftină la realizarea unor mari lucrări de irigații.
334 Vezi Fairbank și Goldman (1992, 2006), p. 5
335 Profesorul Jonathan D. Spence, de la Universitatea Yale, scrie despre un războinic din Hanatul Zunghar, pe nume Galdan, loial lui Dalai Lama din Tibet, ale cărui forțe au fost înfrânte definitiv în 1696, în partea de nord a Mongoliei Exterioare, de către o armată invadatoare numărând în jur de optzeci de mii de oameni, trimisă acolo de împăratul din dinastia Qing (manciuriană). Vezi Spence (1990), p. 67
336 Vezi Blair (2009)
337 Vezi Spence (1990), p. 97
338 Vezi Maclean (1949), p. 120
339 Vezi Spence (1990), p. 13
340 Vezi Lattimore (1947)
341 Vezi Sinha (2010)
342 Vezi Wong (2011)
343 Vezi Starr *et al.* (2010)
344 Vezi Brzezinski (1997), p. 167
345 Vezi Twining (2009)
346 Vezi Lattimore (1932); Tregear (1965, 2008), p. 270
347 Vezi Clinton (2011)
348 Vezi Dillon și Tkacik (2005–2006)
349 Vezi Ross (2010)
350 Vezi Mearsheimer (2001), p. 135
351 Vezi Fravel (2005)
352 Vezi Grygiel (2006), p. 170
353 Vezi Spence (1990), p. 136
354 Vezi Fairgrieve (1917), pp. 242–243
355 Vezi Holmes și Yoshihara (2005)
356 Vezi notele de subsol care însoțesc acest pasaj în Ross (2010); de asemenea, Krepinevich (2010)
357 Vezi Cropsey, f.a.; Ross (2009); Kaplan (2005 a); Helprin (2010)
358 Vezi Holmes și Yoshihara (2005)
359 Research ANd Development (Cercetare și Dezvoltare) este o instituție gen *think-tank* a forțelor armate

americane. (n.tr.)
360 Vezi Ross (2010)
361 Vezi Erickson și Goldstein (2009)
362 Vezi Spykman (1942), p. xvi. Expresie apărută pentru prima dată în Spykman și Rollins (1939)
363 Acest lucru va fi cu atât mai mult adevărat dacă se vor concretiza canalul și podul terestru menite să lege oceanele Indian și Pacific.
364 Vezi Spykman (1942), p. 60
365 Vezi Erickson și Yang (2009)
366 Vezi Newmyer (2009)
367 Textual: „Stăpânul lumii” și „Viespe” (n.tr.)
368 Vezi Garrett (2009)
369 Vezi Corbett (1911), pp. 213–214
370 Vezi Ross (1999)
371 Vezi Mearsheimer (2001), pp. 386, 401–402

CAPITOLUL 12

DILEMA GEOGRAFICĂ A INDIEI

Pe măsură ce rivalitatea dintre Statele Unite şi China ca mari puteri sporește, cursul geopolitic al Eurasiei în secolul XXI ar putea fi determinat de direcţia în care se îndreaptă India. Cu alte cuvinte, India se prevede la orizont ca statul-pivot suprem. Potrivit lui Spykman, este o putere a *Rimland*-ului prin excelenţă. Mahan scria că India, situată în centrul litoralului Oceanului Indian, constituie o poartă de intrare esenţială dinspre mare atât în Orientul Mijlociu, cât şi în China. Dar, în timp ce clasa politică indiană înțelege până la un nivel foarte aprofundat situația istorică și geografică a Statelor Unite, clasa politică americană este lipsită de o asemenea înțelegere față de situația Indiei. Și totuși, dacă nu vor ajunge să priceapă geopolitica profund instabilă a Indiei, îndeosebi fiindcă privește Pakistanul, Afghanistanul și China, americanii vor greși mult în relația lor cu subcontinentul indian. Istoria și geografia Indiei, cu începere din Antichitatea cea mai veche, constituie codul genetic al felului în care este văzută lumea de la New Delhi. Voi începe situând subcontinentul indian în contextul general eurasiatic.

*

În timp ce Rusia domină partea continentală a Eurasiei, chiar dacă este slab populată, cele patru mari centre demografice de pe acest supercontinent se află în poziţii periferice faţă de ea: Europa, India, Asia de Sud-Est şi China. Civilizaţiile chineză şi europeană, scria geograful James Fairgrieve în 1917, au crescut într-o manieră organică din pepinierele pe care le-au constituit valea râului Wei, respectiv bazinul mediteraneean.[372] Dezvoltarea Asiei de Sud-Est din punctul de vedere al civilizaţiei a fost mai elaborată: populaţiile din Pyu şi Mon, urmate de birmani, khmeri, siamezi, vietnamezi, malaysieni şi nu numai – influenţate la rându-le de migraţiile spre sud ale chinezilor –, s-au coagulat de-a lungul văilor fluviilor precum Irrawaddy şi Mekong, precum şi pe insule ca Java şi Sumatra. India reprezintă un caz complet diferit. Asemenea Chinei, India este mânată de o logică geografică: ea este încadrată de Marea Arabiei către vest şi sud-vest, de golful Bengal către est şi sud-est, de junglele muntoase ale Birmaniei către est şi de munţii Himalaya şi bucla formată de lanţurile de munţi Karakorum şi Hindukush către nord şi nord-est. Tot asemenea Chinei, India este un stat vast la interior. Dar, spre deosebire de China, India este lipsită de o pepinieră unică de organizare demografică, aşa cum au fost valea râului Wei şi cursul inferior al Fluviului Galben, de unde să se fi putut extinde în afară, în

toate direcţiile, o structură politică.

Nici măcar valea Gangelui nu a oferit o platformă suficientă pentru extinderea unui stat indian unitar înspre sudul peninsular îndepărtat al subcontinentului, în condiţiile în care diferitele sisteme de râuri, pe lângă cel al Gangelui – Brahmaputra, Narmada, Tungabhadra, Kaveri, Godavari şi aşa mai departe –, îl fragmentează şi mai tare. Delta râului Kaveri, de exemplu, constituie miezul de locuire dravidiană, aşa cum este Gangele pentru populaţiile vorbitoare de hindi.[373] Mai mult decât atât, India se bucură (la fel ca toată Asia de Sud-Est) de clima cea mai caldă şi de vegetaţia cea mai abundentă şi luxuriantă dintre toate aglomerările de populaţie din Eurasia, motiv pentru care locuitorii ei, precizează Fairgrieve, nu au simţit nevoia să-şi edifice structuri politice care să organizeze accesul la resurse, cel puţin nu la scara la care s-a petrecut acest lucru în zonele temperate locuite de chinezi şi de europeni. Acest din urmă punct ar putea părea excesiv de determinist şi poate chiar în mod inerent rasist în simplitatea sa frustă, dar era o trăsătură caracteristică pentru perioada în care a scris Fairgrieve. Şi totuşi, la fel cum a făcut Mackinder, care era îngrijorat de „pericolul galben” reprezentat în viziunea lui de China, analiza mai vastă a lui Fairgrieve în privinţa Indiei rămâne valabilă şi perspicace în esenţa ei.

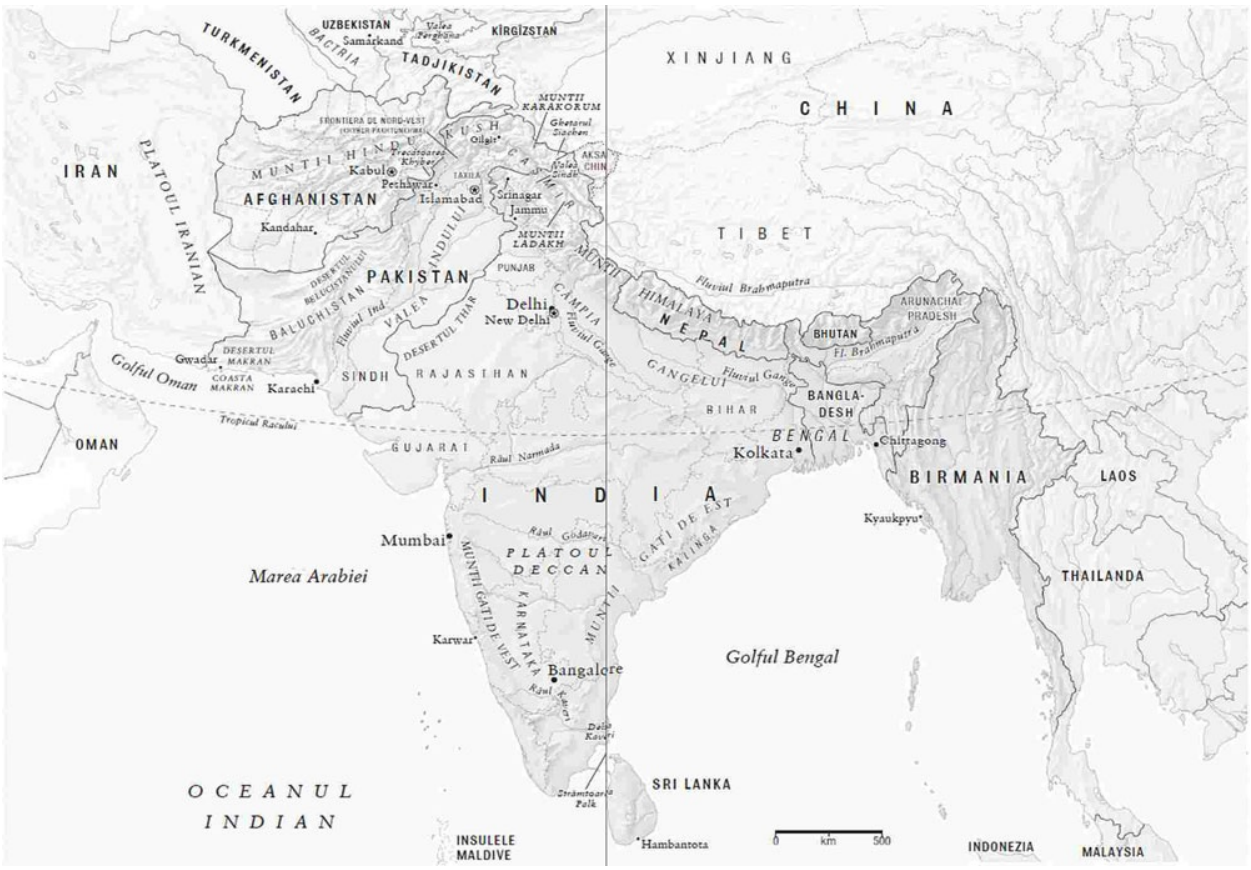

Deşi îşi constituie în mod evident propria civilizaţie unică, date fiind raţiunile de mai sus, subcontinentul indian a fost lipsit, pe parcursul unei mari părţi a istoriei sale, de unitatea politică a Chinei, fiind totodată vulnerabil în faţa unor invazii concentrate dinspre nord-vest, cel mai prost definită şi protejată dintre zonele sale de frontieră, unde India este primejdios de apropiată şi de stepele Asiei Centrale, şi de platoul persan-afghan, cu civilizaţiile lor mai „viguroase”, tipice zonelor climatice temperate.[374] Justificarea tuturor acestor invazii, de-a lungul istoriei, a fost fertilitatea bine-venită – consolidată de un regim pluviometric nu foarte excesiv – tipică pentru câmpia Punjabului, udată de fluviul Ind şi de afluenţii săi exact în regiunea în care platoul persan-afghan coboară până la nivelul subcontinentului. Într-adevăr, invaziile şi infiltrările cotropitoare venite dinspre Asia de Vest şi dinspre Asia Centrală au fost cele care au spulberat căutarea unităţii şi a stabilităţii subcontinentului indian până târziu în epoca modernă. Aşa cum spunea odată Mackinder într-una dintre conferinţele sale: „În tot Imperiul Britanic, există o singură frontieră terestră care trebuie să fie în orice moment pregătită de război: frontiera de nord-vest a Indiei”.[375]

Avantajele şi dezavantajele Indiei, care caută să atingă un statut de mare

putere la începutul secolului XXI, sunt în continuare inerente acestei geografii. Așa cum nota regretatul istoric Burton Stein, o hartă a Indiei din epoca medievală ar fi acoperit zone din Asia Centrală și din Iran, ilustrând totuși doar o fragilă conexiune între valea Indului din nord-vest și India peninsulară de la sud de Gange.[376] Pentru că, la fel cum China de astăzi reprezintă o culminare triumfală a relației dintre zona de stepă din centrul Asiei și câmpiile inundabile din China continentală, India s-a găsit în ultimele milenii sub influența puternică a regiunilor ei de la mari înălțimi, relativ puțin explorate, pe care, spre deosebire de China, încă n-a reușit să le domine întru totul, motiv pentru care India rămâne o putere de mâna a doua.

Legăturile dintre India subcontinentală și sud-estul Afghanistanului sunt evidente datorită proximității celor două regiuni, dar cele dintre India și stepele Asiei Centrale și dintre India și platoul iranian sunt la fel de profunde. India și Iranul au avut în comun ghinionul de a se afla în calea năvalei mongolilor din Asia Centrală, cu toate că dinamismul culturii iraniene, accentuat de invazii încă din perioada ahemenidă (secolele VI–IV î.Hr.), a făcut ca persana să fie limba oficială a Indiei până în 1835.[377] Împărații moguli ai Indiei din secolele al XVI-lea și al XVII-lea „au devenit întruchiparea culturii persane – scrie regretatul istoric K.M. Panikkar –, au celebrat *Nauroz* [Anul Nou persan] cu festivități tradiționale și au popularizat în artă tehnicile persane”.[378] Între timp, urdu, limba oficială a Pakistanului – statul care ocupă cvadrantul nord-vestic al subcontinentului indian –, are multe în comun cu persana (și cu araba) și se scrie cu ajutorul unei scrieri arabe modificate.[379] Așa se face că India este deopotrivă un subcontinent și o extremitate vitală a Orientului Mijlociu extins. Este locul în care putem înțelege cu adevărat afirmația lui McNeill despre amestecul și contopirea civilizațiilor.

Așadar, cheia înțelegerii Indiei rezidă în acceptarea ideii că, deși ca subcontinent India este o ilustrare perfectă a unui principiu geografic, granițele ei naturale sunt totuși pe alocuri foarte slabe. Au rezultat, de-a lungul istoriei, o serie de state care nu se conformează ideii noastre spațiale despre India și cărei a se pun, de fapt, de-a curmezișul. Statul indian de astăzi nu e totuna cu granițele subcontinentului, ceea ce reprezintă însuși miezul dilemei: Pakistanul, Bangladeshul și, în mai mică măsură, Nepalul aparțin și ele subcontinentului, dar totuși reprezintă amenințări semnificative pentru interesele Indiei, privând-o de o energie politică vitală, pe care altminteri ar folosi-o pentru a-și proiecta puterea peste o mare parte a Eurasiei.

Problema nu este că așezările omenești întemeiate încă din Antichitatea

timpurie nu ar fi fost în consonanță cu geografia subcontinentului, ci, mai degrabă, că geografia Indiei e subtilă, mai cu seamă în partea de nord-vest, și că spune o poveste diferită de cea pe care o dezvăluie harta la o primă privire. În principiu, harta reliefului prezintă un strat cafeniu de munți și podișuri, care delimitează cu precizie pustietățile friguroase ale centrului Asiei de profunzimile tropicale verzi ale subcontinentului, urmând granița contemporană dintre Afghanistan și Pakistan. Dar coborârea din Afghanistan către valea Indului, care traversează pe lung Pakistanul, este excesiv de progresivă, ceea ce a făcut ca, timp de milenii, culturi similare să ocupe atât platourile înalte, cât și zonele joase, câmpiile din văile fluviilor, indiferent dacă era vorba despre culturi din Harappa, din Kushan, turcice, mogule, indo-persane, indo-islamice sau paștune, pentru a enumera doar câteva. Și asta ca să nu mai vorbim despre acele deșerturi alcaline din Makran și Belucistan, care unesc Iranul și subcontinentul indian; sau traficul medieval maritim, care a unit Arabia de India, cu sprijinul vânturilor musonice mai mult decât predictibile. „Frontiera cu Al-Hind”, cum numește istoricul André Wink, specializat în Asia de Sud, făcând trimitere la un termen arab, întreaga regiune din estul Iranului până în vestul Indiei, dominată de populații musulmane persanizate, a constituit de-a lungul istoriei un organism mai mult decât fluid, ceea ce face ca definirea granițelor statale să fie și ea mai mult decât problematică.[380]

Harta civilizației Harappa, o rețea tribală complexă, cu conducere centralizată, care a rezistat din ultima parte a celui de-al patrulea mileniu până la jumătatea celui de-al doilea î.Hr., este elocventă. Potrivit rămășițelor arheologice, au fost două orașe principale: Mohenjo-daro și Harappa, situate, ambele, pe cursul Indului, în provincia Sindh superioară; astfel că Indul, în loc să fie o frontieră care desparte subcontinentul indian de Asia Interioară, reprezenta inima unei civilizații de sine stătătoare. Lumea Harappa se întindea, către nord-est, din Belucistan până în Caşmir și apoi către sud-est până tocmai la Delhi și Mumbai, învecinându-se cu deșertul Thar: cu alte cuvinte, mai că atingea Iranul și Afghanistanul de astăzi, acoperea o mare parte a Pakistanului și ajungea până în regiunile de vest și nord-vest ale Indiei. Era o geografie complexă a așezărilor umane, care se suprapunea cu zonele capabile să asigure irigația, chiar dacă sugera că un subcontinent atât de vast cuprindea o multitudine de subdiviziuni.

Probabil că arienii s-au infiltrat dinspre platoul iranian și împreună cu locuitorii autohtoni ai subcontinentului s-au implicat într-un proces care a consolidat organizarea politică din câmpia Gangelui, în India de Nord, în jurul anului 1000 î.Hr. Acest lucru a generat o serie de monarhii între secolul al VIII-

lea şi secolul al VI-lea î.Hr., culminând cu imperiul Nanda, care în secolul al IV-lea î.Hr. se întindea peste nordul Indiei şi câmpia Gangelui, din Punjab până în Bengal. În anul 321 î.Hr., Chandragupta Maurya l-a detronat pe Dhana Nanda şi a întemeiat Imperiul Mauryan, care, până la urmă, s-a întins peste aproape tot subcontinentul, cu excepţia sudului său extrem, încurajând astfel, pentru prima dată în istorie, *conceptul* de India ca entitate politică în consonanţă cu geografia Asiei de Sud. Burton Stein afirmă că unificarea sumedeniei de oraşe-stat şi triburi într-un sistem unic şi coerent a fost, în plus faţă de „comerţul activ" dintre ele, inspirată fie şi parţial de ameninţarea pe care a reprezentat-o Alexandru cel Mare, aflat la un pas de a cuceri valea fluviului Gange şi împiedicat doar în ultima clipă de o revoltă a soldaţilor săi, în anul 326 î.Hr. Un alt factor care a sprijinit unitatea a fost apariţia noilor ideologii pan-subcontinentale – budismul şi jainismul –, care „au câştigat loialitatea populaţiilor de neguţători", după cum scria Stein.[381]

Regii mauryeni au îmbrăţişat budismul, conducându-şi imperiul potrivit practicilor greceşti şi romane, care se strecuraseră până la ei pe calea de migraţie – ca o şiră a spinării a zonei temperate – care ducea din bazinul Mării Egee şi Asia de Vest până în India. Şi totuşi, a fost nevoie de toată ingeniozitatea umană pentru a menţine laolaltă Imperiul Mauryan. E posibil ca sfătuitorul lui Chandragupta să fi fost un anume Kautilya, care a schiţat o scriere clasică de politologie, intitulată *Arthashastra*, sau *Cartea statului*, unde arată cum poate un cuceritor să întemeieze un imperiu, exploatând relaţiile dintre diversele oraşe-state: orice oraş-stat învecinat cu acela al cuceritorului trebuie considerat duşman, pentru că va trebui supus în cursul edificării acelui imperiu; în schimb, un oraş-stat aflat la mai mare depărtare şi care se învecinează cu un duşman va trebui considerat prieten. Dată fiind dificultatea de a menţine laolaltă un asemenea imperiu subcontinental imens, Kautilya credea în reţelele complexe de alianţe şi în bunăvoinţa faţă de cei cuceriţi, al căror mod de viaţă urma să fie menţinut.[382] Imperiul Mauryan a fost unul descentralizat, dacă se poate spune aşa, cu un miez în estul câmpiei Gangelui şi cu patru centre regionale pe vremea lui Aşoka, nepotul lui Chandragupta: Taxila în nord-vest, în zona capitalei pakistaneze Islamabad; Ujjain pe platoul Malwa din vestul şi centrul Indiei; Suvarnagiri în sudul statului indian Karnataka; şi Kalinga pe ţărmul golfului Bengal, la sud de Kolkata.

Iată o realizare extraordinară într-un moment atât de timpuriu al istoriei, când nu existau decât mijloace primitive de transport şi de comunicaţie – faptul că un singur imperiu a reuşit să acopere atât de mult din subcontinent. Mauryenii

au demonstrat potenţialul – aflat la dispoziţia unui singur stat – de a se folosi de logica geografică pe o suprafaţă vastă, un timp îndelungat. Dar, vai!, declinul dinastiei lor a declanşat iarăşi bine-cunoscutele invazii dinspre nord-vest, mai ales prin trecătoarea Khyber: grecii în secolul al II-lea, apoi sciţii în secolul I î.Hr. Acest lucru a favorizat redivizarea subcontinentului între dinastiile regionale: Sunga, Pandyan, Kuninda ş.a.m.d. Imperiul Kuşan s-a format în secolul I d.Hr. la Bactria, unde nordul Afghanistanului se întâlneşte cu Tadjikistanul şi cu Uzbekistanul, iar conducătorii săi indoeuropeni au cucerit vastul teritoriu dintre valea Ferghana, din inima demografică central-asiatică, şi Bihar, în nord-estul Indiei. Simpla hartă a stăpânirii Kuşan este uluitoare pentru sensibilităţile noastre moderne, de vreme ce se suprapune cu fosta Asie Centrală sovietică, Afghanistanul şi Pakistanul, precum şi cu o mare parte din câmpia fluviului Gange, din nordul Indiei. Imperiul Kuşan urmează văile râurilor, pe de-o parte, dar traversează şi crestele muntoase, pe de altă parte, aşa încât confirmă şi contrazice deopotrivă geografia, la fel cum reprezintă şi o lecţie esenţială în privinţa faptului că actualele frontiere nu au neapărat ultimul cuvânt în materie de organizare politică în Asia Centrală şi în Asia de Sud.

Imperiul Gupta (320–550 d.Hr.) a restaurat o aparenţă de unitate pe întregul subcontinent, întinzându-şi stăpânirea de la Ind înspre vest până în Bengal înspre est şi de la munţii Himalaya înspre nord până la podişul Deccan în centru, cea mai mare parte a sudului rămânând în afara guvernării sale, în condiţiile în care stăpânitorii dinastiei Gupta au mai avut de suportat şi incursiuni ale călăreţilor din Asia Centrală, care năvăleau dinspre nord-vest în Rajahstan şi în vestul câmpiei Gangelui. Mai mult decât atât, în maniera înaintaşilor mauryeni, statul Gupta era mai puţin o formaţiune politică şi mai degrabă un sistem slab de state clientelare, ţinute laolaltă de comerţ şi de tributul adus miezului gangetic. Dinspre sudul neaflat sub stăpânire Gupta s-a răspândit către nord, până la Gange, hinduismul evlavios. India peninsulară sudică, profund marcată de limbile dravidiene, faţă de zona de nord, unde se vorbeau limbi sanscrite, a reprezentat în mod cert o regiune în sine, despărţită de nord prin podişul Deccan şi aflată sub influenţa maritimă a Orientului Mijlociu şi a Indochinei. De-a lungul a mai bine de şase secole ce au urmat declinului dinastiei Gupta, grăbit de afluxul de huni din Asia Centrală, au existat o mulţime de state micuţe care au arătat, o dată în plus, că India nu era chiar la fel cu China, înclinată mult mai mult către centralizare şi unitate politică. Într-adevăr, regatele ce au urmat Imperiului Gupta s-au caracterizat, afirma Stein, „mai puţin prin administraţie şi mai mult prin limbă, afilieri sectare şi temple”.[383]

Din secolul al VII-lea până în secolul al XVI-lea, scrie Fairgrieve, populațiile musulmane s-au perindat rând pe rând prin India. „Arabii, cum era și normal, au venit primii pe uscat de-a lungul coastei și pe mare, urmând țărmurile, dar ei n-au realizat nimic permanent; apoi turcii – continuă el –, cam de pe la anul 1000 d.Hr. încolo, traversând platoul iranian și Afghanistanul. În mai puțin de un secol, mai ales din cauza disputelor dintre conducătorii hinduși, tot ce însemna câmpie nordică se afla deja sub stăpânire musulmană.”[384] În sud, Belucistanul și provincia Sindh făceau parte din aceeași „centură deșertică” întinsă până în Mesopotamia.[385] Subcontinentul era practic parte din Orientul Mijlociu extins. Iată principalele momente memorabile: la începutul secolului al VIII-lea, arabii irakieni au ocupat porțiuni din Sindh, Punjab, Rajahstan și Gujarat; războinicul turcic mameluc Mahmud din Ghazni, avându-și cartierul general în estul Afghanistanului, a reunit în imperiul său de la începutul secolului al XI-lea Kurdistanul irakian de astăzi, Iranul, Afghanistanul, Pakistanul și nord-vestul Indiei, tocmai până la Delhi, și a efectuat raiduri în Gujarat până în sud, la Marea Arabiei; iar din secolul al XIII-lea până la începutul secolului al XVI-lea, așa-numitul sultanat de la Delhi a pus stăpânire pe nordul Indiei și pe porțiuni din sudul ei, cu ajutorul dinastiei turcice Tughluq, al celei afghane Lodi și al altora asemănătoare din Asia Centrală.

Alegerea orașului Delhi drept capitală a Indiei de către acești invadatori s-a făcut în mare măsură pe considerente geografice. Așa cum scrie Fairgrieve: „Sindh și valea Indului, inclusiv Punjabul […] nu formează decât anticamera Indiei, către care duce un culoar de trecere destul de îngust, de doar patru sute de kilometri lățime, ce desparte deșertul indian de munții Himalaya. La ieșirea din acest culoar de trecere se află orașul Delhi”.[386] Dincolo de Delhi se întindea lumea islamică; dincoace de el, cea hindusă. (În perioada respectivă, budismul dispăruse practic din India, țara sa de baștină, și se mutase către est și nord-est.) Geografia a făcut ca subcontinentul, către nord-vest, să constituie mai puțin o frontieră și mai mult o interminabilă progresie, începând din Iran și Afghanistan și ajungând până la Delhi: o dată în plus, o confirmare a ideii lui McNeill din măreața sa istorie a civilizației umane.

Imperiul Mogul a reprezentat o expresie culturală și politică a acestei realități. Puține imperii s-au putut lăuda cu eclectismul artistic și religios al mogulilor. Aceștia au stăpânit cu mână forte India și părți din Asia Centrală de la începutul anilor 1500 până în 1720 (după care imperiul a decăzut accelerat). *Mogul* este varianta arabă și persană pentru *mongol*, termen aplicat oricărui musulman străin de la nord și nord-vest de India. Imperiul Mogul a fost

întemeiat de Zahir ad-Din Muhammed Babur, un turc Chagatai[387], născut în 1483 în valea Fergana din Uzbekistanul de astăzi, care și-a petrecut prima tinerețe încercând să cucerească vechea capitală a lui Timur Lenk, Samarkand. După ce a fost înfrânt decisiv de Muhammad Shaybani-Han, un descendent al lui Ginghis Han, Babur și oamenii săi s-au îndreptat spre sud și au cucerit Kabulul. Din Kabul, Babur și armata sa au năvălit de pe podișul înalt al Afghanistanului peste Punjab. Așa a și reușit să înceapă cucerirea subcontinentului indian. Imperiul Mogul (sau Timurid), care s-a concretizat sub domnia lui Akbar cel Mare, nepotul lui Babur, se baza pe o nobilime compusă din rajputani, afghani, arabi, perși, uzbeci și turci Chagatai, precum și pe indieni suniți, șiiți și hinduși, pentru a nu mai pomeni și celelalte grupări care se suprapuneau; era o întreagă lume etnică și religioasă, care începea din sudul Rusiei aflate spre nord-vest și de la Marea Mediterană aflată înspre vest.[388] India era, în mare măsură, depozitara unor tendințe culturale și politice în plină desfășurare în Orientul Mijlociu alăturat ei.

Kabulul și Kandaharul au reprezentat o extensie firească a acestei venerabile dinastii cu baza la Delhi, spre deosebire de zona de puternic hinduism din sudul Indiei, din jurul actualului Bangalore – capitala indiană a înaltelor tehnologii. Aurangzeb (sau Aurung-Zebe), „cuceritorul de lumi”, sub a cărui conducere din ultima parte a secolului al XVII-lea Imperiul Mogul s-a întins cel mai mult și mai departe, era un bătrân trecut de optzeci de ani care încă se mai lupta cu insurgenții Maratha din sudul și vestul Indiei. A murit în 1707, în tabăra sa de pe podișul Deccan, incapabil să-i cucerească. În termenii lui Panikkar, Deccanul „a format întotdeauna marele bastion mijlociu al Indiei”, la rândul său imposibil de subjugat de către populațiile din valea fluviului Gange. Mai mult decât atât, curgerea de la vest la est a râurilor de pe un subcontinent orientat de la nord la sud a făcut dificil – așa cum și experiența lui Aurangzeb arată – ca nordul să guverneze sudul până relativ târziu în decursul istoriei. Mai simplu spus, există relativ puține conexiuni geografice între nordul și sudul Indiei.[389] În realitate, această insurgență parcă nesfârșită și de neînduplecat din sudul Indiei a săpat la temelia moralei și a coeziunii elitei mogule din nord. Preocuparea lui Aurangzeb față de marii războinici Maratha – și faptul că a ignorat toate celelalte probleme ale imperiului – le-a facilitat companiilor olandeze, franceze și britanice din India de Est instalarea câte unui avanpost pe coasta indiană, ceea ce a condus, în ultimă instanță, la cucerirea Indiei de către britanici.[390]

Pentru a se înțelege și mai bine: situația lui Aurangzeb a fost aceeași cu a conducătorilor de la Delhi timp de sute de ani și cu a unor conducători chiar mai

vechi ai subcontinentului, până mult înapoi în timp, în Antichitate. Adică imensa regiune care include astăzi nord-vestul Indiei, plus Pakistanul şi o mare parte din Afghanistan s-a aflat în mod obişnuit în cadrul unei singure structuri politice, chiar dacă suveranitatea asupra sudului Indiei a fost una îndoielnică. Aşadar, pentru elitele indiene, a considera nu numai Pakistanul, ci şi Afghanistanul ca făcând parte din teritoriul istoric indian este ceva firesc, nu numai justificat din punct de vedere istoric. Mormântul lui Babur se află la Kabul, nu la Delhi. Asta nu înseamnă că India ridică pretenţii teritoriale faţă de Afghanistan, ci că autorităţile de la New Delhi sunt profund interesate de cine conduce Afghanistanul şi vor să se asigure că oricine s-ar afla la conducere acolo este un prieten al Indiei.

*

Spre deosebire de foştii stăpânitori ai Indiei, britanicii constituiau în mai mare măsură o putere maritimă decât una terestră. De pe mare au reuşit să cucerească India, aşa cum au demonstrat preşedinţiile[391] din Bombay, Madras şi Calcutta, care aveau să devină punctele focale ale stăpânirii lor. În consecinţă, britanicii au fost cei care, la capătul a două milenii şi mai bine de invazii şi migraţii dinspre vest şi nord-vest, i-au restabilit Indiei, ca realitate politică, un adevăr fundamental care ţine de geografia ei: că este, nici mai mult, nici mai puţin decât un subcontinent. O hartă din 1901 a Indiei demonstrează minunat acest lucru, ilustrând o mulţime de căi ferate construite de britanici după modelul unui sistem arterial pe toată suprafaţa subcontinentului, de la frontiera cu Afghanistanul până la strâmtoarea Palk din extremul sud, care desparte subcontinentul de insula Ceylon (Sri Lanka), şi de la Karachi, din Pakistanul de astăzi, în vest, până la Chittagong, în Bangladeshul de astăzi, în est. Tehnologia îngăduise ca spaţiul atât de vast al subcontinentului să fie în sfârşit unificat într-o singură structură politică, în loc să fie divizat între mai multe sau administrat de cine ştie ce sistem fragil de alianţe imperiale.

Ce-i drept, mogulii (împreună cu – deşi în mai mică măsură – Confederaţia Maratha, la începutul epocii moderne) au fost precursorii acestei realizări, cu capacitatea lor de administrare a unei părţi semnificative a subcontinentului. Dar stăpânirea mogulă, oricât de strălucită ar fi fost, nu a reprezentat decât o nouă invazie musulmană dinspre nord-vest, care e până în ziua de astăzi denigrată de naţionaliştii hinduşi. Ca putere maritimă totuşi, Marea Britanie a rămas neutră în drama istorică aflată în plină desfăşurare între hinduşi şi musulmani, o dramă ale cărei fundamente erau date de geografie: mare parte a musulmanilor indieni

trăiau atât în nord-vest, de unde porneau aproape toate invaziile lor, cât şi în Bengalul de Est – capătul estic, ideal pentru agricultură, al câmpiei Gangelui, unde islamul s-a răspândit odată cu o invazie turcico-mongolă din secolul al XIII-lea şi cu defrişarea pădurilor.[392]

Poate că britanicii au unificat subcontinentul indian cu birocraţia lor modernă şi cu sistemul de căi ferate, la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, dar, prin plecarea lor tumultuoasă din 1947, au contribuit la redivizarea lui într-un mod deopotrivă mai profund şi mai durabil decât orice fostă prăbuşire imperială. Pentru că, în trecut, locurile unde indo-grecii se întâlneau cu Imperiul Gupta sau unde Imperiul Mogul se întâlnea cu Confederaţia Maratha nu presupuneau, aşa cum arată realitatea de astăzi, garduri de sârmă ghimpată, câmpuri de mine, paşapoarte diferite şi război mediatic – toate aparţinând unei faze ulterioare a tehnologiei. Divizarea de acum ţine de o legalitate dură şi numai parţial de civilizaţie – prin urmare, are mai puţin de-a face cu geografia şi mai mult cu deciziile oamenilor.

Pe scurt, din perspectiva istorică a Indiei, Pakistanul constituie mult mai mult decât un adversar, fie şi deţinător de arme atomice, un stat care sponsorizează terorismul şi susţine o armată convenţională uriaşă, care-i suflă practic în ceafă la frontiera comună. Situat în nord-vestul Indiei, unde munţii şi câmpia se învecinează, Pakistanul este întruchiparea însăşi, din punct de vedere geografic şi naţional, a tuturor invaziilor musulmane care s-au revărsat peste India pe tot parcursul istoriei sale. Pakistanul se ridică ameninţător înspre nord-vest faţă de India, la fel ca toate forţele invadatoare musulmane. George Friedman, fondatorul companiei globale de informaţii Stratfor, scrie că „Pakistanul este rămăşiţa modernă a stăpânirii musulmane peste India medievală”, chiar dacă sud-estul Pakistanului însuşi constituie cea dintâi regiune a subcontinentului indian, ocupată de musulmanii arabi care au năvălit din Iran şi din sudul Afghanistanului.[393]

Cu siguranţă, factorii decizionali indieni nu sunt antimusulmani. În India trăiesc 154 de milioane de musulmani, a treia populaţie islamică din lume, ca număr de persoane, după cele din Indonezia şi Pakistan. India a avut trei preşedinţi musulmani. Dar statul indian este o democraţie seculară, în virtutea intenţiilor acestei ţări de a scăpa de o politică dominată de religie, pentru a vindeca divizarea dintre hinduşi şi musulmani într-un stat predominant hindus. Ca republică islamică, Pakistanul, care mai şi sprijină elemente radicale, reprezintă un cvasiafront la fundamentele liberale pe care se bazează India.

Faptul că frica Indiei faţă de Pakistan – şi viceversa – este una de ordin

existenţial n-ar trebui să surprindă pe nimeni. Desigur, India ar putea înfrânge Pakistanul într-un război convenţional. Dar, într-o eventuală confruntare nucleară sau într-un război ce ar recurge la metode ale terorismului, Pakistanul ar putea egala, într-o anumită măsură, meciul cu India. Dar nu-i vorba numai de atât, pentru că nu numai Pakistanul reprezintă, într-un anume sens, ameninţarea unui alt măcel mogul, fără cosmopolitismul mântuitor al mogulilor, ci şi Afghanistanul. Pentru că, aşa cum ştim, graniţa care separă Pakistanul de Afghanistan este aproape un miraj – atât astăzi, cât şi în decursul istoriei. Crestele şi canioanele din provincia pakistaneză de la frontiera de nord-vest (denumită oficial Khyber Pakhtunkhwa) cu Afghanistanul sunt mai mult decât permeabile. Am trecut de mai multe ori frontiera pakistano-afghană, niciodată legal. Chiar şi la postul oficial de frontieră khyberian, zeci de mii de etnici paştuni trec săptămânal fără să arate nici un fel de acte de identitate şi sute de camioane trec zdroncănind pe acolo în fiecare zi, neinspectate de nimeni. Lipsa oricăror proceduri atestă nu numai faptul că aceleaşi triburi se află de ambele părţi ale frontierei, ci şi natura diluată a statalităţii Afghanistanului şi a Pakistanului, a căror cauză supremă este lipsa lor de coerenţă geografică în calitate de continuum indo-islamic, respectiv indo-persan, prin inima cărora este imposibil de trasat linii. Imperiile Ahemenid, Kushan, Indo-Grec, Ghaznavid, Mogul şi altele care s-au succedat au inclus atât Afghanistanul, cât şi Pakistanul ca părţi componente ale respectivelor stăpâniri, ceea ce fie a reprezentat o ameninţare la adresa Indiei, fie a inclus, de asemenea, porţiuni din ea. Pe urmă, au mai fost, în Asia Centrală, Timur Lenk şi turkmenul Nadir Şah cel Mare, care în 1398, respectiv 1739 au înfrânt statul cu capitala la Delhi din bazele lor imperiale aflate în Iranul, Afghanistanul şi Pakistanul zilelor noastre.

Iată o bogăţie a istoriei pe care puţini o cunosc în Occident, dar pe care o parte a elitei indiene a trăit-o pe propria piele. Când se uită la hărţile cu subcontinentul, indienii văd Afghanistanul şi Pakistanul dinspre nord-vest, precum şi Nepalul, Bhutanul şi Bangladeshul dinspre nord-est ca făcând parte, toate, din sfera imediată de influenţă a Indiei înseşi, în timp ce Iranul, ţările din Golful Persic, fostele republici sovietice din Asia Centrală şi Birmania formează un fel de zonă de penumbră. A nu privi locurile acestea dintr-o asemenea perspectivă e totuna, din punctul de vedere al autorităţilor de la New Delhi, cu ignorarea lecţiilor istoriei şi ale geografiei.

Aşa cum arată nenumăratele dusuri şi întorsuri imperiale petrecute în decursul mileniilor, Afghanistanul şi războiul din acea ţară nu reprezintă o problemă oarecare de securitate, căreia India trebuie să-i facă faţă. Numai în

viziunea Occcidentului Afghanistanul este o parte componentă a Asiei Centrale; pentru indieni, este o parte a subcontinentului lor.[394] Afghanistanul are o geografie care face din el nu numai calea principală de invadare a Indiei, pentru teroriştii zilelor noastre, la fel ca pentru armatele trecutului, dar şi o bază de retragere vitală din punct de vedere strategic pentru Pakistan, inamicul numărul unu al Indiei.

Dacă logica geografică a Indiei nu e perfectă, Pakistanul, aşezat de-a curmezişul pe traseul invaziilor din trecut, nu are, în opinia multora, nici o logică geografică, iar Afghanistanul, prea puţină. Ca teritoriu, Pakistanul poate fi privit ca fiind un puzzle artificial, încălecat peste frontiera dintre platoul irano-afghan şi regiunile joase ale subcontinentului, incluzând jumătatea vestică a Punjabului, dar nu şi cea estică, unind aiurea munţii Karakorum din nord (printre cei mai înalţi din lume) cu deşertul Makran aflat la peste o mie cinci sute de kilometri spre sud, lângă Marea Arabiei.[395] În timp ce Indul ar trebui să fie o frontieră normală, statul pakistanez îi ocupă ambele maluri. În Pakistan trăiesc patru mari grupuri etnice, fiecare comportându-se ostil faţă de celelalte şi fiecare ancorat în câte o regiune aparte: Punjab înspre nord-est, Sindh înspre sud-est, Belucistan înspre sud-vest şi zona de frontieră din nord-vest, dominată de paştuni. Islamul ar fi trebuit să furnizeze lipiciul unificator pentru stat, dar a eşuat lamentabil în această privinţă: în contextul în care grupările islamice din Pakistan s-au radicalizat, cei din Belucistan şi Sindh continuă să vadă această ţară ca pe o entitate străină dominată de cei din Panjab, iar pe paştunii din nord-vest, atraşi din ce în ce mai mult în politica infectată de talibani din zona de frontieră afghano-pakistaneză. Dacă n-ar fi armata dominată de cei din Panjab, Pakistanul ar putea înceta să mai existe, fiind redus la statutul de periferie a unui Punjab Mare islamic, în timp ce Belucistanul şi Sindh-ul semianarhice ar fi atrase pe orbita Indiei.

Întemeiat în 1947 de Mohammed Ali Jinnah, un intelectual format la Londra şi Bombay şi fiu al unui negustor din Gujarat, Pakistanul a fost edificat pornindu-se de la o premisă ideologică – aceea de a le oferi un cămin musulmanilor de pe subcontinentul indian. Şi, ce-i drept, majoritatea musulmanilor de pe subcontinent trăiau în Pakistanul de Vest şi Pakistanul de Est (devenit Bangladesh în 1971), dar multe zeci de milioane de musulmani au rămas în India propriu-zisă, aşa încât contradicţiile geografice ale Pakistanului au făcut ca ideologia ţării să devină mai mult decât imperfectă. Într-adevăr, milioane de musulmani şi alte milioane de hinduşi au devenit refugiaţi odată cu crearea Pakistanului. Realitatea este că istoria de invazii şi de migraţii a

subcontinentului îngăduie un amestec etnic, religios şi sectar copios. De exemplu, India este locul de naştere al câtorva religii: hinduism, budism, jainism şi sikhism. Zoroastrieni, evrei şi creştini au trăit în India sute şi mii de ani. Filosofia statului indian acceptă această realitate şi o celebrează; filosofia statului pakistanez e mult mai puţin cuprinzătoare. Iată unul dintre motivele pentru care India e stabilă, iar Pakistanul nu.

Dar geografia, în acest caz, face obiectul unor interpretări diferite. Dintr-o altă perspectivă, Pakistanul este impresionant de logic din punct de vedere geografic, în calitatea sa de intermediar între civilizaţii şi de nod al căilor comerciale care leagă subcontinentul de Asia Centrală, care este inima lumii indo-islamice; de vreme ce conceptul de *Al-Hind* indo-musulman, formulat de André Wink, este greu de definit în termenii graniţelor moderne, se poate pune întrebarea de ce ar fi Pakistanul mai artificial decât India. La urma urmei, oraşul pakistanez Lahore a reprezentat în egală măsură o bază a stăpânirii mogule ca şi oraşul indian Delhi. Adevărata inimă geografică a câmpiei subcontinentale nordice o reprezintă Punjabul, iar acela e divizat între două ţări, făcând ca nici una dintre ele să nu fie completă, indiferent de punctul de vedere istoric – sau geografic – din care este privită. La fel cum nordul Indiei se axează pe concentraţia demografică a Gangelui, se poate argumenta că Pakistanul se axează pe cealaltă concentraţie demografică vitală – Indul şi afluenţii săi. În acest sens, Indul este un factor care unifică, mai degrabă decât să divizeze.[396] Această idee este cel mai bine exprimată în cartea lui Aitzaz Ahsan, intitulată *Cronica Indului şi crearea Pakistanului*. Membru al Partidului Poporului din Pakistan al răposatei Benazir Bhutto, activ mai ales în regiunea Sindh, Ahsan afirmă că „linia critică de despărţire”, de-a lungul întregii istorii a subcontinentului indian, a fost aşa-numitul „prag Gurdaspur-Kathiawar”, care leagă oraşul Gurdaspur, din estul Punjabului, mergând către sud-vest până la Kathiawar, în Gujarat, la Marea Arabiei, o linie care aproximează actuala frontieră indo-pakistaneză.[397]

Dar aici apare ciudăţenia. În perioadele istorice relativ scurte în care teritoriul de astăzi al Indiei şi cel al Pakistanului au fost unite – sub stăpânirea mauryenilor, a mogulilor şi britanicilor –, se ştia foarte bine cine anume controla rutele comerciale către Asia Centrală (către Afghanistan şi mai departe). În restul istoriei, nici nu s-a pus problema, pentru că, deşi zona estică a Gangelui nu era controlată de imperii precum Kushana, Ghaznavid sau Sultanatul din Delhi, acestea controlau totuşi atât regiunea Indului, cât şi pe cea vestică a Gangelui, astfel că Delhi şi Lahore se aflau în stăpânirea uneia şi aceleiaşi structuri

politice, plus că Asia Centrală era tot sub controlul lor – prin urmare, nici urmă de conflict. În schimb, geografia politică de astăzi e unică din punct de vedere istoric: un stat al văii Indului și un stat puternic al regiunii Gangelui se luptă să-și impună controlul asupra unei vecinătăți central-asiatice independente.

Din cauză că Indul și afluenții săi, cu Punjabul în mijloc, dau naștere concentrației demografice din regiunea Ind–Oxus, care cuprinde Pakistanul și Afghanistanul de astăzi, nu este nelalocul său, din punct de vedere istoric sau geografic, faptul că, de exemplu, Direcția Comună a Serviciilor de Informații (ISI) din Pakistan, dominată de etnici punjabi, este implicată serios în operațiunile teroriste și de contrabandă ale rețelei Haqqani, care, la rândul ei, operează în toată regiunea Ind–Oxus. ISI este profund interesată să dețină controlul asupra sudului și estului Afghanistanului; acest lucru ar permite zonei aflate la nord de Hindukush să mimeze un soi de fuziune cu regiunea fluviului Oxus și cu cea de dincolo de acest curs de apă din sudul Uzbekistanului și sudul Tadjikistanului – adică să readucă la viață Bactria din Antichitate. Într-adevăr, iată că harta începutului de secol XXI ar putea semăna foarte bine cu cea din vremuri străvechi.

*

Cât privește Afghanistanul – atât de influent, cum s-a văzut, asupra destinului geopolitic al Indiei pe parcursul istoriei –, să ne gândim o clipă: este o țară cu o speranță de viață de 44 de ani, cu un procentaj de alfabetizare de 28 (în cazul femeilor, mult mai puțin), unde numai 9 la sută din populația feminină urmează o școală secundară și numai o cincime din populația totală se bucură de acces la surse de apă potabilă. Dintr-un total de 182 de țări menționate în Indicele Dezvoltării Umane al Națiunilor Unite, Afghanistanul se situează pe penultimul loc. Irakul se plasa pe locul 130 cu puțin timp înaintea invaziei americane din 2003, iar acolo procentajul de alfabetizare este unul rezonabil, de 74. Dacă în Irak nivelul de urbanizare se ridica la 77 la sută, astfel că reducerea violenței în metropola extinsă Bagdad, în 2007, când a fost sporit numărul de soldați americani dislocați acolo, a avut darul de a calma întreaga țară, în Afghanistan nivelul de urbanizare nu trece de 30 la sută, ceea ce înseamnă că eforturile îndreptate împotriva insurgenței dintr-un sat sau dintr-o regiune pot foarte bine să nu aibă nici un efect în altă parte.

În timp ce Mesopotamia, cu aglomerările ei urbane masive pe un teritoriu relativ plat, pare să invite forțele militare de ocupație, Afghanistanul abia dacă poate fi numit țară, din punct de vedere geografic. Teritoriul său este brăzdat de creste muntoase ca niște catedrale, ceea ce facilitează divizarea între paștuni,

tadjici şi alte minorităţi, chiar dacă sunt relativ puţine impedimente naturale care să despartă Afghanistanul însuşi de Pakistan sau de Iran. Cine priveşte harta reliefului şi observă că mai mult de jumătate din cei 42 de milioane de paştuni trăitori în lume se află, de fapt, în Pakistan şi-ar putea uşor închipui o ţară denumită „Paştunistan” şi situată între munţii Hindukush şi valea fluviului Ind, adică suprapunându-se cu statele reale Afghanistan şi Pakistan.

Afghanistanul s-a conturat, în linii mari, ca ţară la mijlocul secolului al XVIII-lea, când Ahmad-Han, comandantul contingentului Abdali din armata persană a lui Nadir Şah cel Mare, a croit o zonă-tampon între Persia şi un Imperiu Mogul aflat în plină decădere pe subcontinentul indian, care avea să devină ulterior o zonă-tampon între Rusia ţaristă şi India britanică. Aşa încât se poate argumenta că, odată cu disoluţia cu încetinitorul a fostului imperiu sovietic din Asia Centrală şi cu slăbirea treptată a statului pakistanez, se petrece sub ochii noştri o reaşezare în urma căreia Afghanistanul ar putea dispărea de pe harta politică: în viitor, de exemplu, munţii Hindukush (adevărata frontieră nord-vestică a subcontinentului indian) ar putea deveni graniţa dintre Paştunistan şi un Tadjikistan Mare. Talibanii, care sunt produsul naţionalismului paştun, al zelului islamist, al banilor proveniţi din droguri, al căpeteniilor corupte şi al urii faţă de ocupaţia americană s-ar putea dovedi, după cum afirmă specialistul în evoluţiile asiatice Selig Harrison, un simplu vehicul pentru o asemenea tranziţie, prea măreaţă şi prea amplă ca să fie în vreun fel împiedicată de o acţiune militară străină gândită de nişte civili nerăbdători de la Washington.

Dar mai există o realitate, care o contrazice pe aceasta, menţionată mai sus şi care ocoleşte un asemenea determinism. Faptul că Afghanistanul este mai mare decât Irakul şi are o populaţie mai puţin densă nu înseamnă, propriu-zis, nimic, de vreme ce 65 la sută din populaţia ţării trăieşte la o distanţă de cel puţin patruzeci de kilometri de sistemul principal de drumuri, ce respectă în bună măsură vechile rute medievale de caravane, făcând ca numai 80 din cele 342 de districte să poată fi controlate de o autoritate centrală. Afghanistanul a fost condus mai mult sau mai puţin de la centru încă de pe vremea lui Ahmad-Han, Kabulul fiind măcar un centru de arbitraj, dacă nu de autoritate concretă. Îndeosebi între anii 1930 şi 1970, Afghanistanul a trăit experienţa unei guvernări moderate şi constructive, sub monarhia constituţională a lui Zahir Şah, descendent al lui Ahmad-Han. Oraşele principale erau legate printr-un sistem de şosele pe care se putea circula în siguranţă, cu atât mai mult cu cât malaria se afla în curs de eradicare, datorită unor programe inestimabile în materie de sănătate şi dezvoltare. Către sfârşitul acestei perioade, am circulat mult cu

autostopul și cu autobuze locale prin Afghanistan și niciodată nu m-am simțit amenințat, ba chiar am reușit să trimit acasă haine și cărți, printr-o rețea de oficii poștale care chiar funcționau. Exista, ce-i drept, și un puternic sentiment al identității naționale afghane, diferită de cea iraniană, pakistaneză sau sovietică. Poate că era, de fapt, rezultatul unei rețele fragile de triburi, dar lucrurile evoluau în mod cert către un statut superior celui de zonă-tampon. Paștunistanul ar putea deveni realitate, dar, în lumina dublei cetățenii, Afghanistanul este o certitudine. Vina pentru cele trei lovituri de stat de la Kabul, din anii 1970, care au condus la o agonie a violenței parcă nesfârșită în această țară, le aparține deopotrivă sovieticilor, ca mare putere vecină, și afghanilor înșiși. Concentrându-se pe nevoia de a institui măsuri ferme de siguranță pentru ca țara să rămână în sfera lor de influență, sovieticii au destabilizat, fără să vrea, politica din Afghanistan, ceea ce a dus la invazia lor din decembrie 1979. Ca zonă geografică tampon între platoul iranian, stepele Asiei Centrale și subcontinentul indian, Afghanistanul are o valoare strategică incontestabilă și a fost râvnit nu numai de ruși, ci și de iranieni și de pakistanezi, iar decidenții de la New Delhi au fost de-a dreptul obsedați de el.

Un eventual Afghanistan intrat pe mâna talibanilor amenință să genereze o succesiune de societăți islamice radicalizate, de la granița indo-pakistaneză până în Asia Centrală. Ar fi vorba, de fapt, despre un Pakistan Mare, ceea ce ar da prilejul Direcției Comune a Serviciilor de Informații pakistaneze să-și creeze un imperiu clandestin, alcătuit din alte și alte personaje precum Jallaluddin Haqqani, Gulbuddin Hekmatyar și Lashkar-e-Taiba, capabil să înfrunte India la fel cum organizațiile Hezbollah și Hamas înfruntă Israelul. Dimpotrivă, un eventual Afghanistan pacificat și guvernat după metode mai mult sau mai puțin liberale de la Kabul le-ar oferi autorităților de la New Delhi prilejul să se elibereze definitiv de coșmarul istoric de la frontiera lor de nord-vest și să opună rezistență Pakistanului pe ambele sale frontiere, și de la est, și de la vest. Iată de ce în anii 1980 India a sprijinit regimul-marionetă impus de sovietici la Kabul și condus de Mohammed Najibullah, un regim secular, ba chiar liberal prin comparație cu o parte a mujahedinilor islamiști propakistanezi, care au încercat să-l răstoarne; din același motiv, India sprijină acum guvernarea de la Kabul a lui Hamid Karzai.

Un Afghanistan suficient de moderat și de stabil ar deveni cu adevărat regiunea-cheie nu numai pentru sudul Asiei Centrale, ci pentru Eurasia, în general. *Heartland*-ul lui Mackinder există în termenii „convergenței” intereselor Rusiei, Chinei, Indiei și Iranului în beneficiul coridoarelor de

transport prin Asia Centrală. Şi cele mai puternice motoare ale rutelor comerciale eurasiatice sunt economiile chineză şi indiană. Estimările prefigurează o creştere anuală cu peste 100 de miliarde de dolari a volumului comercial terestru al Indiei prin Asia Centrală către pieţele din Europa şi cele din Orientul Mijlociu. Numai din cauză că Afghanistanul se află în plin război încă nu există conexiuni cu camioane, trenuri şi vapoare transcaspice între New Delhi şi oraşe precum Istanbul sau Tbilisi; sau legături feroviare către Almatî şi Taşkent. Chiar şi aşa, India a contribuit semnificativ la construirea reţelei de drumuri din Afghanistan, la fel ca Iranul şi Arabia Saudită. Şoseaua dintre Zaranj şi Delaram, construită cu bani indieni, leagă vestul Afghanistanului de portul iranian Chah Bahar de la Marea Arabiei.[398] Indienii pot gusta din beneficiile pe care un Afghanistan liniştit le-ar putea aduce, chiar dacă violenţele din această ţară durează de mai bine de trei decenii. Pentru că, într-un Afghanistan împăciuit, s-ar înmulţi şoselele, căile ferate şi conductele, nu numai de-a lungul şi de-a latul Afghanistanului însuşi, ci şi de-a lungul şi de-a latul Pakistanului – aceasta fiind soluţia numărul unu pentru instabilitatea acestei ţări. Dar, dacă întreaga regiune ar fi pacificată, cel mai mult ar avea de câştigat India, pentru că atunci economia ei le-ar depăşi cu mult pe cele ale tuturor celorlalte state, cu excepţia Chinei.

*

Dar nu aceasta e situaţia care se prevede în momentul de faţă. Acum, subcontinentul care ar fi o Indie Mare prezintă una dintre cele mai puţin stabile situaţii geopolitice din lume. Înşiruirea de imperii şi de invazii constituie o istorie vie, datorită relevanţei sale pentru anumite nesiguranţe şi chestiuni politice de astăzi profund înrădăcinate. În multe privinţe, India Mare este precum harta Europei moderne incipiente, numai că agravată de prezenţa arsenalelor nucleare. În Europa modernă timpurie, se găseau grupuri etnice şi naţionale concurente, în plin proces de coagulare în birocraţii statale, dar, în acelaşi timp, angajate în aranjamente complexe de echilibru de putere, care, din cauza frecventelor ciocniri dintre ele şi a erorilor de calcul geopolitic ce urmau, sfârşeau adesea în războaie concrete, pe câmp deschis. Naţionalismele moderne treceau printr-o fază tânără şi viguroasă, aşa cum se întâmplă şi astăzi în Asia de Sud. Dar, spre deosebire de multipolaritatea din Europa modernă incipientă, Asia de Sud prezintă o luptă bipolară între India şi Pakistan, pentru care două dintre câmpurile de bătălie sunt Afghanistanul şi statul himalayan Caşmir, disputat din plin. În plus, spre deosebire de bipolaritatea superputerilor, acest

conflict nu este câtuși de puțin rațional, nepătimaș, ritualic. Nu e vorba despre o înfruntare de ideologii, în care facțiunile ce se opun unele celorlalte nu au nici un motiv istoric sau religios de a se detesta între ele, fiind despărțite de o ditamai emisfera și de ghețurile arctice. Aici avem o ciocnire între un stat majoritar hindus – și secular, pe deasupra – și unul musulman, ambele aflate în faza maximă a naționalismului modern și despărțite de o graniță comună aglomerată, cu capitale și orașe importante în imediata apropiere. Numai vreo trei sute de kilometri despart nucleul de locuire pakistaneză de pe Ind și nucleul de locuire nord-indiană de pe Gange.[399] Dincolo de orice altceva s-ar mai putea spune despre ea, această geografie este una închisă și claustrofobă, de genul celei pe care Paul Bracken o descrie atât de bine în concepția sa despre o nouă epocă nucleară.

India își dorește cu disperare să evadeze din această geografie și din această istorie. Chiar și competiția în care se află cu China și fixația ei legată de aceasta din urmă sunt elemente ale procesului de evadare. Rivalitatea dintre India și China este radical diferită de cea dintre India și Pakistan: este mai abstractă, mai puțin emoțională și mai puțin schimbătoare (lucru mult mai important). Plus că este o rivalitate ce nu are în spate o istorie concretă.

A trecut aproape o jumătate de secol de când India s-a luptat cu China într-un război limitat, legat de o frontieră himalayană disputată. Luptele s-au purtat atunci la înălțimi de peste patru mii de metri, în regiunea Aksai Chin din apropiere de Caşmir, în partea de nord-vest, și de provincia Arunachal Pradesh, din apropiere de Bhutan, în partea de nord-est. Fundalul acestui război din 1962, în care au murit 2 000 de soldați și alți 2 744 au fost răniți, l-a constituit revolta din 1959 din Tibet, care l-a determinat pe Dalai Lama să se autoexileze în India, ca urmare a invadării Tibetului, în 1950, de către China. Un Tibet independent și autonom, care să fi fost până și foarte vag proindian, avea darul să-i scoată din sărite pe strategii chinezi. Date fiind acele tensiuni legate de criza Tibetului, China a considerat că stabilirea de avanposturi indiene la nord față de anumite porțiuni de frontieră constituia un *casus belli* și, în decursul unei luni de lupte din toamna respectivă, a izgonit trupele indiene. Nici o parte, nici cealaltă nu și-au desfășurat forțele navale sau aeriene, așa încât lupta s-a limitat la regiuni îndepărtate, foarte puțin locuite, spre deosebire de granița indo-pakistaneză, care, pe lângă faptul că trece prin mlaștini și deșerturi, traversează și Punjabul locuit de milioane de oameni, unde se practică o agricultură intensivă.

Granița indo-chineză este și azi, în anumite zone, subiect de dispută. Chinezii au construit drumuri și aerodromuri peste tot prin Tibet, iar India se află

de-acum în raza de acţiune a piloţilor chinezi de avioane de luptă, în condiţiile în care aviaţia militară indiană este a patra din lume ca dimensiuni, cu peste 1 300 de avioane răspândite în mai mult de şaizeci de baze aeriene. Sateliţii şi avioanele de recunoaştere indiene furnizează informaţii despre mişcările de trupe chinezeşti în Tibet. Apoi, mai este şi creşterea de forţă a sistemelor navale din ambele ţări. Întărirea flotei militare chineze a fost menţionată în capitolul precedent. Fiindcă nu are nimic echivalent cu Mediterana, adică nu are mări închise şi arhipelaguri care să-i atragă pe marinari, deşi pământul ei este cald şi rodnic, India n-a fost, până în vremurile recente, decât o naţiune mai mult sau mai puţin legată de pământ, fără acces la marele ocean. Dar acest lucru s-a schimbat radical de când cu progresele în materie de tehnologie militară, care au comprimat geografia oceanică, şi de când cu dezvoltarea economiei indiene, capabilă să finanţeze construcţii şi achiziţii de nave de mari dimensiuni. Un alt factor care împinge India spre mare îl reprezintă ameninţarea Chinei înseşi, în condiţiile în care aspiraţiile navale împing şi această din urmă ţară dincolo de Pacificul de Vest, în Oceanul Indian.

China a contribuit la construirea sau modernizarea unor porturi de pe ţărmurile vecine Indiei: Kyaukpyu, în Birmania; Chittagong, în Bangladesh; Hambantota, în Sri Lanka; şi Gwadar, în Pakistan. În toate aceste ţări, China furnizează un ajutor militar şi economic substanţial, precum şi sprijin politic. Aşa cum ştim deja, China posedă o imensă flotă comercială şi aspiră la edificarea unei puternice flote oceanice, care să-i protejeze interesele şi să-i apere căile comerciale dintre Orientul Mijlociu bogat în hidrocarburi şi coasta chineză a Pacificului. Această evoluţie coincide cu aspiraţiile Indiei la o prezenţă de tipul celei prevăzute în doctrina Monroe peste tot în Oceanul Indian, din sudul Africii până în Australia. Cele două sfere navale de influenţă, care se suprapun în mare măsură, agravează disputele de frontieră din nordul himalayan care nu au fost încă rezolvate. China doreşte, pur şi simplu, să-şi apere propriile căi de comunicaţie maritimă, cu porturi prietenoase şi dotări de ultimă oră de-a lungul acestora. În schimb, India se simte înconjurată. Posibilitatea futuristă a unui centru de operaţiuni navale pakistano-chinez în apropierea intrării în Golful Persic, de la Gwadar, a condus la extinderea portului naval indian Karwar de la Marea Arabiei. Portul şi conductele de transport energetic pe care China le construieşte la Kyaukpyu, în Birmania, au determinat India să-şi construiască propriul port (şi complex energetic aferent) la Sittwe, cu optzeci de kilometri mai spre nord, în condiţiile în care cele două ţări, India şi China, se află într-o competiţie accelerată pentru căile comerciale şi resursele din vestul Indochinei.

Chiar și așa, trebuie subliniat că rivalitatea indo-chineză reprezintă o luptă de tip nou, fără forța istoriei în spatele ei. Interacțiunile dintre India și China din trecut au fost, de regulă, productive: cea mai cunoscută este răspândirea budismului dinspre India spre China în Antichitatea medie și târzie, când acesta a devenit religia consacrată a dinastiei chineze Tang. Lăsând la o parte chestiunea Tibetului, a cărui autonomie sau independență este în avantajul geopolitic al Indiei, dar în mod clar în dezavantajul Chinei, uriașul zid reprezentat de munții Himalaya izolează practic cele două populații una de alta. Numai în deceniile recente, când cercurile militare din partea de est și-au dezvoltat puterea maritimă, cea aeriană și arsenalul de rachete, o nouă geografie a conflictului la nivel eurasiatic general a venit brusc în prim-plan. Moartea distanței afectează relațiile indo-chineze de astăzi, într-o măsură infinit mai mare decât divizările civilizaționale. Numai elitele politice indiene sunt îngrijorate în legătură cu China, pe când problema Pakistanului consumă energiile întregii țări, mai ales ale nordului Indiei. Mai mult decât atât, India și China întrețin printre cele mai dinamice și mai complementare relații comerciale bilaterale din lumea întreagă. Într-un fel, tensiunea dintre cele două țări ilustrează dificultățile succesului – mai exact, dezvoltarea economică spectaculoasă, de care atât autoritățile de la New Delhi, cât și cele de la Beijing se pot folosi în prezent în scopuri militare, în special pentru construirea unor platforme aeriene și navale costisitoare. Cu siguranță, noua rivalitate indo-chineză confirmă din plin ideea lui Bracken potrivit căreia tehnologiile războiului și ale creării de avuție merg mână-n mână, iar dimensiunile finite ale planetei devin din ce în ce mai mult un motiv de instabilitate, pe măsură ce echipamentele și programele militare reduc distanțele pe harta geopolitică.

De pildă, în primele câteva decenii de după Războiul Rece, India și China aveau relativ puține forțe terestre, cu dotări tehnologice modeste, care se mulțumeau să vegheze la propriile frontiere și să servească drept bastioane ale consolidării naționale a fiecăreia dintre ele. Altfel spus, nu se amenințau reciproc. Dar, pe măsură ce avioanele, rachetele și crucișătoarele au pătruns în inventarele militare ale celor două țări – și cu atât mai mult cu cât cele două armate și-au creat corpuri expediționare –, dintr-odată s-au văzut reciproc la cele două capete ale unui nou câmp de luptă. Nu numai pentru India și China este valabilă această observație, ci și pentru state de pe toată întinderea uriașă a Eurasiei – Israelul, Siria, Iranul, Pakistanul, Coreea de Nord și așa mai departe –, care se află într-o nouă și ucigătoare suprapunere geografică a razelor de acțiune ale rachetelor.

*

Iată aşadar subcontinentul indian. Încorsetat de mări şi de munţi, este întins la nivel intern, iar lipsa unei baze naturale a unităţii politice şi a organizării timpurii încă se vede, de vreme ce China rămâne mai bine organizată şi mai eficient guvernată decât India, cu toată democraţia ei deficitară. China îşi construieşte mai mulţi kilometri de autostrăzi anual decât are India în total. Ministerele indiene sunt arogante şi par nişte trestii îndoite de vânt faţă de ale Chinei. O fi China zdruncinată de greve şi de demonstraţii, dar India e zdruncinată de insurecţii violente – de pildă, aceea a naxaliţilor de orientare maoistă din centrul şi estul ţării. În acest sens, descrierea făcută de Fairgrieve drept o civilizaţie „mai puţin avansată” în comparaţie cu cele din jurul ei rămâne valabilă.[400]

Cel care stă la Delhi cu spatele întors către Asia Centrală musulmană încă mai are a se teme de neliniştea din podişurile aflate la nord-vest faţă de el. Statele Unite îşi vor retrage trupele din Afghanistan, dar India va trebui să accepte pentru moment acest rezultat şi, prin urmare, va rămâne profund implicată. India se confruntă cu o dilemă. Statutul ei de mare putere în secolul nou început va fi consolidat tocmai de competiţia politică şi militară dintre ea şi China, în condiţiile în care este ţinută în şah de existenţa unor frontiere cu nişte state slabe sau cvasinefuncţionale în interiorul subcontinentului. Am discutat despre Afghanistan şi despre Pakistan, dar mai trebuie avute în vedere, fie şi în treacăt, şi Nepalul şi Bangladeshul.

Ca urmare a destrămării monarhiei nepaleze şi a venirii la putere a foştilor insurgenţi maoişti, guvernul nepalez abia dacă mai ţine sub control propriile zone rurale, unde trăiesc 85 la sută dintre nepalezi. Cum nu a fost colonizat, Nepalul nu a moştenit de la britanici o puternică tradiţie birocratică. Cu toată aura pe care i-o conferă prezenţa munţilor Himalaya pe teritoriul său, grosul populaţiei nepaleze trăieşte în regiunile joase şi umede care se întind la graniţa cu India, practic necontrolată de nimeni. Am călătorit prin această regiune: din multe puncte de vedere, nu poate fi deosebită de câmpia Gangelui. Dacă guvernul nepalez nu e capabil să sporească statalitatea ţării, statul însuşi s-ar putea dezagrega treptat. Bangladeshul, chiar şi mai mult decât Nepalul, e lipsit de o protecţie geografică favorabilă lui ca stat: este şi el o sumă de câmpuri plate ca-n palmă, de orezării apoase şi de ierburi, care se întind şi de o parte, şi de cealaltă a graniţei cu India. Punctele de frontieră, după cum am văzut cu ochii mei, sunt nişte barăci dărăpănate, dezordonate, dezorganizate. Acest întreg teritoriu pestriţ, pe care se succedă Bengalul, Bengalul de Est, Pakistanul de Est

şi Bangladeshul, s-ar putea metamorfoza totuşi, date fiind forţele furtunoase ale politicii regionale, extremismul religios musulman şi schimbările climatice. La fel ca în cazul Pakistanului, istoria Bangladeshului a cunoscut regimuri militare şi civile, dintre care puţine au funcţionat suficient de bine. Milioane de refugiaţi din Bangladesh au trecut până acum fraudulos frontiera cu India. Şi totuşi, guvernul Bangladeshului luptă mai departe, îmbunătăţindu-şi performanţele chiar şi în timp ce eu scriu aceste rânduri. Încă ar mai putea reuşi să creeze un focar terestru important de rute comerciale şi de transport al energiei, care să lege între ele India, China şi o viitoare Birmanie liberă şi democratică.

Subcontinentul indian a fost divizat politic încă din Antichitatea timpurie şi suferă în continuare de pe urma divizării. Să ne uităm acum la nordul său extrem, unde munţii Karakorum întâlnesc masivul Himalaya. Acesta e teritoriul Caşmirului, înghesuit între Pakistan, Afghanistan, India şi China. Regiunile nordice ale lanţului Karakorum, din jurul oraşului Gilgit, se află în posesia Pakistanului şi sunt revendicate de India, la fel ca felia din Caşmir zisă Azad („Liber”) dinspre vest. Lanţul de munţi Ladakh, din inima Caşmirului, cu oraşele Srinagar şi Jammu, se află în administraţia Indiei şi este revendicat de Pakistan, la fel ca gheţarul Siachen dinspre nord. Mai departe spre nord şi nord-vest se întind valea Shaksam şi regiunea Aksai Chin, pe care le administrează China şi le revendică India. Mai mult decât atât, statul indian Jammu şi Cashmir (lanţul muntos Ladakh) are o populaţie majoritar musulmană, cu o proporţie de 75%, iar această realitate a contribuit la sprijinirea rebeliunilor jihadiste în decursul anilor. Răposatul Osama bin Laden a tunat şi a fulgerat, în declaraţiile sale, împotriva dominaţiei hinduse a Indiei în Caşmir. Şi totuşi, Caşmirul are în general terenuri sărace, nelocuibile, aflate la mare altitudine. Războaie au fost purtate însă pe aceste teritorii şi pentru ele – şi nu este imposibil să se repete. Chinezii au luptat cu indienii în 1962, pentru că voiau să construiască un drum din provincia chineză Xinjiang până în Tibet, prin estul Caşmirului. India s-a luptat cu China pentru a bloca frontiera comună dintre China şi Pakistan.

Asemenea Palestinei, din cauza efectului cyberspaţiului şi al noilor mijloace de informare, Caşmirul încă ar putea stârni ura unor milioane de oameni, împingând şi mai departe găsirea unei soluţii la numeroasele sale probleme, pentru că tocmai tehnologiile care învinge geografia posedă şi capacitatea de a-i spori acesteia importanţa. Subcontinentul indian reprezintă o realitate geografică boantă, dar definirea frontierelor sale va continua la nesfârşit.

Dacă dinastiile chineze din vechime se încadrează aproape perfect în graniţele de astăzi ale Chinei, despre dinastiile al căror moştenitor este India nu

se poate spune acelaşi lucru. Astfel, India priveşte Afghanistanul şi celelalte zone ale sale de penumbră cu mai puţină seninătate decât îşi priveşte China propriile zone de penumbră. India este o putere regională încorsetată de propria geografie; are însă potenţialul de a fi o mare putere, cu condiţia să se ridice deasupra propriei geografii.

372 Vezi Fairgrieve (1917), p. 253
373 Vezi Panikkar (1954), p. 41. Un factor care limitează importanţa tuturor acestor râuri, scrie Panikkar, este că ele „curg prin terenuri înalte, nu prin văi, prin urmare nu-şi răspândesc peste câmpii apele aducătoare de fertilitate” (p. 37).
374 Vezi Fairgrieve (1917), pp. 253–254
375 Vezi Mackinder (1910), p. 114
376 Vezi Stein (1998), pp. 6–7
377 Limba persană a ajuns în India ca limbă literară în secolul al XII-lea, rolul ei consolidându-se mai târziu, în secolul al XVI-lea.
378 Vezi Panikkar (1954), p. 21
379 Vezi Ostler (2005), p. 223
380 Vezi Wink (1996), cap. 4
381 Vezi Stein (1998), pp. 75–76
382 Vezi Watson (1992), pp. 78–82
383 Vezi Stein (1998), p. 121
384 Vezi Fairgrieve (1917), p. 261
385 Vezi Panikkar (1954), p. 43
386 Vezi Fairgrieve (1917), p. 262
387 Urmaş al lui Chagatai-Han (m. 1241), al doilea fiu al lui Ginghis Han, după care a fost denumit hanatul mongol timp de 460 de ani, din 1227 până în 1687. (n.tr.)
388 Vezi Kaplan (2010), pp. 119, 121
389 Vezi Panikkar (1954), pp. 40, 44
390 Vezi Kaplan (2010), pp. 122–123; Richards (1993), pp. 239, 242
391 Denumire dată celor trei provincii originare ale Indiei Britanice (n.tr.)
392 Vezi Eaton (1993), pp. xxii–xxiii, 313
393 Vezi Friedman (2008)
394 Relaţia geografică şi culturală dintre India şi Iran este aproape la fel de strânsă.
395 *Punjab* înseamnă „cinci râuri”, toate afluenţi ai fluviului Ind: Beas, Chenab, Jhelum, Ravi şi Sutlej.
396 Vezi Wink (1997), pp. 1, 162; Alam (1986), pp. 11, 141, 143
397 Vezi Ahsan (1996), p. 18
398 Vezi Starr *et al.* (2010)
399 Vezi Friedman (2008)
400 Vezi Fairgrieve (1917), p. 253

CAPITOLUL 13

PIVOTUL IRANIAN

Așa cum ne-a spus marele savant William McNeill, de la Universitatea din Chicago, India, China și Grecia se aflau, toate, „la marginile lumii civilizate antice”, protejate fie de munți, fie de deșerturi, fie, pur și simplu, de distanțe.[401] Desigur, această protecție nu era decât parțială, de vreme ce Grecia, după cum știm, a fost răvășită de perși, China de mongoli și de populațiile turcice din stepă, iar India de o sumedenie de invadatori musulmani. Și totuși, geografia le-a furnizat celor trei mari civilizații suficiente bariere naturale pentru ca ele să poată prinde rădăcini. În spațiul imens dintre aceste civilizații, așa cum arătam într-un capitol anterior, se afla ceea ce Marshall Hodgson, colegul de la Chicago al lui McNeill, numea Oikoumene, desemnând astfel, cu un termen antic grecesc, „zona locuită” a lumii: este vorba despre lumea lui Herodot, de zona temperat-continentală a masei terestre afro-asiatice, care se întinde din Africa de Nord până la marginile Chinei de vest, aceeași sumă de teritorii pe care Hodgson le mai numește și „de la Nil până la Oxus”.[402]

Viziunea lui Hodgson surprinde strălucit mai mulți factori-cheie și contradictorii: că Oikoumene – sau Orientul Mijlociu extins – reprezintă o zonă ușor de definit amplasată între Grecia, China și India, dar separată clar de toate trei, chiar dacă a exercitat o influență definitorie asupra tuturor, astfel că relațiile dintre ele sunt cu asupra de măsură organice; și că, deși Orientul Mijlociu extins este unit de islam și de moștenirile reprezentate de nomadismul călăreților de cai și cămile – în opoziție cu agricultura intensivă din China și din India –, el este și profund divizat de râuri, oaze și podișuri, cu mari și importante consecințe pentru organizarea politică până în zilele noastre. Disparitatea dintre Orientul Mijlociu extins și China, de exemplu, este în mod deosebit semnificativă. John King Fairbank, regretatul expert în materie de China de la Universitatea Harvard, scria:

> Omogenitatea culturală a Chinei antice, dezvăluită de registrul arheologic, se află într-un contrast remarcabil cu multitudinea și diversitatea de popoare, state și culturi din Orientul Mijlociu antic. Începând cam de prin anul 3000 î.Hr., egipteni, sumerieni, semiți, akkadieni, amoriți […] asirieni, fenicieni, hitiți, mezi, perși etc. s-au înghesuit unii într-alții, provocând un flux uimitor de […] războaie și politici. Registrul demonstrează pluralismul cu asupra de măsură. Irigațiile au ajutat agricultura în mai multe centre – valea Nilului, a Tigrului și a Eufratului, a Indului […] Limbile, sistemele de scriere și religiile au proliferat.[403]

Această moștenire clasică a divizării ne urmărește cu insistență de-a lungul succesiunii de milenii, drept care este crucială pentru politica schimbătoare a

Orientului Mijlociu extins de astăzi. În timp ce araba s-a răspândit unificator peste o mare parte a regiunii, persana și turca predomină în părțile nordice, de platou, ca să nu mai vorbim și despre numeroasele limbi din Asia Centrală și din regiunea Caucazului. Așa cum arată Hodgson, multe state din Orientul Mijlociu, luate individual, deși sunt produsele trasării arbitrare a hărților din perioada colonială, posedă și o bază solidă în Antichitate sau, altfel spus, în geografie. Totuși, chiar și simpla multitudine a acestor state, precum și a forțelor religioase, ideologice și democratizante care funcționează între granițele lor obiectivează pe mai departe desemnarea lor ca parte din „terenul disputat” al lui Alfred Thayer Mahan. Într-adevăr, suprema realitate a politicii mondiale din secolul XXI este aceea că zona cea mai centrală din punct de vedere geografic a suprafeței de uscat a pământului este și cea mai puțin stabilă.

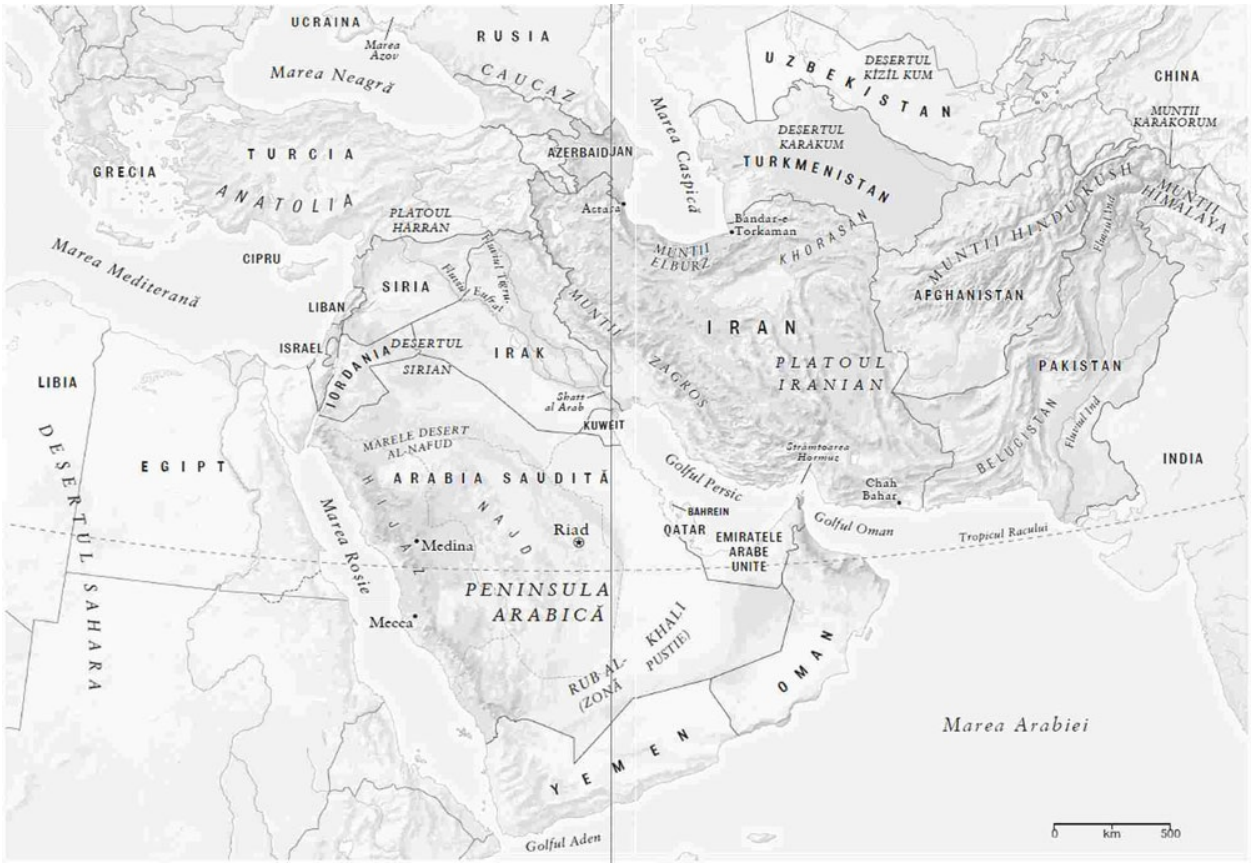

În Orientul Mijlociu, avem, după formula celor doi savanți, Geoffrey Kemp și Robert E. Harkavy, „un vast cadrilater”, unde se intersectează Europa, Asia, Africa și Rusia: cu Marea Mediterană și deșertul Sahara la vest, cu Marea Neagră, Caucazul, Marea Caspică și regiunile de stepă central-asiatice la nord; cu munții Hindukush și cu subcontinentul indian la est; și cu Oceanul Indian la sud.[404] Spre deosebire de China sau de Rusia, cadrilaterul acesta nu constituie un

singur stat masiv; nici nu este, precum subcontinentul indian, dominat zdrobitor de un singur stat, ceea ce i-ar putea conferi măcar o închipuire de coerență. Și nici nu este, precum Europa, un grup de state cuprinse în alianțe organizatorice perfect structurate (NATO, Uniunea Europeană). Mai degrabă, Orientul Mijlociu se caracterizează printr-o adunătură dezordonată și consternantă de regate, sultanate, teocrații, democrații și autocrații de tip militar, ale căror granițe comune par să fi fost schițate cu vârful bont al unui briceag. Cititorul nu va fi deloc surprins de faptul că această întreagă regiune, care cuprinde Africa de Nord, Cornul Africii, Asia Centrală și, într-o oarecare măsură, subcontinentul indian, constituie, de fapt, o axă a instabilității, de mare densitate demografică, unde continentele, rețelele istorice de drumuri și căile maritime converg. Mai mult decât atât, regiunea deține 70 la sută din rezervele de țiței confirmate ale omenirii și 40 la sută din cele de gaze naturale.[405] În plus, ea este locul predilect de manifestare a tuturor patologiilor menționate de profesorul Paul Bracken de la Universitatea Yale: ideologiile extremiste, psihologia mulțimilor, razele de acțiune suprapuse ale rachetelor și mass-media în căutarea profitului, la fel de profund dedicate propriului punct de vedere cum este canalul de știri Fox News față de al său. De fapt, cu excepția peninsulei Coreea, proliferarea sistemelor de arme nucleare este un factor determinant în Orientul Mijlociu, mai mult decât în oricare altă parte a lumii.

În Orientul Mijlociu s-a înregistrat și creșterea cea mai spectaculoasă a ratei natalității, 65 la sută din populație fiind sub vârsta de 30 de ani. Între anii 1995 și 2025 se așteaptă ca populația Irakului, a Iordaniei, a Kuweitului, a Omanului, a Siriei, a Cisiordaniei, a Fâșiei Gaza și a Yemenului să se dubleze. Populațiile tinere, așa cum s-a putut vedea cu ocazia Primăverii Arabe, sunt cele mai susceptibile să forțeze revolta și schimbarea. Generația următoare de conducători din Orientul Mijlociu, indiferent dacă e vorba despre cei din Iran sau din statele arabe, nu se vor mai bucura de luxul de a guverna la fel de autocratic precum cei dinaintea lor, chiar dacă experimentele democratice din regiune arată că, deși alegerile sunt ușor de făcut, ordinea de stat liberală și stabilă reprezintă un proces care poate dura generații întregi până să fie pus în funcțiune și cizelat. În Orientul Mijlociu, rata crescută a natalității și revoluțiile din comunicații au generat o succesiune de scenarii periculoase, de tip mexican (înlocuirea unor state hotărâte, monopartinice, cu altele mai degrabă haotice, multifacționale și multipartinice), dar fără o instituționalizare de nivelul celei a Mexicului, care, oricât ar fi de limitată, rămâne superioară celei din majoritatea țărilor Orientului Mijlociu. Statelor Unite le-a venit mai greu să se descurce cu o democrație

mexicană autentică decât cu un Mexic aflat efectiv sub conducerea unui partid unic. Gemând sub greutatea sistemelor de arme sofisticate, ca să nu mai vorbim despre cele de distrugere în masă, Orientul Mijlociu al deceniilor ce urmează va face ca epoca recentă a conflictului dintre arabi şi statul Israel să pară un capitol cvasiromantic, în tonuri de sepia, al Războiului Rece şi al perioadei de după, când socotelile ce ţineau de moralitate şi de avantajele strategice erau, în principiu, bine definite.

*

Formula lui Hodgson „de la Nil până la Oxus” vrea să spună, în esenţă, din Egipt până în Asia Centrală, prin Egipt înţelegându-se, ca în scrierea stenografică, toată Africa de Nord. Această terminologie cuprinde atât componenta sudică, de câmpii şi deşerturi, a Orientului Mijlociu, care este arabă, cât şi podişurile muntoase nordice, care sunt nearabe şi care se întind de la Marea Neagră până la subcontinentul indian. Această uriaşă zonă de platouri muntoase nordice ar putea fi botezată la fel de bine „de la Bosfor la Ind”; ea a fost profund influenţată de migraţiile din Asia Centrală, care alături de traficul maritim intens de pe Marea Mediterană, Marea Roşie şi Oceanul Indian au influenţat şi zona „de la Nil până la Oxus”. Faptul că Orientul Mijlociu reprezintă punctul de intersecţie al continentelor, având o geografie internă mai complicată decât oricare alta, cu excepţia celei europene, numai că pe un teritoriu mult mai vast şi întinzându-se pe de două ori mai multe fuse orare decât Europa, face ca, de dragul analizei de faţă, regiunea să trebuiască disociată în părţile ei componente. Bineînţeles, comunicaţiile electronice şi călătoriile aeriene au învins geografia în perioada recentă, aşa încât crizele se definesc prin interacţiunile politice survenite de-a lungul şi de-a latul întregii regiuni. De exemplu, israelienii interceptează o flotilă de vase care transportă ajutoare umanitare pentru Fâşia Gaza, şi mulţimile se inflamează în Turcia, Iran şi practic peste tot în lumea arabă. Un comerciant de fructe şi legume din sudul Tunisiei centrale se sinucide, şi nu numai în Tunisia izbucnesc demonstraţiile împotriva guvernării dictatoriale, ci într-o bună parte a lumii arabe. Chiar şi aşa, multe se pot lămuri studiind harta şi divizările ei inerente.

*

Privind harta Orientului Mijlociu, trei componente geografice sar în ochi înaintea altora: Peninsula Arabică, platoul iranian şi puntea terestră anatoliană.

Peninsula Arabică este dominată de regatul Arabiei Saudite, dar cuprinde şi alte câteva ţări importante. De fapt, Arabia Saudită, cu numai 28,7 milioane de

locuitori, are o populaţie mult mai mică decât jumătate din populaţia totală a peninsulei. Dar aceeaşi Arabie Saudită înregistrează o rată de creştere demografică anuală de aproape 2 la sută: dacă această rată de creştere se menţine la acelaşi nivel, populaţia ei se va dubla în câteva decenii, exercitând o presiune uriaşă asupra resurselor naţionale, cu atât mai mult cu cât ţara este situată pe un teren de stepă şi pe un deşert cu mare deficit de apă. Aproape 40 la sută dintre locuitori au sub cincisprezece ani. Din totalul tinerilor Arabiei Saudite, 40 la sută sunt şomeri. Presiunile politice pe care o asemenea populaţie tânără le va exercita în privinţa locurilor de muncă şi a educaţiei vor fi enorme. Arabia Saudită îşi trage puterea nu din numărul de locuitori, ceea ce, de fapt, este un impediment, ci din faptul că deţine rezervele de petrol cele mai mari din lume, de 262 de miliarde de barili, şi se află pe locul al patrulea în lume în privinţa rezervelor de gaze naturale, cu 26 de mii de miliarde de metri cubi.

Geografic vorbind, leagănul statului saudit – şi al curentului religios extrem sunit asociat cu acesta şi denumit wahabism – este Najd, o regiune aridă situată în centrul Peninsulei Arabice, între Marele Deşert al-Nafud spre nord şi Rub al-Khali sau Ţinutul Pustiu spre sud; la est de ea se află fâşia de coastă de la Golful Persic, iar la vest, munţii Hijaz. Cuvântul *Najd* înseamnă „podiş”, iar altitudinea generală a regiunii variază între 1 700 de metri la vest şi 850 de metri la est. La sfârşitul secolului al XIX-lea, exploratorul britanic şi expertul în spaţiul arab Charles M. Doughty descria astfel regiunea Najd:

> Freamătul neobosit şi zgomotul apei rostogolite sună, dacă se poate spune aşa, precum vocea jalnică a pământului lipsit de ploi din toate satele Najdului. Zi şi noapte această frământare a apei continuă fără întrerupere. Forţa boilor nu poate trage apa cu folos de la adâncimi mai mari de trei sau patru stânjeni, de aceea se spune că Najdul ar fi rămas fără locuire dacă Dumnezeu n-ar fi făcut cămila.[406]

Najd este o regiune care joacă realmente rolul de nucleu a ceea ce Hodgson definea ca fiind nomadism pe spinarea cămilei. Din acest bastion care era Najd, fanaticii wahhabiţi din ultimele secole au pornit în raiduri către cele patru zări. Cu toate că în provincia Hejaz, de la ţărmul Mării Roşii, se aflau cetăţile sfinte Mecca şi Medina, wahhabiţii din Najd considerau că pelerinajele către diversele locuri sfinte (excepţie făcând aşa-numitul *haj* – pelerinajul la Kaaba din Mecca) erau forme de păgânism. Poate că oraşele sfinte Mecca şi Medina trimit în mintea occidentalilor cu gândul la religiozitatea musulmană, dar adevărul este întru câtva diferit: pelerinajul însuşi al musulmanilor din toată lumea islamică le conferă un anume cosmopolitism acestor locuri sfinte şi provinciei înconjurătoare Hejaz. Hejazul, „cu populaţia sa tânără, urbană, de o mulţime de

religii, nu s-a acomodat niciodată pe de-a-ntregul stăpânirii saudite şi wahhabite", scrie Bruce Riedel, ofiţer de carieră în cadrul CIA.[407] Locuitorii Hejazului privesc înspre Marea Roşie, Egipt şi Siria, de la care aşteaptă susţinere culturală, şi nu spre deşertul auster al Najdului, cu wahhabiţii lui. Realitatea fundamentală a istoriei respective este aceea că wahhabiţii nu au reuşit să-şi menţină stăpânirea în zonele periferice ale Peninsulei Arabice, nici măcar în condiţiile în care adversarii lor nu reuşeau să rămână stăpâni pe o mare parte a regiunii Najd. Arabia Saudită existentă azi, cu toate că este un tribut adus viziunii şi înţelepciunii unui singur om din prima jumătate a secolului XX, Abdul Aziz ibn Saud – originar din Najd şi care a cucerit Hejazul în 1925 –, ilustrează circumstanţele geografice.[408] Statul se axează pe regiunea Najd şi pe capitala ei, Riad, şi nu include nici emiratele de pe litoralul Golfului Persic, nici Omanul, nici Yemenul.

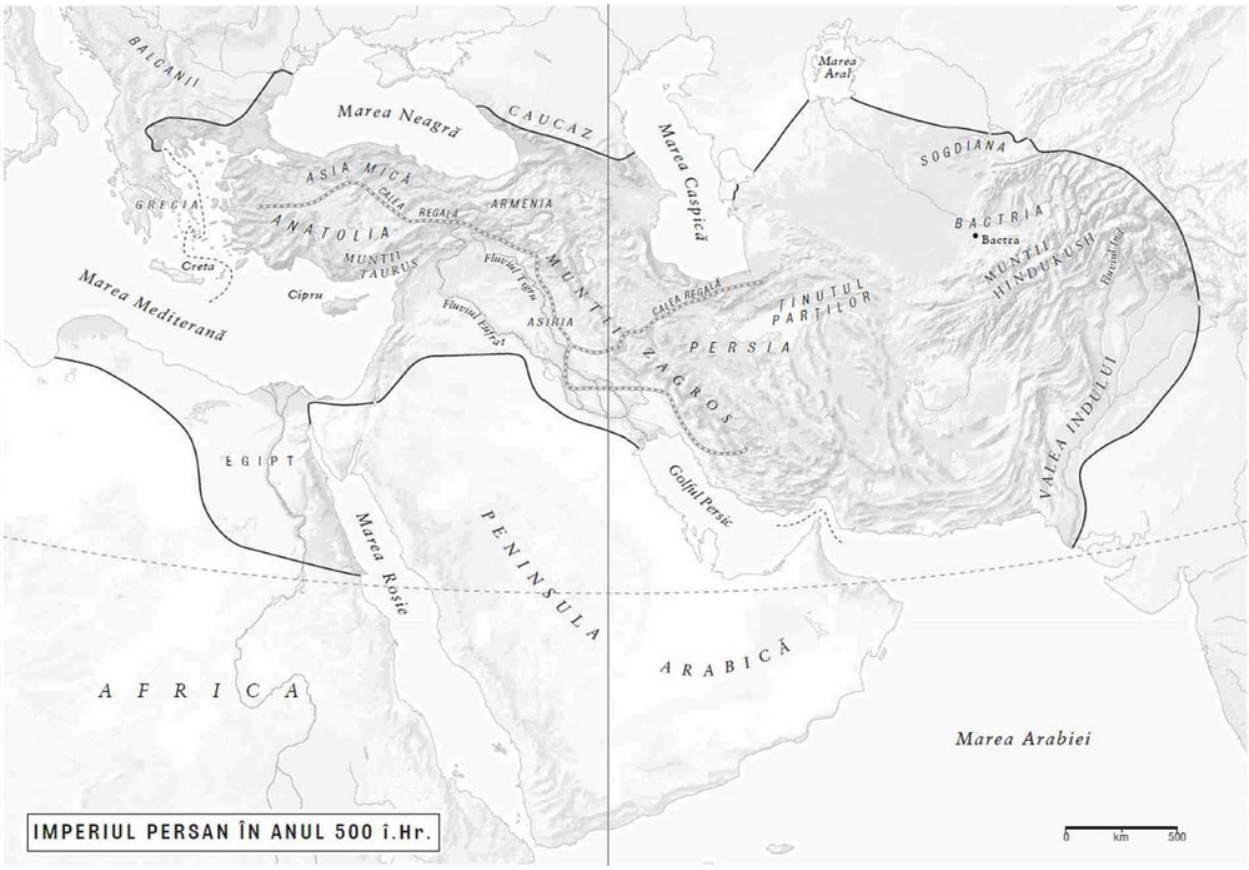

Principalul pericol pentru Arabia Saudită cu baza în Najd este Yemenul. Deşi suprafaţa Yemenului este abia cât un sfert din cea saudită, populaţia sa este aproape la fel de mare ca a vecinului mult mai întins, aşa încât nucleul demografic cel mai important al Peninsulei Arabice se află în colţul sud-vestic

muntos al acesteia, unde vaste platouri de bazalt, din care se înalță formațiuni ca niște castele de nisip și pinteni vulcanici, cuprind ca într-o îmbrățișare o rețea de oaze dens locuite încă din Antichitate. Turcii otomani și britanicii nu au reușit practic niciodată să-și impună controlul asupra Yemenului. La fel ca Nepalul și Afghanistanul, nici Yemenul, fiindcă nu a fost niciodată propriu-zis colonizat, nu și-a edificat niște instituții birocratice puternice. Când am călătorit în zona de graniță dintre Yemen și Arabia Saudită, acum câțiva ani, am văzut o mulțime de camionete burdușite cu tineri înarmați, loiali câte unui șeic, cu toate că prezența forțelor guvernamentale yemenite nu era nici ea deloc neglijabilă. Estimările în privința numărului de arme de foc existente în interiorul granițelor yemenite urcă până la optzeci de milioane – adică, în medie, câte trei pentru fiecare locuitor al Yemenului. N-o să uit niciodată ce mi-a spus un expert militar american în capitala yemenită Sana'a: „În Yemen, trăiesc douăzeci și ceva de milioane de oameni agresivi, cu mintea numai la negoț și bine înarmați, cu toții extrem de muncitori prin comparație cu vecinii lor saudiți. Ei sunt viitorul și-i îngrozesc până-n măduva oaselor pe oficialii de la Riad".

Arabia Saudită e sinonimă cu Peninsula Arabică la fel cum India este sinonimă cu subcontinentul indian. Dar, în timp ce India e dens populată de-a lungul și de-a latul, Arabia Saudită cuprinde o rețea fără nici o noimă geografică de oaze între care se întind teritorii vaste complet lipsite de apă. Așa se face că șoselele și legăturile aeriene interne sunt vitale pentru coeziunea Arabiei Saudite. Dacă India se întemeiază pe o concepție democratică și pe pluralismul religios, Arabia Saudită este construită pe loialitatea față de o familie extinsă. Și totuși, în timp ce India este practic înconjurată de state cvasinefuncționale, frontierele Arabiei Saudite se pierd într-un deșert amorf în partea de nord și sunt protejate (în cea mai mare parte, cu excepția Bahreinului) de niște emirate puternice, bine guvernate și autonome în părțile de est și de sud-est – emirate care sunt, la rându-le, produsele istoriei și ale geografiei. Datorită faptului că teritoriile Kuweitului, Bahreinului, Qatarului și Emiratelor Arabe Unite din zilele noastre s-au aflat, cu toatele, pe ruta comercială principală a celei mai mari puteri maritime a secolului al XIX-lea, Marea Britanie – mai ales pe ruta care ducea în India –, britanicii au încheiat cu emirii tratate care le-au asigurat acestora independența după cel de-al Doilea Război Mondial. Uriașele rezerve de petrol spun și restul poveștii acestor „state-Eldorado"[409], cum le-a snumit Peter Mansfield, un expert britanic în lumea arabă.

Pe scurt așadar, adevăratele vulnerabilități ale Arabiei Saudite rămân zonele ei dens populate din sud-vestul Peninsulei Arabice, de unde se revarsă peste

graniţa cu Yemenul armele, explozibilii şi frunzele de *khat* cu efect narcotic. Viitorul Yemenului tribalizat, dar suprapopulat va influenţa profund viitorul Arabiei Saudite, iar geografia, poate mai mult decât ideile, este chemată să joace un rol important în acest proces.

*

Platoul iranian, pe de altă parte, este sinonim cu o singură ţară – Iran. Populaţia Iranului, de 74 de milioane de locuitori, este mai mare de două ori şi jumătate decât cea a Arabiei Saudite şi, alături de cea a Turciei şi cea a Egiptului, este una dintre cele mai mari din Orientul Mijlociu. Mai mult decât atât, Iranul a reuşit să-şi reducă rata de creştere demografică până la cu mult sub 1 la sută, numai 22 la sută din populaţie fiind sub vârsta de 15 ani. În felul acesta, propria populaţie nu este o povară pentru Iran, cum este pentru Arabia Saudită, ci un atu. Se poate afirma, de pildă, că Turcia are o populaţie chiar mai mare, o rată a creşterii demografice comparabil de joasă şi un procentaj de alfabetizare mai ridicat. În plus, Turcia mai are şi o economie agricolă stabilă şi este mai industrializată decât Iranul. De Turcia însă mă voi ocupa mai târziu. Deocamdată, să notăm că Turcia este situată la nord-vest faţă de Iran, mai aproape de Europa şi mult mai departe de centrele majore de populaţie arabă sunită. Turcia este pe unul dintre ultimele locuri în privinţa producţiei de hidrocarburi. Iranul, în schimb, se situează pe locul al treilea în lume la capitolul rezerve de petrol, cu 133 de milioane de barili, şi pe locul al doilea la rezervele de gaze naturale, cu circa 100 de mii de miliarde de metri cubi. Şi totuşi, avantajele amplasării Iranului, exact la sud faţă de *Heartland*-ul lui Mackinder şi în interiorul *Rimland*-ului lui Spykman, sunt cele care, mai mult decât orice alt factor, merită analizate.

Practic tot ce înseamnă rezerve de ţiţei şi de gaze naturale în Orientul Mijlociu extins este situat în zona Golfului Persic şi a Mării Caspice. Aşa cum rutele maritime radiază dinspre Golful Persic, la fel conductele radiază şi vor continua să radieze dinspre zona Mării Caspice către Marea Mediterană, Marea Neagră, China şi Oceanul Indian. Iranul este singura ţară care stă călare peste ambele regiuni producătoare de surse de energie, întinzându-se de la Marea Caspică până la Golful Persic.[410] Acesta din urmă posedă, în funcţie de estimări, 55 la sută din rezervele de ţiţei ale omenirii, iar Iranul domină Golful Persic în întregime, de la Shatt al-Arab, la frontiera cu Irakul, până la strâmtoarea Hormuz, aflată la o distanţă de 1 000 de kilometri. Date fiind golfurile, golfuleţele, adăposturile şi insulele – ascunzişuri ideale pentru şalupe rapide şi

sinucigașe, care intră ca torpilele în tancurile petroliere –, înșirate de-a lungul coastei iraniene numai în strâmtoarea Hormuz, aceasta are o lungime totală de 1 356 de mile nautice; următoarea ca lungime este a Emiratelor Arabe Unite, cu numai 733 de mile nautice. Iranul are și o coastă de vreo 500 de kilometri la Marea Arabiei, unde se află portul Șah Bahar, în apropierea frontierei cu Pakistanul. Această situare face ca Iranul să fie vital pentru accesul la mări calde al statelor central-asiatice ale fostei Uniuni Sovietice, care nu au, ele însele, ieșire la mare. În același timp, coasta iraniană de la Marea Caspică, în nordul extrem al țării, încununată de munți cu păduri dese, se întinde pe aproape 650 de kilometri, de la Astara, în vest, la frontiera cu fostul Azerbaidjan sovietic, până la Bandar-e-Torkaman, în est, în apropierea graniței cu Turkmenistanul.

Iar dacă privim harta reliefului Eurasiei, mai vedem ceva. Crestele munților Zagros brăzdează tot Iranul, dinspre nord-vest, din Anatolia, până în sud-est, în Belucistan. Spre vest de munții Zagros, toate drumurile duc în Mesopotamia. În 1934, când Freya Stark, expertă britanică în această regiune și autoare de cărți de călătorii, a explorat Luristanul iranian din masivul Zagros, ea și-a început călătoria, cum era și firesc, de la Bagdad, nu de la Teheran.[411] Înspre est și nord-est, drumurile duc spre Khorasan și deșerturile Karakum („Nisipul negru”) și Kîzîl Kum („Nisipul Roșu”) din Turkmenistan, respectiv Uzbekistan. Pentru că, așa cum se întinde peste câmpurile bogate în resurse energetice de la Golful Persic, și peste cele de la Marea Caspică, Iranul se întinde și în Orientul Mijlociu propriu-zis și în Asia Centrală. Nici o țară arabă nu poate pretinde așa ceva (la fel cum nici o țară arabă nu se lățește pe două zone bogate în resurse energetice). În realitate, invazia mongolă în Iran, în cursul căreia cel puțin câteva sute de mii de oameni au murit și a fost distrus întregul sistem de irigații *qanat*, s-a dovedit chiar atât de severă tocmai din cauza expunerii către Asia Centrală a Iranului. Influența Iranului asupra fostelor republici sovietice caucaziene și central-asiatice a fost una teoretic semnificativă, chiar dacă aceleași foste republici sovietice ar fi putut, iarăși teoretic, să destabilizeze statul iranian cu ajutorul compatrioților etnici din partea sa de nord. Dacă în Azerbaidjanul de la frontiera nord-vestică a Iranului trăiesc în jur de opt milioane de azeri turci, în provinciile învecinate iraniene Azerbaidjan și Teheran trăiesc de două ori mai mulți. Azerii au fost cofondatori ai structurii statale a Iranului. Cel dintâi șah șiit al Iranului (Ismail, în 1501) a fost un turc azer. În Iran se află mulți oameni de afaceri și ayatollahi azeri importanți. Ideea este că Iranul, pe lângă faptul că se bucură de o influență bine stabilită în Turcia și în țările arabe cu care se învecinează la vest, reușește să-și influențeze la fel de profund și vecinii de la nord și de la est. Iar

dacă viitorul va produce regimuri mai puțin represive atât în Iran, cât și în registrul sudic, islamic, de foste republici sovietice, atunci influența iraniană s-ar putea consolida, cu și mai multe interacțiuni culturale și politice.

Mai mult decât atât, așa cum știm din paginile ziarelor, Iranul s-a bucurat, cel puțin pe parcursul anului 2011, de o poziție politică de invidiat în preajma Mării Mediterane, în Fâșia Gaza controlată de organizația Hamas, în sudul Libanului controlat de Hezbollah și în Siria alawită. Dar o anumită interpretare a istoriei și a geografiei sugerează o extindere a Iranului în toate direcțiile. În palatul împăraților perși sasanizi de la Ctesiphon, la sud față de Bagdadul modern, existau locuri pregătite la picioarele tronului pentru împăratul Romei și cel al Chinei și pentru căpetenia nomazilor din Asia Centrală, în eventualitatea că toți acei conducători de popoare aveau să vină să se ploconească la curtea regelui regilor.[412] Pretențiile conducătorilor iranieni nu sunt mai modeste în epoca modernă; din acest punct de vedere, clericii de la Teheran seamănă mult cu fostul șah. Iată de ce, în ultimă instanță, Moscova trebuie să procedeze cu grijă când vine vorba de relațiile ei cu Iranul. În urmă cu un secol, Rusia își exercita influența într-o zonă situată în partea de nord a Iranului. Cu toate că Rusia este substanțial mai slabă acum, proximitatea și vecinătatea chiar contează.

Mai mult, Iranul nu este vreo construcție din secolul XX a unei ideologii familiale și religioase, precum Arabia Saudită, încorsetată de niște granițe arbitrare. Iranul se suprapune cvasiperfect peste platoul iranian – „Castilia Orientului Apropiat", în termenii lui Peter Brown, istoric de la Universitatea Princeton –, plus că dinamismul civilizației sale bate până mult dincolo de el. Iranul a fost cea dintâi superputere a lumii antice. Imperiul Persan, chiar și în timp ce asedia Grecia, „se desfășura precum coada unui dragon […] până tocmai la fluviul Oxus, în Afghanistan și pe valea Indului"[413], scrie Brown. W. Barthold, marele geograf rus de la începutul secolului XX, susține același lucru, situând Iranul Mare între cursul Eufratului și al Indului, desemnându-i pe kurzi și pe afghani, în esență, ca fiind popoare iraniene.[414]

Dintre popoarele antice ale Orientului Apropiat, numai evreii și iranienii „au texte și tradiții culturale care au supraviețuit până în epoca modernă"[415], scrie lingvistul Nicholas Ostler. Limba persană, farsi, nu a fost înlocuită de arabă, așa cum s-a întâmplat cu atâtea limbi, și și-a păstrat până astăzi aceeași formă sub care se prezenta în secolul al XI-lea, chiar dacă între timp a adoptat sistemul de scriere arab. Iranul se prezintă cu un registru evident mai demn de venerație, ca stat-națiune și civilizație urbană, față de multe alte structuri politice din lumea

arabă şi din aşa-numitul Corn al Abundenţei, inclusiv din Mesopotamia şi din Palestina. Cu alte cuvinte, Iranul nu are nimic artificial: chiar şi diferitele sale centre de putere aflate în competiţie în interiorul regimului clerical indică un nivel de instituţionalizare mai înalt decât aproape oriunde altundeva în regiune, cu excepţia Israelului şi a Turciei. Aşa cum Orientul Mijlociu constituie cadrilaterul Afro-Eurasiei – adică al Insulei Lumii –, Iranul este un fel de articulaţie universală a Orientului Mijlociu. Pivotul lui Mackinder s-ar cuveni mutat mai spre sud, în platoul iranian, mai degrabă decât să rămână în regiunea de stepă din Asia Centrală. Nu e nici o surpriză în faptul că Iranul este din ce în ce mai curtat şi de India, şi de China, ale căror flote militare ar putea, cândva în decursul secolului XXI, să ajungă să-şi împartă cu Statele Unite dominaţia asupra căilor maritime eurasiatice. Cu toate că este mult mai mic, în dimensiuni şi ca populaţie, faţă de cele două mari puteri, faţă de Rusia sau de Europa, Iranul, de vreme ce se află în posesia geografiei-cheie a Orientului Mijlociu – în ceea ce priveşte situarea, populaţia şi resursele de energie –, se dovedeşte o ţară esenţială pentru geopolitica globală.

Mai este şi ceea ce istoricul britanic Michael Axworthy numeşte „ideea de Iran”, care se referă, după cum explică el, în egală măsură la cultură şi la limbă, precum şi la naţionalitate şi la teritoriu.[416] Iranul, afirmă Axworthy, este un magnet civilizaţional, cam la fel cum erau Grecia şi China în Antichitate, care atrăgeau alte popoare şi limbi în sfera lor lingvistică – esenţa puterii blânde (soft power) este, cu alte cuvinte, atât de emblematică pentru concepţia lui McNeill cu privire la faptul că o cultură şi o civilizaţie influenţează altă cultură şi civilizaţie. Limbile dari, tadjikă, urdu, hindi, bengali şi araba irakiană sunt, toate, fie variante ale persanei, fie profund influenţate de aceasta. Se poate călători, adică, de la Bagdad la Calcutta, rămânând totodată în interiorul unui tărâm cultural persan, dacă se poate spune aşa. O scurtă privire asupra istoriei Iranului, cu accentul pus pe vechile hărţi, va lămuri în continuare acest dinamism.

Iranul Mare a început în anul 700 î.Hr. cu mezii, o populaţie antică iraniană care, cu ajutorul sciţilor, şi-a constituit un stat independent în partea de nord-vest a Iranului de astăzi. Până prin 600 î.Hr., acest regat se întinsese din Anatolia Centrală până la munţii Hindukush (din Turcia până în Afghanistan), iar înspre sud, până la Golful Persic. În anul 549 î.Hr., Cirus (cel Mare), un prinţ din casa persană a lui Ahemenes, a cucerit capitala mezilor, Ecbatana (Hamadan), din vestul Iranului şi a pornit o nouă serie de cuceriri. Harta Imperiului Ahemenid, condus de la Persepolis (în apropiere de Şiraz), din sudul Iranului, prezintă Persia antică în perioada ei de maximă întindere, din secolul al VI-lea până în

secolul al IV-lea î.Hr. Ajungea din Tracia și Macedonia, înspre sud-vest, până tocmai în Punjab, înspre est; și din regiunea Transcaucazului și a mărilor Caspică și Aral, înspre nord, până la Golful Persic și la Marea Arabiei, înspre sud. Aceasta era așa-zisa regiune „de la Bosfor până la Ind”, care includea și Nilul. Până în acel moment istoric, nici un alt imperiu din lume nu ajunsese la o asemenea întindere. Dacă atitudinea occidentală față de Iranul antic era dominată, în secolul al V-lea î.Hr., de războaiele dintre Grecia și Persia, în general grecii occidentalizați – și nu perșii asiatici – bucurându-se de simpatie, la fel de adevărat este, după cum scrie Hodgson, că Oikoumene, teritoriul care se bucura de o pace relativă, de toleranță și de suveranitate sub stăpânirea Persiei ahemenide, a oferit o bază solidă pentru apariția și înflorirea marilor religii confesionale.[417]

„Parții exemplifică tot ce era mai bun la geniul iranian: faptul că recunoșteau, acceptau și tolerau complexitatea altor culturi […] peste care își întindeau stăpânirea”[418], scrie Axworthy. Avându-și centrul în regiunea de nord-est a Iranului, Khorasan, și în deșertul Karakum adiacent, și vorbind o limbă iraniană, parții au stăpânit din secolul al III-lea î.Hr. până în secolul I d.Hr., în linii mari din Siria și Irak până în centrul Afghanistanului și în Pakistan, incluzând aici Armenia și Turkmenistanul. Astfel, mai degrabă decât „de la Bosfor până la Ind” sau de la Nil până la Oxus”, precum Persia ahemenidă, Imperiul Part constituie o viziune mai realistă asupra Iranului Mare din secolul XXI. Iar acest lucru nu e neapărat rău, pentru că Imperiul Part era extrem de descentralizat, o zonă de influență puternică mai degrabă decât de control direct, care se baza pe artă, arhitectură și practici administrative moștenite de la greci. Cât despre Iranul de astăzi, nu e nici un secret că regimul clerical este unul opresiv, dar forțele demografice, economice și politice sunt în egală măsură dinamice, iar segmente-cheie ale populației se dovedesc îndărătnice.

Registrul medieval decurge din punct de vedere cartografic și lingvistic din cel antic, deși poate că în moduri ceva mai subtile. În secolul al VIII-lea d.Hr., centrul politic al lumii arabe s-a mutat mai înspre est, din Siria în Mesopotamia – altfel spus, de la califii umayyazi la cei abasizi. În perioada lui de maximă strălucire, la mijlocul secolului al IX-lea, Califatul Abbasid stăpânea din Tunisia până în Pakistan spre est și din Caucaz și Asia Centrală până la Golful Persic spre sud. Capitala sa era noua cetate Bagdad, apropiată de Ctesiphon, capitala vechiului Imperiu Persan sasanid; iar practicile birocratice persane, care adăugau straturi după straturi noi de ierarhizare, susțineau noua putere imperială. Califatul Abbasid a devenit simbolul despotismului iranian, mai degrabă decât al

unui emirat arab. Anumiți istorici l-au etichetat ca fiind echivalentul unei „reconquiste culturale” a Orientului Mijlociu de către perși sub masca unor stăpânitori arabi.[419] Abasizii au fost copleșiți de practicile persane, la fel cum umayyazii, mai apropiați de Asia Mică, au sucombat în fața celor bizantine. „Titlurile persane, vinurile și nevestele persane, amantele persane, cântările persane, ideile și gândirea persane au învins până la urmă”, scrie istoricul Philip K. Hitti.[420] Tot perșii au contribuit decisiv la stabilirea unei arhitecturi monumentale bazate pe cărămidă și a unui plan circular al fundațiilor în Bagdadul medieval.

„În imaginația occidentală – scrie Peter Brown de la Universitatea Princeton –, imperiul islamic [abasid] reprezintă chintesența puterii orientale. Islamul nu-și datorează orientarea esențială nici lui Mahomed, nici acelor cuceritori adaptabili din secolul al VII-lea, ci revigorării masive a tradițiilor persane orientale în secolele al VIII-lea și al IX-lea.” Nu atât Carol Martel, la Tours, în anul 732 d.Hr., „a oprit în loc mașina de război arabă”, ci însăși întemeierea Bagdadului, care a înlocuit dinamismul cavaleriei beduine cu cel al unei administrații persane imperiale și pline de lux.[421]

Nici măcar cucerirea Bagdadului de către mongoli, din secolul al XIII-lea, care le-a servit acestora pe tavă întregul Irak și, mai ales, întregul său sistem de irigații (la fel ca în Iran) – o devastare atât de amplă, încât Irakul nu și-a mai revenit niciodată întru totul de pe urma ei –, nu a reușit să înăbușe vitalitatea literelor și-a artelor persane. Poeți precum Rumi, Iraqi, Sa’adi și Hafez au înflorit în perioada ce a urmat atacului condus de Hulagu-Han, care transformase Mesopotamia într-o mlaștină bântuită de malarie. Nostalgici după strămoșii lor sasanizi, care stăpâniseră un imperiu mai mare decât cel instituit de predecesorii lor parți și aproape la fel de strălucit precum cel ahemenid, artiștii și savanții persani au înfrumusețat cu asupra de măsură tărâmul intelectual și lingvistic al unei succesiuni de imperii nepersane: abasid, ghaznavid, selgiucid, mongol și mogul. Persana era folosită ca limbă a curții mogule, așa cum a fost folosită și de turcii otomani ca limbă a diplomației. În secolele medievale, perșii nu stăpâneau ei înșiși „de la Bosfor până la Ind”, așa cum făcuseră în Antichitate; în schimb, dominau viața literară într-o măsură comparabilă. „Imperiul Iranian al Minții” – așa-i spune Axworthy – era concepția de mare forță care servea la sublinierea poziției geografice de invidiat a Iranului, în așa fel încât Iranul Mare reprezenta un fenomen firesc din punct de vedere istoric.[422] Arnold Toynbee formulează următoarea ipoteză tentantă: dacă Timur Lenk nu ar fi întors spatele către Eurasia nordică și centrală, și armele către Iran, în 1381, relația dintre

Transoxiana şi Rusia poate c-ar fi fost „inversă” faţă de cea pe care o cunoaştem din vremurile moderne, şi ar fi rezultat o formaţiune statală de dimensiuni apropiate de cele ale Uniunii Sovietice, dar condusă nu de ruşi de la Moscova, ci de iranieni de la Samarkand.[423]

Cât despre şiism, acesta reprezintă o parte componentă esenţială a unei asemenea idei – cu toată aura opresivă şi ternă din punct de vedere cultural, proiectată de clericii şiiţi începând cu anul 1979, până cel puţin în primul deceniu al secolului XXI. Dacă sosirea lui Mahdi, mântuitorul profeţit al islamului, sub chipul celui de-al Doisprezecelea Imam ascuns, semnifică sfârşitul nedreptăţii şi un impuls pentru activismul radical, puţine sunt elementele şiite care să-i îndemne pe clerici către asumarea unui rol politic făţiş; şiismul posedă chiar o trăsătură chietistă, care se împacă foarte bine cu puterile existente şi care ia frecvent forma sufismului.[424] Cel mai bun exemplu este principalul cleric irakian din ultima perioadă, ayatollahul Ali Sistani, care numai în momentele esenţiale face câte un apel, din culise, la conciliere politică. Tocmai pentru că între Irak şi Iran a existat de-a lungul întregii istorii o relaţie simbiotică, ale cărei rădăcini au fost adânc înfipte în geografie, se poate foarte bine ca, într-un Iran postrevoluţionar, iranienii înşişi să-şi îndrepte privirile către locurile sfinte şiite Najaf şi Karbala din Irak, căutând îndrumare spirituală, decât spre Qom, propriul lor oraş sfânt; sau, poate, ca şi Qomul să adopte chietismul de la Najaf şi Karbala.

Istoricul francez Olivier Roy spune că şiismul este un fenomen arab, istoriceşte vorbind, care s-a manifestat relativ târziu în Iran, dar care, în ultimă instanţă, a condus la constituirea unei ierarhii clericale având ca scop preluarea puterii. Şiismul a mai fost întărit şi de tradiţia iraniană a unui stat puternic şi birocratic, existentă aici încă din Antichitate, spre deosebire de statele din lumea arabă, şi care este, fie şi parţial, aşa cum ştim, rezultatul coerenţei spaţiale a platoului iranian. Safavizii au fost cei care au adus şiismul în Iran, în secolul al XVI-lea. Denumirea lor vine de la propriul ordin militant sufiot, Safaviyeh, care la origine fusese de orientare sunită. Safavizii erau, şi ei, una dintre numeroasele frăţii de călăreţi de origine amestecată – turcică, azeră, gruzină şi persană – de la sfârşitul secolului al XV-lea, care a ocupat regiunea muntoasă şi de podiş dintre Marea Neagră şi Marea Caspică, unde se întâlnesc Anatolia, Caucazul şi partea de nord-vest a Iranului. Pentru a putea edifica un stat care să fie şi stabil pe platoul iranian unde se vorbea limba farsi, aceşti noi stăpânitori de un mare eclectism lingvistic şi geografic au adoptat isnaşarismul[425] ca religie de stat – adică aşteptarea întoarcerii celui de-al Doisprezecelea Imam, descendent în linie

directă a profetului Mahomed, care nu a murit, ci este doar ascuns.[426] O asemenea evoluție nu a fost, bineînțeles, prefigurată nici de istorie, nici de geografie, ci a depins în mare măsură de o succesiune de personalități și circumstanțe. De exemplu, dacă stăpânitorul ilkhanid Oljaitu, vlăstarul unui hanat mongol, nu s-ar fi convertit la isnașarism în secolul al XIII-lea, poate că șiismul ar fi evoluat altfel în nord-vestul Iranului – și cine poate ști cum s-ar fi succedat evenimentele în această situație ipotetică? În tot cazul, șiismul câștigase deja suficientă forță în rândurile diverselor comunități turcice din Iranul de nord-vest, netezindu-i calea șahului safavid Ismail, care l-a impus prin intermediul cuceririlor sale, ba chiar a adus cu sine teologi arabi din partea de sud a Libanului de astăzi și din Bahrein, care au format nucleul inițial al unui cler statal.[427]

În perioada de maximă strălucire, Imperiul Safavid se întindea, în linii mari, din Anatolia și Siria-Mesopotamia până în Afghanistanul central și Pakistan – adică a fost și el o variantă de Iran Mare de-a lungul istoriei. Șiismul a reprezentat un agent de închegare a Iranului ca stat-națiune modern, iar iranizarea minorităților șiite nepersane, din secolul al XVI-lea, a contribuit și ea în acest sens.[428] Este adevărat că Iranul a fost un mare stat și o mare națiune încă din Antichitate, dar safavizii au fost cei care, introducând șiismul pe platoul iranian, au făurit Iranul epocii moderne.

Într-adevăr, Iranul revoluționar din ultimul sfert al secolului XX și din primul deceniu al secolului XXI este o expresie potrivită a moștenirii lor puternice și singulare. Sigur că venirea la putere a regimului ayatollahilor a reprezentat o involuție din pricina violenței la care au fost supuse – și nu exagerez câtuși de puțin când le numesc astfel – tradițiile voluptuoase, alambicate și stimulative intelectual din trecutul Iranului. (Persia, „țara poeților și-a trandafirilor!” – exclamă James J. Morier în epistola sa introductivă din *Aventurile lui Hadji-Baba de la Ispahan*.[429]) Dar comparația, cum foarte bine a spus cineva, este punctul de pornire al oricărei științe adevărate. Prin comparație cu tulburările și revoluțiile din lumea arabă de la începuturile și din fazele de mijloc ale Războiului Rece, regimul impus de Revoluția Islamică iraniană din anii 1978–1979 a fost unul remarcabil prin vitalitatea și modernitatea lui. Adevărul este – iar acest lucru nu-i valabil de acum, ci încă din Antichitate, din vremea ahemenizilor – că tot ce ține de trecutul și de prezentul Iranului este de o calitate deosebită, fie că e vorba despre dinamismul imperiilor care au domnit acolo, de la Cirus cel Mare până la Mahmud Ahmadinejad (deși acesta neagă talentul pursânge iranian de a organiza rețele teroriste în Liban, Fâșia Gaza și

Irak – ceea ce ține, la urma urmei, de stăpânirea de tip imperial!), fie despre gândirea politică și scrierile clerului șiit sau eficiența complexă a birocrației și a serviciilor de securitate iraniene în a le închide gura disidenților. Ordinea revoluționară de la Teheran și-a constituit o structură guvernamentală de o mare varietate, în care centrele de putere sunt răsfirate: niciodată n-a fost vorba, în Iran, despre un regim condus cu mână de fier de un singur individ, precum cel din Irakul vecin și arab, în fruntea căruia s-a aflat Saddam Hussein. Olivier Roy mai spune că „originalitatea" Revoluției Islamice iraniene rezidă în alianța dintre cler și inteligența islamistă:

> Clerul șiit este în mod incontestabil mai deschis către corpul doctrinar nearab decât învățații ulama suniți [arabi]. Ayatollahii sunt cititori învederați, inclusiv de Marx și Feuerbach – au în ei ceva de iezuiți sau de călugări dominicani. De aceea, combină un sincretism filosofic evident cu un legalism cazuistic sever […] Dubla cultură a clerului șiit este uimitoare: profund tradiționalistă […] și totuși foarte deschisă către lumea modernă.[430]

În realitate, această aplecare destul de avansată și de modernistă face ca „imaginația șiiților – după cum se exprimă același Roy – să accepte mai ușor ideea de revoluție", o idee care, la rândul ei, necesită un simț al istoriei și al justiției sociale combinat cu cel al martiriului. Lumea sunită arabă, deși nu a fost lipsită de reformatori și de modernizatori precum Muhammad Abduh și Rashid Rida la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, a fost prea mult lipsită, în schimb, de orice fel de expunere la gândirea filosofică occidentală – de exemplu la scrierile lui Hegel și ale lui Marx –, de care au avut parte, în schimb, mullahii iranieni, aceștia întemeindu-și superioritatea morală, în același sens ca Hegel și ca Marx, pe o înțelegere profundă a finalității istorice. Spre deosebire de conservatorismul mujahedinilor afghani sau de regimurile militare sufocante din lumea arabă, Iranul revoluționar din anii 1980 se considera parte componentă a unei fraternități care-i mai cuprindea și pe sandiniștii din Nicaragua și pe Congresul Național African din Africa de Sud.[431] Chiar dacă puterea clericală s-a degradat în ultimii ani și s-a rezumat la o represiune brutală – marcă a unui regim obosit ajuns într-o fază decadentă, brejnevistă –, însăși natura doctrinară și abstractă a luptelor intestine care se duc și acum în spatele ușilor închise este o mărturie a superiorității culturii iraniene. Statul iranian a fost mai puternic și mai complex organizat decât oricare altul din Orientul Mijlociu extins, cu excepția Turciei și a Israelului; Revoluția Islamică nu l-a dezmembrat, ci, mai degrabă, i s-a lipit ca un altoi. Regimul a menținut sufragiul universal și a instituit un sistem prezidențial, chiar dacă serviciile de securitate și clericii au bruscat acest sistem prin alegerile aparent măsluite din 2009.

Repet: ceea ce a făcut ca regimul clerical iranian să se dovedească atât de eficient în a-şi urmări propriile interese, din Liban până în Afghanistan, a fost fuziunea dintre el şi statul iranian, acesta din urmă fiind la rându-i produsul istoriei şi al geografiei acelor locuri. Mişcarea Verde, care s-a constituit pe parcursul masivelor demonstraţii antiregim de după alegerile controversate din 2009, se aseamănă foarte mult cu însuşi regimul pe care-şi propune să-l răstoarne: este foarte sofisticată, potrivit standardelor din regiune (măcar până la Revoluţia Iasomiei din Tunisia, de după doi ani), şi deci o nouă ilustrare a geniului iranian. Verzii s-au ridicat la nivelul unei mişcări democratice de clasă mondială, folosindu-se de o tehnologie comunicaţională de ultimă oră – Twitter, Facebook, mesaje instant – pentru a-şi face cunoscută ponderea organizaţională şi adoptând un puternic amestec de naţionalism şi valori morale universale, pentru a-şi susţine cauza. Statul iranian s-a văzut nevoit să recurgă la toate mijloacele sale de represiune, mai mult sau mai puţin subtile, pentru a le pune Verzilor pumnul în gură. Dacă se va întâmpla vreodată ca Verzii să preia puterea, sau măcar să determine o schimbare a regimului clerical în sensul moderaţiei filosofice şi în politica externă, Iranul, cu puterea statală şi dinamismul său, ar avea la îndemână mijloacele necesare pentru a devia de la radicalizare întreaga fundaţie a Orientului Mijlociu, oferindu-i astfel capacitatea de exprimare politică unei noi burghezii, cu valori de clasă mijlocie, care s-a format în linişte în tot Orientul Mijlociu extins şi pe care obsesia faţă de al-Qaeda şi radicalism a conducătorilor americani a menţinut-o în umbră până la Primăvara Arabă din 2011.[432]

Este periculos să vorbeşti despre destin, de vreme ce asta presupune o acceptare a sorţii şi a determinismului, dar este totodată clar că, date fiind geografia, istoria şi capitalul uman iraniene, aproape sigur Orientul Mijlociu extins – şi, prin extensie, întreaga Eurasie – va fi profund influenţat de evoluţia politică a Iranului, indiferent dacă în bine sau în rău.

Cel mai bun indiciu că Iranul încă nu şi-a împlinit destinul este dat de ceea ce nu s-a petrecut încă propriu-zis în Asia Centrală. Să mă explic. Propria geografie îi conferă Iranului, aşa cum s-a văzut, prevalenţă în faţa Asiei Centrale, în aceeaşi măsură în care i-o conferă şi în faţa Mesopotamiei şi a Orientului Mijlociu. Dar destrămarea Uniunii Sovietice i-a produs Iranului prea puţine avantaje, dacă ne gândim la întreaga istorie a Iranului Mare în regiune. Chair şi sufixul *-istan*, folosit pentru a desemna ţările din Asia Centrală şi care înseamnă „loc”, este persan la origine. Factorii de islamizare şi de civilizare a întregii Asii Centrale au fost limba şi cultura persane. Limba inteligheţiei şi a oricăror alte

elite central-asiatice a fost câte o formă sau alta de limbă persană, şi asta până la începutul secolului XX. Şi totuşi, după 1991, aşa cum arată Roy şi alţi autori, Azerbaidjanul şiit dinspre nord-vest a trecut la alfabetul latin şi s-a orientat către Turcia în încercarea de a se pune sub tutelajul ei. Cât priveşte republicile aflate la nord-est de Iran, Uzbekistanul sunit şi-a creat o bază mai degrabă naţionalistă decât islamică, de teama propriilor fundamentalişti de casă, ceea ce-l face să evite Iranul; Tadjikistanul, sunit, dar vorbitor de persană, îşi doreşte să aibă în Iran un protector, dar acesta din urmă se vede constrâns de teama de a nu şi-i face duşmani pe nenumăraţii musulmani vorbitori de limbi turcice din restul Asiei Centrale.[433] Mai mult decât atât, majoritatea locuitorilor Asiei Centrale, care au fost nomazi sau seminomazi până târziu, rar s-a întâmplat să fie nişte musulmani de felul lor devotaţi, iar cele şapte decenii de comunism n-au făcut decât să le consolideze înclinaţia către secularism. Dacă e vorba să reînveţe islamul, cu toţii sunt şi descurajaţi, şi intimidaţi de Iranul clerical.

Desigur, au existat evoluţii pozitive din punctul de vedere al Teheranului. Aşa cum atestă programul său nuclear, Iranul este unul dintre cele mai avansate state din Orientul Apropiat în privinţa tehnologiei (ţinând pasul cu politica şi cultura iraniene), drept care a pornit la construirea de centrale hidroelectrice, de drumuri şi căi ferate prin toate ţările Asiei Centrale, cu care astfel, într-o bună zi, va fi interconectat – direct sau prin intermediul Afghanistanului. Mai mult decât atât, o conductă de gaze naturale face legătura de-acum între sud-estul Turkmenistanului şi nord-estul Iranului, aducând gazul turkmen în regiunea iraniană a Mării Caspice şi eliberând astfel Teheranul de nevoia de a-şi asigura gazul necesar din producţia proprie din sudul ţării, pe care poate s-o exporte prin Golful Persic. (Se mai adaugă acestui proiect o cale ferată construită în anii 1990, care leagă aceleaşi două ţări.) Turkmenistanul posedă rezerve de gaze naturale care-l situează pe locul al patrulea în lume şi-şi realizează toate exporturile de gaze prin intermediul Iranului, al Chinei şi al Rusiei. De aici, rezultă posibilitatea edificării unei axe energetice eurasiatice, înlesnită de geografia fundamentală a celor trei puteri continentale, care până de curând au fost adversare ale democraţiei occidentale.[434] Iranul şi Kazahstanul au construit împreună o conductă de petrol care face conexiunea între ele, ţiţeiul kazah fiind astfel adus în partea de nord a Iranului, în timp ce cantităţi echivalente sunt încărcate în tancuri petroliere şi exportate prin Golful Persic. Kazahstanul şi Iranul vor fi legate între ele şi printr-o cale ferată, care le va oferi kazahilor acces direct la golf. Tot o cale ferată poate lega şi Tadjikistanul muntos de Iran, *via* Afghanistan. Prin Iran trece calea cea mai scurtă către pieţele internaţionale,

pentru toate aceste țări bogate în resurse naturale, dar izolate continental.

Să ne închipuim așadar un Iran așezat de-a curmezișul tuturor traseelor conductelor energetice din Asia Centrală și la un soi de imperiu substatal și terorist pe care îl reprezintă în întregul Orient Mijlociu extins. E clar că avem de-a face cu un succesor de secol XXI al pivotului din *Heartland*-ul lui Mackinder. Și totuși, rămâne aici o problemă.

Dat fiind prestigiul de care se bucură Iranul șiit în anumite zone ale lumii arabe, ca să nu mai vorbim despre sudul șiit al Libanului și despre Irakul șiit – datorită sprijinului absolut oferit de regimul de la Teheran cauzei palestiniene și antisemitismului său inerent –, este limpede că toată această capacitate a iranienilor de a-și atrage masele din afara granițelor proprii nu se manifestă în egală măsură și în Asia Centrală. O dificultate o reprezintă faptul că fostele republici sovietice au menținut relații diplomatice cu Israelul și nu resimt aceeași ură față de statul evreu care se regăsește în continuare mai peste tot prin lumea arabă, în ciuda fazelor de început ale Primăverii Arabe. Dar mai există ceva, mai profund și de mai mare anvergură, ceva ce limitează atracția exercitată de Iran atât în Asia Centrală, cât și în țările lumii arabe. Acel ceva este chiar persistența regimului clerical sufocant iranian, care, deși este impresionant la modul negativ – folosindu-se de puternica tradiție statală a Iranului pentru a zdrobi cu ingeniozitate orice formă de opoziție democratică și pentru a oprima și a tortura populația –, a și redus la tăcere atracția lingvistică și cosmopolită care, de-a lungul întregii istorii, a justificat cultural conceptul de Iran Mare. Este ca și cum Tehnicolorul ar fi dispărut din peisajul iranian sub acest regim sumbru și ar fi fost înlocuit de un alb și negru granular.

Cu câțiva ani în urmă, eram în capitala Turkmenistanului, Aşgabat, din a cărei perspectivă Teheranul și Mashadul, din provincia iraniană Khorasan de peste graniță, au părut întotdeauna mai mult decât niște simple orașe – centre cosmopolite ale comerțului și ale pelerinajului, într-un contrast izbitor cu peisajul nomadic, slab populat, al Turkmenistanului. Dar, deși comerțul și politica bazată pe conducte progresează în ritm rapid, Iranul nu reprezenta o ispită magică, nu-i atrăgea deloc pe turkmenii musulmani, majoritatea având convingeri seculare și simțindu-se stingheri în fața mullahilor. Oricât ar fi de răspândită influența iraniană, datorită faptului că se opune pe față Israelului și Americii, nu cred că vom resimți cu adevărat vreo atracție față de Iran, cu toată splendoarea lui culturală, până când regimul nu se liberalizează sau nu e răsturnat de la putere. Un Iran democratic sau cvasidemocratic, tocmai datorită puterii geografice a statului iranian, ar avea capacitatea de a electriza sute de

milioane de fraţi întru credinţă musulmani şi din lumea arabă, şi din Asia Centrală.

Liberalismul arab sunit a fost ajutat să capete putere nu numai de exemplul Occidentului sau de cel al unui Irak democratic, totuşi nefuncţional, ci şi de provocarea lansată de un Iran şiit proaspăt liberalizat şi eclectic istoriceşte. Iar un asemenea Iran ar putea face tocmai ceea ce nu au reuşit să facă două decenii de democraţie occidentală şi promovare a societăţii civile de după Războiul Rece – şi anume, să conducă la o slăbire substanţială a restricţiilor tipice statului poliţienesc din ţările fostei Asii Centrale sovietice.

Regimul şiit iranian le-a oferit, o vreme, inspiraţie credincioşilor suniţi disprețuiți și oprimaţi peste tot în Orientul Mijlociu, împotriva propriilor guverne faraonice sleite, dintre care unele chiar au căzut între timp. Prin mesajul său intransigent şi prin serviciile sale de informaţii atât de prompte, Iranul şi-a organizat, de la o vreme, un adevărat imperiu neconvenţional, postmodern, de entităţi substatale precum organizaţiile Hamas în Palestina, Hezbollah în Liban şi mişcarea Mahdi în sudului Irakului. Și totuși, regimul iranian a fost el însuși disprețuit în tăcere de multe secţiuni ale propriei societăţi, unde conceptul de revoluţie islamică, pe care iranienii l-au văzut aplicat pe pielea lor, a însemnat tăieri de curent, prăbuşirea monedei şi o administraţie defectuoasă. Bătălia pentru Eurasia, după cum am explicat, cunoaşte multe fronturi, toate din ce în ce mai mult întrepătrunse. Dar prima şi cea mai importantă este bătălia dusă pentru câştigarea inimilor şi a minţilor iranienilor înşişi, care formează, alături de turci, cea mai complicată populaţie din întreaga lume musulmană. Acesta e locul în care lupta ideilor se întâlneşte cu dictatele geografiei, iar umanismul liberal definit de Isaiah Berlin, cu cvasideterminismul propovăduit de Halford Mackinder.

Oricât de irezistibile şi de copleşitoare ar putea să pară forţele geografiei, totul atârnă în continuare de un fir de păr. Să ne gândim, de pildă, la povestea cuceritorului postsafavid din secolul al XVIII-lea, strălucitul Nadir Şah de origine turcică, de la Khorasan, oraş din nordul Irakului. Imperiul persan al lui Nadir Şah se întindea din Transcaucaz până la Ind. Printre oraşele asediate de el s-au numărat Bagdad, Basra, Kirkuk, Mosul, Kandahar şi Kabul, adică aceleaşi locuri care le dau bătăi de cap americanilor la începutul secolului XXI şi care foarte rar au avut alte stăpâniri decât iraniene. Dacă nu ar fi avut mintea rătăcită în ultimii cinci ani ai vieţii sale, după cum susţine Michael Axworthy, Nadir Şah ar fi putut construi în Iran „un stat cu tendinţe de modernizare, capabil să reziste intervenţiilor colonialiste” din secolul al XIX-lea, ale britanicilor şi ale ruşilor.

Dar, în loc să fie rememorat ca un Petru cel Mare al Iranului, care ar fi putut să modifice dramatic și în bine istoria iraniană de atunci înainte, regimul său a eșuat în anarhie și într-un dezastru economic.[435]

Sau să ne gândim la povestea căderii șahului în 1979. Henry Kissinger mi-a povestit odată că, dacă administrația lui Jimmy Carter ar fi tratat cu mai multă competență rebeliunea împotriva lui Mohammad Reza Pahlavi de la sfârșitul anilor 1970, poate că șahul i-ar fi supraviețuit și am fi avut acum un Iran asemănător Coreei de Sud, cu un regim dinamic și o democrație plină de imperfecțiuni, care ar avea întruna tot felul de mici neînțelegeri cu Statele Unite, dar ar fi totuși un aliat de nădejde al americanilor. După el, regimul șahului era capabil să se reformeze, mai ales în condițiile transformărilor democratice care aveau să intervină în imperiul sovietic în deceniul următor. Deși a-l învinovăți pe președintele Carter de răsturnarea șahului poate părea o soluție oarecum facilă, posibilitățile oferite în cazul unui rezultat oricât de puțin diferit în cazul Revoluției Islamice iraniene sunt și acum incitante. Cine știe? Ceea ce știu sigur este că, atunci când am călătorit de-a lungul și de-a latul Iranului, în anii 1990, unde sosisem din Egipt, Iranul mi s-a părut mult mai puțin antiamerican și antiisraelian decât Egiptul. Relația oarecum benignă a iranienilor cu evreii provine tocmai din Antichitate și a durat până la domnia celui din urmă șah. Populația Iranului e plină de speranță și de posibilități.

Sau să ne gândim la ocazia oferită Statelor Unite după atacurile de la 11 septembrie 2001, când atât ayatollahul Ali Khamenei, cât și președintele iranian Mohammed Khatami au condamnat în termeni lipsiți de orice echivoc terorismul sunit al organizației al-Qaeda, iar iranienii simpli au păstrat momente de reculegere pe străzile Teheranului pentru victimele americane, chiar în timp ce mulțimi întregi din alte părți ale lumii arabe sărbătoreau atacurile; sau ajutorul acordat de Iran coaliției conduse de Statele Unite împotriva talibanilor spre sfârșitul acelui an; sau propunerea iraniană de organizare a unor discuții substanțiale după căderea Bagdadului, în primăvara lui 2003. Toate acestea sunt indicii că istoria nu trebuia neapărat, până la momentul respectiv, să evolueze așa cum a făcut-o. Alte evoluții erau în egală măsură posibile.

Geografia îi asigură Iranului un rol de pivot pe direcțiile în care se îndreaptă Orientul Mijlociu extins și Eurasia și ar putea dicta felul în care urmează să fie jucat acest rol, dar nu poate dicta și scopul în care urmează să fie jucat. Acest din urmă aspect rămâne legat de deciziile oamenilor.

*

În timp ce scriu aceste rânduri, fidel tradițiilor imperialiste inovatoare ale trecutului său medieval și străvechi, Iranul și-a edificat un imperiu militar postmodern, cum altul n-a mai fost: fără colonii și fără tancurile, blindatele și portavioanele care au însoțit puterea dintotdeauna. Mai degrabă decât să practice un imperialism clasic, cu invazii și ocupație, Iranul – așa cum notează Robert Baer, fost ofițer operativ din cadrul Agenției Centrale de Informații a Statelor Unite – este o superputere a Orientului Mijlociu în virtutea unei „triple strategii: război prin intermediari, armamente asimetrice și apelul la cei […] călcați în picioare", în primul rând legiuni întregi de bărbați tineri și frustrați. Organizația Hezbollah, intermediarul arab șiit al Teheranului în Liban, arată Baer, „este acolo statul *de facto*", având o mai mare pondere militară și organizațională și mai multă implicare comunitară decât autoritățile de la Beirut. În Fâșia Gaza, sprijinul militar și financiar din partea Iranului șiit, precum și „mesajul său anticolonial frust" i-au sedus pe palestinienii săraci, încorsetați de condițiile de viață de tip Soweto și înstrăinați de statele arabe sunite vecine conduse de lideri de teapa fostului dictator Mubarak.[436] Iranul, situat la o mie șase sute de kilometri depărtare spre est, li se părea tuturor acestor palestinieni călcați în picioare mai aproape decât frontiera Fâșiei Gaza cu Egiptul stăpânit de Mubarak. Și acest lucru ținea de geniul iranian. Apoi, cel puțin până în 2011, au mai existat guvernele prietene din Siria și Irak, dintre care primul se crampona de Iran ca de singurul său aliat real, de parcă de asta i-ar fi depins viața, iar al doilea se constituia într-un eșafodaj politic susținut de serviciile iraniene de informații, care pot contribui la stabilizarea sau destabilizarea țării, după bunul lor plac. În fine, mai este și Golful Persic, unde Iranul reprezintă singura putere importantă, cu linia sa de coastă lungă și contorsionată, în opoziție cu niște principate arabe mici și relativ slabe, pe care Teheranul le-ar putea înfrânge cu ușurință de unul singur, le-ar putea submina prin populațiile șiite locale jucând rol de „coloana a cincea" sau le-ar putea prejudicia economic prin intermediul terorismului din strâmtoarea Hormuz.

Deși avem de-a face cu ceva înfricoșător și amenințător, elementul esențial, care este legat de iluminism, lipsește, o dată în plus. Spre deosebire de cel ahemenid, sasanid, safavid și de alte imperii iraniene de demult, care se dovedeau fie blânde, fie cu adevărat ademenitoare în sens deopotrivă moral și cultural, acest imperiu iranian mental de astăzi stăpânește mai ales prin frică și intimidare, prin atentatori sinucigași mai degrabă decât prin poeți, iar acest lucru îi limitează puterea și îi prevestește declinul.

Având o cultură bogată, un teritoriu vast și niște orașe-furnicar în plină

expansiune, Iranul este, asemenea Chinei şi Indiei, o lume în sine, al cărei viitor va fi determinat într-o proporţie copleşitoare de politica internă şi de condiţiile sociale. Şi totuşi, dacă ar fi să izolăm un singur element-cheie în evaluarea destinului iranian, acela ar fi Irakul. Istoria şi geografia ne spun că Irakul este parte componentă a politicii iraniene cum nu este nici un alt stat. Altarele şiite ale imamului Ali (vărul şi ginerele profetului) de la Najaf şi imamului Hussein (nepotul profetului) de la Karbala, ambele situate în centrul părţii de sud a Irakului, au dat naştere unor comunităţi teologice şiite aflate în competiţie cu cea de la Qom, din Iran. Presupunând că democraţia irakiană ar asigura fie şi o aparenţă de stabilitate, atmosfera intelectuală mai destinsă din cetăţile sfinte irakiene ar putea avea o influenţă serioasă asupra politicii iraniene. Într-un sens mai amplu, un Irak democratic ar servi drept centru de atracţie de care ar putea beneficia în viitor măcar unii reformatori iranieni. Pentru că, pe măsură ce iranienii devin din ce în ce mai implicaţi în politica irakiană, însăşi apropierea celor două naţiuni, pe care le desparte o lungă frontieră comună, ar putea lucra în direcţia subminării celui mai represiv dintre cele două regimuri. Politica iraniană se va poticni dacă va interacţiona cu o societate şiită pluralistă, de etnie arabă. Şi, pe măsură ce criza economică iraniană continuă să se manifeste, iranienii simpli s-ar putea ridica mânioşi împotriva iniţiativei guvernului ţării lor de a cheltui câteva sute de milioane de dolari pentru a cumpăra influenţă în Irak, în Liban şi cine mai ştie pe unde. Ca să nu mai vorbim despre faptul că iranienii vor fi priviţi cu din ce în ce mai multă ură în Irak, aşa cum sunt priviţi şi „bestiile de americani”. Iranul ar prefera să asmută, pur şi simplu, partidele şiite irakiene împotriva celor sunite. Dar acest lucru nu este întru totul cu putinţă, de vreme ce ar avea darul să reducă universalismul islamic radical pe care şiismul caută să-l reprezinte în lumea pansunită la nivelul unui sectarism fără nici o atracţie dincolo de comunităţile şiite. În felul acesta, Iranul s-ar putea trezi blocat în tentativa sa de a contribui la formarea unor coaliţii fragile sunite-şiite în Irak şi de a le menţine în stare de funcţionare permanentă, mai ales în condiţiile în care irakienii sunt din ce în ce mai scârbiţi de amestecul în treburile lor interne. Fără să justific felul în care a fost planificată şi executată invazia din 2003 a Irakului, fără explicaţii pentru bilioanele de dolari cheltuiţi şi sutele de mii de vieţi irosite pe parcursul războiului, într-un timp mai lung sau mai scurt, s-ar putea foarte bine ca prăbuşirea lui Saddam Hussein să fi declanşat un proces care va duce la eliberarea a două ţări, nu numai a uneia. Aşa cum a facilitat colonizarea subtilă a politicii irakiene de către Iran, geografia s-ar putea dovedi şi un factor esenţial pentru declanşarea unei influenţe irakiene asupra Iranului.

Perspectiva unei schimbări paşnice de regim – sau a unei evoluţii – în Iran, cu toată dezumflarea temporară a Mişcării Verzi, este chiar mai puternică în prezent decât era în Uniunea Sovietică aproape pe toată durata Războiului Rece. Un Iran eliberat, dublat de instalarea unor guvernări mai puţin autocratice în ţările lumii arabe – guvernări care să se concentreze mai mult pe chestiunile interne, dată fiind propria nesiguranţă –, ar încuraja un echilibru de putere mai just, mai fluid între suniţii şi şiiţii din Orientul Mijlociu, ceea ce ar putea contribui la menţinerea în regiune a unei preocupări mai intense faţă de sine şi de propria dinamică de putere internă şi regională şi mai puţin faţă de America şi de Israel.

În plus, un regim ceva mai liberal instalat la Teheran ar inspira o amplă continuitate culturală demnă de imperiile persane din vechime, care n-ar mai suferi constrângeri din partea forţelor clericale reacţionare.

Dat fiind numărul mare de kurzi, azeri, turkmeni şi alte minorităţi din partea sa de nord şi nu numai, un Iran mai liberal s-ar putea dovedi şi un Iran mai puţin controlat de la centru, în care periferiile etnice s-ar îndepărta de orbita Teheranului. Iranul a fost adesea mai puţin un stat şi mai degrabă un imperiu multinaţional amorf. Adevăratele sale dimensiuni au fost întotdeauna fie mai mari, fie mai mici decât cele stabilite de cartografia oficială. Dacă în partea de nord-vest Iranul de astăzi este kurd şi turc-azer, porţiuni din vestul Afghanistanului şi al Tadjikistanului sunt compatibile cu statul iranian din punct de vedere cultural şi lingvistic. Acest caracter amorf, atât de caracteristic parţilor, este cel la care s-ar putea întoarce Iranul pe măsură ce se erodează valul islamic de extremism şi legitimitatea declarată a regimului mullahilor.[437]

401 Vezi McNeill (1963), p. 167
402 Vezi Hodgson (1974), vol. I, pp. 50, 60, 109
403 Vezi Fairbank şi Goldman (1992, 2006), pp. 40–41
404 Vezi Kemp şi Harkavy (1997), pp. 15–17
405 Vezi Kemp şi Harkavy (1997), p. xiii. Recentele descoperiri şi evoluţii în privinţa nisipurilor gudronifere şi a şisturilor bituminoase, mai ales din America de Nord, pun sub semnul întrebării aceste date statistice.
406 Vezi Doughty (1888, 1979), vol. I, p. 336
407 Vezi Riedel (2011)
408 Vezi Vassiliev (2000), pp. 29, 79–80, 88, 136, 174, 177, 182; Lacey (1981), p. 221
409 Vezi Mansfield (1976), pp. 371–372
410 Vezi Kemp şi Harkavy (1997), hartă, p. 113
411 Vezi Stark (1934)
412 Vezi Brown (1971), p. 160
413 Vezi Brown (1971), p. 161

414 Vezi Barthold (1903, 1971, 1984), pp. x–xi, 4
415 Vezi Ostler (2005), p. 31
416 Vezi Axworthy (2008), p. 3
417 Vezi Hodgson (1974), vol. I, p. 34
418 Vezi Axworthy (2008), p. 34
419 Vezi Axworthy (2008), p. 78
420 Vezi Hitti (1943), p. 109
421 Vezi Brown (1971), pp. 202–203
422 Vezi Axworthy (2008), p. 120
423 Vezi Toynbee (1946), p. 346
424 Vezi Hiro (2009), p. 359
425 Formă de șiism care admite doisprezece imani sfinți (n.red.).
426 Vezi Roy (1992, 1994), pp. 168–170
427 Vezi Hodgson (1974), vol. III, pp. 22–23
428 Vezi Roy (1992, 1994), p. 168
429 Vezi Morier (1824, 1949), p. 5
430 Vezi Roy (1992, 1994), p. 172
431 Vezi Roy (1992, 1994), pp. 174–175
432 Vezi Nasr (2009)
433 Vezi Roy (1992, 1994), p. 193
434 Vezi Bhadrakumar (2010)
435 Vezi Axworthy (2008), p. 162
436 Vezi Baer (2008)
437 Vezi Kaplan (1996), p. 242

CAPITOLUL 14

FOSTUL IMPERIU OTOMAN

Dacă platoul iranian este, din punct de vedere geografic, un soi de pivot în Orientul Mijlociu extins, atunci importanța punții terestre care este Anatolia – sau Asia Mică – derivă de la el. La fel cum platoul iranian este în totalitate conținut de o singură țară, la fel și puntea terestră Anatolia se află inclusă în totalitate în Turcia. Împreună, aceste două țări, caracterizate prin munții și platourile care domină Arabia deșertică dinspre nord, se pot lăuda cu o populație combinată de aproape 150 de milioane de oameni, ceva mai mult decât restul de douăsprezece țări arabe dinspre sud, care acoperă Cornul Abundenței și Peninsula Arabică, luate la un loc. Ar mai trebui adăugate Egiptul și tot restul Africii de Nord, care se întinde până la Oceanul Atlantic, pentru ca numărul arabilor de aici să atârne mai greu în balanță, demografic vorbind, decât numărul celor din Iran și din Turcia.

Iranul și Turcia – porțiuni cruciale atât din centura de sălbăticie a lui Mackinder, cât și din *Rimland*-ul lui Spykman – au cele mai bogate economii agricole ale Orientului Mijlociu și cel mai înalt nivel de industrializare și de tehnologizare. Simpla existență a programului nuclear iranian, plus abilitatea nativă a turcilor de a urma un asemenea model – de dragul prestigiului național, desigur –, dacă și-ar dori acest lucru, contrastează puternic cu Arabia Saudită și cu alte țări arabe, cărora le lipsește capacitatea intelectuală de a-și dezvolta programe similare proprii și care ar avea, prin urmare, nevoie de un transfer de tehnologie din partea unei puteri nucleare existente, cum este Pakistanul.

Turcia, la fel ca Iranul, constituie propria ei regiune majoră, care influențează, în sensul acelor de ceasornic, Balcanii, Marea Neagră, Ucraina și sudul Rusiei, Caucazul și Orientul Mijlociu arab. Îndeosebi în comparație cu lumea arabă, scrie George Friedman, strateg în cadrul Stratfor, „este o platformă de stabilitate în mijlocul haosului”.[438] Totuși, chiar dacă are impact asupra tuturor locurilor care o înconjoară, poziția Turciei de punte de uscat mărginită de Marea Mediterană la sud și de Marea Neagră la nord face ca ea să fie, măcar în parte, o națiune insulară. Lipsa unei vecinătăți a uscatului înseamnă că Turcia, deși își exercită influența asupra zonelor înconjurătoare, nu joacă un rol esențial din punct de vedere geografic, așa cum joacă Iranul în raport cu vecinii săi. Influența Turciei în Balcanii dinspre vestul său și în Siria și în Mesopotamia, situate spre sud față de ea, este în primul rând una economică, deși în fosta Iugoslavie s-a implicat, în ultima perioadă, în medierea postconflict. Numai în Caucaz, și mai ales în Azerbaidjan, unde limba vorbită este foarte apropiată de

propria ei limbă, Turcia se bucură de un nivel de influenţă diplomatică atât de mare încât să poată interveni dramatic în politica de zi cu zi.

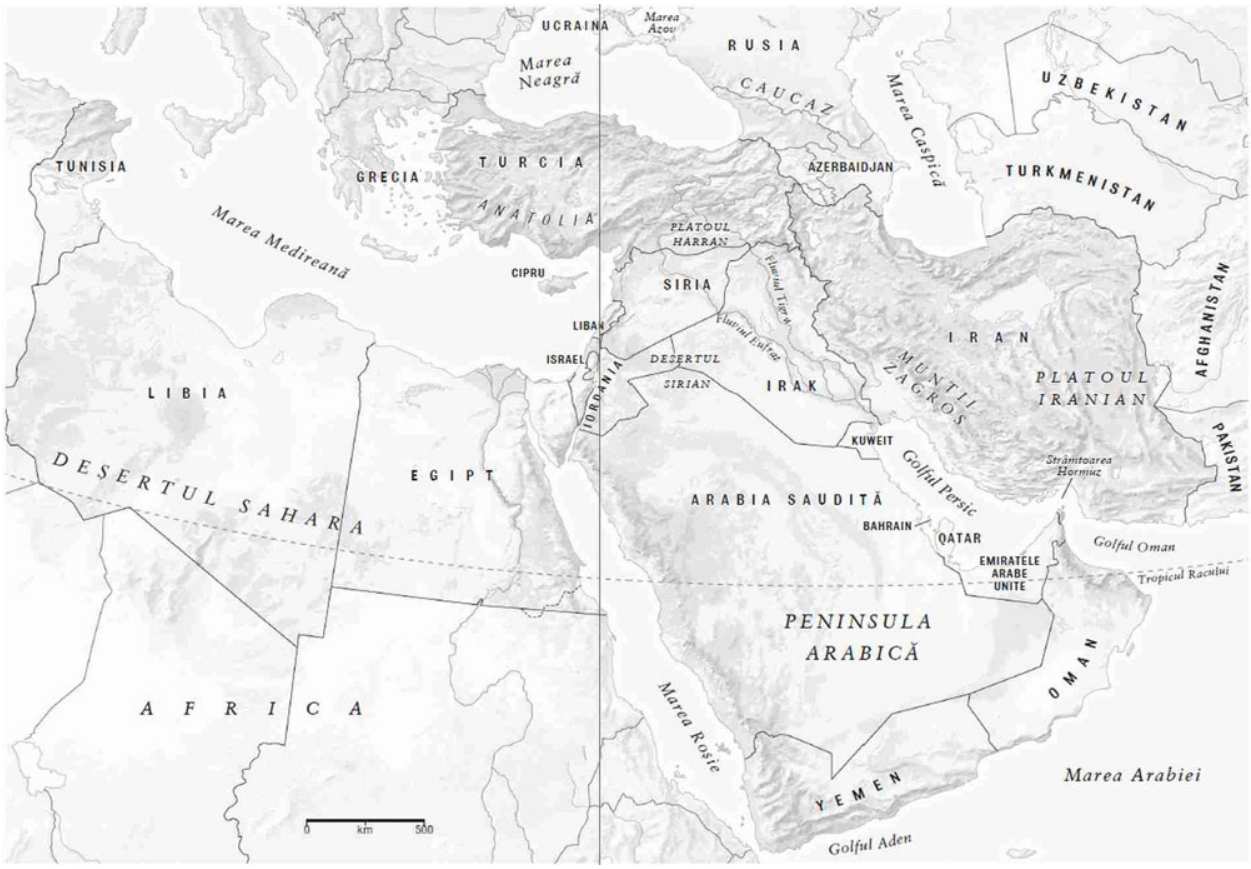

Turcia deţine, ce-i drept, controlul asupra izvorului Tigrului şi al Eufratului, un avantaj geografic extraordinar, care-i oferă posibilitatea de a tăia oricând aprovizionarea cu apă a Siriei şi a Irakului. Dar, dacă ar fi vorba ca Turcia să facă un asemenea gest, el ar fi totuna cu un act de război. De aceea Turcia trebuie să uzeze cu subtilitate de acest avantaj. Teama că Turcia ar putea reduce debitul de apă, deviind cele două fluvii în amonte pentru propria dezvoltare agricolă, este cea care-i conferă acestei ţări o influenţă considerabilă asupra politicii arabe. O realitate geopolitică relativ nouă, adeseori trecută cu vederea, o constituie Proiectul Anatolia de Sud-Est, al cărui nucleu îl reprezintă barajul Atatürk, situat la patruzeci de kilometri nord de Sanliurfa, în apropiere de graniţa cu Siria. Peste cinci mii de kilometri pătraţi de teren arabil de pe platoul Harran sunt irigaţi cu ajutorul apei deviate prin forţa gravitaţiei din lacul de acumulare al respectivului baraj. Întregul sistem de baraje de pe fluviul Eufrat, proiectat în anii 1970 şi construit în cele două decenii care au urmat, are capacitatea concretă de a furniza apă tocmai până în Palestina, în Cisiordania, lovită de secetă, ceea ce va face din Turcia o mai mare putere în Orientul Mijlociu arab în secolul XXI

decât a fost în secolul XX. Profilul politic din ce în ce mai vizibil adoptat de Turcia în ultima vreme trebuie văzut în contextul acestei noi realități geografice.

Deși titlurile recente din presă arată o Turcie care-și întoarce atenția către Orientul Mijlociu, nu a fost întotdeauna la fel. De la formarea Imperiului Otoman, în secolul al XIII-lea, otomanii s-au concentrat mai mult asupra nord-vestului țării lor, către Europa, unde se aflau bogăția și rutele comerciale lucrative. Modelul acesta era originar din Evul Mediu târziu, când consolidarea Europei Centrale și a Imperiului Carolingian a funcționat ca un magnet pentru toate triburile turce, care gravitaseră la rându-le înspre apus, peste Anatolia, către Balcani, adică spre cele mai rodnice pământuri agricole din vecinătatea imediată a Asiei Mici. Poate că Turcia este sinonimă cu puntea terestră anatoliană, dar (la fel ca în cazul Rusiei) esența industrială și demografică a națiunii s-a concentrat pe parcursul secolelor înspre apus, în vecinătatea Balcanilor, la o distanță relativă mai mare de Orientul Mijlociu. Însă, cu toate că otomanii erau grupați în apropierea Europei, terenul excesiv de înalt și de accidentat al Anatoliei, unde fiecare vale dintre munți era separată de celelalte, a împiedicat formarea unor alianțe de triburi care s-ar fi putut opune controlului exercitat de aceiași otomani în zonele mai apropiate de Caucaz și de Orientul Mijlociu. În plus, de vreme ce geografia favoriza „dispersia” socială în estul Anatoliei, dinastiile bine organizate, cum erau selgiucizii și otomanii, și-au putut exercita neîntrerupt stăpânirea, timp de sute de ani, din bazele aflate la mare depărtare, în zona vestică a Anatoliei, adică în ceea ce este azi Turcia europeană, fără să-și facă eventuale griji pentru tulburările din est.[439] Așa cum topografia năucitoare a estului Siberiei și a Orientului Îndepărtat rus a făcut dificilă organizarea unei opoziții la rușii care-și aveau baza în Europa, la fel s-a întâmplat și cu Anatolia și cu turcii otomani – cu diferența că, Anatolia având ieșire amplă la două mări, conducătorii de la Constantinopol nu sufereau atât de tare ca rușii de paranoia incursiunilor de jaf împotriva zonelor periferice ale stăpânirii lor. Anatolia e compactă; Rusia – lăbărțată.

Așa se face că demografia turcă a contribuit la accentuarea geografiei turce. Anatolia este mai îndepărtată de nucleul terestru al Orientului Mijlociu decât platoul iranian, iar dispunerea spațială nord-vestică a populației turcești în ultimele câteva secole n-a făcut decât să accentueze această îndepărtare. Incursiunile militare otomane în Europa Centrală, care se petreceau cu aerul unor aventuri nomade și care au culminat în 1683 cu asediul Vienei, au fost facilitate de fragmentarea politică a Europei înseși. Franța, Marea Britanie și Spania erau preocupate să facă tot felul de manevre prin care s-ar fi scos una pe alta din luptă

şi se concentrau pe coloniile lor din Lumea Nouă de peste Atlantic. Veneţia era angajată într-o luptă interminabilă cu Genova. Papalitatea era şi ea vârâtă în multe alte crize. Iar slavii din sudul Balcanilor erau divizaţi şi se luptau unii împotriva celorlalţi – un alt caz de geografie muntoasă care încuraja separarea socială şi politică. În fine, aşa cum scria corespondentul străin Herbert Adams Gibbons la începutul secolului XX, „din Europa, se putea cuceri Asia Mică şi chiar mai mult; din Asia, nu se putea cuceri nici o porţiune a Europei”.[440] Ideea era că, pentru a consolida cu adevărat întinderile sterpe ale Anatoliei şi a se extinde în Orientul Mijlociu, turcii otomani aveau nevoie mai întâi de avuţia pe care numai cucerirea Balcanilor le-ar fi putut-o furniza. Această mişcare fluidă între Europa şi Orientul Mijlociu a fost facilitată de plasarea capitalei otomane Constantinopol, un port de refugiu sigur, care a facilitat accesul către Balcani, Marea Mediterană şi nordul Africii, constituind în acelaşi timp destinaţia caravanelor sosite din Persia, din Caucaz şi de dincolo de ele.

Din această geografie a luat naştere un imperiu multinaţional întins, care spre sfârşitul secolului al XIX-lea se afla deja în ghearele morţii, sultanatul otoman dându-şi obştescul sfârşit abia ca urmare a înfrângerii în Primul Război Mondial. Mustafa Kemal Atatürk („Tatăl Turcilor”), singurul general otoman rămas neînvins şi care a făurit un stat modern în Anatolia după ce imperiul a pierdut aproape tot în Balcani şi în Orientul Mijlociu, a fost un autentic revoluţionar – adică a modificat sistemul de valori al propriului popor. El a înţeles că puterile europene înfrânseseră Imperiul Otoman nu în primul rând fiindcă ar fi avut armate mai mari, ci pentru că aveau o civilizaţie superioară, care produsese armatele mai mari. Turcia urma să fie occidentală de atunci înainte, a spus el, şi să se îndrepte cultural şi politic spre Europa. Prin urmare, a abolit tribunalele religioase musulmane, le-a interzis bărbaţilor să mai poarte fes, a îndemnat femeile să nu mai poarte văl şi a înlocuit scrierea arabă cu alfabetul latin. Dar aceste gesturi, oricât de revoluţionare ar fi fost, erau totodată punctul culminant al unei obsesii a turcilor faţă de Europa, care mergea înapoi în timp cu secole întregi. Cu toate că Turcia a rămas neutră în cea mai mare parte a celui de-al Doilea Război Mondial, kemalismul – adică doctrina seculară occidentalizantă a lui Kemal Atatürk – a ghidat cultura şi, mai ales, politica externă turcă până la finele primului deceniu de după Războiul Rece. Într-adevăr, vreme de mulţi ani, Turcia a trăit cu speranţa de a se alătura Uniunii Europene, o fixaţie pe care oficialii turci mi-au explicat-o clar în numeroasele vizite pe care le-am făcut în ţara lor în anii 1980 şi 1990. Dar iată că, în primul deceniu al secolului XXI, s-a constatat că, după toate aparenţele, Turcia nu se va

bucura niciodată de statutul de membru cu drepturi depline al Uniunii Europene. Motivul este unul obtuz: cu toate că este o democrație și un stat membru al Organizației Tratatului Atlanticului de Nord, Turcia este și musulmană și, în consecință, nu e dorită. Respingerea s-a dovedit un șoc pentru clasa politică turcă. Ba chiar, lucru și mai important, ea s-a combinat cu alte câteva tendințe din societatea turcă, aflate în plin proces de declanșare a unei masive corecții a istoriei și a geografiei Turciei.

De fapt, orientarea proeuropeană impusă Turciei de către Atatürk atrăgea după sine o contradicție. Atatürk se născuse și fusese crescut la Salonic, în partea de nord a Greciei, printre greci, evrei și alte minorități. Era, cu alte cuvinte, un om al Europei, fiindcă Salonicul era, la sfârșitul secolului al XIX-lea, un avanpost multilingvistic al cosmopolitismului. Prin urmare, definiția dată de Atatürk naționalității s-a dovedit una surprinzător de modernă. Pentru că el declara adesea că oricine zice că e turc, vorbește turcește și locuiește în Turcia *este* turc, indiferent dacă e creștin sau evreu. A mutat și capitala la Ankara, în mijlocul Anatoliei, de la Istanbulul (Constantinopol) aflat în Turcia europeană, pentru că Istanbulul era ușor asociat cu vechiul regim. Și nu a mișcat un deget pentru a recuceri provinciile otomane pierdute din Balcani sau din Orientul Mijlociu; mai degrabă, strategia lui Atatürk a fost de a edifica un stat neetnic turc în inima Anatoliei, care să fie solid ancorat de Occident, adică de Europa. Apărătorii făcliei kemaliste aveau să fie militarii turci, pentru că la o democrație autentică nu s-a ajuns în timpul vieții lui Atatürk. Problema era – și a fost necesar să treacă decenii întregi ca să poată fi înțeleasă – că el, concentrându-se pe Anatolia, a scos fără să vrea în evidență civilizația islamică, mai profund înrădăcinată în Asia Mică decât în Turcia europeană a Constantinopolului și a vechiului sultanat. Mai mult decât atât, așa cum s-a dezvoltat democrația în Turcia, cu suișuri și coborâșuri între loviturile de stat militare periodice, ea le-a furnizat ștafeta electorală maselor de muncitori și evlavioși turci din hinterlandul Anatoliei.

În primele câteva decenii de existență ale Turciei republicane, avuția și puterea s-au aflat în mâinile militarilor și ale elitei ultraseculare de la Istanbul. În această perioadă, oficialitățile americane și-au îngăduit luxul de a proclama statutul democratic al Turciei, cu toate că de politica externă prooccidentală se făceau răspunzători militarii. Acest lucru a început să se schimbe prin 1980, când proaspăt alesul prim-ministru, Turgut Özal, un credincios musulman cu accente sufiote, originar din Anatolia Centrală, a pus în practică o serie de reforme care au liberalizat economia etatistă. O mulțime de mari firme au fost privatizate, iar

controlul asupra importurilor a slăbit. Astfel s-a ajuns la crearea unei clase mijlocii de credincioşi musulmani *nouveaux riches*[441], cu o putere politică reală. Chiar şi aşa, Ozal a dat dovadă de geniu spre sfârşitul Războiului Rece, rămânând ancorat politic de Occident, deşi a mai temperat înclinaţiile arhiseculariste ale kemalismului, dându-le şi musulmanilor devotaţi mai multe pârghii în cadrul sistemului. Turcia a devenit deopotrivă mai islamică şi mai proamericană. Islamismul practicat de el i-a permis lui Özal să le întindă o mână kurzilor, care erau uniţi cu turcii în religie, dar despărţiţi de ei prin etnicitate. Generalii turci, fundamental nemulţumiţi de religiozitatea lui Turgut Özal, şi-au păstrat controlul asupra politicii de siguranţă naţională, de care acesta din urmă nu s-a atins, pentru că el şi cercurile militare erau în linii mari de acord că Turcia trebuia să rămână o redută a Alianţei Nord-Atlantice la *Rimland*-ul Eurasiei, descris de Spykman pentru a ţine piept Uniunii Sovietice.

Turgut Özal a murit brusc în 1993, la vârsta de şaizeci şi cinci de ani, după ce, timp de zece ani, a fost prim-ministru, apoi preşedinte al Turciei. Acest lucru a generat repercusiuni profunde asupra viitorului ţării – un alt exemplu al modului în care viaţa şi moartea unor indivizi afectează destinele geopolitice la fel de mult ca geografia, care-şi păstrează primatul numai pentru că este permanentă. De vreme ce Özal se dovedise o persoană aparent contradictorie prin proislamismul şi proamericanismul de care a dat dovadă, moartea lui a zdruncinat din temelii un consens naţional şi aşa fragil, chiar dacă a durat câţiva ani până când acest lucru a devenit vizibil. Vreme de un deceniu după dispariţia lui fizică, în Turcia s-au perindat lideri secularişti anoşti, în acelaşi timp în care puterea economică şi zelul islamic au continuat să înflorească în miezul Anatoliei. Până spre sfârşitul anului 2002, elita seculară care savura whiskey se discreditase deja masiv, iar alegerile i-au adus o majoritate parlamentară absolută Partidului islamist al Justiţiei şi Dezvoltării, condus de Recep Tayyip Erdogan, fostul primar al Istanbulului. Deşi la Istanbul îşi avea nucleul elita seculară, tot aici locuiau şi cinci milioane de turci săraci şi credincioşi, care migraseră către metropolă din partea rurală a Anatoliei, în căutarea unor slujbe care să-i aducă la statutul de clasă medie de jos; aspiraţiilor acestor milioane de oameni le dăduse glas Erdogan.

Când a preluat puterea, Erdogan a declanşat un val de islamism, consolidat încă de pe vremea lui Turgut Özal, care se insinuase uşor-uşor în viaţa publică a Turciei, chiar şi sub ochiul vigilent al kemalismului oficial. În 1945, în Turcia se găseau 20 000 de moschei; în 1985, erau 72 000, şi numărul lor a tot crescut de atunci, fără a mai păstra vreun raport cu populaţia. Potrivit unor studii, aproape

două treimi din turcii aparţinând clasei muncitoare urbane se rugau zilnic, la fel ca marea majoritate a turcilor din zonele rurale, iar aceste procente sunt în continuă creştere în ultimii ani.[442] Un islam revitalizat a intrat puternic în competiţie cu ideologiile seculare ale dreptei (fascismul) şi ale stângii (marxismul), „ca fiind salvatorul tineretului urban deziluzionat", pentru care kemalismul nu era „un sistem socio-etic" potrivit pentru a ghida viaţa cotidiană, scrie jurnalistul londonez Dilip Hiro. Odată ce a prins rădăcini un naţionalism firesc legat de islam, kemalismul şi-a pierdut, încetul cu încetul, orice *raison d'être*.[443]

Totuşi, în martie 2003, când Parlamentul turc a votat împotriva prezenţei trupelor americane în Turcia, ca prim pas al unei invazii în Irak, nu Partidul Justiţiei a fost cel care a subminat poziţia Statelor Unite, ci chiar secularişti care, în faza respectivă, li se alăturaseră europenilor împotriva americanilor, ca reacţie la retorica şi la comportamentul deloc subtile, de după atacurile de la 11 septembrie 2001, ale administraţiei George W. Bush. Rezultatul dezastruos al invaziei din Irak, care a declanşat un război sectar chiar în această ţară, deşi nu au fost găsite arme de distrugere în masă, a coincis în bună măsură cu conştientizarea faptului că Turcia nu avea şanse de a fi admisă în Uniunea Europeană. Manifestarea tuturor acestor evenimente dramatice – şi încă într-un moment în care Turcia se alesese cu o guvernare nouă, populară şi de un islamism profund înrădăcinat – avea să mute centrul de greutate al ţării, printr-o mişcare ca un cutremur politic şi cultural, dinspre Occident către Orientul Mijlociu, pentru prima dată după secole întregi.

Într-un anume sens, aşa cum spuneam, Statele Unite sunt propria lor victimă. Zeci de ani, oficialităţile americane au ridicat în slăvi democraţia din Turcia, ca bastion proisraelian al Alianţei Nord-Atlantice în Orientul Mijlociu, chiar dacă ştiau că politica externă şi cea de securitate ale Turciei se aflau în mâinile militarilor turci. În cele din urmă, la începutul secolului XXI, s-a dovedit că Turcia este, într-adevăr, o democraţie din punct de vedere politic, economic şi cultural, ce reflectă natura islamică a marilor mase de turci, rezultatul fiind o Turcie relativ antiamericană şi antiisraeliană.

În toamna lui 1998, la Kayseri, în Anatolia Centrală, le-am luat interviuri unor islamişti turci de frunte, inclusiv lui Abdullah Gül, preşedintele de acum al Turciei, cu prilejul unei adunări şi al unui miting al Partidului Virtuţii, care mai târziu s-a dezmembrat şi s-a reorganizat ca Partid al Justiţiei. Partidul Virtuţii era, el însuşi, o reorganizare a Partidului islamic al Bunăstării, care nu se lăsase maculat de corupţie şi căuta să instaureze justiţia socială existentă sub regimul

islamic otoman. În relatarea pe care am făcut-o pe marginea respectivelor întâlniri, publicată în anul 2000, am înțeles corect un lucru de mare importanță și am înțeles greșit un alt lucru de mare importanță. Ceea ce am înțeles corect a fost faptul că oamenii aceștia, deși un partid minoritar, aveau să devină majoritari în doar câțiva ani. Iar cuvântul lor de ordine era democrația: cu cât Turcia avea să devină mai democratică, cu atât avea să sporească puterea lor islamistă; pentru că ei făceau o legătură directă între Occident și structura militară de putere, autocratică, din Turcia – lucru ironic, dar adevărat.

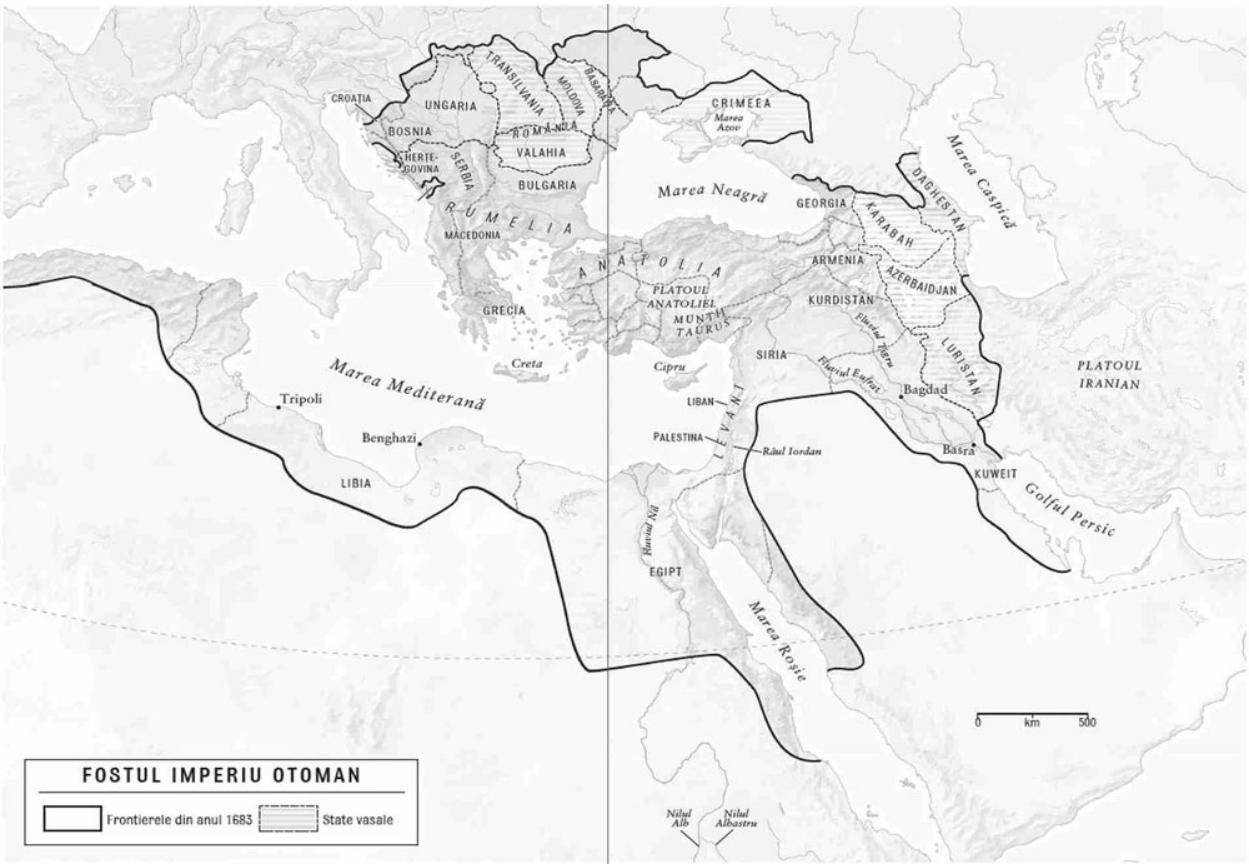

„Când vor sprijini Statele Unite democrația în Turcia?”, m-a întrebat vecinul meu de masă, de la cina oferită de Partidul Virtuții. „Pentru că până acum nu i-au sprijinit decât pe militari.” Și, fără să aștepte răspunsul meu, a zis tot el: „Am fost și eu în Israel, și acolo democrația este mai avansată decât în Turcia”.[444]

Aici se afla lucrul de mare importanță pe care l-am înțeles greșit. Fiindcă turcii moderat islamiști erau pe atunci relativ deschiși la minte în privința Israelului, am plecat de la premisa că aveau să și rămână la fel. În realitate, circumstanțele aveau să se schimbe dramatic în anii următori, ca rezultat al evoluției istorice a tucilor înșiși, pe măsură ce comunicațiile electronice i-au adus într-un contact mai strâns cu gândirea panislamistă (cu alte cuvinte, o

înfrângere a geografiei), și al acțiunilor și al greșelilor specifice atât ale guvernării americane, cât și ale celei israeliene.

La începutul celui de-al doilea deceniu al secolului XXI, geografia turcă oglindea politica turcă. Învecinându-se cu Grecia spre vest și cu Iranul spre est, cu Bulgaria spre nord-vest și cu Irakul spre sud-est, cu Azerbaidjanul spre nord-est și cu Siria spre sud, la care se adaugă faptul că mai mult de jumătate din Anatolia are coaste la Marea Neagră sau la Marea Mediterană, Turcia este cu adevărat echidistantă între Europa, Rusia și Orientul Mijlociu. La fel se întâmplă și cu politica ei externă și de siguranță națională. Turcia era în continuare membră a structurilor NATO, coopera cu serviciile de informații ale Statelor Unite, avea în continuare ambasadă în Israel și facilitase tratativele de pace indirecte dintre Israel și Siria. În schimb, efectua raiduri militare împotriva kurzilor din nordul Irakului, ajuta Iranul să ocolească sancțiunile aplicate pentru dezvoltarea de arme nucleare și se afla, politic și emoțional, în spatele celor mai radicale grupări palestiniene.

Raidul unui comando israelian, din mai 2010, împotriva unei flotile de șase nave care aduceau ajutoare umanitare din Turcia către Fâșia Gaza controlată de organizația Hamas și reacția feroce a Turciei la respectivul atac au reprezentat catalizatorii care au anunțat lumii pivotarea istorică a Turciei dinspre Occident către Răsărit. Turcii au început să vadă bătălia pentru Palestina nu ca pe o luptă arabo-israeliană, în care ei, ca turci, nu aveau nici un rol de jucat, ci ca pe un conflict iscat între musulmani și evrei, în care ei, turcii, puteau sprijini cauza musulmană. Una dintre intuițiile-cheie, adeseori trecute cu vederea, din cartea regretatului profesor de la Harvard Samuel P. Huntington, intitulată *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, pentru care Turcia reprezintă una dintre ilustrările de căpătâi, este aceea că globalizarea, deși o forță a unității la un anumit nivel, este, la un alt nivel, și o forță a tensiunii civilizaționale, de vreme ce aduce laolaltă grupări de solidaritate vaste și răspândite; dacă lumea islamică este lipsită de coeziune politică, conștiința islamică devine în schimb din ce în ce mai coerentă, odată cu accentuarea globalizării. Așadar, aspectul islamic al identității turcești este în creștere de forță. Acest lucru se petrece într-un moment în care lumea ne-occidentală devine din ce în ce mai sănătoasă, mai urbană, mai cultivată, ceea ce conduce la creșterea puterii politice și economice a unor națiuni de pondere medie, cum este și Turcia.[445]

Turcii s-au aflat în fruntea Casei Islamului timp de aproape 850 de ani, de la victoria turcilor selgiucizi asupra bizantinilor, în bătălia din 1071 de la Manzikert, din estul Anatoliei, până la înfrângerea Imperiului Otoman de către

Aliații occidentali, în 1918. Numai în ultimul secol arabii s-au aflat cu adevărat în fruntea civilizației musulmane. Ba chiar, până la Revoluția Islamică iraniană din anii 1978–1979, cei circa 50 de milioane de musulmani iranieni de pe atunci erau în mare măsură invizibili pentru occidentali, tot așa cum cei 75 de milioane de musulmani din Turcia contemporană erau în mare măsură invizibili, până când a izbucnit criza flotilei ce se îndrepta spre Gaza, în același timp în care turcii băteau palma cu Iranul pentru îmbogățirea uraniului și votau în Organizația Națiunilor Unite împotriva sancționării acestei țări vecine lor. Dintr-odată, publicul și mass-media din Occident au fost brusc deșteptate de realitatea crudă a geografiei turcești.

Apoi, în 2011, au avut loc revoltele îndreptate împotriva unor autocrații obosite de-a lungul Africii de Nord și în Orientul Mijlociu, a căror beneficiară a fost Turcia, în sens istoric și geografic. Turcia otomană a stăpânit Afirca de Nord și Levantul timp de sute de ani, până în epoca modernă. Deși a fost o stăpânire despotică, nu s-a dovedit totuși atât de opresivă încât să lase cicatrice durabile în mințile arabilor de astăzi. Turcia reprezintă un exemplu tipic de democrație islamică, ea putând servi drept model pentru aceste state proaspăt eliberate, mai ales în condițiile în care democrația turcă a evoluat dintr-un regim hibrid, în care generalii și politicienii au împărțit puterea până foarte recent – proces prin care vor trece și unele țări arabe care se îndreaptă către sisteme ceva mai libere. Având o populație de 75 de milioane de locuitori și o rată mare a creșterii economice până de curând, Turcia reprezintă o forță și din punct de vedere demografic și economic, putându-și proiecta puterea blândă (soft power) peste întregul bazin mediteraneean. Pur și simplu, ea deține anumite avantaje pe care alte state mediteraneene importante apropiate de Africa de Nord – Grecia, Italia, Spania – nu le au.

Și totuși, se cer cunoscute anumite lucruri-cheie despre islamismul turcilor, care indică faptul că Occidentul ar putea găsi un punct de sprijin în sporirea puterii Turciei în Orientul Mijlociu.

Într-adevăr, dacă am ști ceva mai mult despre Jalal ed-Din Rumi din secolul al XIII-lea, fondatorul acelui *tariqat* turcic îndeobște asociat cu așa-numiții dervișI rotitori, am fi mai puțin surprinși de compatibilitatea islamului cu democrația, iar fundamentalismul islamic nu ni s-ar mai părea chiar atât de monolitic și de amenințător. Rumi îi respingea pe „fanaticii fără minte”, care disprețuiau muzica și poezia.[446] El avertiza că simpla prezență a unei mustăți ori bărbi pe fața unui cleric nu era obligatoriu semn de înțelepciune. Susținea individul în fața mulțimii și se exprima consecvent împotriva tiraniei.

Moştenirea lui Rumi este mai aplicabilă tendinţelor de democratizare din lumea islamică decât figurile din panteonul arab şi cel iranian, cu care Occidentul este mai familiarizat. Natura eclectică a islamului turcesc, demonstrată de Rumi, merge mână-n mână cu însăşi occidentalizarea Turciei. Sistemul democratic turcesc, deşi departe de a fi perfect şi prea mult influenţat de o castă militară copleşitoare, a încorporat pe parcursul deceniilor elemente de ortodoxie islamică. Spre deosebire de situaţia din multe state arabe şi din Iran, baza industrială şi clasa de mijloc din Turcia nu au fost create de pe o zi pe alta, din veniturile asigurate de petrol. O dată în plus, geografiei trebuie să-i mulţumim pentru nivelul avansat al evoluţiei umane din Turcia, în comparaţie cu aproape tot restul Orientului Mijlociu. Poziţia de punte de uscat nu numai că leagă Turcia de Europa, dar a condus la un val de invazii din partea nomazilor din Asia Centrală, care a revigorat civilizaţia din Anatolia – ilustrată, de exemplu, de poezia lui Rumi. Imperiul Otoman a fost cel care a jucat un rol esenţial în stabilirea unui contact strâns între politica europeană – cel puţin în varianta ei balcanică – şi cea din Orientul Mijlociu. Luptele din secolul al XIX-lea, pentru independenţa naţională a unor ţări precum Bulgaria, România şi Grecia, au încurajat formarea unor societăţi naţionaliste arabe la Damasc şi Beirut. Într-un mod paralel, terorismul modern s-a născut la începutul secolului XX în Macedonia şi în Bulgaria şi abia după aceea s-a mutat în Siria Mare.

La începutul secolului XXI, Turcia se putea lăuda cu o mişcare islamistă vie şi dominantă din punct de vedere politic, o capacitate militară uriaşă prin comparaţie cu aproape oricare altă ţară din Orientul Mijlociu, în afară de Israel, o economie care a înregistrat o creştere anuală de opt la sută timp de mulţi ani şi tot a reuşit să se menţină la nivelul de cinci la sută de-a lungul întregii recesiuni mondiale, plus un sistem de baraje care face din ea o putere acvatică în aceeaşi măsură în care Iranul şi Arabia Saudită sunt puteri petroliere. Aceşti factori văzuţi şi nevăzuţi îi îngăduie Turciei să se ia la întrecere cu Iranul pentru primatul şi legitimitatea supremă în lumea islamică. Timp de ani de zile, Turcia s-a simţit aproape la fel de izolată ca Israelul în Orientul Mijlociu. Situaţia ei de stăpânitoare în era otomană i-a complicat relaţiile cu arabii, concomitent cu faptul că relaţiile sale cu Siria vecină erau la modul făţiş ostile, iar cele cu Irakul baas şi cu Iranul fundamentalist erau tensionate. În 1998, războiul dintre Turcia şi Siria părea cvasiiminent, din cauza sprijinului acordat de autorităţile de la Damasc Partidului Muncitorilor din Kurdistan, organizaţie radical antiturcească. În aceeaşi perioadă, Turcia menţinea o alianţă militară de principiu cu Israelul, confirmându-şi astfel statutul de paria în Orientul Mijlociu. Dar toate acestea s-

au schimbat încetul cu încetul, odată cu preluarea puterii de către prim-ministrul Erdogan și Partidul său al Justiției, desfășurată în paralel cu prăbușirea Occidentului în ochii opiniei publice turcești, date fiind respingerea virtuală a Turciei de către Uniunea Europeană și radicalizarea din ce în ce mai pronunțată a dreptei americane și israeliene.

Turcia nu s-a retras din NATO, nici nu a rupt relațiile diplomatice cu Israelul. Mai degrabă, sub mandatul ministrului de externe al lui Erdogan, Ahmet Davutoğlu, Turcia a practicat o politică de tipul „fără probleme" cu vecinii săi nemijlociți, ceea ce, în particular, a însemnat apropieri istorice de Siria, Irak și Iran. Dată fiind economia Turciei, atât de superioară tehnologic celei a vecinilor săi – și care și creștea într-un ritm rapid –, puternica ei influență în Balcanii dinspre vest și în Caucazul dinspre est a devenit o realitate bine stabilită. Bulgaria, Georgia și Azerbaidjanul erau toate inundate de aparatură și de alte bunuri de larg consum turcești. Dar faptul că turcii au sprijinit cauza palestinienilor și popularitatea intensă de care cei dintâi au ajuns să se bucure în Fâșia Gaza au făcut ca Turcia să devină o parte integrantă a realității organizaționale din lumea arabă, într-o măsură necunoscută din vremurile otomane. Poate că neootomanismul a reprezentat o strategie specifică practicată de Davutoğlu, dar el a constituit și rezultatul unei evoluții politice firești: punctul culminant al poziției dominante din punct de vedere geografic și economic a Turciei, scoasă brusc în evidență de propriul proces de islamizare intensificată. Atractivitatea neootomanismului rezida în prezumția, niciodată formulată ca atare, potrivit căreia Turcia era lipsită și de mijloacele, și de voința de a-și făuri propriu-zis un imperiu nou-vechi în Orientul Mijlociu, în această eră a globalizării; mai mult decât atât, rezida în normalizarea relațiilor dintre Turcia și fostele ei posesiuni arabe, pentru care stăpânirea otomană rămăsese mult în urmă și fusese destul de blândă, cel puțin privită din perspectiva deceniilor și a secolelor, pentru ca Turcia să fie reprimită în club acum, când ostilitatea ei față de Israel urcase câteva trepte.

Adevărata inovație a lui Davutoğlu a fost deschiderea către Iran. Civilizațiile platourilor anatolian și iranian, respectiv turcică și persană, s-au aflat într-o relație îndelungată și complexă: persana, cum spuneam, era limba diplomatică a Imperiului Otoman turc, chiar dacă otomanii și perșii safavizi au fost multă vreme în confruntare militară, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Se poate spune că poporul turc și cel iranian sunt rivale, cu toate că limbile și culturile lor s-au îngemănat de-a lungul timpului; Rumi a scris în persană, deși cea mai mare parte a vieții și-a petrecut-o în Turcia. Mai mult decât atât, nici

Turcia, nici Iranul nu s-au aflat în relaţii coloniale una faţă de celălalt. Geografic vorbind, sferele lor de influenţă, deşi suprapuse, sunt în mare măsură separate, Iranul situându-se lateral faţă de Turcia, înspre estul ei. În timpul domniei şahului, atât Iranul, cât şi Turcia erau prooccidentale; totuşi, când Iranul a devenit radical, sub conducerea mullahilor, Ankara a avut grijă să menţină relaţii corecte cu Teheranul. Faptul că Ankara i-a luat în braţe pe ayatollahi nu este un lucru şocant din perspectivă istorică, deşi, în contextul politic actual, el ar fi fost de natură să şocheze din plin.

Să ne gândim: sub conducerea lui Barack Obama, un preşedinte mai mult decât popular pe vremea aceea, Statele Unite încercau cu disperare, alături de aliaţii lor europeni, să împiedice tentativele Iranului de a obţine arme nucleare, pentru a împiedica totodată Israelul să lanseze un atac împotriva Iranului; Iranul devenit putere nucleară ar modifica dramatic echilibrul de putere în Orientul Mijlociu, în defavoarea Occidentului, în timp ce un eventual atac israelian împotriva Iranului s-ar putea dovedi încă şi mai rău în privinţa destabilizării întregii regiuni. Totuşi, în mai 2010, alături de Brazilia, Turcia s-a mobilizat, printr-o serie de manevre diplomatice versate, ajutând Iranul să evite sancţiunile economice şi oferindu-i astfel timpul necesar pentru a construi respectiva bombă. Acceptând să îmbogăţească uraniul iranian, Turcia şi-a consolidat şi mai mult statutul în lumea islamică, în paralel cu cel pe care-l căpătase sprijinind organizaţia Hamas în Fâşia Gaza. Iranul are potenţialul necesar cu care „să ajute Turcia să-şi atingă scopul strategic de a deveni un nod energetic, livrând ţiţei şi gaze naturale [iraniene] pe pieţele din vestul Europei”.[447] Dacă devine nodul de transfer energetic pentru Iran şi pentru hidrocarburile provenite de la Marea Caspică prin Caucaz, chiar dacă se bucură de puterea de a deturna până la 90 la sută din apa Eufratului care ajunge în Irak şi până la 40 la sută din cea care ajunge în Siria, Turcia se alătură Iranului ca hiperputere din Orientul Mijlociu, cu conducte îndreptate în toate direcţiile, prin care curg ţiţeiul, gazele naturale şi apa – bazele însele ale vieţii industriale.[448]

Înaintea Epocii Petrolului, aşa cum susţineam, Turcia s-a întins în Balcani şi în Europa, cu scopul de a-şi dezvolta acele capacităţi economice necesare pentru a se putea întinde în Orientul Mijlociu. În Epoca Petrolului, se întâmplă invers. Devenind calea prin care ţiţeiul iranian şi cel de la Marea Caspică ajung în Europa, Turcia devine totodată un factor economic mult prea important pentru ca Europa s-o ignore. În loc să fie o simplă punte terestră, chiar dacă este cea mai mare asemenea punte de pe glob, Turcia – o ţară a grupului G-20 – s-a transformat într-o regiune de bază în şi prin sine, care, alături de Iran, posedă

capacitatea de a neutraliza Cornul arab al Abundenţei, o regiune ale cărei societăţi sunt date peste cap de revolta internă generată de câteva decenii de regimuri sterile, obsedate de siguranţa naţională.

Mai mult decât atât, mişcarea concertată a Turciei şi a Braziliei de a salvgarda uraniul îmbogăţit al Iranului a reprezentat mai mult decât o acţiune unilaterală, cu prea puţine consecinţe practice, menită să ajute Iranul fundamentalist să-şi obţină bomba atomică. Ea a reflectat fenomenul de înălţare a unor puteri de nivel mediu la nivel mondial, pe măsură ce tot mai multe milioane de oameni din ţările aflate în curs de dezvoltare ating standardul de viaţă al clasei mijlocii.

Pentru Occident, partea bună este următoarea: dacă nu ar fi ascensiunea Turciei, Iranul revoluţionar ar deveni puterea dominantă din Orientul Mijlociu; dar aşa, cu Turcia care se înalţă agresiv, ca putere a Orientului Mijlociu, pentru prima dată după prăbuşirea Imperiului Otoman, Iranul se va vedea provocat din imediata sa vecinătate – pentru că Turcia poate fi deopotrivă şi prietena, şi concurenta Iranului. Şi, să nu uităm, Turcia încă mai face parte din NATO şi încă mai păstrează relaţii cu Israelul, chiar dacă unele foarte fragile. Oricât de dificil i-ar fi Occidentului s-o tolereze, conducerea islamistă a Turciei reprezintă un imens progres faţă de obstinaţia guvernării clericale din Iran. Turcia poate să acţioneze în continuare ca mediator între Israel şi ţările musulmane, la fel cum Iranul deţine potenţialul de a-şi modifica propria politică, fie prin răsturnări politice, fie prin amendarea longevităţii şi a contradicţiilor guvernării existente. Cert este că, pe măsură ce Războiul Rece este dat uitării, Turcia şi Iranul îşi vor pune la bătaie propria geografie, pentru a juca roluri sporite în Orientul Mijlociu arab. Turcia nu mai este la fel de strâns ţinută în frâu de NATO, plus că Alianţa Nord-Atlantică însăşi este o umbră slăbită faţă de ce era odată. Şi, după căderea, în Irak, a regimului Saddam Hussein – un vestigiu al statelor poliţieneşti de tip sovietic, de pe vremea Războiului Rece –, Iranul se vede atras mai tare ca niciodată în politica lumii arabe. Totul se întâmplă cu mare subtilitate: Turcia lucrează în acord cu Iranul, făcându-i totodată concurenţă. Concomitent, Irakul se pregăteşte să devină o alternativă şiită la Iran, indiferent de cât de slab este el acum. Ajutorul dat Turciei şi Iranului a reprezentat acea revoluţie în comunicaţiile globale care, cel puţin în aceste două cazuri, le permite oamenilor să se ridice mai presus de etnicitate şi să îmbrăţişeze cu adevărat religia ca un grup identitar. Astfel, turci, iranieni şi arabi sunt cu toţii musulmani şi sunt uniţi împotriva Israelului şi într-o anumită măsură împotriva Occidentului. Aşa se face că, în condiţiile intensificării factorilor geografici ai Turciei şi Iranului, care

afectează lumea arabă, acel vast cadrilater care este Orientul Mijlociu devine mai organic interconectat decât a fost vreodată.

*

Spre deosebire de Turcia şi de Iran, ţările arabe situate între Marea Mediterană şi platoul iranian nu reprezentau mare lucru înainte de secolul XX. Palestina, Libanul, Siria şi Irakul erau simple denumiri geografice. La Iordania nu se gândise nimeni încă. Dacă dăm la o parte liniile oficiale de pe hartă, descoperim o schiţă brută, făcută parcă la repezeală, de grupuri de populaţie, unele sunite, altele şiite, care contrazic frontierele naţionale. În interiorul acestor graniţe, autorităţile centrale care conduc Libanul şi Irakul abia dacă funcţionează. Cele din Siria se manifestă la modul tiranic, dar se află sub asediul intens al propriilor mase populare (şi poate nici nu vor putea rezista la putere până când această carte va ieşi de sub tipar); în Iordania, există o monarhie absolută, care probabil nu va avea un viitor decât sub forma unei monarhii constituţionale. (Raţiunea principală a existenţei Iordaniei rămâne de fiecare dată nespusă: această ţară funcţionează ca un tampon pentru alte regimuri arabe, care se tem să aibă o graniţă directă cu Israelul.) Când preşedintele american George W. Bush a răsturnat dictatura irakiană, s-a crezut, la vremea respectivă, că el pusese istoria în mişcare în lumea arabă, zdruncinând-o mai mult decât orice altă personalitate occidentală, de la Napoleon încoace. Dar apoi au venit revoltele democratice supranumite Primăvara Arabă, care-şi aveau propriile motivaţii de ordin intern, fără nici o legătură cu acţiunile lui Bush-fiul. În tot cazul, sistemul de state postotomane, instituit ca o consecinţă a Primului Război Mondial, este supus astăzi unei presiuni mai puternice decât a fost vreodată. Poate că nu se va instaura, în aceste ţări, o democraţie de tip occidental, dar un soi de liberalizare va trebui să urmeze, ajutată de Revoluţia din Egipt şi de trecerea de la statele poliţieneşti arabe de după epoca Războiului Rece, care va face ca tranziţia de la comunism, survenită în Europa Centrală şi în Balcani, să pară, prin comparaţie, una de-a dreptul uşoară. Într-adevăr, Levantul se caracterizează astăzi prin regimuri autoritare în curs de prăbuşire şi prin sisteme democratice sporadice care se dovedesc incapabile să realizeze ceva, orice. Agresivitatea energică a conducerilor din Turcia şi din Iran, fie şi parţial rezultat al geografiei celor două ţări, nu se regăseşte nicăieri în lumea arabă în ultimele decenii – un motiv în plus pentru care aceasta din urmă se vede intrată astăzi într-o fază de tranziţii politice epocale.

Revoltele arabe din 2011, care au măturat din calea lor mai multe regimuri politice, şi-au propus, de fapt, să preia puterea pe care o reprezintă tehnologia

comunicațiilor și să învingă geografia. Dar, odată cu trecerea timpului, geografia Tunisiei, a Libiei, a Egiptului, a Yemenului, a Siriei și cea a altor țări se vor afirma din nou. Tunisia și Egiptul sunt civilizații străvechi, ale căror structuri statale își au rădăcinile în Antichitate, în timp ce Libia și Yemenul, de exemplu, nu sunt decât niște geografii vagi, a căror statalitate nu a fost edificată decât în secolul XX. Libia de Vest, concentrată în jurul orașului Tripoli (și cunoscută ca Tripolitania), s-a orientat dintotdeauna către civilizațiile bogate și urbane de la Cartagina, din Tunisia, pe când Libia de Est, concentrată în jurul orașului Benghazi (și cunoscută drept Cirenaica), s-a orientat dintotdeauna către civilizațiile de la Alexandria, din Egipt. Yemenul a fost bogat și bine populat încă din Antichitate, dar numeroasele regate muntoase de aici au fost întotdeauna separate unele de altele. Iată de ce nu e deloc surprinzător faptul că edificarea unor state moderne, netiranice, în țări precum Libia și Yemenul se dovedește mult mai dificilă decât în Tunisia și în Egipt.

Dar următoarea fază a conflictului s-ar putea desfășura în Levant și în zona numită Cornul Abundenței.

*

Din cauza invaziei americane din 2003, Irakul se află în plină evoluție politică, ceea ce nu poate să nu afecteze întreaga lume arabă, din următoarele motive: uriașele rezerve de petrol ale Irakului (pe locul al doilea în lume, după Arabia Saudită); populația relativ mare a țării, de peste 31 de milioane de locuitori; poziția sa geografică, la joncțiunea dintre lumile sunită și șiită; echidistanța ei față de Iran, Siria și Arabia Saudită; și, în fine, semnificația istorică și politică a regiunii, ca fostă capitală a dinastiei abaside. Mai mult decât atât, Irakul este afectat de trei moșteniri: aproape o jumătate de secol de dictatură militară brutală sub diverse conduceri, culminând cu Saddam, care a deturnat cultura politică a țării; o istorie sumbră și violentă, atât în vechime, cât și în modernitate, care depășește cu mult deceniile de dictatură din ultima perioadă și care a încurajat formarea unui caracter național aspru și suspicios (oricât de esențialist ar putea suna); și, în fine, o serie de divizări etnice și sectare implacabile.

Irakul nu a fost niciodată lăsat în pace. Iată ce spunea Freya Stark: „Dacă Egiptul se află alături de căile de circulație ale oamenilor și stă liniștit în afara lor, Irakul a fost din cele mai vechi timpuri o provincie de frontieră, așezat de-a curmezișul și enervant peste cărările umane predestinate”.[449] Pentru că Mesopotamia s-a aflat pe una dintre cele mai sângeroase căi de migrație

cunoscute în istorie, asmuțindu-i pe oameni unii contra altora și alimentându-le, în consecință, tuturor pesimismul. Indiferent dacă a fost atacat dinspre deșertul sirian de la vest sau dinspre podișul Elam de la est, adică din Iran, Irakul a fost întotdeauna o victimă constantă a diverșilor ocupanți. Încă din mileniul al III-lea î.Hr., popoarele antice din Orientul Apropiat s-au luptat să pună stăpânire pe Mesopotamia. Fie c-a fost vorba despre regii perși ahemenizi Darius și Xerxes, care au domnit peste Babilon, sau despre hoardele mongole care au năvălit mai târziu și au călcat țara în picioarele cailor, sau despre stăpânirea pe termen lung a otomanilor, care s-a sfârșit abia după Primul Război Mondial, istoria Irakului nu a însemnat decât o tragică înșiruire de cotropiri.[450]

Ducând și mai departe această vărsare de sânge, Mesopotamia n-a fost decât rareori o țară în care să existe o oarecare coeziune din punct de vedere demografic. Tigrul și Eufratul, care traversează Irakul, constituie de multă vreme o zonă de frontieră în care diverse grupuri umane, adesea rămășițe ale unor vechi invazii străine, s-au ciocnit și s-au suprapus. Așa cum s-a străduit să demonstreze orientalistul francez Georges Roux, în cartea sa *Irakul antic*, încă din Antichitate, părțile de nord, sud și centru ale acestei regiuni au fost cuprinse în repetate rânduri în focurile bătăliilor. Conducătorii celor dintâi orașe-stat, sumerienii din sud, s-au luptat cu akkadienii din centrul Mesopotamiei. Și unii, și ceilalți s-au luptat cu asirienii locuitori ai părții de nord. Aceștia din urmă, la rându-le, s-au luptat cu babilonienii. Iar asta, nemaipomenind despre numeroasele nuclee de persani care trăiau printre băștinașii mesopotamieni, formând alte și alte surse de conflict.[451] Numai o tiranie dintre cele mai copleșitoare ar fi putut stăvili procesul de absolută dezintegrare la care era supusă această regiune de frontieră. Așa cum nota istoricul Adeed Dawisha, „fragilitatea ordinii sociale a fost [de-a lungul întregii istorii] una structurală în regiunea Mesopotamiei”.[452] Iar această ordine fragilă, care a ridicat grupurile umane unele împotriva altora într-o vale de rău dens populată și fără granițe de protecție, a condus în ultimă instanță și aparent inexorabil către o tiranie care, deși s-a instalat în plin secol XX, a părut extrasă din negurile Antichității și care, odată răsturnată, a fost urmată de mai mulți ani de anarhie setoasă de sânge, cu atrocități care au părut, la rându-le, să aibă un aer antic.

Irakul este împovărat de istoria modernă la fel cum este și de cea străveche. Mesopotamia s-a numărat printre cel mai slab guvernate provincii ale fostului Imperiu Otoman, ceea ce constituie un alt caz de exprimare a geografiei în termeni vagi – o adunătură întâmplătoare de triburi, secte și etnii, pe care turcii le-au divizat și mai mult când au împărțit țara în vilaietele Mosul (kurd), Bagdad

(sunit) și Basra (șiit), enumerate de la nord spre sud. Când britanicii au încercat să „sculpteze” o structură politică între valea Tigrului și a cea Eufratului, n-au făcut decât să amestece precum o vrăjitoare în cazanul ei separatismul kurd, tribalismul șiit și inflexibilitatea sunită.[453] Pentru a lega între ele câmpurile petrolifere din Kurdistanul de la nord și un port aflat la Golful Persic de la sud – parte a strategiei lor de apărare a Indiei pe uscat și pe mare –, englezii au reunit la un loc forțe etnice și sectare pe care în mod normal ar fi fost foarte greu să le faci să conviețuiască.

Apariția naționalismului arab, ca o consecință a celui de-al Doilea Război Mondial, a condus la divizări și mai mari. Ofițerii și politicienii irakieni s-au ridicat unii împotriva celorlalți: cei care considerau că identitatea problematică a Irakului era cel mai bine subsumată ideii de unică națiune arabă, care să se întindă din Maghreb până în Mesopotamia, împotriva celor care luptau, deși aveau puține șanse de izbândă, pentru un Irak unit, care, în ciuda lipsei sale de logică geografică, să-și fi strunit propriile pasiuni sectare. În tot cazul, aproape patru decenii de democrație refractară, instabilă și slabă, începând cu anul 1921, marcate de revolte și de un semiautoritarism care s-a manifestat în numele palatului regal, au luat sfârșit brusc pe 14 iulie 1958, când o lovitură de stat militară a răsturnat guvernul prooccidental. Regele Faisal al II-lea, care domnea deja de nouăsprezece ani, și întreaga sa familie au fost aliniați la zid și împușcați. Prim-ministrul Nuri al-Said a fost și el împușcat și îngropat; ulterior, cadavrul său a fost dezgropat, ars și mutilat de gloată. Iar acesta nu a fost un act întâmplător, ci unul care a demonstrat o violență dezlănțuită și perversă, adeseori tipică pentru viața politică irakiană. De fapt, asasinarea întregii familii regale hașemite, asemenea asasinării familiei țarului Nicolae al II-lea al Rusiei, în 1918, a reprezentat o crimă de un profund simbolism, care a prevestit decenii întregi de omoruri și de torturi practicate de stat, din care Irakul își va reveni după încă și mai mulți ani. Șirul de tiranii în stilul Blocului Răsăritean a început cu generalul de brigadă Abd al-Karim Qasim și s-a încheiat cu Saddam Hussein, fiecare dictator fiind mai radical decât precedentul; numai așa putea fi ținut laolaltă un stat cu atâtea grupări și forțe politice disparate.

Chiar și așa, după cum scrie Dawisha, „Memoria istorică nu e nici lineară, nici cumulativă […] Așa încât, deși nu încape îndoială că o mare parte a istoriei Irakului a fost autoritară, au existat și câteva raze de speranță democratică”.[454] În timp ce Irakul se luptă să nu alunece înapoi nici spre tiranie, nici spre anarhie sub povara loialităților primordiale, merită reamintit că, din 1921 până în 1958, și aici a funcționat ceva care aducea a democrație. Mai mult decât atât, până și

geografia este obiectul unor interpretări diferite. Cu toată aplecarea din Mesopotamia către divizarea grupurilor umane, după cum ne atrage atenția Marshall Hodgson, un asemenea stat nu este întru totul artificial, ci posedă anumite rădăcini în vremurile de demult. Întreaga cultură generată de Tigru și de Eufrat constituie una dintre realitățile esențiale din Orientul Mijlociu în materie de demografie și mediu înconjurător.

Și totuși, orice democrație irakiană care ar lua naștere în al doilea deceniu al secolului XXI ar fi – n-are cum fi altfel – una coruptă, nesigură, ineficientă și deosebit de turbulentă, în care asasinatul politic riscă să fie la ordinea zilei. Pe scurt, un Irak democratic se va dovedi un stat slab, cel puțin pe termen scurt, cu toată avuția sa în țiței și în ciuda faptului că forțele armate i-au fost antrenate de americani. Iar politicienii săi aflați într-un conflict neîntrerupt vor căuta sprijin financiar și politic la puterile vecine – mai ales în Iran și-n Arabia Saudită –, devenind, prin urmare, într-o măsură considerabilă, niște marionete în mâinile acestora. Irakul ar putea redeveni o versiune mai mare a Libanului devastat de război în anii 1970 și 1980. De vreme ce miza este atât de mare în Irak, cei aflați la putere având și un acces corupt la incredibila bogăție de țiței a statului, luptele intestine vor fi persistente și intense. Un eventual avanpost al Occidentului în inima lumii arabe necesită un stat puternic la interior – iar așa ceva nu se întrevede în acest moment.

O Mesopotamie slăbită ar putea reprezenta o posibilitate pentru un alt centru demografic sau de resurse naturale din lumea arabă de a-și revendica prestigiul și întâietatea în această parte a lumii. Dar e dificil de estimat în ce direcție vor evolua lucrurile. Saudiții sunt prin firea lor nervoși, ezitanți și vulnerabili, din cauza propriei avuții uriașe de țiței, combinată cu o populație relativ mică, dar care se caracterizează totuși prin hoarde întregi de bărbați tineri, oricând apți de radicalizare și tânjind după democratizare – același gen de grup de partizani care au declanșat revoluții în Tunisia și-n Egipt. Epoca post-Mubarak în această din urmă țară, cu populația mai mare decât a oricărei alte țări arabe, va genera guvernări ale căror energii, democratice sau nu, vor fi îndreptate spre consolidarea internă a controlului de la centru și spre stăvilirea provocărilor demografice asociate cu faptul că izvorul Nilului Alb și cel al Nilului Albastru se află în cele două Sudanuri și în Etiopia. (Cu populația ei de 83 de milioane de locuitori, Etiopia bate Egiptul din punct de vedere demografic, iar cele două jumătăți, de nord și de sud, ale Sudanului însumează peste 40 de milioane de suflete. Luptele pentru controlul asupra surselor de apă vor atârna greu în economia tuturor acestor guvernări în secolul XXI.) Tocmai de slăbiciunea lumii

arabe vor căuta să profite și Turcia, și Iranul, făcând apel, fiecare în parte, la marea comunitate musulmană *ummah*.

Această slăbiciune este ilustrată nu numai de Irakul de după invazia americană, ci și de Siria, un alt pol geografic al lumii arabe aflat în situație critică– atât în vremurile medievale, cât și în cele moderne. Siria, cu pretențiile ei de a fi fost *inima care palpita de arabism* în perioada Războiului Rece.

*

Lăsând munții Taurus în urmă, în 1998, și luând-o înspre sud-est, am coborât brusc din Asia Mică în câmpia siriană – presărată cu pini și cu măslini și bombată ici și colo de colinele de calcar – și am părăsit societatea încrezătoare și bine industrializată din Turcia, naționalismul ei întărit de logica geografică a Mării Negre dinspre nord, a Mediteranei dinspre sud și vest și a barierelor muntoase dinspre est și sud-est. În această fortăreață naturală, islamul fusese subsumat regulilor democrației. Dar acum intram pe un teritoriu artificial, unul și același cu deșertul întins peste tot, căruia numai ideologia partidului Baas și cultul personalității generat de ea îi conferea o logică aparte. Portretele președintelui Hafez al-Assad de pe orice vitrină de magazin și parbriz de mașină desfigurau peisajul. Geografia nu determina destinul Siriei – nici pe al Turciei –, dar constituia un punct de plecare.

Istoria și geografia ne spun că Siria, cu o populație de douăzeci de milioane de locuitori, va fi și de aici înainte epicentrul turbulențelor din lumea arabă. Alepul, situat în nordul Siriei, este un oraș-bazar cu legături istorice mai profunde cu Mosulul și cu Bagdadul din Irak decât cu capitala siriană Damasc. Ori de câte ori Damascul a primit loviturile destinului, Alepul și-a regăsit imediat măreția. Cine se plimbă prin *suk*-urile – piețele – din Alep este surprins de cât de îndepărtat și de nesemnificativ pare Damascul. *Suk*-urile din Alep sunt dominate de kurzi, turci, circasieni, arabi creștini, armeni și alte nații, spre deosebire de *suk*-ul din Damasc, despre care ai zice că este mai degrabă o lume de arabi suniți. La fel ca în Pakistan și în fosta Iugoslavie, și în Siria fiecare sectă sau religie își are propria regiune geografică distinctă. Între Alep și Damasc se află nucleul sunit din ce în ce mai islamist, centrat în jurul orașelor Homs și Hama. Între Damasc și frontiera cu Iordania se află druzii, iar în reduta muntoasă de la granița cu Libanul trăiesc alaviții, și unii, și ceilalți rămășițe ale unui val de șiism originar din Persia și din Mesopotamia, care a cotropit Siria în urmă cu o mie de ani. Alegerile libere și echitabile din anii 1947, 1949 și 1954 au exacerbat aceste divizări, organizând votarea în funcție de regiuni, de secte și de etnii. Răposatul Hafez al-Assad a venit la putere în 1970, după douăzeci și una de

schimbări de guvern în cei douăzeci și patru de ani precedenți. Timp de trei decenii, el a fost un fel de Leonid Brejnev al lumii arabe, care a neglijat viitorul eșuând în a construi o societate civilă în propria țară. Dacă în Iugoslavia încă mai exista o clasă de intelectuali în perioada în care s-a dezmembrat, Siria nu avea așa ceva, într-atât de iresponsabil era regimul lui Assad cel bătrân.

În timpul Războiului Rece și în primii ani de după sfârșitul acestuia, panarabismul fervent al Siriei a reprezentat un substitut pentru slaba identitate statală a țării. Siria Mare era un termen geografic legat de perioada otomană, care includea Libanul, Iordania și Israelul-Palestina din zilele noastre, asupra cărora frontierele trunchiate ale statului sirian de azi exercită o mare presiune. Această Sirie Mare istorică a fost numită de Philip K. Hitti, profesor la Princeton, „cea mai mare țară mică de pe glob, minusculă ca dimensiuni, dar cosmică prin influență", cuprinzând în geografia ei, la confluența dintre Europa, Asia și Africa, „întreaga istorie a lumii civilizate într-o formă miniaturală".[455] Din Siria proveneau câțiva dintre cei mai străluciți gânditori ai lumii greco-romane, inclusiv stoici și neoplatoniști. În Siria și-a avut centrul Imperiul Umayyad, cea dintâi dinastie arabă de după Mahomed, care în momentul său de glorie a fost mai mare decât Roma. Și tot aici s-au desfășurat cruciadele, care pot fi considerate cea mai mare dramă a istoriei, survenită între lumea islamică și Occidentul creștin.

Dar Siria ultimelor decenii a fost doar o umbră a întregii sale moșteniri istorice și geografice ilustre. Iar sirienii sunt profund conștienți de această realitate. Pentru că, așa cum știu și ei, pierderea Libanului a însemnat că Siriei i-a fost retezată o bună parte din accesul la Marea Mediterană, din care-și trăseseră seva bogatele ei resurse culturale. Din 1920, când Libanul a fost despărțit de Siria de către francezi, sirienii au încercat cu disperare să și-l ia înapoi. De aceea retragerea totală a trupelor siriene din Liban, pe care George W. Bush a pretins-o imediat după asasinarea, în februarie 2005, a prim-ministrului libanez Rafik Hariri, de orientare antisiriană, ar fi subminat însăși temelia regimului alawit minoritar de la Damasc, dintr-o singură mișcare. Alawiții, o sectă șiită heterodoxă, sunt împărțiți din punct de vedere demografic între Siria și Liban. Apariția unui ministat alawit în nord-vestul Siriei nu este cu totul imposibilă după căderea regimului alawit de la Damasc.

De fapt, după Irak și Afghanistan, următoarea țintă a jihadiștilor suniți ar putea fi chiar Siria: în regimul sirian, condus, iată, până cel puțin la începutul anului 2012 de Bashar al-Assad, jihadiștii au văzut un dușman care este în același timp „tiranic, secular *și* eretic".[456] Acest regim alawit a fost apropiat de

Iranul şiit şi poartă vina de a fi ucis zeci de mii de islamişti suniţi în anii 1970 şi 1980. Jihadiştii sunt profund familiarizaţi cu Siria la capitolul logistică, pentru că susţinerea jihadului în Irak necesita o întreagă reţea de case conspirative pe teritoriul sirian. Cert este că nimeni nu poate nici măcar bănui ce se va întâmpla cu o Sirie scăpată de Assad şi de regimul său autoritar. Cât de profund e sectarismul? Poate nu e deloc profund, numai că, odată ce omorurile se pornesc, oamenii revin la identităţile lor sectare, multă vreme reprimate. S-ar putea, în acelaşi timp, ca o Sirie post-Assad să se descurce mai bine decât un Irak post-Saddam, tocmai pentru că tirania siriană s-a dovedit mult mai puţin drastică decât cea irakiană, drept care şi societatea siriană este mai puţin afectată. Am călătorit eu însumi de mai multe ori din Irakul lui Saddam către Siria lui Assad şi am simţit ca şi cum aş fi respirat brusc un aer umanist şi liberal. Pe de altă parte, Iugoslavia s-a dovedit o societate mai deschisă decât cele ale vecinilor săi din Balcani de-a lungul întregului Război Rece, şi iată cum au spulberat acea societate diferendele etnice şi religioase! Alawiţii minoritari au menţinut pacea în Siria; puţin probabil ca jihadiştii suniţi să poată face acelaşi lucru. E posibil să se poarte la fel de brutal, dar fără o cunoaştere profundă a guvernării, pe care alawiţii au căpătat-o în cei patruzeci de ani de când se află la putere.

Sigur că nu e obligatoriu ca lucrurile să se îndrepte într-o asemenea direcţie. Căci în Siria există o bază geografică solidă pentru pace şi renaştere politică. Să ne amintim vorbele lui Hodgson: ţările acestea, precum Irakul şi Siria, chiar au rădăcini înfipte adânc în terenul agricol, nu sunt întru totul artificiale. În ciuda frontierelor ei actuale, Siria încă mai reprezintă centrul lumii levantine – cu alte cuvinte, al unei lumi de identităţi etnice şi religioase multiple, unite de comerţ.[457] Poetul de origine siriană Ali Ahmad Said (cunoscut sub pseudonimul „Adonis”) reprezintă cea mai bună ilustrare a celeilalte Sirii, cea cu o imensă bogăţie de interacţiune civilizaţională, care, aşa cum ştim din scrierile lui William McNeill, formează nucleul însuşi al marii drame a istoriei. Adonis îşi îndeamnă conaţionalii sirieni să renunţe la naţionalismul arab şi să-şi făurească o nouă identitate statală, bazată tocmai pe eclectismul şi diversitatea întâlnite în Siria – de fapt, un echivalent de secol XXI al Beirutului, al Alexandriei şi al Smirnei de la începutul secolului precedent. Adonis, asemenea clanului Assad, este alawit, dar un alawit care, în loc să privească arabismul şi statul poliţienesc drept scuturi ale statutului său minoritar, a îmbrăţişat cosmopolitismul.[458] În loc să se uite spre deşert, Adonis alege să privească spre Marea Mediterană, unde Siria modernă, chiar dacă a pierdut Libanul, încă mai are mult de câştigat. Mediterana simbolizează o sinteză etnică şi sectară ce reprezintă unica bază

conceptuală posibilă pentru o democrație stabilă în Siria. McNeill, Hodgson și, iată, Adonis, chiar se suprapun atunci când vine vorba despre promisiunea reprezentată de această țară.[459]

Implicațiile acestor lucruri sunt imense pentru celelalte țări din așa-numita Siria Mare: Liban, Iordania, Israel. Indiferent dacă în Siria urmează sau nu o revoltă jihadistă după cea democratică – adică în eventualitatea în care nu prinde rădăcini acolo o democrație demnă de poezia lui Adonis –, țara pare destinată să devină un stat mai puțin centralizat și, prin urmare, mai slab. Și va fi o țară cu o populație tânără semnificativă: 36 la sută dintre sirieni sunt în vârstă de până în 14 ani. O Sirie slăbită ar însemna ca Beirutul să se ridice la statutul de capitală culturală și economică a Siriei Mari în locul Damascului, care ar avea de plătit prețul unor decenii întregi de menținere de tip sovietic în afara lumii moderne. Dacă masele sărace de șiiți din sudul Beirutului, adepți ai organizației Hezbollah, ar continua să câștige întrecerea demografică dintre ei și restul acelei metropole, iar suniții islamiști ar ajunge să dețină o influență politică mai mare la Damasc, atunci Siria Mare ar putea deveni o geografie și mai puțin stabilă decât este acum.

Iordania ar putea supraviețui totuși unei asemenea evoluții, pentru că dinastia hașemită (spre deosebire de cea alawită) s-a străduit pe parcursul deceniilor să edifice o conștiință statală, prin dezvoltarea unei elite unificate. Capitala iordaniană Amman este plină de foști miniștri în diverse guverne care sunt fideli monarhiei iordaniene – oameni care nu au fost închiși sau omorâți ca urmare a remanierilor ministeriale, ci doar lăsați să se îmbogățească. Dar, o dată în plus, blestemul rezidă în demografie: 70 la sută din populația de 6,3 milioane de locuitori a Iordaniei locuiesc în zona urbană, iar circa o treime sunt refugiați palestinieni, care se bucură de o rată a natalității superioară locuitorilor iordanieni. (Cât îi privește pe aceștia din urmă, relațiile tradiționale dintre monarhie și triburi s-au modificat pe măsură ce cultura tribală a evoluat și ea, mașinile de transport de mărfuri și telefoanele celulare luând de mult locul cămilelor.) Există, apoi, cei 750 000 de refugiați irakieni din Iordania, ceea ce face ca aceasta să fie țara cu cel mai mare număr de refugiați pe cap de locuitor, din lumea întreagă.

Revenim la realitatea unei geografii închise și claustrofobe, după cum se exprima Paul Bracken, în care emoțiile maselor urbane sărăcite și înghesuite sunt ațâțate și mai mult de mass-media electronică, potrivit lui Elias Canetti. Date fiind violențele din Irak și din Afghanistan din ultimul deceniu, am devenit cu toții nepăsători în fața instabilității crescânde care s-a instalat în părțile teoretic

stabile din Orientul Mijlociu. Și am făcut asta în detrimentul nostru, după cum au arătat revoltele arabe. Ele au început ca expresii ale dorinței ca și în țările respective să existe o societate civilă și o demnitate individuală, de care niște regimuri osificate, obsedate de propria siguranță națională, îi privaseră pe oameni. Dar, în viitor, urbanizarea și comunicațiile electronice ar putea duce la manifestări mai puțin blânde ale furiei populare. Mulțimea care se adună și rage la nedreptățile fie reale, fie percepute ca atare – iată noul tigru postmodern, pe care viitoarea generație de conducători arabi se va lupta să-l țină sub control.

*

Am trecut de mai multe ori granița care desparte Iordania de Israel. Valea Iordanului face parte dintr-un rift adânc prin suprafața Pământului, care se întinde pe șase mii de kilometri, din Siria, de la nord, până în Mozambic, la sud. Așa se face că mi s-a părut încărcată de dramatism coborârea înapoi – spre vest – către apa Iordanului de la înălțimea unui podiș de culoarea biscuitului unde se află orașul iordanian Irbid. La sfârșitul anilor 1990, pe marginile acelui drum se înșirau garaje prăfuite, tarabe cu fructe care parcă stăteau să cadă și grupuri de tineri care-și făceau veacul pe-acolo, fumând. La fundul văii se întindea o panglică de câmpuri verzi aliniate de-a lungul râului, în timp ce dincolo, de partea israeliană, munții se înălțau la fel de abrupți. Birourile vămii și ale poștei de frontieră iordaniene se aflau în câteva containere vechi de marfă, pe un teren altminteri viran. Râul este îngust – îl poți trece cu autobuzul efectiv în câteva secunde. Pe celălalt mal, se afla un parc perfect proiectat, cu niște culoare de circulație bine definite, ca o insulă în trafic de oriunde din Occident, deși părea un miracol după spațiile publice terne și pline de praf din Iordania și dintr-o bună parte a lumii arabe. Sala oficiului israelian de imigrație arăta ca orice terminal de aeroport mic din Statele Unite. Agenții de securitate israelieni purtau tricouri de la Timberland, pe care nu și le mai băgaseră în blugi, ca să nu li se vadă pistoalele. După săptămânile petrecute în țări arabe, tinerii aceia mi s-au părut rupți de orice tradiție. Dincolo de oficiul de imigrație, am dat peste trotuare, bănci și facilități turistice noi, tot ca oriunde altundeva în Occident. Și totuși, era un spațiu public pustiu, neprietenos: nimeni nu stătea pe-acolo să-și facă veacul, precum în țările arabe, unde șomajul a devenit endemic. Israelienii aflați la ghișeele respective erau brutali și parcă impersonali. Lipsea cu desăvârșire tradiționala ospitalitate din Orientul Mijlociu. Cu toate că locuisem în Israel în anii 1970 și-mi făcusem acolo stagiul militar, revenind în țară pe calea respectivă, am avut ocazia s-o văd cu alți ochi. Israelul părea cu totul nefiresc în acea zonă a Orientului Mijlociu, deși constituia o realitate solidă și fermă.

Pentru tot ce înseamnă lumea musulmană, deopotrivă unită şi înrăită de mass-media, calvarul palestinienilor reprezintă o nedreptate cu valoare totemică în ansamblul treburilor omeneşti. Poate că ocupaţia israeliană a Cisiordaniei nu a fost un factor prea vizibil în primele etape ale Primăverii Arabe, dar nu are rost să ne amăgim. Faptele propriu-zise au devenit, într-o oarecare măsură, nesemnificative – percepţiile sunt cele care contează. Iar geografia nu face decât să le accentueze. Dacă sionismul arată cât de puternice sunt ideile, lupta de pe teren dintre israelieni şi palestinieni – dintre evrei şi musulmani, cum ar pretinde şi turcii, şi iranienii – constituie o ilustrare a necruţătorului determinism geografic.

„Evreii vor deveni curând o minoritate în zonele pe care le ocupă sau le controlează, de la Iordan până la Marea Mediterană (după unele estimări, acest lucru s-a şi întâmplat), iar unii experţi în demografie prevestesc faptul că, în următorii cincisprezece ani, evreii vor ajunge să reprezinte numai 42 la sută din populaţia zonelor respective.” Iată ce scria în 2005 Benjamin Schwarz, editorul ediţiei naţionale a revistei *The Atlantic*, într-un articol intitulat: „Va reuşi, oare, Israelul să trăiască până la o sută de ani?” De atunci, s-au schimbat puţine lucruri, care să influenţeze acele estimări sau analiza lui nepătimaşă. Rata natalităţii din teritoriile arabe ocupate este incomparabil mai mare decât cea din Israel: în Fâşia Gaza populaţia sporeşte într-un ritm dublu faţă de cea israeliană, fiecare femeie având, în medie, peste cinci copii în decursul vieţii ei adulte. Drept consecinţă, în primul deceniu al secolului XXI, s-a creat un consens la nivelul cercurilor politice, militare şi de informaţii din Israel, în sensul că israelienii trebuie să se retragă din toate teritoriile ocupate, pentru ca Israelul să nu devină, în esenţa lui, un stat de tip apartheid – dacă nu imediat, atunci cu timpul. Rezultatul a fost „gardul”: o barieră construită de israelieni, care separă efectiv statul Israel de populaţia palestiniană din Cisiordania, sărăcită şi care se înmulţeşte pe zi ce trece. Geograful israelian Arnon Soffer numeşte gardul „o ultimă şi disperată încercare de a salva statul Israel”. Dar coloniile evreieşti din apropierea Liniei Verzi, din teritoriile ocupate, scrie Schwarz, „ar putea avea rădăcini înfipte prea adânc şi ar putea face prea profund parte din viaţa cotidiană a prea multor israelieni, ca să fie pur şi simplu abandonate”.[460] Şi-apoi, mai este şi principiul de bază, premisă a ideologiei palestiniene, aşa-numitul „drept de revenire”, aplicabil celor 700 000 de palestinieni dislocaţi de pe teritoriul Israelului la constituirea statului israelian şi descendenţilor acelora, adică unei populaţii care s-ar putea cifra în prezent la cinci milioane de persoane. În anul 2001, 98,7 la sută dintre refugiaţii palestinieni respingeau ideea compensaţiei în

locul dreptului de revenire. În fine, mai trebuie avuți în vedere israelienii arabi, cei care trăiau în interiorul granițelor statului Israel înainte de 1967. Dacă rata de creștere a populației israelienilor evrei este de 1,4%, a celei de israelieni arabi este de 3,4%; vârsta medie a evreilor este 35 de ani, iar a arabilor – 14 ani.

Într-o lume rațională, putem spera la un tratat de pace între israelieni și palestinieni, în care cei dintâi să retrocedeze teritoriile ocupate și să desființeze majoritatea coloniilor, iar ceilalți să renunțe la dreptul de revenire. În asemenea condiții, un Israel Mare, cel puțin ca noțiune economică, ar ajunge să acționeze ca un magnet regional în estul Mării Mediterane, către care s-ar orienta nu numai Cisiordania și Fâșia Gaza, ci și Iordania, Libanul de Sud și Siria de Sud, inclusiv o metropolă ca Damascul. Dar puțini sunt cei care să pară mai departe din punct de vedere psihologic, de ideile acestor rânduri, în momentul scrierii acestor pagini, și mai divizați între ei – și, prin urmare, imobilizați politic –, decât sunt israelienii și palestinienii. Cutremurul politic din lumea arabă din anul 2011 și din prima parte a lui 2012 ar fi singurul în măsură să determine Israelul să facă anumite concesii teritoriale fundamentale.

Orientul Mijlociu atârnă, ca de un fir de ață, de interacțiuni umane hotărâtoare, mai ales din cauza geografiei sale închise și foarte aglomerate. Geografia nu a dispărut în decursul revoluției în comunicații și în al celei pentru controlul armamentului, ci a devenit, pur și simplu, mai importantă, mai prețioasă pentru mai mulți oameni.

Într-o asemenea lume, valorile universale trebuie să fie determinate de circumstanțe. Ne rugăm pentru supraviețuirea Iordaniei hașemite și a unei Sirii post-Assad, așa cum ne rugăm pentru încheierea dictaturii mullahilor în Iran, țară în care democrația reprezintă un potențial aliat pentru noi, făcând ca Iranul Mare, din Fâșia Gaza până în Afghanistan, să devină o forță a binelui, și nu a răului. Iată cum s-ar putea modifica estimările inițiale pentru tot Orientul Mijlociu; iată cum ar putea fi domesticite organizațiile Hamas și Hezbollah și ameliorate perspectivele de pace israeliano-palestiniene. Dar în Iordania cu greu s-ar putea imagina un regim și mai moderat și prooccidental decât monarhia curentă ne-democratică. La fel, democrația din Arabia Saudită reprezintă un potențial dușman pentru noi. În Siria, democrația s-ar cuveni să se instaleze gradual, ca nu cumva organizarea politică a Siriei Mari să fie împiedicată de jihadiștii suniți, așa cum s-a întâmplat în Mesopotamia în anii 2006–2007.

Liderii europeni din secolul al XIX-lea și din prima parte a secolului XX s-au concentrat pe așa-numita „chestiune răsăriteană”, adică pe răbufnirile de instabilitate și de pretenții naționaliste provocate de aparent nesfârșita decădere a

Imperiului Otoman. „Chestiunea răsăriteană” a fost rezolvată de cataclismul reprezentat de Primul Război Mondial, din care a rezultat sistemul de state arabe moderne, la a cărui edificare au contribuit și străvechile caracteristici geografice și grupurile de populație despre care a scris atât de elocvent Marshall Hodgson. Dar iată că, după alți o sută de ani, nu trebuie să considerăm de la sine înțeleasă durabilitatea respectivului sistem de state postotomane în inima spațiului Oikoumene.

438 Vezi Friedman (2009), p. 7
439 Vezi Langer și Blake (2006); Grygiel (2006), p. 96
440 Vezi Gibbons (1916); Grygiel (2006), pp. 96–97, 101
441 Textual: „nou îmbogățiți” (în limba franceză, în original) (n.tr.)
442 Vezi Hiro (2009), p. 89; de asemenea, Hiro (1986)
443 Textual: „rațiune de-a fi” (în limba franceză, în original); vezi Hiro (2009), pp. 85–86
444 Vezi Kaplan (2000), p. 118
445 Vezi Huntington (1996), pp. 85, 125, 177
446 Vezi Turkmen (1992), p. 73
447 Vezi Champion (2010)
448 Vezi Kemp și Harkavy (1997), p. 105
449 Vezi Stark (1943)
450 Vezi Kaplan (2009)
451 Vezi Roux (1964)
452 Vezi Dawisha (2009), p. 4
453 Vezi Dawisha (2009), p. 5
454 Vezi Dawisha (2009), pp. 286–287
455 Vezi Hitti (1951), pp. 3–5
456 Vezi Kazimi (2010)
457 Vezi Young (2011)
458 Vezi Salameh (2011); de asemenea, Mansel (2011)
459 Din păcate, în ciuda promisiunilor care transpar în poezia lui, Adonis însuși s-a dovedit o dezamăgire pentru demonstranții din primele zile ale Primăverii Arabe, el refuzând să se alăture pe deplin opoziției la regimul Bashar al-Assad. Chiar și așa, poezia lui tot sugerează o Sirie eclectică, edificată pe un conglomerat de culturi. Vezi Worth (2011)
460 Vezi Schwarz (2005)

PARTEA A TREIA

Destinul Americii

CAPITOLUL 15

BRAUDEL, MEXICUL ȘI MAREA STRATEGIE

Regretatul istoric Hugh Trevor-Roper de la Oxford scria, în 1972, că nu a existat niciodată o grupare de savanți care să fi avut vreo influență mai „fertilizatoare” asupra studiului istoriei decât așa-numitul grup Annales, întemeiat în 1929 de Lucien Febvre și Marc Bloch și denumit astfel după acel periodic parizian în care membrii grupului publicau frecvent: *Annales d'Histoire Économique et Sociale*. Figura cea mai proeminentă dintre aceşti francezi era Fernand Braudel. În 1949, Braudel a publicat *Marea Mediterană și lumea mediteraneeană în epoca lui Filip al II-lea*, o carte care a deschis drumuri noi în istoriografie prin accentul pe care-l punea pe geografie, demografie, materialism și mediul înconjurător.[461] Braudel a introdus natura însăși într-o lucrare de istoriografie, lărgind astfel, practic fără măsură, marginile disciplinei, ajutând totodată la repunerea geografiei în locul ei cuvenit între științele academice. Lucrarea sa masivă, în două volume, impresionează în primul rând pentru că a scris o mare parte din ea în timp ce era prizonierul germanilor în cel de-al Doilea Război Mondial. În această narațiune vastă ca o tapiserie, forțele permanente și neschimbătoare care țin de mediu conduc la tendințe istorice solide, ce se manifestă apoi timp de multe decenii sau chiar secole, așa încât genul de evenimente politice și războaie regionale cu care ne batem noi capul par ar fi predestinate, dacă nu cumva niște simple amănunte. Braudel a fost cel care ne-a ajutat să înțelegem în ce mod existența solurilor forestiere bogate din nordul Europei, care nu aveau nevoie de multă îngrijire pentru a-l face productiv pe țăranul din acele părți ale lumii, a condus, în cele din urmă, la societăți mai libere și mai dinamice în comparație cu cele situate de-a lungul țărmurilor Mării Mediterane, unde solurile mai sărace, mai nesigure aveau nevoie de irigații, care au condus, la rându-le, la instalarea oligarhiilor. Asemenea soluri generatoare de sărăcie, combinate cu o climă nesigură și ea, caracterizată de secetă, i-a împins pe greci și pe romani să pornească la cuceriri.[462] Pe scurt, ne amăgim crezând că noi și numai noi ne controlăm destinele întru totul; mai curând, Braudel ne ajută să realizăm opusul: cu cât suntem mai conștienți de limitările noastre, cu atât avem mai multă putere să influențăm rezultatele îngrădite de ele.

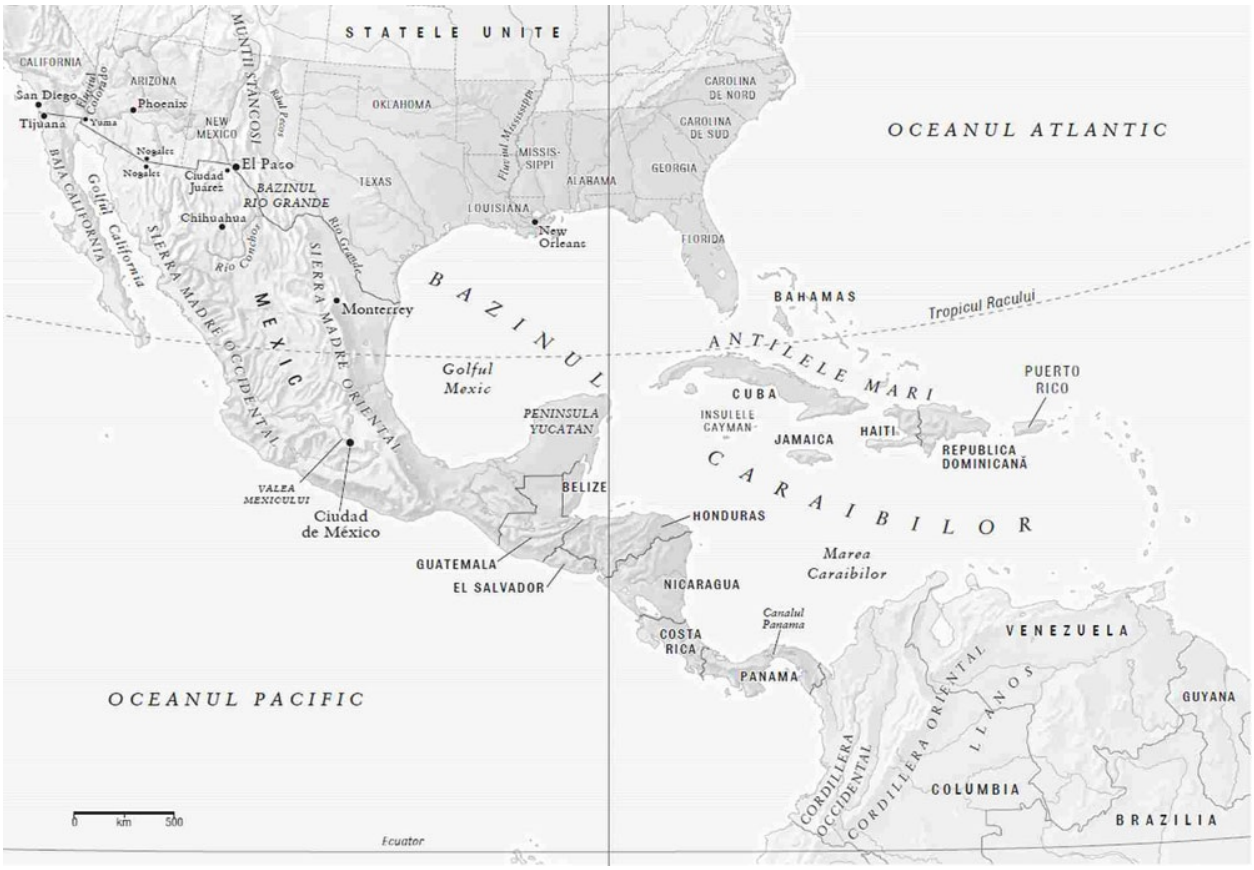

Cu busola sa geografică, Braudel identifică Mediterana ca fiind un conglomerat de mări învecinate cu marele deşert Sahara. În felul acesta, el îi redă Africii de Nord locul proeminent cuvenit în studiile privitoare la Marea Mediterană, furnizând contextul migraţiei în masă din epoca noastră a lucrătorilor de pe ţărmurile sud-mediteraneene, islamice (pe ale căror masive pietroase limba latină a prins prea puţine rădăcini), către cele nordice, creştine. Povestirea lui Braudel, cu toate că pune accentul pe regele spaniol Filip al II-lea, nu se referă cu adevărat la oameni care depăşesc individual obstacolele, ci, mai curând, la oameni şi la societăţile lor modelate subtil de forţe impersonale, dar profund structurale. Într-o epocă de schimbări climatice, în care Oceanul Arctic se încălzeşte şi se deschide traficului naval comercial, în care nivelul apelor mării prezintă creşteri potenţiale, ce ar putea însemna dezastru pentru ţările de coastă, suprapopulate, din Lumea a Treia tropicală, şi în care politica mondială este caracterizată esenţialmente de prezenţa petrolului şi a altor mărfuri, Braudel creează o epopee a determinismului geografic, numai bună de citit. De fapt, cu scrierile sale despre Marea Mediterană, Braudel stabileşte contextul de disponibilitate literară pentru o epocă a parcimoniei şi a evenimentelor dependente de mediul înconjurător pe o planetă congestionată, din ce în ce mai

lipsită de apă.

Realizarea lui Braudel și a celorlalți membri ai grupului Annales, potrivit lui Trevor-Roper, este aceea „de a fi adus geografia, sociologia, legea, ideile în contextul istoric larg și, în felul acesta, de a fi împrospătat, alimentat și consolidat respectivul context". La urma urmei, zice Trevor-Roper, „geografia, clima, populația determină comunicațiile, economia, organizarea politică".[463] Braudel, care nu a venit, precum Mackinder, Spykman sau Mahan, cu o teorie specifică în materie de geopolitică, pe care noi s-o putem analiza, realizează totuși ceva și mai important, pentru că el este mai mult decât geograf sau strateg. Este un istoric a cărui narațiune posedă o calitate divină: fiecare detaliu al existenței umane este zugrăvit pe fundalul unor forțe naturale. Dacă se poate spune despre geografie că s-a apropiat vreodată de literatură, atunci la Braudel s-a întâmplat asta. Într-un anume sens, el este un agregat al tuturor gânditorilor-strategi cu care ne-am întâlnit până acum.

Arheologul Barry Cunliffe de la Oxford notează că poate cea mai semnificativă contribuție a lui Braudel la modul în care este percepută istoria o reprezintă concepția sa despre „lungimile de undă variabile ale timpului". *Longue durée* – „durata lungă" – este aici noțiunea de bază și se referă la timpul geografic lent, imperceptibil în schimbările sale, timpul „peisajelor care eliberează și constrâng". Deasupra lui, la o lungime de undă mai rapidă, se află „ciclurile de termen mediu", pe care Braudel le numește *conjonctures* – „conjuncturi" –, adică schimbările sistemice în demografie, economie, agricultură, societate și politică. Acestea sunt, în esență, „forțele colective, impersonale, de obicei restricționate în timp la cel mult un secol", explică Barry Cunliffe. *Longue durée* și *conjonctures* furnizează împreună „structurile de bază", în mare măsură ascunse, pe al căror fundal se desfășoară viața omului. Felul în care eu însumi am pus accent pe geografie a urmărit tocmai acest lucru: să evidențieze respectivele structuri de bază. Braudel numește ciclul cu termenul cel mai scurt *l'histoire événimentielle* – „istoria evenimențială" –, adică vicisitudinile cotidiene ale politicii și ale diplomației, care constituie hrana obișnuită a mass-mediei. El face o analogie cu marea: la cele mai mari adâncimi, masele de apă care susțin totul abia se mișcă; deasupra lor, mareele și curenții; și, în sfârșit, la suprafață, în formularea lui Cunliffe, vedem „șfichiuirile trecătoare ale crestelor de spumă, care dispar la fel de repede cum au apărut".[464]

Este imposibil de făcut speculații pe marginea evoluției geopolitice pe coordonatele temporale neumane, pe care se axează o mare parte din analiza lui Braudel, mai ales date fiind controversele iscate în legătură cu schimbările

climatice şi cu efectele acestora asupra unor anumite regiuni. Iar a vorbi despre, să zicem, relaţiile dintre America şi Europa în următorii o sută sau două sute de ani este ridicol, pentru că ar fi de luat în calcul o mulţime de factori care nici măcar nu s-au ivit încă. Mai degrabă ar trebui să considerăm că Braudel ne îndeamnă să privim mai distant şi mai puţin pasional propriile noastre slăbiciuni. De exemplu, citindu-l pe Braudel cu memoria proaspătă a evenimentelor din primul deceniu al secolului XXI, nu avem cum să nu ne întrebăm dacă războaiele din Irak şi din Afghanistan sunt doar nişte „şfichiuiri trecătoare ale crestelor de spumă" sau fac parte din ceva mai profund, mai complex, mai structural din istoria şi destinul Americii. Sau dacă cele două războaie mondiale din secolul XX, care au prilejuit violenţe nemaivăzute vreodată de-a lungul istoriei, ţin numai de „istoria evenimenţială". Braudel, tocmai fiindcă plasează evenimentele din existenţa omenirii pe fundalul presiunii exercitate de forţele naturii, facilitează gândirea în termenii „duratei celei lungi".

*

Am început cu acest prolog legat de Braudel pentru a introduce un moment remarcabil trăit în iunie 2009, la o conferinţă desfăşurată la Washington. Acolo s-a pus o întrebare deosebit de semnificativă pentru cercetarea mea legată de relevanţa geografiei pentru destinul Statelor Unite în secolul XXI. I-ar fi plăcut şi lui Braudel această întrebare, pentru că le distrăgea oamenilor atenţia de la obsesiile de moment şi le propunea o perspectivă mai largă şi de termen mai lung. Evenimentul era sponsorizat de Centrul pentru o Nouă Securitate Americană (Center for a New American Security – CNAS), printre ai cărui membri fondatori mă număr şi eu. Prilejul era oferit de o discuţie cu public pe tema paşilor care erau de făcut în Afghanistan şi în Pakistan, un accent special căzând pe măsurile cerute de contrainsurgenţă. Participanţii la discuţie s-au angajat într-un fel de joc de baseball pe marginea regiunii de frontieră dintre Afghanistan şi Pakistan, aşa-numitul „Af-Pak", termen intrat de ceva timp în jargonul avizaţilor de la Washington. La un moment dat, unul dintre comentatori, profesorul Andrew Bacevich, de la Universitatea din Boston, a făcut o remarcă nepoliticoasă pe care o voi parafraza – eu însumi stăteam în rândul întâi.

Dacă un istoric ar privi discuţia noastră de-acum, a speculat Bacevich, din perspectiva unui viitor îndepărtat, ar putea conchide că, în timp ce Statele Unite îşi concentrau atenţia asupra Afghanistanului şi asupra altor părţi ale Orientului Mijlociu extins, chiar aici, la frontiera noastră de sud, avea loc un masiv eşec statal, cu implicaţii mult mai profunde pentru viitorul apropiat şi îndepărtat al

Americii, al societății americane, al puterii americane, decât orice s-ar fi putut întâmpla pe cealaltă parte a planetei. Ce rezultat am obținut în Orientul Mijlociu cu toate intervențiile noastre din anii 1980 și până acum? a întrebat Bacevich. De ce nu ne-am ocupat de Mexic, în locul Irakului? Ce mult am fi putut prospera dacă am fi băgat în Mexic toți acei bani, toată experiența și capacitatea de inovare care au ajuns în Irak și în Afghanistan!

Iată concentrată aici, într-o simplă întrebare, cea mai profundă critică adusă politicii externe americane de la sfârșitul Războiului Rece și până acum, o critică despre care vom vedea că depășește cu mult zona Mexicului, înglobează Eurasia și rămâne totuși ancorată adânc în geografia nord-americană. Plec de la Bacevich numai pentru că el și-a exprimat frustrarea în termeni atât de duri și a dat dovadă de o *bona fides* deosebit de impresionantă – plus emoționantă, de vreme ce este el însuși absolvent al Academiei Militare West Point și veteran al războiului din Vietnam, iar fiul său a fost ucis în Irak. Dar, dacă Bacevich se dovedește, în cărțile sale, un comentator care disprețuiește profund elitele de pe Coasta de Est americană și încurcăturile de tot soiul în care acestea reușesc să amestece Statele Unite în lumea întreagă, există și alții ale căror vederi se articulează substanțial cu ale lui. Analizele acestora, plus cea a lui Bacevich însuși, își au rădăcinile, înainte de orice, într-o tentativă conștientă de a trece dincolo de „istoria evenimențială", către ciclurile de termen mai lung. Dacă mă gândesc la ce îi îngrijorează cu adevărat pe toți acești analiști, termenul de *longue durée* al lui Fernand Braudel îmi vine în minte primul.

Bacevich împreună cu Stephen Walt, John Mearsheimer, Paul Pillar, Mark Helprin, Ted Galen Carpenter și regretatul Samuel Huntington nu sunt, chiar în toate cazurile, cele mai cunoscute voci din analiza politicii externe, iar simplul fapt de a-i pune în aceeași categorie pare oarecum exagerat. Și totuși, într-un sens compozit anume, toți aceștia și-au pus întrebări în privința direcției fundamentale a politicii externe americane pe termen ceva mai lung. Walt este profesor la Harvard, iar Mearsheimer la Universitatea din Chicago, dar, cu tot prestigiul pe care-l presupun carierele lor academice, cartea *Lobby-ul pentru Israel și politica externă a Statelor Unite*, pe care au publicat-o împreună în 2007, a fost aspru criticată, din cauza suspiciunii formulate în ea cum că sprijinitorii cauzei israeliene din Statele Unite sunt principalii vinovați de războiul din Irak, un război pe care toți analiștii menționați mai sus l-au combătut. Helprin, romancier și fost soldat în armata israeliană, nu ia prizonieri, ca să spun așa, în convingerea sa cum că la un moment dat China va reprezenta principalul adversar militar al Statelor Unite, idee la care subscrie și

Mearsheimer. Aceştia, alături de Pillar, fost analist în cadrul CIA, se declară profund nemulţumiţi de orientarea fondurilor şi a resurselor americane către nişte războaie deşarte în Orientul Mijlociu, în timp ce China îşi achiziţionează tehnologie de apărare de ultimă generaţie. Într-adevăr, chiar dacă americanii vor aduce, până la urmă, stabilitate în Afghanistan şi în Pakistan, tot China va beneficia de asta înaintea oricui, fiindcă va putea construi drumuri şi conducte peste tot în regiune, în contextul căutărilor de rezerve energetice, de minerale şi de metale strategice pe care le întreprinde. În acelaşi timp, Carpenter lansează un avertisment serios în privinţa pericolului reprezentat de un Mexic răvăşit de violenţe – la fel ca Huntington, în ultimii săi ani de viaţă. Dacă ar fi să contopesc gândurile tuturor acestora – precum şi pe ale altora pe care i-aş putea numi şi care, la fel, se menţin în tabăra mai mult sau mai puţin realistă a cercurilor politicii externe –, aş trage concluzia că America se confruntă cu trei dileme geopolitice majore: un *Heartland* al Eurasiei haotic în Orientul Mijlociu; o superputere chineză aflată în proces de creştere şi afirmare; şi un stat mexican aflat în mari dificultăţi. Iar provocările cărora vom avea să le facem faţă în privinţa Chinei şi a Mexicului pot fi tratate cel mai eficient printr-o reţinere de a ne implica militar şi mai mult în Orientul Mijlociu. Este singurul mod în care America îşi poate menţine puterea în deceniile următoare, supravieţuind măcar o parte din „durata cea lungă”.

Desigur, o asemenea gândire pe termen lung oferă siguranţă, ba chiar o anumită îngâmfare. Nici unul dintre analiştii evocaţi nu s-a întrebat propriu-zis ce s-ar întâmpla, de exemplu, dacă ne-am retrage într-un mod precipitat din Afghanistan, să zicem. Ar seca, poate, sursa de informaţii care a condus la numeroasele atacuri cu drone, încununate de succes, împotriva elementelor al-Qaeda din Waziristan? I-am vedea, poate, pe Ayman al-Zawahiri şi pe alţi corifei supravieţuitori ai aceleiaşi al-Qaeda făcându-şi intrări triumfale în Jalalabad, prin faţa camerelor televiziunii Al Jazeera? Ar deveni, poate, Afghanistanul un stat al radicalismului taliban, sub tutelajul serviciilor de informaţii pakistaneze? Şi-ar pierde, poate, India, statul-pivot al întregii planete în secolul XXI, respectul faţă de Statele Unite, ca o consecinţă a tuturor celor de mai sus? Ar anexa, poate, Iranul, fie şi neoficial, vestul Afghanistanului? Şi ce s-ar fi întâmplat cu Irakul, dacă ne-am fi retras complet în 2006, în toiul violenţelor petrecute acolo, aşa cum şi-ar fi dorit, fără doar şi poate, unii dintre analiştii menţionaţi? Oare atrocităţile de sorginte sectară din Balcani s-ar fi ridicat la nivelul celor din Rwanda, ca să vedem acolo un milion de morţi, în locul celor o sută sau două sute de mii, câţi au fost de fapt? Ar trebui să dai

dovadă de un sânge rece cu totul aparte pentru a nu vedea efectele de proporţii epice pe care asemenea gesturi pripite le-ar fi provocat asupra vieţilor individuale. Mai mult decât atât, ce s-ar fi întâmplat în zonă – şi cât de afectată ar fi fost reputaţia de putere mondială a Americii! – dacă ne-am fi retras aşa, brusc? Şi cum pot fi puse în practică asemenea retrageri urgente? Să nu spunem niciodată că lucrurile nu se pot înrăutăţi şi mai mult, pentru că pot, cu siguranţă.

Într-adevăr, o retragere precipitată din Afghanistan ar fi un gest iresponsabil, pentru că – indiferent dacă ne place sau nu –, prin simplul fapt că am invadat locurile acelea şi am rămas acolo atât de mult, ne-am creat singuri nişte mize substanţiale în privinţa rezultatelor invaziei. Şi totuşi, ar fi nedrept să-i judecăm pe analiştii respectivi şi pe alţii care se declară de acord cu ei numai din perspectiva detaliilor legate de Irak sau de Afghanistan, pentru că izvorul emoţional din care se revarsă convingerile lor este acela că n-ar fi trebuit din capul locului să ne amestecăm în acele ţări. Indiferent ce se va alege de Irak, pierderile de vieţi omeneşti, deopotrivă americane şi irakiene, au fost atât de mari, încât vor bântui decenii întregi dezbaterile pe marginea politicii externe americane, aşa cum s-a întâmplat cu cele din Vietnam. Şi nu se poate vorbi aici doar despre „istoria evenimenţială”.

De bună seamă, analiştii nu sunt preocupaţi de ce ar trebui făcut mai departe în Irak şi în Afghanistan. În loc de asta – iarăşi contopindu-le gândirile –, ei se întreabă cât ne-au costat până acum greşelile făcute. Ne mai putem salva statutul de mare putere? Şi în ce direcţie ar trebui să ne concentrăm eforturile, când vine vorba de ajutoare umanitare sau desfăşurări militare de mare anvergură, în aşa fel încât America să ajute la menţinerea echilibrului de putere în Eurasia, dar să nu fie inundată de mexicanii alungaţi de propriul stat confuz în deceniile care urmează? Vorba lui Jakub Grygiel: „Izolarea geografică este o binecuvântare strategică şi nu trebuie irosită printr-o strategie de tip expansionist”.[465]

Deci cât de mult am irosit până acum? Michael Lind, expert al Fundaţiei „New America” din Washington, D.C., se arată de acord cu Bacevich în privinţa absurdităţii războiului din Irak şi a escaladării celui din Afghanistan. Dar nu mai e de acord cu Bacevich când se pune problema dacă America îşi poate permite asemenea conflicte. Lind susţine că o parte relativ mică din datoria naţională este rezultatul cheltuielilor militare, fie şi pentru două războaie purtate simultan, şi că reducerea costurilor pentru asistenţa medicală atârnă cu mult mai greu la cântar în solvenţa fiscală americană decât recentul aventurism cu iz imperialist, oricât de mult i s-ar opune acestuia din urmă.[466] În plus, o privire către câteva dintre gafele imperiilor din trecut ar putea pune într-o anumită perspectivă erorile din

Irak şi din Afghanistan, în ceea ce priveşte efectele acestora asupra politicii externe a Statelor Unite de acum, dar şi efectele asupra capacităţii noastre de a face faţă viitoarelor provocări din Orientul Mijlociu, din China şi din Mexic, pe parcursul secolului XXI.

*

În 1449, în timp ce se întorcea dintr-o campanie ratată în Mongolia, armata chineză a împăratului de atunci, din dinastia Ming, a fost înconjurată de forţe mongole. Rămaşi fără apă, chinezii au intrat în panică. Lăsându-se la mila mongolilor, scrie Grygiel, „mulţi şi-au abandonat armele şi au fugit către liniile duşmanului”. În jur de jumătate de milion de chinezi au fost măcelăriţi, iar împăratul lor a fost luat prizonier de mongoli. Această aventură armată în Mongolia a marcat începutul unui îndelungat declin al dinastiei Ming. Niciodată armatele acesteia nu au mai îndrăznit să-i înfrunte pe mongoli în stepele nordice, chiar dacă tensiunile dintre chinezi şi aceştia din urmă au secătuit energiile dinastiei Ming aflate la conducere. China s-a retras din Asia maritimă, ceea ce a contribuit la încurajarea pătrunderii puterilor europene în zonele limitrofe oceanului în acea parte de lume.[467]

Nimic atât de dezastruos nu a apărut în aventura americană din Irak – poziţia militară şi economică a Statelor Unite peste tot în lume, şi mai ales în Asia de Est, e solidă şi nici măcar de restrângere nu dă semne, darămite de retragere. Am pierdut mai puţin de 5 000 de oameni şi alţi 32 000 sunt răniţi grav – un preţ cumplit –, dar nici nu poate fi vorba de o întreagă forţă invadatoare de o jumătate de milion de oameni. Armata Statelor Unite, care a suferit impactul confruntării din Irak, numără cam tot atât, o jumătate de milion de persoane active, şi tocmai datorită experienţei sale în privinţa războiului neconvenţional din Irak este mai bine instruită acum, este mai flexibilă din punct de vedere doctrinar şi mai subtilă din punct de vedere intelectual decât a fost vreodată. Acelaşi lucru e valabil şi pentru Corpul Puşcaşilor Marini.

Statele Unite nu au comis nici în Irak, nici în Afghanistan eroarea fundamentală a fostei Veneţii medievale. Nu numai poziţia geografică privilegiată – între căile comerciale din vestul şi din estul Mediteranei – i-a permis Veneţiei să-şi creeze un imperiu maritim, ci şi, mai degrabă, faptul că era protejată de invaziile dinspre Italia peninsulară de câteva mile marine de apă şi de cele dinspre mare de lungi bancuri de nisip. Una dintre cauzele decăderii Veneţiei începând cu secolul al XV-lea a reprezentat-o decizia ei de a deveni o putere terestră în Italia. Purtând războaie în repetate rânduri împotriva oraşelor-

stat Verona, Padova, Florența, Milano și a Ligii de la Cambrai, Veneția nu a mai fost detașată de politica „ucigătoare” a echilibrului de putere de pe uscat, ceea ce a avut efecte adverse asupra capacității venețienilor de a-și proiecta puterea maritimă.[468] Exemplul venețian ar trebui să-i alarmeze pe decidenții politici de la Washington, D.C., dacă – și numai dacă – Statele Unite și-ar face un obicei din a interveni militar pe uscat în Orientul Mijlociu extins. În schimb, dacă va ști să se limiteze, de acum înainte, la rolul ei de putere aeriană și maritimă, America va putea evita foarte ușor soarta Veneției. Permanența războaielor mici este cea capabilă să ne destabilizeze, și nu câte un calcul greșit întâmplător, o dată la câte o treime de secol, oricât cât de multă suferință și consternare ar provoca.

Privite în această lumină, luptele cele mai grele din Irak, din anii 2006 și 2007, ar putea fi comparate cu revolta indiană împotriva britanicilor, din 1857 și 1858, când orientaliștii și alți pragmatiști din structurile de putere britanice, care ar fi vrut să lase India tradițională așa cum era, au pierdut întru câtva inițiativa în fața reformatorilor evanghelişti și utilitariști, care voiau să modernizeze și să creştinească India – de fapt, s-o facă să semene mai mult cu Anglia. Dar încercarea de a introduce roadele civilizației occidentale pe subcontinentul indian a fost împiedicată de revolta împotriva autorității imperiale. Delhi, Luknow și alte orașe au fost asediate și ocupate înainte ca forțele coloniale să le poată recuceri. Dar această poticnire nu a semnalat sfârșitul Imperiului Britanic – dimpotrivă, acesta și-a continuat extinderea timp de aproape încă un secol.[469] În schimb, a semnalat trecerea de la o atitudine imperială ad-hoc, alimentată de un entuziasm evanghelizator, la una mai calmă și mai pragmatică, axată pe comerțul internațional și pe modernizarea tehnologică.[470]

Istoria străveche ne oferă, și ea, exemple de natură a pune la îndoială faptul că Irakul și Afghanistanul, în și prin ele însele, ne-au îngenuncheat. Cea mai celebră este narațiunea din cartea a VI-a a *Războiului peloponesiac* a lui Tucidide, referitoare la expediția siciliană. Paisprezece ani s-au scurs de la prima incursiune a forțelor ateniene în Sicilia până la zdrobirea lor în bătălia navală de la Siracuza din anul 413 î.Hr., și tot atâția de la primele incursiuni ale administrației președintelui John F. Kennedy în Vietnam până la retragerea din Saigonul ocupat, sub administrația președintelui Gerald Ford. Războiul sicilian a rupt în două frontul comun de la Atena, la fel cum au făcut și războaiele din Vietnam și din Irak. Fiind paralizați de pesimism și de acuzațiile reciproce, atenienilor le-a luat ceva timp să-și regăsească dorința de a relua cu adevărat conflictul bipolar cu Sparta. S-a dovedit că Sicilia nu fusese esențială pentru supraviețuirea democrației și a imperiului maritim ale Atenei. Cu toate că

pierduse şi suferise atât de mult, Atena încă mai avea resursele necesare pentru a conduce o alianţă, chiar dacă aventura siciliană avea să se dovedească placa turnantă a războiului peloponesiac, până la urmă pierdut de atenieni.

Mai există şi exemplul mai complex al declinului Romei, descris în amănunt de Edward N. Luttwak în cartea sa din 1976, *Marea strategie a Imperiului Roman din secolul I până în secolul al III-lea d.Hr.* Metoda lui Luttwak este de a discuta nu despre declin în general, ci despre marea strategie a Romei. El identifică trei etape cronologice ale marii strategii a Romei. Prima etapă o constituie sistemul iulio-claudian, sau ceea ce s-a numit imperiul republican, în care statele clientelare situate de jur împrejurul nucleului italic al imperiului erau suficient de impresionate de „totalitatea" puterii exercitate de Roma pentru a satisface dorinţele acesteia, fără să trebuiască ocupate militar. În această etapă, diplomaţia, şi nu forţa militară era ingredientul activ al coerciţiei practicate de Roma, chiar dacă un dispozitiv copleşitor de trupe romane se afla desfăşurat într-un „imens cerc" în jurul capitalei imperiale. Cum nu era nevoie de ele pentru ocuparea statelor clientelare sau pentru apărarea teritoriului, acestea erau, după cum formulează Luttwak, „în mod inerent mobile şi uşor de redesfăşurat". Puterea se manifesta la apogeul său, dar era exercitată prudent şi urma principiul economiei de forţă. Capacitatea de intervenţie era maximă şi la îndemână pentru orice urgenţă militară – şi toţi locuitorii lumii mediteraneene ştiau acest lucru. Adică toată lumea se temea de Roma. Parcă am vorbi despre America lui Ronald Reagan, cu forţele ei militare masive, pe care secretarul apărării de atunci, Caspar Weinberger, era totuşi ferm hotărât să nu le utilizeze, ci doar să alimenteze renumele puterii, fără nevoia unor aventuri pline de riscuri. Sistemul antonin, care a funcţionat de la mijlocul secolului I până la mijlocul secolului al III-lea d.Hr., a reflectat ceea ce Luttwak numeşte o „teritorializare" a imperiului, în sensul că Roma simţea de-acum nevoia de a-şi trimite soldaţii peste tot – în statele clientelare adică, pentru a fi sigură de loialitatea lor –, iar principiul economiei de forţă a fost abandonat. Şi totuşi, imperiul era prosper, şi romanizarea voluntară a triburilor barbare s-a răspândit, „eliminând ultimele vestigii ale inamiciţiei băştinaşilor", cel puţin pentru moment. Dar tocmai această romanizare a imperiului avea să conducă, în timp, la unificarea diferitelor triburi, îngăduindu-le să se alăture unele altora într-o cauză comună antiromană, pentru că fuseseră deja unificate într-o cultură care nu le aparţinea. Să ne gândim la felul în care globalizarea, care e cam totuna cu americanizarea lumii, serveşte în acelaşi timp ca vehicul pentru sfidarea hegemoniei americane. Aşa s-a ajuns la cel de-al treilea sistem care a constituit marea strategie a Romei:

„apărarea în adâncime” a lui Diocleţian, etapă în care populaţiile de la frontierele imperiului s-au coalizat în confederaţii formale, capabile să provoace Roma, drept care statul roman a fost pus în situaţia de a se apăra peste tot, făcând întruna desfăşurări de trupe în regim de urgenţă. Capacitatea de intervenţie de pe vremea celei de-a doua etape s-a pierdut. Cum legiunile ajunseseră la capătul puterilor, din ce în ce mai puţini erau cei care se mai temeau de Roma.[471]

Din păcate, ne aflăm pe un teritoriu înfricoşător de familiar. La fel cum Roma, cu puterea ei, a impus pacea şi stabilitatea pe ţărmurile Mediteranei, marina şi aviaţia militare americane patrulează peste tot în lume în beneficiul tuturor, chiar dacă serviciul acesta – asemenea celui similar îndeplinit de Roma – este considerat de la sine înţeles, iar acest din urmă deceniu a scos la iveală excesul armatei americane şi al Puşcaşilor Marini ai Statelor Unite, care s-au dat peste cap încercând să stăvilească rebeliunile din cele patru zări ale lumii. America trebuie, prin urmare, să se gândească la o mare strategie proprie, al cărei scop să fie restabilirea poziţiei de la ceva similar sistemului al treilea din Roma antică la ceva similar sistemului al doilea – dacă nu chiar la cel dintâi. Deşi nu are state clientelare, America are totuşi aliaţi şi sprijinitori, pe care trebuie să-i impresioneze, pentru a-i face să acţioneze mai eficient în numele ei. Cel mai bine poate realiza lucrul acesta printr-o diplomaţie activă şi prin constituirea unor trupe de rezervă, pe care să le utilizeze cu parcimonie, ca să-şi restabilească potenţialul de intervenţie, aşa cum avea Roma pe vremea sistemului de la început, cel iulio-claudian. Longevitatea de care s-a bucurat Roma dovedeşte că strategia ei a fost încununată de succes; în schimb, declinul ei de la sfârşit şi prăbuşirea tumultuoasă din Europa Occidentală au fost rezultatul incapacităţii de a se adapta la constituirea unor noi formaţiuni naţionale în regiunile de la nordul imperiului, care aveau să ofere cadrele viitoarelor state moderne europene. Odată cu apariţia respectivelor formaţiuni, Imperiul Roman şi-a început drumul către propria destrămare. Dar nu era deloc nevoie ca lucrurile să se petreacă aşa repede şi nici într-un asemenea mod.

Adevăratul eşec al Romei din faza finală a marii ei strategii a constat în faptul că nu-şi pregătise mecanismul unei retrageri elegante, plus că era mâncată pe dinăuntru. Dar tocmai – şi contrar tuturor aşteptărilor – plănuindu-şi o asemenea ieşire demnă dintr-o stare de hegemonie, un imperiu ori un stat poate să-şi prelungească, de fapt, poziţia de putere. Nimic nu e mai sănătos pentru statutul Americii decât să pregătească lumea pentru vremea când ea însăşi nu va mai fi ce a fost. În felul acesta, şi-ar da silinţa cu un scop anume şi nu s-ar bucura, pur şi simplu, de putere numai pentru că o deţine.

*

Cum se poate pregăti America pentru o ieșire prelungită și elegantă din istorie ca putere dominantă? Asemenea Bizanțului, poate să evite intervențiile costisitoare, să folosească diplomația pentru a-și sabota inamicii, să-și pună serviciile de informații în funcțiune pentru scopuri strategice și așa mai departe.[472] De asemenea poate – ca să ne întoarcem la Bacevich – să ia măsuri pentru a nu fi sabotată dinspre sud la fel cum a fost Roma sabotată dinspre nord. America se învecinează cu două oceane înspre est și vest și cu Canada și zonele arctice înspre nord, ceea ce-i asigură o bandă subțire de populație din clasa de mijloc la frontiere. (Granița dintre Statele Unite și Canada este cea mai aparte dintre toate frontierele lumii, pentru că este lungă, artificială și totuși a încetat de mult să mai conteze.[473]) Dar America este vulnerabilă în sud-vestul teritoriului său. Aici este singura zonă în care granițele naționale și cele imperiale americane se află într-o anumită tensiune, în care coerența Americii ca unitate clară din punct de vedere geografic poate fi pusă sub semnul întrebării.[474] Pentru că zona de frontieră istorică dintre Statele Unite și Mexic este lată și neclar delimitată, în mare măsură la fel ca partea de nord-vest a subcontinentului indian, chiar dacă scoate la iveală presiuni de ordin civilizațional. „Diferența de avuție dintre Statele Unite și Mexic este cea mai mare dintre oricare două state învecinate ale lumii”, scria istoricul David Kennedy, de la Universitatea Stanford, produsul intern brut american fiind de nouă ori mai mare decât cel mexican.[475]

Politica externă americană izvorăște din condiția internă a societății americane, și nimic nu e de natură să afecteze mai mult societatea americană decât migrarea dramatică a istoriei latinității către nord. Mexicul și America Centrală reprezintă un fel de centrală electrică demografică în plină creștere, cu care Statele Unite au dezvoltat o relație inextricabilă. Populația de 111 milioane de locuitori a Mexicului, plus cea de 40 de milioane a întregii Americi Centrale fac laolaltă cât jumătate din populația Statelor Unite. Datorită Acordului Nord-American de Comerț Liber (North-American Free Trade Agreement – NAFTA), 85 la sută din exporturile mexicane ajung în Statele Unite, la fel ca jumătate din comerțul central-american. În timp ce vârsta medie a cetățenilor Statelor Unite se apropie de 37 de ani, dovadă a tendinței de îmbătrânire a populației, vârsta medie a mexicanilor e de 25 de ani și mult mai joasă în țările Americii Centrale (20 de ani în Guatemala și Honduras, de exemplu). Destinul Statelor Unite se va construi pe axa nord–sud, mai degrabă decât pe axa est–vest – „de la o mare lucitoare la alta”, cum spune mitologia continentală patriotică. (Această tendință se va amplifica după lărgirea Canalului Panama, prevăzută pentru 2014, acțiune

care va permite accesul în bazinul Caraibelor al unor nave uriaşe din Asia de Est, conducând la o şi mai mare dezvoltare a porturilor nord-americane de la Golful Mexic, din Texas până în Florida.[476])

Jumătate din lungimea graniţei sudice a Statelor Unite este, de fapt, o linie artificială de frontieră prin deşert, stabilită prin tratatele încheiate după războiul mexicano-american din anii 1846–1848. Am trecut odată această frontieră, după ce călătorisem cu autobuzul de la Ciudad de México înspre nord, şi am rămas la fel de şocat ca şi atunci când am trecut frontiera dintre Iordania şi Israel sau Zidul Berlinului. Înconjurat de cerşetori pe trotuarul desfundat de la Nogales, statul Sonora, mă uitam fix la drapelul american care indica frontiera propriu-zisă. Punctul de trecere pentru pietoni către Nogales, statul Arizona, se afla într-o clădire de mici dimensiuni. Numai când am atins mânerul uşii, am pătruns într-o lume fizică nouă. Mânerul acela solid construit, dintr-un metal de bună calitate, geamurile curate şi precizia cu care erau potrivite plăcile de gresie de pe podeaua încăperii mi-au prilejuit o revelaţie după câteva săptămâni de construcţii neglijente mexicane. Nu erau decât doi oameni în acea încăpere: un ofiţer de la imigraţii şi un vameş, care nu-şi vorbeau între ei. În sediile oficiale de dimensiunile respective din Mexic şi din alte ţări ale Lumii a Treia se înghesuie întotdeauna mulţimi de oficialităţi şi de gură-cască, şi unii, şi alţii discutând plini de însufleţire şi sorbind fie din cafele, fie din ceaiuri. M-am uitat pe fereastră la coloanele de maşini şi am văzut cât de puţine persoane asigurau bunul mers al serviciului de frontieră şi totuşi cât de eficient funcţiona totul. La fel ca în Israel, am pătruns într-un mediu perfect standardizat, deşi rece şi alienant, cu străzi pustii şi cu firmele magazinelor făcute din polimeri în culori ţipătoare, mai degrabă decât din metal ruginit şi din plastic ieftin. După cele câteva săptămâni de turbulenţe şi semianarhie, pe care le trăisem printre milioanele de mexicani doar puţin mai la sud, străzile acestea liniştite mi s-au părut vulnerabile, dacă nu chiar nefireşti. Arnold Toynbee scria, referindu-se la barbari şi la Roma, că, atunci când o frontieră dintre o societate mai dezvoltată şi una mai puţin dezvoltată „încetează de a mai avansa, echilibrul nu se stabileşte la un anumit nivel, ci înclină, cu trecerea timpului, în favoarea societăţii mai înapoiate”.[477]

Din 1940 populaţia Mexicului a crescut de mai bine de cinci ori. Între anii 1970 şi 1995 aproape s-a dublat. Între 1985 şi 2000 s-a mărit cu o treime. Populaţia Mexicului de astăzi, de 111 milioane de locuitori, este mai mare decât o treime din populaţia Statelor Unite şi creşte într-un ritm ceva mai rapid. Şi totuşi, elitele de pe Coasta de Est nord-americană se arată prea puţin interesate de Mexic. Provocările zilnice, incidentele şi interacţiunile care ţin de afaceri şi

de cultură dintre Mexic şi statele de frontieră nord-americane – California, Arizona, New Mexico şi Texas – sun prea îndepărtate din punct de vedere geografic faţă de preocupările elitei Coastei de Est, care se concentrează, în schimb, pe lumea largă şi pe locul Americii în această lume largă. Fără exagerare, Mexicul stârneşte mult mai puţin interesul cercurilor sus-puse decât Israelul sau China, ba chiar şi decât India. Şi totuşi, Mexicul ar putea să afecteze destinul Americii mai mult decât oricare dintre aceste alte ţări. Mexicul, alături de Statele Unite şi Canada, formează cel mai important dintre continentele-satelit a ceea ce Mackinder numea Insula Lumii.

*

În Valea Mexicului, se întindea odată un mare lac pe care se aflau cele două Veneţii aztece, Tenochtitlán şi Tlatelolco; astăzi, acolo se întinde Ciudad de México. Aceasta e valea Nilului a Lumii Noi, o „matrice a civilizaţiei” deopotrivă pentru America de Nord şi pentru America de Sud – aşa o numeşte istoricul Henry Bamford Parkes –, pentru că de aici s-a răspândit cultura porumbului pe ambele continente. Aşezată la jumătatea drumului dintre oceanele Atlantic şi Pacific şi unind, împreună cu America Centrală, cele două mase continentale din emisfera occidentală, Valea Mexicului şi ţara constituită din ea şi în jurul ei formează unul dintre marile nuclee civilizaţionale de pe pământ.[478]

Dar Mexicul, spre deosebire de Egipt, nu prezintă o unitate geografică. Două lanţuri muntoase masive, Sierra Madre Occidental şi Sierra Madre Oriental, mărginesc de-o parte şi de alta un platou central accidentat. Mai sunt apoi alte creste muntoase transversale faţă de primele două, mai ales în partea de sud: Sierra Madre del Sur, Sierra Madre de Oaxaca şi aşa mai departe. Mexicul este atât de muntos, încât, dacă ar fi aplatizat, ar acoperi o suprafaţă cât Asia. Peninsula Yucatán şi Baja California sunt, în esenţă, separate de restul Mexicului, care este, în sine, infernal de divizat. Iată contextul în care trebuie înţeles fenomenul persistent, nedeclarat, ignorat, dar de netăgăduit – fenomenul de unificare a părţii de nord a Mexicului cu partea de sud-vest a Statelor Unite şi, în consecinţă, de separare de restul Mexicului.

Populaţia din partea de nord a Mexicului s-a dublat, dacă nu a crescut chiar mai mult, de la încheierea, în 1994, a tratatului NAFTA. Dolarul american a devenit monedă curentă de schimb până departe spre sud, în Culiacán, adică la jumătatea drumului până la MCiudad de México. În partea de nord a Mexicului se produc 87 la sută din toate bunurile manufacturate *maquiladora* (scutite de taxe vamale) şi 85 la sută din toate mărfurile care fac obiectul comerţului dintre

Statele Unite și Mexic. Orașul Monterrey din nord-estul Mexicului, una dintre metropolele țării, e strâns legat cu sistemul bancar, cel manufacturier și cel energetic ale Texasului. David Danelo, un fost pușcaș marin american, care astăzi lucrează pentru vama nord-americană, care a studiat intens partea de nord a Mexicului și a călătorit în toate cele șase state mexicane de la frontiera de nord, îmi spunea că nu a întâlnit acolo nici o persoană care să nu aibă legături apropiate cu cineva din Statele Unite. „Mexicul de Nord – zicea el – păstrează un anume simț al polarității culturale: locuitorii de la frontieră, *norteños*, consideră că sunt în antiteză cu «șmecherașii» de *chilangos* din Ciudad de México.” Chiar și așa, partea de nord a Mexicului vine cu propriile ei divizări. Părțile joase și deșertice din statul vestic Sonora sunt în general stabile; bazinul fluviului estic Rio Grande este cel mai dezvoltat și mai bine interconectat cu Statele Unite – din punct de vedere cultural, economic, hidrologic – și a beneficiat cel mai mult de pe urma tratatului NAFTA.[479] În centru, sunt munți și stepe, unde legea practic nu există, dovadă orașul de frontieră Ciudad Juárez, față în față cu El Paso din Texas, care e sfâșiat de nesfârșitele răfuieli armate și de criminalii în serie. Ciudad Juárez este capitala crimei în Mexic, numai în primele luni ale anului 2010 fiind omorâte acolo 700 de persoane. În 2009, peste 2 600 de oameni au murit violent într-un oraș de 1,2 milioane de locuitori și alți circa 200 000 au fugit de-acolo.[480] în Chihuahua, statul unde se află Ciudad Juárez, rata omorurilor a fost de 143 la 100 000 de locuitori, una dintre cele mai ridicate din emisfera occidentală. Munții și stepa din partea de nord au reprezentat dintotdeauna bastionul triburilor mexicane: carteluri ale drogurilor, mennoniți, indieni *yaqui* și alții de aceeași teapă. Și spaniolilor le-a venit greu să disciplineze această zonă dură de frontieră. Mai târziu, prin anii 1880, tot aici s-au refugiat Geronimo și apașii lui. Să ne gândim ce alte înălțimi izolate le oferă ascunzători unor insurgenți: comuniștii chinezi în provincia Shaanxi, revoluționarii cubanezi în munții Sierra Maestra sau al-Qaeda și talibanii în Waziristan.[481] Cartelurile drogurilor își au rădăcinile în această tradiție geografică.

Faptul că majoritatea omorurilor legate într-un fel sau altul de droguri au fost înregistrate în doar șase dintre cele treizeci și două de state mexicane, majoritatea în nord, ilustrează afirmația că nordul Mexicului se desparte ușor-ușor de restul țării (cu toate că violențele din Veracruz și din regiunile Michoacán și Guerrero nu sunt nici ele de neglijat). Dacă ofensiva militară care urmărea să distrugă toate cartelurile drogurilor, lansată în 2006 de președintele conservator Felipe Calderón, eșuează complet, iar autoritățile de la Ciudad de

México revin la înțelegerile tradiționale cu aceste carteluri, atunci capitala mexicană pierde controlul asupra nordului țării din punct de vedere funcțional, cu implicații grave pentru Statele Unite. Însuși federalismul mexican – un produs direct al geografiei neunitare și muntoase a țării –, cu două agenții polițienești federale, 32 statale și 1 500 municipale, face ca reforma să fie mult mai dificilă. Robert C. Bonner, fost angajat al Agenției federale americane Antidrog (Drug Enforcement Administration – DEA), afirma că, în cazul în care bandele vor ieși câștigătoare, „Statele Unite vor împărți o graniță de 3 200 de kilometri cu un narcostat controlat de niște carteluri ale drogurilor transnaționale și deosebit de puternice, care amenință stabilitatea întregii Americi Centrale și a Americii de Sud”.[482]

Samuel Huntington, regretatul profesor de la Harvard, care și-a construit o carieră întreagă din clarviziune, și-a dedicat ultima sa carte provocării pe care Mexicul o constituie pentru Statele Unite.[483] În *Cine suntem? Provocările la adresa identității naționale americane*, publicată în 2004, el afirmă că istoria latinității este în curs de migrare demografică înspre nord și Statele Unite, consecința fiind modificarea caracterului americanilor.[484]

Huntington consideră catalogarea Americii drept o națiune de imigranți un adevăr parțial: America este o națiune deopotrivă de colonizatori și de imigranți anglo-protestanți, cei dintâi furnizând coloana vertebrală filosofică și culturală a societății, pentru că imigranții devin americani numai dacă adoptă cultura anglo-protestantă. America este ceea ce este, mai spune el, pentru că a fost colonizată de protestanți britanici, și nu de catolici francezi, spanioli sau portughezi. Fiindcă s-a născut protestantă, America nu a mai trebuit să devină protestantă, iar liberalismul clasic american izvorăște tocmai din această realitate. Dezacordul, individualismul, republicanismul sunt, în ultimă instanță, consecințe ale protestantismului. „În timp ce crezul american este protestantism fără Dumnezeu, religia civilă a Americii este creștinismul fără Hristos.” Dar un asemenea crez – deduce Huntington – poate fi destrămat foarte subtil dacă o societate hispanică, preiluministă și catolică, tot câștigă teren.[485]

Huntington scrie:

> Imigrația mexicană conduce către o reconquista demografică a regiunilor pe care americanii le-au smuls cu forța de la mexicani în anii 1830 și 1840, mexicanizându-le într-un mod comparabil cu – chiar dacă diferit de – cubanizarea care se manifestă în sudul Floridei. De asemenea, șterge practic frontiera dintre Mexic și Statele Unite, introducând o cultură foarte diferită.[486]

Profesorul Peter Skerry, de la Colegiul din Boston, scrie că „una dintre intuițiile cele mai surprinzător de originale și mai controversate” ale lui

Huntington este aceea că, deşi americanii sunt campionii diversităţii, „… valul de imigranţi de astăzi este, în realitate, cel mai puţin diversificat din toată istoria noastră. Cu siguranţă – continuă Skerry, parafrazându-l pe Huntington –, imigranţii nehispanici sunt mai diverşi ca niciodată. Dar, în general, cei 50 la sută dintre imigranţi care sunt hispanici constituie o cohortă mult mai puţin diversificată decât oricare alta. Pentru Huntington, această lipsă de diversitate face mult mai puţin probabilă asimilarea lor.”[487] Şi, aşa cum remarcă David Kennedy, „diversitatea şi răspândirea şuvoiului de imigranţi” a netezit calea spre asimilarea lor. „Astăzi însă, un şuvoi larg de imigranţi se revarsă într-o regiune bine definită dintr-un singur izvor cultural, lingvistic, religios şi naţional: Mexicul […] Factorul de natură să ne trezească la realitate este acela că Statele Unite nu au mai trăit ceva comparabil cu ceea ce se petrece acum în sud-vestul ţării.[488] Până în 2050, se poate foarte bine ca o treime din populaţia Statelor Unite să fie hispanofonă.[489]

Geografia se află în prim-planul tuturor acestor afirmaţii. Huntington spune: „Nici un alt grup de imigranţi din istoria Americii nu a emis şi nu a putut să emită vreo pretenţie asupra teritoriului american. Mexicanii şi americanii mexicani pot emite şi chiar emit asemenea pretenţii”. Cea mai mare parte din statele americane Texas, New Mexico, Arizona, California, Nevada şi Utah făceau parte din Mexic până la războiul pentru independenţa Texasului din 1835–1836 şi până la războiul mexicano-american din anii 1846–1848. Mexicul este singura ţară pe care Statele Unite au invadat-o, i-au ocupat capitala şi i-au anexat o bună parte din teritoriu. Prin urmare, după cum arată Skerry, mexicanii vin în Statele Unite, se aşază în zone ale ţării care făceau odinioară parte din propria lor ţară şi „se bucură de sentimentul de a fi oarecum pe moşia lor”, sentiment pe care alţi imigranţi nu-l împărtăşesc. Americanii mexicani, aflaţi deja la cel puţin a treia generaţie de când au imigrat, îşi păstrează capacitatea de a vorbi limba lor maternă într-o măsură mult superioară altor imigranţi, mai ales datorită concentraţiei de comunităţi hispanice care întruchipează negarea demografică a războiului texan şi a celui mexicano-american. Mai mult decât atât, rata naturalizării este printre cele mai joase la mexicani, dintre toate grupurile de imigranţi. Huntington arată că o naţiune este o „comunitate rememorată”, adică o comunitate cu o memorie de sine istorică. Americanii mexicani reprezintă circa 12,5% din populaţia Statelor Unite – în afara tuturor celorlalţi hispanici – şi sunt mai mult sau mai puţin concentraţi în sud-vestul ţării, în regiunile vecine cu Mexicul, ajungând pentru prima oară în istorie să modifice memoria istorică a Americii.[490]

Profesorul Charles Truxillo, de la Universitatea statului New Mexico, profețește că, până în anul 2080, statele sud-vestice americane și statele nordice mexicane se vor alia și vor da naștere unei noi țări, La República del Norte – „Republica Nordului”. În anul 2000, șase din douăsprezece orașe importante din partea americană a frontierei ajunseseră deja hispanice în proporție de 90 la sută și numai două (San Diego din California și Yuma din Arizona) erau încă hispanice într-o proporție de sub 50 la sută.[491]

Ștergerea frontierei de sud-vest americane este pe cale de a deveni o realitate geografică, pe care n-o vor putea stăvili nici măcar toate instalațiile de securitate de la granița din prezent. Și totuși, deși admir capacitatea lui Samuel Huntington de a izola și de a scoate la iveală o dilemă fundamentală, pe care alți universitari și oameni de presă par să fie mult prea politicoși pentru a o discuta, nu sunt întru totul de acord cu concluziile sale. Huntington crede că se poate pune o bază solidă pe naționalismul american când vine vorba să fie păstrate cultura și valorile anglo-protestante în fața latinizării fie și parțiale a societății noastre. Eu cred că geografia, chiar dacă nu determină viitorul, trasează liniile generale a ceea ce poate și ce nu poate fi realizat. Iar conexiunea organică – la nivel geografic, istoric și demografic – dintre Mexic și America este pur și simplu prea copleșitoare ca să ne îngăduim să credem, așa cum spera Huntington, că naționalismul american poate rămâne pur și dur. Huntington avea dreptate când lua în derâdere cosmopolitismul și imperialismul ca fiind niște viziuni elitiste. Dar o anumită doză de cosmopolitism, admitea chiar și el, este inevitabilă și nu trebuie neglijată.

Eu cred că America se va transforma, de fapt, în cursul secolului XXI, într-o civilizație polinesiano-metisată, orientată dinspre nord spre sud, dinspre Canada spre Mexic, și nu va rămâne o insulă de oameni cu pielea mai deschisă la culoare, orientată de la est la vest, în zona de climă temperată care ocupă uscatul dintre oceanele Atlantic și Pacific. Acest amestec multirasial se va împărți într-o serie de orașe-stat cu suburbii din ce în ce mai întinse, fiecare în sens vizual tot mai asemănător cu cel de alături, indiferent dacă e vorba despre Cascadia[492] în nord-vest, la Oceanul Pacific, sau despre Omaha-Lincoln din Nebraska, fiecare văzându-și de propriile relații cu alte asemenea megalopolisuri și rețele comerciale de peste tot din lume, pe măsură ce tehnologia va continua să anuleze tot ce înseamnă distanță. America, în viziunea mea, va deveni prima și cea mai importantă zonă de liber-schimb de pe glob, pentru orice fel de tranzacții comerciale, și locul favorit de reședință pentru elitele mondiale. În tradiția Romei antice, America va continua să se folosească de legile ei în privința

imigrației pentru a cerne omenirea și a-i culege de peste tot pe cei mai buni și mai deștepți, diversificând astfel, pe mai departe, o populație de imigranți despre care Huntington se teme că este într-o mult prea mare măsură definită de mexicani. Potrivit acestei viziuni, se înțelege că naționalismul se va mai dilua puțin, dar nu într-atât încât să priveze America de identitatea ei unică ori s-o submineze din punct de vedere militar. Pe scurt, America nu mai este o insulă protejată de învecinarea cu Atlanticul și cu Pacificul. Este adusă mai aproape de restul lumii nu numai prin intermediul tehnologiei, ci și al presiunii demografiei Mexicului și a Americii Centrale.

Dar această viziune a mea se bazează pe un stat mexican victorios, nu pe unul învins. Dacă președintele Calderón și succesorii lui își vor atinge scopul de a înfrânge o dată pentru totdeauna cartelurile drogurilor (o sarcină foarte dificilă, în cel mai bun caz), atunci Statele Unite vor fi obținut o victorie strategică mai importantă decât oricare alta pe care și-ar adjudeca-o în Orientul Mijlociu. O concordanță unitară între un Mexic stabil și prosper și Statele Unite ar însemna o combinație geopolitică imbatabilă. Un Mexic scăpat de carteluri și o Columbie stabilizată și proamericană (acum este aproape o realitate) ar însemna ca țara din emisfera occidentală care are populația cea mai numeroasă, plus a treia, respectiv a patra în ordinea mărimii să fuzioneze, facilitând astfel exercitarea influenței americane în America Latină și în zona Caraibelor extinsă. Pe scurt, Bacevich avea dreptate în analiza lui: este mai important să ne ocupăm de Mexic, nu de Afghanistan.

Din păcate, așa cum afirmă Bacevich, Mexicul este o posibilă bombă cu ceas, de la care am fost distrași de atenția acordată Orientului Mijlociu extins; iar dacă lucrurile rămân așa cum sunt, urmarea va fi sporirea imigrației legale, dar chiar mai mult a celei ilegale, care va crea condițiile pentru scenariul de care se temea Huntington. Ofensiva președintelui Calderón împotriva baronilor drogurilor a costat 47 000 de vieți omenești din 2006 până acum[493], cu aproape 4 000 de victime numai în prima jumătate a anului 2010. Mai mult decât atât, cartelurile au evoluat și s-au transformat în adevărate trupe de asalt organizate militar, care întind capcane complexe și taie căile de retragere. „Au început să folosească tactici de luptă militare”, conchide Javier Cruz Angulo, un expert în securitate mexican. „Lucrurile au depășit cu mult strategiile obișnuite ale crimei organizate.” Ted Galen Carpenter, vicepreședintele pentru studiile de apărare și politică externă ale Institutului Cato din Washington, D.C., scrie că: „Dacă se păstrează, această tendință reprezintă o evoluție deosebit de îngrijorătoare pentru sănătatea, dacă nu chiar pentru viabilitatea statului mexican”. Armamentul

folosit de cartelurile drogurilor este în general superior celui aflat în dotarea poliției mexicane și comparabil cu cel folosit de armata mexicană. În combinație cu tacticile de tip militar la care apelează, cartelurile se pot transforma, după cum afirmă Carpenter, „din simple organizații criminale într-o adevărată insurgență”. Trupe de menținere a păcii ale Organizației Națiunilor Unite au fost desfășurate în locuri unde se înregistrează mai puține violențe decât la Ciudad Juárez și la Tijuana. Ofițerii de poliție și politicienii locali au ajuns să renunțe la funcțiile lor de frica de a nu fi asasinați, iar elitele mexicane din sfera afacerilor și a politicii își trimit familiile în afara țării, în condițiile în care se manifestă deja o fugă consistentă a persoanelor de clasă medie și medie-superioară spre Statele Unite.[494]

Mexicul a ajuns la o răscruce: fie se află în fazele inițiale ale desființării definitive a cartelurilor drogurilor, fie se va cufunda într-o dezordine și mai mare – sau și una, și cealaltă. De vreme ce viitorul său este pus în balanță, ceea ce vor face Statele Unite ar putea fi hotărâtor. Concomitent însă, tot eșafodajul de securitate al Statelor Unite este ocupat cu alte societăți bine-cunoscute pentru instabilitatea și corupția lor, aflate însă pe partea cealaltă a planetei, în Irak până în 2011 și în Afghanistan până cel puțin în 2014.

Spre deosebire de cele înregistrate acolo, rezultatele implicării militare americane în zona de frontieră cu Mexicul sunt favorabile, în limite raționale. Cu toate că proximitatea Mexicului amenință din punct de vedere demografic Statele Unite, ea și ajută, în sens logistic, atunci când vine vorba despre controlul frontierelor. Așa cum arăta David Danelo, în secolele al XIX-lea și XX, Statele Unite și Mexicul au înfrânat banditismul de la frontieră prin cooperare binațională. Din 1881 până în 1910, președintele mexican Porfirio Díaz a fost aliatul președinților americani în patrularea comună a frontierei. Grupuri de *rurales* („țărani”) mexicani și de polițiști texani călăreau împreună în urmărirea indienilor comanși. În Arizona, soldații mexicani și cei americani purtau în alianță campanii îndreptate împotriva indienilor apași. Astăzi, sarcina de a lupta împotriva cartelurilor drogurilor în zone îndepărtate și greu accesibile, situate dincolo de Ciudad Juárez, le revine militarilor, care le acordă autorităților mexicane o asistență discretă, dar un cadru legal pentru o asemenea colaborare nu există, în parte din cauza interpretării stricte a legislației privitoare la *posse comitatus* de pe partea americană a frontierei, din secolul al XIX-lea.[495] Deși am cheltuit sute de miliarde de dolari pentru a influența consecințele istorice în Eurasia, ne arătăm curios de pasivi în legătură cu ceea ce i se întâmplă unei țări cu care împărțim o frontieră terestră lungă, care se îndreaptă spre haos și a cărei

populaţie este aproape de două ori mai mare decât ale Irakului şi Afghanistanului la un loc.

*

Sigur, se poate riposta că, asigurând un control herculean al frontierei, o Americă funcţională şi naţionalistă poate coexista cu un Mexic nefuncţional şi parţial haotic. Dar acest lucru e valabil numai pe termen scurt. Pe termen mai lung, spre mijlocul secolului XXI şi mai încolo, iarăşi în sensul celor spuse de Toynbee, o frontieră între o societate dezvoltată şi o societate mai puţin dezvoltată nu va reuşi să atingă un echilibru, ci va înclina în favoarea societăţii mai puţin dezvoltate. Cu alte cuvinte, menţinerea naţionalismului american la nivelul care l-ar satisface pe Huntington este imposibilă dacă Mexicul nu atinge mai întâi un statut de dezvoltare caracteristic lumii occidentale. Şi, dacă atinge un asemenea statut de dezvoltare, atunci Mexicul va deveni o mai mică ameninţare, iar contopirea celor două societăţi se va accelera. Oricum ar fi, ţinând cont de realităţile impuse de hartă, ne îndreptăm către o fuziune a Mexicului şi a Statelor Unite într-o formă sau alta; cu toate că, bineînţeles, acţiunile decidenţilor politici de pe ambele laturi ale frontierei vor hotărî în ce termeni şi circumstanţe se va petrece acest lucru. Iată ce spune Toynbee:

> Ridicarea unui limes [roman] pune în mişcare un angrenaj de forţe sociale care nu poate rămâne fără consecinţe dezastruoase pentru cei care l-au ridicat. O eventuală politică de nerelaţionare cu barbarii de dincolo este absolut impracticabilă. Orice ar hotărî guvernul imperial, interesele comercianţilor, ale pionierilor, ale aventurierilor şi ale altora ca ei îi vor mâna în mod inevitabil dincolo de acea frontieră.[496]

Toynbee mai scrie că „un stat universal este impus de fondatorii săi şi acceptat de supuşii săi, ca panaceu pentru toate relele unei Vremi a Tulburărilor”. În context, el menţionează Egiptul „Imperiului de Mijloc”, Imperiul Neo-Babilonian, Persia ahemenidă, monarhia seleucidă, *Pax romana* şi *Pax hanica* din lumea chineză – toate ca ilustrări ale unor state esenţialmente universale, în care diferite popoare şi religii au coexistat în beneficiul comun. Roma, în primul rând, a tranşat chestiunea dificilă a dublei loialităţi, eliminând orice contradicţie dintre apartenenţa la cetatea eternă a Romei şi cea la un teritoriu anume.[497] Se poate, prin urmare, ca un stat universal dintr-un viitor previzibil să se dovedească panaceul Vremii Tulburărilor care afectează în prezent nordul Mexicului şi sud-vestul Statelor Unite, în regiunea frontierei comune.

Cu greu ar putea fi supraapreciată semnificaţia unei asemenea mutaţii monumentale în concepţia asupra mitologiei şi asupra suveranităţii naţionale,

indiferent dacă apare chiar în timp ce vorbim, în ceea ce, după standardele mass-mediei, ar fi timpul geologic. Pe vremea când colindam Statele Unite făcând autostopul, în 1970, am simțit la modul palpabil că nici un alt continent nu s-a potrivit mai bine edificării unei națiuni decât zona de climă temperată din America de Nord. Munții Apalași au constituit o limită apuseană pentru comunitatea emergentă de state până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, dar văile râurilor care străpungeau acest masiv, cum ar fi Mohawk și Ohio, au îngăduit penetrarea Vestului de către coloniști. Dincolo de Apalași, coloniștii au găsit o imensitate plată de teren cultivabil, bogat, lipsit de impedimente naturale, pe care în secolul al XIX-lea a putut fi creată avuție, iar diferențele omenești au putut fi nivelate, pentru a forma o cultură americană distinctă. Împreună, bazinul extins al fluviului Mississippi și Calea Navigabilă Intercostală[498] însumează mai multe mile de ape curgătoare navigabile decât restul lumii la un loc și se suprapun celei mai vaste porțiuni neîntrerupte de pământ arabil din lume. Când pionierii expansiunii către vestul Statelor Unite au ajuns la o barieră naturală cu adevărat descurajantă – marele deșert american, situat de-o parte și de alta a Munților Stâncoși –, calea ferată transcontinentală era deja disponibilă.[499] „Statele Unite posedă, pe coasta lor atlantică, mai multe porturi majore decât sunt în tot restul emisferei occidentale […] Americanii nu sunt importanți pentru că sunt cine sunt, ci pentru că trăiesc unde trăiesc”, afirmă un document elaborat de Stratfor.[500] Când a cercetat partea continentală a Statelor Unite, în 1849, înaintea Războiului Civil și a triumfului Revoluției Industriale, geograful Arnold Guyot a considerat-o, alături de Europa și de Asia, unul dintre „nucleele continentale” menite să dețină controlul asupra lumii. Dar el a crezut, pe atunci, că America urma să preia conducerea, să le-o ia înainte celorlalte două nuclee. Motivele: America era protejată de-o parte și de alta de câte un „perete de ocean”, care permiteau totuși interacționarea cu Eurasia; și avea dezvoltarea asigurată de „interiorul bine udat” al continentului.[501] James Fairgrieve scria în 1917:

> Iată deci Statele Unite luându-și locul în cercul de țări, un nou orbis terrarium; și totuși, în afara sistemului [eurasiatic] care a contat până acum, compact și bine legat, cu enorme rezerve de energie, uitându-se către Atlantic și către Pacific, menținând relații cu estul și cu vestul Eurasiei, pregătindu-se să-și trimită flota în fiecare dintre oceane printr-un canal Panama fortificat.

Această măreție continentală[502] încadrată de două oceane este și azi la locul ei. Dar o altă geografie conceptuală începe să i se suprapună, cea a călătoriei de explorare a conchistadorului Coronado, din anii 1540–1542, care a pornit din partea central-vestică a Mexicului de astăzi înspre nord și a trecut prin statele

americane Arizona, New Mexico, Texas, Oklahoma şi Kansas. În timp ce călătoria exploratorie a lui Lewis şi Clark, din anii 1804–1806, a vizat teritoriile Louisiana şi Oregon şi a dus America de la Atlantic până la Pacific, creând astfel premisele întemeierii conceptuale a unui stat-naţiune modern, de proporţii continentale, călătoria lui Coronado – de la sud la nord, nu de la est la vest –, chiar dacă anterioară cronologic, a fost una postmodernă în felul ei, nefiind restricţionată de vreo conştiinţă naţională şi furnizând un punct de referinţă pentru viitorul stat universal care se va întinde mai mult ca sigur din Mexicul subtropical până în America de Nord temperată. Francisco Vázquez de Coronado plecase cu gândul la aur, la jefuire şi la o îmbogăţire facilă. Mentalitatea lui era de sorginte medievală. Dar noii migratori hispanici care se îndreaptă spre nord nu mai sunt medievali, ci sunt în căutare de slujbe – care presupun adesea o muncă manuală epuizantă – şi deci dispuşi să muncească din greu pentru câştigul material dorit. Adică şi ei sunt transformaţi de acea etică a muncii anglo-protestantă în vreme ce ei înşişi transformă cultura anglo-protestantă din America.

*

Calitatea şi fluiditatea unei asemenea interacţiuni culturale binaţionale vor determina, mai mult ca sigur şi mai mult decât oricare altă dinamică individuală, felul în care America va interacţiona cu Insula Lumii (Eurasia plus Africa) a lui Mackinder. Politica externă americană se va dovedi, probabil, când înţeleaptă, când mai puţin înţeleaptă pe parcursul deceniilor. Dar puterea economică, puterea culturală, puterea morală, ba chiar şi puterea politică şi militară americane vor fi substanţial afectate de modul în care vom şti – sau nu – să dezvoltăm un soi de suprastat unitar, bilingv, şi cu Mexicul, şi cu Canada sau, din contră, vom rămâne prinşi în capcana unei regiuni de frontieră vaste, nefuncţionale şi din ce în ce mai puţin supuse legii, care generează o tensiune civilizaţională între cultura încă dominantă, anglo-protestantă, din America şi contrapartida ei hispanică. Temerile lui Huntington sunt justificate – soluţia lui este cea parţial greşită.

Să nu uităm că, aşa cum ştim de la Paul Bracken şi de la alţi analişti, geografia politică a pământului constituie din ce în ce mai mult un sistem închis, claustrofob. Schimburile culturale şi politice peste mări şi ţări vor deveni tot mai fireşti. Astfel, dacă Statele Unite şi Mexicul nu se alătură, până la urmă, în aceeaşi măsură în care s-au alăturat Statele Unite şi Canada – sau dacă Mexicul nu devine aliatul nostru fidel, pe care să ne putem baza în forumurile mondiale –, acest lucru va influenţa negativ celelalte relaţii ale Americii, cu atât mai mult cu

cât populația Mexicului (și a celorlalte țări central-americane) sporește într-un ritm mult mai alert decât a noastră și deci Mexicul va căpăta din ce în ce mai multă importanță, odată cu trecerea timpului. Analiza lui Braudel dedicată Mării Mediterane din secolul al XVI-lea lămurește rolul jucat în timp de forțele naturale, de exemplu de geografie. Iată de ce Mexicul trebuie să dețină o funcție centrală în orice mare strategie pe care ne-am gândi s-o concepem.

Lumea viitorului va semăna oarecum cu sistemul milieturilor din vechiul Imperiu Otoman, adică, în termenii lui Toynbee, „o rețea de comunități care se intersectează geografic", mai degrabă decât „o peticeală […] de state segregate parohial".[503] Relația dintre oricare două le va afecta și pe celelalte ca niciodată în istorie. Așa cum am văzut, în viitoarele decenii, căile ferate, drumurile și conductele vor interconecta întreaga Eurasie prin intermediul unui nod aflat în Asia Centrală, mai precis în Afghanistan. O Eurasie unită și inseparabilă va necesita, pentru echilibru, o Americă de Nord unită la modul organic și întinzându-se din regiunile arctice ale Canadei până în junglele central-americane. Neglijarea aprofundării legăturilor cu Mexicul și cu America Centrală, ale căror populații însumate vor fi la nivelul a jumătate din populația Statelor Unite, ar însemna să ne uităm pasiv la felul în care Mexicul și, poate, unii dintre vecinii săi de la sud vor ajunge să graviteze pe orbite diplomatice și politice ostile Americii, într-o lume în care Eurasia se va găsi mai aproape ca niciodată. Ne putem apăra de o Venezuelă proiraniană și de alte state radicale care ar mai putea să apară când și când în emisfera occidentală, transformând regiunea Caraibelor extinsă într-o zonă a comerțului liber și a migrației umane care să fie, prin forța lucrurilor, dominată de Statele Unite, în condițiile în care populația mai tânără a Mexicului și a țărilor din America Centrală suplinește forța de muncă pe cale de îmbătrânire din America de Nord.

„Războiul global, precum și pacea globală – scrie Nicholas Spykman – înseamnă că toate fronturile și toate regiunile sunt legate între ele. Oricât de îndepărtate ar fi unele de altele, victoria sau eșecul într-una dintre ele are un efect imediat și determinant asupra celorlalte."[504] Acest lucru este mult mai adevărat astăzi decât era în 1944, când afirmația lui Spykman a fost publicată postum. În viitor se va dovedi chiar mult mai adevărat. „Istoria Greciei – spunea Robert Strausz-Hupé – este lupta pentru supraviețuire împotriva năvălirilor ciclice dinspre Asia."[505] E de ajuns să ne gândim cât de aproape era Grecia antică de Persia, și ne putem face o idee despre cât de aproape suntem noi astăzi de Eurasia, în condițiile revoluției din transporturi și comunicații. Dacă vrem să ne asigurăm că nici o putere din emisfera orientală nu va deveni într-atât de

dominantă încât să ameninţe Statele Unite în emisfera occidentală, este mult mai simplu să promovăm de la bun început unitatea în emisfera noastră occidentală.

Trebuie să fim o putere care să aducă echilibrul în Eurasia şi o putere unificatoare în America de Nord – şi ar fi mai uşor să le facem pe amândouă, în loc să alegem una sau alta. Păstrarea unui echilibru al puterii, desigur, este necesară într-un scop anume, care depăşeşte simpla protecţie fizică şi economică a Statelor Unite. Scopul este de a folosi stabilitatea garantată de un echilibru de putere în emisfera orientală pentru a încuraja nici mai mult, nici mai puţin decât cauza intelectuală liberală a moştenirii fostei *Mitteleuropa* de-a lungul şi de-a latul globului. Aşa cum Stephen Dedalus din romanul lui Joyce îşi afirmă „propria însemnătate ca fiinţă conştientă raţională”, opunând de fapt rezistenţă destinului, nici noi nu trebuie să cedăm vreodată în faţa geografiei, ci trebuie să fim pe deplin conştienţi de ea atât timp cât suntem în căutarea unei lumi mai bune. Pentru că dorinţa de a vedea împlinindu-se idealul de după Războiul Rece, acela al unei Europe Centrale cosmopolite, este elementul de la care a pornit cartea de faţă şi totodată elementul cu care se va încheia. Indiferent dacă acest ideal este sau nu realizabil, el reprezintă un lucru pentru care merită să ne străduim, preferabil având Mexicul de partea noastră. Mackinder a intuit acest lucru când susţinea crearea unor state-tampon independente între Europa maritimă şi *Heartland*, subliniind că o lume echilibrată este o lume liberă.

461 Vezi Braudel (1949, 1972, 1973)
462 Vezi Braudel (1949, 1972, 1973), pp. 243, 245–246
463 Vezi Trevor-Roper (1972)
464 Vezi Cunliffe (2008), pp. 17–18
465 Vezi Grygiel (2006), p. 17
466 Vezi Lind (2010)
467 Vezi Grygiel (2006), p. 123
468 Vezi Grygiel (2006), pp. 63, 79–83
469 Abia după alţi 90 de ani, în 1947, India şi-a câştigat independenţa şi a devenit republică (n.tr.).
470 Vezi Hutchins (1967), pp. 196–197; Ferguson (2003), pp. 137–138, 151–153; Kaplan (2005 b), p. 368
471 Vezi Luttwak (1976), pp. 192–194
472 Vezi Luttwak (2009)
473 Vezi Parker (1982), p. 127; Strausz-Hupé (1942), p. 240
474 Vezi DeVoto (1952, 1989), p. xxxii
475 Vezi D.M. Kennedy (1996)
476 Vezi Kotkin (2011)
477 Vezi Toynbee (1946), p. 10
478 Vezi Parkes (1960), pp. 3–4, 11
479 Vezi Danelo (2011)
480 Vezi Diehl (2010)

481 Vezi Owens (2011)
482 Vezi Bonner (2010)
483 Vezi Kaplan (2001 a)
484 Vezi Huntington (2004). Cartea lui Huntington se inspira întru câtva dintr-o carte a mea, în care avansam o teză oarecum similară. Vezi Kaplan (1998), capitolele 10–13
485 Vezi Huntington (2004), pp. 39, 59, 61, 63, 69, 106
486 Vezi Huntington (2004), p. 221
487 Vezi Skerry (2005)
488 Vezi D.M. Kennedy (1996)
489 Vezi Fuentes (1992), p. 343
490 Vezi Huntington (2004), pp. 115–116, 229–230, 232, 238; Skerry (1993), 21–22, 289
491 Vezi Huntington (2004), pp. 246–247; de asemenea, *The Economist*, Londra, 7 iulie 2001
492 Denumire dată unei bioregiuni propuse a se constitui din teritoriile unor state americane şi canadiene, limitrofe oceanului Pacific (n.tr.)
493 2012, data publicării ediției în limba engleză a acestui volum (n.red.)
494 Vezi Carpenter (2010)
495 Vezi Danelo (2010)
496 Vezi Toynbee (1957), p. 124
497 Vezi Toynbee (1957), pp. 15–16, 75
498 *The Intracoastal Waterway* este o sumă de căi navigabile, cu o lungime totală de 3 000 de mile (4 800 de kilometri), care urmează, în linii mari, coastele Oceanului Atlantic şi ale Golfului Mexic (n.tr.).
499 Vezi Kaplan (1998), p. 14, plus bibliografia din acea carte
500 Vezi „The geopolitics of the United States…” (2011)
501 Vezi Cohen (1963), p. 95
502 Vezi Fairgrieve (1917), p. 329
503 Vezi Toynbee (1957), p. 173
504 Vezi Spykman (1944), p. 45
505 Vezi Strausz-Hupé (1952), p. 64

MULȚUMIRI

Ideea scrierii acestei cărți își are originile într-un articol de revistă, pe care am fost îndemnat să-l scriu de către redactorii de la *Foreign Policy*, în mod special de Christian Brose și de Susan Glasser. Pe măsură ce cartea creștea, o versiune prescurtată a capitolului despre China mi-a fost publicată pe post de articol de fond în revista *Foreign Affairs*, lucru pentru care le mulțumesc lui James F. Hoge Jr., lui Gideon Rose și lui Stephanie Giry. Centrul pentru o Nouă Securitate Americană (Center for a New American Security – CNAS), din Washington, D.C., a publicat un text care era, de fapt, o versiune prescurtată a capitolului despre India, lucru pentru care îi mulțumesc lui Kristen Lord, vicepreședinte și directoare de cercetare a centrului. De fapt, cartea n-ar fi putut ajunge până la capăt fără sprijinul instituțional pe care l-am primit de la CNAS, pentru care le mulțumesc directorului executiv Nathaniel Fick, președintelui John Nagl și directoarei de dezvoltare Venilde Jeronimo. Secțiuni ale prefeței sunt adaptări ale unor texte din mai multe cărți anterioare ale mele, așa cum specifică pagina de copyright. De-a lungul întregului proces editorial, am primit ajutor și inspirație din partea lui Jakub Grygiel de la Școala Paul Nitze de Studii Internaționale Avansate, de la Universitatea Johns Hopkins. Am primit sprijin din partea următorilor: generalul-locotenent în retragere Dave Barno; consilierul principal Richard Fontaine, din cadrul aceluiași CNAS; fostul cercetător Seth Myers, tot de la CNAS; editorii publicației *Atlantic Monthly* James Gibney și Yvonne Rolzhausen; profesorul Stephen Wrage, de la Academia Navală; și profesorul Brian W. Blouet de la Colegiul William și Mary.

Redactorul meu de la editura Random House, Jonathan Jao, mi-a furnizat sfaturi echilibrate pe toate fronturile. Kate Medina mi-a oferit încurajări. O dată în plus, le mulțumesc agenților mei literari Carl D. Brandt și Marianne Merola, pentru sprijinul și asistența lor după care mă ghidez ca să trec de la un proiect la altul.

Asistenta mea, Elizabeth Lockyer, a lucrat la hărți. Iar soția mea, Maria Cabral, mi-a oferit și de data aceasta sprijinul ei emoțional.

BIBLIOGRAFIE

ADAMS, John – *Works* (*Opere*), Little, Brown, Boston, 1850–1856

AHSAN, Aitzaz – *The Indus Saga and the Making of Pakistan* (*Saga Indului și crearea Pakistanului*), Oxford University Press, Karachi, 1996

ALAM, Muzaffar – *The Crisis of Empire in Mughal North India: Awadh and the Punjab, 1707–1748* (*Criza imperiului în India de Nord mogulă. Awadh și Punjabul, 1707–1748*), Oxford University Press, New Delhi, 1986

ANDRES, Richard B. și Michael KOFMAN – *European Energy Security: Reducing Volatility of Ukraine-Russia Natural Gas Pricing Disputes* (*Siguranța energetică europeană. Reducerea disputelor volatile dintre Ucraina și Rusia pe marginea prețurilor gazelor naturale*), Universitatea Națională de Apărare, Washington, D.C., februarie 2011

ANGELL, Norman – *The Great Illusion* (*Marea iluzie*), Cosimo Classics, New York, 1909, 2007

ARBERRY, A.J. și Rom LANDAU (eds.) – *Islam To-day* (*Islamul astăzi*), Faber & Faber, Londra, 1943

ARON, Raymond – *Peace and War: A Theory of International Relations* (*Pace și război. O teorie a relațiilor internaționale*), Doubleday, Garden City, 1966

AXWORTHY, Michael – *A History of Iran: Empire of the Mind* (*O istorie a Iranului. Imperiul minții*), Basic Books, New York, 2008

BAER, Robert – „Iranian resurrection” („Renașterea iraniană”), în *The National Interest*, Washington, D.C., noiembrie–decembrie 2008

BAKOLAS, Anastasia – „Human nature in Thucydides” („Natura umană la Tucidide”), Colegiul Wellesley (text nepublicat)

BARNES, Joseph (ed.) – *Empire in the East* (*Imperiu în Răsărit*), Doubleday, New York, 1934

BARTHOLD, W. – *An Historical Geography of Iran* (*O geografie istorică a Iranului*), Princeton University Press, Princeton, 1903, 1971, 1984

BERLIN, Isaiah – *Four Essays on Liberty* (*Patru eseuri despre libertate*), Oxford University Press, Oxford, 1969

BHADRAKUMAR, M.K. – „Russia, China, Iran energy map” („Rusia, China, Iranul și harta energiei”), în *Asia Times*, 2010

BILLINGTON, James H. – *The Icon and the Axe: An Interpretive History of Russian Culture* (*Icoana și securea. O istorie interpretativă a culturii ruseşti*), Knopf, New York, 1966

BLACK, Jeremy – *Maps and History: Constructing Images of the Past* (*Hărțile și istoria. Edificarea unor imagini ale trecutului*), Yale University Press, New Haven, 1997

BLAIR, David – „Why the restless Chinese are warming to Russia’s frozen East” („De ce se simt bine chinezii neobosiți în estul înghețat al Rusiei”), în *Daily Telegraph*, Londra, 16 iulie 2009

BLOUET, Brian W. – *Halford Mackinder: A Biography* (*Halford Mackinder. O biografie*), A & M Press, College Station, Texas, 1987

BONNER, Robert C. – „The new cocaine cowboys: How to defeat Mexico’s drug cartels” („Noii cowboy ai cocainei. Cum pot fi înfrânte cartelurile mexicane ale drogurilor”), în *Foreign Affairs*, New York, iulie–august 2010

BOORSTIN, Daniel J. – *Hidden History: Exploring Our Secret Past* (*Istoria ascunsă. Cercetarea trecutului nostru secret*), Vintage, New York, 1987

BOSE, Sugata – *A Hundred Horizons: The Indian Ocean in the Age of Global Empire* (*O sută de orizonturi. Oceanul Indian în epoca imperiului global*), Harvard University Press, Cambridge, 2006

BP Global Statistical Review of World Energy (*British Petroleum: Analiza statistică globală a energiei mondiale*), iunie 2010

BRACKEN, Paul – *Fire in the East: The Rise of Asian Military Power and the Second Nuclear Age* (*Foc în răsărit. Înălțarea puterii militare asiatice și cea de-a doua epocă nucleară*), HarperCollins, New York, 1999

BRAUDEL, Fernand – *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II* (*Mediterana și lumea mediterană în vremea lui Filip al II-lea*), vol. I–II, traducere din limba franceză de Sian Reynolds, Harper & Row, New York, 1949, 1972, 1973

BROOKE, James – „China displaces Russia in Central Asia” („China înlocuieşte Rusia în Asia Centrală”), în *Voice of America*, 16 noiembrie 2010

BROWN, Peter – *The World of Late Antiquity, AD 150–750* (*Lumea Antichității târzii, 150–750 d.Hr.*), Thames & Hudson, Londra, 1971

BRUCE, William Cabell – *John Randolph of Roanoke* (*John Randolph din Roanoke*), G.P. Putnam’s Sons, New York, 1922

BRZEZIŃSKI, Zbigniew – *The Grand Chessboard: American Primacy and Its*

Geostrategic Imperatives (*Marea tablă de șah. Primatul american și imperativele sale geostrategice*), Basic Books, New York, 1997

CARPENTER, Ted Galen – „Escape from Mexico" („Evadarea din Mexic"), în *The National Interest Online*, Washington, D.C., 30 iunie 2010

CHAMPION, Marc – „In risky deal, Ankara seeks security, trade" („Printr-un acord riscant, Ankara urmărește siguranța și comerțul"), în *Wall Street Journal*, 18 mai 2010

CLINTON, Hillary – „America's pacific century" („Secolul pașnic al Americii"), în *Foreign Policy*, Washington, D.C., noiembrie 2011

COHEN, Saul B. – *Geography and Politics in a World Divided* (*Geografie și politică într-o lume divizată*), Random House, New York, 1963

Cooperative Strategy in the 21st Century Seapower (*Strategie de cooperare în puterea maritimă din secolul XXI*), Marina Militară, Corpul Pușcașilor Marini și Paza de Coastă ale Statelor Unite ale Americii, Washington, D.C. și Newport (Rhode Island), octombrie 2007

CORBETT, Julian S. – *Principles of Maritime Strategy* (*Principii de strategie maritimă*), Longmans, Green and Co., Londra, 1911 (ediția Dover, 2004)

CROPSEY, Seth – „Alternative maritime strategies" („Strategii maritime alternative"), propunere de grant, f.a.

CUNLIFFE, Barry – *Europe between the Oceans: Themes and Variations, 9000 BC–AD 1000* (*Europa între oceane. Teme și variațiuni, 9000 î.Hr.–1000 d.Hr.*), Yale University Press, New Haven, 2008

DANELO, David J. – *How the US and Mexico Can Take Back the Border – Together* (*Cum pot SUA și Mexicul să-și ia înapoi frontiera – împreună*), Institutul de Cercetări în Politica Externă (Foreign Policy Research Institute), Philadelphia, aprilie 2010 • „The many faces of Mexico" („Numeroasele fețe ale Mexicului"), în *Orbis*, Philadelphia, iarna 2011

DAVIES, Norman – *God's Playground: A History of Poland* (*Locul de joacă al lui Dumnezeu. O istorie a Poloniei*), vol. I: *The Origins to 1795* (*De la origini până la 1795*), Columbia University Press, New York, 2005 (ed. I, 1981)

DAWISHA, Adeed – *Iraq: A Political History from Independence to Occupation* (*Irak. O istorie politică de la independență la ocupație*), Princeton University Press, Princeton, 2009

DeVOTO, Bernard – *The Course of Empire* (*Cursul imperiului*), Houghton Mifflin, Boston, 1952 (ed. American Heritage Library, 1989)

DIAMOND, Jared – *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed*

(*Colaps. Cum aleg societăţile să eşueze ori să reuşească*), Viking, New York, 2005

DIBB, Paul – „The Bear is back" („Ursul s-a întors"), în *The American Interest*, Washington, D.C., noiembrie–decembrie 2006

DIEHL, Jackson – „The crisis next door: US falls short in helping Mexico end its drug war" („Criza de-alături. SUA nu reuşesc să ajute Mexicul să pună capăt războiului drogurilor"), în *The Washington Post*, 26 iulie 2010

DILLON, Dana şi John J. TKACIK, Jr. – „China's quest for Asia" („China în căutarea Asiei"), în *Policy Review*, Washington, D.C., decembrie 2005–ianuarie 2006

DOUGHTY, Charles M. – *Travels in Arabia Deserta* (*Călătorii în Arabia Deserta*), Cambridge University Press, Cambridge, 1888 (ediţie Dover, 1979)

DRAUS, Franciszek (ed.) – *History, Truth, and Liberty: Selected Writings of Raymond Aron* (*Istorie, adevăr şi libertate. Scrieri alese ale lui Raymond Aron*), University of Chicago Press, Chicago, 1985

DUGAN, Arthur Butler – „Mackinder and his critics reconsidered" („Mackinder şi criticii săi reconsideraţi"), în *The Journal of Politics*, mai 1962

EAST, W. Gordon – *The Geography behind History* (*Geografia din spatele istoriei*), Norton, New York, 1965, 1967

EATON, Richard M. – *The Rise of Islam and the Bengal Frontier, 1204–1760* (*Înălţarea islamului şi frontiera Bengalului 1204–1760*), University of California Press, Berkeley, 1993

EBREY, Patricia Buckley – *China: The Cambridge Illustrated History* (*Istoria Cambridge ilustrată a Chinei*), Cambridge University Press, New York, 1996

ERICKSON, Andrew şi Lyle GOLDSTEIN – „Gunboats for China's new «Grand Canals»? Probing the intersection of Beijing's naval and oil security policies" („Nave militare pentru noile «Mari Canale» chinezeşti? Analiza intersectării dintre politicile navale şi de siguranţă energetică ale Beijingului"), în *Naval War College Review*, Newport (Rhode Island), primăvara 2009

ERICKSON, Andrew şi David D. YANG – „On the verge of a game-changer: A Chinese antiship ballistic missile could alter the rules in the Pacific and place US carrier strike groups in jeopardy" („În pragul unei schimbări de joc. O rachetă balistică anti-navă chineză ar putea schimba regulile jocului în Pacific şi pune în primejdie grupurile de luptă ale portavioanelor americane"), în *Proceedings*, Annapolis (Maryland), mai 2009

ERICKSON, John – *Russia Will not Be Trifled with: Geopolitical Facts and*

Fantasies (*Rusia nu acceptă să fie luată peste picior. Realităţi şi fantezii geopolitice*), în Gray şi Sloan (eds.), *Geopolitics, Geography, and Strategy*, Frank Cass, Londra, 1999

FAIRBANK, John King şi Merle GOLDMAN – *China: A New History* (*O nouă istorie a Chinei*), Harvard University Press, Cambridge, 1992, 2006

FAIRGRIEVE, James – *Geography and World Power* (*Geografia şi puterea mondială*), E.P. Dutton, New York, 1917

Federalist Papers (The), nr. 8

FERGUSON, Niall – *Empire: The Rise and Demise of the British World Order and the Lesson for Global Power* (*Imperiul. Creşterea şi decăderea ordinii britanice a lumii şi lecţia de învăţat pentru puterea globală*), Basic Books, New York, 2003

FRAVEL, M. Taylor – „Regime insecurity and international co-operation: Explaining China's compromises in territorial disputes" („Nesiguranţa regimului şi cooperarea internaţională. Explicaţia compromisurilor Chinei în cazul disputelor teritoriale"), în *International Security*, toamna 2005 • *Strong Borders, Secure Nation: Cooperation and Conflict in China's Territorial Disputes* (*Frontiere puternice, naţiune sigură. Cooperare şi conflict în disputele teritoriale ale Chinei*), Princeton University Press, Princeton, 2008

FRENCH, Howard W. – „The next empire" („Următorul imperiu"), în *The Atlantic*, Washington, D.C., mai 2010

FRIEDMAN, George – „The geopolitics of India: A shifting, self-contained world" („Geopolitica Indiei. O lume schimbătoare, închisă în sine"), Stratfor, 16 decembrie 2008 • *The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century* (*Următorii 100 de ani. O previziune pentru secolul XXI*), Doubleday, New York, 2009

FUENTES, Carlos – *The Buried Mirror: Reflections on Spain and the New World* (*Oglinda îngropată. Reflecţii despre Spania şi Lumea Nouă*), Houghton Mifflin, Boston, 1992

FUKUYAMA, Francis – „The end of history", în *The National Interest*, Washington, vara 1989 • *The End of History and the Last Man* (*Sfârşitul istoriei şi ultimul om*), The Free Press, New York, 1992

GALE, F.H. şi G.H. LAWSON (eds.) – *Settlement and Encounter* (*Aşezare şi întâlnire*), Oxford University Press, Oxford, 1968

GALLUP, John şi Jeffrey SACHS – „Location, location: Geography and economic development" („Aşezare, aşezare. Geografia şi dezvoltarea economică"), în *Harvard International Review*, Cambridge, iarna 1998–1999

GARRETT, Pat – „Indian Ocean 21” („Oceanul Indian în secolul XXI”), noiembrie 2009

GARTON ASH, Timothy – „Does Central Europe exist?”, în *New York Review of Books*, 9 octombrie 1986 • „Bosnia in our future” („Bosnia în viitorul nostru”), în *New York Review of Books*, 21 decembrie 1995 • *The File: A Personal History* (*Dosarul. O istorie personală*), Random House, New York, 1997 • „Cry, the dismembered country” („Plângi, țară dezmembrată”), în *The New York Review of Books*, 14 ianuarie 1999 (a) • „Kosovo and beyond” („Kosovo și dincolo de ea”), în *The New York Review of Books*, 24 iunie 1999 (b)

GELLNER, Ernest – *Muslim Society* (*Societatea musulmană*), Cambridge University Press, New York, 1981

„Geopolitics of the United States (The). Part I: The inevitable empire” („Geopolitica Statelor Unite. Partea I: Imperiul inevitabil”), Austin, Texas, 25 august 2011, disponibil la adresa: www.stratfor.com

GERACE, Michael P. – „Between Mackinder and Spykman: Geopolitics, containment, and after” („Între Mackinder și Spykman. Geopolitica, îngrădirea și după aceea”), în *Comparative Strategy*, Universitatea din Reading (Marea Britanie), 1991

GIBBONS, Herbert Adams – *The Foundation of the Ottoman Empire* (*Întemeierea Imperiului Otoman*), Century, New York, 1916

GILPIN, Robert – *War and Change in World Politics* (*Războiul și schimbarea politicii mondiale*), Cambridge University Press, New York, 1981

GOLDSTONE, Jack A. – „The new population bomb: The four megatrends that will change the world” („Noua bombă demografică. Patru megatendințe care vor schimba lumea”), în *Foreign Affairs*, New York, ianuarie–februarie 2010

GRAY, Colin S. – „The continued primacy of geography” („Primatul neîntrerupt al geografiei”), în *Orbis*, Philadelphia, primăvara 1996 • *Another Bloody Century: Future Warfare* (*Încă un secol sângeros. Războiul viitorului*), Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2005

GRAY, Colin S. și Geoffrey SLOAN (eds.), *Geopolitics, Geography, and Strategy* (*Geopolitică, geografie și strategie*), Frank Cass, Londra, 1999

GROVE, Eric – *The Future of Sea Power* (*Viitorul puterii maritime*), Naval Institute Press, Annapolis, 1990

GRYGIEL, Jakub J. – *Great Powers and Geopolitical Change* (*Marile puteri și schimbările geopolitice*), Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2006 • „The power of statelessness: The withering appeal of governing” („Puterea

nestatalității. Tentația din ce în ce mai slabă a guvernării"), în *Policy Review*, Washington, D.C., aprilie–mai 2009

HAY, William Anthony – „Geopolitics of Europe" („Geopolitica Europei"), în *Orbis*, Philadelphia, primăvara 2003

HELPRIN, Mark – „Why the Air Force needs the F-22" („De ce are nevoie aviația militară de avionul F-22"), în *The Wall Street Journal*, 22 februarie 2010

HERWIG, Holger H. – Geopolitik*: Haushofer, Hitler, and* Lebensraum (Geopolitik. *Haushofer, Hitler și spațiul vital*), în Gray și Sloan (eds.), *Geopolitics, Geography, and Strategy*, Frank Cass, Londra, 1999

HERZEN, Aleksandr Ivanovici – *My Past and Thoughts* (*Trecutul și gândurile mele* – traducere de Constance Garnett), University of California Press, Berkeley, 1968, 1982

HIRO, Dilip – „The Islamic wave hits Turkey" („Valul islamic lovește Turcia"), în *The Nation*, 28 iunie 1986 • *Inside Central Asia: A Political and Cultural History of Uzbekistan, Turkmenistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkey, and Iran* (*În Asia Centrală. O istorie politică și culturală a Uzbekistanului, Turkmenistanului, Kazahstanului, Kîrgîzstanului, Tadjikistanului, Turciei și Iranului*), Overlook Duckworth, New York, 2009

HITTI, Philip K. – *The Arabs: A Short History* (*Arabii. O scurtă istorie*), Princeton University Press, Princeton, 1943 • *History of Syria: Including Lebanon and Palestine* (*Istoria Siriei, inclusiv Libanul și Palestina*), Macmillan, New York, 1951

HOBBES, Thomas – *Leviathan*, 1651

HODGSON, Marshall G.S. – *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization* (*Aventura Islamului. Conștiință și istorie într-o civilizație mondială*), vol. I: *The Classical Age of Islam* (*Perioada clasică a Islamului*); vol. II: *The Expansion of Islam in the Middle Periods* (*Expansiunea Islamului în perioadele de mijloc*); vol. III: *The Gunpowder Empires and Modern Times* (*Imperiile prafului de pușcă și vremurile moderne*), University of Chicago Press, Chicago, 1974

HOLMES, James și Toshi YOSHIHARA – „Command of the sea with Chinese characteristics" („Stăpânirea mărilor cu caracteristici chinezești"), în *Orbis*, Philadelphia, toamna 2005 • *Chinese Naval Strategy in the 21st Century: The Turn to Mahan* (*Strategia navală chineză în secolul XXI. Întoarcerea la Mahan*), Routledge, New York, 2008

HUNTINGTON, Samuel P. – *The Clash of Civilizations and the Remaking of*

World Order (*Ciocnirea civilizaţiilor şi refacerea ordinii mondiale*), New York, Simon & Schuster, 1996 • *Who Are We? The Challenges to America's National Identity* (*Cine suntem? Provocările la adresa identităţii naţionale a Americii*), Simon & Schuster, New York, 2004

HUTCHINS, Francis G. – *The Illusion of Permanence: British Imperialism in India* (*Iluzia permanenţei. Imperialismul britanic în India*), Princeton University Press, Princeton, 1967

IBN KHALDUN – *The Muqaddimah: An Introduction to History* (*Muqaddimah. O introducere la istorie* – 1377), traducere de Franz Rosenthal, ediţia Princeton University Press, 1967

IGNATIEFF, Michael – „Homage to Bosnia" („Omagiu Bosniei"), în *The New York Review of Books*, 21 aprilie 1994 • *Isaiah Berlin: A Life* (*Isaiah Berlin. O viaţă*), Holt, New York, 1998

JOYCE, James – *Ulysses* (*Ulise*), Modern Library, New York, 1922, 1934 (ediţia Vintage, 1990)

JUDT, Tony – „Europe: The grand illusion" („Europa. Marea iluzie"), în *The New York Review of Books*, 11 iulie 1996

KAPLAN, Robert D. – *Balkan Ghosts: A Journey Through History* (*Fantomele Balcanilor. O călătorie în istorie*), St. Martin's, New York, 1993 • *The Ends of the Earth: A Journey at the Dawn of the 21th Century* (*Capetele Pământului. O călătorie în zorii secolului XXI*), Random House, New York, 1996 • *An Empire Wilderness: Travels into America's Future* (*O sălbăticie imperială. Călătorii în viitorul Americii*), Random House, New York, 1998 • *Eastward to Tartary: Travels in the Balkans, the Middle East, and the Caucasus* (*La răsărit, spre Tartaria. Călătorii în Balcani, Orientul Mijlociu şi Caucaz*), Random House, New York, 2000 • „Looking the world in the eye: Profile of Samuel Huntington" („Privind lumea în ochi. Profilul lui Samuel Huntington"), în *Atlantic Monthly*, Boston, decembrie 2001 (a) • *Warrior Politics: Why Leadership Demands a Pagan Ethos* (*Politici de război. De ce necesită conducerea politică un etos păgân*), Random House, New York, 2001 (b) • „A post-Saddam scenario" („Un scenariu post-Saddam"), în *Atlantic Monthly*, Boston, noiembrie 2002 • Introducere la *Taras Bulba* de Gogol (traducere de Peter Constantine), Modern Library, New York, 2003 • *Mediterranean Winter* (*Iarnă la Mediterana*), Random House, New York, 2004 • „How we would fight China" („Cum am putea contracara China"), în *Atlantic Monthly*, Boston, iunie 2005 (a) • *Imperial Grunts: The American Military on the Ground* (*Gemete imperiale. Militarii*

americani pe uscat), Random House, New York, 2005 (b) • „Munich versus Vietnam" („München sau Vietnam"), în *The Atlantic Online*, 4 mai 2007 • „Heirs of Sargons" („Moștenitorii Sargonilor"), în *The National Interest*, Washington, D.C., iulie–august 2009 • *Monsoon: The Indian Ocean and the Future of American Power* (*Muson. Oceanul Indian și viitorul puterii americane*), Random House, New York, 2010

KAZIMI, Nibraz – „Move Assad: Could jihadists overthrow the Syrian government?" („Schimbarea lui Assad. Ar putea jihadiștii să răstoarne guvernul sirian?"), în *New Republic*, 25 iunie 2010

KEARNS, Gerry – *Geopolitics and Empire: The Legacy of Halford Mackinder* (*Geopolitica și imperiul. Moștenirea lui Halford Mackinder*), Oxford University Press, New York, 2009

KEAY, John – *China. A History* (*O istorie a Chinei*), HarperCollins, Londra, 2008

KEMP, Geoffrey și Robert E. HARKAVY – *Strategic Geography and the Changing Middle East* (*Geografia strategică și Orientul Mijlociu în plină schimbare*), Brookings Institution Press, Washington, D.C., 1997

KENNEDY, David M. – „Can we still afford to be a nation of immigrants?" („Ne mai putem permite să fim o națiune de imigranți?"), în *Atlantic Monthly*, noiembrie 1996

KENNEDY, Paul – „The pivot of history: The U.S. needs to blend democratic ideals with geopolitical wisdom" („Pivotul istoriei. SUA trebuie să amestece idealurile democratic cu înțelepciunea geopolitică"), în *The Guardian*, Londra, 19 iunie 2004

KISSINGER, Henry A. – *Nuclear Weapons and Foreign Policy* (*Armele nucleare și politica externă*), Doubleday, New York, 1957

KOTKIN, Joel – „The rise of the third coast: The Gulf's ascendancy in U.S." („Dezvoltarea celei de-a treia coaste. Ascendența Golfului în SUA"), la adresa www.forbes.com, 23 iunie 2011

KREPINEVICH, Andrew F. – „China's 'Finlandization' strategy in the Pacific" („Strategia de «finlandizare» a Chinei în Pacific"), în *The Wall Street Journal*, 11 septembrie 2010

LACEY, Robert – *The Kingdom* (*Regatul*), Hutchinson, Londra, 1981

LANGER, William și Robert BLAKE – „The rise of the Ottoman Turks and its historical background" („Ridicarea turcilor otomani și fundalul ei istoric"), în *American Historical Review*, 1932

LATTIMORE, Owen – „Chinese colonization in Manchuria" („Colonizarea

chineză în Manciuria”), în *Geographical Review*, Londra, 1932 • *China and the Barbarians* (*China și barbarii*), *apud* Joseph Barnes (ed.), *Empire in the East* (*Imperiu în Răsărit*), New York, Doubleday, 1934 • „Inner Asian frontiers: Chinese and Russian margins of expansion” („Frontierele interne asiatice. Limitele extinderii chineze și ruseşti”), în *Journal of Economic History*, Cambridge (Marea Britanie), mai 1947

LeVINE, Steve – „Pipeline politics redux” („Politica de conductă revine”), în *Foreign Policy*, Washington, D.C., 10 iunie 2010

LINCOLN, W. Bruce – *The Conquest of a Continent: Siberia and the Russians* (*Cucerirea unui continent. Siberia și rușii*), Random House, New York, 1994 (ediția Cornell University Press, 2007)

LIND, Michael – „America under the Caesars” („America sub Cezari”), în *The National Interest*, Washington, D.C., iulie–august 2010

LONGWORTH, Philip – *The Once and Future Empire from Prehistory to Putin* (*Imperiul de odinioară și viitor din preistorie până la Putin*), St. Martin’s Press, New York, 2005

LUTTWAK, Edward N. – *The Grand Strategy of the Roman Empire from the First Century A.D. to the Third* (*Marea strategie a Imperiului Roman din secolul I până în secolul III d.Hr.*), Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1976 • *The Grand Strategy of the Byzantine Empire* (*Marea strategie a Imperiului Bizantin*), Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), 2009

MACKINDER, Sir Halford J. – „On the necessity of thorough teaching in general geography as a preliminary to the teaching of commercial geography” („Despre necesitatea predării amănunțite a geografiei generale ca introducere la predarea geografiei comerciale”), în *Journal of the Manchester Geographical Society*, 1890, vol. 6 • „The geographical pivot of history” („Pivotul geografic al istoriei”), în *The Geographical Journal*, Londra, aprilie 1904 • *Eight Lectures on India* (*Opt conferințe despre India*), Londra, Comitetul de Instrucție Vizuală a Oficiului Colonial (Visual Instruction Committee of the Colonial Office), 1910 • *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction* (*Idealurile democratice și realitatea. Studiu de politică a reconstrucției*), Henry Holt and Company, New York, 1919 (reeditată de Universitatea Națională de Apărare, Washington, D.C., 1996)

MACLEAN, Fitzroy – *Eastern Approaches* (*Abordări estice*), Little, Brown, New York, 1949

MAGRIS, Claudio – *Danube* (*Dunărea*), Farrar, Straus and Giroux, New York, 1986, 1989

MAHAN, Alfred Thayer – *The Influence of Sea Power upon History, 1660–1783* (*Influența puterii maritime asupra istoriei, 1660–1783*), Little, Brown, Boston, 1890 (ediția Dover, 1987) • *The Problem of Asia and Its Effect upon International Policies* (*Problema Asiei și efectele sale asupra politicilor internaționale*), Sampson Low, Marston, Londra, 1900 (ediția Elibron, 2005)

MAHONEY, Daniel J. – „Three decent Frenchmen" („Trei francezi de treabă"), recenzie la cartea lui Tony Judt, *The Burden of Responsibility* (*Povara responsabilității*), în *The National Interest*, vara 1999

MANN, Golo – *The History of Germany since 1789* (*Istoria Germaniei din 1789 până azi* – în traducere engleză de Marian Jackson), Chatto & Windus, Londra, 1968, pp. 525 și 880 (ediția Peregrine, 1987)

MANSEL, Philip – *Levant* (*Levantul*), Yale University Press, New Haven, 2011

MANSFIELD, Peter – *The Arabs* (*Arabii*), Penguin, New York, 1976 „Map of nineteenth-century China and conflicts" („Harta Chinei și a conflictelor sale din secolul XIX"), la adresa: http://www.fordham.edu/halsall

MARCH, G. Patrick – *Eastern Destiny: Russia in Asia and the North Pacific* (*Destin răsăritean. Rusia în Asia și în zona Pacificului de Nord*), Praeger, Westport (Connecticut), 1996

McNEILL, William H. – *The Rise of the West: A History of the Human Community* (*Ascensiunea Occidentului. O istorie a comunității umane*), University of Chicago Press, Chicago, 1963

MEARSHEIMER, John J. – „The false promise of international institutions" („Falsa promisiune a instituțiilor internaționale"), în *International Security*, Cambridge (Massachusetts), iarna 1994–1995 • *The Tragedy of Great Power Politics* (*Tragedia politicii de mare putere*), W.W. Norton, New York, 2001

MEINIG, D.W. – *The Macrogeography of Western Imperialism* (*Macrogeografia imperialismului occidental*), în Gale și Lawson, *Settlement and Encounter*, Oxford University Press, Oxford, 1968

MORGENTHAU, Hans J. – *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace* (*Politica între națiuni. Lupta pentru putere și lupta pentru pace* – revizuită de Kenneth W. Thompson și W. David Clinton), McGraw Hill, New York, 1948, 2006

MORIER, James J. – *The Adventures of Hajji Baba of Ispahan* (*Aventurile lui Hadji-Baba de la Ispahan*), John Murray, Londra, 1824 (ediția Cresset Press, 1949)

MURRAY, Williamson – „Some thoughts on war and geography” („Câteva gânduri despre război și geografie”), în *Journal of Strategic Studies*, Routledge, Londra, 1999

NASR, Vali – *Forces of Fortune: The Rise of the New Muslim Middle Class and What It Will Mean for Our World* (*Forțele destinului. Înălțarea noii clase de mijloc musulmane și ce va însemna ea în lumea noastră*), Free Press, New York, 2009

NEWMYER, Jacqueline – „Oil, arms, and influence: The indirect strategy behind Chinese military modernization” („Petrol, arme și influență. Strategia indirectă din spatele modernizării militare chineze”), în *Orbis*, Philadelphia, primăvara 2009

OLCOTT, Martha Brill – *The Kazakhs* (*Kazahii*), Hoover Institution Press, Stanford, 1987, 1995

ORTEGA y GASSET, José – *The Revolt of the Masses* (*Revolta maselor*), University of Notre Dame Press, Notre Dame (Indiana), 1985

ORWELL, George – *1984*, Harcourt, Brace, New York, 1949 (ediția Penguin, 2003)

OSTLER, Nicholas – *Empires of the Word: A Language History of the World* (*Imperiile cuvântului. O istorie lingvistică a lumii*), HarperCollins, New York, 2005

OWENS, Mackubin Thomas – „In defense of classical geopolitics” („În apărarea geopoliticii clasice”), în *Naval War College Review*, Newport, Rhode Island, toamna 1999 • „Editor’s corner” („Colțul editorului”), în *Orbis*, Philadelphia, iarna 2011

PANIKKAR, K.M. – *Geographical Factors in Indian History* (*Factori geografici în istoria Indiei*), Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay, 1954

PARKER, W.H. – *Mackinder: Geography as an Aid to Statecraft* (*Mackinder. Geografia ca auxiliar al guvernării*), Clarendon Press, Oxford, 1982

PARKES, Henry Bamford – *A History of Mexico* (*O istorie a Mexicului*), Houghton Mifflin, Boston, 1960

PASTERNAK, Boris – *Doctor Zhivago* (traducere de Max Hayward și Manya Harari), Pantheon, New York, 1958

PIRENNE, Henri – *Mohammed and Charlemagne* (*Mahomed și Carol cel Mare*) e-book ACLS Humanities, 1939, 2008

RANDALL, Jonathan C. – „In Africa, unrest and one-party states” („În Africa, tulburări și state monopartinice”), în *International Herald Tribune*, Paris, 27 martie 1990

Reshaping Economic Geography (*Remodelarea geografiei economice*), Washington, D.C., Banca Mondială, 2009
RICHARDS, John F. – *The New Cambridge History of India: The Mughal Empire* (*Noua istorie Cambridge a Indiei. Imperiul Mogul*), Cambridge University Press, New York, 1993
RICKLEFS, M.C., Bruce LOCKHART, Albert , Portia REYES şi Maitrii AUNG-THWIN – *A New History of South-East Asia* (*O nouă istorie a Asiei de Sud-Est*), Palgrave Macmillan, New York, 2010
RIEDEL, Bruce – „Brezhnev in the Hejaz" („Brejnev în Hejaz"), în *The National Interest*, Washington, D.C., septembrie–octombrie 2011
ROSS, Robert S. – „The geography of the peace: East Asia in the twenty-first century" („Geografia păcii. Asia de Est în secolul XXI"), în *International Security*, Cambridge (Massachusetts), 1999 • „China's naval nationalism: Sources, prospects, and the US response" („Naționalismul naval chinez. Surse, perspective și răspunsul Statelor Unite"), în *International Security*, Cambridge (Massachusetts), toamna 2009 • „The rise of Chinese power and the implications for the regional security order" („Creșterea puterii Chinei și repercusiunile ei asupra ordinii și securității regionale"), în *Orbis*, Philadelphia, toamna 2010
ROUX, George – *Ancient Iraq* (*Irakul antic*), Allen & Unwin, Londra, 1964
ROY, Olivier – *The Failure of Political Islam* (*Eșecul islamului politic* – trad. de Carol Volk), Harvard University Press, Cambridge, 1992, 1994 • *The New Central Asia: The Creation of Nations* (*Noua Asie Centrală. Crearea naţiunilor*), New York University Press, New York, 1997, 2000
SALAMEH, Franck – „Assad dinasty crumbles" („Dinastia Assad se prăbușește"), în *The National Interest*, Washington, D.C., 27 aprilie 2011
SARADZHYAN, Simon – „Russia's red herring" („Rusia umblă cu fofârlica"), în *ISN Security Watch*, Zürich, 25 mai 2010
SCHORSKE, Carl E. – *Fin-de-Siècle Vienna: Politics and Culture* (*Viena*, fin-de-siècle. *Politică și cultură*), Knopf, New York, 1980
SCHWARZ, Benjamin – „Will Israel live to 100?" („Va reuşi, oare, Israelul să trăiască până la 100 de ani?"), în *The Atlantic*, mai 2005
SCHWELLER, Randall L. – „Ennui becomes us" („Din plictis ne întrupăm"), în *The National Interest*, Washington, D.C., 16 decembrie 2009
SCOTT, James C. – *The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia* (*Arta de a nu fi guvernat. O istorie anarhistă a regiunilor muntoase ale Asiei de Sud-Est*), Yale University Press, New

Haven, 2009
SEMPA, Francis P. – *The Geopolitical Realism of Nicholas Spykman* (*Realismul geopolitic al lui Nicholas Spykman*), introducere la ediția din 2007 a cărții lui Spykman, *America's Strategy in World Politics*, Transaction Publishers, New Brunswick
SHAW, Denis J.B. – *Russia in the Modern World: A New Geography* (*Rusia în lumea modernă. O nouă geografie*), Blackwell, Oxford, 1999
SINHA, Uttam Kumar – „Tibet's watershed challenge" („Provocarea tibetană în chestiunea apei"), în *The Washington Post*, 14 iunie 2010
SINNHUBER, K.A. – *Central Europe – Mitteleuropa – Europe Centrale: An Analysis of a Geographical Term* (*Europa Centrală* – Mitteleuropa – Europe Centrale. *O analiză a unui termen geografic*), în *Transactions of the Institute of British Geographers*, vol. XX, 1954
SKERRY, Peter – *Mexican Americans: The Ambivalent Minority* (*Americanii mexicani. Minoritatea ambivalentă*), Cambridge, Harvard University Press, 1993 • „What are we to make of Samuel Huntington?" („Cum trebuie să-l înțelegem pe Samuel Huntington?"), în *Society*, New York, noiembrie–decembrie 2005
SLOAN, Geoffrey – *Sir Halford J. Mackinder: The Heartland Theory Then and Now* (*Sir Halford J. Mackinder. Teoria* Heartland-*ului atunci și acum*), în Gray și Sloan (eds.), *Geopolitics, Geography, and Strategy*, Frank Cass, Londra, 1999
SOLJENIȚÎN, Aleksandr Isaievici – *August 1914* (traducere de Michael Glenny), Farrar, Straus and Giroux, New York, 1971, 1972
SOUTHERN, R.W. – *The Making of the Middle Ages* (*Crearea Evului Mediu*), Yale University Press, New Haven, 1953
SPECHLER, Martin C. și Dina R. SPECHLER – „Is Russia succeeding in Central Asia?" („Reușește Rusia în Asia Centrală?"), în *Orbis*, Philadelphia, toamna 2010
SPENCE, Jonathan D. – *The Search for Modern China* (*În căutarea Chinei moderne*), Norton, New York, 1990
SPENGLER, Oswald – *The Decline of the West* (*Declinul Occidentului*), traducere de Charles Francis Atkinson, Knopf, New York, 1962 (1918, 1922)
SPYKMAN, Nicholas J. – „Geography and foreign policy, I" („Geografia și politica externă, I"), în *The American Political Science Review*, Los Angeles, februarie 1938 • *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power* (*Strategia în politica mondială a Americii. Statele*

Unite și echilibrul de putere), cu o nouă introducere de Francis P. Sempa, Harcourt, Brace, New York, 1942 • *The Geography of the Peace* (*Geografia păcii*), editor Helen R. Nicholl, Harcourt, Brace, New York, 1944

SPYKMAN, Nicholas J. și Abbie A. ROLLINS – „Geographic objectives in foreign policy, II" („Obiective geografice în politica externă, II"), în *American Political Science Review*, august 1939

STARK, Freya – *The Valleys of the Assassins and Other Persian Travels* (*Văile Asasinilor și alte călătorii persane*), John Murray, Londra, 1934 • *Iraq* (*Irak*), în A.J. Arberry și Rom Landau (eds.), *Islam To-day* (*Islamul astăzi*), Faber & Faber, Londra, 1943

STARR, S. Frederick și Andrew S. KUCHINS, împreună cu Stephen BENSON, Elie KRAKOWSKI, Johannes LINN și Thomas SANDERSON, „The key to success in Afghanistan: A modern Silk Road strategy" („Cheia succesului în Afghanistan. Strategia unui Drum al Mătăsii modern"), Institutul Asia Centrală – Caucaz și Centrul de Studii Strategice și Internaționale, Washington, D.C., 2010

STEIN, Burton – *A History of India* (*O istorie a Indiei*), Blackwell, Oxford, 1998

STEPHENS, Philip – „Putin's Russia: Frozen in decline" („Rusia lui Putin, încremenită în declin"), în *Financial Times*, Londra, 14 octombrie 2011

STRAUSZ-HUPÉ, Robert – *Geopolitics: The Struggle for Space and Power* (*Geopolitica. Lupta pentru spațiu și putere*), New York, G.P. Putnam's Sons, 1942 • *The Zone of Indifference* (*Zona de indiferență*), G.P. Putnam's Sons, New York, 1952

SUMIDA, Jon – *Inventing Grand Strategy and Teaching Command. The Classic Works of Alfred Thayer Mahan* (*Cum se inventează marea strategie și cum se predă comanda. Lucrările clasice ale lui Alfred Thayer Mahan*), Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1997 • *Alfred Thayer Mahan, Geopolitician* (*Alfred Thayer Mahan geopoliticianul*), în Gray și Sloan (eds.), *Geopolitics, Geography, and Strategy*, Frank Cass, Londra, 1999

THUBRON, Colin – *In Siberia* (*În Siberia*), HarperCollins, New York, 1999

THUCYDIDES (TUCIDIDE) – *The Peloponnesian War* (*Războiul peloponesiac* – traducere de Thomas Hobbes, 1629), University of Chicago Press, Chicago, 1989

TOYNBEE, Arnold J. – *A Study of History* (*Studiu de istorie* – compendiu al volumelor I–VI de D.C. Somerwell), Oxford University Press, New York, 1946 • *A Study of History* (*Studiu de istorie* – compendiu al volumelor VII–X

de D.C. Somerwell), Oxford University Press, New York, 1957

Transactions of the Institute of British Geographers (*Lucrările Institutului Geografilor Britanici*), vol. XX, 1954

TREGEAR, T.R. – *A Geography of China* (*O geografie a Chinei*), Transaction, Londra, 1965, 2008

TRENIN, Dmitri – „Russia reborn: Reimagining Moscow's foreign policy" („Rusia renăscută. Regândirea politicii externe a Rusiei"), în *Foreign Affairs*, New York, noiembrie–decembrie 2009

TREVOR-ROPER, H.R. – „Fernand Braudel, the Annales, and the Mediterranean" („Fernand Braudel, grupul Annales și Marea Mediterană"), în *The Journal of Modern History*, University of Chicago Press, decembrie 1972

TSOUKALA, Philomila – „A family portrait of a Greek tragedy" („Portret de familie al unei tragedii grecești"), în *The New York Times*, 24 aprilie 2010

TURKMEN, Erkan – *The Essence of Rumi's* Masnevi (*Esența poemului* Masnevi *al lui Rumi*), Konya (Turcia), Misket, 1992

TWINING, Dan – „Could China and India go to war over Tibet?" („Ar putea să se războiască India și China în privința Tibetului?"), pe site-ul www.foreignpolicy.com, Washington, D.C., 10 martie 2009

VASSILIEV, Alexei – *The History of Saudi Arabia* (*Istoria Arabiei Saudite*), New York University Press, New York, 2000

WALT, Stephen și John MEARSHEIMER – *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy* (*Lobby-ul pentru Israel și politica externă a Statelor Unite*), Farrar, Straus and Giroux, New York, 2007

WATSON, Adam – *The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis* (*Evoluția societății internaționale. O analiză istorică de tip comparativ*), Routledge, Londra, 1992

WIESELTIER, Leon – „Force without force: saving NATO, losing Kosovo" („Forța fără forță. Salvezi NATO, pierzi Kosovo"), în *The New Republic*, Washington, 26 aprilie și 3 mai 1999 (a) • „Winning ugly: The war ends, sort of, the peace begins, sort of" („Victoria murdară. Se sfârșește războiul, vorba vine, începe pacea, vorba vine"), în *The New Republic*, Washington, 28 iunie 1999 (b) • „Useless" („Inutil"), în *The New Republic*, Washington, 17 aprilie 2006

WINK, André – *Al-Hind: The Making of the Indo-Islamic World* (*Al Hind. Crearea lumii indo-islamice*), vol. I, *Early Medieval India and the Expansion of Islam 7th–11th Centuries* (*India la începutul Evului Mediu și expansiunea*

Islamului, secolele al VII-lea– al XI-lea), Boston, Brill Academy Publishers, 1996; vol. II, *The Slave Kings and the Islamic Conquest, 11th–13th Centuries* (*Regii sclavi și cucerirea islamică, secolele al XI-lea–al XIII-lea*), Brill, Leiden, 1997

WOHLSTETTER, Albert – „Illusions of distance" („Iluzii legate de distanță"), în *Foreign Affairs*, New York, ianuarie 1968

WONG, Edward – „China quietly extends footprints into Central Asia" („China își înmulțește în liniște urmele de pași din Asia Centrală"), în *The New York Times*, 2 ianuarie 2011

WOODWARD, Bob – *State of Denial: Bush at War, Part III* (*Stare de refuz. Bush în război. Partea a III-a*), Simon & Schuster, New York, 2006

WORTH, Robert F. – „The Arab intellectuals who didn't roar" („Intelectualii arabi care n-au răcnit"), în *The New York Times*, 30 octombrie 2011

YOUNG, Michael – „On the Eastern shore" („Pe țărmul răsăritean"), în *The Wall Street Journal*, 29 aprilie 2011

ZAKARIA, Fareed – „Is realism finished?" („Realismul a luat sfârșit?"), în *The National Interest*, iarna 1992–1993

INDEX*506

Numerele de pagini cu caractere italice se referă la hărţi.

11 septembrie 2001 37, 55–56, 68, 370, 385

A

Afghanistan 24–25, 29, 53, 56, 67, 73, 75, 95, 116, 122, 127, 147–149, 157, 175, 183, 217, 232–233, 237, 242, 250, 253, *260*, 278–279, 281, 290, 296, 302, 308, 314–315, 317–325, 327–332, 337–339, *342*, 351, 355, 357–358, 362, 364, 366–367, 374, 405, 408, 411, 420–421, 423–427, 441–443, 448
Africa
~ de Est 70, 122
~ de Vest 121
Ahmadinejad, Mahmud 363
Ahsan, Aitzaz 327
Ajami, Fouad 60
Akbar cel Mare (împărat mogul) 320
al-Qaeda 37, 56, 92, 279, 365, 370, 423, 436
Albă (Marea) *218*, 225, *227*, 233
Alexandru cel Mare (Macedon) 120, 183, 317
America
~ de Nord 73, 87, 90, 121, 141, 143–144, 153–155, 168, 187, 191, 257, 262, 434, 445–446, 448
~ de Sud 70, 88, 121, 141, 143–146, 151, 153, 174, 191, 270, 434, 437
Anatolia 40, 69, 80, 94–95, 97–100, 125, 147, 198, 354, 357, 361, 362, 375, 378–385, 388–389, 391
Andaman (insulele) 172, 305
Andersen (Baza Aeriană) 304
Ankara 382, 393
Anzi (munții) 144
arabă (limba) 313, 356–357
~ (scrierea) 313, 381
Arabia Saudită 49, 173, 332, 346–347, 350–352, 355, 375, 392, 398, 402, 412
Arabică (Peninsula) 95, 126, 346, 351, 375, *377*
Arabiei (Marea) 95, 309, *310*, 319, 325, 327, 332, 335, *343*, *349*, 352, 357, *379*
Arctica 87, 147, 154–155, 195, 217, 257
Armata Statelor Unite 109, 163, 426
Aron, Raymond 65, 77, 116
ASEAN (Asociația Națiunilor din Asia de Sud-Est) 284
Aşurnasirpal al II-lea (regele Asiriei) 81
Assad, Bashar al- 405–407, 411
Assad, Hafez al- 54, 403–404
Astrahan (hanatul) 226, *227*

Atatürk, Mustafa Kemal 378, 381–382
Atlantic (Oceanul) 43, 45, 68, 70, 112, 140, 196, 198, 202, 213, 301, 375, 380, 434, 440–441, 445–446
Atlas (munții) 97
Aurangzeb (împărat mogul) 320–321
Australia 153, 166, 290–291, 297, 304, 335
Austria 26, 45, 63, 111, 128
Austro-Ungar (Imperiul) 22, 38, 75, 123, 204
Azerbaidjan 23, 124, *218*, 250, *342*, 353–354, 366, *376*, 378, 388

B

Baas (partidul) 403
Babur, Zahir-ud-din-Mohamed (împărat mogul) 319–321
Bacevich, Andrew 421–422, 425, 431, 441
Bahrein 29, *343*, 351, 362
Bakiev, Kurmanbek 250
Balcani (munții) 47
Balcanică (peninsula) 143
Baltică (Marea) 26, 130, *192*, 195, *218*, 221, 225–*227*, 228–229, 238, 245, 250
Bangladesh 241, 280, *310*, 314, 322, 324, 326, 335, 337–338
Batu Han 224
Belarus 124, 127, 211, *218*, 229, 238, 242, 246
Belucistan *310*, 314–315, 318, 325–326, 354
Berdiaev, Nikolai 223
Berlin, Isaiah 41–42, 45, 76, 164, 186, 369
Berlinului (Zidul) 25–27, 35–38, 41, 43, 46, 48–49, 68, 91, 197, 204, 210, 432
Bhutan *260*, 280, *310*, 324, 333
Bhutto, Benazir 327
Birmania *260*, 266, 281–282, 309, 325, 335, 338
Bismarck, Otto von 26, 128–129
Bizantin (Imperiul) 39, 95, 98, 208, 223
Blair, David 274
Bosnia 37, 41, 45, 48–50, 52, 54–56, 58
Bracken, Paul 169–177, 176, 181–182, 186, 302, 333, 336, 344, 408, 447
Braudel, Fernand 108, 199, 202, 415, 418–422, 448
Brazilia 70, 146, 153, 394–395
Brejnev, Leonid Ilici 275, 404
Brzeziński, Zbigniew 210, 243, 249, 279
Bulgaria 26, 39, 123, 179, *192*, 206–207, 250, 388, 391–392
Bunei Speranțe (Capul) 113, 121, 123, 153
Burilor (Războiul) 116
Bush, George H.W. 53
Bush, George W. 55, 385, 396–397, 405

C

Calderón, Felipe 436, 441
Canada 114, 208, 216, 259, 431, 434, 440, 447–448
Caraibilor (Marea) 15, 142–143, 145–146, 158, 163, 298–299, *417*
Carolingian (Imperiul) 379
Carpați (munții) 8, 22–24, 147, 198, 204, 233

Carter, Jimmy 370
Cartagina 30, 97, 120, 161, 397
Caspică (Marea) 13, 23–24, 102, 216, *218*, 232, 239, 250, 253–254, 278, 344, *348*, 353–354, 357, 361, 366, 394
Caşmir 315, 333, 338–339
Caucaz (munții) 23, 116, 127, 216–218, 220–221, 226, 229, 231–233, 241–244, 246, 250, 341, 344, 358, 361, 378–380, 392, 394
Ceaușescu, Nicolae 8, 22–23, 40
Cecenia 241, 250
Cehoslovacia 26, 39
Cezar, Iuliu 68, 198
Chamberlain, Neville 48, 60–61
Carol cel Mare (Sfânt Împărat Roman) 26, 197, 203–205
Chavez, Hugo 145
Chiang Kai-Shek 239
Chicago (Universitatea din) 79, 93, 101, 167, 287, 340, 422
Chile 144
China 12, 14–15, 28, 70, 74, 83–84, 88, 91–92, 94–95, 111–112, 114, 116, 122–123, 125–126, 141–142, 144, 147, 150, 152, 154, 157, 167, 172–173, 175, 182, 185, 187, 191, 194, 203, 208, 229–230, 235–238, 240, 246–250, 252–255, 257–309, 312–313, 318, 331–341, 344, 353, 355–357, 376, 372, 422–423, 425–426, 434, 451
~ Mare 267, 278–279, 287, 294, 298, 302, 304, 306–307
~ei de Est (Marea) *260*, *269*, 290, 292, 306
~ei de Sud (Marea) 175, *260*, *269*, 271–272, 291–292, 297–300, 306
Chineză (Republica Populară) 300
Churchill, Winston 61, 214
Ciclade (insulele) 69
Cirus cel Mare (regele Persiei) 357, 363
Clinton, Bill 49, 51, 53
Columbia 143, 154, 441
comunism 8, 12, 22–23, 38–39, 41–42, 58, 89, 149, 152, 176, 194, 205–206, 220, 222, 237, 240, 242, 244, 247, 249, 256, 366, 397
Constantinopol 100, 203–204, 225, 228, 380, 382
Coreea (peninsula) 84, 148–149, 236, 238, 240, 264, 285–287, 290, 306–307, 344
~ de Nord 73, 171, 173, 175, 220, 276, 285–286, 288, 301, 304, 306–307, 336
~ de Sud 15, 73, 92, 147, 246, 255, 275, 286, 297, 303–305, 370
Coreea (Războiul din) 240
Cornul Abundenței 80, 95, 98, 125, 375
Coronado, Francisco Vázquez de 446
Creta 69, 119, *193*, *348*
~ minoică 83, 198
Crimeii (Războiul) 229
Croația 47, 49

D

da Gama, Vasco 88
Dalai Lama 273, 280, 334
Danelo, David 435, 443
Danemarca 128

Darius, regele Persiei 102, 104, 399
Darwin, Charles 129, 304
Davies, Norman 77
Davutoglu, Ahmet 392–393
Dawisha, Adeed 399, 401
Delhi (sultanatul de la) 319–320, 327
democrație 29–30, 35–37, 41, 55, 57, 61–63, 67, 75, 114, 116, 152, 159, 177–178, 184, 186, 199, 240, 244–245, 247, 286, 294, 307, 323, 344–345, 366, 370, 372, 381–382, 385, 388, 390, 397, 400–401, 403, 407, 411–412, 428
determinism 7–8, 11, 29, 42, 71, 77, 82, 85, 101, 104, 115, 118, 167, 205, 330, 365, 410, 418
~ul probabilist 77, 117
dravidiene (limbi) 318
Drumul Mătăsii 83, 230, 265
Dunărea (fluviul) *192–193*, 195, *201*, 203, 205, 239

E

Ecaterina a II-a cea Mare (împărăteasa Rusiei) 231, 241
Egee (Marea) 119–120, 142, *192*, 289, 298, 316
Egipt 7, 29–31, 69, 80, 82–83, 94, 97, 119, 198, 206, 208, 244, 345, 350, 352, 370, 372, 375, 397–398, 402, 434, 444
Emiratele Arabe Unite 351, 353
Erdogan, Recep Tayyip 384, 392
Eurasia 14, 28, 71, 83, 88, 90, 98–99, 108, 112, 114–115, 121–123, 125–127, 132–135, 137, 141–142, 146–149, 154–158, 162, 167–168, 170, 172, 174–179, 181, 185, 187, 191, 214, 233, 240, 242–243, 245–246, 248–249, 253–259, 272, 276, 278, 301, 303, 305, 307–309, 314, 331, 336, 354, 356, 360, 365, 369–370, 383, 422, 425, 446–450
Europa 12–13, 26, 28, 30, 37, 39–41, 43–44, 47–48, 50, 65, 68–70, 72–73, 75, 80, 86–88, 92–93, 109–114, 121, 124–126, 128, 134, 141, 146–147, 149–151, 154, 158, 162, 164, 172, 174, 180, 187, 191, 194–197, 199, 202–216, 222, 230, 233, 239–240, 243, 245, 246–250, 252, 255, 274, 307–308, 331–333, 344, 346, 352, 356, 379–382, 388, 391, 394, 404, 415, 420, 446, 450
~ de Est 68, 115, 122–125, 128, 130, 132–133, 194, 223
~ Occidentală 35, 86, 124–125, 128, 149, 204–205, 209, 213, 253, 430
~ Răsăriteană 35, 39, 43, 99, 205, 211–213, 217, 248–250
~ Centrală 22–23, 26, 38–47, 53, 78, 124, 130, 194–195, 197–198, 205, 210, 212, 217, 229, 238–239, 248–250, 379–380, 449
Evul Mediu 44, 83, 111, 113, 128, 186, 199, 202, 213, 221, 224, 379

F

Faisal al II-lea, regele Irakului 400
Fâșia Gaza 55, 176, 180, 184, 345–346, 355, 363, 371–372, 389–390, 392, 394, 410–411
Filipine 57, *261*, 290–291, 297, 299, 304, 306
fossa regia 30
france (triburi) 44
Franța 14, 26, 47, 69–70, 74, 87, 90, 110, 128, 161, 199, 205, 209, 217, 229–230, 246, 266, 305, 380
Friedman, George 323, 378
Friedman, Thomas L. 9, 28
Fukuyama, Francis 9, 36

G

Garton Ash, Timothy 38, 40–42, 44, 46, 48, 51
Gellner, Ernest 31
Ginghis Han 224, 319–320
Geopolitik 129–130, 137
Georgia 124, 213, *218*, 231, 249–250, 255, 392
Germania 25–27, 35, 43–45, 69, 111, 123–124, 126–129, 131–133, 136, 146, 150, 158, 194, 199, 205–206, 209–212, 217, 246, 249, 286
~ Mare 130, 133
~ nazistă 11, 60, 92, 239
~ de Vest 43–44
~ de Est 39, 41, 43–44
~ wilhelmină 63
Ghaznavid (Imperiul) 324, 327
Gibbon, Edward 76
Gibbons, Herbert Adams 380
globalizare 9, 35, 65, 74, 88, 94, 154, 170, 174, 182, 256, 272, 389, 393, 429
Godunov, Boris (țarul Rusiei) 228
Golf (Războiul din) 74
Gorbaciov, Mihail Sergheevici 240
Grecia 69, 83, 86, 95, 101, 104, 120, 126, 194, 205–206, 209, 213–215, 298, 340, 355, 382, 388, 390–391
~ antică 198, 357–358, 449
Groenlanda 87
Guam 303–306
Gul, Abdullah 385
Gupta (Imperiul) 317–318, 322

H

Habsburgic (Imperiul) 38–39, 88
Hainan (insula) *262*, *269*, 300, 302
Haiti 52, 56
Hamilton, Alexander 69
Hanibal 161
Harappa (civilizația) 314–315
Hariri, Rafik 405
Haushofer, Karl 10, 131–138, 140, 152, 158, 164, 242
Herodot 79, 94, 101–105, 108, 214, 340
Hess, Rudolf 131, 136
Himalaya (munții) 144, 309, 317, 319, 335, 337–338
hispano-american (războiul) 143, 163, 270, 303
Hitler, Adolf 48, 55, 132, 135–136, 150, 205, 230, 239
Hobbes, Thomas 58
Hodgson, Marshall G.S. 79, 92–101, 104–105, 108, 113, 187, 191, 206, 340–341, 345, 347, 358, 401, 406–407, 412
Huntington, Samuel 9, 64, 84, 389, 422–423, 437–441, 444, 447
Hussein, Saddam 21, 49, 53, 55, 59, 75, 81, 363, 373, 395, 401

I

Ibn Khaldun 30, 81, 108, 177
Ibn Saud, Abdul Aziz 350

Ierusalim 112
Ind (fluviul) 83, *260*, 278, *310*, 312, 317, 325, 329, 333, *343*, 346, *349*, 357, 358, 360, 369
India 12, 70–71, 83, 92–94, 95, 99, 107, 111, 113, 115, 122–123, 125–126, 134, 141, 153, 157, 166–167, 171–173, 182–183, 191, 217, 230, 237, 244, 253, 271, 275, 279–280, 282, 284, 288, 297–298, 302–303, 305, 307–309, 312–317, 318–341, 351–353, 356, 372, 400, 424, 427, 434, 451
Indian (Oceanul) 13, 88, 93, 95–96, 100–101, 112–113, 116, 121–122, 127, 148, 155–157, 167, 172, 175, 183, 185, 217, 233, 271–272, 279, 282, 289–290, 298, 300–301, 304–306, 308, 334–335, 344, 346, 353
Indonezia 153, 175, 284, 290, 297, *311*, 323
Insula Lumii 121–122, 132, 134, 154, 257, 272, 434, 447
Iordania 28, 345, 396, 404, 406, 408–409, 411–412, 432
Iran 12–13, 74, 92, 96, 98–99, 111, 125–126, 145, 147, 149, 153, 157, 171, 173, 175, 180, 183, 187, 233, 242, 250, 252–253, 265, 271, 312–319, 323–324, 329, 331–332, 336, 345–346, 352–358, 360–375, 378, 388, 390–398, 402, 405, 411, 424
Iranian (Platoul) 126, 173, 313, 315, 318, 331, 346, 352, 355–356, 361–362, 375, 380, 396
Irak 21–22, 46, 50, 52–64, 66, 73–75, 77–78, 80–83, 96–98, 115–116, 180, 183, 288, 290, 296, 320, 328, 330, 345, 353, 358–359, 361, 363, 367–369, 372–373, 378, 384–385, 388, 392, 394–395, 397–403, 405–406, 408, 420–422, 424–426, 428, 442–443
  războiul din ~ 41, 54, 56, 63, 306
Ismail I, şahul Iranului 354
Israel 28, 54, 74, 149, 171–173, 175, 244, 331, 336, 345, 356, 364, 367–368, 374, 388, 391–396, 404, 406, 408, 409–411, 422, 432–434
Iugoslavia 26, 39–41, 47–48, 50, 78, 204, 215, 378, 403–404, 406
Ivan al IV-lea cel Groaznic, ţarul Rusiei 225, 228–229

J

Japonia 15, 60, 84, 92, 112, 131, 146–147, 150, 154, 166, 171–172, 235–237, 239, 244, 246, 255, 266, 275, 284, 286, 290–291, 295–296, 303–307
Jinnah, Mohammed Ali 326
Jirinovski, Vladimir Volfovici 242
Judt, Tony 197, 207

K

Kádár, János 40
Karzai, Hamid 331
Kazahstan 250–251, 253–256, 267, 278, 288, 367
kemalism 381, 383–384
khamenei, Ali, ayatollah 370
Khatami, Mohammed 370
Khyber (trecătoarea) 24, *310*, 317, 324
Kieveană (Rusia) 223–224, 228, 239–241, 244
Kissinger, Henry 7, 52, 64, 139, 144, 149, 370
Kosovo 40–41, 46, 49–52, 54–56, *192*, 206, 214
Kurdistan 21–22, 75, 392, 400
Kushan (Imperiul) 324, 327
Kuweit 49, 52, 74, 173, 345, 351, *376*
Kîrgîzstan 250–252, 254, 267, 279, 288, *310*

L

Laden, Osama bin 339

Lebensraum („spațiu vital”) 106, 129
Lee Kuan Yew 283
Lenin, Vladimir Ilici 237
Liban 183–184, 355, 362–364, 367, 369, 371, 373, *376*, 396, 402, 404–407, 411
Libia 29–31, 397–398
Liga Hanseatică 226

M

Macedonia 40, 50, 120, 357, 391
MacArthur, Douglas 294
Machiavelli, Niccoló 118, 202
Mackinder, sir Halford J. 7, 12, 42–45, 66, 106–127, 129, 131–142, 147–149, 151–152, 154–156, 164, 167, 169, 175, 177, 183, 186–187, 191, 194, 203, 205–206, 208, 211–212, 214, 217, 221, 232–233, 240, 242, 254–258, 266, 268, 272, 278, 287, 307, 312, 331, 353, 356, 367, 369, 375, 419, 434, 447, 450
Mahan, Alfred Thayer 7, 156–168, 217, 240, 242, 292, 301, 308, 341, 419
Mahathir bin Mohammed 283
Mahdi (mișcarea) 360, 369
Mahomed (profetul) 96, 98, 359, 361, 404
Malvinelor (Războiul) 74
Malaysia 283, 291, 305
Malthus, Thomas Robert 176
Manciuria 115, 133, 147, 221, 236–239, 258, 262–264, 266, 274–276, 285, 288
Mao Zedong 91, 239, 267, 276
Maratha (Confederația) 322
Marea Britanie 44, 69, 72, 74, 116, 134, 136, 150, 157–159, 166, 205, 211, 230, 232, 244, 258, 266, 291, 322, 351, 380
Marele Canal 259, 262
Marele Zid chinezesc 262, 289, 291, 295
Maroc 29, 97
Martel, Carol 359
Maurya, Chandragupta 315–316
Mauryan (Imperiul) 315–316
Mânecii (Canalul) 70, 130 150, *192*, 197–198
Mecca 96, 98, 105, *342*, 350
Mercator (proiecția) 65, 93
Mediterană (Marea) 13, 29, 75, 80, 82, 84, 94–96, 100–101, 111, 119–120, 122, 133, 142–144, 150, 161, 195, 198–*200*, 202–203, 205, 208, 213–214, 250, 289, 298, 320, 334, 344, 346, 353, 355, 378, 380, 388, 396, 403, 405–406, 410–411, 415, 418, 426, 430, 448
Medvedev, Dmitri 247
Mesopotamia 37, 53, 56, 67, 75, 78, 80–82, 96, 98–99, 130, 198, 206, 318, 329, 354, 356, 358, 360, 362, 365, 378, 399–400, 402, 404, 412
Mexic 15, 28, 143, 145, 345, 415, 421–423, 425, 431–449
mexicano-american (războiul) 432, 439
Miloșevici, Slobodan 48, 51–54, 59
Ming (dinastia) 264–265, 271, 274, 289, 425–426
Mogul (Imperiul) 319–320, 322, 324, 329
Mongolia 84, 147, 203, 225, 234, 238, 254, 262–263, 265–267, 272–276, 282, 284–285, 425–426
Morgenthau, Hans J. 61–65, 74, 79, 90–91, 106–108, 139, 191
Mubarak, Mohammed Hosni 244, 371–372, 402

N

Nadir cel Mare, șahul Iranului 324, 329, 369
NAFTA (North American Free Trade Agreement) 432, 435
Najibullah, Mohammed 331
Nanda (Imperiul) 315
NATO (Organizația Tratatului Atlanticului de Nord) 49, 51, 55, 125, 236, 253, 344, 381, 388, 392, 395
Neagră (Marea) 23, 55, 100, *193*, 195–196, 203, 216, *218*, 225, 232, 248–250, 344, 346, 353, 361, 378, 388, 403
Nepal 266, 280, 314, 324, 337–338, 351
Nicolae al II-lea, țarul Rusiei 401
Nixon (administrația) 275
Nordului (Marea) 26, 43, 70, 150, *192*, 195, 197–198
Norvegia 125, 147

O

Obama, Barack 180, 283, 297, 394
Oikoumene 93–95, 99, 101, 113, 187, 191, 206, 340, 358, 412
Orientul Mijlociu 12, 15, 28–31, 35, 40, 60, 80, 83, 87, 92–95, 97–98, 107, 110–113, 116, 120, 126, 141, 146–149, 154–155, 157, 170, 176–178, 180, 182–183, 185, 187, 191, 194, 207–208, 215, 217, 223, 226, 240, 242, 268, 271, 283, 301, 304, 308, 313, 318, 320, 331, 335, 340–341, 344–346, 352–354, 356, 358, 364–365, 369, 371, 374–375, 378–382, 385, 388, 390–396, 401, 408–409, 411–412, 421, 423, 425, 427, 441
Otoman (Imperiul) 23, 36–37, 75, 78, 123, 134, 208, 266, 379, 381, 389, 391, 393, 395, 412, 448
özal, Turgut 382–384

P

Pacific (Oceanul) 14, 70, 72, 84, 112, 140, 144, 154, 156–158, 162, 170–171, 221, 226, 229, 232, 245–248, 257, 259, 264, 270, 275, 277, 285–286, 289, 291, 297–298, 300, 306, 335, 434, 440, 441, 446
~ul de Vest 15, 163, 167, 172, 293–294, 306, 334
Pakistan 24–25, 75, 148, 171, 173, 182–184, 278–279, 281, 308, 313–315, 317, 321–329, 331–339, 353, 358, 362, 375, 403, 421, 423
Palestina 173, 339, 356, 369, 379, 389, 396, 404
Panama (Canalul) 143, 162–163, 298, *417*, 432, 446
Panonică (Câmpia) 47
Paștelui (insula) 87
Primăvara Arabă 7, 67, 180, 365, 397
Persia 96, 98, 101, 104, 115, 206, 226, 232, 250, 329, 358, 362, 380, 404, 444, 449
Persic (Golful) 73, 94–96, 101, 325, 335, *343*, 347, *349*–350, 353–354, 357, 359, 366–367, 372, *376*, 400
Petru I cel Mare (țarul Rusiei) 120, 147, 229, 238
Polonia 26, 39–40, 44, 46, 110, 115, 149, 199, 204–206, 211, 229, 238, 249–250
Primul Șir de Insule 275, 290–292, 294–295, 305–306
Prusia 26, 43, 114, 117, 205, 232
Punjab 107–108, *310*, 312, 315, 318–320, 325–328, 334, 357
Pușcași Marini (Corpul) 59, 73, 172, 270, 303, 426, 430
Putin, Vladimir Vladimirovici 247–248, 255, 281

Q

Qasim, Abd al-Karim 401

Qatar 351
Qin (dinastia) 264
Qing (din Manciuria; dinastia) 236–237, 266–267, 273–274, 276, 285

R

RAND (Corporația) 295
Războiul Rece 9, 15, 25, 36–39, 43–45, 50, 58, 67, 73, 77, 90–91, 93–94, 116, 125–126, 128, 131, 139, 142, 148–149, 151–152, 157, 166, 169, 170–171, 174–176, 185, 205, 209, 211, 214, 235, 240, 243, 275, 249, 288, 296, 307, 336, 345, 363, 368, 374, 381, 383, 395–397, 403–404, 449
Regatul de Mijloc 84, 263, 275
Renașterea 11, 202, 221, 223
Revoluția Americană 160
Revoluția Industrială 446
Romanov (dinastia) 229, 239–240, 244
România 9, 22, 26, 39–40, 123, 147, 204, 206, 249, 391
Roosevelt, Franklin Delano 68
Roosevelt, Theodore 159
Roșie (Marea) 95–96, 101, 237, 271, 346, 350
Rumi, Jalal ed-din 359, 390–391, 393
Rusia 12, 14, 44, 46, 68, 74, 88, 90, 92, 110–111, 113–116, 120, 122–126, 128, 130, 134, 136, 141–142, 145, 147–150, 152, 154–157, 185, 187, 194, 203, 209, 211–214, 216–217, 220–225, 228–230, 232–259, 264–265, 271, 274–276, 278, 288, 302, 308, 320, 331, 344, 355–356, 366–367, 378–380, 388, 401
~ țaristă 63, 122, 236, 329
Rusă (Revoluția) (Revoluția bolșevică) 115, 237, 247
ruso-german (pactul) 136, 238
ruso-japonez (războiul) 115, 229, 237
Rwanda 37, 49, 51–53, 58, 424

S

Sahara (deșertul) 70, 112, 143, 209, 344, 418
Sahalin (insula) 237, 239, 266
Sargon (regele Asiriei) 81
Scandinavia 87, 125
Schorske, Carl E. 38
Scipio Africanul 30
Scott, James C. 22
Senaherib (regele Asiriei) 81
Serbia 47–48, 123, 214, *386*
Sfântul Imperiu Roman 62, 198–199, 203, 206, 210
Siberia 113, 115–116, 221, 225, 229, 232–235, 241, 247, 248, 254, 274–275, 278, 379
Sicilia 29, *192*, 202, 428
Sierra Leone 55
Singapore 166, 283, 303, 305
Sistani, Ali, ayatollah 361
Slavonia 47
Soljenițîn, Aleksandr Isaievici 216, 245
Somalia 52, 56, 122, 184
Song (dinastia) 262, 265
Spania 108, 160–161, 380, 390

Sparta 103, 114, 428
Spengler, Oswald 80, 84–85, 91, 137, 181
Spykman, Nicholas J. 7, 68, 139–157, 163–164, 167, 169, 175–176, 183, 187, 191, 194, 240, 287, 292, 298, 303, 307–308, 353, 419, 448–449
Stalin, Iosif Visarionovici 55, 68, 214, 231, 238–239
Strausz-Hupé, Robert 131–142, 145, 158, 449
Suedia 130, 229
Suez (Canalul) 107, 114, 123
Siria 31, 54, 96–97, 115, 171, 336, 345, 350, 358, 362, 372, 378, 388, 392, 394, 396–398, 403–408, 411–412
~ alawită 355
~ Mare 391, 404, 407, 412

Ş

Șapte Ani (Războiul de) 161

T

Tadjikistan 13, 238, 250–251, 279, 288, 317, 328–329, 366–367
Taiwan 15, 236, 266, 275, 283, 289–291, 294–297, 300–301, 304–305
Timur Lenk 319, 324, 360
Tang (dinastia) 262, 265, 267, 335
Thailanda 281–283
Tibet 84, 172, 262, 264–265, 267, 273, 277, 279–280, 287, 333–335, 339
Tiglat-Pileser (regele Asiriei) 81
Tokdo/Takeshima (insule) 286
Toynbee, Arnold 76, 80, 84, 86–88, 97, 114, 124, 360, 433, 443–444, 448
Treizeci de Ani (Războiul de) 26, 199, 210
Tsushima (strâmtoarea) 115
Tucidide 61, 63, 428
Tunisia 29–31, 97, 208, 346, 358, 364, 397–398, 402
Turcia 47, 104, 111, 115, 125–126, 131, 153, 157, 242, 250, 252, 306, 346, 352, 354, 356–357, 364, 366, 375, 378–379, 381–386, 388–397, 402–403
Turkmenistan 23–24, 102, 232, 250, 253, 278, 353–354, 358, 366–368

U

Ucraina 124, 127, 130, 211, 213, 221, 228–229, 233, 238–240, 242, 248–249, 378
Umayyad (califatul) 404
Ungaria 8, 23, 26, 39–40, 44, 11, 204, 206
Uniunea Europeană 92, 151, 153, 191, 198, 203, 205, 207–209, 213, 215, 249, 344, 381, 385, 392
Uniunea Sovietică 43, 73, 112, 115, 124–125, 127, 133, 147–149, 157, 174, 208, 211, 238–242, 244, 248, 251–253, 275, 307, 360, 365, 374, 383
Ural (munții) 47, 68, 150, 158, 225, 228, 232–235, 247, 254
Uzbekistan 13, 232, 238, 251, 253, 278, 317, 319, 328, 354, 366

V

Varșovia (Tratatul de la) 39, 204–205, 209
Veneția 11, 114, 291, 380, 426–427, 434
Venezuela 143, 448

Versailles (Conferința de Pace de la) 119, 123
Vietnam 15, 27, 49, 56–57, 60, 149, 153, 263, 275, 281–282, 284, 286, 290–291, 299, 424, 428
Războiul din ~ 50, 57, 64, 149, 299, 422

W

Wei (dinastia) 285
Wei (râul) 259, *261*, 263, *269*, 277, 309
Westfalia (Tratatul din) 199
Wilhelm al II-lea (kaizerul Germaniei) 159
Wilson, Woodrow 36
Wolfowitz, Paul 41, 62

X

Xerxes (regele Persiei) 399

Y

Yemen 27, 29, 31, 96–97, 176, 184, 286, 345, 350–352, 397–398
Yuan (dinastia) 264–265, 281

Z

Zagros (munții) 233, 354
Zheng He 271
Zhou (dinastia) 263
Ziuganov, Gennadi 242
Zimbabwe 271

* Numărul paginilor se referă la ediția tipărită a cărții și la ediția digitală în format PDF.

Table of Contents

Prefaţă la ediția în limba română (Paul Dobrescu)
Prefaţă. Frontiere
I. Vizionarii
    1. Din Bosnia la Bagdad
    2. Răzbunarea geografiei
    3. Herodot şi succesorii săi
    4. Harta eurasiatică
    5. Denaturarea nazistă
    6. Teoria Rimland-ului (a ţărmurilor)
    7. Atracţia puterii maritime
    8. „Criza de spaţiu“
II. Harta începutului de secol XXI
    9. Geografia divizărilor din Europa
    10. Rusia şi Heartland-ul independent
    11. Geografia puterii chinezești
    12. Dilema geografică a Indiei
    13. Pivotul iranian
    14. Fostul Imperiu Otoman
III. Destinul Americii
    15. Braudel, Mexicul şi marea strategie
Mulţumiri
Bibliografie
Index